

77207

OVID DENSUSIANU

OPERE

IV

Ediție critică de B. CAZACU, IOAN ȘERB și
FLORICA ȘERB

TEORIE, ESTETICĂ, ISTORIE ȘI CRITICĂ
LITERARĂ. PUBLICISTICĂ

Text ales și stabilit de B. CAZACU, IOAN ȘERB
și FLORICA ȘERB

Note și comentarii de IOAN ȘERB și FLORICA
ȘERB

EDITURA MINERVA

București, 1981

1000

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Continuăm editarea scrierilor științifice și literare ale lui Ovid Densusianu, după încheierea secțiunii A. Lingvistică, în primele trei volume ale seriei de Opere (I, 1968, II, 1975, III, 1977), prin publicarea lucrărilor din celelalte domenii ale culturii pe care le-a ilustrat personalitatea complexă și multilaterală a marelui filolog român. Astfel, în continuare, vor apărea secțiunile: B. Teorie, estetică, istorie și critică literară. Publicistică. C. Beletristică, în volumele IV, V, VI și VII. D. Folclor și etnografie, în volumele VIII și IX ale ediției critice de Opere a lui Ovid Densusianu, așadar într-o ordonare modificată față de cea anunțată în primul volum al ediției.

În cadrul secțiunii B vor fi incluse studiile și articolele (din volume sau periodice) de estetică, istorie și critică literară, publicistica social-politică și culturală, precum și dărilor de seamă și recenziile semnate de Ov. Densusianu. În secțiunea C vor fi reunite creațiile sale originale în versuri, proză sau teatru; secțiunea D va cuprinde studiile teoretice sau analitice de folclor și etnografie, precum și culegerile și antologiile de literatură populară realizate de Ov. Densusianu.

Menționăm, mai jos, cuprinsul volumelor IV și V, care apar la scurt interval, în cadrul cărora se vor edita primele subdiviziuni ale secțiunii B. Teorie, estetică, istorie și critică literară. Publicistică, precum și principiile care ne-au călăuzit la ordonarea materiei, la selecția materialelor și la stabilirea textului. În prima parte a volumului IV, în capitolul I. Teorie și estetică literară sînt cuprinse, pentru prima oară în volum, fiind reproduse din periodicele

Revista critică-literară și Vieața nouă, unele dintre cele mai importante studii și articole teoretice și de atitudine, din care reies treptele de evoluție, precum și momentele de răscruce, cele mai semnificative, ale concepțiilor ideologice și estetice ale lui Ovid Densusianu, texte menite să reliefeze și să prefăteze activitatea sa practică de critic și istoric literar, de poet, de teoretician și îndrumător literar.

În volumele IV și V, în continuare, se publică, în capitolul II, Istorie și critică literară (a. Literatură română; b. Literaturi romanice și alte literaturi), cronologic, scrierile sale din aceste domenii, editate în volume sau rămase sub formă de cursuri: Barbu Delavrancea (1919); Literatura română modernă (I, II, III, 1920, 1921, 1933); Dante și latinitatea (1921); Sufletul latin și literatura nouă (I, II, 1922); Originea poeziei trubadurilor (curs litografiat, 1923). În această secțiune a scrierilor lui Ovid Densusianu se reeditează Literatura română modernă, una dintre operele sale fundamentale, alături de Histoire de la langue roumaine și Evoluția estetică a limbei române, care, deși publicată tirziu de către autor — cu modificări și remanieri nesubstanțiale față de versiunea inițială de curs (de la sfârșitul secolului al XIX-lea) — a constituit, de fapt, prima sinteză de istorie literară românească, într-o viziune modernă de tratare a materiei, ce își păstrează pînă azi întreagă valoarea, frumusețea analizelor literare și limpezimea clasică a stilului și limbajului critic. Nu am cuprins în ediția de față întregul curs de istorie literară românească ținut de Ovid Densusianu între anii 1898—1901, rămas parțial pînă azi inedit (și din care profesorul a desprins doar Literatura română modernă) — interesantă fiind îndeosebi partea consacrată literaturii române vechi — deoarece nu a fost revăzut și definitivat de autor, precum și pentru faptul că a fost depășit de mai multe lucrări similare publicate și, în primul rînd, de Istoria literaturii românești de Nicolae Iorga.

Din celelalte scrieri care se mai publică în acest volum reiese orizontul vast și interesul științific multilateral manifestat de Ov. Densusianu, mai întîi față de literatura română, dar și față de celelalte literaturi, îndeosebi romanice, preocupările sale îndreptîndu-se fie spre opere medievale, fie spre creațiile poetice simboliste, într-o viziune critică modernă, integratoare a literaturilor popoarelor de origine latină.

Imaginea de critic și istoric literar, de publicist și polemist a lui Ovid Densusianu se va completa și contura mai deplin prin publicarea, în cadrul volumelor VI și VII, a articolelor și studiilor

rămase în periodice, la care se vor adăuga — în aceleași volume — creațiile originale cuprinse în secțiunea C. Beletristică.

Precizăm, de asemenea, că în ceea ce privește stabilirea și transcrierea textului, ne-am condus după aceleași norme filologice înscrise în Nota asupra ediției din volumul I (1968): modernizarea ortografiei, dar reținerea anumitor forme și particularități de limbă folosite în mod constant de autor.

Volumul V se încheie cu un aparat critic — și pentru volumul IV — constînd din note și comentarii, în care se dau indicațiile de apariție a materialelor reproduse în ediție, elementele — biografice și critice — necesare pentru cunoașterea genezei și înțelegerea textelor, precum și unele date asupra receptării operei lui Ovid Densusianu, în cultura română, pînă în zilele noastre. Pe lângă lucrările publicate, în note se fac referiri la unele materiale inedite, păstrate în arhiva familiei, precum și la volumul omagial, inedit, dedicat memoriei lui Ov. Densusianu, în curs de pregătire la Editura Eminescu.

La sfârșitul volumului V va apărea, de asemenea, un indice de nume pentru materia acestor două volume.

EDITORII

I. TEORIE
ȘI
ESTETICĂ LITERARĂ

DIN PERIODICE

LEGEA EVOLUȚIUNEI ȘI CRITICA LITERARĂ

Atît în evoluțiunea organică, cît și în cea socială, psihologică și aceea a activității intelectului omenesc, se observă o continuă trecere de la forme mai omogene și mai nedefinite la altele mai eterogene și mai definite, și această transformare merge paralel cu o integrare progresivă, fie între părțile constituante ale unui singur agregat, fie între mai multe agregate. Cu alte cuvinte, pe lîngă că evoluțiunea este un mers progresiv de diferențiere și precizare în forme, care sînt cu atît mai omogene și mai confuze cu cît stau pe o scară mai inferioară de dezvoltare, ea mai este caracterizată printr-o integrare progresivă a acestor forme o dată bine diferențiate și bine definite.¹

Acest principiu stabilit de Spencer în *Premiers principes* și aplicat de dînsul în *Principes de sociologie*, *Principes de biologie* și *Principes de psychologie*, vom căuta să-l probăm întîi prin cîteva fapte observate în domeniul biologiei, al psihologiei, al sociologiei și în cursul diferitelor manifestări ale intelectului omenesc, pentru a se vedea că el poate fi verificat, în special, și în evoluțiunea criticii literare.

I

În domeniul biologiei, studiile embriologice ne arată că germele din care-și ia naștere omul nu se deosebește mult, la ori-

¹ Spencer, *Premiers principes*, trad. Cazelles, p. 276, 296, 324.

gine, de un embrion vegetal sau de un embrion al altor organisme din seria animală, și că numai încetul cu încetul se produce o diferențiere, așa încât să se poată distinge dacă organismul ce se va dezvolta va fi animal și nu vegetal. În același timp, ceva mai târziu, se observă o nouă diferențiere, din care rezultă că embrionul primește o formă particulară, prin care se trage linia de demarcare între organismul omului, așa cum se va dezvolta el mai în urmă, și acel al altor animale. Cu toate acestea însă embrionul nu ni se prezintă în această fază decât ca o masă celulară omogenă și de o structură aproape uniformă. Curînd însă începe să apară un mai mare număr de țesături bine distincte și mai mult sau mai puțin diferențiate între ele, și această transformare este însoțită totodată de alte schimbări caracterizate prin aceea că din sânul acestor țesături încep a-și lua naștere cîteva rudimente de organe, care și ele în primul moment al dezvoltării lor nu ni se prezintă decât ca niște mici mase omogene și puțin diferențiate în forma lor. Astfel, după cum a observat Bischoff, brațele apar întîi ca niște simple ridicături de ambele părți ale embrionului și după cîtva timp extremitățile acestor ridicături încep a se diferenția sub forma a două înflături, din care-și vor lua naștere minile, și la suprafața acestora se pot observa, după scurt timp, patru tăieturi longitudinale, care mai târziu vor servi de linie de despărțire între degete. Același proces de diferențiere se poate surprinde și în chipul cum se dezvoltă coloana vertebrală și craniul. În prima fază a evoluției nu se distinge decât o simplă depresiune longitudinală, reprezentînd întreg canalul cerebro-spinal, și numai după scurt timp vedem că se produc mai multe scizțiuni din care-și vor lua naștere toate vertebrele. Și acestea din urmă observăm că, la origine, ni se prezintă sub o aceeași formă, așa încît nici craniul nu se deosebește mult de ele și diferențierea lui nu începe a se arăta decât ceva mai târziu.

Dacă am cerceta evoluțiunea fiecărei părți din agregatul organic al omului am constata că ele se dezvoltă numai pe calea diferențierii din mase de celule omogene la origine, cu cît ajung pe o scară mai înaintată de evoluțiune organică, cu atîta devin mai eterogene, mai puțin uniforme, întrucît, în același timp, ca elemente constitutive ale unui număr din ce în ce mai mare și mai variat de organe, însărcinate fiecare cu o anumită funcțiune în mecanismul fiziologic al corpului nostru.¹

¹ Procesul de diferențiere la om îl mai putem constata și din alt punct de vedere. În timpurile primitive asemănarea dintre indivizi trebuie să fi fost mai mare de cum este la popoarele civilizate,

Această trecere progresivă a organismului omenesc¹ de la forme mai omogene la altele mai eterogene și mai diferențiate este însoțită, în același timp, de o transformare de la mai nedefinit la mai definit și mai precis.

și aceasta rezultă din observațiunile făcute astăzi asupra triburilor sălbatice la care se vede o mare asemănare între membrii ce le compun. Cu timpul însă omul, trăind în condițiuni de viață deosebite, sub influențe climaterice speciale, venind din ce în ce mai mult în contact rasele și amestecîndu-se între ele, toți acești factori au produs o trecere continuă de la forme mai omogene la altele mai eterogene și o diferențiere atît de mare în conformațiunea fizică a omului, încît astăzi la popoarele civilizate vedem că asemănarea dintre indivizi este foarte mică.

¹ Diferențierea organică pe care am observat-o, în special, în cursul dezvoltării embrionului omenesc se poate verifica, în general, și prin cercetări făcute asupra evoluției întregului regn animal. Astfel la animalele inferioare (ca *amoeba* ș.a.) organismul lor nu este compus decât dintr-o masă protoplasmică omogenă. Pe o scară mai înaintată se vede un pas către diferențiere prin faptul că pătura externă a materiei organice, pentru a putea rezista agenților fizici externi, începe a se întări, primind astfel o constituțiune deosebită de aceea a păturei interne. Țesătura externă, mai omogenă la origine, începe și ea, la rîndul ei, a se diferenția după cum organismul se află sub influența unui agent fizic exterior sau a altuia, așa că în chipul acesta se explică varietatea atît de mare pe care o vedem în seria animală în privința organelor tegumentare (Spencer, *Princ. de biologie*, II, 338—361). În același timp, o altă diferențiere are loc înăuntrul țesăturii interne a organismelor. Omogenă la origine, ea începe a deveni cu atît mai eterogenă și mai complexă, cu cît evoluțiunea organică a regnului animal merge progresînd. Întîiul pas către diferențiere este dezvoltarea unui aparat digestiv, care și el, la rîndul lui, suferă diferențieri continue, plecînd de la un simplu și uniform canal și ajungînd pînă la forma cea mai complicată și diferențiată, care se vede la mamiferele superioare. Pe lângă aparatul digestiv vedem că-și ia naștere și cel respirator, precum și cel circulator, care la seriile inferioare de animale nu ni se prezintă decât ca un amestec omogen și confuz de canale prin care circulează lichidul nutritiv. Încetul cu încetul, vedem că aceste canale se diferențiază, dînd naștere inimii și întregii țesături de vine și artere pe care le vedem în corpul animalelor superioare. Pe o scară mai înaintată vedem apărînd sistemul nervos, alcătuit la origine numai din cîteva ganglioni, care în cursul evoluției ajung a da naștere complexei țesături nervoase pe care o distingem în organismul omenesc (Spencer, *ibid.*, II, 362—430). Din toate aceste fapte se vede cum evoluțiunea organică, plecînd de la o simplă și omogenă masă protoplasmică, printr-o continuă trecere la forme mai eterogene și printr-o progresivă diferențiere, ajunge să deie naștere organismelor superioare.

Același fapt se poate constata și în regnul vegetal, v. Spencer, *ibid.*, II, 259—318.

La embrion materia organică nu-i decît un amestec confuz și nedefinit de celule, care numai după ce intră într-un stadiu mai înaintat de dezvoltare încep a da naștere unei structuri de un caracter mai bine definit și mai precis. În același timp, organele, avînd o formă puțin definită la origine, devin cu atît mai precise și mai bine determinate cu cît organismul ajunge într-o fază mai înaintată de evoluțiune.

Pe lîngă această diferențiere și precizare a părților ce constituiesc un agregat organic, se observă o altă transformare, mergînd *pari passa* cu celelalte două de mai nainte, și această transformare consistă în aceea că, cu cît părțile unui agregat se diferențiază și se precizează mai mult, cu atît se stabilește între ele un raport mai strîns de consolidare și integrare. Fiecare organ o dată bine diferențiat și definit, așt în structura cît și în funcțiunea lui, tinde a se pune în legătură cu celelalte organe, așa încît funcțiunile lor se subordonează, devin din ce în ce mai dependente unele de altele și din toate acestea rezultă o integrare, care capătă un caracter cu atît mai complex, cu cît organismele sînt mai superioare. Este constatat faptul că, cu cît un agregat organic este mai dezvoltat, cu atît raportul de dependență dintre părțile lui este mai mare, așa că separarea uneia din ele aduce o perturbare generală în întregul organism. Astfel la animalele inferioare, la care diferențierea și integrarea sînt puțin înaintate, se observă că ele continuă de a trăi chiar după ce li s-a izolat vreun organ din corpul lor, pe cînd la organismele superioare funcțiunile vitale se turbură sau încetează de a se mai exercita, înălăturată fiind vreo parte din agregatul lor organic.¹

Din toate cele spuse pîn-aici se poate vedea ușor că faptele din domeniul biologiei confirmă îndeajuns cele spuse asupra principiului evoluționist încă de la începutul acestui studiu.

Să trecem la aplicarea aceluiași legi și în materie de sociologie.

II

În numeroasele sale cercetări Spencer a arătat cum societățile în dezvoltarea lor progresivă, plecînd de la forme omogene, tind

¹ Spencer, *Premiers principes*, 279—283 și *Principes de biologie*, I, 194—197 și II, 430—443.

încontinuu a se manifesta ca agregate din ce în ce mai eterogene și mai diversificate.

În triburile sălbaticе, precum la andameni, fuegini ș.a., societatea este constituită din mase omogene de indivizi, care nu se deosebesc mult între ei prin aptitudinile lor și funcțiunile pe care le exercitează: fiecare trebuie să îndeplinească funcțiunea de militar, fiecare este silit să-și fabriceze armele, să-și zidească singur casa și să-și cîștige hrana.¹ În satele negrilor din Guineea un singur om este și fierar și tîmplar și arhitect. Nu se observă nici cea mai mică diferențiere în funcțiuni, așa că toți sînt egali și la unele grupe primitive, ca la boșimani, diferențiere socială nu există deloc, prin faptul că nu au căpetenii.²

Necesitatea de a se putea apăra triburile în contra atacurilor exterioare aduce alegerea unui cap conducător al lor, alegerea care se face fie după vîrsta mai înaintată,³ fie după forța fizică,⁴ fie după superioritatea morală sau intelectuală,⁵ fie, în sfîrșit, după avuție.⁶

Acesta este primul pas cîtră o diferențiere socială. Cu toate acestea însă, la origine, căpetenia nu se deosebește mai deloc de ceilalți membri ai tribului: el singur trebuie să îngrijească de toate afacerile, să-și facă îmbrăcămintea, să-și zidească locuința și să meargă la vînat ca și ceilalți. Trebile publice le conduce el singur fără nici un alt ajutor.⁷ Cu timpul însă, întinzîndu-se domnia lui asupra mai multor grupuri, și afacerile publice devenind mai complexe, vedem că căpetenia se înconjoară cu ajutoare

¹ Spencer, *Principes de sociologie*, II, 94—133, III, 389—419 și *Introd. à la science sociale*, 355—356.

² Spencer, *Princ. de soc.*, II, 31—98; Souffret, *De la disparité physique et mentale des races humaines*, 164. Lipsa de căpetenii o vedem și la unele grupe de eschimoși și australieni, la cayagnași, la alfaruși, la haidahii la care „toți indivizii par a fi egali”, și la unele triburi californiene „la care fiecare face ce vrea” (Spencer, *Princ. de soc.*, III, 448).

³ Așa-i la veddași, la dayaki, și la hotentoți, unde capul poartă numele de *gugu* (Spencer, *Princ. de soc.*, III, 450—451; Souffret, *op. cit.*, 166).

⁴ La tapaioși, beduini ș.a.

⁵ La cricki, cumauși și ostyaki. Spencer, *op. cit.*, III, 452.

⁶ La unele triburi, ca la hotentoți (Letourneau, *Sociologie*, 457) și la indienii din Camciatka și insulele Aleutiene (Souffret, *op. cit.*, 172), capii sînt numai temporari, pe cînd la altele autoritatea acestora este permanentă. Asupra împregiurărilor ce fac ca autoritatea capului din temporară să devie permanentă, v. Spencer, *ibid.*, III, 461—474.

⁷ La bitjuani regele singur execută sentințele de condamnare: la cukiși căpetenia împarte singur pămînt la familii ș.a.

luate dintre membrii tribului și acestora le-ncredințează diferite funcțiuni, împărțind astfel puterea cu ei, așa că căpeteniei nu-i mai rămîne, în cele mai multe cazuri, decît puterea militară, puterea religioasă și o parte din cea politică, puteri pe care le vedem întrupate întotdeauna în persoana lui în cele dinții urme de civilizațiune. În același timp, prin crearea unei caste sacerdotale puternice și a unui corp militar bine diferențiat, vedem o nouă diviziune a autorității. Afară de acestea, o altă diferențiere paralelă cu cele de mai nainte vedem că se îndeplinește în sînul societății prin aceea că, pe de o parte, în urma războaielor captivii, făcuți sclavi, sînt puși în serviciul claselor mai influente; iar pe de alta, în urma dezvoltării industriei, muncitorii se-nmulțesc mereu, și din toate acestea rezultă o diferențiere a păturilor sociale, diferențiere care se accentuează cu atît mai mult, cu cît un agregat social se află pe o scară mai înaintată de dezvoltare.

Mecanismul social se complică în chipul acesta din ce în ce mai mult; se simte necesitatea unor noi organizațiuni; funcțiunile se-nmulțesc și devin din ce în ce mai variate; principiul diviziunii muncii se impune cu atît mai mult, cu cît structura agregatelor sociale devine mai complexă și din toate aceste transformări și diferențieri urmează specializarea atît de mare ce o vedem azi în toate ramurile de activitate, precum și divergența progresivă a aptitudinilor indivizilor, care, în același timp, manifestă o independență crescătoare în chipul lor de a gîndi și de a lucra.¹ Într-un cuvînt, agregatele sociale cu cît sînt mai înaintate, cu atît ne prezintă un mers evolutiv continuu de la forme mai omogene și mai uniforme la altele mai eterogene și mai diferențiate.

Paralel cu acestea se observă o altă serie de transformări înrudite cu cele de mai sus și caracterizate prin o tendință de a se stabili în mecanismul social o ordine și o precizie cu atît mai distinctă, cu cît se accentuează mai mult progresul societăților.

Această diferențiere și precizare prin care se caracterizează mersul progresiv al societăților, este însoțită în același timp de o tendință către integrare și consolidare din ce în ce mai pronunțată. Pe cînd în societățile primitive fiecare individ, atîrînd puțin de la ceilalți, poate trăi izolat, deoarece singur își poate satisface necesitățile sale, în agregatele sociale mai înaintate, vedem că individul este mai mult condiționat de ceilalți și nici unul nu poate trăi fără un ajutor continuu din partea altora, fie conștient,

¹ În literatură, în special, acest individualism și această diferențiere merge crescînd. V. Brunetiére, *Evolution des genres*, I. p. 39, și Hennequin, *Critique scientifique*, 114—115.

fie inconștient, fie direct, fie indirect. Acest spirit progresiv de solidaritate, de cooperațiune și de integrare nu se observă numai între părțile unui singur grup social, ci-l vedem stabilind raporturi din ce în ce mai strînse, și între mai multe agregate sociale.¹

Rezultă dar, din cele arătate mai sus, că și în domeniul sociologiei, ca și în al biologiei, se pot aplica principiile generale ale legii evoluțiunii.

Să trecem acum la cercetarea cîtorva fapte ce se raportă la psihologie pentru a se putea vedea dacă cele spuse pîn-aici pot fi observate și în cursul evoluțiunii psihologice.

III ²

Cercetările mai nouă pun mereu în evidență faptul că în faza primordială de dezvoltare a limbilor este necunoscută înțelegerea de cuvinte izolate, avînd o însemnare gramaticală fixă și putînd intra ca elemente constitutive ale unei fraze, așa încît limbile, cu mai multă probabilitate, au început cu cîteva cuvinte, care cuprindeau în sine nu o singură noțiune ca astăzi, ci o propozițiune sau o cugetare întreagă. „Limba, zice Sayce, a-nceput prin fraze; iar nu prin cuvinte izolate, și este evident că toate cuvintele au trebuit să fie la început fraze.“ Același lucru-l exprimă și Romanes cînd spune următoarele cuvinte: „En fait, le langage n'a pas commencé avec une seule de nos distinctions récentes entre le nom, le verbe, l'adjectif, la préposition etc.; il a commencé par être le protoplasme non différencié du langage, hors duquel toutes ces parties du langage se sont par la suite développées, grace à une évolution graduelle et prolongée“.³

¹ Spencer, *Premiers princ.*, 284—286; *Princ. de soc.*, 358.

² În aplicarea legii evoluțiunii la psihologie, mă voi mărgini a studia numai dezvoltarea progresivă a limbilor, deoarece m-aș depărta prea mult de la subiect dacă m-aș încerca să tratez și chestiunile atît de vaste ale evoluțiunii inteligenței, sensibilității și voinței, scopul acestui articol fiind numai expunerea principiilor evoluțiunii și aplicarea acestora la critica literară.

³ Romanes, *L'évolution mentale chez l'homme*, trad. Varigny, 1891, p. 292. „La proposition est d'abord un bloc dont les différentes parties ne sont pas différenciées pour lui donner une forme, pour l'articuler, il faut la civilisation avec ses efforts continus et lents“ (R. de la Grasserie, *De la conjugaison objective*, 38).

Observațiunile făcute asupra copiilor și popoarelor primitive confirmă cele spuse mai sus. Astfel, în dialectul eskimo un singur cuvânt, *Kosuerssarfigssarsingitdluinarnapok*, exprimă fraza: „nu s-a găsit nimic, din care să facem un loc, unde osteneala să fie ridicată”. Asemenea cuvinte-fraze, ce caracterizează toate limbile primitive așa-zise polisintetice, în care nu se vede deosebită nici o categorie gramaticală și în care o singură vorbă exprimă o judecată întreagă, sînt suficiente pentru a arăta chipul cum își exprimă omul primitiv cugetarea sa.¹ Într-o fază de evoluțiune mai înaintată vedem că din aceste cuvinte-fraze încep a se diferenția, încetul cu încetul, toate categoriile gramaticale. Cea dintîi categorie ce s-a diferențiat pare a fi, după unii, pronumele.² Mai târziu vedem apărînd substantivul și adjectivul.³ După substantiv sau în același timp cu el s-a diferențiat verbul.⁴

Tot astfel se diferențiază articolul, care la origine nu se deosebește de pronume, așa că la Omer îl vedem încă în faza în care el are încă valoare pronominală. Cu timpul vedem apărînd prepozițiunile, conjuncțiunile și totodată, alături cu aceste diferențieri, vedem că-și iau naștere cazurile, numerile, timpurile și modurile.

Paralel cu acest proces de diferențiere⁵ ce se operează în elementele linguistice primitive și alături cu această trecere de la

¹ După cum în cursul evoluțiunei organice animalele inferioare nu sînt decît o masă protoplasmică omogenă în care nici un organ nu se vede încă diferențiat, tot așa vedem că la baza evoluțiunei limbilor primele elemente linguistice nu sînt decît niște *mase omogene*, în care nu se observă nici o diferențiere a părților și funcțiunilor gramaticale. „Comme ces animalcules, zice Romanes (p. 310—311), qui sont à la fois des simples cellules et des organismes complets, ce sont à la fois des mots isolés et des phrases indépendantes. En outre, si dans un cas il y a la vie, dans l'autre il y a la signification; mais la dernière, comme la première, est vague et fruste: la phrase est un organisme sans organes, et elle n'est generale que dans ce sens qu'elle est protoplasmique.”

² Romanes, *op. cit.*, 297.

³ După unii aceste părți ale gramaticii s-ar fi diferențiat cele dintîi.

⁴ Unii cred că verbul s-a născut din substantiv. Sayce combate această idee zicînd că „nu putem deriva verbul din substantiv, nici pe acest din urmă din cel dintîi. Ambele aceste categorii sînt creațiuni coexistente, aparținînd aceleiași epoci și unei singure faze de perfecționare a limbii”. V. și Regnaud, *Le verbe*, în *Rev. philos.*, 1888, II, p. 588—591.

⁵ Un alt punct de vedere din care poate fi privit încă procesul de diferențiere din sinul limbilor este și următorul. După cum în cursul evoluțiunei organice se vede la unele animale inferioare că un singur organ servește pentru două funcțiuni fiziologice deosebite

forme mai simple și mai omogene la altele mai complexe și mai eterogene, se observă și o precizare și o integrare progresivă. În limbile primitive înțelesul cuvintelor este confuz, așa că ele exprimă într-un chip de tot vag și nedefinit cugetarea individului, în timp ce atunci cînd, în urma unei continue perfecționări a limbei, categoriile gramaticale s-au diferențiat, vedem că, pe de o parte, înțelesul și raportul logic al cuvintelor, precum și rolul și funcțiunea fiecărei părți de cuvînt devin din ce în ce mai precise și mai definite; iar, pe de alta, aceste categorii, o dată bine diferențiate, intrînd în alcătuirea frazelor, se stabilește între ele un raport de integrare și de consolidare, atît de strîns încît funcțiunea fiecărei este dependentă de toate celelalte și determină pe fiecare din ele.

În chipul acesta vedem cum și în dezvoltarea limbei se poate aplica, în urma observațiunilor făcute de psihologi și coroborate de o sumă de date psihologice, principiile generale ale evoluțiunei.

IV

Dacă cercetăm chipul cum se dezvoltă toate manifestațiunile intelectuale ale omului, constatăm aceleași transformări pe care le-am observat atît în cursul evoluțiunei organice, cît și a celei sociale și psihologice. În adevăr, nu numai în privința științelor în general se poate vedea că ele la origine nu sînt separate încă de concepțiunile teologice ale omului din prima fază de dezvoltare progresivă, așa că numai mai târziu le vedem diferențindu-se din mijlocul amestecului confuz și omogen de idei ale individului

și numai cu timpul se diferențiază, apărînd un al doilea organ, tot așa în limbile primitive un singur cuvînt servește a exprima două sau mai multe idei, mai mult sau mai puțin asemănătoare între ele, și numai cu timpul fiecare idee, diferențindu-se, primește o numire deosebită, pe cînd cuvîntul primitiv, dacă nu se pierde, rămîne pentru a exprima o singură noțiune. Astfel la egipteni „cuvîntul *ta* îl vedem cu o sumă de accepțiuni: tu, prezinte, direcțiune, grîu, picătură, lacrimă, grămadă, baston, sănătate, adunare, rîu, a pluti, a fura, a arde, a purta și a da samă”. Același lucru îl observăm la copil. „Le mot enfantin *baba* (dormir), zice F. Müller, ne signifie pas simplement dormir c'est-à-dire un forme particulière du repos; cela signifie encore, et plutôt, toutes les circonstances qui se rapportent au sommeil: le berceau, les rideaux, le traversin, les vêtements de nuit etc. (ap. Romanes, *op. cit.*, 293). Cît despre alte fapte privitoare la diferențierea în limbi, v. Spencer, *Premiers principes*, 310—312.

primitiv, ci dacă luăm în special fiecare ramură de științe observăm același proces de diferențiere și trecere de la forme mai simple și mai omogene la altele mai complexe și mai eterogene. Așa matematicile la originea lor nu consistau decât dintr-un număr restrâns de teoreme asupra numerelor, asupra perpendicularității și paralelismului, asupra egalității triunghiurilor, și din câteva noțiuni elementare asupra cercului și sferei; iar astronomia nu era decât un amestec vag de concepțiuni mistice și metafizice născute în mintea astrologilor. Și toate acestea erau mai mult de domeniul speculațiilor și doctrinelor, fie ale teologilor, fie ale filozofilor. Încetul cu încetul însă și mai ales din timpul civilizației grecești vedem că amestecul omogen și confuz de teorii matematice primitive începe a se diferenția în mai multe științe speciale, care mai târziu vor forma corpul întreg al științelor matematice. Și în loc de concepțiuni vage și puțin definite vedem că fiecare din aceste științe, o dată bine diferențiate, capătă un caracter de precizie, fixându-li-se, în același timp, domeniul și obiectul lor. Astfel, în minile lui Euclide, Apolloniu, Nicomede ș.a. își ia naștere adevărata știință a geometriei; prin cercetările altor matematici se pun bazele astronomiei, ale trigonometriei și mecanicii; cu arabii apare algebra și mai târziu vedem că și ia naștere calculul diferențial și integral.¹ Pe lângă această diferențiere și precizare a științelor matematice, se observă o integrare progresivă atât între părțile fiecăreia din ele, cât și în raporturile ce le au ele între ele. Așa, pe de o parte, fiecare teoremă din geometrie, d.e., stă într-o legătură atât de strânsă cu toate celelalte teoreme ale ei, încât nu se poate înțelege una fără alta; iar, pe de altă parte, geometria este silită să ceară și să deie ajutor celorlalte matematici.

Dacă am cerceta istoria tuturor științelor ne-am convinge mai mult de exactitatea principiilor pe care le-am constatat, în special în evoluțiunea științelor matematice.²

¹ V. Hoeffler, *Hist. des mathématiques* și Maximilien, *Hist. des mathém. et des sciences physiques*, 8 vol., 1883—1886.

² Un alt exemplu de aplicare a legii evoluțiunii în dezvoltarea istorică a științelor îl putem găsi în chipul cum s-a născut sociologia. Până în secolul nostru ea n-a existat ca știință specială, ci găsim numai prin scrierile unor autori (ca Hooker, în *Guvernământul ecleziastic* și în *Încercare asupra ist. societății civile a lui Ferguson*) câteva rudimente ale viitoarei științe, așa că abia în minile lui Comte, Bukle, Spencer, Letourneau, Tylor ș.a. vedem că ea s-a diferențiat, devenind o știință specială. În același timp raportul de integrare al ei se vede din necesitatea pe care o are de a cere ajutorul unor științe, ca antropologia, istoria, economia politică, geografia, biologia și

Din cele spuse până aici credem că am pus de ajuns în evidență faptul că, cu cât formele merg mai mult pe o cale de dezvoltare progresivă, cu atât se observă în sinul lor o diferențiere sau o trecere continuă de la o stare mai omogenă la alta mai eterogenă și o precizare mai mare mergând paralelă cu o integrare progresivă.

Să vedem dacă această lege a evoluțiunii poate fi aplicată și în domeniul criticii literare.

V

În timpul antichității clasice, grecești și romane, critica literară nu exista ca un gen literar deosebit și ca un studiu special, ci o găsim totdeauna amestecată prin alte scrieri.

La greci în mod mai serios o găsim prin scrierile filozofilor. Așa la Plato în *Phedru* și *Gorgias* aflăm o critică inspirată de un înalt idealism. La Aristotele aflăm în *Retorica*, în *Politica* și în fragmentarea *Artă poetică* tratate chestiuni literare cu un spirit practic. Aprigul Zoil, care a scris prin secolul al patrulea înainte de Cristos, a criticat pe poeții Pindar, Archiloch, Eschil și alții. Din timpurile mai târzii ni s-a păstrat de la greci tratatul *Despre sublim* atribuit unui oarecare Longin.

Tot asemenea și la romani critica o aflăm prin operele filozofilor. *Orator*, *De oratore* și *Brutus de claris oratoribus* sînt opere celebre ale lui Cicerone, și anume în cele două dinții dezvoltă precepte relative la elocință, în *Brutus* face critica oratorilor latini anteriori. În *Institut. orat.* a lui Quintilian aflăm în cartea X critica scriitorilor mai însemnați greci și romani. Horațiu în *Epistola către Pisoni* rezumă teoriile vechi asupra epopeii, tragediei și a comediei, iar în *Epistola către August* (*Epist.*, Libr. II, 1) ne face o scurtă critică asupra unora din poeții arhaici latini.

Afară de acestea și la greci și la romani aflăm critica amestecată prin elegii, epigrame ș.a. Cu deosebire la greci aflăm foarte

psihologia, dînd în același timp și ea ajutor altor cercetări. Asupra raportului ei cu biologia și psihol., v. Spencer, *Introd. à la science sociale*, 351—144. Aceleași observațiuni le-am putea face și în istoria dezvoltării antropologiei, o știință tot atât de nouă ca și sociologia.

multe epigrame literare relative la scriitori și operele lor.¹ Ovidiu în *Amores* (Libr. 1, 15) are câteva versuri în care el face un fel de critică asupra lui Omer, Hesiod, Menandru, Acciu, Lucrețiu, Tibul, Gal ș.a.

În scrisorile lui Pliniu² întâlnim de asemenea ici-colea pasagii izolate de critică literară pe care ei le amesteca în mod întâmplător printre subiectele cele mai variate și, în sfârșit, în *Noctes atticae* ale lui Aulu-Gellii, în *Suasoriae* și *Controversiae* ale lui Seneca, în comentariile lui Serviu Mauru asupra lui Virgil și în *Saturnalele* lui Macrobiu, pe lângă chestiuni de mitologie, istorie, gramatică, retorică, filozofie, drept și chiar medicină sau fiziologie, găsim adeseori aprecieri critice asupra cutărui sau cutărui autor.

Dar afară de faptul că, pe timpul înfloririi clasicismului antic, critica literară nu are o existență a sa proprie, fiind confundată și amestecată în lucrări literare de tot genul, aceeași confuziune se observă și în metoda pe care-l urmau aceia dintre scriitori cărora le venea câteodată ocaziunea să atingă în treacăt, printre alte chestiuni, și vreuna de critică literară. Fiecare când judeca, în bine ori în rău, operele altuia nu-și lua ca criteriu de apreciere decît propriul său gust, încît lauda ori osînda rămîneau ca știință tot atît de neluminate. Caracterul de panegiric sau de rechizitoriu, pe care-l avea întreaga critică literară din antichitate, îl putem ușor constata dacă examinăm chipul cum sînt judecate operele și autorii lor de către cea mai mare parte din scriitorii greci și latini. La aceștia, pe lângă termeni de laudă, ca *narrat aperte*, *pugnat acriter*, *colligit fortiter*, *ornat excelse*, *delectat*, *afficit* ș.a., găsim epitete ca *indoctus*, *rudis*, *durus* ș.a., adresate vreunui autor care avusese nefericirea să nu fie după gustul criticului său.³

¹ *Antologia graeca ex recens.* Brunkii Indd. et comment. adiecit Jr. Iacobs Lipsiae, 1794—5.

² Scrisoarea XX, cartea I, cuprinde o critică asupra elocinței; scr. III, c. 2, o apreciere asupra operelor lui Iseu; scr. XXI, c. 3, în care se critică Marțial; scr. VIII, c. 5, unde se găsesc câteva aprecieri asupra elocinței și istoriei; scr. XVII, c. V (o critică asupra poemei lui Calpurniu Pisone, *χαταδραπισμῶν*) și scr. XXVI, c. 9, în care Pliniu își arată opiniunea sa asupra lui Demostene și Eschine.

³ Dacă am confrunța mare parte din pasagiile de critică literară pe care le găsim în scrierile clasicilor antici, ne-am convinge mai mult de faptul că critica literară așa cum era ea înțeleasă pe atunci nu consta decît dintr-un bogat arsenal de termeni adjectivali de care se folosea criticul, cînd venea să arate valoarea intrinsecă a unei opere asupra căreia era chemat să-și dea opiniunea. Astfel critica pe care Quintilian o face asupra poetilor, filozofilor, oratorilor și istoricilor greci și latini în cartea X din *De instit. orat.* nu-i de

Cauza pentru care criticii antici urmau această cale, cînd se-ncercau să judece pe autori și operele lor, se explică prin metoda și planul după care-și făceau educațiunea lor artistică toți aceia care se ocupau cu literale. După ce întreaga literatură grecească începu să fie cunoscută și studiată de fiecare scriitor latin care voia să-și capete un loc de merit în activitatea literară generală, și după ce nimeni nu putea avea pretenții de literat dacă nu cunoștea creațiunile spiritului grec, vedem o sumă de autori care, urmînd doctrinele retorilor gramaticilor grecești, se silesc să completeze principiile stabilite de acești din urmă prin cercetări nouă făcute de ei asupra operelor literare grecești, cercetări din care a rezultat că, cu timpul, vedem apărînd un număr destul de mare de lucrări făcute numai cu scop de a fixa regulile și legile pe care trebuia să le cunoască și să le urmeze orice scriitor, care s-ar fi încercat să creeze ceva în domeniul literaturii.

În chipul acesta fiecare poet sau prozator, pe baza formulilor și preceptelor stabilite de alții sau de el din autorii pe care-i cetia, își făcea în mintea lui un anumit ideal asupra literaturii, arătîndu-se binevoitor numai pentru acele opere care stăteau în armonie cu acest ideal al său, în vreme ce pe acelea care erau concepute după o altă formă decît aceea pe care și-o închipuise el, le considera ca nedemne de a sta alături cu cele dintîi. Și deoarece fiecare scriitor își avea un ideal propriu al său și deosebit de al celorlalți, urma că aceeași operă era privită de fiecare dintr-un punct de vedere diferit, fiind laudată de unii și condamnată

la început pînă la fine, decît o înșirare de calificative vage, prin care foarte puțin și poate chiar deloc nu se scoate în relief caracteristica și originalitatea fiecărui autor pe care vine să-l judece. Astfel, iată cam în ce mod critică el pe Omer, Pindar, Lucan și Horațiu. Despre cel dintîi se exprimă în următorul chip: „Hic enim, zice el, quemadmodum ex oceano dicit ipse annuum vim fontiumque cursus initium capere, omnibus eloquentiae partibus exemplum et ortum dedit. Hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem *laetus ac pressus, jucundus et gravis*, tum copia, tum brevitate *mirabilis*: nec poetica modo, sed oratoria virtute *eminentissimus*... Quid? in verbis, sententiis, figuris dispositione totius operis, nonne humani ingenii modum excedit?” Iar judecata lui asupra lui Pindar ne-o dă în următoarele câteva cuvinte: „Novem vero lyricorum longe Pindarus princeps, spiritus magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia, velut quodam eloquentiae fumine; propter quae Horatius cum merito credidit, nemini imitabilem.” Despre Lucan zice: „*ardens et concitatus, et sententiis clarissimus*, et, ut dicam *quod sentio*, magis oratoribus quam poetic annumerandus”. În fine, același caracter îl vedem și în critica pe care i-o face lui Horațiu, despre care spune: „nam et insurgit aliquando et plenus est *jucunditatis et gratiae, et variis figuris et verbis felicissime audax*”.

de alții, și socotindu-se ca greșeli ceea ce pentru alții erau merite. Într-un cuvânt, cu deosebire în materie de critică literară, zisa *quot capita, tot sententiae*, își avea aplicarea sa cea mai potrivită.¹

Venind Renașterea și odată cu ea admirațiunea neînfrînată pentru tot ce crease antichitatea clasică greacă și romană, în timp de mai mult de două secole, critica literară păstrează același caracter pe care-l avusese și mai înainte, adică ea nici nu se diferențiază, căpătându-și independența și devenind un gen literar deosebit, nici nu-și schimbă metoda, punând în locul unor teorii vage și confuze un criteriu mai solid și mai bine precizat de cum fusese pînă aci. Critica literară o găsim și în această epocă amestecată în operele gramaticilor, filologilor și comentatorilor de autori clasici, în tratate de artă poetică și de retorică, în cîte o satiră sau epistolă, în prefața vreunei comedii sau tragedii, într-un roman sau, în fine, în conversațiile ce se țineau prin saloane literare. Autori cari să se ocupe anume cu acest gen literar nu găsim și dacă se-ntîmplă uneori — ceea ce este rar — să dăm peste vreo operă consacrată numai criticei literare, principiile pe care le urmează toți aceia care se ocupă cu un asemenea studiu nu se deosebesc mult de cele formulate încă din timpul clasicismului antic. Același spirit de dogmatism, același metod arbitrar, același autoritarism și aceeași tendință de a împărți, după gust, lauda și osînda sau de a da preferință cutărui sau cutărui scriitor, condamnînd pe toți ceilalți care cugetau altfel decît criticul în mîna căruia cădeau operele lor.

¹ Acest spirit de dogmatism mergea citeodată pînă acolo că vedem pe critici alcătuiind adevărate liste la care fiecărui autor i se dedea un rang corespunzător cu ideea pe care și-o făceau criticii asupra meritelor literare ale scriitorilor. Așa Aulu-Gelliu ne-a păstrat în cartea XV, cap. 24, din *Noctes atticae*, o asemenea listă atribuită lui Vulcatius Sedigitius, în care acest din urmă fixează poeziilor latini comicii cîte un loc anumit, după valoarea pe care crede el că o are fiecare din ei :

Multos incertos certare hanc rem vidimus,
Palmam poetae comico cui deferant,
Eum meo iudicio errorem dissoluam tibi,
Ut, contra si quis sentiat, nihil sentiat.
Caecilio palmam mimico. Statio do
Plautus secundus facile exsuperat ceteros.
Dein Naevius, qui ferret pretium tertium,
Si erit, quod quarto detur, debitor Licinio.
Post insequi Licinium facio Atilium.
In sexto consequetur hos Terentius,
Turpilius septimum, Trabea octavum obtinet.
Nono loco esse facile facio Luscium.
Decimum addo causa antiquitatis Ennium.

Din cauză că tendința generală a tuturor acelora care se ocupau cu literatura era ca ei în lucrările lor să urmeze modelele antichității, vedem încă de timpuriu autori ocupîndu-se cu formularea de legi și dogme, care — parte fiind moștenite și transmise încă de la criticii din antichitate, parte completate prin noi cercetări și observațiuni făcute asupra clasicilor — arătau tehnica și mijloacele după care cineva ar putea compune opere tot atît de demne de a figura în panteonul literar ca și cele din antichitate. Și unul din autorii care a avut cea mai mare autoritate în această direcțiune a neoclasicilor fu, fără îndoială, bătrînul Aristotele, al cărui spirit dogmatic și aforistic, fiind în armonie cu tendințele generale ale timpului, a plăcut atît de mult, încît după modelul tratatelor lui și-a luat naștere o întreagă literatură de retorice și arte poetice. Din toate acestea a rezultat că, de la un timp, pe baza preceptelor extrase din autorii antici, s-a făcut un fel de codice literar în care erau fixate principiile conducătoare generale ale fiecărui gen literar în așa chip încît întreaga educațiune literară de pe atunci consista în a cunoaște formulele stabilite de mai înainte de alții și a le aplica cu deplină fidelitate cînd era vorba de a scrie ceva în materie de literatură. Își puneă cineva în minte să facă o epopee sau o tragedie, cel dintîi lucru de care trebuia să se-ngrijească era să caute care subiecte pot intra în țesătura unei epoei sau tragedii, ce versuri sînt admise ca mai potrivite pentru asemenea genuri literare, care sînt regulile fixate ce trebuie să le observe în tot cursul compozițiunii, și alte multe de acestea. Acela care urma dogma generală și doctrinele tradiționale era bine primit din partea criticilor, pe cînd acela care se abătea de la ele primea îndată de la acești din urmă brevet de incapacitate, de lipsă de gust și cultură literară.

Fiecare avea în mintea lui tot felul de idei subiective, și din acestea, ca din niște premise fixe și infailibile, el își deriva o sumă de principii care-i serveau de criteriu cînd venia să spuie ceea ce cugetă el asupra unei lucrări literare oarecare. Astfel Boileau, formîndu-și ideea că scopul poeziei este de a imita și de a lua din natură numai ceea ce este rațional și nu lovește bunul-simț, își construiește, pe baza acestei concepțiuni, regulile peste regulile, pe care le are întotdeauna înaintea ochilor cînd apreciază valoarea autorilor. Așa el stabilește principiul că poetului trebuie să i se impună observarea celor trei unități, fiindcă nu este natural și rațional ca în cîteva ore să se petreacă o acțiune care în realitate nu poate avea loc decît într-un timp mai îndelungat ; că poetul trebuie să se ferească de prețiozitate și afectare din cauză că nu este natural ca el să vorbească într-o limbă obscură

și deosebită de aceea pe care o vorbesc toți și că, în fine, poetul trebuie să evite miraculosul, fiindcă nu este *natural* ca zeii să se amestece printre oameni.¹ Și pentru Boileau concluzia cea mai firească era că este poet slab acela care nu va urma preceptele fixate de el. În timpul certeii literare dintre moderni și antici, care a frământat Franța în sec. XVII și XVIII, din cauză că cei dintâi își formase ideea subiectivă că numai ceea ce este scris în timpul lor sînt opere de valoare, condamnau întreaga literatură greacă și latină, spunînd că personajele lui Omer, d.e., sînt necioplite, inculte-*rustres* — și nedemne de a sta alături cu acele pe care autori mai moderni le purtase prin saloanele lui Ludovic XIV.

Din toate cele spuse pînă aici reiese că, în tot timpul cît a durat periodul clasicismului, critica literară și-a păstrat aproape același caracter prin faptul că ea nici n-a putut să-și cîștige independența sa, diferențiindu-se de celelalte genuri cu care era amestecată în mod incidental; nici să părăsească metoda confuz și calea piezișă unde o împinsese mulțimea de reguli, de doctrine și de tot felul de idei subiective din mintea scriitorilor, pentru a se adapta la o formă mai precisă și mai definită, la un spirit de ordine și claritate.

VI

Odată cu sfîrșitul secolului XVIII și începutul celui al XIX-lea vedem că critica literară începe a se transforma și a păși pe calea unei evoluțiuni mai înaintate, diferențiindu-se ca gen literar special și urmînd în cercetările sale un criteriu mai științific și un caracter mai precis și mai definit de cum fusese pînă acum.

Pînă atunci, după cum am văzut, critica literară se făcea în mod întîmplător, amestecîndu-se în bucăți literare de tot felul, și numai odată cu secolul nostru vedem că ea apare ca un studiu independent, avînd domeniul său propriu, în mijlocul activității literare generale. În chipul acesta ne explicăm cum se-ntîmplă ca o sumă de autori să se ocupe în toată viața lor numai cu critica literară și cum de vedem opere întregi consacrate numai acestei ramuri a literaturii. Paralel cu această diferențiere chipul de a vedea al criticilor începe a tinde către o nouă direcțiune. În loc

de principii confuze și un amestec incoerent de doctrine și precepte, care variau cele mai adeseori de la autor la autor, vedem un metod riguros de investigațiune, avînd un caracter mai științific și mai precis, o tendință de a stabili o ordine în cercetările și observațiunile făcute de critici. Înainte operele se analizau cu scop de a afla care sînt elementele de care se folosesc autorii celebri, pentru ca, odată cunoscute acestea, ele să fie formulate ca reguli pe care urmîndu-le cineva ușor să poată găsi mijloacele cu ajutorul cărora să creeze și el opere, care să rivalizeze cu acelea pe care le-a luat ca model și ca ideal. Azi însă, după cum omul de știință analizează o frunză sau alt corp organic numai cu ținta de a cunoaște care sînt elementele lui constitutive, fără a avea însă pretenția de a se servi de acestea în scop de a crea și el un asemenea corp, tot așa și criticul cînd analizează o operă are în vedere numai studiul elementelor care intră în compozițiunea ei și acel al împregiurărilor care au contribuit la aparițiunea acestei opere, fără a se gîndi însă că din aceste observațiuni ale lui poate extrage reguli practice pe care să le puie, fie la dispozițiunea lui, fie la aceea a altor scriitori. Astăzi criticul, pe lîngă că consideră o operă din punct de vedere al impresiunii sale asupra cititorului, arătînd ce fel de emoțiuni estetice, ce fel de idei și sentimente se pot naște și pot fi sugerate de ea în mintea noastră, el din analiza operei scoate totodată indicațiuni prin care se-ncearcă să reconstruiască spiritul și organizațiunea mintală, chipul de a cugeta și de a simți, precum și caracterul și temperamentul aceluia care a produs acea operă. Există o atît de strînsă legătură între o operă și autorul ei, încît faptele culese de critic din cercetările și observațiunile făcute de el asupra operei sînt întotdeauna cele mai instructive și cele mai capabile de a ne da o sumă de informațiuni privitoare la organizațiunea psihică internă pe care a avut-o artistul. „Caracterele particulare ale unei opere, zice Hennequin, vor rezulta din proprietățile spiritului artistului ce a creat-o, și aceste caractere vor sta față cu aceste proprietăți într-o relațiune de cauză și efect, așa că s-ar putea concepe o știință care să concludă de la unele la altele, după cum putem concluda de la un semn la lucrul însemnat, de la o expresiune la obiectul exprimat, de la o manifestare oarecare la originea ei“ (*Critique scientifique*, p. 67). Indicațiunile căpătate de critic din analiza operei fiind completate, pe de altă parte, prin notițe biografice, din sinteza tuturor acestor date, criticul ajunge să ne dea caracteristica personalității psihice a autorului.

Odată ce criticul ne-a pus înaintea ochilor portretul viu al artistului, el vine și se-ntreabă care au fost împregiurările care,

¹ Brunetière, *Evol. des genres*, I, 100—101.

influențând asupra acestui din urmă, l-au făcut să fie așa și nu altfel. Pentru aceasta el urmează să studieze, mai departe, mediul fizic și mediul social în care a trăit artistul, arătând diferitele categorii de factori care au lucrat asupra lui ca individ (Taine). În fine, după ce s-a cercetat influența *pasivă* a artistului din partea mediului social, criticul completează cele spuse pînă aici, stabilind un ultim punct, adică influența *activă* a artistului asupra mediului social, influența manifestată prin cercul de admiratori pe care și l-a format el (Hennequin și Guyau).

În chipul acesta procedează astăzi critica literară și deși ea nu se poate bucura încă de o metodă tot atît de riguroasă ca aceea a altor științe, totuși oricine poate vedea că în sînul ei domnește o mai mare ordine și precizie de cum era acum o sută de ani și în tot timpul periodului clasic antic și modern.

Dar pe lîngă tendința de diferențiere și precizare pe care am observat-o în sînul criticii literare, dezvoltarea progresivă a acesteia din urmă se mai poate constata și din raportul ei de integrare, fie între părțile ce o constituiesc, fie între ea, considerată ca tot, și între alte științe de la care-și capătă ajutor în cursul cercetărilor sale. Mai nainte critica literară nu era un organism complet și unitar în care toate părțile să steie într-o relațiune de dependență reciprocă și în funcțiune una cu alta; pe cînd astăzi cînd se critică o operă, analiza ei estetică stă într-o atît de strînsă legătură, de la cauză la efect, cu analiza psihologică făcută asupra artistului, încît una se completează și se explică prin cercetările celeilalte; iar pe de altă parte, analiza psihologică nu se poate înțelege dacă nu se arată, prin analiza sociologică, care au fost factorii sociali și fizici care au influențat asupra organizațiunei psihice a artistului, făcîndu-l să fie așa cum ni se arată el din operă și din datele biografice culese asupra vieții lui, și nu altfel. Din raportul acesta de integrare reciprocă, ce se observă între părțile constitutive ale criticii literare, raport care se va accentua cu atît mai mult cu cît acesta din urmă va merge progresînd, rezultă că astăzi ea ni se prezintă ca un tot unitar, ca un corp în care fiecare organ și fiecare funcțiune se condiționează una pe alta. Pentru a ajunge însă aici critica literară a trebuit să ceară ajutorul altor științe și prin aceasta se stabilește în sînul ei un alt raport de integrare, în afară de cel observat mai sus. Cu deosebire estetica, psihologia și sociologia sînt acele științe de ale căror observațiuni se folosește actualmente critica literară, și astăzi există o atît de mare înrudire între acestea, încît nimeni nu poate fi critic dacă n-are cunoștințe numeroase atît în materie de estetică, cît și în psihologie. Dar nu numai că critica literară simte necesitatea de a recurge la cele trei

științe amintite, dar raportul ei de integrare cu ele se mai poate constata și din faptul că ea, prin cercetările ei, le va pune lor la îndemîna noi cunoștințe, de care ele vor trebui să țină samă în studiile lor. Astfel, ea va procura materiale prețioase pentru generalizările estetice experimentale, va lămuri tehnica, morfologia și într-un cuvînt întreaga dinamică a unei opere de artă; va pune la dispozițiunea psihologiei nouă mijloace de verificare și investigare, permițîndu-i să studieze mecanismul și jocul fenomenelor psihologice ale minții oamenilor geniali, și cu timpul putem aștepta de la critică noțiuni noi și precise asupra imaginațiunei, asupra ideațiunei, asupra emoțiunilor și gîndirilor, asupra sentimentelor estetice și a altor probleme de acest fel sau și mai însemnate încă și, în cele din urmă, ea ne va permite, în materie de sociologie, să completăm cunoștințele pe care le avem asupra istoriei popoarelor, înlesnindu-ne să pătrundem mai adînc în sufletul lor (Hennequin, *Critique scientifique*, passim). În sfîrșit, critica literară se va integra pe viitor cu o sumă de principii științifice, deoarece din cercetările de pînă acum, făcute de critici, s-a putut vedea, între altele, pe de o parte, că și la ea este posibil a se aplica legea generală a determinismului, prin faptul că ea consideră o operă de artă ca o țesătură complexă de cauze și de efecte; iar pe de alta, că și în cursul dezvoltării ei istorice se poate proba legea generală a evoluțiunei, lucru care reiese din studiul pe care ne-am încercat să-l facem mai sus.

Credem că am arătat, pe cît ne-a fost posibil, cum și în cursul evoluțiunii criticii literare se poate verifica același proces de diferențiere, precizare și integrare, pe care l-am observat și în evoluțiunea organică, psihologică și aceea a activității intelectului omenesc. Cu toate acestea însă studiul acesta nu-l putem încă considera ca complet, deoarece pînă acuma am constatat și probat numai raportul de diferențiere, precizare și integrare din sînul criticii literare, fără a explica și a arăta care sînt împregiurările și factorii care au lucrat în tot cursul acestor transformări. Cercetarea acestor fapte va forma a doua parte a acestui studiu.

opera amintită ca o ocaziune binevenită pentru ca să ne lămurim asupra unor chestiuni de critică sau estetică literară.

I

UN PROCES ÎNCHEIAT

(Notiță literară)¹

În istoria generală a activității literare, ca și într-aceea a dezvoltării tuturor științelor, se întâmplă foarte adeseori ca să întâlnim chestiuni și probleme care după numeroase cercetări și analize primesc, de la un timp, o soluțiune destul de aproape de adevăr pentru ca să nu se mai simtă în viitor atât de mult necesitatea de a reveni mereu și a insista asupra lor. Este adevărat că, în materie de literatură, sînt teorii care zeci de ani stau încă în discuțiune nedîndu-li-se nici o dezlegare, sau, dacă li s-a dat vreuna, aceasta nu se poate considera ca cea din urmă și ca cea mai probabilă; dar nu-i mai puțin adevărat că sînt altele care timp îndelungat au fost studiate din atîtea puncte de vedere și privite sub atîtea fețe, încît astăzi le putem socoti îndeajuns lămurite pentru a nu ne mai întoarce iarăși la punctul de unde am plecat. Iar aceia care vin și se-ncearcă să pună din nou în discuțiune fapte asupra cărora studiile literare și-au dat, mai mult sau mai puțin, ultimul aviz, aceștia par sau că sînt în afară de curentul cercetărilor mai noi sau că ei le cunosc pe acestea din urmă și li s-a întîmplat de multe ori să audă vorbindu-se despre ele, dar nu pot ori nu vor să le înțeleagă. Unul dintre aceștia ni se pare d. Perret, care, nu demult, publică o lucrare intitulată: *Le roman, étude morale*, titlu pe atît de vag, pe cît și de laconic.

Scopul acestei notițe nefiind de a face o recenziune asupra lucrării d-lui Perret, de aceea noi nu vom căuta decît să luăm

Astăzi într-adevăr romanul este unul din genurile literare căruia i se dă cea mai mare importanță prin faptul că se cetește și se scrie mai mult decît toate alte ramuri de literatură. Cu toate acestea însă ușor se poate vedea lipsa de studii serioase făcute asupra literaturii romanciere, și care le avem pînă acum sînt, cu rari excepțiuni, numai niște încercări nereușite și necomplete, făcute cu scop de a trata chestiunea romanului din fel de fel de puncte de vedere, fără ca vreunul din cei ce se ocupă în această direcțiune să ne deie un studiu mai de merit. Astfel, d. Perret, publicînd volumul mai sus amintit, se silește, în curs de peste 200 de pagini, să arate care este criteriul pe care trebuie să-l aibă dinaintea ochilor cel care vine să compună un roman. Pe lîngă defectul că autorul ne amintește numai despre romanul din Franța și nu se ocupă nici într-un loc de activitatea romancieră din alte literaturi, asupra cărora trebuia să insiste cîtuși de puțin pentru ca studiul să fie cel puțin mai complet, un alt neajuns este și acela că d. Perret privește chestiunea dintr-un punct, cum credem, defectuos. Așa el, încă de la început, ne spune că ideea principală pe care o va lua ca fir conducător în tot cursul dezvoltării subiectului său va fi de a arăta că adevăratul romancier este numai acela care în operele sale și propune să probeze o teză morală fixată de mai nainte în mintea lui și care privește lucrările sale ca un mijloc pentru a pleda în favoarea unei cauze plăcute lui. „*Il faut que le romancier ait une fin*, zice el, *subordonée à la principale, qui est l'instruction de l'esprit et du coeur, la correction des mœurs...* Polir l'esprit, former le coeur, censurer les vices, les travers, les méchancetés des hommes, tel nous semble être le premier et simple devoir de nos romanciers.“ Cu alte cuvinte, d. Perret susține că orice romancier mai nainte de a lua în mînă condeiul trebuie să gîndească la o teză morală pe care el s-o aibă fără întrerupere dinaintea ochilor, cînd vine să pună în mișcare întregul resort al acțiunii și că aceasta din urmă să graviteze cătră un singur punct, adică probarea tezei pe care romancierul și-a fixat-o-n minte încă de la început. Dacă lucrurile ar fi așa cum le crede d. Perret, atunci un roman n-ar fi decît un fel de teoremă matematică pe

¹ A propos de cartea d-lui Perret: *Le roman, étude morale*, Paris, 1892.

care artistul caută s-o dezlege, și acesta n-ar fi chemat și n-ar trebui să aibă altceva în vedere decât demonstrarea problemei propuse. Cum că acesta ar fi scopul oricărui roman și oricărei opere artistice, în general, chestiunea s-a discutat de mulți și era un timp când se credea că artistului trebuie să i se impună cu orice preț susținerea și probarea unei teze morale. Să cercetăm însă la ce se reduc toate cele cuprinse în această teorie și în ce sens trebuie interpretată valoarea morală intrinsecă a unei opere de artă pentru a se vedea dacă principiul amintit mai înainte este în conformitate cu chipul de a fi al unei opere și cu adevărata natură a artistului, și dacă acestui din urmă trebuie să i se impună observarea riguroasă a celor susținute de Perret și cei de aceeași credință cu el.

Toți aceia care au cunoscut în ce consistă principiul esențial și adevărata condițiune de existență a artei au fost convinși întotdeauna de faptul că o operă de artă numai atunci trăiește când este izvorită din tot ceea ce mintea și inima omului poate gândi și simți mai nobil și mai înalt; când ea este în stare să miște și să cutremure fiecare fibră din organismul nostru sufletesc; când ea ne pune înaintea ochilor o altă lume și o altă viață decât aceea pe care o vedem zi cu zi și o întâlnim la fiecare pas, și când toate acestea sînt expuse sub o formă pe care numai mintea artistului o poate concepe și găsi. Un fond avut de idei și de sentimente îmbrăcate într-o formă aleasă: acestea sînt cele două condițiuni care constituiesc substanța și miezul oricărei opere de artă, și când una dintre acestea lipsește emoțiunea estetică produsă de o operă este atît de slabă și de palidă, încît de-abia atinge și impresionează sufletul nostru. Dacă au fost momente în care artiștii au crezut că fondul intern al unei opere este de mică însemnătate față cu forma, care era ridicată la un adevărat cult, ei au fost considerați ca niște talente necomplete, care n-au înțeles care este principiul de viață al unei opere de artă și de aceea toate lucrările lor n-au putut să se impună admirațiunei, ci s-au uitat odată cu generațiunile care le-au creat.

Rezultă dar din cele spuse pînă aici că ideile sînt, am putea zice, sîngele care nutrește organismul artei și că numai acele creațiuni pot avea forță de viață care întrupează în ele o idee mare, un ideal. La acest lucru se gândia Victor Hugo cînd scria următoarele versuri, cărora de multe ori nici el nu le-a rămas credincios:

La forme, o grand sculpteur, c'est tout et ce n'est rien,
C'est tout avec l'esprit, ce n'est rien sans l'idée.

Acesta este criteriul după care se judecă valoarea oricărei opere artistice, fie ea un roman, fie o poezie, fie o dramă, și numai în acest sens și în considerațiunea influenței pozitive pe care o poate avea ea asupra mersului progresiv al unei societăți se poate spune dacă ea este sau nu morală.

Dacă ne amintim cele cîteva linii pe care le-am citat mai sus din lucrarea d-lui Perret, constatăm deosebirea mare ce există între chipul său de a vedea și acel pe care l-am stabilit noi mai înainte. În adevăr, d. Perret măsură valoarea morală și socială a unei opere de artă și în special a romanului după existența sau lipsa de o teză morală pe care s-o susțină artistul în operele lui. Cu alte cuvinte, după d. Perret, romanul și orice operă de artă ar fi un fel de tribună de pe care artistul, înarmat cu cîteva principii de morală, vine să cenzureze și să dogmatizeze. Dar să vedem dacă nu cumva faptele contrazic cele spuse de d. Perret în privința scopului pe care trebuie să-l aibă un adevărat roman-cier sau un artist în general.

Fiecare din noi știe că un roman în care autorul caută cu orice preț să susțină o teză morală produce asupra cititorului un fel de dezgust, prin faptul că în acest caz autorul își arată prea pe față intențiunea lui de a învăța și din acestea rezultă că el cade cele mai adeseori în declamațiuni și în tirade emfaticе, care întotdeauna displac cititorului. Pe de altă parte, artistul avînd în vedere numai scopul de a dogmatiza urmează că el silește prea mult faptele, cu riscul de a schimba chiar realitatea numai pentru a putea găsi sprijin pentru teza sa; ceea ce de asemenea contribuie la discreditarea unei opere. Și acest defect îl vedem la mare parte din romancierii englezi, și în narațiunile în proză ale lui François Coppée, și în alte multe opere care tocmai din această cauză se uită după un timp mai mult sau mai puțin îndelungat și nu rămîn decât ca niște lucrări de a doua sau a treia mînă. Și dacă am pătrunde mai adînc în țesătura internă a tuturor creațiunilor artistice care trăiesc de secole întregi, nu cu mare greutate am constata faptul că nu este poate nici una dintre acelea la care autorul să proclame intenția lui de a urmări și de a proba o teză morală. Iar dacă s-au văzut și se văd și astăzi critici care voiesc să arate că opera cutărui sau cutărui autor celebru nu este decât demonstrarea continuă a unei teze morale iubite de autor, aceștia trag asemenea concluziuni numai fiindcă nu-nțeleg confuziunea pe care ei singuri o fac. Și iată în ce consistă această confuziune.

Mult timp filozofii transcendentali au crezut că fiecare fenomen din natură are în sine un scop ascuns, o intențiune și o forță conștientă, gravitînd către o anumită direcțiune. Fiecare

obiect se zicea că posedă un impuls propriu lui, care-l face să realizeze scopul pentru care a fost creat și destinat. Pe atunci filozofii nu vedeau că chipul acesta de a interpreta fenomenele din natură este numai o deducțiune subiectivă și abstractă a minții lor și ei, neputînd să-și explice într-alt chip mecanismul complex al naturii, credeau că soluțiunea cea mai probabilă și mai apropiată de adevăr este aceea care vede intențiunii sau voințe și în lumea exterioară, după cum există în organismul omenesc. Astăzi însă nu mai poate fi vorba de un asemenea principiu metafizic precum este cel al finalității; deoarece altfel este privită natura. Ea, prin ea însăși, nu se poate zice că are vreo intențiune, și de aceea toate fenomenele nu par în ochii noștri decît ca manifestarea unor forțe oarbe, care se condiționează și se determină unele pe altele, lipsite fiind de orice scop conștient. Dacă nouă ne vine cîteodată să credem că obiectele din lumea exterioară par a avea o intențiune, o asemenea intențiune nu există decît în mintea noastră și aceasta din urmă o proiectează oarecum în afară, așa că noi interpretăm natura după chipul în care fenomenele exterioare ating *eul* nostru individual. Așa, de exemplu, dacă un obiect din natură ne cauzează într-un moment dat o nenorocire, nouă ni se pare că aceasta a fost intenționată de natură, pe cînd în realitate ea nu este decît rezultatul interpretării pe care o facem asupra unui obiect din natură, care prin indiferența sa nu caută și nu țintește să ne facă nici bine, nici rău. În rezumat dar, natura nu are nici intențiuni, nici scopuri, ci ea ni se pare că le are numai pentru că nouă ne place să le vedem.

Aceeași observare se poate face și asupra chipului cum trebuie privite creațiunile artistice. Orice operă presupune un autor care s-o producă și ideile pe care mintea lui le-a conceput n-au putut să se nască decît sub influența unor cauze și împregiurări anumite. De aceea de multe ori singur autorul nu știe cum a ajuns la o idee oarecare și pentru ce el o comunică și altora, reprezentînd-o fie sub o formă, fie sub alta. Ca și oricare alt fenomen din natură, tot așa și o idee, născută în mintea artistului și întrupată de el într-o operă, nu-i decît rezultatul natural și inevitabil al unor forțe pe care cele mai de multe ori nu le putem cunoaște. De aici urmează că spiritele superioare lucrează într-un mod spontan, fără mult calcul, ci mai mult fiindcă simt un impuls și o forță internă care-i îndeamnă să-și exercite activitatea lor într-un sens sau într-altul. Și dacă se admite faptul, pe care cu multă dreptate îl crede Guyau,¹ că cu deosebire la artiști există în orga-

nizațiunea lor psihică internă o atît de strînsă legătură între emoțiunea lor artistică și cea morală, încît una nu-i decît derivata celeilalte, și dacă ambele aceste emoțiuni sunt inerente naturii lui și dacă ele se nasc într-un mod spontan în mintea lui, atunci concluziunea cea mai firească pe care o putem trage din aceste fapte este că artiștii superiori lucrează departe de a pune vreo intențiune în operele lor și inconștienți chiar de influența ce o vor exercita-o asupra cercului în care trăiesc, așa că ei singuri nu-și dau samă de forța morală și socială a ideilor născute în mintea lor. Numai diletanții, simțindu-și slăbiciunea, se gîndesc încontinuu la efectul pe care-l vor produce scrierile lor și de aceea vedem că fiecare vorbă pe care o scriu ei este calculată cu cea mai mare minuțiozitate și îngrijire și ei nu fac un pas fără să nu se-ntrebe asupra chipului în care vor impresiona ei publicul și în care vor fi apreciați de acesta.

De aici provine prezumțiunea adeseori enormă a diletanților, pre cînd geniile sînt în general modeste, întocmai ca adevărata putere creatoare, care lucrează în natură fără să se arate. Artiștii superiori nu caută, nici nu calculează efectul moral, ci acest efect rezultă într-un mod natural din creațiunile lor, după cum din razele soarelui rezultă căldură și lumină. Dar dacă astfel stau lucrurile și dacă noi, cunoscînd geneza operelor de artă și chipul de a lucra al autorilor lor, nu putem admite existența de vreo intențiune sau calcul pe care artiștii să-l urmărească în creațiunile spiritului lor, cum se-ntîmplă de unii critici vād în ele un asemenea calcul, admițînd un fel de finalitate în artă, după cum și metafizicii credeau într-o finalitate în natură.

Fiindcă operele unui artist își formează un mediu nou și un cerc de admiratori,¹ urmează că ele trebuie să aibă în viitor un efect social și moral, dar acest efect nu se poate zice că a fost căutat de artist, ci există numai pentru aceia care au fost influențați de el și care, printr-un fel de confesiune, cred că efectul moral ce a rezultat din operele lui a fost premeditat și intenționat de el. „Arta prin ea însăși, zice Hegel, n-are niciodată ca scop imoralitatea; dar nici nu-și pune ca scop imediat acela de a produce un efect moral. Dacă din toate producțiunile artistice se poate trage o idee morală, aceasta se-ntîmplă numai după ce

¹ *Les problèmes de l'Esthétique contemporaine*, p. 50.

¹ Vezi studiul nostru din nr. 1 al acestei *Reviste*, *Legea evoluțiunii și critica literară*, p. 34.

cineva explică acea operă, și morală nu există decît pentru acela care o caută.”¹

Rezumînd toate cele ce le-am spus pînă aici, faptele care reies din observațiunile pe care le-am făcut nu pot fi decît următoarele.

Pe cînd d. Perret crede că opera de artă și în special un roman este moral atunci cînd artistul își propune și își arată intențiunea sa de a proba o teză morală, și că el trebuie să fie conștient de efectul moral pe care-l va produce asupra cetitorului, noi susținem că o operă de artă, ori de ce gen ar fi ea, are o valoare și un efect moral numai prin faptul că ea este produsul unor idei pe care artistul, întrupîndu-le în creațiunile sale, acestea au o influență pozitivă din punct de vedere al progresului social, și că acest efect moral nu este căutat de artist, nici nu este rezultatul unui calcul al lui, ci produsul natural și inevitabil al organizațiunei artistului, care mai totdeauna este inconștient de forța ideilor pe care el le concepe. La aceeași concluziune a ajuns și Guyau cînd ne spunea următoarele cuvinte: „Sîntem departe de a crede că artistul trebuie să-și propună o teză morală pe care s-o susțină, sau un scop moral pe care să-l atingă, luînd arta ca mijloc; sîntem departe de a condamna «un talent poetic care n-ar avea în vedere un scop în afară de el». Dar ideile cele mai înalte ale spiritului, care sînt, după noi, tema adevăratei poezii și a adevăratei arte, noi ni le închipuim ca intrînd chiar în esența poeziei, ca constituind sufletul poetului sau al artistului. Și în ceea ce privește scopul exterior, moralizator sau utilitar, pe care poetul poate să și-l propună, noi vom zice, cu Schopenhauer, că intențiunea nu prețuiește nimic într-o operă de artă. Moralitatea poetului trebuie să fie tot așa de spontană ca și geniul său, ea trebuie să se confunde chiar cu geniul... Arta fiind prin excelență un fenomen de sociabilitate, fiindcă ea este întemeiată pe legile simpatiei și ale transmisiunei emoțiunilor, urmează că ea are prin ea însăși o valoare socială prin faptul că ea face sau să progreseze

sau să deie înapoi societatea asupra căreia își exercită acțiunea sa, după cum ea ne face să simpatizăm cu o societate mai bună sau mai rea. În această consistă, pentru sociologist, moralitatea artei, moralitatea intrinsecă și immanentă, care nu este rezultatul unui calcul, ci se naște în afară de orice scop sau intențiune preconcepută. Frumosul artei este prin el însuși moralizator și el este expresiunea adevăratei sociabilități.”¹

Odată ce am lămurit această chestiune, căreia cercetările mai noi i-au dat dezlegarea cea mai plauzibilă și mai conformă cu realitatea faptelor, pentru ca s-o putem considera ca un proces încheiat, să trecem la alte observațiuni pe care le putem face cu această ocaziune.

II

Dacă, după cum am văzut, punctul din care d. Perret s-a încercat să studieze romanul este greșit, din cauză că ia ca bază o teorie discreditată astăzi, rămîne însă un fapt asupra căruia ar trebui să se fixeze atențiunea scriitorului care ar veni să ne deie un studiu complet și serios asupra romanului, ca gen literar.

Într-un articol precedent, *Legea evoluțiunei și critica literară*,² ne-am încercat să arătăm cum și în cursul evoluțiunei și dezvoltării progresive a criticei literare se poate verifica legea evoluțiunei așa cum a fost ea formulată și aplicată de Spencer în scrierile sale. Am văzut că același proces de diferențiere, precizare și integrare, care se observă în cursul evoluțiunei organice, sociologice, psihologice și aceea a activității intelectului omenesc, poate fi verificat, în special, și în cercetări făcute asupra criticei literare. Mergînd mai departe, același principiu s-ar putea lua ca bază de acela care ar veni să facă un studiu asupra evoluțiunei romanului de la origine și pînă astăzi, studiu care va trebui să cuprindă două părți, și anume:

Se va arăta mai întîi cum romanul, la origine, nu ni se prezintă ca un gen literar distinct și că numai cu timpul s-a diferențiat din mijlocul epopeei și al narațiunilor fantastice, aflătoare la baza tuturor literaturilor, în prima lor fază de dezvoltare; cum el, încetul cu încetul, a devenit un gen literar independent și bine

¹ Foarte bine a exprimat această idee și Socrate în următoarele cuvinte atribuite lui de către Platone: „Și ducîndu-mă, zice el, la poezii care compun tragedii, comedii, ditirambi și multe alte feluri de poezii, mă adresaî cătră ei rugîndu-i să-mi explice înțelesul citorva pasagii, dorind să învăț ceva din răspunsurile lor. Dar văzui că toți aceia care erau de față la această convorbire mi-ar fi putut spune mai mult decît poezii înșiși asupra faptelor cuprinse în poemele acestora. Atunci m-am convins că poezii nu lucrează cu calcul la operele lor, ci că le compun printr-un fel de inspirație, ca aceea a profetilor, care și ei spun multe și frumoase lucruri, fără ca să știe ce și pentru ce le spun (*Apologia lui Socrate*, VII).

¹ *L'art au point de vue sociologique*, p. 380 și 383—384.

² V. nr. 1 al acestei *Reviste*.

definit, avînd un obiect fix și un domeniu propriu al său. Și după ce se vor proba toate aceste fapte prin cercetări și observațiuni făcute asupra tuturor literaturilor unde romanul s-a dezvoltat într-un mod natural, și nu prin imitație, cum este la noi, se va arăta raportul lui de integrare cu o sumă de științe ca psihologia, sociologia ș.a. și în chipul acesta cercetările vor ajunge pînă în ultimul moment al evoluțiunii sale, adică pînă astăzi. Aceasta va constitui prima parte a studiului și nu va avea alt scop decît aplicarea teoriei evoluționiste și în dezvoltarea istorică a acestei ramuri de literatură. A doua parte va trebui să cerceteze și să explice care sînt factorii și toate împregiurările care au determinat procesul de diferențiere, precizare și integrare în sinul romanului. Cu alte cuvinte, ținta acestei a doua părți a studiului nu va fi decît aceea de a se aplica legea universală a determinismului, arătîndu-se că, dacă romanul a suferit un șir continuu de transformări, aceste transformări au fost produse și determinate de anumite cauze.

Fără îndoială că va trece poate încă mult pînă se va găsi cineva care să-și ia asupra-și sarcina unui asemenea studiu, care cere cunoștința a o sumă de literaturi și o muncă prodigioasă pentru a se confrunta tot ceea ce s-a scris pînă acum, în diferite ocazii, asupra romanului. Dar nu-i mai puțin adevărat că dintr-un asemenea chip de a privi dezvoltarea fiecărui gen literar va urma un folos nemărginit pentru studiile istorico-literare; deoarece în locul metodei scolastice și pedante de pînă acum cercetările literare se vor adapta la un spirit de investigare mai serioasă și mai științific în același timp. Studii complete asupra evoluțiunii genurilor literare ne lipsesc și dacă găsim cînd și cînd unele încercări făcute în această direcțiune, ele sînt de o valoare minimă. Astfel, d. Brunetière, în cursul său făcut la școala normală superioară din Paris în anul 1889 și cei următori, și-a propus să scoată la lumină o serie de volume, purtînd titlul de *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*, din care a apărut pînă acum un singur volum, ce cuprinde evoluțiunea criticei literare în Franța, de la Renaștere și pînă în zilele noastre. Deși în prefața acestui volum d-sa promite că o parte din studiile pe care le va publica succesiv sub titlul de mai sus, va fi consacrată chestiunii evoluțiunii romanului, cu toate acestea însă ne-ndoim dacă d. Brunetière va reuși să ne deie ceva nou și original în lucrarea pe care a-ntreprins-o. Și aceasta o spunem fiindcă cunoaștem metoda pe care l-a urmat d-sa pînă acum. Mai înainte de toate, cînd cineva vine să ne deie o lucrare asupra evoluțiunii genurilor literare, cel dintîi lucru care trebuie să i se ceară este ca el să aibă un principiu general

și unitar pe care să-l ieie ca fir conducător în cercetările sale: iar al doilea, ca să nu se mărginească numai la o singură literatură. Și tocmai aceste două lucruri îi lipsesc d-lui Brunetière, deoarece, pe de o parte, dînsul nu-și îndreaptă atențiunea decît asupra literaturii franceze, neglijînd toate celelalte literaturi străine de unde ar putea culege o sumă de date însemnate, privitoare la acest vast subiect; iar pe de altă parte, chipul de a privi faptele este prea îngust și cu desăvîrșire defectuos. Neavînd un principiu unitar și o idee generală s-o dezvolte și s-o probeze în studiile sale, d. Brunetière se mărginește a ne da o nomenclatură de autori și de opere, pe care, analizîndu-le, amestecă uneori cîteva observațiuni critice. De aici rezultă aspectul indigest și lipsa de unitate pe care o vedem în scrierile d-lui Brunetière. Și această lipsă de unitate mai este cauzată și de o împregiurare caracteristică, pe care o vedem în chipul cum se fac și la francezi și la noi mare parte din publicațiunile literare. Sînt o sumă de scriitori care, după ce publică cîteva articole, fie prin *Revue des deux mondes*, fie prin *Revue bleue*, ei le întrunesc într-un singur volum, și rezultatul imediat al unui asemenea metod de a scrie este că aceste lucruri sînt lipsite de o idee unitară, care să planeze asupra operei întregi. Sînt alții însă, cu totul deosebiți de cei de mai înainte, care dacă vin să publice cîte un articol în vreo revistă oarecare, acest articol nu este decît un fragment dintr-o lucrare sistematică pe care ei au conceput-o deja în principalele ei trăsături. Deosebirea între cei dintîi și cei din urmă este următoarea: pe cînd aceștia au deja fixat în mintea lor planul unei opere, cînd publică prin reviste o serie de articole, și aceste articole sînt ca niște capitole strîns legate între ele, ceilalți vin la ideea de a scoate un volum numai după ce văd că, întrunind tot ceea ce au scris ei prin reviste, vor putea forma o lucrare mai mult sau mai puțin voluminoasă, care, în prima linie, va suferi de lipsa de unitate. Și d. Brunetière este dintre acești din urmă.

Acestea sînt motivele pentru care credem că nu ne putem aștepta la ceva complet și riguros științific din partea d-lui Brunetière, cînd va veni să trateze un subiect ca acela al evoluțiunii romanului și a altor genuri literare. Vor trece încă mulți și mult se va mai scrie pînă cînd se va găsi omul care, învingînd toate greutățile, va ajunge să ne deie un studiu sistematic asupra evoluțiunii fiecărui gen literar, studiu însuflețit de principiul științific al evoluțiunii.

FACTORII EVOLUȚIUNEI CRITICEI LITERARE

I

Forța de viață a literaturilor, ca și a tuturor creațiilor intelectului omenesc, se manifestă printr-un lanț continuu de schimbări produse în sinul organismului lor, schimbări care primesc acum un caracter, acum altul, după împregiurările și condițiunile în care și-au luat naștere și de care au fost influențate. Din faptul că există o relațiune de continuitate și de un raport de succesiune între cauzele care produc diferitele serii de transformări, urmează că și acestea din urmă se prezintă sub același caracter ca și factorii care le-au determinat. Acest caracter consistă în aceea că fiecare schimbare își are rădăcinile sale în seria de schimbări de mai înainte și că între ele există o legătură atât de strînsă, încît nu se poate concepe o trecere bruscă de la una la alta, nici nu se poate zice că fiecare din ele n-a moștenit de la cea precedentă cîteva trăsături, mai mult sau mai puțin caracteristice, sau că n-a păstrat în organismul ei cîteva elemente fragmentare din schimbările anterioare.

Fiecare școală, fiecare formulă, fiecare teorie literară, oricît de nouă ni s-ar părea, totuși este peste puțină ca ea să se fi rupt deodată de trecut, apărînd ca un fapt izolat, ca un fenomen fără precedent, ca un fel de *proles sine matre creata*. Deși pentru aceia în care se personifică o întreagă epocă literară există credința fermă că reformele pe care le-au realizat ei datează numai din momentul aparițiunii lor pe terenul literaturii, totuși pentru care observă faptele în ordinea lor naturală și în chipul în care se succed ele în realitate, nici o schimbare nu se produce decît numai după un proces lent de elaborare. Chiar atunci cînd schimbarea

a căpătat forțe suficiente pentru a ieși la lumină și a se impune atențiunii tuturor, tot n-a rupt cu desăvîrșire legăturile sale cu trecutul și tot mai păstrează ceva din caracterul epocii precedente. Hugo, în vanitatea sa de reformator, spunea că nimic n-a moștenit de la clasici, predecesorii săi, și că nu există nici cea mai mică asemănare între el și acești din urmă; Zola astăzi în toate scrierile sale polemice voiește să probeze cu orice preț că noua școală naturalistă nu-și derivă originea sa de la romantism, nici nu se-nîlnește în vreun punct cu școala literară de la începutul secolului nostru. Cu toate acestea însă, atît la Hugo cît și la Zola, oricine poate distinge influența exercitată asupra lor de curențele literare de mai nainte și nu o dată întîlnim la ei reminiscențe, care ne fac să ne-ntoarcem privirea spre trecut și să ne gîndim fie la clasicism, fie la romantism.

Secolul nostru cu deosebire este unul dintre cele mai fecunde în schimbări de tot genul produse în domeniul literaturii. O doctrină literară abia ajunge la înflorire și deodată o vedem apunînd, făcînd loc alteia, care răsare pe ruinele celei precedente; școlile literare se succed cu o răpegiune fără seamăn, și schimbările cele mai profunde n-au nevoie decît de două sau trei decenii pentru ca să le vedem realizîndu-se într-un moment dat.

Doi sînt împregiurările care, cu deosebire, explică aceste fapte caracteristice secolului XIX. Mai întîi, activitatea socială a devenit din ce în ce mai complexă, ideile și sentimentele au atins o varietate peste măsură de mare, și raporturile lor sînt atît de diverse și lupta dintre ele atît de energică, încît le vedem într-o continuă frămîntare și agitațiune, din care rezultă lipsa de echilibru stabil în toate direcțiunile în care se exercită activitatea noastră intelectuală. În al doilea rînd, mediul contemporan prezintă o țesătură din cele mai complicate de tot felul de influențe care se încrucișează unele cu altele și lucrează neînterupt asupra organismului societăților actuale. Se știe însă că cu cît elementele unui agregat sînt mai complexe și mai puțin stabile, cu atît acțiunea forțelor exterioare este mai puternică și cu atît ele sînt mai capabile de a produce schimbări asupra agregatului și a elementelor lui constituante.¹ Și observînd, în special, caracterul literaturii de astăzi, vedem că elementele care intră în compozițiunea ei sînt atît de complicate și ideile care o însuflețesc sînt atît de variate și de numeroase; iar, pe de altă parte, forțele exterioare care lucrează asupra ei sînt atît de puternice, încît este de ajuns ca să se schimbe o singură notă din complexul general

¹V. Spencer, *Premiers principes*, p. 250—258 și 464—480.

al ei, pentru ca totalitatea principiilor care o compun să intre în aceeași instabilitate și agitațiune febrilă care se observă în întreaga activitate a societăților de astăzi.¹

A urmări schimbările care s-au întâmplat și se întâmplă în sînul literaturilor, a arăta caracterul distinctiv și specific al fiecărui curent literar care a dominat asupra unei epoci oarecare, a cerceta împregiurările și condițiunile care au înlesnit aceste diferite transformări, a explica întru cît mediul a influențat asupra școalelor literare, făcîndu-le să se deosebească între ele și a pătrunde în cauzele care au făcut ca o formulă literară să-și piardă autoritatea și să fie înlocuită prin alta: iată o sumă de chestiuni vaste, care pot constitui un important punct de vedere din care să se privească evoluțiunea literară.

În cursul dezvoltării istorice a literaturilor însă, afară de aceste schimbări de curente și de școale literare care se succed una după alta, se mai observă o altă categorie de schimbări, care se exercită, în special, asupra genurilor literare. Astfel se observă că sînt unele genuri literare care foarte puțin sau chiar deloc n-au fost cultivate într-un anumit timp și că numai cu încetul le vedem că încep a se impune și a se manifesta ca organisme de sine stătătoare, avînd un domeniu și un obiect precis în mijlocul activității literare generale. Așa, romanul abia în timpurile moderne și cu deosebire în secolul nostru îl vedem că devine un gen literar bine distinct căruia, în același timp, i se dă o atențiune peste măsură de mare prin faptul că o sumă de autori nu se ocupă în toată viața lor decît cu lucrări de felul acesta. Sînt, afară de acestea, alte genuri literare care, după ce într-o epocă au ajuns la cea mai mare înflorire, le vedem că apun și după ce stau într-o stare de amortire două sau mai multe secole ies iarăși la lumină și le vedem căpătîndu-și din nou drept de viață. A studia această luptă pentru existență pe care o vedem și în sînul genurilor literare, a urmări firul dezvoltării fiecăruia din ele, a constata cum unul dă naștere altuia, cum se influențează reciproc, în ce moment anume au ajuns la culmea înfloririi, cînd dispar sau, nemaivînd forțe de ajuns pentru a se susține, ajung la completă decădere, și a cerceta care sînt împregiurările și factorii care lucrează în tot cursul acestor transformări: iată un al doilea ciclu de cercetări destul de vaste pe care le poate urmări acela care s-ar încerca să studieze, dintr-un alt punct de vedere, evoluțiunea în sînul literaturilor.

¹ V. și Guyau, *L'art au point de vue sociologique*, p. 37. Hennequin, *La critique scientifique*, p. 114—116.

Atît seria întîie de cercetări cît și a doua formează împreună două puncte destul de precise și de o însemnătate capitală din care poate fi privit procesul de evoluțiune din sînul literaturilor. Deși s-ar părea poate că nu există nici o legătură între aceste două categorii de cercetări, cu toate acestea se observă un raport de integrare între ele în acel sens că cea care ar veni să facă un studiu asupra unuia sau mai multor genuri literare, urmărind firul dezvoltării lor istorice, va trebui să se folosească de datele și faptele constatate de întîia serie de cercetări. Și iată cînd cu deosebire va simți necesitatea unui asemenea chip de procedare.

Ca și la omul de știință, tot așa și la omul de litere sînt două momente principale pe care le distingem în cursul cercetărilor sale: 1) momentul în care el constată existența și prezența unui fenomen, arătînd caracterul sub care i se prezintă, și 2) momentul cînd vine să explice aparițiunea acestui fenomen și cauzele care l-au determinat. Primul moment trebuie să precedă întotdeauna pe cel de al doilea, și numai după ce am observat și am constatat faptele așa cum sînt ele în realitatea lor obiectivă, cu cea mai mare dezinteresare și fără a le sili sau a le modifica după oarecare idei subiective pe care le-am avea cumva de mai nainte în mintea noastră, numai atunci putem să ne dăm bine samă de împregiurările și cauzele care au determinat prezența acelor fapte. Prin urmare, cercetările făcute de omul de litere, ca și acelea pe care ni le dă omul de știință, numai atunci vor fi complete cînd el, în prima linie, va fi observat cu exactitate fenomenele și cînd, în a doua, se va încerca să explice natura acelor fenomene și factorii care le-au determinat. Și, în special, atunci cînd cineva va veni să studieze evoluțiunea literară din al doilea punct de vedere, făcînd adică istoricul unuia sau mai multor genuri literare, lucrul cel dintîi care i se impune este de a ne arăta în timpul cărui curent literar cutare gen nu exista încă sau era puțin cultivat, cum, odată cu aparițiunea altei școale literare, îl vedem că-și schimbă caracterul și ajunge la deplină dezvoltare, și cum, venind o altă doctrină literară, îl vedem că apune, pentru a apărea mai tîrziu, sub impulsul altor schimbări; iar după ce va fi constatat cu cea mai mare exactitate toate aceste lucruri, va veni să explice cele ce le-a observat mai nainte și, aplicînd legea generală a determinismului, va căuta să arate care sînt cauzele care au iucrat în tot cursul unui gen literar oarecare și întru cît diferitele curente literare au fost niște factori puternici, care au împiedicat sau au înlesnit dezvoltarea aceluia gen literar. Și fiindcă tocmai în acest moment al cercetărilor sale va trebui să cunoască, pe lîngă altele,

caracterul fiecărei școale literare, el va avea, prin urmare, nevoie de observațiunile făcute de aceia care s-au ocupat cu evoluțiunea literară din primul punct de vedere, adică, al diferitelor schimbări de școale și teorii literare produse în cursul secolilor. În acest sens am spus mai sus că cercetările din categoria a doua nu se pot face și nu pot fi complete decât numai folosindu-ne de datele și faptele constatate prin întâia serie de cercetări. Și scopul articolului de față nu este decât acela de a proba aceste lucruri.

Într-un studiu precedent, *Legea evoluțiunii și critica literară*,¹ ne-am încercat să facem istoricul acestui gen literar, și din faptele pe care le-am examinat cu această ocaziune am constatat că același proces de diferențiere, precizare și integrare, care se observă în cursul evoluțiunii biologice, psihologice, sociologice și aceea a diferitelor manifestări ale intelectului nostru, se poate verifica în special și în evoluțiunea criticei literare. Concluziunea ce rezultă din întregul studiu era că critica literară în tot timpul cât a durat periodul antic și modern al clasicismului și-a păstrat același caracter prin faptul că ea nici n-a putut să-și câștige independența sa, diferențindu-se de alte genuri literare cu care o găsim amestecată în mod incidental; nici să părăsească metoda confuză și calea piezișă unde o împinsese mulțimea de reguli, de dogme și de idei subiective din mintea scriitorilor, pentru a se adapta la o formă mai precisă și mai definită, la un spirit de ordine și claritate. Am mai constatat după aceea că numai în secolul XIX, începând de la romantici și ajungând până la scriitorii contemporani, critica literară se diferențiază ca gen literar special și ea își precizează din ce în ce mai mult domeniul și metoda prin aceea că ea privește operele ca rezultatul imediat al unui lanț continuu de cauze și de efecte, examinând emoțiunile estetice pe care ele ni le sugerează și mijloacele prin care artistul ajunge la aceasta (analiza estetică); descriindu-ne temperamentul artistului așa cum rezultă din operele sale și din notițele biografice asupra vieții lui (analiza psihologică) și arătându-ne influența pasivă pe care acesta o suferă din partea mediului și influența activă pe care și el o exercită la rândul său asupra mediului. Și, în sfârșit, am mai constatat o integrare progresivă între părțile constitutive ale criticei literare în acel sens că analiza estetică stă în strînsă legătură cu analiza psihologică și aceasta cu cea sociologică, și că pentru a ajunge aici critica literară a trebuit să se integreze și să ceară ajutor de la științe ca psihologia, sociologia ș.a.

¹ V. nr. 1 al acestei *Reviste*.

Astăzi, pentru ca studiul asupra evoluțiunii criticei literare să fie complet, venim să explicăm ceea ce mai înainte numai am constatat, arătând care sînt împrejurările și factorii proprii curentului inoculat de romantici la începutul secolului nostru și continuat de direcția pozitivistă-naturalistă de pe la 1850, care a ridicat critica literară la rangul de gen literar special, diferențind-o, precizînd-o și integrînd-o în sensul pe care l-am amintit.

Mai înainte însă de a intra în tratarea problemei pe care ne-am propus s-o lămurim, va trebui să ne justificăm față de-o obiecțiune ce ni s-ar putea aduce în sensul acela că pentru ce noi, atît în studiul anterior amintit, cît și în acela pe care-l vom urma astăzi, privim dezvoltarea criticei literare în timpurile moderne numai pe terenul literaturii franceze, fără a ne întinde sau a aplica observațiunile noastre și asupra altor literaturi străine unde găsim, de asemenea, cultivat acest gen literar. Noi însă răspundem la această întîmpinare, ce ni s-ar putea face, prin următoarea observațiune. Este adevărat că și Germania a avut critici ca Gottsched, Herder, Lessing; este de asemenea adevărat că la englezi întîlnim pe Pope, Johnson, Addison ș.a.; dar nimeni nu poate contesta faptul că francezul cu deosebire a manifestat în toate timpurile cea aptitudine proprie geniului său de a se ocupa cu critica, și că Franța este țara aceea în care criticei literare i s-a dat întotdeauna cea mai mare importanță și a fost cultivată mai mult decât oriunde. Pe cînd în Anglia sau Germania scriitorii care au lucrat în această direcțiune abia apar din cînd în cînd, așa că nu-i putem considera decât ca rari excepțiuni, și pe cînd aceștia reprezintă numai una sau două epoci din cursul întregii dezvoltări a criticei literare, la francezi dăm peste o sumă de scriitori care și-au întrupat cea mai mare parte din activitatea lor în opere de critică, și numai în Franța întîlnim bine caracterizate și reprezentate toate fazele prin care a trecut acest gen literar în timpurile moderne. Și tot numai Franța ne-a fixat principiile criticei literare așa cum sînt aplicate de scriitorii contemporani. De aici urmează că noi, care nu facem altceva decât să studiem diferitele transformări prin care a trecut critica literară, nu putem să ne ndreptăm privirea decât spre cea literatură unde întîlnim fiecare moment din evoluțiunea acestui gen și care prezintă o continuitate în dezvoltarea lui istorică, și fiindcă literatura franceză îndeplinește aceste condițiuni, de la ea vom împrumuta toate faptele cu ajutorul cărora vom putea da o soluțiune în studiul pe care l-am început.

Scriitorii greci și romani ca și clasicii francezi din secolul XVII și XVIII, din cauză că considerau operele literare numai în ele înseși, fără a se întreba asupra împregiurărilor care au condiționat operațiunea lor, și fiindcă ei își luau ca criteriu de apreciere propriul lor gust așa cum și-l formase după tratatele de poetică sau retorică, ei credeau că singura misiune pe care o are critica literară este de a judeca într-un mod arbitrar pe autori, împărțindu-le unora laude, altora osinde. Altă direcțiune însă luară lucrurile odată cu începutul secolului al XIX-lea, cînd noua școală romantică, plină de încredere în forțele sale, începu să atace pe cei din urmă clasici, care, cu cît se simțiau mai slabi și cu cît vedeau că vechea școală este în agonie, cu atît se șiliau să apară ca moștenitori și continuatori legitimi ai teoriilor cărora predecesorii lor le rămăsese totdeauna credincioși. O singură schimbare însă se știe că aduce cu sine o serie continuă de alte schimbări; o singură cauză lucrînd asupra unui domeniu întreg de fenomene, este de ajuns ca ea să-și exercite forța sa asupra unui singur fenomen, pentru ca și celelalte cu care acesta stă în strînsă legătură să fie și ele, la rîndul lor, puse în mișcare de acea forță. Există, cu alte cuvinte, un fel de ramificațiune a forțelor în acest sens că o cauză nu este determinantă numai a unui singur efect, ci a mai multor, și acestea sînt cu atît mai complexe și mai numeroase, cu cît agregatul asupra căruia a lucrat acea cauză se compune dintr-o țesătură mai complicată de elemente, și în asemenea caz este de ajuns ca un singur element să fie transformat pentru ca toată seria cealaltă să sufere schimbări de un caracter mai mult sau mai puțin variat. Să luăm un exemplu. „O singură schimbare, zice Spencer,¹ ca aceea a înlocuirii pietrei prin bronz în fabricarea armelor și instrumentelor, a produs o sumă de alte schimbări multiple. Bronzul înlocuiește piatra nu numai în articole în care fusese întrebuințată ea mai înainte, ci în mai multe altele, influențînd asupra chipului lor de a se fabrica. Mai mult, bronzul modifică atît caracterul operațiunilor la care servesc aceste instrumente perfecționate, cît și acel al produselor care au rezultat din acestea; el modifică construcțiunea locuințelor, sculptura, toaleta și podoabele. El aduce cu sine stabilirea manufacturilor, imposibile mai înainte din cauza lipsei de material pentru facerea uneltelor necesare. Toate aceste schimbări produc o relațiune asu-

¹ *Premiers principes*, p. 406.

pra oamenilor, măresc îndemînarea și priceperea lor, rafinînd în același timp gusturile lor.“

Aceleași fapte se pot observa și în materie de literatură. O singură schimbare, cum a fost aceea produsă de romanticii la începutul secolului, a adus după sine un lanț întreg de alte schimbări, manifestate prin aceea că noua școală a modificat caracterul poeziei, al istoriei, al romanului și al criticii literare. Pentru a înțelege în ce sens a modificat acest din urmă gen literar, vom examina care sînt ideile principale și caracteristice introduse odată cu romantismul și cum ele, fiind aplicate de scriitori, au schimbat criteriul de analiză în ceea ce privește operele artistice.

Pe cînd clasicii de mai nainte nu erau inițiați decît în literatura latină și cea greacă, din care ei își făcuse un adevărat idol, și pe cînd ei credeau că numai aceste două literaturi întrupează adevăratul ideal al artei și că numai în ele cineva poate găsi izvorul de inspirațiune; venind romanticii, ei văzură că mai sînt și alte literaturi care cuprind opere artistice de o valoare nu mai puțin însemnată. Ei întorcîndu-și privirea spre trecut reînviară o civilizațiune, uitată de predecesorii lor, și o literatură în care noua generațiune de scriitori găsiră o bogată și puternică vîină de viață pentru creațiunile lor. Aceasta era literatura medievală, care pînă atunci nu fusese considerată decît ca reprezentanta unei epoci pline de confuziune și de ignoranță și care rămase necunoscută pînă în momentul venirii romanticii, cînd ea apare ca un element de regenerare a artei și ca sufletul unei nouă poezii. Consecința imediată a acestei schimbări, al cărei semnal îl dădu pentru prima oară Chateaubriand, fu aceea că scriitorii înlocuiră idealul păgîn al clasicismului prin acel spirit dualist al creștinismului. Pe de altă parte, întemeietorii romantismului, intrînd în atingere cu civilizațiunea vecinilor lor, se convinseră că în afară de hotarele Franței mai sînt și alte națiuni care posedă o literatură destul de bine reprezentată printr-o sumă de opere originale necunoscute francezilor pînă atunci. Astfel, ei, punîndu-se în contact cu creațiunile geniului german și al celui englez, înțelesesă că și acestea merită o deosebită atențiune din partea literaturilor, ca unele care cuprind un fond nesecat de frumuseți artistice, care ar putea deschide noi orizonturi spiritelor înzestrate cu talent. În chipul acesta Franța la începutul secolului XIX începe să fie inițiată în operele unor oameni geniali ca Byron, Shakespeare, Scott, Goethe, Schiller ș.a., ajungînd astfel locul de întîlnire al literaturilor reînviolate din trecut și al celor importate de la națiunile învecinate. Din acest „cosmopolitism“ și din contactul cu alte literaturi străine a urmat pentru scriitorii generațiunei de la 1830

un fel de neîncredere în faptul că literaturile antice și cea clasică modernă ar fi cele mai desăvârșite, fiindcă numai ele ar fi realizat supremul ideal al artei. Toți se convinseseră atunci că toate aceste literaturi merită onoarea ce li s-a dat în toate timpurile, dar că ele au trebuit să dispară odată cu civilizațiunea care le-a dat naștere, și că în afară de acestea mai există și altele, care, în alt sens și sub alt caracter, au produs opere demne de a fi băgate în seamă.¹

Față cu atâtea literaturi și constatându-se, din comparațiunea lor între ele, deosebirea izbitoare ce există de la una la alta, prima întrebare pe care au trebuit să și-o pună romanticii n-a putut fi decât aceasta: de unde provine această diversitate în caracterul literaturilor și care sînt cauzele care o determină? Primul autor care se încearcă să deie o explicare acestor fapte fu M-me de Staël, care, călătorind prin Suedia, Rusia, Anglia, Germania și Italia, avusese ocaziune să observe divirgența mare ce există între aceste țări în privința organizațiunii, temperamentului, ideilor și ocupațiunilor lor. Ea se convinse atunci că germanul, englezul, italianul ș.c. au fiecare o notă distinctivă, care-i face să se deosebească în toate manifestațiunile lor de francezul sau de grecul și latinul antichității, și pătrunzînd mai adînc în istoria fiecăreia din aceste popoare, ea ajunsese la concluziunea că în cursul dezvoltării fiecăruia din ele întîlnim un lanț de împrejurări speciale, o serie de factori deosebiți care, influențînd asupra vieții lor, le-au imprimat cîteva trăsături caracteristice pe care le surprindem în tot ce a creat inteligența lor și, în special, și în literatură. Pe baza acestor fapte și observațiuni, M-me de Staël se încearcă în scrierea sa, *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, să explice, pe cît permiteau cunoștințele de atunci, influența exercitată de legi, moravuri și religii asupra literaturii antice, italiene, spaniole, franceze și asupra literaturilor de la nord. „Mi-am propus, zice ea, în această lucrare, să examinez care este influența religiunii, a moravurilor și legilor asupra literaturii și care este influența literaturii asupra religiunii, moravurilor și legilor. În literatura noastră avem o sumă de tratate asupra artei de a scrie și asupra regulilor gustului, dar mi se pare că nu s-au analizat îndeajuns cauzele morale și politice care modifică spiritul literaturii... Observînd diferențele caracteristice care se găsesc între scrierile italienilor, englezilor, germanilor și francezilor, am crezut că voi putea proba în ce chip instituțiunile politice și religioase joacă cel mai mare

rol în aceste diversități constante“ (p. 12). Și ceva mai departe găsim următoarea frază atît de caracteristică pentru a ne convinge de chipul nou de investigațiune introdus de M-me de Staël, frază care anunță deja pe Taine: „Este foarte adevărat că în operele literare găsim spiritul general al unei națiuni sau unui secol“. Și acest nou chip de a privi creațiunile literare îl găsim și atunci cînd M-me de Staël vine să studieze pe autori. Astfel, analizînd pe Shakespeare sau Goethe, aceasta n-o face — ca clasicii de mai nainte — cu scop de a vedea dacă ei au observat sau nu regulile tradiționale, ci ea-i analizează cu tendința de a vedea întru cît unul reprezintă geniul și spiritul german și întru cît celălalt ne pune înaintea ochilor caracterul poporului englez. Cîtă deosebire constatăm între chipul acesta de a privi lucrurile și acel al clasicilor, care-și formase în mintea lor ideea subiectivă că omul păstrează același caracter în toate timpurile și în toate locurile și, privindu-l *in abstracto*, ei făcuse din el o entitate metafizică, substrasă de la orice acțiune a forțelor exterioare. Pentru ei nu era nici o deosebire între grecul și latinul din antichitate și francezul din timpurile moderne și așa se explică cum ei nu vedeau nimic de obiectat cînd scriitorii puneau pe scenă pe grecul antic, făcîndu-l să simtă și să gîndească în același mod ca și francezul din saloanele lui Ludovic XIV. Lor li se părea că între civilizațiunea greacă și romană și între cea modernă nu este nici o deosebire și că literatura antică poate fi transportată pe teritoriul francez cu același caracter pe care-l găsim la antici. Ei nu mergeau cu mintea așa de departe încît să simtă că altele au fost împrejurările în care au trăit cei vechi și altele acelea în care trăiesc ei, și că la fiecare din aceste împrejurări corespunde o stare de lucruri deosebită. Într-un cuvînt, clasicilor le-a lipsit simțul istoric și noțiunea de „coloare locală“. „Greci, romani, cavaleri medievali, peruvieni, arabi, guebri, bizantini, toți, zice Taine¹, sînt tăiați după un singur model. Publicul nu este surprins de aceasta, fiindcă-i lipsește sentimentul istoric și fiindcă admite că omul este același în toate părțile, atît în timpuri, cît și în spațiu... Istoricii toți suferă de aceeași lacună. Cînd îi cetești și se pare că climatul, instituțiunile, civilizațiunea, care transformă cu desăvîrșire spiritul omenesc, sînt numai aparențe accidentale, care nu pătrund înlăuntrul lui, ci-l ating numai la suprafață. Diferența uimitoare pe care o observăm între oameni din secol în secol și de la rasă la rasă, le scapă din vedere. Grecul antic, creștinul din primele secole, cuceritorul german, feodalul, arabul lui Mahomed, germanul, en-

¹ Cf. și Bourget, *Essais de psychologie contemporaine*, p. 122—123.

¹ *L'ancien régime*, p. 258—260.

glezul Renașterei, puritanul, apar în cărțile lor în același chip cum îi vedem în stampele și frontispiciile lor, adică cu oarecari deosebiri în privința costumului, dar cu aceleași corpuri, aceleași fețe și aceeași fizionomie.“ Și deoarece clasicii nu erau în stare să distingă deosebirile care există de la popor la popor și fiindcă ei credeau că omul este același întotdeauna, a urmat că ei erau incapabili de a vedea diversitatea dintre creațiunile spiritului omenesc și, prin urmare, și aceea dintre literaturi. Numai M-me de Staël înțelese aceste lucruri și din comparațiunea pe care o făcu ea între literaturi ajunse să constate și să explice deosebirea dintre ele. A privi operele literare nu numai în ele înseși, cum făceau clasicii, ci a cerceta care este influența mediului asupra lor și întru cât caracterul lor atâră de la acel al timpului și de la spiritul unei națiuni: iată chipul nou de a analiza operele literare introdus de M-me de Staël. Dar a inaugura un asemenea metod însemna a pune bazele criticii istorice sau *sociologice*. Deși însă la M-me de Staël această parte a criticii abia este schițată și puțin precizată, ea face un pas mai departe când Villemain, sub influența ideilor lui Guizot, a lui Cousin și a ideilor filozofice venite din Germania¹, scrie *Tableau de la littérature française au XVIII-e siècle*, unde el aplică același metod ca și M-me de Staël, adică de a privi o operă ca un semn al mediului și spiritului epocii în care a fost creată.

III

Un al doilea element care definește și mai bine spiritul introdus de școala romantică și care de atunci și pînă astăzi s-a accentuat din ce în ce mai mult este aparițiunea literaturii așa-zisei *individualiste* și *subiective*. Să vedem în ce consistă acest individualism și care sînt împregiurările care l-au produs, pentru ca să înțelegem în ce sens și acest al doilea factor a modificat caracterul criticii literare.

Scriitorii clasici, așa cum îi cunoaștem și așa cum s-au manifestat ei, posedau un echilibru general între facultățile lor psihice, așa că nici una nu se dezvoltă prea mult în paguba alteia pentru ca să tulbure și să dezordoneze imaginațiunea și starea lor afectivă. De aici acea seninătate și liniște, acea simetrie, unitate și armonie care planează asupra operelor lor. „Ceea ce-i caracte-

rizează, zice Pellissier,¹ este un echilibru perfect în spiritul lor, o cumpătare blîndă, o forță care se stăpînește pe sine, o regularitate care cu toate acestea nu-i monotonă, un amestec de elemente care mișcă inima fără a o tulbura prea tare și farmecă imaginațiunea fără a o seduce... Un fel de raționalism domină asupra întregii literaturi clasice. El se manifestă în proză printr-un stil regulat și metodic, printr-o fină succesiune și gradațiune în idei, printr-o ordine în propozițiuni, care se înlanțuiesc una după alta fără ca să tulbure armonia lor. În poezie inspirațiunea nu este lăsată întâmplărei și ea exclude capriciul imaginațiunii. Creațiunile clasice sînt, prin urmare, rezultatul unei minți sănatoase și caracterul lor distinctiv este că toate se aseamănă și au ceva comun între ele, după cum se aseamănă și aceia care le-au produs: sănătatea este aceeași în toate părțile și nu poate fi decît uniformă. De la Rousseau însă și cu deosebire de la romantici vedem că psihicul scriitorilor începe a se complica, a fi influențat de o sumă de împregiurări necunoscute clasicilor. Și pe cînd la acești din urmă se puteau „cataloga sentimentele și gîndirile lor“, elementele care vin și se suprapun în sufletul noii generațiuni ajung de o varietate și diversitate uimitoare, din care rezultă o dezechilibrare a facultăților mintale, manifestată prin aceea că una se dezvoltă în paguba alteia, rupîndu-se astfel echilibrul dintre ele. Așa vedem că la unul imaginațiunea capătă predominare asupra spiritului de abstracțiune și generalizare; la altul sensibilitatea înlocuiește puțința de a raționa, și fiecare se deosebește de ceilalți prin cîteva trăsături caracteristice temperamentului său. Toți sufăr de o exagerare a sensibilității lor, toți sînt bolnavi și, fiindcă boala poate să ieie caracterele cele mai diverse și să se manifeste sub mai multe forme decît sănătatea, care este aceeași în toate locurile și în toate timpurile, după cum și răul este mai variat decît binele, care este uniform, în chipul acesta se explică pentru ce, începînd de la Rousseau, se observă între scriitori o atît de mare deosebire în temperamentul lor. Și această diversitate nu se mulțumesc s-o cunoască și s-o simtă numai ei, ci caută s-o dezvelească și altora prin scrierile lor, unde fiecare se silește să puie pe scenă personalitatea sa, s-o expună la vederea tuturor și să vorbească încontinuu de sine, divulgînd secretul durerilor și bucuriilor care au atins sufletul lui. În vreme ce clasicii ar fi privit acest lucru ca o nebunie și ca o lipsă de modestie și bună-creștere din partea autorilor și pe cînd Malebranche găsisse o mare vină lui

¹ Cf. Brunetière, *Évolution des genres*, I, p. 202—204.

¹ *Le mouvement littéraire au XIX siècle*, p. 4 și 14.

Montaigne în faptul că acesta îndrăznise să vorbească de persoana lui în scrierile sale, odată cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea și cu venirea romanticilor, literatura ajunge un fel de confesiune, un mijloc de a pune în evidență mecanismul intern al ideilor și sentimentelor tale și nimeni nu se gîndește să aducă o acuzațiune aceluia în care s-a înrădăcinat deprinderea de a face din *eul* lor centrul și obiectul tuturor observațiunilor lor; Rousseau se descrie în personajele din romanele lui; Chateaubriand se zugrăvește pe sine sub numele eroilor săi, începînd de la René și Chactas pînă la Aben-Hamet. Lirismul romantic și introducerea ideilor filozofice și sociale în poezie întăriră mai mult această tendință, dînd mai mult ocaziune poezilor să-și cînte suferințele, decepțiunile și melancolia lor și să-și exprime, în același timp, ideile și concepțiunile lor asupra vieții. Fiecare vers din poeziile lui Hugo, Musset, Lamartine sau Vigny sînt ecoul puternic al simțirilor care au cutremurat fiecare fibră din organismul lor sufletesc, și numai din operele lor am putea schița caracterul și întreaga viață lor. Și cînd, sătui de lumea de care se împiedecau la fiecare pas, se duceau să-și caute în natura pe care o contemplau o confidentă tainică a visurilor ce înecau mintea lor, în fiecare obiect găseau întrupată o emoțiune a inimei lor, o amintire sau o dorință care i-a stăpînit vreodată. „Tout paysage est un état de l'âme“, a zis Amiel, și-n aceste cuvinte se rezumă toată starea sufletească pe care romanticii o simțiau dinaintea naturei.

Iată în ce împregiurări se născu această literatură individualistă și peste măsură de subiectivă, care dezvoltîndu-se tot mai mult a dat naștere literaturii decadente de astăzi și abuzului de analiză. Din dorința de a căuta să te deosebești de ceilalți și a-ți expune cetitorului temperamentul tău, mulți căutară izvorul de originalitate în idei bolnăvicioase și în sentimentele cele mai artificiale și mai afectate, pentru ca măcar prin extraordinaritatea lor să atragă atențiunea mulțimei. Și în literatura decadenților de astăzi găsim, după cum a spus un om de spirit, rețete pentru a fi originali, după cum mai nainte erau asemenea rețete pentru a compune o tragedie sau un poem epic. Pe de altă parte, fiindcă mai nainte de a arăta altora caracterul personalității tale trebuie să te examinezi singur, a urmat că o sumă de scriitori au dus pînă la extrem excesul de analiză psihologică, încercîndu-se să pătrundă în toate nuanțele sufletului lor și, observîndu-se zi cu zi, își însemnau, rînd pe rînd — pentru ca să fie cunoscute și de alții — toate impresiunile lor, în paginile unor *Memorii* sau ale unui *Jurnal* — „testamentul gîndirii și inimei lor“.

În afară de acest individualism caracteristic în literatura secolului XIX mai există un altul, care-și are cu totul altă origine și care a avut o influență binefăcătoare prin aceea că a dat lovitura de moarte spiritului de dogmatism și de convențiune. Împregiurările în care și-a luat naștere sînt următoarele. Deoarece clasicii-și compuneau operele lor după anumite reguli, pe care trebuia să le urmeze toți, și nimeni nu îndrăznea să se ridice în contra teoriilor stabilite prin tradițiune, a rezultat că între scrierile lor există o uniformitate destul de pronunțată, și, atît în privința ideilor, cît și a formei sub care ei și le exprimau, se observă o mare asemănare și un singur principiu după care lucrează toți. Venind romanticii, ei proclamară independența și libertatea în literatură în acel sens că scriitorii primesc de acum dreptul de a urma propriul lor impuls și de a spune tot ceea ce le dictează creierul și inima lor. Îmbogățind totodată limba prin reînvierea unui vocabular întreg de cuvinte uitate și disprețuite de clasici, generațiunea nouă de scriitori cîștigă pe lingă altele și mijloacele prin care ei să-și poată exprima ideile și sentimentele proprii fiecăruia dintre ei. Consecința imediată a acestor schimbări fu aceea că, pe cînd mai nainte deosebirea de la autor la autor era foarte puțin marcantă, odată cu romantismul apare acea diversitate bătătoare la ochi care se observă de la un scriitor la altul, diversitate care a mers tot progresînd pînă astăzi, cînd ea formează unul din caracterele distinctive ale literaturii contemporane.

Pe această cale și sub acțiunea împregiurărilor pe care le-am amintit, s-au produs aceste două categorii de schimbări care, deși deosebite prin caracterul lor, totuși au avut același efect, acela anume că operele literare au ajuns să se diversifice atît de mult, încît raportul de asemănare dintre ele s-a restrîns mereu, ajungînd la minimum. Față cu acest individualism care se întinde asupra literaturii, primul punct asupra căruia trebuiau să-și fixeze atențiunea criticii secolului nostru nu putea fi decît acela de a afla care sînt cauzele care fac ca operele literare să se deosebească atît de mult între ele. Ei ajunseră atunci la concluziunea că orice operă fiind produsul minții unui om, trebuie să existe o strînsă legătură între ambele aceste elemente, în acel sens că unul condiționează pe celălalt și determină caracterul lui. Dacă o operă se deosebește de celelalte, aceasta provine numai de acolo că acela care a creat-o se distingea de toți ceilalți oameni prin temperamentul și întreaga lui organizațiune, și de îndată ce am pătruns și am reconstruit natura autorului, ușor vom putea înțelege pen-

tru ce scrierile lui sînt așa și nu altfel. Sainte-Beuve fu acela care inaugură această nouă metodă de a analiza operele literare și el cel dintîi puse bazele criticii *psihologice*, pe care mai înainte Villemain o schițase întrucîtva, însă sub o formă vagă și foarte puțin precisă, fără a-i da dezvoltarea și importanța la care ajunge prin opera lui Sainte-Beuve. Să vedem care este spiritul general al criticii sale și care sînt faptele asupra cărora-și fixează cu deosebire atențiunea. El ia pe scriitor, caută influența pe care a exercitat-o asupra lui rasa și mediul fizic al locului unde s-a născut; cercetează familia din care face parte, caracterul părinților și strămoșilor săi, pentru a vedea însușirile pe care le-a moștenit de la aceștia; studiază educațiunea pe care a primit-o, grupul de amici cu care a trăit, admiratorii pe care și i-a cîștigat și spiritul contemporanilor în mijlocul cărora s-a dezvoltat talentul său; folosindu-se de datele biografice, se întreabă asupra trăsăturilor fizicului său, asupra ideilor pe care le avea în materie de religione sau politică, dacă era trist sau vesel, bogat sau sărac, care erau slăbiciunile lui, ce fel de viață îi plăcea să ducă, și multe alte amănunte cu ajutorul cărora criticul poate să ne puie dinaintea ochilor portretul viu al artistului.

Sainte-Beuve, prin urmare, foarte puțin se interesează de critica sociologică întemeiată de M-me de Staël și Villemain, prin aceea că el vede într-o operă mai mult spiritul unui singur individ decît acela al unei națiuni sau unui secol. În timp de 40 ani a urmărit mereu acest metod și, înzestrat cu o putere mare de asimilațiune, a reușit să pătrundă în sufletul tuturor scriitorilor pe care i-a studiat, asemănîndu-se, după cum singur se compară, cu acel fluture trăitor în Indii și numit vismăra, care ia culoarea floareii pe care s-așează.

IV

Deși M-me de Staël și Villemain inaugurasă critica sociologică și Sainte-Beuve pe cea psihologică, totuși fiecare din ei se ocupa numai cu o anumită serie de fapte și nu se arătase încă un spirit puternic, care să sintetizeze cercetările și observațiunile făcute de aceștia, să coordoneze și să puie în legătură fenomene pe care cei de mai nainte le considerau ca izolate, pentru că nu ajunseseră să distingă raportul de continuitate și relațiunea de la

cauză la efect care le leagă între ele. Taine fu acela care, folosindu-se de materialul adunat și pregătit de predecesorii săi, introduse un spirit de ordine și fixă cadrele nouăi metode de analiză critică asupra operelor artistice. Pentru a ajunge însă aici, spiritul său a trebuit să vie în atingere cu ideile filozofice născute pe pămîntul Germaniei. Între 1780 și 1830, Germania este una din țările care a dat naștere unui puternic curent de idei, care, introduse fiind în științe, filozofie și literatură, produsese cele mai mari schimbări în spiritul timpului nostru. Această nouă formă de gîndire consistă în puterea de a descoperi idei generale și de a ajunge la concepțiunea unui tot. Sub impulsul acestei facultăți — proprie geniului filozofic al germanilor — de a întruni sub o idee principală toate părțile izolate ale unui subiect, toate ocupațiunile lor intelectuale își schimbă caracterul. Cea mai mare parte din ideile elaborate de ei de 50 ani se reduc la una singură, aceea a *dezvoltărei* (Entwicklung), care consistă în a ne închipui toate părțile unui grup ca solidare și complementare în așa fel încît fiecare din ele condiționează pe toate celelalte și toate întrunite la un loc pun în evidență o singură calitate, care le leagă și le produce. Sistemul acesta aplicat la natură ajunge să privească lumea ca un lanț de forme și ca o succesiune continuă de stări care în complexul lor alcătuiesc un tot indivizibil și unitar; iar aplicat la om ne face să considerăm sentimentele și gîndurile ca produse naturale și necesare, strîns legate între ele întocmai ca transformățiunile ce se efectuează în corpul unui animal sau al unei plante, ceea ce face să privim religiunile, filozofiile, literaturile și toate emoțiunile omenești ca urmările inevitabile ale unui anumit spirit de la a cărui prezență sau lipsă atîrnă existența sau disparițiunea lor.¹

Acest sistem și această doctrină, care circulează în toate operele lui Hegel și Goethe, pătrunzînd în Franța avu cea mai mare înrîurire cu deosebire asupra mersului ideilor lui Taine. El, sub impulsul acestui spirit și ajutat de progresul ideilor științifice de la mijlocul veacului nostru, cu o rară putere de generalizare, ajunse să sintetizeze și să unifice ceea ce pînă la el nu era decît un amestec confuz de fapte izolate și fragmentare. În ochii lui orice operă este rezultatul unei țesături complicate de elemente între care mintea noastră, prin analize și observațiuni precise, poate găsi raportul de dependență care le leagă. Pentru Sainte-Beuve ceea ce-l interesa mai mult într-o operă era artistul; M-me

¹ Taine, *Histoire de la litt. anglaise*, vol. V, p. 277—287.

de Staël, ca și Villemain, căuta să afle întru cât cineva poate concluda de la o operă la spiritul națiunii și al epocii, într-un cuvânt la acel al mediului în care și-a luat ea naștere. Deoarece însă Taine văzu că între mediu și artist există o relațiune de la cauză la efect, el se convinge că și criticul trebuie să puie în legătură analiza făcută asupra artistului și cea făcută asupra societății în care s-a dezvoltat talentul său. Întrunind astfel cele două metode de mai înainte, adăugînd teoria momentului și aceea a rasei, din care deja Thiery făcuse un factor însemnat în cursul evoluțiunii istorice a unui popor, dînd o mai mare dezvoltare teoriei mediului social și fizic și stabilind legătura ce există între toate aceste categorii de fenomene, ajunse să puie bazele sistemului sale de critică pe care a dezvoltat-o în toate scrierile sale și care se reduce, în general, la cercetarea următoarelor fapte. În orice operă trebuie să se caute în prima linie omul fizic și moral care a creat-o; în a doua linie, influența rasei și a mediului (fizic și social) asupra artistului, și în a treia, momentul în care el a trăit.

Venind Hennequin el arată că nu trebuie să se puie mare temei pe influența pe care o exercită rasa și că se comite o mare greșală istorică atunci cînd se crede că însușirile intelectuale ale unui popor rămîn stabilite și aceleași întotdeauna, pe cînd se știe că ele se schimbă prin contactul și amestecul cu alte popoare.¹ Un alt punct din teoria lui Taine pe care Hennequin vine să-l combată este influența mediului social. Taine exagerase prea mult măsura în care o societate înrîurește asupra chipului de a fi al artistului făcîndu-l oarecum sclav al moravurilor și timpului său. Orice generalizare însă, cînd vine să fie combătută, i se pune în față o altă generalizare, opusă celei dintîi. Tot așa și Hennequin, voind să substituie un alt metod la acela al lui Taine, atînge celălalt extrem cînd, întemeiat pe legea lui Spencer, care ne spune că cu cît un individ este mai superior cu atîta el se sustrage mai mult de la acțiunea forțelor exterioare, susținu că artistul nu suferă aproape nici o influență din partea mediului, dar că el poate și este în natura lui ca să înrîurească asupra acestui din urmă.² Guyau însă înțelese că ambele aceste teorii sînt prea exagerate și prea unilaterale, dar că între ele există o altă care le împacă pe amîndouă. El arată că orice geniu este pînă la un moment produsul mediului, dar că are și puterea de a modifica mediul social și intelectual al contemporanilor săi.³

Acestea sînt fazele prin care a trecut critica literară pînă în momentul de față, cînd s-au fixat următoarele puncte pe care trebuie să le aibă în vedere criticul în cursul cercetărilor sale. El analizează mai întîi opera din punctul de vedere al emoțiunilor estetice pe care ea le sugerează în mintea cîșitorului, arătînd, în același timp, mijloacele întrebunțate de artist pentru a exprima ideile și sentimentele lui (analiza estetică); extrage din operă o sumă de indicațiuni pe lîngă care mai adăugînd indicațiunile date de notițele biografice ajunge să reconstruiască spiritul și organizațiunea mintală a autorului (analiza psihologică). În sfîrșit, criticul analizează mai departe influența *pasivă* pe care a suferit-o artistul din partea mediului social și fizic, arătînd totodată și influența *activă* a artistului asupra societății contemporane lui. Iată cum, încetul cu încetul, metoda și obiectul criticii literare a ajuns la o preciziune care ne face să sperăm că nu este tocmai departe momentul în care și critica va ajunge la stabilirea unor legi tot atît de sigure ca și cele pe care se bazează alte științe. Deoarece însă domeniul criticii literare s-a întins mereu și fiindcă numărul chestiunilor cu a căror dezlegare se ocupă a crescut în-continuu în timp de cincizeci de ani, s-a văzut că ea trebuie să devină un studiu aparte, un gen literar de sine stătător. După cum chimia industrială a ajuns să se diferențieze din corpul întreg al chimiei după ce s-a văzut sistemul vast și mulțimea de adevăruri cu care ea are să se ocupe, tot așa și critica literară s-a diferențiat din mijlocul altor genuri literare, cu care o găsim amestecată, numai după ce, sub influența factorilor pe care i-am analizat, s-a observat că ea constituie un corp întreg de probleme capabile de a forma împreună un studiu special. Pe de altă parte, fiindcă fenomenele cu care se ocupă ea sînt în strînsă legătură între ele prin aceea că există un raport de cauzalitate de la mediu (fizic și social) la artist și de la artist la operă, a urmat că și părțile care o constituiesc și care se ocupă cu studiul acestor serii de fenomene trebuie să se pună și ele în legătură una cu alta și să steie într-o relațiune de dependență și de integrare reciprocă. Astfel, analiza estetică se lămurește prin faptele puse în evidență de analiza psihologică și aceasta din urmă se înțelege numai atunci cînd intervine și analiza sociologică. Și, în sfîrșit, fiindcă criticul înțîlnește în calea sa chestiuni de domeniul altor științe, critica literară a simțit necesitatea să ceară ajutor și să se integreze cu științele ca sociologia, psihologia ș.a., cărora ea le va pune la îndemîna noi cunoștințe și fapte rezultate din cercetările sale.

¹ *La critique scientifique*, p. 97—106.

² *Op. cit.*, p. 106—117.

³ *L'art au point de vue sociologique*, p. 20—45.

În chipul acesta și din concluziuni în concluziuni am ajuns să explicăm seria de transformări (precizarea, diferențierea și integrarea) din cursul evoluției critice literare, transformări pe care într-un studiu anterior numai le constatasem, fără a pătrunde în natura cauzelor care le-au produs. Prin aceasta am voit să arătăm că două principii științifice de mare însemnătate, cum este acel al evoluției și determinismului, pot fi probate și verificate și în domeniul literaturii.

1893

ANARHIA ÎN LITERATURA NOASTRĂ DE ASTĂZI

I

Multe și nenumărate sunt punctele de vedere din care am putea studia și cerceta starea în care se află de un timp încoace literatura română. Ca într-un caleidoscop, în care imagini după imagini trec și se succed repede dinaintea ochilor noștri, literatura noastră de astăzi se prezintă sub fel de fel de fețe și sub cele mai variate colori, colori din nefericire fără consistență, lipsite de precizie și putere de viață, și care, prin urmare, dau un aspect trist, bolnăvicios, mult chinuitei noastre mișcări literare de astăzi.

Nimeni nu poate contesta înfățișarea tristă, anemică și energică pe care o are literatura noastră din timpul de față, și este de ajuns ca să aruncăm o singură privire asupra situației generale în care ne aflăm din punct de vedere literar, pentru ca să ne convingem că este peste putință să mai continuăm calea piezișă pe care ne-am îndrumat, și că este de datoria fiecăruia din noi să ne gândim serios la mijloacele cu care trebuie să ne înarmăm și la care trebuie să recurgem, pentru ca să punem odată capăt stărei anormale în care ne găsim, și astfel să ieșim din nefericitul impas în care am intrat.

Ori prin câte reticențe și paleative am căuta să mascăm și să lustruim la suprafață răul de care suferă și în care s-a cufundat de câțiva timp literatura noastră, este imposibil ca, înșelându-ne noi pe noi, să credem că nu este nimic de făcut, nimic de îndreptat, nimic de schimbat în direcțiunea pe care a luat-o spiritul și ocupațiunile noastre literare. Lăsând la o parte acele câteva cazuri rari și izolate, care la noi sînt considerate ca excepții, pe

cînd la alte popoare mai culte ele formează regula generală, literatura noastră din timpul de față, privită în liniamentele ei generale și interpretată într-un mod rece și obiectiv, se prezintă vederilor noastre sub următoarea înfățișare.

În toate părțile lipsă desăvîrșită de originalitate și completă secetă de convingeri sincere și de idei nouă și sănatoase; în toate direcțiunile afectarea și îngîmfarea triumfează asupra bunului-simt și al modestiei; la fiecare pas ochii noștri nu întîlnesc decît aceleași veșnice înscenări copilărești de mascarade literare din mijlocul cărora se ridică glasul cutărui sau cutărui aventurier literar, care tirăște după sine o gloată de nepricepuți și cască-gură, care stau și admiră asemenea arlechinade de bîlci cu aceeași plăcere cu care vechii proletari romani din al doilea secol înainte de Cristos priviau și urmăreau toate părăzile și procesiunile militare — sau, ca să vorbim de la noi, cu aceeași plăcere și timpire cu care burtă-verzimea și mahalagiii priviau în timpul fanariotilor la pantahusele de pompe stupide de la curțile domnești și boierești, pantahuse descrise de un Gheorgachi și în care se rezumă toată gloria nemernicilor domni și a lingușitorilor lor din acel timp nefericit. Paralel cu toate acestea, în fiecare zi avem de înregistrat afișări de clici și cîrdășii literare în care se înrolează toate inteligențele echivoce și suspecte, toți copiii pierduți, toți rahiticii și cleptomanii literari, care apoi, printr-o curioasă metamorfoză, ajung și se prefac în genii, de îndată ce vin și se adăpostesc în asemenea falanstere de pretinsă glorie, emancipare și educațiune literară. Din sînul unor asemenea cercuri vedem ieșind în lume acel întins convoi de scriitori, care, cu cîteva fraze furate și contrabandate din autori străini obscuri și din opere de a doua și a treia mînă, vin și înjghebează o literatură seacă de paradă, pe care ei o dau drept hrană intelectuală publicului naiv și puțin cunoscător. Tot în sînul unor asemenea cîrdășii își iau naștere toate principiile și teoriile demodate, care se pun în circulație și se repetă la fiecare ocazie și la toate discuțiunile în care drept autoritate ți se citează numele unor autori care, fără nici un scrupul și fără ca să fie chemați, îndrăznesc să-și desfacă marfa lor pe piața unde-și dau întîlnire toți declasații și dezechilibrații intelectuali de care te lovești la fiecare pas și care foiesc mai mult decît oricînd în lumea și viața societăților de astăzi.

Dacă asemenea lucruri se trec și-și găsesc la noi teren priincios, aceasta provine mai întîi din cauză că publicul naiv primește tot ceea ce i se dă, și el nu este decît o simplă păpușă pe care o învîrtește fiecare după propriul său plac, un simplu fonograf în care fiecare-și trîmbează numele și pseudo-meritele lui.

A doua cauză este lipsa unui numeros și puternic element cultural, capabil de a face o selecțiune atît între merit și nuliitate, cît și între minciună și adevăr, lipsa adevărată a unei păături puternice de oameni superiori, muncitori, și modești totodată, a unui strat de individualități conștiente de propriile lor forțe, individualități care să fie în stare a elimina pe acei farsori, care obraznici și înflați ca toate nulitățile, se îndeasă să dicteze și să-și deie aerul de conducători acolo unde nu-i iartă puterile și priceperea lor.

Fără-ndoială că fenomenele asupra cărora am insistat mai sus denotă o stare patologică, un curent cu desăvîrșire nesănătos, și ele nu pot fi considerate decît ca simptomele unei complete anomalii și dezechilibrări, pe care, fără ca să exagerăm întru nimic, am putea-o numi *bizantinism literar*. Toate aceste părți rele ale spiritului nostru literar de astăzi ies cu atît mai mult în evidență și se impun cu atît mai mult vederilor noastre, cu cît ne lipsesc părțile bune, care să compenseze și să acopere ceea ce este stricat și putred.

Cele ce le-am spus noi pînă aici constituiesc deja un punct din care se poate studia situațiunea în care se găsește o mare parte din literatura noastră de astăzi. Noi vom analiza în cele ce urmează o serie de idei, din care se poate lămuri pînă la un punct faza actuală a literaturii noastre.

Urmărind în general aproape tot ceea ce se scrie și răsare pe ogorul tomnatic al literaturii române de astăzi, lucrul cel dintîi care ne izbește este lipsa de orientare fixă și lipsa de disciplină cu care scriitorii ies, filfîind și bojbăind ca liliecii, pe arena publicității. Comparînd și confruntînd în masă operele literare care apar de un timp încoace, oricîtă bunăvoință am pune și oricîtă forță de atențiune am cheltui, ne va fi peste puțină ca să găsim în ele o unitate de principii sau de vederi, o idee generală bine definită și precizată, care să circuleze în corpul fiecărei opere și să pună în mișcare, sub diverse forme, mintea și inima fiecărui scriitor. Dacă, prin urmare, în literatura noastră contemporană nu se poate surprinde nici o unitate de vederi, aceasta se datorește numai unei lipse fundamentale de solidaritate intelectuală între acei care-și supun operele lor la aprecierea publicului cetitor. În chipul acesta numai ne putem explica cum toți aceia care se pricep ceva în materie de literatură tind să se facă capi de școală cu cîteva idei ce le-au auzit de la alții, sau le-au cetit din întîmplare și numai pe jumătate în vreo carte apărută fie în Franța, fie în Anglia, Germania, Rusia ș.a.

Acestea sînt deci faptele asupra cărora ne vom opri în restul articolului de față arătînd, în cîteva trăsături generale, de unde

vine această anarhie, această confuziune și destrăbălare fără margini și fără păreche, în care zace și tinjește literatura noastră de astăzi, lăsând ca cu timpul să revenim asupra unor cazuri speciale.

II

În istoria politică și culturală a unui popor, epocile cele mai însemnate și care leagă firul faptelor istorice sînt epocile în care găsim predominînd o singură idee generală, un singur principiu unitar, un singur ideal în giurul căruia s-au alipit toți oamenii de muncă și de inimă, și toate spiritele lucide și pătrunzătoare. Bineînțeles că la început o asemenea idee generală, în care se concentrează pe zeci și chiar sute de ani puterea și luminile vieții viitoare a unui popor, își iau naștere în mintea unui grup restrîns de cîteva inteligențe superioare, și numai mai tîrziu, datorită influenței acestor din urmă, o asemenea idee începe a-și lărgi cercul său de admiratori și-a electriza, prin propria sa forță, spiritul peste măsură impresionabil al maselor, care întotdeauna completează și duc mai departe activitatea începută și inaugurată de cîteva individualități rari și izolate. În asemenea momente în care toate privirile sînt concentrate și ațintite spre un singur ideal, elementele dezorientate și refractare, care voiesc să facă disidență și să paralizaze acțiunea, rămîn în afară de curentul mare al ideilor, și toate eforturile lor, eforturi oarbe ale unor simple cantități neglijabile, se pierd fără a putea împiedeca într-un nimic succesul ideilor împărtășite de toți oamenii care-și dau sprijinul lor și se fac promotorii principiilor largi și luminoase.

Ca exemplu al celor spuse mai sus ne pot servi atît figurile mărețe de la începutul secolului, care, deși persecutate și izolate, dar unite într-o singură idee, urmărind un singur ideal, au captivat toată suflarea românească și au reușit să aprindă toate spiritele cu care au venit în atingere; cît și energica și bărbăteasca generațiune de la mijlocul secolului nostru, care în timp de treizeci de ani și mai bine a luptat pentru aceeași *singură idee generală*, același singur ideal și acesta se răsfrînge în toate faptele îndeplinite de ei și asupra fericitei epoci în care au trăit, epocă bine definită prin însăși unitatea și comunitatea de idei a aceloră care au creat-o.

Ceea ce se întîmplă în politică se poate constata și în literatură. Adevăratele epoci literare se nasc numai într-un timp

în care toți scriitorii de valoare pornesc dintr-un același punct și, însuflețiți de același principiu unitar și general, mintea lor vizează aceeași stea de pe orizontul lor intelectual. Așa, clasicismul întrupează în sine o întreagă epocă literară, pentru motivul că la toți reprezentanții săi autorizați se vede o comunitate de vederi și de idei, aceeași concepțiune despre artă și despre viață, și același mod de a privi și interpreta, sub diverse forme, natura omenească. Același lucru se poate vedea în secolul nostru atît în activitatea literară a romanticilor, cît și într-aceea a naturaliștilor contemporani.

La noi generațiunea bătrînă de acum cîteva decenii — față cu natura și caracterul special pe care trebuie să-l aibă mișcarea noastră literară — a lăsat o urmă bine întipărită și a format o epocă în întreaga evoluțiune modernă a literaturii noastre, numai pentru că toți au scris sub impulsul puternic al *unei și aceleiași idei generale*, care transpiră și circulează în toate operele ieșite din pana lor.

Astăzi lucrurile nu stau tot așa, din cauză că toate raporturile noastre culturale au suferit o adîncă zguduitură și zdruncinare, în urma căreia a dispărut chiar acel puțin echilibru și unitate, care exista mai înainte. De aici lipsa de orientare precisă pe care o surprindem la cea mai mare parte din literații noștri de astăzi, care scriu fără ca să aibă o idee unică și generală, un fir conducător în întunecosul și încurcatul labirint al situațiunii în care se află, pentru prezent, toate relațiunile noastre sociale. Lipsindu-ne, prin urmare, acea coeziune de idei cari să vibreze în mintea fiecărui scriitor și care să rupă hotarele strîmte și rigide ale patimilor individuale și ale egoismului de castă, consecința imediată a acestor fapte nu poate fi decît cea următoare. Fiecare lucrează izolat și separat de ceilalți, fiecare spune ceea ce voiește și cît poate și unde nu mai poate; voiește tot ce nu voiesc alții, din dorul bolnăvicios de a se pune într-un punct de unde numai singur să se poată vedea, și astfel fiecare se crede îndeajuns de tare ca să poată ieși în lume cu cîteva idei fie cît de sarbede. Lipsind acea idee generală în giurul căreia să se grupeze puterea de gîndire, lipsește acea forță care stabilește o unitate, o solidaritate și o coeziune intelectuală între toți aceia care voiesc și pot să traga o brazdă pe ogorul înțelenit al tinerei noastre literaturi.

Lipsa unei asemenea solidarități mai este determinată și de o altă cauză. La noi în literatură nu se vede acea *muncă serioasă și conștiincioasă*, care există în alte părți și la alte popoare. Cînd fiecare muncește și-și pune în circulațiune forța și fondul real de gîndire de care dispune, este imposibil ca mai curînd ori mai tîr-

ziu să nu se stabilească între toți un puternic curent de simpatie intelectuală, care tirăste cu sine chiar elementele cele mai refractare și mai șovăitoare. Munca intelectuală în special consolidează mai mult decât orice spiritul de asociațiune, și ea se poate considera ca fermentul cel mai energic pentru dezvoltarea spiritului de simpatie și solidaritate intelectuală între un grup mai mult sau mai puțin vast de inteligențe.

Prezența muncii presupune existența unei cooperățiuni și cooperațiunea aduce cu sine o ciocnire zilnică de idei și de tendințe, ciocnire și atingere din care nu poate rezulta decât o singură unitate de vederi și un fond intens de solidaritate spirituală. Comunitatea de *cercetări serioase* aduce cu sine un spirit de fraternitate cu mult mai fecund, cu mult mai larg și mai pozitiv decât spiritul de *fraternitate* întemeiat pe baza șubredă și artificială a *admirățiunii mutuale*. Prin muncă continuă numai se pot forma opiniunile, și numai ea poate pune temelia curentelor sănătoase în toate direcțiunile și, în special, și în literatură.

Munca arată ce poate fiecare, ce face selecțiunea între forță și slăbiciune, și cu încetul chiar cei refractari, chiar cei ce vor să se impună fără muncă și fără forță, prin mijloace de intrigă și înșelăciuni de moment, bătuți mereu de concursul muncii, la comparațiunea forțelor, slăbesc, se conving și se închină, sau, ca niște netrebnici și răi la inimă, se elimină singuri ori sînt dați deoparte. La noi pentru a se încungiura ori cel puțin amîna această eventualitate, s-au pus în practică o sumă de expediente și ter-tipuri cu scop de a înlocui munca și de a masca slăbiciunea, și a ajunge astfel la țintă, pentru un timp oarecare, nu numai fără muncă, dar și fără forță, fără calitățile absolut necesare pentru a obține rezultate reale și durabile.

Rezumînd dar, concluziunea finală la care ajungem este următoarea. În literatura noastră contemporană, privită în lineamente generale, nu se vede nici o unitate de vederi, pentru că ne lipsește o idee generală, care să fie ca un fel de *vade-mecum* al fiecărui scriitor. Ne mai lipsește încă munca serioasă și conștiințioasă, ce dă viață tuturor ideilor mari care străbat mintea acelor ce voiesc să lase pe urma lor un punct luminos în literatura poporului pentru care au muncit. Lipsind aceste două elemente, solidaritatea intelectuală dintre scriitori apare ca un vis, ca o himeră.

Numai atunci cînd noi vom ajunge stăpîni pe o idee generală limpede și bine precizată pe care s-o urmărească scriitorii, numai atunci vom scăpa de trista priveriște de a da ascultare acelui noian de tot felul de idei, care de care mai sucite și mai curioase, din care toți voiesc să-și ridice un pedestal. Prezența unei asemenea

idei va produce, inevitabil, acel proces de selecțiune în urma căruia cei mai mulți se vor face părtași ai acestei idei, formînd astfel, încetul cu încetul, un puternic curent de rezistență în contra acelor care, mai puțin pătrunzători, vor sta deoparte și în afară de cîmpul de luptă, pe care merg strîns uniți și adînc convinși de forța principiilor în giurul cărora s-au grupat. Și asemenea proces de selecțiune va fi cu atît mai energic, cu cît ideea pusă înainte va fi mai limpede și mai intensă. Forța oricărei idei stă, totdeauna, în raport direct cu propria sa forță de selecțiune.

În același timp, atunci cînd la noi gustul pentru muncă serioasă va ajunge să se dezvolte pe o scară mai întinsă, numai atunci vom putea fi față la agonia și la ultima sforțare a acelor care, cu un volum sau două de fraze copiate și compilate din alte cărți, au voit să frustreze și să stoarcă de la mulțime cîteva laude răsunătoare și cîteva lauri falsi și artificiali cu care să-și satisfacă propria lor vanitate și să-și ascundă seceta de idei și de sentimente care i-a stăpînit în tot cursul vieții lor.

Odată îndeplinite aceste două deziderate absolut necesare pentru progresul nostru literar, ne vom putea bucura de razele binefăcătoare ale unei solidarități intelectuale mai largi, și numai pe această cale vor dispărea aceste diviziuni și subdiviziuni deprimatoare în care egoismul de castă sleiește orice manifestățiune liberă și sinceră, oprind în același timp pe scriitori ca să țintească spre același punct fix de pe orizontul nostru intelectual.

Fără îndoială că, dacă nu astăzi cel puțin mîine, vom putea ajunge aici de îndată ce vom avea în mijlocul nostru cîteva oameni de muncă și adînc cunoscători ai situațiunii noastre literare de astăzi, oameni care, punînd bazele unei idei generale conducătoare, vor reuși să grupeze în giurul lor cîteva admiratori entuziaști ai unei asemenea idei, pentru că nu trebuie să uităm că nici o idee, fie chiar dintre cele mai strălucite, nu poate să rodească fără entuziasm.

În chipul acesta, anarhia noastră literară de astăzi își va lua sfîrșit; și cu ea odată va apune și steaua acelor care i-au dat sprijin și ajutor.

EVOLUȚIONISMUL ÎN STUDIUL GENURILOR LITERARE

I

Într-o serie de mai multe studii apărute în anul trecut al acestei *Reviste*¹, ne-am încercat, pe cât ne-au permis cadrele unei publicațiuni periodice, să arătăm cum legea evoluțiunii, așa cum a fost formulată și fixată de Spencer în cea mai mare parte din operele sale științifice și filozofice, poate fi aplicată și în cercetări de domeniul literaturii, înlesnindu-ne să găsim explicarea mai multor fapte care, la prima vedere, s-ar părea că sînt cu totul izolate și lipsite de orice legătură între ele, dar care, după o mai adîncă observațiune, devin cu atît mai clare, cu cît mintea noastră, aflînd raportul și relațiunea dintre ele, ajunge în cele din urmă să le reducă la un principiu unitar, la o lege care ne dă cheia și rațiunea întregii lor dezvoltări. În cel dintîi din studiile amintite, spuneam că evoluțiunea, așa cum ni se prezintă ea în cursul dezvoltărei progresive a corpurilor din natură, nu este altceva decît o trecere continuă de la omogen la mai eterogen, de la forme mai puțin complexe la altele mai complexe și mai diferențiate, trecere însoțită, în același timp, de o precizare din ce în ce mai mare a acestor forme odată bine diferențiate și de o integrare progresivă fie între părțile unui singur agregat, fie între mai multe agregate.

Această definițiune a evoluțiunii am căutat mai întîi s-o confirmăm prin cîteva fapte luate din biologie, psihologie și sociologie, precum și din studiul diferitelor creațiuni ale activității intelectului omenesc, și, în cele din urmă, ne-am oprit, în special,

asupra criticei literare și, într-un mod incidental, asupra romanului, încercîndu-ne să punem în evidență faptul că dezvoltarea istorică a acestor genuri literare poate confirma, din mai multe puncte de vedere, legea evoluțiunii, permițîndu-ne astfel să tragem concluziunea că atît critica literară, cît și romanul și-au luat naștere și s-au dezvoltat după același principiu ca și alte fapte din lumea exterioară sau manifestațiuni ale gîndirii și ocupațiunilor noastre intelectuale.

Cele ce le spuneam însă atunci nu erau decît un mic fragment, o pagină restrînsă dintr-un ciclu cu mult mai vast de cercetări, și tocmai din această cauză astăzi venim să completăm și să generalizăm mai departe faptele asupra cărora am insistat în studiile anterioare. Scopul articolului de față va fi deci acela de a arăta că metoda și calea pe care am urmat-o atunci cînd am schițat evoluțiunea criticei literare poate să-și găsească o aplicare și interpretare cu mult mai largă și atunci cînd noi ne vom servi de ea și vom lua-o ca principiu conducător într-o lucrare atît de vastă cum ar fi aceea de a urmări și studia pas cu pas istoria nu a unui singur gen literar, ci a tuturor.

Dacă aruncăm, într-adevăr, o privire asupra tuturor literaturilor de astăzi, primul lucru care ne izbește este mulțimea peste măsură de mare și nemărginita varietate de genuri literare cu care se ocupă scriitorii secolului nostru. Față cu un asemenea fapt, este natural ca cele dintîi întrebări pe care trebuie să ni le punem sînt următoarele: Existat-a întotdeauna această varietate de genuri și subgenuri literare pe care o întîlnim astăzi? Apărut-a ea deodată cu prima fază de dezvoltare a literaturilor, sau cu mult mai tîrziu și numai după lungi și îndelungate schimbări? Bogăția genurilor literare este ea numai decît o caracteristică a perioadelor mai înaintate în culturi, sau un fenomen pe care-l găsim încă la originea literaturilor? La toate aceste întrebări răspunsul pe care-l găsim și pe care nu-l poate contesta nimeni este acela care ne spune că progresul literaturilor aduce cu sine înmulțirea genurilor literare și că numărul acestor din urmă descrește gradat cu cît ne coborîm mai adînc la originea lor. Acest răspuns însă aduce cu sine mai multe întrebări. Dacă genurile literare s-au înmulțit paralel cu progresul literaturilor, care sînt cauzele care au produs această varietate de forme în sînul lor; unde putem găsi noi explicarea acestor numeroase schimbări; care este legea după care s-au făcut toate aceste transformări și întru cît ea ne poate permite ca noi să le considerăm pe acestea din urmă ca ceva necesar și firesc?

¹ *Legea evoluțiunii și critica literară*, p. 15—36, *Factorii evoluțiunii criticei literare*, p. 104—124 și *Un proces încheiat*, p. 63—74.

Aceste întrebări pe care ni le-am pus, dimpreună cu alte fapte pe care le vom dezvolta mai departe, stau în strînsă legătură cu studiul evoluțiunii genurilor literare și, după cum vom avea ocaziunea să arătăm mai departe, concluziunea la care vom ajunge este aceea că genurile literare s-au transformat în tot cursul existenței lor în conformitate cu principiul teoretic al evoluțiunii, și că numai atunci ni se va putea da o lucrare serioasă asupra acestei ramuri de cercetări literare, cînd se va lua ca bază a unei asemenea lucrări însăși legea evoluțiunii așa cum a fost precizată într-un mod științific de Spencer.

Mai înainte de a începe însă cercetarea acestor chestiuni, care alcătuiesc scopul principal al articolului de față, ni se impune să atingem o altă chestiune în strînsă legătură atît cu cele ce le-am spus pînă acum, cît și cu cele ce le vom spune și arăta de-acum înainte.

Aplicarea legii științifice a evoluțiunii la studii de domeniul literaturii, presupune, într-un mod indirect, credința noastră că literatura simte uneori un fel de necesitate ca să reclame ajutorul științei și că ea poate de multe ori să se folosească de noile cuceriri și progrese realizate de știință. Urmează deci că trebuie să limpezim, în prima linie și prin cîteva observațiuni succinte, care este baza pe care se întemeiază o asemenea credință a noastră și care este rațiunea pentru care afirmăm că între literatură și știință se poate stabili și un împrumut reciproc de idei, și aceasta cu atît mai mult cu cît știința ne deschide nouă orizonturi gîndirii și activității noastre, iar experiența ne arată că adeseori se întîmplă ca să întîlnim în studiile noastre literare fapte analoage cu acelea pe care le constată omul de știință în calea sa, și care, printr-o curioasă și surprinzătoare coincidență, își găsesc aplicațiunea lor fie într-o lege științifică, fie într-alta.

Acestea sînt, prin urmare, faptele asupra cărora ne vom opri foarte pe scurt mai înainte de a trece mai departe, și ele ne vor servi ca să ne justificăm și legitimăm oarecum încercarea noastră de a aplica teorii filozofice și științifice și la cercetări de literatură.

II

Un fapt pe care-l cunoaștem și căruia ne supunem toți este specialitatea atît de mare a activității noastre în mijlocul societăților de astăzi. Această specializare este rezultatul natural al

mai multor împregiurări, dintre care cele mai principale sînt următoarele două. Întîi, mulțimea de cunoștințe de care trebuie să dispună cineva pentru ca să poată lucra fie într-o direcțiune, fie într-alta, și, al doilea, tendința continuă de a perfecționa mereu produsele activității noastre. Cînd fiecare din noi este silit să-și asimileze un material din ce în ce mai bogat și mai variat de cunoștințe și cînd vedem că din toate părțile ni se cere ca rezultatele muncii noastre să fie din ce în ce mai perfecționate, ușor se poate înțelege pentru ce noi sîntem siliți să ne îndreptăm forțele noastre numai într-o singură direcțiune și să fim mulțumiți atunci cînd am fost în stare să tragem o singură brazdă pe ogorul de muncă al societăților de astăzi. Amîndouă aceste cauze de diferențiere a activității noastre stau însă în legătură cu altă cauză de o natură mai permanentă, mai profundă și ale cărei rădăcini le găsim în însăși organizațiunea noastră sufletească. Se știe că noi întotdeauna ne consacram acelei ramuri de ocupațiune care stă în armonie cu propriile noastre înclinațiuni și cătră care ne îndeamnă înseși dispozițiunile, aptitudinile și facultățile noastre. Această din urmă cauză stă, bineînțeles, la baza celorlalte două de mai înainte, dar toate întrunite la un loc nu pot avea ca rezultat final decît acela de a diferenția și restrînge din ce în ce mai mult cercul activității noastre.

Fenomenului acestuia de specializare a muncii i se datorește, fără îndoială, cea mai mare parte din progresele realizate de noi în timpurile mai nouă. Trebuie însă să vedem care este adevărata interpretare a acestei specializări și pînă la ce punct o ramură de activitate se poate izola de un alt cerc de ocupațiuni.

Este adevărat că, cu deosebire astăzi, este foarte greu ca chiar inteligența și memoria cea mai vastă și cea mai elastică să poată primi o cultură enciclopedică în adevăratul înțeles al cuvîntului. Din această cauză urmează că un chimist nu poate fi în același timp și avocat, după cum un medic nu poate fi în același timp critic literar sau poet. Toate aceste fapte nimeni nu le poate contesta, dar nu-i mai puțin adevărat că cele de mai multe ori sînt privite dintr-un punct de vedere cu totul unilateral și greșit, din cauză că nu se face următoarea distincțiune între natura raporturilor care există și se poate stabili între diferite ramuri de cunoștințe.

În fiecare domeniu al activității noastre intelectuale există două straturi bine distincte de fapte și idei. Unele de un caracter mai special, altele de un caracter mai general. Cele dintîi fiind de o mai mare subtilitate și cerînd o anumită deprindere și familiarizare pentru ca să fie înțelese, interesează mai mult pe

adevărații specialiști. Cele de al doilea, înfățișându-se ca un total de cunoștințe mai puțin subtile și mai ușor de asimilat, pot trece mai departe de cercul în care și-au luat naștere, și, printr-un fel de radiare, pot să se răsfrîngă și să se localizeze chiar înaintea acelor care lucrează în altă direcțiune decît aceia din mijlocul cărora au pornit asemenea idei. Astfel se explică pentru ce unele observațiuni și cercetări nu se pot întinde mai departe de hotarele înăuntrul cărora s-a desfășurat activitatea cîtorva individualități izolate; în vreme ce, pe de altă parte, experiența și cunoștințele noastre ne dau nenumărate exemple din care se poate vedea cum o idee sau o cugetare, luîndu-și mai întîi naștere într-unul din acele mici continente în care se împarte gândirea și lumea ideilor noastre, ajunge în cele din urmă să treacă dincolo de marginile cercului înăuntrul căruia ea s-a dezvoltat, întinzîndu-și astfel influența sa pînă în cele mai adînci și mai depărtate regiuni ale gândirii omenești și aruncînd uneori o rază binefăcătoare spre acele locuri ascunse și întunecoase la adăpostul cărora se țese pînza spiritului de tradițiune și formalism.

Din aceste considerațiuni generale se vede, prin urmare, că diferitele categorii de ocupațiuni intelectuale pot să comunice unele cu altele și că este ceva necesar ca între ele să existe un schimb continuu de păreri și de idei.¹

Cîteva fapte concrete vor lămuri mai bine cele spuse pînă aici.

Sînt, poate, mulți care cred că literatura, avîndu-și domeniul său propriu și independent, n-are necesitatea să steie în curent cu unele cercetări științifice și filozofice care preocupă mintea învățaților de astăzi, închipuindu-și, în același timp, că o teorie științifică, de exemplu, nu poate folosi mult unui literat și nici nu poate să-i inspire oarecare idei originale, lărgindu-i totodată orizontul său intelectual. Faptele însă ne spun contrarul.

Cu cît observăm mai mult spiritul timpului de astăzi, cu atît se înrădăcinează mai adînc în noi credința că literatura poate trage multe și frumoase foloase din cuceririle pe care le-a realizat filozofia și știința secolului nostru. Pe cînd unii se mulțumesc să repete aceleași veșnice idei pe care le-au primit din scrierile cîtorva autori, alții însă, nevoind să se oprească aici, caută să meargă ceva mai departe și să-și cîștige noi vederi, noi gândiri. Cînd un poet are în sine convingerea că nu bogăția de rime, după care s-ascunde sărăcia de idei și de simțiri, formează scopul ultim al artei, cea

dintîi grijă a lui este aceea de a da versurilor sale o scînteie de viață, pe care el, în zborul imaginațiunei sale, se duce s-o caute în lumea gândirii și a ideilor. Iar asemenea poeți, care simt că arta adevărată nu poate sacrifica niciodată fondul dinaintea cultului exclusiv al formei, asemenea poeți zic, unde-și pot ei găsi mai multe motive de inspirațiune, decît îndreptîndu-și privirea lor, fie spre știință, fie spre filozofie?

Poezia nu poate fi oprită în mersul său de progresele științei, nici imaginațiunea poetului nu va slăbi sau își va pierde farmecul și căldura sa, venind în atingere cu ideile științifice și filozofice. Inspirațiunea lui va găsi, din contră, în aceste din urmă tocmai acea varietate și profunditate de emoțiuni care înalță și dă viață adevăratelor opere de artă. „Versul, zice Sully Prudhomme, este forma cea mai potrivită pentru a exprima ceea ce scriitorul îi încredințează, și cred că lui i se pot încredința nu numai toate sentimentele, dar aproape toate ideile.”¹ La același lucru se gîndia și Guyau cînd ne spune că „în ziua în care poeții nu vor mai fi decît niște simpli cizelatori de cupe de aur fals, din care nu vom mai putea bea nici o gîndire, poezia va fi numai o umbră, un corp fără suflet: ea va muri.”²

Ideile dau, într-adevăr, un răsunet mai puternic mișcărilor inimei noastre, iar sentimentele cîștigă în intensitate și adîncime atunci cînd orizontul gândirii noastre devine mai larg și mai luminos. Poezia secolului nostru întrupează în sine o parte din acest adevăr, și în ea se răsfrînge întreaga evoluțiune a sentimentelor și ideilor noastre din timpurile mai nouă.

Vedem dar cum poezia, ramura cea mai vastă a literaturii, își găsește un sprijin și un element de regenerare în progresul ideilor științifice și filozofice. Același lucru se poate observa și în viața altor discipline literare. O singură privire îndreptată spre mișcarea literară contemporană poate să ne arate cît de mult datorim noi, din acest punct de vedere, progresului științei; și cum înfrîurirea acestei din urmă a adus cu sine un lanț întreg de schimbări în chipul nostru de a trata și dezlega diferitele chestiuni de literatură. Cine se mai poate îndoi de faptul că cea mai mare parte din inovațiunile introduse în timpurile din urmă, atît în roman, de exemplu, cît și în critica literară, își au originea lor în spiritul științific și filozofic inoculat de puternicul curent al ideilor pozitivistice în giurul cărora se grupează cele mai frumoase

¹ Vezi, în această privință, cuvintele lui Claude Bernard din discursul său de recepțiune la Academia Franceză, ținut în ședința din 27 mai 1869, *La science expérimentale*, Paris, 1878, p. 404—440.

¹ V. prefața poemului *La justice*.

² *L'art au point de vue sociologique*, p. 168.

pagini ale mișcării noastre intelectuale de astăzi. A nega o asemenea aserțiune înseamnă a șterge din istoria generală a literaturii contemporane multe opere și multe talente pline de vigoare și originalitate, dinaintea cărora se închină o lume întreagă de admiratori. Dacă ne scoborîm pînă la geneza multor teorii care circulează astăzi în literatură, nu trebuie să rămînem nicicum surprinși dacă aflăm că ele au fost inspirate, fie de știință, fie de filozofie.

Cu toate exagerările lor, împinse de multe ori pînă la parodoxă, nu trebuie să uităm că doi din scriitorii francezi, care prin operele lor au produs adevărate curente literare, și-au ridicat sistemul lor tot pe baza unor principii împrumutate de la știință, și tot la adăpostul acestei din urmă și-au formulat și precizat vederile lor. Acești doi sînt Taine și Zola.

*

Credem că cele înșirate deja pînă aici confirmă părerea exprimată de noi mai înainte, permițîndu-ne totodată să tragem concluziunea că literatura nu poate refuza sprijinul pe care i-l oferă știința sau filozofia, nici nu poate să se izoleze de mersul general al acestor din urmă. Pentru că nu trebuie să uităm că omul de știință, ori de cîte ori a simțit că literatura poate să-i vină în-ur-ajutor, n-a încetat niciodată de a-și îndrepta privirile în această parte. La același lucru trebuie să se gîndească și literatul în cursul investigațiunilor sale, și aceasta cu atît mai vîrtos, cu cît aplicarea ideilor științifice și filozofice ne permite să reînnoim multe formule învechite și să introducem un nou spirit, un nou ferment de viață în multe chestiuni care de ani întregi se studiază și se interpretează după aceeași metodă strîmtă, după același clișeu. Și pentru aceasta nu se cere numai decît ca literatul să steie dinainte cu tabla de logaritm sau să-și frămînte mintea cu binomul lui Newton, ci este de ajuns ca să cunoască rezultatele generale la care a ajuns știința sau filozofia.

În legendele germane ni se spune că, pe locul unde Tristan a fost înmormîntat, cresc un vîlstar de viță, care, întinzîndu-se mai departe, se cuprinse cu un trandafir ieșit din mormîntul Isoldei. Aceasta poate fi imaginea înfrățirii de astăzi dintre literatură și știință. Răsărite amîndouă pe mormîntul în care zac uitate și părăsite multe din vechile formule din trecut, gîndirea noastră le vede întinzîndu-și de departe cîteva ramuri ale lor, pentru ca să se cuprindă și să se strîngă una împrejurul alteia.

III

Considerațiunile de mai sus justifică astfel solidaritatea și armonia intimă care se poate stabili între diferitele serii de cercetări literare și științifice. Justificată este, prin urmare, și încercarea de a aplica o lege științifică, cum este a evoluțiunii, la dezvoltarea istorică a genurilor literare. Să cercetăm acumă dacă faptele extrase din studiul acestor din urmă confirmă în toate punctele ei o asemenea lege.

Dacă deschidem numeroasele volume care poartă pomposul titlu de *Istorie generală a literaturilor*, nu întîlnim de la început pînă la sfîrșit decît o nomenclatură seacă de ani, de date biografice și bibliografice, într-un cuvînt, un amestec hibrid și incoerent de cîteva fapte fără legătură între ele și, cele mai adeseori, de o importanță minimă. Toate sînt turnate după aceeași formă și în toate surprindem aceleași proceduri mecanice, același vecinic și neschimbat *adagio*. Nicăieri nu găsim o idee generală pe care să se razime asemenea opere, care au pretenția de a ne da tabloul complet al dezvoltărei tuturor literaturilor. De aici, în sînul lor, lipsă desăvîrșită de unitate și succesiune logică, două calități pe care le putem întîlni numai în opere lucrate după un plan lîmpede și unitar. În nici o parte nu ni se arată în ce chip literaturile și-au făcut mersul lor evolutiv, nici nu se vede cîtusi de puțin o singură încercare de a extrage cîteva legi privitoare la diferitele faze prin care au trecut literaturile în cursul traiectoriei lor istorice. Același lucru și cînd trecem, în special, la genurile literare. Nicăieri nu dăm de o idee generală care să ne lămurească asupra modului în care acestea s-au dezvoltat; nicăieri nu putem afla dacă ele, în această privință, au urmat vreo lege sau numai capriciul și întîmplarea. Totul rămîne pentru noi enigmă și mister.

Fără îndoială că o asemenea metodă pedantică și sterilă izolează într-un fel de Sahară intelectuală un studiu pe atît de vast, cît și de interesant, cum este acela care se poate face asupra genurilor literare, privite din punct de vedere al dezvoltărei lor istorice. O reacțiune în contra acestei metode se impune de la sine. Principiul evoluțiunii singur va fi în stare să producă această reacțiune, iar prin aplicarea lui aspectul lucrurilor se va schimba cu totul. Și tocmai aceasta voim s-o arătăm.

*

Am zis că evoluțiunea este un mers progresiv către diferențiere, precizare și integrare.

Prin diferențiere se înțelege trecerea de la mai omogen la mai eterogen, de la o stare mai simplă și mai uniformă la alta de un caracter mai complex și mai variat; prin precizare, trecerea de la forme mai nedefinite și nedeterminate la altele mai definite și mai determinate, într-un cuvânt, un progres de la confuziune la ordine; și, în sfârșit, prin integrare, trecerea de la mai difuz la mai consolidat și mai concentrat, trecere în urma căreia raporturile de dependență și solidaritate între părțile unui agregat sau între mai multe agregate devin din ce în ce mai strînse.

Să ne ocupăm mai întâi cu primul din aceste puncte: diferențierea, lăsînd ca să dezvoltăm mai departe pe celelalte două: precizarea și integrarea.

Este un fapt constatat de toți că la originea lor literaturile nu numai că apar amestecate cu fel de fel de concepțiuni mitice și idei teologice, dar, în același timp, ele ni se înfățișează sub forma unui tot omogen și confuz din mijlocul căruia nu și-a luat încă naștere acea varietate și abundență de genuri literare pe care o vedem astăzi. De aceea nu găsim nicăieri vreo urmă de opere despre care să putem spune că fac parte din categoria unui gen literar bine distinct. Totul este încă într-o stare embrionară, confuză și obscură. Cu toate acestea, chiar în aceste începuturi rudimentare, ochiul nostru poate distinge deja germenul cîtorva din viitoarele elemente care-și vor lua naștere și se vor diferenția. Iar acest fapt devine din ce în ce mai evident cu deosebire atunci cînd noi schimbări încep a se produce.

Omogenitatea este prin ea însăși o stare care nu se poate menține mult timp, din cauză că forțele încungiuătoare nu încetează niciodată de a-și exercita acțiunea lor modificatoare asupra formelor aflătoare în asemenea condițiuni de omogenitate. Orice agregat omogen, venind în atingere cu diferite forțe exterioare, își schimbă caracterul și structura sa, dînd naștere la un șir continuu de diferențieri. Și este de ajuns ca să se producă o singură diferențiere în interiorul unei mase omogene pentru ca aceasta din urmă să se pună în mișcare și să împingă mai departe procesul acestor schimbări. Orice diferențiere aduce cu sine alte diferențieri și fiecare din ele devin, la rîndul ei, un fel de centru, un fel de sîmbure în giurul căruia vine să se grupeze un lanț întreg de alte diferențieri secundare. Lucrul se explică ușor prin însuși chipul în care forțele determină asemenea schimbări. O forță care a dat naștere unei singure diferențieri nu se oprește aici, ci ea se ramifică, se descompune, continuînd a pătrunde și în alte părți ale agregatului. Sau, mai în general, orice forță activă nu produce

numai o schimbare, după cum orice cauză nu produce numai un efect.¹

Acesta-i principiul după care se face trecerea de la omogen la eterogen, de la mai simplu la mai diferențiat; și aceste transformări cresc în raport cu progresul agregatelor.

Să luăm cîteva exemple.

Poezia apare la începutul ei strîns legată de muzică și dans, după cum sculptura o găsim unită cu pictura, formînd, în același timp, amîndouă o parte integrantă din arhitectură.² Probe despre aceasta găsim la vechile popoare și la triburile sălbatice de astăzi. Numai după un timp mai lung poezia s-a desfăcut de celelalte două arte, devenind mai mult sau mai puțin independentă de ele. Faptul acesta-l surprindem mai întâi în Grecia. Această primă diferențiere stă, pe lîngă altele, în legătură cu o serie de alte diferențieri. Poezia nu s-a putut separa de celelalte două arte decît după ce ea, întinzîndu-și din ce în ce mai departe domeniul său, ajunsese atît de vastă, încît simți necesitatea de a se despărți atît de muzică, cît și de dans, pentru a se ridica la rangul de o artă specială. Marginile cuprinsului și domeniului său se lărgiră însă prin înmulțirea genurilor cu care începură a se ocupa poeții.

La origine nu întîlnim nicăieri aceste numeroase diviziuni și subdiviziuni ale poeziei, care se văd în literaturile moderne. Așa, de exemplu, tragedia și comedia, astăzi atît de bine deosebite între ele prin fondul lor intern, în primele momente ale culturai grecești apar amestecate una cu alta și nediferențiate încă, după cum se poate vedea din caracterul pe care-l aveau ele la sărbătorile dionisiace. Numai după cîtva timp ele se diferențiară, dînd fiecare, la rîndul ei, naștere mai multor genuri dramatice secundare.

Același lucru și cu poezia descriptivă. La cei vechi elementul descriptiv îl găsim răspîndit în mod întîmplător prin opere poetice de tot felul, fără ca să i se deie o importanță atît de mare ca astăzi, cînd, prin dezvoltarea și întărirea sentimentului naturii, poezia descriptivă a ajuns să se cultive ca un gen special și de sine stătător.

În sfârșit, evoluțiunea romanului nu poate servi ca un alt exemplu de această diferențiere și înmulțire a genurilor literare. Pentru aceasta să schițăm, pe scurt, istoria dezvoltării romanului în literatura franceză, unde găsim reprezentată în mic fiecare

¹ Spencer, *Premiers principes*; *Multiplication des effets*.

² Spencer, *op. cit.*, p. 317—321 și Letourneau, *Le passé et l'avenir de la littérature*, în *Revue mensuelle de l'école d'anthropologie*, 1892, p. 349—366.

epocă, fiecare fază din viața lui. La început el se confundă cu epopeea sau cu așa-numitele *chansons de gestes*. Ceva mai târziu, el ia forma unor narațiuni în care poetul își desfășură toată bogăția lui de imaginațiune. Din această epocă fac parte *Les romans de la Table ronde* și *Amadis de Gaule*. În secolul XVII, pe lângă romanele de aventuri, găsim câteva scrieri care anunță deja viitoarele *romane de moravuri*. În sfârșit, odată cu secolul XVIII și XIX, importanța acestei ramuri de literatură crește mereu, iar domeniul său câștigă o extensiune din ce în ce mai mare prin varietatea subiectelor povestite de scriitori. Astfel, vedem aparînd romanul istoric, romanul psihologic și romanul sociologic, cu toate diviziunile și variațiile lor.

Iată dar cum romanul, confundat la origine cu epopeea și alte compozițiuni epice, ajunge un gen literar cu atât mai bine diferențiat cu cât ne apropiem de timpurile mai nouă.

Neputîndu-ne întinde mai departe, credem că din cele înșirate pînă aici rezultă într-un mod clar că evoluțiunea fiecărui gen literar nu este, în prima linie, decît o trecere neîntreruptă de la forme mai omogene și mai simple la altele mai eterogene și mai complexe. Aplicînd această metodă la istoria tuturor genurilor literare și urmărind cu atențiune geneza și punctul de plecare al fiecăruia din ele, ușor se va putea afla, după numeroase cercetări și concluziuni, care este, ca să zicem așa, „masa protoplasmică omogenă” din care au derivat, prin diferențiere, toate genurile literare pe care le posedăm astăzi.

Și pentru ce n-ar fi cu putință un asemenea lucru, cînd tot cu ajutorul evoluțiunii am reușit să aflăm, în lumea organică, firul care leagă formele cele mai simple de cele mai înaintate și organismele cele mai inferioare de cele mai superioare?

*

Pe lângă diferențiere, am zis că evoluțiunea mai înseamnă și un progres către precizare și integrare. Să probăm și aceste două puncte.

Tragedia și comedia ni se prezintă la origine ca un tot incoerent și nedefinit, lipsit de ordine și precizie. Privite însă într-o altă fază mai înaintată, ele ni se înfățișează sub o formă mai limpede, mai arhitectonică și mai bine definită. Același lucru și la roman. Compus la origine după capriciul imaginațiunii poetice și fără multă grijă pentru chipul în care se desfășură acțiunea lui, arta și priceperea scriitorilor din epocile literare posterioare au introdus în roman un spirit de ordine, de claritate și sistematizare, atît din punct de vedere al fondului cît și dintr-acel al formei.

În ceea ce privește integrarea, același progres. Să luăm ca exemplu tot unul din genurile literare de mai nainte, și anume romanul.

Comparînd romanele de acum cîteva secole cu cele din prezent, constatăm că în sînul lor s-a operat o integrare progresivă, și această integrare se manifestă în următoarele trei direcțiuni.

Pentru noi romanul nu mai este o simplă povestire în care evenimentele și acțiunile se succed fără nici o legătură între ele și fără nici o relațiune logică și naturală. Astăzi un roman ni se prezintă ca un organism complet, în care totul este aranjat și cuprins în așa fel, încît fiecare capitol stă într-un raport de dependență reciprocă față cu toate celelalte, fiecare situațiune-și are legătura sa cu tot restul operei, și toate părțile acestei din urmă, luate împreună, se integrează și se subordonează una alteia, formînd un tot armonice și unitar.

Acestei prime integrări îi mai corespund altele două.

Deși diferențiat, romanul nu se poate izola de celelalte genuri literare, pentru că între el și aceste din urmă există un raport necesar de integrare, o legătură firească de solidaritate și consens mutual. „Observarea unei singure stele, zice Spencer, cere concursul mai multor științe și simte nevoia de a fi condusă de întreg organismul științei.” Același lucru și pentru roman. Un scriitor în această direcțiune nu poate refuza niciodată ajutorul pe care i-l oferă fie poezia dramatică, fie cea lirică, fie cea descriptivă ș.a. ; pentru că din cunoștința acestor genuri literare, el poate folosi mult în cursul compozițiunii operelor sale.

Pe lângă această a doua integrare a romanului dintre el și alte genuri literare, întîlnim, în sfârșit, o a treia și cea din urmă.

Romanul actual își asimilează mare parte din materialul său de fapte și informațiuni în afară chiar de domeniul literaturii, integrîndu-se cu psihologia, sociologia și uneori chiar cu fiziologia și arheologia.

*

La aceleași rezultate și concluziuni am ajunge dacă am aplica această metodă la studiul istoric al tuturor genurilor literare. În toate părțile am constata cele trei serii de transformări (diferențierea, precizarea și integrarea) și pentru fiecare din ele am găsi un șir de mai mulți factori dinamici care au determinat și înlesnit aparițiunea lor. Urmează deci, într-un mod evident, că evoluțiunea genurilor literare ni se înfățișează ca un mic fragment, ca un capitol din legea universală a evoluțiunii.

Tratată din acest punct de vedere, chestiunea devine limpede și precisă. În loc de o compilațiune sarbedă și sterilă de câteva forțe nesistematizate și nelegate între ele, istoria genurilor literare câștigă un punct de razim, o idee generală în giurul căreia vine să se grupeze fiecare din observațiunile și concluziunile noastre. În locul metodei pedantice și înguste de mai nainte, avem un plan solid și temeinic, un principiu larg și fecund, de care ne călăuzim în toate cercetările noastre. Într-un cuvânt, în loc de confuziune, avem claritate și unitate.

Spiritul de sinteză și de generalizare se impune în toate părțile, și cu deosebire acolo unde faptele nu s-au coordonat încă după raporturile lor de afinitate și asemănare. În toate direcțiunile gândirea noastră trebuie să grupeze și să lege la un loc aceste *membra disiecta* risipite și răspândite peste tot locul. Erudițiunea poate îngrămădi oricât de mult material brut; cu toate acestea, el n-are nici o valoare reală pentru noi, decât numai după ce este organizat și sistematizat de spiritul de sinteză, care singur este în stare să deie o formă și să introducă o ordine în mijlocul unui asemenea material.

În acest chip se explică pentru ce câteva pagini dintr-o operă în care scriitorul ne dă sinteza vastă a unui ciclu complet de fapte ne sugerează mai multe idei decât o bibliotecă întreagă de dicționare enciclopedice. Tot pentru același cuvânt, o figură oricât de mică sau un fragment numai dintr-o statuie lucrată de un sculptor celebru ne farmecă mai mult decât o grămadă de blocuri de piatră, neregulate și lipsite de o formă estetică. Dacă muntele Athos ar fi ajuns să fie sculptat, așa după cum se zice că-și pusese în gând Alexandru cel Mare, oare și-ar fi pierdut el farmecul și măreția sa?

Aceasta este dar rațiunea pentru care în orice direcțiune de activitate intelectuală, trebuie să tindem la ordine și la o unitate, reducând totul la o sinteză, la o grupare a faptelor împrejurul unui punct. Principiul evoluțiunei aplicat la istoria genurilor literare ne îndreaptă tocmai spre această cale. Ar fi un fel de cult superstițios pentru formulele învechite și metodele consacrate prin tradițiune, dacă nu ne-am mai încerca uneori să introducem și în studii de literatură idei care au schimbat cu totul fața celor mai multe ramuri de ocupațiune intelectuală. Evoluționismul, introdus de citiva în studiul dreptului, a avut cele mai binefăcătoare urmări pentru acest din urmă.¹ Fără îndoială că el ar avea același efect și pentru literatură.

Nu trebuie să uităm că importanța și autoritatea unei teorii crește cu atât mai mult cu cât influența sa regeneratoare se întinde mai departe. Și în această privință s-ar putea chiar formula o lege a circulațiunei ideilor sau teoriilor, analogă cu cea din economia politică, lege după care forța oricărei idei sau teorii se măsoară după valoarea sa de circulațiune, după mulțimea urmărilor produse de ea și după numărul schimbărilor cărora ea le-a dat naștere.

1894

¹ V. G. Tarde, *Les transformations du droit*, Paris, 1893.

SETEA DE VOLUM

(Din viața literară de astăzi)

I

Cîtiva ani încă, și secolul nostru ne va zice rămas bun. Slăbit și enervat, plîns și blăstămat de atîtea ori, privit ca o epocă de chinuri și durere, de agonie și convulsii morale, de luptă ne-bună și zbucium nervos, steaua lui începe să se încline spre apus, pentru a face loc unui alt secol mai luminos, poate, mai limpede și mai senin decît acela care l-a precedat. Cu cît ne apropiem mai mult de cele din urmă zile ale secolului de față, cu atît mai mare devine curiozitatea noastră de a afla și fixa adevărata lui fizionomie, pătrunzînd în natura și caracterul fiecăreia din manifestațiunile lui și întrunind toate acele particularități și trăsături deosebite, în care se răsfrînge nota distinctivă și precisă a activității și puterii lui de viață. Pentru noi contemporanii, în special, interesul și însemnătatea unor asemenea cercetări crește cu atît mai mult cu cît ele se raportează la fapte pe care le întîlnim zilnic și pe care le surprindem la fiecare pas în orice mișcare și acțiune a noastră. În articolul de față vom atinge tocmai una din aceste chestiuni de actualitate, ocupîndu-ne în special cu explicarea unuia din fenomenele cele mai dese pe care le întîlnim în viața și mișcarea noastră literară de astăzi.

*

Acei ce vor veni după noi și-și vor da osteneala să răsfoiască dicționarul secolului nostru, vor găsi, printre altele, un cuvînt dintre cele mai mult întrebuintate astăzi și mai semnificative totodată pentru noi. Acesta va fi cuvîntul de *manie*. Nu este deprindere, nu este acțiune și tendință care în zilele noastre să nu

fie degenerat în manie. Ocupațiunea atît de ingrată și monotonă de a grămădi și aduna fapte de o valoare și importanță minimă, consacîndu-le pagini întregi de o erudițiune falsă și afectată, a devenit astăzi o manie proprie semidoctilor. Spiritul de analiză și grija continuă de a cere în fiecare moment ajutorul scalpului s-au întins atît de mult încît ele au ajuns o adevărată manie și deprindere bolnăvicioasă. Tot de asemenea, pasiunea de a scrie și publica — pasiune atît de modestă și sinceră la cei vechi — dorința neîfrînată de a-ți vedea tipărit cu orice preț numele pe coperta unui volum, cu riscul chiar de a te căi singur mai tîrziu de cele ce le-ai scris, reprezintă astăzi o altă specie de manie — setea de volum. Letronne o numea „stampomanie“. Dintre toate acestea, cea din urmă manie poate fi considerată ca cea mai răspîndită și cea mai bogată în victime.

Iluziunea succesului, farmecul unor zile încoronate de laurii gloriei, plăcerea de a se vedea aplaudat, grija perpetuă de a se face cunoscut publicului și de a-și impune numele său, vanitatea și vecinica ambițiune de a se distinge și ridica deasupra nivelului comun și al gloatei obscure de nepricepuți, au sporit astăzi mai mult decît orișicînd numărul condeielor, dînd fiecăruia curaj și îndrăzneală de a se amesteca și de a-și încerca norocul în lumea scriitorilor. Cuvintele S-tului Ioan din ultimul verset al evangheliei lui pare că s-au împlinit. Numărul volumelor ieșite de sub teascurile tipograficilor crește mereu pe fiecare an.¹ Dorul de a publica devine din ce în ce mai intens. Și în toate aceste hecatombe de pagini vedem speranța fiecărui scriitor de a atrage favoarea și binevoința publicului — zeul cel mai implacabil, mai îndărătnic și mai autoritar dintre toți zeii pe care mintea ome-nească și i-a putut închipui vreodată.

Cînd cea mai mare parte din scriitori privesc aparițiunea pe arena publicității și a luptelor literare ca un lucru tot atît de ușor ca înșirarea de cîteva rime banale dedicate unei parfumate și sentimentale Dulcinei, este foarte natural ca succesul să li se pară o simplă jucărie și chestiune de îndrăzneală. Cel ce va îndesa mai multe volume în ochii publicului și cel ce va asalta mai mult pe cetitori cu scrieri tipărite sau încă numai în preparațiune, acela va primi fără întîrziere măgulitoriul nume de scriitor fecund și talentat, acela va fi mai mult trîmbițat și laudat, cel mai des

¹ Numai la Biblioteca Națională din Paris în cursul anului 1890 s-au depus 21.719 volume, fără a număra jurnalele și revistele, donațiunile și rapoartele de tot soiul (v. Stapfer, *Réputations littéraires*, 239).

aclamat și salutat de gardele pretoriene din „imperiul literaturilor”. În asemenea condițiuni dorul de a scrie și setea de volum crește și se întinde mereu cu iuteala unui curent electric. Dacă un grec sau roman din antichitate ar reveni în mijlocul nostru și ar vedea câtă muncă și oboseală se cheltuiește și se îngroapă în nămolul de volume care apar și se pun în vânzare pe fiecare zi, uimit pentru moment, el ar privi cu milă și nedumerire la acest nemărginit furnicar de existențe care se torturează și se pedepsesc singure, în speranța deșartă că mai curînd sau mai tîrziu porțile spre Walhala se vor deschide și dinaintea lor. Cei din vechime, mai puțin lacomi de succese, lăsau grija de a scrie și publica cîtorva credincioși admiratori ai muzelor, gîndindu-se și îngrijindu-se de alte lucruri decît de acele care frămîntă mintea unui scriitor. În evul mediu credința în nemurirea sufletului și ideea că cei cu frica lui Dumnezeu vor vedea după moarte începutul unei vieți de liniște și fericire îngerească erau singura mîngîiere care se putea da tuturor, singura iluziune care încălzia sufletul fiecăruia cu speranța că marginile vieții se întind la nesfîrșit și că cei cîțiva ani petrecuți aici pe pămînt sînt numai un timp de pregătire pentru mult așteptata împărăție a cerurilor. Astăzi însă, cînd credința în nemurirea sufletului pe mulți îi mișcă tot atît de puțin ca și frica de muncile infernului, fiecare caută să-și facă, în schimb, nemuritor numele și să-și eternizeze amintirea în paginile cîtorva volume. Dacă toți știu cît de puțini sînt aceia care se pot înălța pînă la acea eternizare a numelui, fiecare însă visează lauri și apoteoză, glorie și altare, așteptînd dintr-o zi într-alta să se vadă trecut printre cei nemuritori și să-și găsească un loc în rîndurile celor aleși. Nerăbdător de a ajunge cît mai degrabă aici, fiecare îngrămădește volume peste volume, urmărind orice ocaziune care i-ar putea aduce un grăunte de succes și pipăind zilnic efectul și impresiunea pe care el o produce asupra cetitorilor.

Astfel prezentîndu-se fenomenul literar de care ne ocupăm, rămîne să cercetăm originea lui și parte din cauzele care i-au dat naștere.

II

Progresul spiritului democratic și întinderea instrucțiunii pot fi considerate ca factorii cei mai energici care au sporit numărul tipăriturilor, înlesnind satisfacerea setei de a scrie. Pe timpul unui

Ludovic XIV, cînd curtea devine areopagul literelor și dreptul de a se exprima în prima instanță asupra talentului și originalității scriitorilor este încredințat elitei aristocratice din saloane, numărul celor ce se pot bucura de favoarea acestei din urmă fiind cît se poate de restrîns și speranța de-a se ridica pînă aici fiind rezervată numai unora din mînuitorii condeului, emulațiunea dintre scriitori — forța care mărește rîndurile luptătorilor — este relativ mai slabă și mai atenuată decît sub regimurile democratice. În acestea din urmă lucrurile ni se prezintă cu totul sub o altă față. Scriitorii nu se mai adresează la un cerc restrîns de cîțiva admiratori și protectori ai literelor, ci ei se îndreaptă spre masele mari de cetitori, spre mulțimea care astăzi este chemată să-și deie avizul și să judece valoarea operelor literare. Nimeni nu este oprit de a se manifesta, fiecăruia îi stă deschisă calea spre muncă și fiecare poate pretinde și cere sufragiile publicului cetitor. În asemenea condițiuni este natural ca numărul scriitorilor și al volumelor să devie îndoit și întreit mai mare decît acum o sută sau două sute de ani. Iar în această luptă și învîlmășeală proprie vieții democratice, chiar autori cu o reputațiune deja stabilită și cu merite recunoscute de toți se tem pare că să nu fie uitați de cetitori și de aceea, pentru a nu fi pierduți din vedere, sînt siliți să deie la lumină cît mai des cîte un volum. „Astăzi un scriitor, zice Zola, din frica de a nu fi uitat de public, este condamnat la o sfortare continuă și la o adevărată muncă de salahor, prin faptul că este silit să scrie și să îngrămădească volume peste volume.”

Răspîndirea instrucțiunii pînă în păturile cele mai adînci ale societății a lărgit de asemenea cercul doritorilor de a se ocupa cu literatura. Legea economică a cererii și ofertei își găsește și aici aplicare. În măsura în care numărul cetitorilor a crescut, în aceeași măsură s-au înmulțit și scriitorii care și-au luat sarcina de a oferi celor dintîi volumele cerute.

*

În afară de aceste două cauze, o altă împregiurare proprie mișcării și curentelor literare contemporane a contribuit de asemenea la întinderea setei de volum. Înțelegem dezvoltarea atît de mare la care au ajuns în timpul de față romanul și critica literară. A scrie un roman sau un volum de critică pare pentru cei mai mulți un lucru cît se poate de ușor. Faptele de senzație luate din coloanele unui ziar, o aventură din viața ta proprie sau auzită de la alții, o combinațiune de cîteva scene dintr-un alt roman, un caz rar de nevroză găsit într-un tratat de patologie mintală sau în analele vreunui spital sînt materialul zilnic, care alimentează

miile de romane ce trec astăzi de la un capăt pînă la celălalt al Europei. Un titlu bizar și strigător, o spicuire de cîteva fraze lustruite și bombastice, o vîntătoare de expresiuni rari și de efect, o presărare de cîteva termeni exotici, o exclamațiune sau paradox „à la mêninite“ — și romanul este gata. Odată ajuns la al treilea sau al patrulea volum, stăpîn, în sfîrșit, pe tehnică, rețeta se repetă și volumele curg după volume. Același lucru și în critică. A te face critic cu cîteva noțiuni cîștigate din citirea unui număr oarecare de scriitori, cu un dicționar de cuvinte mai mult sau mai puțin bogate și pompoase, cu cîteva citațiuni de nume și pasagii din autori, lucrul nu pare deloc greu și extraordinar. Cînd după întîiul sau al doilea volum, cunoștințele s-au sleit, agonia s-apropie, scriitorul își face testamentul și retragerea începe.

Afară de cauzele înșirate pînă aici, o influență nu mai puțin energetică în această direcțiune a exercitat-o contactul din ce în ce mai mare dintre literaturi și creșterea numărului revistelor.

O discuțiune sau teorie literară, trecînd dintr-o țară într-alta și atrăgînd luarea-aminte a sute și mii de scriitori, pune în mișcare o întreagă literatură de studii și volume. Nenumăratele scrieri ce se consacră astăzi în Franța literaturii ruse nu poate servi ca exemplu.

În sfîrșit, prin înmulțirea revistelor, publicarea de volume a devenit cu atît mai ușoară, cu cît o simplă colaborare de cîteva ani dă îndemn și permite celor mai mulți să-și întrunească într-un volum articolele izolate apărute mai nainte în coloanele unei reviste.

III

Dacă răsfoim și trecem în revistă majoritatea volumelor care se anunță și apar pe fiecare zi, cea mai mare parte din ele ne lasă impresia unui diletantism sceptic și blazat. Incoerența și lipsa de un plan unitar sînt cele dintîi defecte de care sufăr. Și lucrul se explică ușor față de graba cu care sînt scrise și ușurătatea cu care se dau la lumină. Nefiind rodul unei meditațiuni profunde și liniștite, nicaieri nu vom putea găsi în ele acea dragoste și atragere pentru subiect, acel entuziasm care dă suflet și viață fiecărui cuvînt ieșit din pana scriitorului; acea armonie și unitate de idei care introduce o ordine și simetrie în țesătura și fondul intern al unei opere; acea convingere caldă și sinceră, în sfîrșit, pe care

Hugo o numea darul cel mai prețios și cel mai sfînt pentru un scriitor. Tocmai din cauza aceasta ele se sting fără să lase vreo urmă luminoasă în calea lor, îngropînd cu ele și numele celui ce le-a scris și ceasurile pierdute în sforțările unei munci zădarnice.

Vorbînd în general, sînt două metode de a scrie și publica un volum. Sau urmărești o idee generală precisă și bine definită, fixîndu-ți punctele și liniamentele ei generale deja mai nainte de a o dezvolta în cadrele unui volum; sau întrunești la un loc cîteva idei fragmentare răspîndite în paginile unor articole izolate, luînd hotărîrea de a publica volumul de îndată ce acestea-ți asigură douăzeci pînă la treizeci de coale de tipar. Scrierilor din categoria aceasta din urmă le lipsește legătura organică, cele din categoria întîia sîngure apar ca un tot armonios și unitar, sîngure sînt însușite de o idee care circulează de la un capăt pînă la celălalt al operei. În giurul unei asemenea idei se grupează și se cristalizează fiecare parte din totalul operei și odată găsită această idee armonia și unitatea urmează de la sine.

Pentru a ajunge însă aici scriitorul trebuie să se întîlnească cu artistul.

Cînd Balzac căuta peste tot locul trăsăturile caracteristice pe care voia să le întrunească în tipul unui Grandet sau Goriot, cînd Taine aduna din toate literaturile fapte peste fapte pentru a proba teoria lui asupra influenței mediului, cînd un artist ca Leonardo da Vinci petrecea ceasuri întregi la Borghetto pentru a găsi printre cei de aici fața vreunui Iuda așa cum și-l închipuise el și cum dorea să-l reprezinte în *Cina cea de taină*, fiecare din ei avea deja în minte ideea pe care o urmăria și ceea ce căuta erau elementele necesare pentru a întregi și dezvolta această idee. De aceea în operele lor, orice frază sau trăsătură de penel își are înțelesul și însemnătatea ei, și totul se concentrează împregiurul unei idei principale. De aici unitatea unor asemenea opere și superioritatea celor ce le-au creat.

În rîndul acestora se pot pune volumele din categoria întîia.

Mai jos de nivelul acestora vedem furnicînd puzderia de volume trăind de pe o zi pe alta și destinate a se pierde în cîmîțirile literaturilor. Condamnate de la început la o viață efemeră, ele se uită și se îngroapă în praful librăriilor și al bibliotecilor publice pentru a atrage din cînd în cînd curiozitatea de buchunist a unui Tricotet sau Mauravit.

Acesta-i rezultatul final al setei de volum.

RĂTĂCIRI LITERARE

O patimă de care nu ne putem desface, patima exagerărilor. Pornim într-o parte, ne ducem orbește, și nu ne întrebăm unde vom ajunge, ce roade vom culege.

În literatură, ca și în alte manifestațiuni, exagerăm iar de cîtva timp, cum am exagerat prea de multe ori în trecut, și spre paguba noastră. Ne trebuie, spunem, o literatură curat românească, icoană a vieții, a sufletului nostru, o literatură așa cum puțină ni s-a dat pînă acum. Și duși de gîndul acesta clădim teorii, dăm sfaturi pe care nu le cumpănim mai bine, care ne împiedică să vedem mai departe, să judecăm mai drept.

De cîtva timp se dă scriitorilor povața să se întoarcă la popor, la literatura lui sănătoasă, curată, senină, comoară de simțiri, de gîndiri care sînt ale noastre, de veacuri, care prețuiesc mai mult decît orice ne-ar veni dinafară, orice am încerca pe căi zadarnice. S-a spus de mai multe ori așa ceva — nu-i nimic nou, nici o descoperire; s-a spus întâia oară și limpede acum vreo jumătate de veac de scriitori care se îngrijiau de viitorul, de înălțarea literaturii noastre, dar pentru că se repetă și astăzi, e bine, e timpul să ne lămurim, să înțelegem ce vrem și ce vrem alții.

Nu se poate contesta bogăția literaturii noastre populare, dar e o bogăție în felul ei și, trebuie s-o spun, am exagerat-o de multe ori; într-o vreme toți credeau, sînt încă și azi unii, că avem literatura populară cea mai bogată, cea mai frumoasă din lume — mai sînt și altele și cu motive artistice mai puternice, mai variate.

E întrebarea ce poate lua un scriitor din această literatură.

Pe la 1840 se spunea că aici e izvorul nostru de inspirație națională, aici trebuie căutat graiul nostru bun, adevărat românesc. Dar trebuie să ne amintim că pe atunci întoarcerea la literatura populară era o reacțiune firească, trebuia să se producă. Un Kogălniceanu, un Russo pornise război contra imitațiunilor streine, și aveau desigur dreptate. Dar se întîmplase un lucru, și tocmai acesta a fost uitat în parte de acești întemeietori ai literaturii noastre nouă și de cei care au lucrat alături de ei. Literaturile streine ajunseseră la noi în ecouri slabe, și acestea au fost redade fără mult simț artistic, prefăcute în imitațiuni palide. Nu putem lăuda pe scriitorii noștri mai vechi, în special pe poeți, de o cunoaștere adîncă a literaturilor streine. Dacă n-ar fi stat prea departe de operele însemnate ale acestor literaturi, dacă s-ar fi pătruns mai mult de ele și dacă mai ales ar fi avut însușiri artistice mai alese, desigur că scrierile lor s-ar fi ridicat mult deasupra celor pe care ni le-au dat. Această slăbiciune a noastră n-a fost simțită atunci și de aceea s-a pornit fanatic lupta contra influențelor streine; orice e strein, s-a zis, e o primejdie; noi prin noi, din fondul nostru național să ne facem o literatură.

Și mai era vorba de formarea limbei literare. Și aici tot teama de înstreinare — de înstreinare a limbei — de astă dată mai întemeiată, ne îndrepta spre popor. Curentul primejdios al latinizărilor, încercările de italianizare ale lui Eliade trebuiau fără întîrziere oprite, și pentru mîntuirea limbei noastre se impunea să ne întoarcem la graiul curat din trecut, al scriitorilor bisericești și cronicarilor, și la graiul poporului.

Aveau dreptate bătrînii să judece așa cînd literatura și limba noastră trebuiau îndreptate pe o cale cuminte, cînd mai ales cea din urmă trebuia cu orice preț smulșă din mîinile pedanților. De aici dragostea, cultul lor pentru literatura populară.

Dar de multe ori, și cu deosebire poeții, și-au înțeles rău rolul de scriitori, au mers greșit pe calea apropierei de literatura poporului. Cum se scrisese de alții imitațiuni streine, tot așa vedem pe reprezentanții curentului popular imitînd versurile unei doine, balade. Imitația revenia pe altă cale, dar a bătut mai puțin la ochi de astă dată, a trecut nebagată în samă printre șirurile de critici pentru că era îmbrăcată în haină națională. Și printre cei care au dat mai multe versuri în formă populară — simple „pastiches” — a fost tocmai Alecsandri, care era mai chemat decît oricine să înțeleagă literatura populară și poezia artistică, să știe unde se oprește una și începe cealaltă. Nu putem spune că era bine inspirat cînd cînta :

De-aș avea o mîndrulică
Cu ochișori de porumbică
Și cu suflet de voinică,

De-aș avea o bătăioară,
Naltă, veselă, ușoară
Ca un pui de căprioară.

Și nici azi n-am ajuns să pricepem cît e de falsă o astfel de literatură. N-avem și azi poeți, și prea mulți, care scriu mereu versuri de acestea ?

La fîntina cu găleată
Pe cărarea cea din grui
Stau de cite ori e lună
Un flăcău cu draga lui.

Se găsesc poienele,
Cucu-și schimbă penele,
Gîrlele șăgalnice
Se pornesc năvalnice.

Și în ton, nu știu cum i-aș putea zice, prea popular, trivial :

Mărgelele, dragă, le cată,
Că-i noapte și-i blestem pe mine ;
Și mama pe urma mea vine :
Ah, mamă, căci nu mai sînt fată.

Fugi, bade, că jar este locul.¹

Și numim asemenea copilării, necuviințe chiar, literatură bună, românească, o dăm de pildă altora ?

Aș mai putea cita și bucăți de proză scrise în urmă de cîtiva tineri, unde se dau cu grămada asemenea țărănisme de rău-gust... Lăsați șumanul, tineri scriitori, cînd nu vă stă bine ; căutați de-geaba să păreți mai români în el, sînteți grotești.

Nu e literatură aceasta, nu e literatură să ne facă cînte, și nu poate fi pentru că pornește din vederi absurde, pentru că exagerăm lucruri bune în fond, le privim unilateral, nu știm ce să scoatem din ele.

E bine, fără îndoială, ca scriitorul să se îndrepte spre popor, să cunoască și mai ales să simtă ce a izvorît din sufletul lui, ce

ne spune o doină, un basm, o legendă. Dar aceasta numai ca un mijloc de îmbogățire a motivelor artistice, de variare a expresiilor, de nuanțare mai potrivită, mai energică uneori, a ideilor, simțirilor. Un suflet de artist prefăce, dă o formă nouă, un înțeles mai adînc lucrurilor luate din popor. Deasupra fondului împrumutat, mai naiv, mai simplu, trebuie să se înalțe personalitatea de o alcătuire mai bogată, mai fină, mai complicată a artistului. Așa au înțeles artiștii mari inspirarea din popor.

Calea cealaltă, a înșirării de vorbe, de fraze, dialoguri, nimicuri sentimentale cu înfățișare populară, luate de ici și de colo, puse unele lîngă altele cum a dat Dumnezeu, rămîne celor săraci în ale artei, pretențioșilor ce se ameteșc de iluzia unei literaturi pe care cred că e nevoie să ne-o dea.

E de mirat că n-am ajuns să înțelegem asemenea lucruri. Și mă surprinde mai mult cît de greșit, cît de îngust se interpretează românismul nostru.

De ce numai ce e la țară ar fi adevărat românesc ? Dar n-avem și viața noastră orășenească, nu găsim și în ea ceva caracteristic, ceva care să aibă dreptul să fie trecut în artă ? Cum, pătura cultă, care trebuie să simtă altfel decît țăranul pentru că e firesc să fie așa, nu intră și ea în alcătuirea fondului nostru național, nu este în stare să ne dea literatură românească, cu un suflet, un mod de a înțelege viața deosebit de ce se cîntă, ce se povestește în popor ? Sînt scriitori care m-am născut în oraș, care am călătorit și prin alte țări, care am cetit și alte literaturi, mi-am făcut un suflet altfel decît alții care s-au născut, au trăit poate mult timp la țară, pentru aceasta sînt mai puțin român ? Numai țărăanii cărturari ar avea dreptul să fie scriitori la noi sau numai orășeni care fac pe țăranul ?

Curios mod de a judeca, dar își are explicarea lui în trecutul nostru, în antagonismul dintre două clase, și în modul cum s-au recrutat cîtiva din scriitorii noștri. Nu era un timp cînd se zicea că românul adevărat era la țară, orașele erau ale streinilor sau înstreinaților ? Deci, tu român care te-ai rătăcit la oraș, nu vei găsi aici nimic din firea ta, și dacă cumva te faci scriitor, întoarce-te tot la lumea de unde ai plecat.

S-a întîmplat că tocmai o parte din scriitorii noștri au ieșit din pătura de jos, de la țară, și au adus cu ei acest mod de a înțelege literatura românească, și s-a mai întîmplat că au venit critici care au ridicat în slavă pe acești singuri după ei scriitori români — nu e și azi pentru unii Creangă cel mai mare prozator român ? — și așa s-a format legenda adevăratei, singurei litera-

¹ Sînt versuri publicate în *Sămănătorul*.

turi românești, legendă ce se mai repetă și azi cu exagerări oboitoare.

Și a mai fost ceva : lupta în contra influenței literaturilor streine. Am văzut pentru ce generațiunea de la mijlocul veacului trecut a pornit această luptă. Azi am reluat-o, dar iarăși cu părerii în care se vede încă o dată cât de scurt vedem, cum nu sîntem în stare să deosebim răul de bine.

Trăim într-o epocă de reacțiune contra streinismului ; uneori schimbăm eticheta : nu ne mai trebuie influență franceză, ne întorcem spre cea germană... Și nu-mi pot împiedeca surîsul ascultînd strigătele de alarmă contra primejdiei care ne-ar veni dintr-o parte sau alta. De fapt ne temem de umbre, ducem război donquijotesce...

M-am ridicat și eu și mă voi ridica totdeauna contra influențelor streine, dar numai cînd pot fi pernicioase, și de acestea au fost și mai sînt la noi. Dar a condamna sistematic, în bloc, orice înrîurire streină este o aberațiune în care, din păcate, prea mulți cad. O literatură nu se poate izola ; e spre paguba ei să se închidă între ziduri dușmănoase față de altele. Și tocmai noi să nu ținem samă de ce s-a scris și se scrie în alte părți, să ne credem în stare a produce mai departe și mai bine numai cetînd scriitorii noștri din trecut sau scormonind literatura populară ? Dar sîntem încă mici, va trebui încă în multe să facem pe ucenicii altora, dacă cumva nu ne credem deja cumînți — tocmai cusurul cel mai mare al nostru. Slăbiciunea literaturii noastre în multe părți vine mi se pare de acolo că am rămas și rămînem prea streini de ce au produs de samă alte literaturi. Am cetit și cetim prea multe lucruri fără rost și lăsăm deoparte ce ne-ar folosi, ce ar putea înălța literatura noastră. Tocmai noi să ne plîngem că literaturile streine pot fi păgubitoare cînd le învățăm de rău în școală, cînd ținem așa de puțin să le cunoaștem mai tîrziu în părțile lor bune ?

Nu se fac, cum ne închipuim, din colțuri strîmte de lume, din fărmituri, din lucruri de nimic, sufletele mari de scriitori. În plămădirea lor intră mai mult decît credem, mai mult decît cer unii. Și mai înainte de toate nu trebuie să se impună scriitorilor drumul pe unde să meargă, și numai un drum ; unde-i îndeamnă însușirile fiecăruia, într-acolo să se ducă, și să fie lăsați liberi ; lumea de altădată și lumea de azi sînt destul de mari ca să dea fiecăruia ce voiește, ce se potrivește cu firea lui ; suflet să aibă numai, și suflet ca adîncurile mării, întins, bogat, frămîntat de flori ce ridică valuri uriașe.

Nu ascultați, scriitori, pe criticii noștri ; lăsați-i să scrie... scriu pentru ei. Cîntați, povestiți ce vă șoptește inima, ce vă aduce gîndul din pribegiile lui pe tărîmuri depărtate ; spuneți tot ce poate fi hrană sufletească pentru noi, tot ce se coboară de sus ca să ne lumineze vieța, să ne deschidă mintea ; și spuneți în graiul plin, vibrător, magic, al adevăratei arte ; lăsați sufletul vostru să vorbească așa cum e, cum vi s-a dat, cum l-ați făurit ; rămîneți fiecare ce sînteți, nu vă schimbați chipul și căutați să vă deosebiți cît mai mult unul de altul...

...Cîmpul e mai frumos cînd flori deosebite îl smălțează.

1905

CRITICI ȘI SCRITORII

Cele mai de multe ori critica rămîne în urma producțiunei literare. Apar opere, se impun nume, și criticii, majoritatea lor, nu voiesc să le ia în samă sau pornesc atacuri contra lor; uneori, mai cuminți, trec repede peste ele, evită orice apreciere hotărîită, aruncă numai cîteva cuvinte care nici nu laudă, nici nu condamnă.

Conflictul acesta între scriitorii și critici se repetă mereu, sub o formă sau alta, și e firesc să se producă. Mare parte din critici sînt deprinși numai cu un fel de literatură; și-au format părerile ocupîndu-se cu anumite epoci, anumiți scriitori; pentru ei toată literatura se rezumă într-o singură formulă, într-un singur chip de manifestare; tot ce trece peste această formulă, tot ce se îndepărtează de ea li se pare neîndreptățit, nu-i interesează.

A trecut însă timpul cînd literatura era mărginită între anumite hotare. Domeniul ei s-a întins și se întinde mereu. Ce se credea odată că nu merită să fie împărtășit de un scriitor, timpul a arătat că poate, că trebuie chiar să capete expresiune în artă. Concepția noastră despre „frumos” s-a lărgit; nu mai credem ca altădată că e un singur chip de a simți, de a reda motivele artistice. Numai pedantismul de școală veche mai poate impune scriitorilor, artiștilor, o anumită direcție, un anumit mod de înțelegere a lucrurilor. Producțiunea artistică îngrămădită de veacuri, variată mereu, a arătat și arată zi cu zi mai bine că „frumosul” nu se reduce la principii fixe, nu este uniform, că fiecare generațiune de artiști are libertatea să-l reprezinte cum crede mai bine, cum se potrivește cu pornirile lor. Libertatea în artă e re-

vindicarea cea mai frumoasă pe care ne-au dat-o timpurile nouă asupra credințelor de odinioară, tradiționale.

E destul să arunce cineva o privire peste ce se produce azi în literaturile straine mai bogate pentru ca să vadă cît de mare e deosebirea între ce s-a scris pînă acum și ce se scrie. Ochiul scriitorului prinde ce nu era simțit altădată; viața e reflectată de el cu mai multă pătrundere, în forme mai variate, mai subtile, mai complicate. Și chiar ce s-a spus de atîtea ori mai înainte, subiectele învechite, temele tuturor veacurilor de viață literară, nu mai pot avea preț dacă nu sînt redată cu note nouă, cu efecte artistice care să ne deslușească altă viață, alt suflet — sufletul modern.

Se uită prea deseori — și aici e mai ales vina atîtor critici — că literatura adevărată trebuie să aibă totdeauna un înțeles sufletec, înțelesul timpului în care și ia naștere. Opera unui scriitor nu poate avea valoare semnificativă, nu poate interesa dacă nu ne arată limpede lucrurile așa cum le-a înțeles el, cum s-au răsfrîns prin alcătuirea sufletească, prin personalitatea lui, formată sub impresiile zilnice, în atmosfera intelectuală a timpului.

O operă nu e decît oglinda unei stări sufletești și cu cît una este mai nouă, mai intensă, cu atît și cealaltă este mai caracteristică. E destul să se schimbe starea sufletească a unui popor, a scriitorilor, pentru ca să se producă imediat o schimbare și în literatură. Și cu cît schimbările sînt mai numeroase cu atît avem un semn mai sigur de energie, de vitalitate.

Aceste schimbări trebuie urmărite cu atenție, cu bunăvoință înainte de toate, de critici; se poate zice că în prima linie ei trebuie să fie psihologi pătrunzători. Față cu diferitele manifestări sufletești, literare, critica e chemată să nu se arate ostilă. Scriitorii nu se mai pot judeca exclusiv după cutare preferințe ale criticului; opera lor nu mai poate fi apreciată după norme strîmte, cumpenită cu măsuri mici. O critică largă, înțelegătoare, numai aceasta își are rostul astăzi, numai ea se poate împăca cu dezvoltarea literară a timpului nou. Cînd se găsește în fața unei scrieri, criticul e dator s-o judece cu obiectivitate, să lase deoparte orice deprinderi, orice vederi preconcepute; singura lui preocupare trebuie să fie înțelegerea ei, să arate dacă aduce ceva nou și dacă această noutate are însemnătate artistică, deschide zări nouă.

Numai o astfel de critică înlătură aprecierile nedrepte, pripite, pornite din vederi unilaterale. Numai ea poate da îndrumări sigure, sprijini curente nouă, curente care merită să fie încurajate, recunoscute ca folositoare de îndată ce se ivesc.

O astfel de critică e necesară mai ales astăzi la noi, pentru că în judecarea manifestărilor literare, artistice, se amestecă prea deseori motive streine, tendințe exclusiviste.

Sîntem datori, în primul rînd, să punem în lumină orice vine să aducă ceva nou în viața noastră intelectuală, literară, orice poate să îmbogățească comoara noastră sufletească, și aceasta indiferent de unde sau de la cine ar veni.

Astfel va fi totdeauna înțeleasă critica în această revistă.

1905

STILUL NOSTRU

Dacă e o parte de adevăr în părerea cunoscută că „stilul e omul“, tot atît de adevărat e că stilul reflectează firea unui popor. Să ne gîndim numai la stilul francezilor și al germanilor; dacă lăsăm deoparte deosebirile individuale de la scriitor la scriitor, vom găsi că e un fond comun stilului acestor popoare — fondul care imprimă fiecăruia nota lui distinctivă.

Cel puțin la scriitorii care trăiesc în același timp se poate constata acest fond comun — de la o epocă la alta se introduc și în el schimbări, pentru că într-un fel sau altul se prefacă și firea poporului, manifestările lui. Ce numim caracterul unui popor nu e ceva absolut — timpul îl modifică după împrejurări de cultură, după amestecul cu elemente eterogene. Cîtă deosebire, de pildă, între francezii de azi și cei din evul mediu — și ce deosebire iarăși între noi, românii de azi, și, mai ales din unele părți, și între cei de acum cîteva sute de ani.

Stilul nostru nu se poate spune că e ceva ușor de precizat; cum nici în alte părți n-am ajuns să ne întipărim bine individualitatea, tot așa și în exprimarea literară. Și am impresia că nu exagerez cînd spun că majoritatea scriitorilor de la noi nu sînt încă deplin orientați pe acest teren — nu știu ce formă să dea stilului, prin ce mijloace să-l ducă acolo unde tindem să îndreptăm și dezvoltarea noastră literară.

Cînd desfacem cărțile vechi, bisericești sau ale cronicarilor, găsim un stil așezat, ce se înșiră încet, în fraze tăiate în liniște, cu socoteală, dar e un stil ce nu se desfășură în mișcări libere — e cele mai de multe ori un stil greoi, naiv. Și chiar stilul mai

curgător al altor scrieri, al unor documente, nu se distinge prin o vioiciune deosebită, prin însușiri rari de expresie. Mai povestesc astăzi în felul acesta bătrîni din colțul vreunui sat, în vorba lor trăgănată, simplă, fără podoabă.

Așa scriau cărturarii noștri vechi pentru că așa le era sufletul, așa puteau să se exprime după învățătura pe care o căpătase, după dezvoltarea la care ajunsese limba. E stilul românesc al epocii de atunci, deși și în acest calificativ de românesc ar trebui să distingem un lucru care s-a uitat și se uită mereu. E românesc numai în parte stilul cărților bisericești și chiar al cronicarilor. Traduse din slavonește, în ele au trecut întorsături de frază care n-au fost românești; numai cu timpul au devenit și au trecut mai departe. E o iluzie de care ne mai amestecăm de multe ori cînd credem că în cărțile religioase trebuie căutată adevărata limbă românească. Nu, românească nu e în totul, e mult amestec strein în ea și nu totdeauna bun, pentru că de la slavi s-au transmis și perpetuat multă vreme la noi, și tocmai prin literatura religioasă, chipuri încurcate, silite, de exprimare. Tot așa, dar firește în măsură mai slabă, e și stilul cronicăresc. Sub înrurirea frazelor artificiale ale limbei bisericești și a vreunei limbi streine, cronicarii au scris adeseori într-un stil care numai în parte poate fi considerat ca românesc. Și pe unde înrîturile streine au fost mai pronunțate sau au durat mai mult, acolo găsim acest stil — așa s-a întîmplat în Moldova, pe cînd în Muntenia, unde cultura literară a fost mai la adăpostul influențelor din cealaltă parte, stilul cronicarilor apare mai natural, mai românesc.

De acest stil de altădată unii au fost și mai sînt fermecați, au încercat chiar și mai încearcă să-l imite. Îmi place și mie să mă opresc pe paginile scrise în trecut, pentru că văd în ele o parte din sufletul românesc, oglindit în cuvinte vechi, așa cum bătrîni se pricepeau să le alcătuiască mai bine. Dar mă opresc aci — mania de a le imita, cu naivitățile lor și chiar cu ceea ce am spus că cuprind nu în totul românesc, o las altora — va veni timpul cînd se va încheia și cu ea ca și cu alte manii literare.

Ca să scriem ca cronicarii de altădată ar trebui să ne întoarcem în lumea lor, să ne dezbrăcăm de sufletul de azi, pentru că stilul dacă nu-l prefacem în meșteșug de afectare, trebuie să rămîna totdeauna icoana sufletului nostru, a timpului în care trăim.

E vremea să ne vindecăm și de aceste rătăcirii stilistice și mai ales cînd ni se vorbește mereu și de stilul românesc al scriitorilor populari, pe care iarăși nu-l putem urma ca singurul model bun, pentru că scriitorii nu pot lua roluri de actori cărora li s-ar impune să vorbească numai într-un fel.

Cînd ne vom desface de aceste iluzii vom înțelege mai ușor ce trebuie să fie stilul nostru, ce îndrumare să-i dăm pentru ca să putem zice că avem în adevăr un chip de scriere hotărît, caracteristic românesc. Stilul acesta va reproduce modul nostru propriu de a simți, așa cum se va limpezi cu vremea din frămîntările prin care am trecut și mai trecem, din ciocnirea de curențe care ne mai duc într-o parte sau alta. Și ar trebui să căutăm ca acest stil să fie cît mai expresiv, mai energic, limpede, cumpătat, ales — stilul care se desface în linii nuanțate cu măiestrie, în contururi vii. Aceste însușiri ar pune mai bine în lumină firea noastră de latini, ar arăta că am păstrat și dus mai departe simțul măsurii, al formelor plastice, armonioase... Pare că pînă acum n-am dat dovezi destule că timpul n-a șters din sufletul nostru dragostea pentru ce e senin și sobru, cultul pentru efectele de artă ce se impun prin noblețea și simplitatea lor, așa cum îl aveau cei de la care am moștenit numele.

1905

LITERATURA SENTIMENTALĂ

Literaturile moderne au trecut mereu prin crize de sentimentalism, și șiruri întregi de scriitori n-au înțeles altfel rolul lor decât în descrierea pasiunilor ametoare. Cu poeții francezi din evul mediu care cântau „la douce souffrance“ a iubirei, cu Dante care suspina zile întregi după Beatrice și de dorul ei se tînguia că ajunsese de „si frale e debole condizione“, cu autorii romanelor de aventuri pe care le-a parodiat Cervantes, și mai târziu cu *Werther* al lui Goethe și poeziile romanticilor, sentimentalismul a ținut locul de frunte în literatură. Și câte victime a făcut această literatură, câte declamații și cât patos a revărsat, falsificînd simțirea, înflăcărînd mințile slabe...

A avut și sentimentalismul măestrui lui în artă dar cînd ne găsim azi în fața lor ni se pare așa de departe lumea în care au trăit, în care erau gustați. Publicul căruia se adresau era ca și ei, simția nevoia beției de hașis a patimilor, cerea de la scriitori să fie mișcat cu vorbe răsunătoare, cu scene care atingeau părțile slabe ale sufletului. Poezia vieții la scriitorii aceștia era în visuri copilărești, în impresii de colorii strălucitoare; chiar tristețea, melancolia lor, avea ceva ușor, era un joc sau o atitudine de efect, și se risipia așa de lesne cînd ochii se desfătau la farandola sentimentală.

Mai mult literatură de poze și de feerie, literatura aceasta sentimentală și-a trăit veacul — nu că n-ar mai fi gustată de unii — place mai ales încă sufletelor duioase de femei — ci fiindcă nu se mai potrivește cu viața de azi, cu chipul de a simți al

celor care scriu cum trebuie să se scrie acum și care hotărăsc valorile literare. Ca document istoric literatura aceasta poate avea preț, dar cînd o întîlnim, judecata ei e surîsul — cum surîdem și la alte lucruri care nu ne mai impresionează, în care mai pot crede numai suflete rămase în urmă pe drumul vremii.

Și asemenea suflete se mai găsesc încă multe la noi. Tipul sentimentalului e încă viu în lumea noastră. Și e un tip aparte în felul lui, pentru că în firea lui se amestecă, pe lîngă altele, și reverii de oriental. Lumea noastră strecoară în suflete ceva vag care amintește viața fără griji din alte părți, din țările unde se trăiește fără să știi pentru ce. Și mai ales prin colțurile unde s-a mai păstrat încă din această culoare de viață orientală întîlnești mai des pe sentimentalul nostru, îl vezi preumblîndu-și urîtul, tîrîndu-l după el, fără să-și dea samă ce tovarăș înșelător duce cu el.

...E fiul visătorilor care acum vreo sută de ani au dat trîndăviei lor un vernis literar, punînd-o în versuri. Era la modă atunci să fii sentimental, să suspini mereu și să faci, în antracul căscaturilor de gură, versuri pentru vreo „cinstită cucoană“. Și din acest sentimentalism — atîta s-a îngropat în cîmîțurile noastre! — a mai rămas o moștenire bună, care trece încă des și în literatură.

E de compătimit sentimentalul de azi. E un rățăcit care nu-și găsește loc; simte că lumea îi este prea streină, că a venit prea târziu, cînd decorul pentru rolul lui a dispărut. Și în izolarea aceasta își face o lume a lui, se crede păstrătorul tuturor darurilor alese ale simțirii — el singur simte, el singur e fire aleasă, ceilalți nu merită să fie luați în samă, sînt *nesimțitori*.

Dar uită sentimentalul că între a fi cum este și a fi adevărat simțitor e o deosebire.

Confundă și el, cum se confundă de obicei, sentimentalismul cu sensibilitatea. Poți fi cel mai simțitor fără să fii un sentimental și poți părea sentimental fără să fii simțitor. De obicei sentimentalii sînt bolnavii care se pasionează de lucruri de nimic, pe cînd simțitorii sînt cei care nu-și cheltuiesc sufletul în emoțiuni mărunte, îl cruță pentru emoțiuni puternice, înălțătoare. În sensibilitate intră sinceritate și subtilitate de simțire, în sentimentalism mai mult afectare, exagerare de rău-gust. Și tocmai acest sentimentalism l-am luat mai mult din literaturile streine, și azi cînd

nu mai e la locul lui acolo îl căutăm încă, îl poetizăm, prefăcându-l uneori în felul nostru, dîndu-i ceva românesc, dar învechit. Și cum se mai face sentimentalism în literatură, se face și în știință, în politică și în aproape tot ce numim patriotismul nostru.

Sentimentalismul e haină de teatru — s-o lăsăm actorilor vieței.

1905

UN ROL CONTESTAT AL CRITICEI

Misiunea criticului ar fi — se zice de unii — să constate numai și să aprecieze producțiunea literară. În determinarea caracterului acestei producțiuni, în schimbarea curentelor literare, el n-ar avea nici un rol, pentru că scriitorii singuri hotărăsc prin opera lor fizionomia literară a unei epoci, ei numai fixează formulele estetice.

E așa de greșită părerea aceasta încît te miri că se mai repetă azi, cînd critica își arată bine influența și cînd putem avea sub ochi atîtea manifestări de viață literară.

Trebuie multe argumente pentru ca să ne convingem că de fapt lucrurile se întîmplă altfel ?

Să ne gîndim numai la atîți scriitori care au început prin a fi critici, prin a ataca teoriile învechite, și numai mai tîrziu au dat opera lor, sinteza estetică a școalei pe care au inaugurat-o. Și ce sînt manifestele școalelor literare decît tot afirmări în numele criticei ?

Dar chiar criticii de profesie nu dau îndrumări scriitorilor, nu fixează, cu sfaturile, opiniunile lor, direcția în care aceștia se îndreaptă ? În atmosfera intelectuală în care o operă își ia naștere nu pătrunde și ecoul teoriilor critice ? Cînd scriitorii continuă să urmeze calea pe care au trecut atîția și critici vin să arăte că trebuie părăsită, că inspirația trebuie căutată aiurea, nu este aceasta o orientare, o deșteptare pentru scriitorii care se pregătesc, care vor veni mîine ? Desigur acești scriitori vor produce cum îi va călăuzi firea, dar în personalitatea lor nu va intra și ceva, uneori mult, din curentul criticei ?

Să ne uităm la evoluțiunea literară mai nouă, de un veac încoace, și ne vom convinge cât de hotărîtor este rolul criticei în producțiunea literară, în trecerile de la o școală la alta.

Prefacerile în mișcarea literară — e lucru știut de mult — se întîmplă mai des de vreo sută de ani; chipul de a înțelege literatura se schimbă în răstimpuri scurte; de la o generație de scriitori la alta se fac pași însemnați de deosibire; școalele vin și dispar repede. Dar nu este tocmai acesta timpul cînd critica a pătruns mai adînc în viața literară? Nu sînt vreo sută de ani de cînd nume multe și însemnate de critici s-au ridicat alături de poeți, romancieri?

Și că influența aceasta binefăcătoare a criticei asupra dezvoltării literare este evidentă ne-o spune — ca probă negativă — o întoarcere spre trecut, în timpurile vechi ale literaturilor moderne. Cît de puțin variați apar atîția secoli de literatură italiană și franceză în evul mediu, cum scriitorii se mulțumiau să repete aceleași subiecte, să întrebuinteze aceleași rețete de stil; ce epoci de lîncezală literară... Nu era critică literară atunci.

Decadențele mergeau mai încet altădată; azi critica grăbește sfîrșitul lor. Acesta e unul din efectele ei bune, și dacă se mai întîlnesc critici să susție ce nu mai poate trăi — ca doctorii ce caută să prelungească viața muribunzilor — aceștia lucrează împotriva înnoirilor, care trebuie mereu să se facă într-o literatură.

Hotărît, de cuvîntul criticilor atîrnă în mare parte, și mai ales azi, progresul literar. Unde rolul lor e așa cum l-am arătat și unde se găsesc cîți mai mulți care să-l îndeplinească, să fim siguri că literatura va fi ce se cuvine să fie, că scriitorii vor fi ajutați în desăvîrșirea operei lor.

Să dăm deci criticilor ce este al lor; să nu le mai coborîm meseria, socotindu-i numai înregistrați și împărțitori de certificate; e destul să ne uităm împrejur — și mai mult în alte părți decît la noi — pentru ca să ne convingem cât fac cu vorba și scrisul lor.

1905

PURIȘTII NOȘTRI ÎN ARTĂ

Cînd văd cum se vorbește astăzi despre arta și literatura noastră, fără voie gîndul mă duce în urmă, la luptele care s-au dat într-o altă parte a vieții noastre intelectuale, la fanatismul care s-a cheltuit cu atîta pierdere de vreme pentru niște idei pe care tîrziu de tot le-am înțeles cît erau de false, de primejdioase chiar.

Am avut, se știe, o școală care voia să ne dea o limbă literară plăsmuită din erezii, fără viață, informă, chinuită. Școala aceasta, a puriștilor, după ce a încercat să înlătore din limbă tot ce i se părea strein, tot ce nu era latin — naționalismul mergea atunci sub steagul latinității — a murit de moartea firească a ridiculului, dar după binecuvîntatu-i deces, o altă școală a venit, soră cu ea, să-i ia locul de comică amintire.

Avem astăzi o sectă nouă de puriști — puriștii în artă. Știm ce ne spun ei: nimic strein să nu mai primim în artă, în literatură, și ce am primit pînă acum să fie înlăturat. Știm iarăși cu ce mijloace ne sfătuesc lumații reformatori să luptăm contra streinismului: *autodafe* în biblioteci contra oricărei cărți streine s-ar găsi; nu s-a gîndit unul din ei — un fel de vameș la Predealul nostru literar — să propună și să propună să se taxeze mari pe cărțile care ar îndrăzni să vie din Babilonul european spre buna, patriarhala noastră țară?

Puriștii de azi nu vorbesc desigur în numele latinismului, dar nu e tot așa ceva românismul lor? Să crezi că puritatea neamului nostru s-a păstrat numai la țară, nu este iarăși o nălucire, una din frumoasele minciuni cu care ne aurim prejudițiile noastre

naționale? Dar cât amestec n-a fost în pătura noastră de jos, cât element strein nu s-a revărsat peste câmpiile noastre — ca și la oraș — și de câte ori în țăranul nostru nu vedem chipul țăranului slav sau ungur?

Și literatura noastră populară? Ce este în ea specific românesc? Nu cuprinde atâtea trăsături comune tuturor literaturilor, pentru că tocmai literaturile populare sînt cele mai puțin diferențiate? Și nu cuprinde iarăși trăsături care, dacă par românești la prima vedere, cercetarea le arată că se întind mai departe, la vecinii noștri?

Cum nu există limbi absolut pure, tot așa nu există literaturi cărora să le putem da acest nume. Era o utopie ce-și închipuiau filologii bătrîni, e tot o utopie ce ne spun teoreticienii de azi ai unei arte așa-zise naționale. Și e surprinzător că n-am ajuns să ne convingem, în literatură, în artă, de neadevăruri susținute altădată în limbă și pe care nici un filolog nu mai îndrăznește să le repete. Dar faptul se explică: oameni cu judecată sănătoasă s-au găsit mai curînd să ne lumineze pe cărarea greșită pe care mergeam să ne făurim o limbă artificială, pe cînd în literatură se mai întîlnesc minți întunecate și se mai ascultă cuvintele celor nechemați. Ce s-ar putea numi „simțul literar“ nu este încă dezvoltat la noi. Și mai e ceva. E o tendință astăzi să ne întoarcem la vechituri. În numele unui fel de patriotism, unui fel de naționalism, cîțiva au început să dezgroape arme cu care au luptat alții, și dîndu-le puțin lustru au pornit, viteji, să... bată câmpii. Sînt cavalerii tristei figuri în literatură. Și asemenea cavaleri nu se întorc victorioși. Dacă s-ar întoarce, ar însemna că mîna lor de barbari a pus semnul morții pe biata noastră literatură abia trezită la viață. Pentru că cum ar mai putea trăi o literatură din care am șterge urmele bune lăsate de cîteva înrîuriri streine? Cum ar putea trăi iarăși dacă n-am mai lăsa să pătrundă în ea nimic nou din alte părți? N-ar fi același lucru ca și cum limba noastră în care, din încăpățîinare, n-am fi voit altădată și n-am mai voi de acum înainte să primim nici un neologism? Ne putem închipui limba românească fără aceste elemente nouă, și ce limbă primitivă am vorbi și am scrie azi dacă ne-am fi oprit la formele de acum o sută, două sute de ani?

Să fi rămas și la literatura noastră veche, să nu fi căutat să mai învățăm și de la alții — ce departe am fi ajuns... Să fi căutat să ne inspirăm numai din popor — bogată ar mai fi fost literatura noastră azi... De unde am fi putut lua atîtea genuri literare pe care nu le cunoșteam și care dau tocmai literaturilor moderne caracterul lor? De unde am fi putut lua literatura dramatică, cum

am fi putut avea și noi o literatură de nuvele și de romane? Cum? trebuia și ar trebui încă, cum ne spun mereu atîția, să ne oprim numai la doinele și baladele noastre în poezie? Și versificațiunea noastră trebuia s-o lăsăm la formele rudimentare ale versurilor din popor?

Ce ideal, ce orizonturi largi aspirațiilor noastre literare!... Și să nu te cuprindă un sentiment drept de revoltă cînd vezi că aici vreau să ne ducă, să ne întoarcă, niște nesocotiți care n-au nici măcar însușirea firească a bunului-simț, dacă le lipsește cultura literară.

Am mai scris în fruntea acestei reviste un articol în care am spus, mai mult din alt punct de vedere, ce credeam că trebuie spus despre literatura destrăbălată ce se face de cîtva timp la noi. Au trecut luni de atunci și cei care susțin această literatură au crezut că e o apărare cînd răspunzi de departe — nici unul n-a venit să arate pe ce se întemeiază școala lor, care-s ideile care-i călăuzesc și dacă aceste idei au ceva preț în cumpănă. Literatura rea se continuă însă, firește, și la fiecare volum ce apare îmi dă prilej de reflexii și mă face să văd ce ne poate aduce, și pentru că zilnic se îngrămădește atîta buruiană, nu e bine să trecem numai cu dispreț pe lîngă ea — trebuie să se mai oprească uneori și ochi care să arate că veghează.

1905

EROII ÎN ARTĂ

Dacă se spune artiștilor : „uitați-vă împrejurul vostru și veți găsi destul ce să vă inspire“, un alt sfat ar trebui să întregască aceste cuvinte : „uitați-vă și în urmă și căutați să vedeți în ce lume și-au oprit artiștii de altădată sufletul lor și ce a rămas mai mult din ce au însemnat în rîndurile unei cărți, pe fața unei pînze sau unui bloc de marmură“.

Și sfatul acesta îți vine în minte cînd te întorci la vreunul din scriitorii vechi, cînd petreci cîteva ceasuri într-un muzeu...

Trăiești atunci printre suflete care ți se par cu atît mai îndepărtate, cu atît mai mari, cu cît se pierd în nesfîrșitul vremilor, cu cît îți lînghești mai rar suflete semene cu ele în ce ne dau artiștii de azi.

Pentru un scriitor, un sculptor grec, și, mai tîrziu, pentru un Dante sau Shakespeare, omul era interesant mai mult prin ceea ce-l ridica deasupra celorlalți decît prin ce-l apropia de ei. În aureola mitologică, în nimbul de misticism al creștinismului, în ecoul pe care-l lasă — în istorie, în legende — viețile celor puțini, ei ne-au înfățișat lumea așa cum ajunge, într-un timp sau altul, cît mai departe pe drumul în care se înalță steaua călăuzitoare a gîndurilor mari.

Și să nu ne închipuim, cum cred unii, că numai în trecut se întâlneau suflete de eroi, să nu spunem ca poetul grec :

„Puține orașe de eroi se mai văd, și chiar acelea din care a mai rămas ceva nu se ridică mai sus ca țărîna cîmpiilor... Te-am văzut, nenorocită Micenă, pustie, și un păstor bătrîn mi-a spus : «Aici a fost marea cetate a Ciclopilor».“

Dacă ciclopi nu mai sînt astăzi, viața modernă își are — și va trebui să-și aibă cît timp nu-și va pierde energia de pînă acum — eroii ei. Sînt oamenii care luptă pentru ceva sfînt, sînt toți oamenii de acțiune care din nimic — și singuri, uneori împotriva tuturor — fac minuni. Sînt aceia despre care poetul spune :

Nous sommes les Puissants — soldat, rhapsode ou mage,
Nous naissons pour l'orgueil de voir, dompteurs altiers,
Les siècles asservis se coucher à nos pieds ;
Et c'est nous qui forgeons, surhumains ouvriers,
Tour à tour, la vieille âme humaine à notre image.

Sans faute, au jour marqué, nous traversons la terre.
Prophètes et césars, passants mystérieux,
Le monde s'agenouille aux éclairs de nos yeux ;
Et nous marchons, n'ayant d'autre ami sous les cieux
Que l'ombre qui nous suit, à jamais solitaire.¹

Și sînt eroi și în lumea mai de jos, pentru că puterea este pretutindeni astăzi și, într-un chip sau altul, o vedem manifestîndu-se... Într-una din sălile expoziției de astă-vară de la Bruxelles vizitatorii se opriau dinaintea monumentului închinat de Constantin Meunier *Muncei* (*Le travail*) ; în bas-reliefurile de piatră reprezentînd *L'industrie*, *La mine*, *La moisson* și *Le port* se vedea trăind o parte din energia care se desfășură astăzi, erau întrupate episoade întregi din lupta care se dă pentru cuceririle spre care ne îndeamnă știința și arta.

Din viața, din frămîntările noastre, artiștii de azi văd prea puțin. Ei se opresc mai mult la ce este trecător, neînsemnat, ne descriu, cu o stăruință care ar fi mai folositoare aiurea, suflete ce n-au nimic deosebit, pe care nu le ridică însușiri mai alese deasupra obișnuitului. Atîtea piese care se perindează pe scenele teatrelor, atîtea romane care se îngămădesc în librării — și ce ne aduc ele ? mai mult colțuri mici din viața de toate zilele, patimi mărunte, intrigi de salon, dialoguri banale... și cînd se coboară în lumea celor mai mici ne pun dinaintea ochilor tot lucruri vulgare, dacă nu și trivialități.

...E rezultatul naturalismului în artă — se va spune. E mai mult efectul schimbărilor pe care le-a adus spiritul democratic — se poate răspunde. Reacțiunea naturalistă, și înainte de ea, în parte,

¹ Albert Samain, *La Symphonie héroïque*.

cea romantică, a pornit din prefacerile pe care le-a provocat mișcarea democratică. „Să deschidem, s-a zis, granițele artei și să lăsăm artistului să-și aleagă subiectele din orice parte, să ne ducă și în lumea, disprețuită altădată, a celor de jos.“ Și a mai urmat din mișcarea democratică că mulți din scriitori, din artiști, s-au recrutat din clasele inferioare și au adus, în operele lor, prea multă predilecțiune pentru aceste clase, și adeseori fără să le prezinte și în părțile mai bune sau fără să ne dea ceva artistic, pentru că adeseori le lipsia cultura, simțul estetic.

Nu se mai poate desigur tăgădui libertatea în artă, și cum am spus și altădată orice poate fi tratat de artist cât timp nu-i lipsește darul de a da viață și formă aleasă subiectelor pe care le alege; dar tocmai pentru că se vorbește astăzi în numele celui principiu, pentru că hotarele artei s-au lărgit, de ce totuși o parte mare din viața noastră rămîne prea în umbră, de ce nu se dă mai mult loc în producțiunea artistică acelor care sînt adevărate forțe, care neînfrînați sapă comorile cu care să ne împodobim templul de lumină al sufletelor noastre?

Și să nu uităm că în artă pe lângă principiul libertății mai este altul — i-am putea zice al gradațiunei — pe care trebuie să-l punem în cumpănă cînd avem să prețuim ce ne aduce ea. Între două opere care îndeplinesc, ca formă, ca execuțiune, condițiunile artistice, dar se deosebesc, ca fond — una cuprinzînd un fond mai bogat, mai intens, mai larg, alta fiind mai săracă din aceste puncte de vedere — totdeauna preferința noastră va trebui să meargă la cea dintîi. Oricît de artist ar fi în execuțiune un pictor de peisaje, de scene mici, va rămînea inferior altuia care ne dă mai mult, o stare sufletească puternică, o întîmplare rară din viață, o concepțiune înaltă, o creațiune ce ne face să gîndim sau ne zguduie. Și tot așa un poet cu versuri bine turnate, cu imagini rari, dar fără un fond sufletesc deosebit, nu poate fi pus alături de altul care are un plus de calități, sentimente personale și adînci, idei care deschid zări nemărginite.

Cînd trăim într-un timp așa de bogat în manifestațiuni de tot felul, cînd suflete multe își iau avînt pînă unde altădată nimeni nu îndrăznea, e de mirat că arta nu răsfrînge mai mult această înălțare, acest eroism al vieții de azi.

Și trecut în artă, luminat de puterea ei, acest eroism ar fi superior celui de odinioară, clasic sau creștin. Cei vechi nu puteau înțelege un erou fără amestecul divinității; omul-erou era închipuit ca un fiu de zeu, pentru că numai așa se putea concepe firea lui extraordinară. Și tot așa eroii creștinismului ne apar în

aureolă divină, ca fii sau trimiși ai lui Dumnezeu. Dar nu e în această interpretare o înjosire a firei omenești, o neîncredere în putința noastră de a ne ridica prin propriile eforturi, ca *oameni*, nu ca suflete plămuite, inspirate de zei?

Eroilor moderni, care își înalță singuri altarul vieții, în care concepțiunile noastre nu mai pot vedea divinități, ci numai oameni care se deosebesc de ceilalți prin daruri rari, îmbogățite zi cu zi în gîndul lor — acestor eroi superiori celor din mitologie și din cărțile sfinte să li se deschidă mai mult Palatul Artelor, unde nu ne ducem numai ca să admirăm forme fermecătoare, ci ca să ascultăm și cuvinte scrise cu litere de foc, să desfacem din marmoră un suflet, un grai — să învățăm

Come l'uom s'eterna.

1906

SIMPATIILE ȘI ANTIPATIILE NOASTRE

I

„Sînteți cu rușii sau cu japonezii“, mă întreba anul trecut un strein.

Întrebări de acestea sînt naturale ori de cîte ori se întîmplă ceva însemnat în viața politică; opinia publică, după împrejurări, interese, după firea fiecărui popor, trece de o parte sau alta; simpatiile sau antipatiile își fac loc în presă, în discuțiile parlamentare, în micile intrigi ale vieții diplomatice.

Avem și noi simpatiile și antipatiile noastre; le arătăm și ținem să le arătăm, uneori mai pe ascuns, alteori mai pe față, după cum ne putem stăpîni expansivitatea sau ne facem socotelile, după cum chiar ni se dictează mai de sus sau mai de departe — de cutare guvern sau din cutare oraș de peste graniță (nu se îndreaptă cîntarul vieții noastre politice, fie la Berlin, fie la Viena?).

Și sentimentele noastre binevoitoare sau ostile le împărtășim mai ales țărilor cu care ne atingem sau cu care avem legături din trecut; ne interesează mai puțin ce se întîmplă în țări prea departe sau cu care n-am avut nimic de a face altădată. Dacă am fi o țară mai întinsă sau dacă ni s-ar cere cuvîntul în conflictele dintre puterile mari, ar merge firește și interesul nostru mai departe.

De multe ori impresiile trecutului fac ca să fim cu unii și cu alții sau împotriva lor. Sînt uri și simpatii care se moștenesc; în contra acestora e greu să se lupte; cîți din vecinii noștri nu sînt și azi dușmanii noștri de veacuri? Pe lîngă aceste sentimente, constante, adînci, întărite de sufletul atîtor generațiuni, sînt altele

ușoare, trecătoare, de care te întrebi de ce vin și se duc dintr-o zi într-alta. Avem multe și de acestea.

Punem mult capriciu în sentimentele noastre; amestecăm chiar isterie. Cine ne era simpatîc ieri deodată trece în rîndul vrăjmașilor sau invers; cînd manifestațiuni zgomotoase, primiri de sărbătoare, cînd geamuri sparte pe la legațiuni, huidueli. N-am strigat acum cîtiva ani contra bulgarilor? dar astă-primăvară i-am primit cu muzică și steaguri (n-a filfiit unul și de pe balconul Academiei?).

Probă de generozitate — avem inima largă — se zice. Poate mai curînd probă de oarecare copilărie? Pare că măsura și în bunăvoință și în vrăjmășie distinge pe cine-i stăpîn pe sine, arată cultura. Superiori sîntem, fără îndoială, grecilor pentru că n-am aruncat și noi cu pietre în vapoarele lor, dar unde este duioasa înfrățire pe care am cîntat-o și cu ei?

Politica schimbă mereu legăturile noastre cu unii sau cu alții și poate dacă ar învinge totdeauna temperamentul nostru și n-ar fi mîni cumînți să-l mai înfrîneze, s-ar schimba și mai des și cu mai multe surprize. Dar politica trebuie lăsată în cercul ei; bună, rea cum se face, ea e condusă de cîtiva și ne este impusă după cum hotărîsc zece, douăzeci. Dincolo de politică este însă altceva și acest altceva ar trebui să intervîie mai des și să fie socotit mai mult decît se întîmplă în arătarea simpatiilor și antipatiilor noastre. Sînt interesele de cultură generală care nu merg totdeauna alături cu cele politice. Se uită că unele nu se împacă de atîtea ori cu celelalte. Politica urmărește scopurile ei, impune anumite vederi și se oprește de multe ori la ce se cere de nevoile momentane; cultura trebuie să meargă pe drumuri mai largi, să lucreze în direcții mai variate și mai puțin influențate de împrejurări, de impresii.

Dacă n-am confunda prea des aceste două fețe sub care trebuie privite simpatiile și antipatiile noastre, am fi mai puțin dezorientați în legăturile cu streinii — cum sîntem, voi arăta în alt rînd.

1905

II

Spuneam într-un articol, apărut anul trecut în această revistă (p. 409), că în legăturile noastre cu streinii interesele culturale trebuie distinse de cele politice. Și distincțiunea aceasta

trebuie mai ales făcută când judecăm raporturile noastre cu Franța și cu Germania.

Împrejurările ne-au dus de cîtva timp spre Tripla Alianță, și nu e nevoie să arătăm aici de ce politica noastră exterioară a fost îndrumată în această direcțiune, apropiindu-ne de Germania; sînt cauze cunoscute care au determinat această orientare politică.

Interese de cultură ne leagă însă mai mult de Franța și vor trebui să ne lege încă multă vreme. Altădată și motive politice au alimentat simpatiile noastre pentru această țară. Și cînd este să punem în cumpănă cît datorim politicei noastre filo-franceze va trebui să recunoaștem că tot ea ne-a dat mai mult, ceva pozitiv, pe cînd politica filo-germană nu ne-a adus încă roade de același fel, și n-avem încă pentru ce să-i fim tot așa de recunoscători ca sprijinului pe care ni l-au dat într-o vreme francezii.

Cît despre cultura franceză, vedem mai în fiecare zi ce se petrece cu ea la noi. Unii, influențați de legăturile politice cu Germania, au început să creadă că și cultura noastră trebuie să primească mai mult din cea germană — și pentru cîtiva din ei „german” înseamnă „prusian”... Deci o prusianizare a noastră, aceasta ar fi rețeta pe care s-o urmăm.

Curentul acesta își are explicațiunea în mai multe împrejurări. Mai întîi în ideea care s-a înrădăcinat după 1870 că germanii — prusienii — sînt superiori francezilor, că dacă i-au învins se datorește culturai lor intense. Cîtva timp singuri francezii au crezut ori s-au silit că creadă în această părere și au căutat să împrumute de la vecinii lor ce părea că le dăduse acestora superioritatea; azi credința lor în această parte de superioritate a început să se mai clatine, pentru că și-au adus aminte că unde înving tunurile și săbiile poate fi un semn de disciplină, de organizare bună a armatei, dar nu și de o cultură mai înaintată ca a celor învinși — în înțelesul ei larg.

Pe lîngă aceasta, curentul filo-german — și de fapt anti-francez — mai e susținut la noi de două categorii de oameni. În prima linie, de cei care și-au făcut educația în Germania sau au petrecut cîtva timp acolo, la vreo școală superioară, fără să poată sau să aibă curiozitatea să se ducă mai departe — să treacă peste Avricourt. Pentru aceștia, vieța, cultura germană rămîne idealul, chiar după ce se întorc în țară. În al doilea rînd vin transilvănenii. Este știut că aceștia trăiesc mai mult sub influența germană, dacă nu ungurească. În sufletul lor s-a sădit convingerea că francezii sînt o națiune decăzută, pentru că nu întîlnești printre ei figuri de rubicondul caracteristic al germanilor și ungarilor, nu

vezi cavaleri țănoși sunînd din pîteni sau clătînd o voluminoasă păreche de mîini. Transilvănenii mai au antipatie pentru limba și literatura franceză... pentru că nu le știu, și, în naționalismul lor, vin să se indigneze că și românii pot să vorbească franțuzește, uitînd că în schimb mulți din ei vorbesc, în Transilvania și în țară, nemțește ori ungurește. Se poate chiar spune că cei mai aprigi antifrancezi se recrutează azi dintre transilvăneni.

E ușor de înțeles cum aceste împrejurări la un loc au făcut ca în unele cercuri cultura franceză să nu mai fie bine privită. Și e aici o pornire care nu poate fi decît spre paguba noastră.

Dacă ne-am da mai bine samă de ce voim, de ce trebuie să fie cultura noastră, nu s-ar mai găsi oameni care să-și facă un act de mîndrie din înstreinarea de francezi.

Ținem să punem în fruntea sforțărilor noastre de înaintare culturală, pe lîngă știință, arta și literatura? Dar de unde putem învăța mai mult decît de la francezi, de la care am învățat și mai învățăm și alții, chiar mai înaintați ca noi? În pictură, în sculptură, în literatură, francezii merg azi înaintea tuturor. Ei dau în cultura modernă nota pe care altădată au dat-o grecii — nota atică, simțul măsurii, al eleganței sobre.

Aceasta n-o găsim la germani, dar pentru că nu este vorba să fim exclusiviști, putem lua și de la ei lucruri care să ne folosească și care să întregescă ce căutăm la francezi. Știința, literatura, muzica germană pot mări bogățiile pe care voim să le trecem dinafară în cultura noastră — atîta numai că nu prea vedem totdeauna limpede ce trebuie să luăm din ele și ce să prefacem după nevoile, firea noastră. Se întîmplă cu împrumuturile din cultura germană ce s-a întîmplat într-o vreme — uneori și azi — cu cele din cultura franceză. Ne impresionează unele forme, o originalitate pe care o vedem impunătoare și o primim, o afișăm cu ostentație. Cunosce mulți români care au petrecut la Berlin sau Leipzig și fac pe „germanii”, nu în înțelesul bun.

Cultura noastră nouă trebuie să plece dintr-un sentiment larg de simpatie, din înlăturarea oricărui exclusivism. Cei care caută să ne îndepărteze de Franța, opunîndu-ne Germania, lucrează în contra spiritului în care am înțeles pînă acum ridicarea noastră, în contra părților bune pe care le-am primit din trecut, în contra pornirilor noastre. Avem încă nevoie de multe daruri cu care să ne împodobim gîndul, inima, vieța noastră — să le primim de unde le găsim, și pentru că mai din belșug ni le dă Franța, să le căutăm mai ales acolo, fără să uităm și pe acelea care ne pot

veni din alte țări. Și să nu uităm că înainte de toate sîntem latini și că trebuie să mergem încă la școala celor care au dat expresia cea mai înaltă sufletului pe care l-am primit, sufletului de latini. Și să nu ne temem că ne vom pierde individualitatea. Temeri de acestea preocupă numai sufletele slabe... tocmai pe aceia care n-au mult de pierdut.

1906

GARDELE PRETORIENE ÎN LITERATURĂ

Cei mici, ambițioșii care caută să-și ia roluri ce întrec puterile lor, au știut totdeauna să profite de unele împrejurări. Anarhia e starea care le convine și, dacă ar putea, dacă li s-ar ierta, ar decreta-o pentru multă vreme ca stare normală. E o psihologie curioasă care se desfășură în asemenea momente, o psihologie de viețuitoare viclene, îndrăznețe; în sufletul lor se petrece o măiestrită — în perfidia ei — comedie, pînă ce deznodămîntul vine și — ca în piesele din evul mediu — durerile rele sînt aruncate în prăpăstiile ce se cuvin păcatului.

Istoria literaturilor înseamnă de multe ori asemenea dezvăliri ale slăbiciunilor omenești... În istoria politică exemplul tipic ni-l dau domniile numeroase care s-au perindat în timpurile de decădere a stăpînirii romane, cînd legiunile, gardele pretoriene proclamau împărații lor.

De o vreme încoace o autoritate de felul acesta — a gardelor pretoriene — voiesc să ne-o impună cîtiva în literatură. Am auzit și mai auzim încă glasuri aclamînd împărați ai poeziei, ai criticii, ai cugetărei românești, și i-am văzut pe noii aleși îmbrăcînd cu mîndrie purpura, așezîndu-se în tronul lor să primească închinăciunile norodului și dînd poruncă să se toarne medalii în care să fie înfățișați ca noi Herculi... Sărbătoare de răzvrătiți mîndri de vitejiile lor, și poate dacă am fi ascultat mai bine am fi auzit șirurile de legionari intonînd un *mille, mille decollavimus*, cum cîntau altădată soldații romano-barbari care aduceau în triumf pe un împărat al lor.

Să nu ne speriem de aceste proclamații, dar să nu uităm totuși că ele sînt semnul unei stări care nu poate fi trecută cu vederea, pentru că vine să turbure mersul firesc al lucrurilor și este alimentată cu stăruință, cu scopuri prea vădite și de prea mulți complici. Și este cu atît mai necesar să nu ne întoarcem privirile de la ce vedem petrecîndu-se cu cît conștiința literară nu este încă bine deșteptată la noi.

A fost un timp cînd se scria la noi din dorul firesc de a spune ceva, de a însemna pe cîteva pagini ceva ce putea folosi, de a împărtăși și altora o învățătură cîștigată cu oarecare trudă, de a lăsa urmașilor amintirea despre lucruri care meritau să fie știute. Era — am putea zice — epoca patriarhală a literaturii noastre. Nu se vedeau încă ambiții exagerate de scriitor, nu erau intenții ascunse în gîndul din care pornia scrisul.

A venit pe urmă — și schimbarea se face în veacul trecut — curentul mai nou în literatura noastră, cu scriitori mai mulți, cu scriitorii de profesie, cu discuții, cu lupte literare. S-a revărsat lumină multă atunci, dar am văzut și unele pete de umbră: lipsă de înțelegere literară, de gust, rătăcirii prea mult lăudate. Dar chiar în aceste păcate se amesteca un sentiment dezinteresat, scuzabil într-un fel pe acele vremi, naționalismul rău priceput și rău aplicat în cele mai multe cazuri.

În mișcarea literară de cîteva ani alte păcate s-au ivit, mai condamnabile: ambițiile personale, interesele mărunte, comerciale uneori; chiar naționalismul cînd este invocat de unii ascunde aceleași tendințe, e numai un mijloc de a cîștiga sufletele slabe, o momeală; și păcatul cel mai mare e patima de a căuta o înălțare neîndreptățită, de a pune cîteva legionari să aleagă după voia lor Cesari.

Și această domnie de uzurpatori se explică prin amestecul... barbarilor. Cînd în imperiul, în armata romană, au dat năvală barbarii, cînd drepturi li s-au acordat, ei s-au crezut tari, au ridicat lăncile și au căutat să-și impună voința, cuvîntul. De cînd în literatura noastră au năvălit barbarii, ambițiile lor nu se mai potolesc, strigătele lor se aud zilnic și caută să se prefacă în nesfîrșite proclamații. De unde vin acești barbari — e indiferent, dar că sînt prea mulți, aceasta nu ne poate lăsa reci. Istoricii viitorului vor însemna și în literatura noastră o epocă a invaziunilor barbare și vor arăta din ce părți ne-au venit acești fii ai sălbăticiiei — noi să ne facem datoria azi, nelăsîndu-i să înainteze prea departe, și mai ales cînd sînt mai puțin primejdioși decît vreau să pară, cînd cîteva înfrîngeri mici îi pot întoarce pe drumul pe care au venit.

Așa au ajuns să aibă glas gardele pretoriene în literatură, așa am ajuns să avem atîția împărați. Și e o priveliște desfătătoare să te uiți cum acești împărați își dispută locurile, cum se războiesc; uneori proclamatarii de altădată pretind și ei să fie proclamați și încearcă în dreapta, încearcă în stînga, trec din rîndurile unei armate în ale alteia, cu nădejdea că-și vor găsi și ei credincioși care să le puie cununa pe frunte. Și lupta ajunge de un efect tragic-comic neîntrecut cînd din cutare colț vine vestea că cutare împărat a tăiat capul altuia... Așa se omoară între ei ambițioșii, închipuiții pe care nu-i încapă pămîntul, și în fața unui asemenea spectacol pare că nu e o cruzime, un păcat, să te bucuri puțin: nu e un rău să piară nevrednicii tot de mîni nevrednice. Dar nu e nevoie nici de o moarte așa tragică pentru niște împărați bufoni, care ne amintesc pe Ciubăr-Vodă al lui Alecsandri, care tot așa de mîndru ca aceștia înainta în rîsetele celor cumînți:

Loc, loc, ferii că trece Ciubăr și urma sa.

Ridicolul omoară mai bine, și să ne bucurăm cînd veselii împărați se grăbesc singuri să-l ajungă în culmea lui.

1906

CRITICA ESTETICĂ ȘI CRITICA ISTORICĂ

S-a renunțat la termenul de „critică științifică”, după ce într-o vreme se făcuse mare zgomot în jurul lui, și ne-am întors la cuvîntul simplu — numai de „critică” — ce ni se pare că spune destul și fără pretenții rolul pe care trebuie să-l aibă ea.

Se întâmplă însă că între două înțelesuri ale ei se face confuziune.

În accepțiunea ei largă, critica cuprinde două preocupări, după scopul pe care-l urmărește: preocupări estetice și preocupări istorice. În alte părți aceste două genuri de critică sînt bine hotărîte și fiecare din ele își are specialiștii ei, mai rar întâlnim cîte un scriitor care să întrunească amîndouă însușirile — să fie și un om care să nu se înșele în aprecierile estetice și un cunoscător bun al trecutului literar, al legăturilor dintre opere, al influențelor de la o literatură la alta.

La noi între un fel de critică și celălalt hotarul nu e totdeauna bine stabilit. Vedem — sau, mai curînd, am văzut — critici estetici luînd parte la discuții unde era vorba de considerațiuni istorice, de cunoașterea temeinică a evoluțiunei noastre literare, și tot așa am văzut critici istorici trecînd — și cînd însușirile nu-i ajutau — în domeniul celorlalți, dînd verdicte, împărțind laude.

Astăzi am făcut, incontestabil, un progres însemnat în critica istorică. Ce nu era cunoscut altădată s-a scos la lumină: scriitori și epoci literare despre care aveam păreri prea vagi au ajuns să fie bine lămurite. Dar cei care se ocupă în direcțiunea aceasta și aceia dintre ei care n-au spiritul făcut pentru înțelegerea valorilor literare, estetice, ar trebui să se mărginească la rolul lor de cerce-

tători, de istorici ai dezvoltărei literare. Și e un rol care nu e întru nimic inferior celui alt — cînd e bine, larg înțeles — pentru că cere și el calități de cultură literară multiple și alese.

E chiar un punct unde criticii istorici trebuie să se întâlnească cu cei estetici. Și unii și alții au nevoie de elemente întinse de comparațiune, de o stăpînire bună a literaturii universale. Simțul istoric ca și cel estetic nu este numai o intuițiune, ci o aptitudine care se perfecționează în atingere cu producțiunile literare cele mai variate. Și nu e suficientă chiar nici această familiarizare cu manifestațiunile literare generale — dincolo de literatură, trebuie să trecem în domeniul altor arte și să pătrundem cu sufletul în viața întreață a epocilor, să trăim în lumea trecută, să înțelegem cum se fac schimbările sufletești și ce preț au ele în efectele lor mai întinse ori mai mărginite.

A duce hotarele criticii pînă aici înseamnă, la noi, să fixăm bine ce trebuie să fie critica azi și ce trebuie să fie mai ales de acum înainte.

S-a făcut critică estetică relativ multă pînă acum, dar ea n-a ajuns încă să atingă, nici pentru un scriitor, nici pentru o epocă, toată mulțimea de probleme pe care o implică. Lăsînd deoparte alte chestiuni care n-au fost urmărite, nu este o lacună că esteticianii noștri nu s-au ocupat — și mai mult decît în cîteva observațiuni întâmplătoare — cu partea formală a literaturii, cu mijloacele de exprimare? Se poate cita în toată literatura noastră estetică o analiză temeinică asupra stilului unui scriitor, nu mai vorbim de evoluțiunea estetică, în ce privește limba, a unei epoci întregi? Asemenea analize ar fi fixat mai bine valoarea unor scriitori și ne-ar fi limpezit mai demult asupra unor probleme de scriere în jurul cărora sîntem siliți să discutăm mereu astăzi. Estetica limbei noastre — aceasta vor trebui să ne-o arate mai mult, printre altele, criticii noi.

Cît despre criticii istorici, cîte nu le rămîn și lor să îndrepte și să ne mai aducă... Va fi un semn de înțelegere mai bună a acestei meserii cînd nu vom mai vedea lucruri inegale îngrămădite în pagini greoaie, cînd se va face mai bine deosebirea între ce merită să fie cunoscut mai mult la un scriitor sau dintr-o epocă și ce este de valoare secundară.

Va fi atunci un cîștig frumos al mișcării literare mai nouă și ne vom bucura că și în această parte am ajuns să ducem mult înainte ce s-a făcut de vreo patruzeci de ani încoace. Critica nu poate fi lăsată în urma mișcării generale intelectuale; și ea trebuie să răsfrîngă ce se adaugă zi cu zi la bogăția noastră sufletească,

și cum ea este luminătoarea conștiinței literare, nu ni se poate ierta s-o ținem prea mult pe drumuri întârziate.

Și într-o zi cînd se va scrie o istorie dezvoltată a literaturii noastre în spiritul acestei critici, vom avea întâia carte care va pune în lumina adevărată scriitorii și curente literare, va fi cartea de cercetare temeinică și de judecată sigură, va fi și cartea dătătoare de sfaturi pentru ce vom scrie mai târziu. Dar lucrarea aceasta nu va putea fi nici numai a unui critic estetic, nici numai a unui critic istoric; cel care va scrie cel din urmă și din ea va trebui să nu uite că i se cere să fie și una și alta — de două ori critic.

1906

CONTRAZICERI ȘI LĂMURIRI ESTETICE

După un concert la care se executase și bucăți din Wagner, un prieten francez îmi spunea că într-o vreme nu putea suferi muzica maestrului german.

Confesiunea prietenului meu m-a surprins, pentru că știam că scrisese altădată versuri simboliste, libere. I-am arătat mirarea mea, pe care n-o înțelegea, și continuînd convorbirea — o convorbire dintre acelea care dau prilej să-ți lămurești unele idei și să vezi cît de neconsecvent judecă cei mai mulți — i-am spus că, după mine, dacă admiri pe Wagner nu se poate să fii ostil spiritului nou în poezie.

Se poate, în adevăr, să găsești artă înaltă în acordurile zgomotoase, în notele care răsună ca un glas de furtună ale muzicii lui Wagner și să contești această artă versurilor nouă, versurilor libere, care nu mai sînt turnate după principiul numărului egal de silabe și nu caută armonia în înșirarea sistematică a rimelor?

Ceea ce a făcut Wagner pentru muzică au căutat să facă simbolistii pentru poezie. Și ei și-au zis că armonie nu e numai acolo unde se credea înainte, că un sentiment, o idee pot fi exprimate într-o formă poetică mai liberă, mai capricioasă poate, dar și mai variată, mai bine nuanțată, mai bogată.

De ce atunci nimeni nu mai îndrăznește să pună la îndoială valoarea superioară artistică a tehnicii lui Wagner, pe cînd versul liber are încă adversari? De ce? Pentru că timpul n-a ajuns să dea consacrarea definitivă versului nou, cum a dat-o muzicii lui Wagner. E un caz curios acesta de ce se petrece în diferitele domenii ale esteticii și un exemplu tipic de chipul cum se formu-

lează judecăți în artă, cum se primesc păreri cari se contrazic cu altele.

Nu voi face aici un istoric al versului liber. Țin mai mult să dau câteva lămuriri asupra lui, pentru că uneori nu este bine înțeles nici chiar de cei care se folosesc de el — poate de aceea a și fost criticat în rău de cei care nu știu să aleagă părțile bune dintr-o inovație.

S-au scris și se mai scriu și azi — în Franța ori aiurea — multe versuri libere, dar puțini au ajuns să le dea o formă deplin artistică. Dacă Henri de Régnier, Verhaeren, uneori Vielé-Griffin sînt maeștri în acest gen de versificație, cîți nu rătăcesc dîndu-ne versuri cărora numai pentru că sînt tipărite astfel li se poate da acest nume... Să deschidem un volum al lui Gustave Kahn sau, mai ales, al unui pretențios supărător ca René Ghil și vom găsi versuri ca :

ils passent en marquant le pas, ils passent en
hurlant par toute route et en des heurts tintant
vers ailleurs qui s'en aillent pour pouvoir vivre, ou
pour mourir : et leurs poings puissants maîtrisent d'armos
la nuit venante aux plis de hauts drapeaux d'alarmes.

Acestea nu sînt versuri, n-au nimic muzical — nu mai vorbim de fond care, ca la atîți simbolisți mărunți, n-are nimic deosebit, îți ascunde sărăcia sub un noian de cuvinte.

Judecînd după asemenea exemple, desigur că versul liber apare ca o înșirare incoerentă de vorbe, fără nici un ritm, ca o proză despartită în rînduri.

Versul liber trebuie să aibă ritmul lui, să condenseze în cuvinte bine alese, în imagini puternice, ceea ce se poate numi „ritmul gîndirei, ritmul sufletească”. Pentru că poeți adevărați sînt cei care dau în formă armonică, muzicală, ceea ce s-a armonizat, s-a limpezit în sufletul lor.

Și de la francezi să trecem la noi. De cîtva timp chiar în reviste care au acuzat revista aceasta de „decadentă”, simbolistă, am văzut tipărintu-se versuri libere. Iarăși o mirare și o contrazicere. Dacă aceste reviste sînt dușmane ale simbolistilor, de ce, de altă parte, primesc versificația introdusă de ei ? Dar să nu ne mai mirăm — ne-am deprins cu asemenea inconsecvențe, subterfugii și mistificări — să răsfoim și să cităm.

În cvasi-revista pe care a început s-o „alcătuiască” d. Iorga cetim o traducere din Leopardi :

Și voi pentru vecie cinstite și glorioase
Strîmtori din Termopile,
Unde nici persii, nici soarta n-au fost atît de tari
Ca suflete puține, dar mîndre, generoase !
Eu cred că ierburi, pietre și valuri
Și munții voștri spun drumețului
Cu glas de taină
Precum țărmlu acela...

Urechea protestează — nu e nici o muzică în aceste versuri, nu e nici un ritm, accentul, care nu trebuie uitat nici în versurile libere, se preumblă zăpăcit de pe o silabă pe alta (ce urît sună acel *unde* din versul al treilea, și tot versul al cincilea e o monștruoasă ritmică).

Și tot așa cînd cetim mai departe :

Scapă de moarte sfînta ceată,
Se-nalță Simonide,
Privind cerul și marea și țărmlu.

Nu, versul liber nu trebuie socotit ca o scăpare pentru cei care nu știu să versifice, între el și proză numai cei care n-au simțul artistic nu sînt în stare să facă deosebirea.

Bine înțeles, bine aplicat, versul liber ajunge să producă efecte muzicale necunoscute mai înainte în poezie. S-a zis, cu toate acestea, că poeții vor renunța cu vremea la el, vor reveni la tehnica veche. Cei care vreau să facă astfel pe profeții au adus ca argument că chiar unii dintre simbolisți — Henri de Régnier, de exemplu — nu mai scriu decît rar versuri libere. Ca și cînd un asemenea argument ar putea proba ceva — mai ales cînd vedem că poeți care încep să publice acum nu disprețuiesc versul liber și ajung să ne dea poezii care odată vor însemna ceva în literatură.

Versul liber va trăi mai mult decît își închipuiesc cei care voiesc să-l îngroape de acum, și va trăi firește alături de cel vechi, care — mai e nevoie s-o spunem ? — își va păstra și el rolul lui, ca un alt mijloc de exprimare artistică.

În artă, sînt formule care nu exclud pe altele și trebuie să ne bucurăm cînd bogății nouă vin să se adauge la bogățiile pe care ni le-a lăsat trecutul.

1907

INTENSITATE DE VIEAȚĂ

Vorbiam într-un articol din urmă de o fatalitate istorică ce a lăsat urme în sufletul nostru și pe care numai încetul cu încetul vom ajunge s-o înlăturăm. Era numai una din acele fatalități care ne-au robit pînă acum și de care nu ne dăm samă sau chiar dacă le simțim nu voim să le recunoaștem, să ne desfacem mai repede de ele.

Să ducem mai departe această analiză a firei noastre, și fără să luăm ostentativ roluri de apostolat pentru mîntuirea neamului — rolurile acestea au ajuns banale astăzi — să căutăm să desprindem din amestecul ciudat care se vede la noi de vieață veche și vieață nouă cîteva lucruri care nu ne pot fi indiferente.

Se laudă adeseori firea blajină a poporului nostru. Îmi aduc aminte că cetind de mult ce scrisese d. Hasdeu despre spiritul tolerant al românului, care niciodată n-a cunoscut fanatismul religios, n-a pornit războaie de inchizițiune, simțiam parcă o mîndrie că ne deosebim cu această însușire bună de alții, de popoare ce au mers în fruntea culturai. Un istoric strein își exprima odată mirarea că cu toate frămîntările prin care am trecut, cu toate asupririle pe care le-am îndurat, nu se văd în trecutul nostru atîtea izbucniri de patimi, atîtea revolte ca în istoria Italiei ori a Franței — „și cu toate acestea sînteți latini“, observa el. Cînd mai în urmă am petrecut cîteva săptămîni printre țărani din mai multe părți, am putut vedea încă o dată cît de departe merge, în unele împrejurări, spiritul îngăduitor al românului.

E însă capricioasă această blîndeță a lui ; o vedem cîteodată unde ne-am aștepta să găsim împotrivire, nemulțumire îndreptățită, cum altă dată întîlnim rezistență, îndărătnicie, răutate chiar, unde ne-am aștepta să vedem duh împăciuitoare. Mai e și fătarnică uneori blîndețai țaranului nostru — ca blîndețai călugărească ; după ce ți-a vorbit liniștit, umilit, făcînd caracteristicul lui semn de aprobare și spunînd : „de, așa o fi cum spui d-ta“, trebuie să-l auzi vorbind cînd nu mai e lîngă tine...

Firește, acestea sînt păcate ale sufletelor simple — se întîlnesc și la țărani din alte părți ; dar la noi au parcă un relief mai pronunțat și capătă mai multă însemnătate, pentru că fac parte dintr-un șir de însușiri pe care le explică numai trecutul așa cum l-am avut și pentru că ating încă de-aproape viețai noastră.

Chiar blîndețai de care vorbiam, și cînd este sinceră, la locul ei, nu este mai curînd, dacă o analizăm bine, o urmare a apatiei țaranului nostru ? Și în această apatie intră resignarea omului asuprit, conștiința că orice ar face, alții sînt mai puternici și hotărăsc tot ; poate această apatie a țaranului mai vine și din ocupațiunea lui ; ca muncitor al pămîntului, el se așteaptă să-i vie darul de la Dumnezeu ; de cîte ori nu face reflexia că oricît ar munci tot e degeaba, dacă Dumnezeu nu vrea și-l năpăstuieste cu ani de sărăcie !

Această resignare, lipsă de energie, se răsfîrînge în poezia noastră populară. Nu mai e ceva nou să se vorbească de melancolia, nota tînguioasă a doinelor. Numai dintr-un suflet ca al țaranului nostru putea izvorî atîta poezie de suferință — de suferință care nu se preface în revoltă. Și poate nu e o apropiere silită pe care o facem cînd comparăm pe cronicarii noștri cu cîntăreții din popor ; cîți din cronicari au accente mai energice cînd ne vorbesc de mizerii de la noi, de stăpînitori lacomi ? doar un Neculce dacă mai izbucnește într-un strigăt de răzvrătire sufletească. E și aici tot firea românească.

Întîlnim totuși în poezia populară o notă de revoltă : sînt cîntecele haiducești. Dar să nu uităm că haiducia a fost, în parte, la noi un ecou din alte părți ; haiducii noștri erau frați cu haiducii de peste Dunăre care cîntau și ei prin codri — prin Albania și aiurea mai cîntă încă — ura lor contra asupritorilor. Și chiar în aceste cîntece revolta are ceva care o întunecă : nu este revolta fațîșe, ca un strigăt de război, ci revolta vicleană, care se ascunde, stă la pîndă.

Dealtfel, cînd este vorba să ne mîndrim cu poezia populară, se lasă la o parte — înconștient, pentru motivul spus, sau pentru

că nu mai au actualitate? — cîntecele haiducești; bogăția noastră poetică mai caracteristică e căutată în doine. Și pentru cei care cred că literatură românească originală nu se poate face fără ajutorul celei din popor tot doina este cîntecul de frunte, cîntecul inspirator.

Ideal de artă, de înălțare sufletească în versuri care ne îmbată cu tînguii, care cîntă inerția!... Se poate să mai credem astăzi în asemenea idolatrie literară, ni se mai poate ierta să ne ducem pe unde au trecut prea mulți și s-au întors tot cu sufletele de copii sau de visători sterpi cu care s-au dus?

Nu e numai un contrast de artă — cum am spus altădată — între literatura populară și cea cultă, pe care trebuie s-o avem azi, ci și un contrast de înțelegere a vieții, de îndrumare sufletească.

Am trăit prea mult în toropeală, în visuri care ne făceau să uităm, ca beția de opium, ceasurile grele — și ne dam totdeauna samă de ele? O literatură care ar mai poetiza această stare, care ne-ar îndemna să rămînem cum au fost ațiția înainte sau mai sînt în jurul nostru, ar fi ca o osîndă pe care ne-am da-o singuri.

Ne trebuie azi desfășurare largă de energii; ne trebuie să deșteptăm cît mai mult cultul pentru intensitate de viață, pentru bogăția sufletească, și literatura, pe lîngă altele, e chemată să aibă această înrîurire mîntuitoare. Desigur, nu este vorba de a face din literatură o sclavă a acestor preocupări, de a o preface în predică, ci de a lăsa indirect să lucreze în această direcțiune, prin scrisul celor care simt mai puternic, răsfrîng din sufletul lor ce nu s-a simțit încă destul în lumea noastră. Trebuie să se deștepte și în publicul nostru conștiința că sînt și alte zări la care trebuie să-și îndrepte privirile, nu numai acelea cu care era deprins pînă acum, că și alții — nu numai rapsozi de lege veche, cobzari-cărturari — pot fi scriitori.

Ziua de mîine e a celor care vin cu puteri și daruri nouă, nu a celor care se bocesc și cred să mai găsească aur prin rămășițe de moștenire.

DE UNDE ARTA E ALTFEL ÎNȚELEASĂ

În serele de la *Place de l'Alma*, unde de obicei vin să se înșire, la sfîrșitul toamnei, mii de crizanteme, parizienii au putut vedea pînă în zilele trecute un „salon“ de pictură italiană. Nu era o expozițiune care atrăgea mulți vizitatori, nu era nici așa elegant, nici așa bogat, dar pînzele adunate acolo erau dintre acelea care spun mult, care arată ce însemnează o îndrumare nouă în artă. Se putea prețui acolo rodul muncii de ani a cîtorva din artiștii care și-au zis „divizionisti“. Numele acesta amintește pe acela al secesioniștilor germani, dar cîtă deosebire între unii și alții, cîtă îndepărtare în felul de a înțelege rostul artei și de a aplica o formulă nouă... Ochiul nu era izbit de colori prea crude, de închipuiri extravagante care ating grotescul, de sforțări neputincioase de a găsi ceva nou — cum se întîmplă de atîtea ori la pictorii din școala germană; se simția adevărata conștiință artistică, bine stăpînită, și acea concentrare luminoasă a inspirațiunei care se vede mai ales la artiștii popoarelor latine și numai unde arta are un trecut de veacuri.

Într-o sală vreo douăzeci de tablouri ale lui Gaetano Previati — un nume încă puțin cunoscut azi, dar care va fi mîine printre cele de frunte ale Italiei — își desfășurau figurile lor biblice și eroice într-un colorit de reflexe de foc, de apusuri de soare. În altă sală pictorul neîntrecut al naturei sălbatece, Giovanni Segantini, apărea cu cîteva din peisagiile lui cu munți stîncosi și păstori din Engadin. Pentru cine nu cunoștea mai bine opera maestrului mort acum cîțiva ani, pînzele care figurau la această expo-

zițiune nu aveau poate un preț deosebit — nu erau toate din cele mai semnificative. Și curioși disprețuitori vor fi trecut pe lângă ele cu gândul că subiecte așa de simple, așa de primitive, nu meritau să-i oprească... Dar cine văzuse aiurea ce a însemnat penelul magic al acestui pictor nu se putea să nu găsească în această modestă expoziție un nou prilej de judecare a operei întregi a lui și de reflexii asupra artei în general.

Iată un artist care s-a format în Italia și care se duce din țara lui să caute aiurea ce întrevedea în sufletu-i doritor de viziuni puternice, de poezie sălbatecă. În rătăcirile lui de visător, pașii i se opresc dinaintea peisagiilor mărețe pe care le descopere în Alpii Elveției. Era ce căutase el — Canaanul lui artistic. Mulțumit, nu se mai gîndește să se îndrepte aiurea, și ani de-a rîndul mîna lui neobosită a prefăcut colorile de pe paletă în minuni de simțire și de viață. Înaintea morții se gîndise chiar să dea operei lui o încheiere grandioasă — într-un șir de tablouri avea să glorifice farmecul acelor munți unde lucrase atîta timp și viața de pace naivă a acelor în mijlocul cărora trăise cu gîndurile cele mai scumpe... Era ca o uimire pentru *engadinesi* cîta poezie găsise în țara lor acest strein rătăcit printre ei. Și nici unul nu i-a contestat dreptul de a fi artistul lumii lor, nici unul nu i-a adus înainte incapacitatea de a simți, ca strein, farmecul pe care-l ascundea țara unde se opriese... Și azi Segantini e o glorie a Italiei, cu toate că subiectele ne duc peste granițele ei.

Și pe cînd gîndiam așa dinaintea tablourilor maestrului italian, fără voie — ce contrast supărător la Paris! — îmi veniră în minte criticii de la noi care poartă greaua povară a podoabei lui Midas și nu voiesc să asculte ce se petrece aiurea.

Continuam cu reflexiile mele cînd cineva — tocmai unul din acești iubiți compatrioți — mi se păru că se oprește și mă mustră : „Se poate să-ți pierzi vremea dinaintea acestui zugrăvitor de ciobani, oi, boi și alte lighioane? Nu vezi că e ca și Grigorescu al nostru și, știi, despre Grigorescu...” Și mi-a părut rău că interlocutorul meu era numai închipuit; altfel l-aș fi luat de mîna și l-aș fi rugat să se oprească ceva mai mult dinaintea pînzelor lui Segantini și să se uite la acei ciobani, acele oi pe care le punea alături cu ciobanii și oile lui Grigorescu. L-aș fi făcut să înțeleagă — dacă cumva celula nervoasă românească l-ar fi ajutat — că între pictorul italian și al nostru e o deosebire, și încă mare. Ne înfățișează și Segantini peisagii cu păstori și oi, dar nu se oprește numai aici, la redarea directă a acestor motive, ci ca artist superior merge mai departe : din asemenea subiecte caută prilejuri să exprime o emoțiune, un gînd puternic — tablourile pierd în felul

acesta caracterul lor particular, local, capătă o valoare largă semnificativă, devin simboluri. Și l-aș fi dus pe interlocutorul meu mai ales dinaintea tabloului *Două mame* : o femeie cu un copil în brațe e urmată de o oaie cu un miel. În peisajul trist de munte, în singurătatea din care se desfac, pe cărarea care duce spre o colibă, chipul înduioșat al femeiei ce-și strînge la sîn copilul și oaia, care merge nedezipită de mielul ei și pare că se teme să nu se ratăcească — tabloul acesta ne spune ceva emoționant, e simbolul acelui sentiment de duioșie care leagă două ființe pe drumuri triste, de întunec. Așa înțelegea Segantini arta, și cu deosebire în operele de frunte ale anilor din urmă — cu caracter absolut simbolist — motivul adînc sufletesc era acela care-l preocupă. Dar Grigorescu al nostru... de cîte ori tablourile lui ne fac impresia unor „abțibilduri” fără suflet... În sfîrșit, i-aș fi mai amintit interlocutorului meu că Segantini era un pictor cu cultură întinsă, cu cunoștințe care fac pe adevăratul artist superior, gînditor, că nu disprețuia să citească și literatură, pe cînd Grigorescu... ca toți pictorii noștri — penelul și atîta tot.

De la sere peste cîteva ceasuri mă găseam la „Salon d'automne”.

Într-o sală din palatul de la Champs-Élysées, unde se deschide de cîteva ani acest salon de pictură, avea să se țină a treia — cea din urmă — conferință a „Salonului poezilor” (vezi despre el nr.-ul precedent, p. 405). Programul mai anunța ceteri din poezii tineri. Acestea — nu destul de bine alese — aveau să intereseze mai puțin publicul, dar conferința, după numele celui care avea s-o țină, anunța ceva ce aduce o nouă și, la prima impresie, îndrăzneată afirmare de artă.

Conferențiarul, Robert de Souza, venea să apere, după alți doi conferențieri, dreptul poezilor de a arăta singuri, printr-un contact mai direct cu publicul, ce produc din... toamnă în toamnă — altădată în sudul Franței sărbători ale poezilor se țineau primăvara, dar numele de „Salon d'automne” îi silește la alegerea acestui sezon, care, de altfel, se potrivește cu dispozițiunile sufletești ale artiștilor de astăzi. Printre înfloriri ușoare, cuvinte de spirit — cum obișnuiesc, uneori abuzînd, francezii — conferențiarul a dezvoltat ideea dreaptă că o solidaritate trebuie să existe între arte : muzica, poezia, pictura ș.a., toate trebuie să meargă împreună, toate trebuie să se înrîurească pentru ca să formeze acea atmosferă care dă unei epoci semnul de adevărată cultură și face publicul să nu rămînă strein de nici o manifestare a simțului artistic.

În general, poezii sînt prea disprețuiți astăzi, fie de publicul mare, fie chiar de artiștii din alte ramuri; trebuie o luptă pentru recîștigarea drepturilor lor la atențiunea și stima publicului, o afirmare mai stăruitoare a influenței lor în viața intelectuală a timpului.

Și ascultînd îndemnurile bune ale conferențiarului, regretam că pe băncile sale mici unde vorbea nu mai erau alți români.

1907

POLEMICA DE ALTĂDATĂ ȘI POLEMICA DE ASTĂZI

Cei care privesc — mai mult de departe — ce se întîmplă în frămîntările noastre literare găsesc că uneori se face prea multă polemică, alteori prea puțină. Observațiunea aceasta se întîmplă s-o auzi adeseori — mai ales cînd conduci o revistă. Unii mai adaugă: „era mai demnă polemica de altădată — azi tonul discuțiunilor s-a coborît prea mult“.

Se abuzează, în general, de aceste comparațiuni cu trecutul, și mai cu samă de cei care laudă fanatic tot ce era înainte. Fără să fiu dintre aceștia, primesc în cazul de față comparațiunea cu ce se scria altădată, pentru că e ceva în ea ce ne dă de gîndit, și închipuiții, cei care vorbesc mereu de îmblînzirea moravurilor literare, de urbanitate în discuțiuni, de cinstea convingerilor, vor putea vedea că avem nevoie și aici de îndreptare, de pilde bune care se dedeau în alt timp.

De cînd s-a dezvoltat conștiința literară și la noi — de vreo cincizeci de ani — polemica a avut rostul ei, urmările bune pe care le au schimbările de vederi, ciocnirile de păreri. S-a polemizat de întemeietorii școalei literare de pe la 1840, de cei care au venit mai tîrziu, de reprezentanții „Junimei“ și de apărătorii artei cu tendințe — școala de acum vreo cincisprezece ani. Dar lupta între taberele dușmane era mai fațîșe, fără prea multe subterfugii, era o luptă dreaptă, în care adversarii susțineau cu tărie, cu înflăcărare, credințele lor literare. Și era, de o parte și de alta, o consecvență, o stăruință în apărarea ideilor.

Astăzi te găsești în fața unor adversari care nu primesc lupta dreaptă, se tem să ia armele, se ascund și fug cînd sînt strînși

prea de aproape. Îi vezi un moment făcînd zgomot, gesticulînd, și cînd e să-și arate vitejia, nu se simt în stare să susțină atacul, se împrăstie ca potîrnichile.

De cînd am scris cele dintîi rînduri în această revistă, de cînd am arătat cum voim să înțelegem literatura cei care ne-am grupat în jurul ei, n-am avut prilej să întîlnesc adversari care să primească lupta fără șovăiri. La afirmări categorice, la argumente care lămuriau bine ce credeam că trebuie să fie literatura noastră de azi, ni s-a răspuns de departe, cu cuvinte fără șir, fără un grăunte de judecată sănătoasă, fără cea mai mică licărire de convingere luminată. Și chiar cei care căutase la început să se apere după tabăra lor șubredă, i-am văzut, încetul cu încetul, bătînd în retragere, dezertînd și alegînd atitudinea mai prudentă a tăcerii. Am văzut atîția din cei care încercase un simulacru de atac cum au renunțat la el, și pe căi piezișe, cu reticențe, fără justificări, au început să susțină lucruri ce se contraziceau cu ce scrisese mai înainte; i-am văzut chiar alăturîndu-se la ce am apărut aici și ce atacase ei cu vorbe și cu insinuări de cea mai grotescă închipuire. Și te cuprinde mila să vezi cum tabăra după care se ascundeau acești curajoși a rămas numai cu cîtiva nevoiași. Au plecat, lăsînd în urma lor ciomegele pe care aceștia nu sînt în stare să le ridice. Vor veni alții? Se poate, pentru că de aceștia se găsesc ușor — dar se vor duce și ei pe cărările ascunse ale celorlalți.

Și cînd te găsești în fața unor asemenea „dușmani“ te întrebi dacă merită să te oprești, să stai mai mult de vorbă cu dînșii.

Dacă-ți prețuiești timpul și dacă nu renunți la mîndria care te împiedică să iai în samă pe oricine, nu mai stai la îndoială. Și iată de ce în această revistă am făcut de trei ani mai puțină polemică decît se așteptau unii.

La alte reviste s-a făcut un fel de polemică — atacuri personale, cuvinte veninoase strecurate în articolașe, în cronici — acel fel de polemică după care se judecă de atîtea ori moravurile noastre literare și care place unora, pentru că se apropie de clevetirile de babe, dar cu aceste reviste n-am voit să întindem discuții în paginile unui articol. Cînd în cutare revistă din București ori din Iași cite un colaborator cornut încerca să vorbească, să ne silească să stăm de vorbă cu el, n-am crezut că i se poate da luarea în samă a unei polemici, i-am dat singurul loc pe care-l ținem rezervat pentru asemenea oaspeți literari... la *Tablele Beotiei*.

Iată pentru ce nu mai poți face astăzi polemică cum se făcea de bătrîni, de acei bătrîni care aveau convingeri hotărîte și mai aveau mulțumirea să întîlnească adversari mai loiali, mai demni de privit în față.

Avem totuși o superioritate asupra bătrînilor. Știm să dăm astăzi discuțiilor o formă mai puțin pedantă, mai puțin dogmatică, ne-am deprins cu un stil mai vioi, înțelegem mai bine finețele de expresiune, avem darul de a prinde mai repede părțile vulnerabile ale dușmanului și de a-l nimici cu cîteva săgeți ale ironiei — dar e lipsă de adversari care dau polemicii adevăratul ei interes pentru publicul cult, adevărata ei menire în luptele literare.

1907

UN GEN LITERAR RĂMAS ÎN URMĂ

Cei care trăiesc sub impresii literare de care noi ne-am emancipat ne-au reproșat în mai multe rânduri că nu publicăm bucăți în felul celor din alte reviste, că nu dăm nici o atențiune nuvelilor, care ar trebui să fie, alături de poezii, partea principală a unei reviste. Și în acest reproș se ascundea o oarecare răutate, se lăsa a se înțelege că ne lipsesc colaboratorii pentru acest gen.

Dacă ar voi să ne creadă acești veșnic nemulțumiți de ce fac alții le-am putea spune că în coșul redacției noastre au căzut nemărate manuscrite de nuvele care ar fi fost tipărite la loc de frunte în revistele la care colaborează dînșii.

Și să afle acum pentru ce am făcut aceste hecatombe de manuscrite pe care dînșii — mai miloși de ce primesc — nu le-ar fi făcut.

Nuvela a ajuns un gen compromis la noi. Uitați-vă la ce se publică sub acest nume de la revistele-gazetă pînă la revistele cu pretenții de literatură înaltă. Veți vedea pe pagini întregi înșirări de lucruri care te întrebă ce drept pot avea ca să figureze în literatură. A auzit cineva o conversație, i s-a povestit vreo întîmplare sau a citit-o printre faptele diverse, și-a adus aminte de vreo aventură sentimentală sau o plănuiește numai — și iată-l așezat la masa de scris și începînd a povesti, mai grav ori mai glumeț — după firea fiecăruia — ce crede că poate interesa și pe alții. Și cînd „nuvela” e gata i se pare că o mare operă a ieșit de sub condeiul lui. Pretențiunea lui se poate însă asemăna cu a unui antreprenor de exhibițiuni cinematografice care și-ar închipui că dă publicului tablouri de artă. E desigur lume pentru toate,

dar noi nu vrem să confundăm cetitorii noștri cu aceia pe care i au în vedere anumite reviste și care sînt frați cu admiratorii scenelor de cinematograf din Piața Teatrului.

Și e curios că cei care patronează acest fel de literatură nuvelistică se ridică contra pieselor fără pic de artă care se vîd mereu pe afișele de la noi ori de aiurea. De fapt nu e nici o deosebire între un gen și celălalt. Și de o parte și de alta ni se dau aceleași platitudini ori meschinerii ale vieții, aceleași figuri neînsemnate ori respingătoare.

Acest gen de literatură trebuie lăsat unde-i este locul. Nu poate să dispară, desigur, pentru că e un public care-l alimentează, dar e timpul să se spuie hotărît că cei care cer altceva literaturii, cei care așteaptă emoțiuni superioare, au dreptul să nu ia în samă ce se dă de un timp încoace cu atîta dărnicie sub numele de nuvele.

Nici un progres însemnat nu se vede în nuvelistica noastră nouă; scriitorii bătrîni, un Costache Negruzzi, Odobescu, dăduse — în măsura timpului — nuvele care se țineau la o neîndoioasă înălțime literară, dar azi, față cu schimbările care au atins alte părți ale literaturii, nuvela a rămas cu zeci de ani în urmă.

Aiurea genul acesta literar s-a prefăcut, și nu numai de ieri; sînt ani de cînd literatura narativă din streinătate a însemnat opere care lasă mult în urmă ce e încă în cinste la noi. Nu mai vedem acolo locurile comune ale atîtor povestiri, nu ne mai găsim în societatea unor chipuri care n-au nimic interesant — ni se dă viață superioară, se descriu suflete pe care nu le întîlnești la fiecare pas, și într-o formă care poate sta alături cu a celor mai îngrijite poezii. Cînd închizi asemenea cărți simți că ai trăit într-o lume aleasă și ai adăogat ceva deosebit la sufletul tău.

Să vie și la noi scriitori care să înțeleagă bine acest chip de povestiri — dealtfel, vreo două bucăți în genul acesta s-au tipărit în revistă — și atunci vom zice că proza noastră a înaintat în această direcțiune. Pînă atunci vom lăsa loc mare versurilor, pentru că aici cultura noastră literară s-a arătat mai bine pînă acum și aici sînt mai multe forțe care să afirme felul nostru de a înțelege literatura.

VERSUL LIBER ȘI DEZVOLTAREA ESTETICĂ A LIMBEI LITERARE

Mulți își închipuiesc că a scrie în versuri libere este un capriciu sau un mijloc de a evita greutățile versului obișnuit, tradițional, și deci, și într-un caz și într-altul, n-ar trebui luat în seamă — totul ar fi o încercare neizbutită de a înlocui un procedeu de versificație consacrat de mult și singurul într-adevăr potrivit exprimării poetice. Când în Franța câțiva streini, ca Vielé-Griffin, G. Kahn ș.a., au luat, acum vreo douăzeci de ani, apărarea teoriilor simboliste care cuprindeau ca punct de program și versul liber, li s-a zis: „da, dumneavoastră voiți să scrieți versuri libere, pentru că nu sînteți în stare, ca streini, să stăpîniți versul clasic francez și vi se pare mai ușor să recurgeți la o inovație care dă dreptul fiecăruia să scrie cum vrea“.

Celor care întîmpinau astfel pe îndrăzneții inovatori li s-ar fi putut răspunde că e, dimpotrivă, mai greu să lucrezi cu mijloace care n-au fost bine încercate mai înainte, pe care nu le-ai primit de-a gata; a urma calea pe care au trecut generațiuni întregi e mai comod decît a-ți tăia singur drumul și a-l înlesni altora.

Așa e, de fapt, și cu versul liber. Numai cei care nu-l înțeleg, care-l consideră superficial, pot să spuie că e mai ușor să recurgi la el, pentru că, între altele, ești dispensat de rima obligatorie și poți pune într-un șir orice număr de silabe.

Dacă ar fi așa, ar urma că versul liber nu ne dă nici o armonie, că se reduce la ceva absolut formal, la o iluzionare a cetitorului, căruia i s-ar putea prezenta aceleași lucruri în proză. La aceasta protestează însă atîtea versuri libere — într-adevăr,

fără rime și cu număr inegal de silabe — care, cu toate acestea, prezintă o armonie ce nu este deloc mai pe jos, chiar superioară de multe ori, armoniei versurilor tradiționale. De unde să vie atunci această armonie?

Aici este punctul principal al discuției și cel pe care nu l-au înțeles bine adversarii tehnicei simboliste.

Versurile libere — adevăratele versuri de acest fel, pentru că s-au scris și se scriu multe care nu-și merită numele¹ — se întemeiază pe principiul armoniei interne, al muzicalității strînse între cele mai mici părți care le alcătuiesc; ritmul lor, variat sau capricios la prima vedere, este de o unitate, de o condensare pe care numai cineva cu prejudecăți de școală veche nu poate să le recunoască. În versul tradițional elementul armonic principal este rima; pe ea o urmărește încontinuu poetul ca și cetitorul; dar rima este numai o armonie parțială — armonie finală — a versurilor; cu toate acestea, pe ea s-a pus și se pune mult preț în versificația obișnuită, și de aceea cîți nu s-au crezut poeți numai pentru că rimau cu oarecare îndemînare! De aici a urmat că elementului celuilalt al armoniei, și celui mai important, ritmului, nu i s-a dat totdeauna atențiunea cuvenită — dacă rima își producea la sfîrșit efectul, poetul era mulțumit, nu se îngrijia totdeauna dacă ritmul era corect. Și mai ales la poeții noștri s-ar putea găsi, pagină după pagină, asemenea păcate datorite încrederii prea mare în efectul rimei, în puterea ei de a întuneca greșelile de ritm. Cu deosebire la Eminescu, s-ar vedea cît de puțin își dă samă de armonia internă a versului — pentru ritm Eminescu avea o ureche detestabilă și cînd cetim, d.e., începutul *Egipetului*, cu versuri ca acestea:

Nilul mișcă valuri blonde pe cîmpii cuprinși de Maur,
Peste el cerul d-Egipet desfăcut în foc și aur,
Pe-a lui maluri galbeni, șese, stuful crește din adînc;
Flori, juvaeruri în aer, sclipesc tainice în soare.

unde te izbești de monstruoșități ritmice (*cîmpii, cerul, juvaeruri, sclipesc* etc.), te întrebi dacă ar mai da impresia de versuri dacă le-ar lipsi rima.

Cei care scriu versuri libere, emancipîndu-se de tirania rimei, pun pe primul plan armonia ritmică, muzicalitatea versului, așa cum rezultă din fiecare cuvînt asociat cu altul. Dacă ne mai gîndim că tot simbolistii au dat o mai mare atențiune și altei părți

¹ V. și ce spuneam în articolul *Contraziceri și lămuriri estetice*, tot în această revistă, vol. II, p. 535.

a felului în care sînt asociate cuvintele, anume valoarea sugestivă a fiecăruia din ele alături cu celelalte, nu mai încapă îndoială că versificația simbolistă este un progres față de cea de mai înainte. Și dacă versificația tradițională — cum am spus altădată, nu susținem înlăturarea ei — a primit, pe ici, pe colo, cîteva îndreptări, pe lângă cele aduse de parnasieni, acestea se datoresc influenței simbolismului.

Comparată cu versificația simbolistă, cea veche ne face impresia unei clădiri avînd prin colțuri unele motive de efect — ca și rima — fără o deosebită preocupare de armonia estetică a fiecărei părți; versificația simbolistă amintește, din contra, o clădire fără înflorituri prin colțuri, dar ale cărei părți sînt bine armonizate.

Dacă versul liber e o perfecționare a armoniei ritmice și dă mai multă atențiune felului cum sînt asociate cuvintele, sub toate raporturile, este sigur că el este chemat să joace un rol însemnat în dezvoltarea limbei literare, în eforturile de înnobilare a ei. În locul strălucirii false, a unei armonii superficiale, cu care ne deprinsese romantismul și de care nu ne-am desfăcut deplin, simbolismul ne dă și în partea expresivă, ca și în cea sufletească, o armonie adevărată, temeinică și de o bogăție care nu înșală. Și cine poate folosi mai mult din o asemenea îndrumare decît tocmai noi, care așteptăm încă limba literară bine întemeiată în toate direcțiunile? În dezvoltarea estetică de azi a limbei române, simbolismul apare ca o necesitate și cei care vor veni mai târziu o vor recunoaște — cum ne vor da dreptate puținilor care am apărut-o.

1908

SUFLETUL NOU ÎN POEZIE

Orice schimbare, orice inovațiune în literatură, este un semn de dezrobire sufletească, e ca o cucerire a gândului dincolo de hotarele între care timpul l-a ținut încătușat.

Uneori aceste dezrobiri vin mai curînd, alteori mai târziu, uneori ating mai multe suflete, alteori mai puține, dar cînd ne găsim în fața lor privirile noastre trebuie să le întîmpine nu numai cu o îndreptățită bucurie, ci și cu stăruitoarea curiozitate de a le urmări mai departe, de a cerceta împrejurările care le-au adus și temeiurile pe care se razimă.

Preocupați numai de unele lucruri — cîte din ele prea neînsemnate! — și stăpîniți de mania de a măsura totul cu balanța ori cu compasul, istoricii literari și criticii uită prea deseori că ceea ce trebuie pus în primul rînd în evidență dintr-o manifestațiune literară este substratul ei sufleteesc. Rostul și valoarea unei producțiuni literare rămîn neînțelese dacă nu căutăm să ne dăm samă de semnificațiunea ei psihologică, să cunoaștem sufletele din care a izvorît. Se mai uită iarăși că o manifestațiune literară are nenumărate legături cu alte manifestațiuni intelectuale, că opera unui scriitor ne arată la fiecare pas idei, sentimente, care-l apropie de artiștii și chiar de oamenii de știință din timpul său.

A urmări deci o producțiune literară în legătură cu motivele sufletești care au determinat-o și a arăta punctele ei de atingere cu toate formele de gîndire ale epocii — aceasta trebuie să fie prima preocupare a celui care vrea să ne-o înfățișeze în geneza și adevărata ei valoare.

În chipul acesta vom căuta să prezentăm mișcarea poetică din timpul nostru, și numai urmînd această cale se va putea vedea mai bine temeinicia și însemnătatea ei. Este cu atît mai necesară această procedare cu cît avem dinaintea noastră o manifestare literară despre care s-a spus că n-ar avea rădăcini adînci în sufletul contemporan, ci ar fi numai o născocire, un capriciu al cîtorva spirite alucinate și sterpe.

...Era pe la 1882. Prin reviste și jurnale franceze nume nouă de poeți și critici veniau să turbure liniștea celor care continuau să se închine la cîțiva idoli ai literaturii. Nu se vedea încă bine ce voiau acești noi-veniți, nu se începuse luptele cu lovituri îndrăznețe dintr-o parte și dintr-alta, nu se publicase manifeste, dar se simția că în lumea scriitorilor se pregătește ceva care va zdruncina multe credințe.

Încetul cu încetul, un ideal literar începe să se deslusească din aceste frămîntări, alți scriitori noi se ivesc și o școală poetică cu principii deosebite de ale parnasienilor și naturaliştilor vine să-și ceară dreptul la viață.

Noua școală își ia ființă pe la 1885 și sub numele de simbolism deșteaptă deodată furtuni de atacuri. N-a fost mișcare literară care să întâmpine o mai mare înverșunare și să aibă să lupte cu mai multe critici nedrepte, degenerînd uneori în glume de rău-gust din partea tuturor nechemaților, la care veniau să se alăture cîteodată și scriitori reputați din alte grupări literare. Chiar azi simbolismul e privit cu neîncredere în unele cercuri ori denunțat ca o școală de pervertire a simțului literar. Cînd numele de „decadent“, înfrățit cu acela de „deliquescent“, a fost aruncat de cîțiva răuvoitori, publicul a găsit un prilej mai mult ca să privească dușmănos ori să ignoreze pe adepții noului crez literar.

S-a întîmplat chiar de data aceasta ce se întîmplă de multe ori în luptele literare: epitetul de „decadent“, aplicat cîtorva rătați care nu aveau nici o legătură cu simbolistii sau unor „poetae minores“ care nu înțelesese ori denaturase, exagerînd, teoriile acestora, a ajuns repede să fie identificat cu acela de partizan al simbolismului. Și cîte calificative nu s-au legat atunci de numele simbolistilor, cîte legende nu s-au pus în circulație pe socoteala lor — nu era diformitate sufletească, nu era extravaganță care să nu li se atribuie: cronicarul literar al ziarului *Le Temps* scria despre ei în 1885 că ar fi niște isterici, niște nevropați, stăpîniți de o aversiune incurabilă împotriva a tot ce e sănătos și avînd numai cultul pentru ce e anormal, pervertit, satanic.

Confuziunea aceasta nu se mai face azi în Franța nici de cei care se arătase la început ostili revoluționarilor poeți; ea mai dăinuiește însă în alte părți și mai ales la noi unde cuvîntul „decadent“ se repetă ca o provocare continuă la adresa simbolistilor.

Ce însemnează însă a fi decadent? Desigur că nu altceva decît a fi lipsit de vigoare, a nu mai avea energia care-ți dă purița să-ți tai singur drumuri nouă, a trăi din ce ai moștenit de la alții. Și dacă este vorba de literatură, unde oare trebuie căutați adevărații decadenți dacă nu printre cei care au continuat ori mai continuă să ia apărarea tuturor curentelor compromise, să glorifice toate vechiturile literare? Decadenți erau poetaștrii francezi de la începutul secolului trecut care versificau în genul lui Delille, decadenți erau atîți întîrziati de pe la 1860 care repetau locurile comune ale romantismului — și la noi decadenți sînt toți care înșiră versuri în felul doinelor lui Alecsandri ori caută să reproducă tiparul eminescian.

Și, lucru curios, decadenți au fost socotiți tocmai poeții care nu voiau să recunoască formulele literare de mai înainte, care veniau să introducă o inspirație nouă și să revoluționeze chiar principiile de versificație. Nu e aici o nepotrivire care singură arată cît de falsă și de tendențioasă era apropierea între aceste două cuvinte, simbolist și decadent?

În ce chip generațiunea nouă de poeți căuta să se emancipeze de tirania școalelor de mai înainte, cum concepțiunea lor despre artă aducea ceva deosebit, surprinzător și fecund, aceasta se va vedea din analiza pe care o vom da mai departe.

Era însă o exagerare — obișnuită la toți novatorii — cînd se spunea că simbolismul nu datorita nimic mișcării literare care-l precedase și cu care a venit în conflict de la început. În literatură, ca și aiurea, orice curent nou are puncte de contact cu curentele anterioare și aparițiunea lui nu poate fi înțeleasă dacă îl izolăm de producțiunile care l-au precedat.

Deși a pornit ca o reacțiune împotriva școlei parnasiene, simbolismul apare ca o continuare a acesteia și ceea ce-l leagă de ea este cultul artei superioare, disprețul pentru inspirațiunea ușoară și sentimentalismul frivol. Parnasienii au venit într-un timp cînd romantismul în descompunere turburase conștiința artistică, și marele lor merit, cu toată rigiditatea formulei în care au stăruit, cu toată mărginirea de hotare pe care au impus-o inspirațiunei, este de a fi redat poeziei noblețea uitată și intransigența formei impecabile.

Un Leconte de Lisle este premergătorul sufletelor alese care au îndrumat, sub forma simbolistă, poezia franceză către un nou

idealism. Legăturile simbolistilor cu parnasienii se văd, dealtfel, din opera unui Henri de Régnier, care în primele sale versuri amintește tehnica parnasiană pe care și-o însușise în contact cu Leconte de Lisle și Heredia.

Oricît s-ar deosebi simbolistii de naturaliști — se poate chiar spune că sînt două școli diametral opuse — nu este o paradoxă să-i punem un moment alături cînd urmărim evoluțiunea literară a ultimelor decenii. Naturalistii au adus o observare mai adîncă a lumii înconjurătoare, o înțelegere mai largă a sufletului modern, și prin aceasta au contribuit la dezvoltarea cîtorva însușiri care disting pe simbolisti: viziune mai vastă despre lume, curiozitate veșnic vie pentru ce este propriu vieții de astăzi. Se pot oare înțelege multe din versurile lui Emile Verhaeren fără literatura naturalistă de pe la 1880? Mare parte din simbolurile grandioase ale poetului belgian ne apar ca o dezvoltare a temelor de predilecțiune ale naturaliștilor și de aceea unii l-au asemănat cu Zola prin puterea evocatoare și darul de a desprinde tainele de viață intensă din mulțimea de aspecte ale lumii de azi.

Înrudire mai apropiată au simbolistii cu alți scriitori, și pe aceasta au recunoscut-o singuri.

Dintre poeții de la mijlocul veacului trecut Baudelaire poate fi socotit ca un antemergător al curentului simbolist. Acest izolat, acest „prince des ténébres” care a adus în poezie o sensibilitate nouă, un fior necunoscut, lăsa să se întrevadă în opera lui subtilă, rafinată, de o resemnare solemnă, o parte din ce avea să caracterizeze poezia de mai târziu. Ceea ce îl apropie mai ales de simbolisti este analiza adîncă, adeseori chinuitoare, a stărilor sufletești, intuiția unei vieți misterioase care plutește în jurul nostru, descoperirea de legături tainice, de „correspondances” nebănuite între lucrurile cele mai depărtate.

Un alt poet în care simbolistii aveau să se recunoască este Rimbaud — temperament de alucinat, de visător răzvrătit, care, fără să fi lăsat o operă unitară și mai bogată, a făcut să răsunе în poezia franceză accente nouă, de o zguduitoare emoțiune. În muzica stranie a versurilor lui se vede clocotind un suflet îndurerat și îndrăzneț, luptînd cu himere și zbătîndu-se printre uraganele vieții ca acea corabie frămîntată de valuri pe care ne-o descrie într-una din poeziile sale și care anunță simbolurile poetilor de mai târziu.

Alături de Rimbaud, figura lui Villiers de l'Isle-Adam se înalță și ea în lumina care avea să vestească sfîrșitul naturalismului. Povestirile lui de o aristocratică imaginație, înfățișîndu-ne

o lume fantomatică de suflete rari, enigmatice, și înălțîndu-ne într-un maiestos zbor de gânduri pînă la culmile stăpînite numai de vulturi ai artei, apropie și pe acest izolat de elita scriitorilor care s-au ridicat după 1880.

Un nume care se amintește des cînd se vorbește de simbolisti este acela al lui Paul Verlaine; unii — necunoscători ai evoluțiunei literare dintre 1880 și 1890 — fac chiar confuziunea să-l pună printre simbolisti. Paul Verlaine n-a fost însă simbolist; în anii din urmă ai vieții lui critica chiar aspru pe cei din școala nouă, reproșîndu-le înstreinarea de spiritul francez, cultul pentru „allemandisme”, și dezaprobînd inovațiunile tehnice care i se păreau prea îndrăznețe, introducerea versului liber, căruia îi zicea ironic „vers à mille pattes”. Cu toate acestea, mișcarea simbolistă nu poate fi înțeleasă fără autorul *Poemelor saturniene*. Verlaine a fost și el un precursor al simbolistilor și cînd aceștia au început să se manifeste, glasurile lor de simpatie s-au îndreptat spre el, proclamîndu-l ca un maestru, recunoscîndu-l ca poetul care emană poezia franceză de multe convențiuni. Verlaine a revendicat pentru poeți libertatea artistică uitată de cîtva timp în Franța, arătînd prin versurile lui că oricît ar lovi în unele prejudecții, oricît ar veni în conflict cu felul de a judeca al contemporanilor, un poet nu trebuie să facă nici o concesiune, nu trebuie să țină samă de formule și rutină, ci să se arate așa cum e, cu sufletul lui, întreg, neprefăcut. Verlaine se apropie și mai mult de simbolisti cînd vine să se ridice împotriva versurilor prea precise, prea puțin evocatoare, și proclamă superioritatea poeziei ce ne duce într-o lume de vis, vaporosă, și redă, în cuvinte muzicale, care par mai mult o șoaptă, nuanțele cele mai subtile, cele mai variate:

Rien de plus cher que la chanson grise
Où l'Indécis au Précis se joint,

zice dînsul în *Art poétique* — și mai departe:

Car nous voulons la Nuance encor,
Pas la Couleur, rien que la nuance!

Să nu uităm că Verlaine a fost mult timp unul din cei neînțeleși, unul din acei „poètes maudits” cărora li se imputa coruperea gustului literar — și tot astfel erau considerați simbolistii, așa că era firesc ca o apropiere să se facă între ei. De aceea îl vedem pe Verlaine alături de poeții tineri, simpatizînd cu ei, deși nu împărtășia toate vederile lor.

O afinitate intelectuală și mai mare leagă pe simbolisti de Mallarmé. Mulți comit însă greșala de a-l alătura și pe el, fără nici o rezervă, la gruparea simbolistă.

E adevărat că Mallarmé a susținut multe idei pe care le regăsim la simbolisti, e adevărat că în contact cu dînsul — la acele întruniri pe care le ținea în „home”-ul lui artistic din rue de Rome — s-au format cei mai mulți poeți din noua generațiune; dar activitatea lui poetică, începută în mediul parnasian, număra mai mulți ani în momentul cînd simbolistii au dat semnalul luptei lor. De altă parte, Mallarmé nu și-a însușit unele puncte din programul simbolist; el a rămas mai fidel tradițiunei; astfel, fără să arate versului liber ostilitatea pe care am văzut-o la Verlaine, dînsul era convins că nu e nici un motiv să se renunțe la versul alexandrin, singurul care poate impune prin maiestrea lui: „Je demeure convaincu — spune în *Crise du vers* — que dans les occasions amples on obéira toujours à la tradition solennelle, dont la prépondérance relève du génie classique”.

S-ar putea găsi deosebire între Mallarmé și simbolisti chiar în subiectele, adeseori prea lipsite de amploare, de varietate, pe care le-a dezvoltat în poeziile lui și care contrastează cu poemele în linii mari, bogat conturate, ale unui H. de Rénier sau Verhaeren. Dar să vedem ce-l leagă totuși pe Mallarmé de simbolisti, și încă mai mult decît toți scriitorii amintiți pînă acum.

Priviți cu dispreț ori ridiculizați, poeții tineri au găsit în Mallarmé, ca și în Verlaine, un înțelegător, un protector. Figură impunătoare prin intransigența părerilor sale, prin închinarea vieții întregi unui gînd superior, nu se putea ca dînsul să nu fie privit cu admirațiune de tinerii însetați de idealism. Cine ar fi putut înțelege mai bine aspirațiunile nouă decît un suflet ca al lui Mallarmé, devotat artei, știind să prețuiască tot ce era un semn de dezrobire intelectuală, de la avînturile îndrăznețe ale unui E. Poe ori ale preraphaeliștilor, cu creațiunile lor de artă subtilă, mistică, și pînă la ce căutau să realizeze tinerii poeți?

Era însă ceva mai mult ce venia să apropie pe Mallarmé de simbolisti. Ca teoretician, dînsul împărtășia vederi ce concordau cu ale acestora; astfel principiul de la care pleca în materie de literatură ori de artă era că nici un motiv nu trebuie redat prea direct, ci mai mult sugerat, exprimat printr-o aluziune; un poet, un pictor, după părerea lui, este mai artist, ne emoționează mai puternic cînd numai evocă lucrurile, nu stăruie asupra lor, nu ni le impune prin îngrămădire de detalii, prin descrieri prea precise. Ideea aceasta revine des la Mallarmé și o exprima astfel în

rîndurile pe care le însemna în *Magie* și în răspunsul pe care-l da în 1891 la ancheta literară întreprinsă de J. Huret:

„Evoquer, dans une ombre exprès, l'objet nu, par des mots allusifs, jamais directs, se réduisant à du silence égal, comporte tentative proche de créer... Nommer un objet, c'est supprimer les trois quarts de la jouissance du poème qui est faite du bonheur de deviner peu à peu; le suggérer, voilà le rêve.”

Vedem aici, exprimat în stilul propriu lui Mallarmé, principiul pe care l-au aplicat și simbolistii, după cum se va vedea mai departe.

În ce privește forma, ideile lui Mallarmé veniau și ele să se înțelească, în unele puncte, cu ale simbolistilor: limba poetică, zicea dînsul, s-a banalizat, și-a pierdut puterea expresivă și trebuie regenerată, îmbogățită cu elemente nouă, în stare să redea toate nuanțele sufletelor moderne. Pentru a înlocui cuvintele demonetizate, Mallarmé recomanda scriitorilor să recurgă la forme din trecut sau să le derive din fondul limbei franceze ori chiar al celei latine.

Mallarmé mergea chiar mai departe și susținea că un scriitor are dreptul să dea și frazei forma care i se pare mai artistică, mai îndepărtată de felul comun de a scrie. În aplicarea acestei idei Mallarmé a mers însă prea departe, căzînd în exagerări care au dat operei lui o înfățișare stranie. Prin căutarea sistematică de cuvinte rari, prin întrebuintarea celor curente cu alt înțeles, prin construcțiuni împotriva spiritului sintaxei franceze, chinuite și obscure, Mallarmé ajunsese să scrie într-o limbă artificială, ultra-alambicată, care face din multe pagini ale sale, în proză sau în versuri, adevărate enigme al căror înțeles nu poate fi prins nici chiar de cei deprinși cu genul său.

Mallarmé uitase că un cuvînt nu trebuie luat izolat, că valoarea lui atîrnă de la felul în care apare alături de altele, de la asociațiunile pe care le stabilește între ele scriitorul, așa că multe cuvinte din cele mai întrebuintate, chiar banale, pot avea valoare poetică dacă sînt prezentate într-un tot artistic, original. Pictorul nu lucrează și el cu culori obișnuite și cu toate acestea ce altceva arată originalitatea lui dacă nu chipul în care știe să le prezinte, să le combine?

Nu se poate desigur interzice unui scriitor să recurgă și la cuvinte rari, la expresiuni proprii, dar în întrebuintarea lor trebuie păstrată o măsură, lucru pe care l-a uitat Mallarmé, și de aceea simbolistii care au evitat curiozitățile, efectele prea forțate, s-au îndepărtat de el și au dezaprobat felul lui de a scrie, recunoscîndu-i însă ce nu-i va putea tăgădui nici un istoric ne-

părtinitor al literaturii franceze din timpurile din urmă : concepțiunea superioară ce și-o făcuse despre artă, disprețul pentru tot ce este improvizație, efect de moment.

Pentru ca să înțelegem mai bine sufletul de artist al lui Mallarmé și unele din ideile sale literare nu trebuie să uităm influența pe care a avut-o asupra lui muzica. Admirator entuziast al lui Wagner, dînsul căuta să aplice la poezie teorii muzicale și s-o transforme într-o artă producătoare de aceleași emoțiuni ca și acordurile maestrului german. Pentru Mallarmé, poezia nu era decît un fel de muzică — „la poésie est musique par excellence” — și de aceea căuta să realizeze în versuri, prin anumite asociațiuni de cuvinte, efecte de orchestrațiune analoge celor dintr-o simfonie.

Ideea aceasta o regăsim și la simbolisti : unii din ei, ca René Ghil, șeful grupărei numite „evolutivă-instrumentistă”, au crezut că poezia trebuie considerată ca o ramificațiune a muzicii, ca o artă chemată să dea și ea, prin armonii de cuvinte, „echivalențul imaterial și matematic” al instrumentărilor muzicale ; alții, evitînd asemenea exagerări și aducîndu-și aminte că poezia nu trebuie confundată cu alte arte, au înțeles această apropiere între poezie și muzică în sensul că un poet își poate îmbogăți inspirațiunea, poate ajunge chiar la efecte ritmice nouă prin cunoașterea operelor muzicale, prin înțelegerea principiilor care au revoluționat tehnica muzicii moderne.

Influența muzicii se poate, dealtfel, ușor urmări la toți simbolistii, atît în unele motive de predilecțiune ale lor, producînd emoțiuni analoge celor izvorîte din extazul muzical, cît și în vocabularul lor și mai ales în versificațiune — versul liber, cu unitățile lui ritmice inegale, nu este în mare parte decît aplicarea la poezie a concepțiunii wagneriene. Simbolistii — spre deosebire de parnasieni, atrași mai mult spre artele plastice — au fost o generațiune de entuziaști pentru muzică, și mai ales Wagner, cu operele lui zguduitoare, tumultuoase, de o armonie nouă, misterioasă, a avut cea mai mare înrîurire asupra lor. Influența aceasta o arată bine Gustave Kahn în prefața volumului său de *Poèmes* :

„Je suis persuadé et sûr, quant à ce qui me regarde, que l'influence de la musique nous amena à la perception d'une forme poétique à la fois plus fluide et plus précise, et que les sensations musicales de la jeunesse (non seulement Wagner, mais Beethoven et Schumann) influèrent sur ma conception du vers.”

Gustave Kahn ar fi putut adăuga că și César Franck a influențat pe simbolisti cu compozițiile sale de o severă și nobilă

arhitectură muzicală, iar în timpurile din urmă mișcarea simbolistă se leagă și mai mult de cea muzicală prin operele lui C. Debussy și Vincent d'Indy.

Pentru a înțelege atmosfera intelectuală în care și-a luat naștere simbolismul, trebuie să amintim și ceea ce venise să revoluționeze un alt domeniu al artei, pictura.

Pe la 1870 impresionismul schimbă cu totul principiile de reprezentare a naturii : plecînd de la ideea stabilită de cercetările științifice că colorile sînt un complex de vibrațiuni ale undelor luminoase, că ceea ce impresionează ochiul nostru e rezultatul unei sinteze optice a multiplelor elemente din care sînt alcătuite colorile, pictorii din școala nouă, cu Monet și cei care au urmat după dînsul, au căutat să redea în tablourile lor această complexitate de nuanțe, această mobilitate de tonuri care rezultă din juxtapunerea colorilor și toată lumina vie, vibratoare, care însuflește aspectele naturii. Procedînd astfel, introducînd în arta lor o mai mare putere de analiză și mai multă spontaneitate, pictorii s-au smuls și ei de sub tirania formulelor pe care le impunea romantismul degenerat. Era, prin urmare, și în mișcarea impresionistă o revendicare a libertății artistice, o regenerare potrivită aspirațiunilor sufletului nou. De aceea simbolistii au privit-o cu simpatie, s-au regăsit în ea, și rîndurile pe care le scria Jules Laforgue pe la 1885 redau bine acest sentiment de solidaritate intelectuală între literatură și pictură.

„Où l'académique ne voit que le dessin extérieur enfermant le modelé, l'impressionniste voit les réelles lignes vivantes... il voit et rend la nature telle qu'elle est, c'est-à-dire uniquement en vibrations colorées... Plus de mélodie isolée, le tout est une symphonie qui est la vie vivante et variée, comme «les voix de la forêt», des théories de Wagner en concurrence vitale pour la grande voix de la forêt, comme l'Inconscient, loi du monde, est le grande voix mélodique, résultante de la symphonie des consciences de races et d'individus. Tel est le principe de l'école du plein-air impressionniste... Ce principe a été, non systématiquement, mais par génie appliqué en poésie et dans le roman chez nous.”

Ceea ce făcea pe simbolisti să vadă în impresionisti tot un fel de înaintași era mai ales împrejurarea că și aceștia luptase pentru o artă cu motive mai bogate de sugestiune — un tablou impresionist nu ne mai dă linii precise, contururi meticuloase, ci o varietate de tonuri, un complex de motive optice, pe care le unifică, le completează, viziunea și imaginațiunea noastră.

Pe lîngă muzică și pictură, sculptura a venit și ea să schimbe concepțiunile estetice ale generațiunii de pe la 1880. Rămășă mult

timp în urmă, sculptura și-a reînnoit principiile, a redevenit și ea o artă vie. Regenerarea ei se datorește lui Rodin, ale cărui opere ne-au făcut să înțelegem care este adevărata lume din care trebuie să se inspire un sculptor de azi și în ce chip să ne-o redea. Din creațiunile lui Rodin se desface aceeași idee ca și la impresionisti: ochiul nostru a fost falsificat, deprins cu un fel stereotip de a i se reprezenta lumea înconjurătoare — trebuie să i se dea de aci înainte forme mai expresive, mai bogat nuanțate, mai vibratoare de viață. De aceea când privim o operă ieșită de sub dalta lui Rodin descoperim o putere de expresiune pe care n-am mai întâlnit-o în sculptura modernă, și ce emoționează mai mult este că vedem în ea trăind viața de azi, sufletul nostru, visător ori energic, sceptic ori îndrăzneț, blând ori ironic. Sculptura lui Rodin mai are superioritatea de a fi artă intelectualizată, de a ne da figuri sub a căror frunte se agită o lume de gânduri. Rodin este un artist profund gânditor, am putea zice filozof, și de aceea creațiunile lui apar ca mărețe sinteze de viață. Ele au și o semnificațiune simbolică, făcându-ne să ne gândim la mai mult decât ne reprezintă.

Urmărită în chipul acesta, în legăturile cu alte forme de artă, mișcarea simbolistă apare ca o evoluțiune firească, și nicidecum ca o manifestare accidentală, cum s-a zis de atâtea ori, ca un capriciu al câtorva visători — ea are temeiuri adânci în sufletul contemporan. Dacă ar fi fost o mișcare artificială, nu ne-am putea explica împrejurarea că trecând peste hotarele Franței a ajuns să regenereze, să fecundeze alte literaturi; alături de J. Laforgue, E. Verhaeren, Henri de Régnier, M. Maeterlinck, Stuart Merrill, Vielé-Griffin, Ch. von Lerberghe, G. Kahn ș.a., care reprezintă simbolismul francez, literatura din alte țări numără și ruri de scriitori formați la școala simbolistă; în Anglia întâlnim pe: A. Symonds, W. Yeats, F. Thompson; în Germania (și Austria) pe: Gerhart Hauptmann, Stefan George, H. von Hofmannsthal, R.-M. Rilke, O. Bierbaum, A. Holz, R. Dehmel; în Italia: d'Annunzio, G. Orsini, G. P. Lucini; în Spania (împreună cu America): Rubén Darío, F. Villalpesa, R. Perez de Ayala; în Portugalia: Eugenio de Castro, Manuel da Silva-Gayo; în Rusia: D. Merejkovski, V. Brusoff, Z. Hippius, A. Block; în Ungaria: scriitorii grupați în jurul revistei *Nyugat* ș.a.

Firește, în fiecare din aceste țări, simbolismul se prezintă cu unele caractere deosebite, după temperamentul scriitorilor, după mediul literar în care a pătruns, uneori îl vedem altoindu-se peste reminiscențe romantice mai vii ori mai vagi, dar pretutindeni el

a adus o prefacere a sensibilității, precum și forme nouă de exprimare.

Din ce am expus până aici s-au putut numai întrevedea unele puncte din concepțiunea simbolistă: rămîne s-o precizăm mai bine, să arătăm ce este ea de fapt și întru cât corespunde sufletului de astăzi.

Ceea ce caracterizează pe omul contemporan este, cum s-a spus de atâtea ori, o mai mare complexitate sufletească. Aceasta a făcut ca și lumea exterioară să ne apară în același chip, să ne-o reprezentăm în forme și raporturi de o nesfârșită complexitate. La aceasta a contribuit, desigur, în mare parte știința, care a venit să ne arate ce complicat este mecanismul naturii, ce haos de forțe, când armonizându-se, când luptînd între ele, ne înconjoară de pretutindeni.

De altă parte, dezvoltarea facultăților noastre sufletești ne-au făcut să ne dăm mai bine samă de raporturile strînse care există între noi și lumea dinafară, de acele fire tainice care leagă ființa noastră sufletească de restul naturii. La anumite gânduri ori emoțiuni corespund anumite împrejurări dinafară, și de aceea nu este stare sufletească ce să nu poată fi concretizată în o stare a naturii, să nu-și găsească analogii, „corespondențe“, în formele exterioare de viață. Ideea aceasta este punctul de plecare al concepțiunii simboliste și o găsim exprimată, într-un fel sau altul, la toți poeții noi.

Cînd Henri de Régnier spune într-una din poeziile sale:

La fontaine qui pleure est une âme qui souffre,

poetul stabilește o legătură între tristețea unui suflet și picăturile de apă care cad încet, monoton, în bazinul unui parc.

Cînd același poet vede parcă expresiunea sentimentului de mîndrie în soarele cuceritor de la amiază și a deznădejdei în apusul care sîngerează:

Orgueil: midi sur la forêt et sur la mer...

Détresse: couchants qui saignent,

ori cînd sunetul clopotelor de dimineață, de la amiază și de seară, îi amintește speranțele, avînturile noastre de iubire și regretele:

Vous entendrai-je encore, ô cloches, une à une,

Recommencer — Espoir, Amour, Regret — chacune

Votre bruit tour à tour d'or, de bronze et d'argent?

dînsul exprimă în același fel, prin aceleași asociațiuni de motive sufletești și motive exterioare, gândurile, emoțiunile sale.

Întîlnim, fără îndoială, și la alți poeți în afară de simbo-
liști apropiere între stările sufletești și lumea exterioară, dar pro-
cedeul este cu totul deosebit. Comparațiile poezilor clasici ori
romantici se întemeiază și ele pe asemenea asociațiuni, dar cei
doi termeni de comparațiune sînt direct puși în legătură prin alte
cuvinte. La simboliști acest intermediar lipsește, e lăsat numai să
se subînțeleagă, uneori chiar vedem exprimat numai unul din ter-
meni, lăsîndu-se celălalt să fie dedus, imaginat, așa că simbolul
apare ca o comparațiune subînțeleasă sau în care a fost suprimat
unul din termeni. În felul acesta, simbolul are avantajul de a ne
da impresii mai concentrate, mai puternice — el nu procedează
prin serii, prin succesiuni, prin dezvoltări de prisos, ci ne evocă
lumea poetică deodată, prin asociațiuni simultane de stări sufle-
tești și motive exterioare care le concretizează.

Ceea ce mai deosebește pe simboliști de poezii de mai înainte
este împrejurarea că asemenea apropiere de elemente prezentînd
între ele unele analogii formează însuși principiul poetic al lor,
pe cînd la cei din urmă ele sînt mai mult ceva întîmplător, ac-
cesoriu. Deosebirea este și mai evidentă cînd luăm în samă aso-
ciațiunile nouă, surprinzătoare, larg evocatoare, ale simboलिष्टilor,
pe cînd poezii de altădată se mărginau la cîteva comparațiuni,
ori prea obișnuite ori limitate la un cerc uniform de idei.

Din introducerea în felul acesta a simbolului a rezultat o
reprezentare mai vie a naturii, o însuflețire a lucrurilor care ne
înconjoară: tot ce se agită în sufletul nostru este transpus în
cadru lumea exterioară și cele mai neînsemnate obiecte ne apar
sub o înfățișare nouă, ajung să trăiască alături de noi, din fluidul
de viață trecut din sufletul nostru.

A simți această legătură misterioasă între noi și restul lumii,
a proiecta în afară agitațiunea continuă a eului nostru este una
din trăsăturile caracteristice ale sensibilității moderne. Ceva în
felul acesta găsim și la scriitori anteriori simboलिष्टilor; astfel
Gérard de Nerval — în care poezii de azi au văzut tot un pre-
cursor îndepărtat — ne descrie, într-una din paginile acelor con-
fesiuni de viață chinuită și exaltată pe care ni le-a lăsat în *Le
rêve et la vie*, viziunea ce i-a fost inspirată de contemplarea unui
tablou de seară:

Je me promenai le soir plein de sérénité aux rayons de la lune,
et en levant les yeux vers les arbres, il me semblait que les feuilles
se roulaient capricieusement de manière à former des images de ca-
valiers et de dames portés par des chevaux caparaçonnés... Cette
pensée me conduisit à celle qu'il y avait une vaste conspiration de

tous les êtres animés pour rétablir le monde dans son harmonie
première, et que les communications avaient lieu par le magnétisme
des astres, qu'une chaîne non interrompue liait autour de la terre les
intelligences dévouées à cette communication générale, et que les
chants, les danses, les regards, aimantés de proche en proche, tra-
duisaient la même aspiration... Tout dans la nature prenait des as-
pects nouveaux et des voix secrètes sortaient de la plante, de l'arbre,
des animaux, des plus humbles insectes, pour m'avertir et m'encou-
rager. Le langage de mes compagnons avait des tours mystérieux dont
je comprenais le sens, les objets sans forme et sans vie se prêtaient
eux-mêmes aux calculs de mon esprit; des combinaisons de cailloux,
des figures d'angles, de fentes ou d'ouvertures, des découpures de
feuilles, des couleurs, des odeurs et des sons je voyais ressortir des
harmonies jusqu'alors inconnues. Comment, me disais-je, ai-je pu
exister si longtemps hors de la nature et sans m'identifier à elle.
Tout vit, tout agit, tout correspond...

Ceea ce era mai mult o intuiție momentană la Gérard de
Nerval, ceea ce licăria numai în sufletul lui, la simboलिष्टi apare
ca o stare permanentă, ca un element esențial de inspirațiune. De
aceea în opera lor găsim la fiecare pas această comunicare de viață
naturii întregi prin puterea taumaturgică a sufletului nostru —
versurile următoare ale lui H. de Régnier exprimă bine felul de
a simți al tuturor simboलिष्टilor:

Il me semble que l'ombre informe, peu à peu,
Tressaille, tremble, vibre et s'anime et se meut
Et sourdement s'agite en son silence obscur;
J'entends craquer la poutre et se fendre le mur
Et voici, par sa fente invisible et soudaine,
Que, sournoise d'abord et perceptible à peine,
Une odeur de forêt, d'eau vive et d'herbe chaude
Pénètre, se répand, rampe, circule et rôde
Et, plus forte, plus ample et plus universelle,
S'accroît, se multiplie et m'apporte avec elle
Les diverses senteurs que la terre sacrée,
Forestière, rustique, aride ou labourée,
Mêle au vent de la nuit, du soir ou de l'aurore;
Et bientôt, peu à peu, toute l'ombre est sonore.
Elle bourdonne ainsi qu'une ruche éveillée
Qui murmure au soleil, à travers la feuillée,
Après la pluie oblique et l'averse pesante;
Voici que maintenant toute l'ombre est vivante...

Je me sens
 Environné partout de souffles frémissants
 Qui me chauffent la nuque et me brûlent la joue
 L'ombre hennit, l'ombre danse, l'ombre s'ébroue,
 Palpite, naît, fleurit, germe, frêmit, éclôt.
 Je n'ai pas peur. Le vent chante dans les roseaux ;
 Je sens sourdre à mes pieds des sources ; je respire
 La résine, le fruit, la vendange, la cire
 Et je devine au fond de l'ombre et parmi elle
 Comme un cercle incertain de faces fraternelles...
 La Vie autour de moi murmure, vibre, bat ;
 Je la sens dans cette ombre où je ne la vois pas ;
 Sa rumeur est lointaine ou proche, brusque ou douce ;
 Un invisible rire erre de bouche en bouche,
 D'arbre en arbre, de feuille en feuille. Tout frissonne.

Și cînd Vielé-Griffin spune, într-una din poeziile sale, că și tăcerea parcă trăiește, vorbește, oricît s-ar părea de bizară această idee, o putem totuși înțelege : pretutindeni e viață ascunsă, pretutindeni, dacă ascultăm bine, surprindem glasuri tainice :

Si l'on écoute bien
 Le silence est sonore comme un hymne ancien
 Que chanteraient des moines pour l'éternité ;
 Et si l'on fixe l'ombre longuement,
 Il y flotte de subites clartés
 Confusément :
 Entends et vois.

De la această concepțiune nu mai e decît un pas pînă la o altă idee pe care o găsim la baza simbolismului.

Transmițînd sufletul nostru lumii dinafară, identificîndu-ne mereu cu viața universală, ajungem să descoperim în ea și ceea ce se sustrage privirilor superficiale, ceea ce constituie părțile ei misterioase. Dincolo de lumea pe care o vedem, este lumea — numai întrevăzută — a forțelor ascunse ; alături de realitatea cunoscută de toți, trăiește — cum s-a zis — „a doua realitate”, vagă, confuză, haotică. Lăsînd gîndul să meargă mai departe de formele vizibile, o lume nouă ni se destăinuiește, un înțeles adînc se desface din fiecare lucru — simțim ceea ce d'Annunzio exprimă în versurile :

E fu per me ciascuna forma un segno
 Che svelava un misterio : quasi un muto
 Verbo.

A avea această intuiție puternică a misterului — iată încă o parte caracteristică a concepțiunei simboliste. Și nu trebuie să vedem aici numai consecința firească a vederilor estetice împărțite de simbolști, ci și reflexul în poezie al ideilor care și-au făcut tot mai mult drum în viața intelectuală de vreo treizeci de ani încoace. Se credea înaintea, în vremuri de entuziasm pentru dogmele pozitivistice, că știința e chemată să răspundă la toate întrebările noastre, să dezlege toate enigmatle vieții. Cu timpul s-a văzut deșertăciunea acestei credințe, și cei care s-au desfacut de iluziunile de mai înainte au început să înțeleagă că nici știința nu poate fi atotputernică, nu poate lămuri tot, că oricît ar duce de departe hotarele cunoscutului, rămîne dincolo de ele cîmpul întins, fără margini, al necunoscutului. Viața noastră se va desfășura totdeauna între luminile realității pe care o putem cunoaște, înțelege, și întunericul care se întinde în jurul nostru, misterul care ne urmărește cu umbrele lui.

Dacă este, prin urmare, să reprezentăm viața în totalitatea ei, nu se poate să facem abstracțiune de părțile de mister cuprinse în ea, și de aceea poeții simbolști, în concepțiunea lor mai largă despre lume, au dat în operele lor un loc însemnat misterului. Prin aceasta ei au adus poeziei și un izvor bogat de inspirațiune, pentru că motiv de emoțiuni puternice este tocmai misterul — el ne zguduie în atîtea împrejurări prin forța lui obsedantă : să ne gîndim la ceea ce simțim cînd trecem printr-un loc pustiu sau la sentimentul care ne cuprinde cînd aflăm despre disparițiunea neașteptată, neînțeleasă, a unei persoane iubite. Și s-ar putea oare concepe, fără ideea de mister, geneza, poezia, tuturor religiunilor ?... Ființa noastră, oricît am crede că s-a dezrobit de forțele misterioase, rămîne veșnic în stăpînirea lor.

La simbolști misterul apare sub formele cele mai variate, după natura împrejurărilor care ni-l sugerează. Îl vedem planînd peste un peisaj de amurg ori de toamnă, cînd simțim — în umbrele care se coboară, în valurile de tristeță care vin, încet, încet, să cuprindă tot, în colorile care se amestecă în cenușiul și paloarea amintitoare de moarte — toată puterea nestăpînită, fatală, ce prefăce neîncetat priveliștile naturii și distruge ce mai înainte era lumină, viață clocotitoare.

Un amurg, cel mai dureros — amurg al vieții — este moartea. Ea ne pîndește la fiecare pas, și fără voie ne gîndim mereu la chipul ei, care parcă se oprește să ne privească din drumul pe unde trece triumfătoare — cum ne-o înfățișează Maeterlinck în *L'intruse*, ori Verhaeren în versurile :

Avec ses larges corbillards
Ornés de plumes majuscules,
Par les matins et les brouillards,
La mort circule.

Ample et géante comme l'ombre,
Du haut en bas des maisons sombres,
On l'écoute glisser muette et haletante.

Misterul morții îl simțim și când ne găsim în fața ruinelor trecutului, prin locuri unde altădată era mișcare, bucurie de viață. La scriitorii noi motivul acesta al trecutului mort, al strălucirilor apuse, este și el o temă de predilecție — n-avem decât să ne gândim la *Bruges-la-morte* a lui Rodenbach, la versurile lui Henri de Régnier din *Cité des eaux* și ale lui d'Annunzio din *Laudi*, închinată mai multor „città del silenzio”. Poezia necropolilor n-a avut niciodată mai mulți reprezentanți ca în timpul de azi.

O forță a naturii plină de mistere este marea — câtă viață nu se ascunde în adâncurile ei și soarta citor existențe nu e legată de valurile-i nestatornice! De aceea nu trebuie să ne surprindă dacă marea apare mereu la poezii simbolști, fie ca decor feeric al povestirilor, fie ca motiv de concretizare mai vie a unor stări sufletești. La Verhaeren vedem chiar un cult pentru această demonică și ademenitoare putere :

La mer ! La mer !
La mer tragique et incertaine,
Où j'ai trainé toutes mes peines !

Depuis des ans, elle m'est celle
Par qui je vis et je respire,
Si bellement, qu'elle ensorcelle
Toute mon âme, avec son rire
Et sa colère et ses sanglots de flots...

La mer ! La mer !

Elle est le rêve et le frisson
Dont j'ai senti vivre mon front.
Elle est l'orgueil qui fit ma tête
Comme de fer, dans la tempête...

Dites, la mer au loin que prolonge la mer,
Et le suprême et merveilleux voyage
Vers on ne sait quel charme ou quel mirage.

Din această varietate de motive, din felul în care se prezintă fondul de emoțiuni poetice, rezultă o concentrare de viață intensă în opera simbolștilor. Sufletul lor apare într-o continuă zbuciumare, stăpînit de nenumărate sentimente, adînci, febrile, însetat de nesfîrșite aspirațiuni.

Binefăcătoare transformare și neînchipuit de însemnată în urmări pentru viitorul poeziei...

Concepută astfel, producțiunea poetică apare mai înălțătoare, mai intelectualizată. Nu mai vedem pe poeți preocupîndu-se de lucruri mărunte, cîntînd idile banale ori extaziindu-se dinaintea unui păianjen care-și țese pînza într-un colț de ruină. Poezia de sentimentalism ușor, de improvizări pretențioase, de madrigaluri și romane dulcege, și-a trăit timpul și să sperăm, spre binele artei și al sufletului nostru, că nu se va mai întoarce.

Vieață frămîntată, gravă, vieață de lupte mărețe și eroice — iată idealul suprem spre care ne duce concepțiunea simbolistă. Și unde putem găsi mai multă asemenea viață decât în lumea în care trăim, în agitațiunea înfrigurată a orașelor de azi? Să nu credem deci că e un capriciu de poet, o căutare silită de teme nouă poetice, cînd un scriitor ca Verhaeren vine să ne înfățișeze orașele moderne, mulțimile care făuresc, cu brațele crispate ori cu frunțile gînditoare, lumea de mîine :

O les siècles et les siècles sur cette ville,
Grande de son passé
Sans cesse ardent — et traversé,
Comme à cette heure, de fantômes !
O les siècles et les siècles sur elle !...

Son âme, en ces matins hagarde,
Circule en chaque atome
De vapeur lourde et de voiles épars ;
Son âme énorme et vague, ainsi que ses grands dômes
Qui s'estompent dans le brouillard ;
Son âme, errante, en chacune des ombres
Qui traversent ses quartiers sombres,
Avec une ardeur neuve au bout de leur pensée ;
Son âme formidable et convulsée ;

Son âme, où le passé ébauche
Avec le présent net l'avenir encor gauche.

O ce monde de fièvre et d'inlassable essor
Rué, à poumons lourds et haletants,
Vers on ne sait quels buts inquiétants !

Pe mulți îi stăpânește și azi o idee greșită care-și are rădăcinile departe, în teoriile din veacul al XVIII-lea, în scrierile lui Rousseau. Poezie adevărată, după aceștia, ar fi numai aceea pe care ne-o inspiră viața simplă, viața de la țară ; de aci credința că un poet trebuie să fugă de atmosfera orașelor, pentru că sufletul își pierde în contact cu ea vigoarea, spontaneitatea, idealismul necesare oricărei creațiuni artistice.

Ciudată idee și primejdioasă rătăcire... Nu e oare surprinzător că mai trebuie să se amintească azi că poezia există preutindeni și că un suflet pregătit s-o simtă o poate găsi și în lumea orașelor ? Pentru un poet modern această lume este chiar una din condițiunile de dezvoltare deplină a facultăților sale, pentru că numai ea îi oferă o gamă mai variată de emoțiuni și prilejuri numeroase de a-și reînnoi inspirațiunea. Viața de la țară poate avea uneori farmecul ei, poate servi ca un fel de derivativ celor care caută câteva clipe de odihnă, dar pentru un suflet modern ea este prea săracă, de o poezie prea naivă ca să-l poată satisface. Să renunțăm deci a mai crede, cu apologiștii demodatului primitivism, că simplitatea, naivitatea sînt condițiunea cea mai prielnică pentru poezie. Astăzi poezie superioară nu mai poate fi decît aceea care exprimă stări sufletești complexe, intense, și cu atît mai mult se va accentua această notă în viitor, ca urmare firească a evoluțiunei generale.

A iubi viața intensă este a avea suflet înzestrat cu forțe vii, plin de energie. Și e curios că tocmai simbolistilor li s-a contestat această însușire, spunîndu-se că toată poezia lor ar fi o nesfîrșită divagare, o pretențioasă înșirare de reverii sterpe. E și aceasta o învinuire nedreaptă ce li s-a adus, pentru că ce poate fi mai energic decît versuri ca acestea, scrise de unul din fruntașii simbolismului, de Verhaeren ?

Il faut vouloir l'épreuve et non la gloire ;
Casque fermé, mais pennon haut,
Prendre chaque bonheur d'assaut,
Par à travers une victoire.

Partir les bras tendus vers n'importe où,
Jeter son âme aux orages qui passent,
Sous la croix d'or des éclairs fous
Qui balafrent l'espace.

Ceea ce deosebește pe simbolişti de alți poeți de mai înainte este tocmai o încredere neîntărită în forțele sufletului nostru, o curajoasă atitudine față de viață ; pesimismul descurajator, nesfîrșitele ieremiade, din care își făceau o temă obișnuită romanticii, nu mai apar în poezia nouă.

Simbolistii iubesc viața, sînt însetați de ea, și cînd același poet pe care l-am citat înainte concentrează într-un singur vers acest sentiment :

J'aime l'homme et le monde et j'adore la force,

mărturisirea lui corespunde felului de a simți propriu naturilor superioare de astăzi. A cuprinde într-o largă privire, cu o neadormită curiozitate și simpatie, tot ce se desfășură în jurul tău, a admira aspectele mărețe ale naturei, tot ce este izvor de energie și prilej de înălțare a gândurilor, a duce această admirațiune pînă la un fel de exaltare — aceasta e una din particularitățile sensibilității moderne, și acest dinamism sufleteesc fecund vine să explice lirismul contemporan, maiestos, profund, fără nimic declamator.

Cum se explică totuși că simbolistii au fost socotiți ca niște visători reci, fără energie ? Prin împrejurarea că în opera lor domină o atmosferă de vag și cei care i-au judecat n-au înțeles de unde vine această notă așa de frapantă în poeziile lor. Ea se explică însă dacă ne aducem aminte de ce spuneam mai înainte. Însușindu-și principiul de la care plecase Mallarmé, simbolistii au căutat și dinșii să evite, în redarea motivelor poetice, formele precise, contururile bine definite — totul trebuie mai mult să fie sugerat și completat de imaginațiunea cetitorului. Lăsînd să se subînțeleagă ceea ce vrea să spună poetul, indicînd numai indirect, de departe, fondul inspirațiunei, producțiunile poetice, după concepțiunea simbolistilor, cîștigă în putere emotivă, pentru că în felul acesta ele deschid orizonturi nemărginite gândurilor noastre și stimulează activitatea imaginativă.

De aceea la simbolişti nu găsim poezii cu descrieri amănunțite, cu dezvoltări nesfîrșite, ca la romantici ; nu găsim nici acea stăruință de a impune cetitorului anumite sentimente, anumite idei, și care face din cele mai multe poezii romantice adevărate exerciții oratorice, adevărate pledoarii. Procedul simbolist are

prin aceasta superioritatea de a corespunde mai bine spiritului actual, de a fi în acord cu psihologia cetitorului de azi.

Cînd ne găsim în fața unei opere literare, ceea ce-i cerem este să ne dea și nouă prilej să intervenim cu personalitatea noastră, să adăugăm sufletul nostru la acela al autorului; din cauza aceasta avem o legitimă repulsiune pentru operele care stăruie, cu lux de amănunte, să ne expună lucruri pe care singuri ni le putem reprezenta ori caută în mod autoritar să ne cîștige pentru anumite vederi ale autorului. Cînd simbolistii evită acest mod învechit de a se prezenta în fața cetitorului, dinșii îi arată, ca să zicem așa, un fel de respect intelectual, parcă i-ar spune: „mă adresez ție, ca unui suflet superior, te cred în stare să înțelegi tot ce am voit să spun și să adaugi chiar de la tine ce n-am exprimat singur... sînt mai mult un inițiator al tău în lumea frumuseților pe care le-am întrezărit“.

O altă notă care distinge pe simbolisti este discreția. Știm cîte confesiuni din viața lor intimă ne-au lăsat romanticii, cîte nume de eroine sentimentale circula prin versurile lor, așa că uneori ne lasă impresiunea unei literaturi anecdotice rimate. Nimic din toate acestea la simbolisti — și mai este nevoie să amintim cîtă distanțare sufletească, ce progres de sensibilitate arată această însușire?

Firi delicate, simbolistii au știut să dea versurilor lor și o eleganță captivantă, naturală, lipsită de afectare. Eleganța e nota caracteristică a sufletelor de elită și oricît ar disprețui-o unii, arta superioară nu se poate dispensa de ea, mai ales azi, cînd sute de ani au rafinat gustul și nu ți se mai îngăduie să te exprimi în forme neîngrijite, barbare.

O credință foarte răspîndită face din eleganță dușmana energiei — artiștii care țin să dea concepțiunilor lor fineță, distincțiune, ar fi, după această credință, suflete efeminate, lipsite de vigoare, atinse de ceea ce se obișnuiește azi să se numească decadentism. Ar urma atunci că atîtea creațiuni ale artiștilor greci ori din timpul Renașterii, care ne farmecă prin eleganță, grația lor, trebuie socotite și ele ca reflexul unor minți degenerate. Numai o necunoaștere a evoluțiunii artistice și o lipsă de înțelegere a sufletului omenesc pot duce la această părere a incompatibilității eleganței cu energia. Dealtfel, să nu ne mirăm dacă o întîlnim des, și mai ales la noi — ea vine de la cei care confundă energia cu impetuoșitatea dezordonată, cu brutalitatea chiar, și nu înțeleg că ea poate să se manifeste și sub alte forme.

Dacă acestea sînt însușirile pe care le-au adus simbolistii în poezie, mai poate fi îndoială că opera lor înseamnă un pas

eroic în evoluțiunea literară? Dar influența lor regeneratoare a mers și mai departe, schimbînd concepțiunile noastre despre versificație.

Pentru simbolisti, tehnica veche — așa cum se vede mai ales în versificația franceză, în alexandrinul tradițional — apărea ca insuficientă, prea rigidă, prea lipsită de viață. Împotriva acestui formalism tehnic, patronat mai ales de parnasieni, se ridicase și Verlaine, căutînd să introducă unele libertăți metrice care i se păreau firești; dar simbolistii au mers mai departe și au căutat să țină samă de faptul că sufletul modern, în veșnică mișcare, de un ritm mai variat, mai capricios, cere forme de exprimare potrivite cu firea lui. Prin aceasta simbolistii au ținut să realizeze armonia desăvîrșită între forma și fondul inspirațiunii poetice și, cu toate protestările pe care le-au întîmpinat, au izbutit să impună principiul versului liber.

Ceea ce caracterizează această reformă metrică este libertatea care se lasă poetului de a întrebuița versuri cu număr inegal de silabe și reducerea importanței pe care o avea în versificația de mai înainte rima; armonia versului nou nu se mai razimă deci pe repetarea acelorași unități ritmice ori a acelorași sunete la sfîrșitul versului — rima poate chiar să lipsească sau dacă e întrebuițată ea apare mai mult ca un element accesoriu, ca un adaus discret, necăutat, uneori e înlocuită chiar cu asonanța (simbolistii francezi s-au emancipat și de principiul alternanței rimelor feminine cu cele masculine, după cum au renunțat de a respecta regulile de evitare a hiatului impuse în mod arbitrar de metrica veche). Pentru un poet simbolist muzicalitatea frazei poetice trebuie să reiasă din ritmul ei interior, din felul cum sînt asociate cuvintele și versurile, din polifonia tuturor unităților, care se desfășură într-un mers liber, dar supus unei anumite cadențe.

S-a zis de adversarii simbolismului că versul liber ar fi numai o iluziune, pentru că orice poezie scrisă în felul acesta s-ar putea reduce la proză de îndată ce s-ar lua versurile și s-ar înșira în rînduri continue — nu ar fi deci nici o armonie poetică în tot ce scriu simbolistii. E și aceasta una din părerile care trădează spiritul de sistematică negare de care sînt stăpîniți atîți critici ce nu voiesc să recunoască nimic nou, nimic ce vine în conflict cu credințele lor. Numai cineva prevenit poate să conteste admirabila armonie care însuflește versurile unui H. de Régnier ori Verhaeren — uneori ele lasă în urmă poeziile cele mai artistice din alte timpuri; cu atît mai mult apar superioare versurilor goale, pretențioase, ale romanticilor.

S-a mai zis despre versurile libere că ar fi inferioare celor tradiționale, pentru că ar cere mai puțină abilitate, mai puțină artă — cu alte cuvinte, ar fi mai ușor să compui versuri libere și deci valoarea lor nu s-ar putea compara cu a celorlalte. E și aceasta o afirmațiune neîntemeiată. Versurile libere, cele care merită într-adevăr acest nume, presupun la un poet tot atâtea aptitudini artistice ca și versurile obișnuite pînă acum, dacă nu chiar mai multe în unele cazuri.

Pentru a produce efecte de armonie fără ajutorul continuu — și adeseori așa de ieftin — al repetărei de versuri uniforme și de rime, trebuie să fii înzestrat cu un simț muzical deosebit, cu o intuiție fină a diferitelor posibilități de asociații între cuvinte, în așa fel încît din ele să rezulte o totalitate ritmică bine susținută. Varietatea de forme, de combinațiuni ritmice, pe care ne-o oferă versul liber face chiar ca un poet să-și poată pune mai bine în evidență personalitatea, originalitatea lui, decît în formele de versificație tradițională.

De aici urmează o parte de superioritate a versificației nouă asupra celei vechi; întrebuițarea de mijloace stereotipe pentru a produce unele efecte, introducerea de umpluturi, așa de obișnuite în producțiunile poezilor tradiționali, contrastează cu principiile de versificație nouă, și dacă se întîmplă să le întîlnim în poezii cu această versificație ele se observă imediat și ne izbesc în mod neplăcut. Poezia simbolistă îngăduie mai puțin slăbiciunile de formă tolerate pînă acum.

Versul liber e menit să trăiască și, față de versificațiunea prea monotona de mai înainte, are avantajul de a se potrivi mai bine cu varietatea de game sufletești și de situații proprii compunerilor dramatice — în teatru, tehnica nouă va ajunge, desigur, să reînvieze genul compromis al dramelor în versuri.

S-au scris, fără îndoială, de unii adepți ai simbolismului și versuri lipsite de avînt, prozaice, dar cîte n-au scris și romanticii și clasicii? Detractorii simbolismului uită intenționat să facă deosebirea între cei care reprezintă în adevăr ideile acestui curent, izbutind să le realizeze în opere de frunte, și cei care au rămas în rîndurile din urmă, alături de toți poezii fără darul inspirațiunei. Și printre simbolisti, ca în toate mișcările literare, era fatal să fie mulți compari, alături de doi, trei protagoniști. Lipsa de orientare, de înțelegere artistică, a celor din urmă nu trebuie însă aruncată ca o vină asupra tuturor. Și tot așa rătăcirile, exagerările cîtorva, nu constituie o condamnare pentru întreaga mișcare simbolistă — rătăcirii s-au văzut și în alte momente însemnate ale istoriei literare.

Dealtfel, singuri simbolistii recunosc că au greșit uneori în aplicarea ideilor nouă; unii au persistat în asemenea greșeli, alții au căutat să se desfacă repede de ele, și în orice caz nu după aceste insuficiențe trecătoare se judecă o întreagă manifestare literară — valoarea ei rezidă în partea pozitivă cu care a îmbogățit literatura. Prin sinceritatea și obiectivitatea lor sînt interesante în această privință cuvintele pe care le rostia. H. de Régnier într-o conferință, *Poètes d'aujourd'hui et poésie de demain*, ținută în 1900 :

„Les jeunes poètes... portèrent à cette recherche du nouveau une hardiesse et une audace trop hardie et trop audacieuse, un goût d'extrême raffinement. Oui, je veux même reconnaître en eux, tout de suite, l'excès de cette tendance intéressante en elle-même, qui, plus d'une fois, par manque d'expérience, par maladie, par bravade, les conduisit souvent à la bizarrerie, à l'obscurité, au jargon. Ni Jules Laforgue, ni Jean Moréas, ni Gustave Kahn, ni Edouard Dujardin, ni Vielé-Griffin, ni moi-même n'échappâmes à ce reproche. Affaire de jeunesse à laquelle se joignait une idée peut-être erronée et abusive des droits de la poésie. Son isolement au milieu de l'inattention contemporaine lui permettait, nous semble-t-il, toute liberté... Ne vous méprenez pas, et ne pensez pas que je veuille dire que tout soit parfait dans le symbolisme. J'en connais les défauts et je les reconnais... mais il n'en est pas moins vrai que son action et son oeuvre furent incontestables.“

Cît de intensă a fost influența simbolismului în cei din urmă douăzeci de ani se poate vedea și din împrejurarea că chiar adversarii lui au fost înrîuriți de el, uneori înconștient, alteori prin acele apropiieri la care nu vrei să renunți, dar pe care nu spui cui le datorești.

Să cetească cineva **versuri** ale parnasienilor întîrziati și va descoperi de nenumărate ori, într-o expresiune, într-o imagine, urmele influenței simboliste. S-a întîmplat în mișcarea simbolistă același lucru ca și în cea impresionistă; adversarii aprigi ai lui Manet au început, încetul cu încetul, să-și însușească o parte din procedeele lui, ceea ce a făcut pe Degas să exclame într-o zi : „On nous fusille, mais on retourne nos poches“.

Efectele binefăcătoare ale curentului simbolist vor fi și mai vizibile cînd o altă concepțiune artistică îi va urma, luîndu-și naștere din el prin acele transformări care se petrec în lumea gîndurilor chemate să realizeze mereu idealuri de frumos. Se va vedea atunci cum simbolismul a deschis sufletelor de azi, prea obiș-

nuite să trăiască în țărână, luminișuri de înaltă poezie și cum el a netezit drumul spre alte cuceriri în împărăția fără hotare a idealismului.

Judecata nepărtinitoare va arăta atunci și câtă nedreptate li s-a făcut poezilor noi aruncându-li-se epitetul de bolnavi, suflete veștede, decadente.

De s-ar ivi cât mai mulți asemenea „bolnavi“ să dea viață literaturii și artei !

1910

IDEAL ȘI ÎNDEMNURI

Este o putere care leagă sufletele și pe care nimic nu o poate slăbi, nimic nu o poate învinge — este puterea pe care ne-o dau convingerile și încrederea că idealul de astăzi va trebui să fie realitatea de mâine.

Sînt, firește, convingeri și convingeri. Unele par mai mult umbra părerilor altora sau rămășițe ale unor gânduri care au stăpînit în trecut, pentru că își aveau atunci rostul lor ; altele sînt manifestarea unui mod nou de a vedea, a unor necesități care se impun fără întârziere, sînt semnul unei prefaceri adînci în felul nostru de a gândi, și totodată pregătirea pentru un ideal de la care nu trebuie să ne îndepărtăm nici o clipă.

Lupta între asemenea convingeri dă caracterul unei epoci. Și la o asemenea luptă asistăm astăzi în literatură. De o parte se văd aceia care țin cu stăruință la ce nu mai poate avea dreptul la viață și se silesc să **apere** cu orice preț formulele literare ale epocilor trecute ; de altă parte sînt aceia care voiesc să dea literaturii o îndrumare nouă, să lase să pătrundă în ea acel suflet al timpului de astăzi care a început să vibreze și la noi, cum vibrează în lumea din alte părți.

Deoarece printre acești din urmă sîntem noi, cei grupați în jurul *Vieții nouă*, și deoarece am afirmat din capul locului și hotărît punctul nostru de vedere, arătînd că trebuie să ne îndepărtăm de la ce e socotit de alții ca singura literatură adevărată, ni s-a spus că ne abatem de la drumul firesc, rupem firul tradiției bune, sănătoase.

Pentru că ni s-a adus de la început această învinuire, voi căuta s-o înlătur înaintea de a trece la punctele care ne deosebesc fundamental de cei mai mulți care se cred chemați să ia parte la mișcarea noastră literară. Și ne întrebăm atunci ce înțelegem prin tradiție în materie de literatură.

Cercetînd trecutul unei literaturi, ne găsim în fața unor opere din care unele se impun prin calitățile lor superioare de trăinicie, iar altele rămîn în umbră, pentru că n-au adus nici un plus de însușiri care să le facă să învingă uitarea. Tradiție literară înseamnă, prin urmare, transmiterea producțiilor de valoare neîtgăduită; ea este aceea care continuă un ideal literar superior, este, cu alte cuvinte, îndrumarea mai departe, sfătuitoarea care ne deschide drumuri nouă, sau — făcînd o comparație, oricît de îndepărtată s-ar părea, cu fapte din domeniul economiei politice — am putea spune că ea este capitalul, moștenirea, care înlesnește întreprinderi nouă.

Dacă astfel trebuie să înțelegem tradiția, atunci pentru noi, pentru literatura noastră mai nouă, care sînt scriitorii care reprezintă această tradiție? Desigur, un Alecsandri, un Eminescu, un Negruzzi, un Odobescu. Dar aș voi să mi se spună cînd vreodată am contestat valoarea acestor scriitori? Totdeauna și fiecăruia din ei le-am recunoscut locul de frunte la care au dreptul, totdeauna am ținut să arătăm că aceștia sînt scriitorii ce reprezintă direcția literaturii adevărate și care, potrivit timpului nou, trebuie continuată de acum înainte. Și, lucru care s-ar părea curios dacă n-am cunoaște felul în care se acuză și se judecă la noi, tocmai adversarii noștri s-au făcut vinovați de ceea ce ne atribuiau nouă. Astfel îi vedem chiar pe ei neînțelegînd cum se cuvine tradiția literară și căutînd să prezinte sub o lumină falsă, să înjosească chiar, pe scriitorii care sînt podoaba literaturii noastre. Acum vreo patru ani, directorul revistei *Sămănătorul* (III, pag. 178) scria despre Alecsandri că nu i se pare deloc „poetul național, ci tot mai mult poetul boierimei și poetul de Curte”. Sînt multe înțelesuri în acest epitet tendențios de „poet al boierimei”, care se da lui Alecsandri. Se simte întreagă acea pornire care începuse acum cîțiva ani împotriva a tot ce e superior ca manifestatiune literară, ca manifestatiune sufletească.

Dar pentru ca s-o înțelegem mai bine, să ne întoarcem la ceea ce se petrecea în lumea literară în anii din urmă.

Cînd apare, în 1905, revista noastră, publicul, prea încrezător, se deprinsese cu ideea că singura literatură bună era aceea care se da la *Sămănătorul* și *Luceafărul* din Budapesta — alte reviste, mai vechi, fusese scoase din circulația literară; peste un an, apare

la Iași *Viața românească*, cu pretențiuni de a stăpîni și ea mișcarea noastră literară; revista ieșană, ca să pară și ea de actualitate, își însușește, sub numele de „poporanism”, cele mai multe din părerile *Sămănătorului* — dealtfel, acest poporanism nu era decît o transfigurare a vechiului socialism literar, al cărui faliment ar fi putut arăta cît de zadarnice sînt asemenea încercări literare.

Revistele cu care *Viața nouă* a intrat în luptă susțineau superioritatea literaturii cu subiecte din păturile de jos, de la țară, și căutau să convingă pe cetitori că tot ce se face în afară de această direcție e fals, împotriva spiritului nostru — e literatură „ne-românească”. De aceea, cînd la *Sămănătorul* Alecsandri era calificat de „poet al boierimei”, se arăta bine felul de înțelegere care trona acolo, ca și la celelalte reviste țărăniști. Se spunea, cu alte cuvinte, că Alecsandri nu poate fi socotit ca poet al nostru național, pentru că versurile lui erau inspirate de sentimente ale „clasei boierești” și nu lăsau destul să se vadă acea notă care ar fi convenit mai bine teoreticianilor țărănismului. Pentru că Alecsandri adică a cîntat unele simțiri mai delicate, pentru că nu a scris mereu poezii în care să apară țărani, de aceea, după felul de a judeca de la *Sămănătorul*, n-ar trebui să-l înălțăm prea sus, să-l considerăm ca poet al neamului românesc.

Astfel de păreri ne-a fost dat să auzim într-un timp cînd credeam că literatura noastră trecuse de vîrsta copilăriei; și nu vor avea dreptate să se mire cei care vor veni mai tîrziu că s-au putut decreta conducători ai literaturii cei care scriau în atîta întunecare a minții?

Dar părerile acestea pleacă de la altele tot așa de ciudate și față de care surîsul e o întîmpinare prea blîndă. Adversarii noștri susțineau că dacă este vorba să cunoaștem adevărata fire a românului, trebuie să ne ducem printre țărani, pentru că numai în ei ar trăi sufletul curat românesc, pe cînd la oraș, în clasele de mijloc și de sus, n-am întîlni decît amestec de toate naționalitățile, streini ori înstreinați, suflete care nu ar avea nici o legătură cu viața poporului întreg. Și după credința acelorași, singur țărănul ar fi omul înzestrat cu toate însușirile, numai el ar putea înfățișa pe adevăratul român, blînd, cinstit și harnic. Ca o pildă a acestui fel de a judeca să cităm înseși cuvintele pe care le scria tot directorul *Sămănătorului* (III, pag. 689), cu prilejul unor impresii pe care le culesese dintr-o călătorie prin țară: „Dacă am întîmpinat neplăceri, aceasta a fost totdeauna la țîrgoveți, la fruntașii lor, și nu la săteni; între țărani m-am simțit oricînd ca între oamenii cei mai vrednici, cei mai de omenie și gata de ajutor”.

Deci pacostea acestei țări ar fi numai târgoveții, nesuferiții oameni pe care-i întâlnim prin orașe. Ce se scria în *Sămănătorul* trebuia și de data aceasta, ca de atâtea ori, să se repete în *Viața românească*, unde chiar în fruntea primului număr se spunea cu aceeași convingere: „Clasele de sus stau în aer, fără atingere cu poporul de jos, care singur în țara noastră este o clasă pozitivă și a păstrat mai curat sufletul românesc”.

Dar să vedem ce este acest suflet românesc, ce sînt acești țărani lăudați ca români ideali — să vedem cum ne sînt înfățișați chiar de cei care au urmat sfatul să nu se inspire decît din lumea de la țară.

În același număr — și ca o ironie — în care se publicau în *Sămănătorul* rîndurile citate, d. Sadoveanu tipăria (pag. 695) o schiță care avea să ne arate sentimentele alese ale acelor români de care noi, barbarii și veneticii orașelor, ne-am deosebi atîta. Iată-l pe d. Sadoveanu prezentîndu-ne pe un bătrîn Simion, părăsit de toți ai lui, tîrîndu-și pașii din cîrciumă în cîrciumă — ca un român „vrednic”, nu-i așa? — și aducîndu-și aminte de blîndețea pe care o arătase altădată celor dimprejurul lui:

„Simion... toată săptămîna muncia, umbra ba încolo, ba încoace; duminica trebuia să cinstească la crîsmă... Nu-i vorbă, se ducea și la biserică, că așa-i frumos, să se mai închine omul din cînd în cînd, dar de la crîsmă nu putea lipsi... O dezmierda pe Ilinca cînd era cu chef și o bătea cînd era trîsnit; ca omul cu nevasta lui.”

Voiți ceva și din *Viața românească*? E ușor de găsit — s-au dat și acolo atîtea icoane din traiul înălțător de la țară... să deschidem vol. IV, la pag. 437, și vom ceti:

„Sedeau acum tustrei pe lîngă foc; mai vorbiră de una, de alta, pe urmă flăcăul scoase sticla din buzunarul sumanului și o cinsti pe lelea Profira. Cinsti ea, dar nu cum trebuie, căci o pîli plînsul; își aminti iar de răposatul bărbatu-său, Pavalache al ei, cum îi aducea și el odată rachiu în ploscă și pîne stănută sub stog, și ofta biata Profirica să i se întoarcă inima pe dos de alean și plîngea ștergîndu-și din cînd în cînd obrazul șirloit de lacrimi.”

Cînd în chipul acesta ne e prezentată viața de la țară, nu avem dreptul să ne întrebăm ce rămîne din diatribicele laude care i s-au adus de apărătorii școalei în contra căreia ne-am ridicat? Unde e poezia de care ni se vorbea, unde sînt oamenii înzestrați cu toate darurile sufletești ce ne erau date ca pildă?

După ce critica a început să arate ce inconsecvență era între ce se afirma și ce ni se punea sub ochi, unii au mai lăsat pe țărani și s-au apropiat de orașe, dar s-au oprit în voiajul lor literar

pe la... bariere, și au început să ne prezinte sufletele celor de la mahala — mahalaua e zona neutră între oraș și țară. Lumea în care eram duși de data aceasta nu apărea nici ea superioară celeilalte, și de aceea dacă cineva era deprins să caute într-o scriere emoțiuni superioare, zadarnic ar fi voit să le găsească într-o astfel de literatură.

La prozatori a fost firesc să se alătore și poezii: am văzut atunci șiruri nenumărate de versuri în care tot ce venia de la țară era arătat într-o lumină ademenitoare de frumusețe și sănătate; în ochii acestor versificatori, noi cei din orașe eram niște ființe nenorocite, fără vlagă, bolnave și decrepite — unul din ei scria, tot în *Sămănătorul* (III, pag. 700), aceste versuri din care se poate vedea ce modele de literatură ni se recomandau:

Cînd ciobănița cîntă, stă soarele din mers,
Și-atîta duioșie-i în versu-i plin de foc,
Că apele-mpietrite, și ele, stau pe loc...

Voi, palide *mimose* crescute prin palate;
Văzut-ați voi o floare crescută-n sănătate?
Pe „Mica ciobăniță” din plaiurile noastre
N-am da-o noi pe zece, o sută, de-ale voastre!

Prin urmare, ascundeți-vă, chipuri gingașe care vă arătați prin saloane și tablouri — ideal de frumusețe, de adorare pentru poeți, nu poate fi decît... ciobănița.

Sîntem, poate, prea aproape de timpul cînd s-au scris asemenea lucruri pentru ca să ne dăm bine samă de toate enormitățile la care a ajuns acest curent care a fost o pacoste pentru literatura noastră, dar cînd vor mai trece ani se va vedea mai limpede ce rătăcirii, ce monstruozități de gîndire s-au dat cetitorilor ca hrană sufletească. Căci ne întrebăm cum se poate să afirmi că singur țăranul este român adevărat, că singur reprezintă neamul nostru, pe cînd clasele de sus sînt numai un amalgam de elemente streine? Nu se știe, nu se poate proba cu date certe că și țărani s-au amestecat — cum era firesc, dealtmintrelea — cu popoare streine, ca slavii, ungurii ș.a.? Întru cît, prin urmare, țăranul este mai latin, mai român, decît populațiunea de la oraș? Și cum să dai pe țăran ca model de calități superioare, să-l faci ideal de om, cînd se cunosc atîtea păcate ale firei lui, datorite, printre altele, lipsei de cultură?

Dealtfel, ideea din care și-au făcut ceilalți programul de școală literară, ideea că numai întorcîndu-se cineva la țară poate găsi subiecte de literatură, n-are nici măcar darul de a fi ori-

ginală, pentru că așa ceva s-a spus de mult, de la 1840, de scriitorii grupați în jurul revistei *Dacia literară*. În ce s-a scris despre acești premergători în revista noastră — nu s-a pus în evidență tot aici rolul însemnat pe care l-au jucat acum cincizeci de ani? — le-am recunoscut partea ce li se cuvine în regenerarea literaturii noastre, dar am arătat totodată că aceștia nu au ajuns la exagerările pe care le-am văzut în timpul din urmă și au fost mai puțin exclusiviști, mai puțin pedanți.

Nu e nevoie de multă discuțiune pentru ca să se vadă cât de greșită este această concepție despre straturile noastre sociale aplicată la literatură. Cum adică, dacă trăiești la oraș, dacă sufletul îți este atins în fiecare zi de alte impresii decât acelea din mediul țărănesc, n-ai dreptul să le exprimi, să le pui într-o operă literară, sau dacă ai această îndrăzneală să nu fii îndreptățit la titlul de scriitor român?

O asemenea părere vine în conflict cu principiul cel mai elementar sufletească și literară; acela anume care spune că nu trebuie să-ți falsifici niciodată sufletul. Dacă este vorba ca o operă literară să fie manifestarea sinceră a sufletului tău, este firesc că nu o poți crea decât în mediul în care trăiești, în împrejurările în care s-a format, s-a limpezit zi cu zi ființa ta sufletească. După cum nu te poți întoarce la copilărie, tot așa ajuns la oraș nu mai poți simți cum simte omul de la țară.

Și pentru că la noi, ca și aiurea, e fatală trecerea din ce în ce mai mult a unei părți din populațiunea de la sate la orașe și pentru că civilizațiunea adevărată se concentrează în acestea, numai o rătăcire te poate face să nu recunoști că literatura trebuie să corespundă acestei stări de lucruri.

Dar din alt punct de vedere iarăși ideea țărănismului în literatură este ceva care nu poate fi pus în aplicare. Nu am negat — cu toate că mi s-a atribuit de mai multe ori contrariul — și nu voi nega niciodată că cetind cineva unele producțiuni populare va putea găsi pe alocuri motive, expresiuni, care să-i sugereze ceva nou, ca idei, ca imagini. Dar să susții că numai prin literatură populară și numai cu descrieri de țărani se poate alcătui o literatură românească, aceasta e o părere care, ca multe altele, nu rezistă la cea mai indulgentă critică. Orice s-ar zice, producțiunile noastre populare — chiar doinele, unul din genurile cele mai bogate — nu se disting prin o mare varietate de motive. Orizontul sufletească din ele este mărginit, incomparabil mai sărac decât cred și voiesc să ne convingă unii. Dealtfel, și în alte părți literatura populară nu se ridică prin bogății extraordinare. De ce am căuta atunci să ne mai înșelăm cu cuvinte, cu credința

că asemenea mijloace poetice reduse pot servi ca temelie pentru o producțiune literară de ordine mai înaltă?

Să luăm un motiv care apare deseori în poezia populară — motivul suferinței, unul din izvoarele cele mai bogate de inspirațiune poetică. La țaran acest sentiment pornește din dorul de cămin, din iubire — și ea redusă la forma cea mai simplă — dar de multe ori îl vedem pus în legătură cu împrejurări mărunte din viața, fără o valoare poetică deosebită; țaranul se plînge de obicei pentru că n-are ce să mănînce sau... că i-a murit vreun cal. Se pot compara asemenea stări sufletești cu acelea care stăpînesc o fire superioară, care sînt manifestarea unei sensibilități mai complexe, mai subtile? Și tonul în care sînt exprimate sentimentele în literatura populară, un ton trăgănat, molatec, nu e oare nepotrivit cu sufletul nostru de azi, dus de avînturi mărețe, vibrînd de energie clocotitoare, așa cum trebuie să-l cerem de la poeții noi?

Mai intervine încă o altă nepotrivire între literatura din popor și cea cultă.

Poezia populară — nu numai de la noi, dar și din alte părți — nu este o poezie de idei. Dacă admitem că literatura trebuie să se alimenteze tot mai mult din idei, aceasta vine iarăși să vorbească împotriva unei apropieri mai mari — așa cum au voit-o unii — între poezia cultă și cea din popor. Astăzi, pretutindeni, atît poeții cît și prozatorii simt datoria de a da în operele lor cît mai mult fond superior, fond intelectual. A trecut timpul cînd un poet se putea mulțumi cu un ciripit ușor, cu cîteva scilipiri de sentimentalism ori cu efectul ieftin al unor rime. Astăzi poeții trebuie să ia și ei parte la frămîntările sufletești ale timpului, trebuie să lase porțile gîndului deschise la toate ideile care stăpînesc lumea. Se uită de multe ori acest lucru la noi — s-a uitat prea mult și în trecut — și tocmai de aceea sîntem datorii să dăm literaturii adevăratul ei înțeles. Și cum putem ajunge mai bine aici decât căutînd să observăm ceea ce se petrece în cultura din alte țări, în literaturile streine?

Asupra acestui punct convingerea noastră este iarăși neșovăitoare. După părerea adversarilor noștri — spusă uneori mai pe față, alteori mai ascuns — ar trebui să înlăturăm de acum înainte orice influență a literaturilor streine, și aceasta pentru motivul că în contact cu ele ne-am pierde individualitatea. La o parte deci scrierile franceze și orice carte streină, la o parte orice ar putea altera fondul nostru curat românesc. Nu se dedea tot în *Sămănătorul* (III, pag. 117) sfatul să se „pună taxe pe cărțile de lite-

ratură streină, taxe pe ziarele streine“ ? Poate că în acest sfat se ascundea și un sistem protecționist pentru literatura română lăudată de cei care ne vorbeau astfel ; dar când fanatismul naționalist și exagerările ne-au dat prilej să auzim și acest strigăt care trăda o uimitoare neînțelegere a dezvoltării unei literaturi, cuvântul nostru hotărât a fost : vă alarmați zadarnic, pentru că cine vede limpede și judecă cuminte nu se poate să nu recunoască necesitatea — și mai ales astăzi — a unei atingeri cu literaturile înfloritoare din alte părți ; un scriitor nu se poate izola de ce se petrece aiurea, datoria lui e să urmărească zi cu zi mișcarea literară din streinătate și să aleagă tot ce poate fi folositor literaturii la înălțarea căreia voiește să aducă partea lui de muncă.

Dealtfel, atitudinea dușmanilor oricărui contact cu streinătatea avea, privită mai de aproape, un alt înțeles și ascundea o vădită contrazicere. Ostilitatea era îndreptată mai mult împotriva influenței franceze, căci cum ne-am explica altfel faptul că cei care condamnau înrîuririle streine arătau o deosebită simpatie pentru scriitorii germani ori maghiari ? Deschideți revistele de literatură naționalistă din anii din urmă și veți găsi traduceri din Körner, Falke, Bierbaum, Petőfi ș.a. Toată pornirea aceasta era de fapt o manifestare contra influenței franceze, care s-a dat în vileag, cum știm, și pe alte căi. Voiți poate să știți de unde venia această contrazicere ? Explicația e foarte simplă. Scriitorii — să le zicem astfel — care condamnau literatura franceză aveau un motiv foarte binecuvîntat să arate atîta ură împotriva ei : nu o înțelegeau și nu o puteau prețui, pentru că mai sînt și azi dintre aceia — mai ales peste mînti — care nu sînt familiarizați cu limba franceză sau repetă, după vorbele altora, că literatura din Franța ar fi în plină decadentă și o corupătoare a sufletelor. Iată, prin urmare, la ce se reducea în realitate și această nesocotită campanie — se dezvăluiau în ea anumite motive mărunte, anumite slăbiciuni, printre care cea mai evidentă : lipsa de cultură. Și cu toate acestea ni se vorbea de principii, de o acțiune mîntuitoare pentru cultura noastră — se putea închipui o mai mare cutezanță și sfidare a bunului-simț ?

Dar pentru că am ajuns aici, să mai lămurim un alt punct din care ni s-a făcut un cap de acuzațiune. Ni s-a spus că am stăruit prea mult să ne apropiem de una din manifestările mai nouă literare, de simbolism.

Am avut ocazia să arăt, în prima conferință, ce este mișcarea simbolistă, cum a pornit din Franța și a ajuns să cucerească literatura altor țări ; am arătat tot atunci ce este această școală atît de mult criticată și cum corespunde unui fel superior

și necesar actualmente de a înțelege literatura. Nu mai este deci nevoie să insist. Dar cînd ni s-a spus că în afară de simbolism nu voim să înțelegem alt fel de manifestare literară, ni s-a adus iarăși o acuzațiune gratuită.

Am apărut simbolismul pentru că ne-o impunea o datorie de conștiință literară. Cînd scriitori care sînt fala literaturii nouă din alte părți sînt ignorați ori tratați cu dispreț, cînd o întreagă școală de emancipare artistică primește de la neinițiați și răuvoitori epitete nedrepte, acel simț care uneori se preface în revoltă justificată își poate oare îngădui să stai indiferent și să te alături la cei care nu au curajul să se desfacă de prejudecăți ? Și cît de dreaptă a fost lupta noastră se poate vedea din ce se petrece azi în literatura noastră : mai curînd chiar decît ne închipuîam am văzut adversari aprigi de altădată ai simbolismului recunoscîndu-i dreptul de a fi luat în samă ; am văzut chiar în urmă cum unii au încercat — ca laudă — să dea titlul de simbolisti chiar unor poeți care nu-l justifică prin nimic.

Dacă însă am susținut cu convingere simbolismul, n-am înlăturat alte manifestări literare. În *Vieța nouă* s-au tipărit versuri care nu au nimic din tehnica simbolistă, versuri după formulele tradiționale, fără înlănțuirea lor liberă, așa cum a introdus-o simbolismul ; și chiar ca fond, unele din poeziile apărute în revista noastră se îndepărtează de motivele caracteristice ale școlii nouă. Le-am dat loc, cu toate acestea, alături de poeziile simboliste, pentru că și ele, în alt sens, îndeplineau condiția pe care o avem în vedere la tot ce publicăm, aceea anume că orice producțiune literară trebuie să fie expresiunea unor stări sufletești ce se înalță deasupra comunului și ne dau o mărturie neîndoioasă că ne găsim în fața cuiva care se ridică prin ceva propriu, personal, și dă probe de temperament artistic.

Formula noastră literară nu este dintre acelea care mărginesc orizonturile și îngărădesc talentele ; ea cuprinde în ea tot ce vine, pe o cale sau alta, să realizeze frumosul, așa cum trebuie să-l înțelegem, așa cum credem că e nevoie să fie simțit de cît mai mulți.

Înțelesul pe care îl dăm literaturii este urmarea firească a idealului întreg de cultură urmărit de noi. Credința noastră este că trebuie să se stăruiască cît mai mult pentru formarea unei elite în mijlocul societății noastre, prea dezorientată adeseori, prea puțin pregătită pentru prețuirea dreaptă a aspirațiilor înalte de cultură.

Din toate clasele și deasupra tuturor trebuie să se ridice acele elemente superioare fără de care nu se poate înțelege viața unui

popor chemat și el să stea alături de altele. A nu cruța nici un mijloc pentru a spori numărul acestor elemente și pentru a înlesni libera lor manifestare e idealul tuturor societăților moderne, cătră el trebuie să stea mereu ațintite și privirile noastre. Dacă trecutul, dacă împrejurări istorice dau titluri de nobleță unora, deasupra acestora se ridică aristocrația câștigată prin daruri ale sufletului, aristocrația ce se poate mândri cu comori ale minții.

Fiecare clasă socială își are rostul și menirea ei, nici uneia nu i se poate tăgădui dreptul la viață, dar între una și alta anumite împrejurări hotărăsc deosebiri peste care nu se poate trece. Dacă la noi cei mai mici, cei care trăiesc la țară, au dreptul să ceară ce nu li s-a dat — și de câte ori nu le-am luat apărarea în revista noastră, cu roate că ni s-a spus că-i disprețuim? — aceasta nu ne îndreptățește să mergem mai departe și să rățacim pe calea utopiilor. Sentimentele de umanitate ne îndeamnă să nu uităm pe cei asupriți, judecata dreaptă însă, când este vorba de altceva, de întemeierea și afirmarea unei culturi superioare, ne spune: fiecare cu condițiunile lui de viață, fiecare cu ce-i este dat — țăranul să-și trăiască viața de la sat, dar deasupra lui, deasupra tuturor celor de jos, trebuie să fie alții, cei meniți să reprezinte elita, forțele intelectuale ale națiunii, acelea care hotărăsc în primul rînd de viitorul ei. Când partizanii poporanismului, care pe lângă rățacirea lor literară vin să aprindă focul unei de clase, să deștepte o vinovată dușmănie contra celor de sus, susțin că țăranul trebuie să ne servească de pildă, oricine poate vedea cît de fals, cît de inconsecvent este punctul lor de vedere. Dacă spre țărani trebuie să ne îndreptăm privirile, dacă după sufletul lor se cuvine să ne modelăm pe al nostru, de ce am mai căuta să asimilăm forme nouă de cultură, de ce n-am rămînea la starea idealizată de poporaniști, de ce am stărui să ridicăm pe cei de jos din ignoranța lor?

A judeca în felul cum judecă adversarii noștri e a paraliza orice avînt de îndreptare spre mai bine, orice gînd de progres. Și cîte ne rămîn încă de făcut, de schimbat în viața noastră! De aceea nu se putea să nu ne deosebim și aici de cei care se pretind singurii înțelegători ai nevoilor noastre; de aceea am pus în programul de activitate căreia ne-am devotat realizarea unor idei care nu pot fi decît spre folosul tuturor.

Pentru formarea acelei elite de care vorbim ne-am gîndit că este timpul, între altele, să se ia o inițiativă în vederea dezvoltării sentimentului artistic în tinerimea noastră. Într-o serie de articole apărute în *Vieța nouă* am căutat să arătăm că pentru a deștepta și la noi interesul pentru artă trebuie să ne adresăm

sufletelor tinere, deprinzîndu-le încă din școală să simtă emoțiunile estetice. Ceea ce a început să se facă aiurea trebuie introdus și la noi, așa ca învățămîntul să nu mai rămînă unilateral, ci să se dea elementele indispensabile pentru înțelegerea artei — parte care s-a neglijat cu totul pînă acum. Fondarea unei „Societăți pentru cultura artistică în școală” va fi un alt punct realizat de cei grupați împrejurul *Vieței nouă*.

Tot pentru afirmarea noastră culturală de acum înainte mai susținem că trebuie să căutăm să fim prețuiți și de alții ca un factor însemnat, de valoare reală, în mișcarea intelectuală a lumii întregi. Vrem, cu alte cuvinte, să se dea și manifestațiunilor noastre literare sau de altă natură acel caracter de universalitate care se întâlnește în alte părți. După cum cineva care se ocupă cu știința nu poate fi cunoscut și apreciat în streinătate decît atunci cînd activitatea lui se îndreaptă spre probleme care interesează și pe savanții altor țări, tot așa un scriitor care ambiționează un loc de frunte în literatura universală trebuie să dea opere care să atragă luarea-aminte a cetitorilor din toate părțile.

La noi, acum vreo cincizeci de ani, știința nu ajunsese să aibă reprezentanți care să se impună streinătății, deoarece starea culturii noastre și anumite prejudecăți împiedicau producerea de opere care să stea alături cu ale savanților streini; de cîtva timp însă activitatea noastră științifică e în progres, cîteva nume au pătruns în cercurile din streinătate; cei care au ajuns însă aici sînt dintre savanții care au contribuit cu munca lor la lămurirea unor probleme de interes general, trecînd peste ceea ce ne preocupă numai pe noi, ca români. Cînd în diferite ramuri ale științei vom avea mai mulți specialiști care să-și îndrepte activitatea în acest sens, se va putea spune că și o țară mică cum este a noastră a adus o parte însemnată în dezvoltarea științei de pretutindeni.

Literatura noastră a rămas, din acest punct de vedere, în urma științei. S-a tradus și din scriitorii noștri cu intențiunea de a arăta că avem și noi opere de samă, dar totul a rămas o încercare fără mult ecou în lumea din streinătate. Și să nu ne mirăm. Ca să cîștigi publicul din alte părți trebuie să-i dai mai mult decît au dat scriitorii noștri de pînă acum. Cînd cineva s-a deprins cu opere din care se desface o personalitate superioară, un suflet adevărat de artist, este firesc să nu se mai mulțumească cu orișice. Așa e publicul din Apus, acela care hotărăște valorile literare, și ne întrebăm atunci ce i-am dat noi ca să poată rivaliza cu scrierile de frunte ale altor literaturi? Mai puțin decît orice ar putea satisface exigențele acestui public tocmai literatura țărănistă, poporanistă, din ultimii ani, fără idei, fără stil, plină

chiar de trivialități. Am putea chiar spune că niciodată, nici chiar la începuturile noastre literare, nu s-a scris cu atîta neîngrijire, cu atîta lipsă de concepțiuni literare vrednice de luat în seamă, ca în acești din urmă ani. Dacă cineva s-ar încumeta să traducă bucăți laudate ale unor scriitori de azi, cetitorii streini ar surîde și nu s-ar putea opri desigur să exclame: aceasta este literatura românească, aceștia sînt autorii care pretind să fie cunoscuți?

Mulți din cei care scriu ar trebui să ia ca pildă literatura franceză și să se convingă că dacă ea a ajuns să cucerească atîtea suflete, aceasta se datorește caracterului ei de universalitate — orice om cult poate găsi în ea emoțiuni alese și calități artistice de compozițiune. Cînd și la noi vor fi mai mulți care să înțeleagă astfel rolul de scriitor, numai atunci literatura noastră va putea atrage atențiunea streinătății.

Dar mai este o condițiune pe care s-o îndeplinească literatura română pînă să ajungă aici. E vremea să înțelegem că literatura trebuie să se emancipeze de orice preocupări streine, că e spre paguba ei să fie subordonată unor scopuri îndepărtate, și că dacă nu trăiește prin ea însăși încetează de a mai fi literatură.

Fără nici o concesiune, fără ezitare, am arătat de la început că și aici convingerile noastre nu pot să ne apropie de ceilalți.

Cînd sub numele de naționalism, de patriotism — cuvinte atît de compromise la noi — a început să ni se dea literatura pe care am văzut-o, protestarea noastră nu se putea să nu răspundă și la această falsificare a spiritului literar. Celor care uitase le-am amintit că scriitorul nu trebuie confundat cu cei care au alte îndatoriri, domenii de activitate impuse de necesități ale vieții sociale; el nu poate lua rolul sociologului, al omului politic etc., prefăcînd literatura în mijloc de propagandă, în armă de luptă.

Problemele sociale, conflictele de clase și de rase implică în ele anumite soluțiuni, și numai acela care a ajuns la asemenea soluțiuni poate avea pretențiunea că contribuie cu ceva la transformările de ordine politică, socială. Un scriitor însă nu poate prefăce opera lui literară în formulare de soluții sociale, și dacă în calitate de cetățean ia și el parte la ce preocupă pe alții, ca artist cercul lui de activitate este cu totul altul, determinat numai de ceea ce e propriu idealului de artă. Dacă organizarea socială de azi a împărțit fiecăruia misiuni anumite, dacă sociologilor, oamenilor politici etc. le este lăsată în seamă îndreptarea unor stări de lucruri, de ce ar veni scriitorii să le ia locul și să transforme literatura într-un gen hibrid? Cînd într-o țară scriitorii ne dau astfel de literatură, să fim siguri că sau ei nu sînt conștienți de ce trebuie să fie literatura sau cei chemați să se ocupe de chestiu-

nile sociale sînt prea puțini ori nu-și îndeplinesc datoria și unul ori altul vine să le ia interimatul.

Probleme sociale există totdeauna prin însuși faptul că un organism social își continuă viața: unele ajung să fie rezolvite, altele își așteaptă dezlegarea. Dacă ar fi să admitem părerea celor care confundă literatura cu propaganda pentru anumite idei, ar urma ca totdeauna scriitorii să facă din opera lor o tribună socială. Dar atunci rezultatul fatal ar fi: opere de interes, de valoare trecătoare, cum trecătoare sînt și ideile pe care vin să le apere. Dealtfel, istoria literaturilor ne arată fără dezmințire că n-a rămas trainică nici o operă în care scriitorul și-a uitat menirea lui adevărată, singura care-l face să treacă peste veacuri, și a intrat în lupte de cuvinte și declamări pretențioase, de principii care în chip firesc își pierd interesul de îndată ce dispăre actualitatea în numele căreia vorbiau.

Cei care susțin amestecul naționalismului, al patosului patriotic, în literatură, ne amintesc pe fanaticii de la Vatican care acum cîțiva ani publicase o listă de autori „blestemați”, pe care nici un bun catolic nu trebuia să-i cetească, pentru că nu scrisese pentru întărirea credințelor creștine — pe lista celor condamnați se vedeau numele lui Flaubert, Zola, Bourget ș.a. Dacă ar fi fost consecvenți, naționaliștii și țărăniștii noștri ar fi trebuit să publice și ei un catalog al scriitorilor excomunicați din biblioteca bunului român. Cînd preoții pentru considerațiunile lor particulare vin să ciuntească literatura, tot pentru considerațiuni ale lor naționaliștii ar putea găsi cuvînt să reducă literatura la doi, trei scriitori — și firește pentru dînșii cei mai de merit ar fi cei care au scris, indiferent cum din punct de vedere literar, numai în sensul vederilor naționaliste.

Închipuiți-vă ce ar rămînea dintr-o literatură dacă fiecare ar judeca-o după un anumit punct de vedere, absolut personal, fie acesta religios, fie patriotic, fie de altă natură. Din literatura italiană, de exemplu, ar trebui lăsată toată opera poetică a lui Dante și a lui Petrarca închinată Beatricei și Laurei, din cea provansală toate poeziile lirice ale trubadurilor, din cea franceză mai nouă toate versurile lui Musset și, din literatura română, *Luceafărul* lui Eminescu ar trebui trecut la index.

Dar ca să vedem cum judecă criticii apărători ai literaturii „cu tendințe”, să privim chestiunea și sub o altă față.

Dacă se cere unui scriitor să exalteze sentimentele noastre patriotice, de ce nu se impune aceasta și pictorilor și sculptorilor? Pe la expozițiunile noastre de artă s-au văzut picturi și sculpturi

care nu reprezentau subiecte naționaliste, țărănistе, și cu toate acestea ele au fost laudate chiar de revistele care susțineau în literatură o singură formulă. Nu este evidentă și de data aceasta inconsecvența, nu se vede cât de greșită este concepțiunea celor care mărginesc literatura numai la anumite teme? Pentru cine vede limpede, pentru cine înțelege rostul adevărat al criticii, criteriul de judecată trebuie să fie același: ce admiți pentru un fel de manifestare artistică trebuie să aplici și aiurea, căci altfel părerile tale rămân încercări zadarnice de a te înșela și de a înșela pe alții.

Și ne întrebăm acum de unde vine erezia literară pe care am combătut-o și care sperăm că nu va mai căuta de acum înainte să turbure literatura noastră.

Pe lângă împrejurări speciale de la noi — lipsă de cultură, de vederi mai largi asupra evoluțiunei literaturilor — a intervenit o împrejurare care a falsificat spiritul nostru critic.

Romantismul a coincident cu o epocă de prefaceri sociale adânci care s-au întâmplat în viața popoarelor. O mare parte din scriitori s-au amestecat atunci în luptele politice și au aservit literatura preocupărilor de moment — să ne gândim la atâtea aspecte din activitatea lui Victor Hugo. S-a asociat în felul acesta ideea de literatură de aceea de propagandă socială. Ce s-a întâmplat însă o dată nu urmează că trebuie să ia dreptul de obicei, de tiranie. A venit momentul să se înțeleagă și la noi, o dată pentru totdeauna, că literatura își are, ca toate manifestațiunile artistice, domeniul ei hotărât, că trebuie să rămână independentă, în afară de orice tendință dăunătoare bunului ei mers.

...Este în sufletul nostru un colț tănuț, pînă la care nu pătrunde dorul de a lucra numai pentru un folos de o clipă, numai din îndemnul unei preocupățiuni trecătoare — e partea cea mai luminoasă, cea mai senină, a sufletului, ca acele locuri ascunse ale palatelor din basme unde sînt adunate comorile cele mai scumpe și unde se opresc pașii celor veniți de pe tărîmul celălalt. Acolo trăiesc gîndurile care ne ridică deasupra vieții de fiecare zi, de acolo pornesc avînturile care ne înalță spre culmile artei. Să căutăm să se reverse lumină și în această parte a sufletelor noastre, pentru ca să putem spune, cu fruntea deschisă, cînd ni se va cere samă, că nu ne-am pierdut vremea cu lucruri nevrednice...

Poate că cele arătate pînă aici ar fi de ajuns ca să se vadă limpede cum înțelegem noi menirea literaturii și a artei. Dar pentru că în polemica pe care am dus-o cu adversarii, am putea chiar zice detractorii noștri, a mai intervenit o altă parte de neînțelegere, e necesar să ne oprim puțin și asupra ei. Am spus anume

că în complexul de producțiuni artistice din trecut sau de astăzi se impune să facem unele distincțiuni. Sînt artiști și artiști: unii se mărginesc la anumite motive, alții reușesc să meargă mai departe, să dea opere superioare sub toate raporturile. Astfel, unii pictori nu ajung să dea decît subiecte mărunte, peisagii, scene de interior, alții însă se ridică la creațiuni care arată o fire de artist mai bogată.

Se poate, d.e., să fie pus un Teniers alături de un Rembrandt sau Tintoretto? Și cînd este vorba de alte manifestări artistice, de muzică, de pildă, nu trebuie aplicat același criteriu — se poate compara un menuet de Boccherini cu o simfonie de Beethoven?

De asemenea, în literatură, cînd ne găsim în fața unui scriitor care nu ne dă decît lucruri de toate zilele, personajii care nu se impun prin nimic deosebit sufletește, nu trebuie oare să-i dăm un loc inferior altuia care s-a ridicat la o concepțiune mai înaltă despre viață și ne-a reprezentat figuri în care se vede trăind ceva din sufletele celor mari? Pentru că se uită de multe ori aceasta, am căutat, fideli principiilor revistei, s-o aplicăm la tot ce privește arta noastră. Am susținut astfel că, după cum în literatură scriitorii care vor însemna mai mult de acum înainte trebuie să se distingă prin cultură, prin fond bogat de idei, tot așa în pictură sîntem datorii să cerem de la cei care se îndeletnicesc cu ea însușiri de aceeași natură. Și punctul acesta de vedere l-am aplicat cînd a fost vorba — acum vreo doi ani — de a se da judecata definitivă asupra operei lui Grigorescu. Am spus atunci — cu toate că mi s-au interpretat greșit și de data aceasta afirmările — că incontestabil Grigorescu înseamnă mult în istoria începuturilor noastre de pictură, pentru că ne-a dat ce nu putuse alții înaintea lui; dar am voit cu această ocaziune să fac să se înțeleagă că formula lui Grigorescu — veșnicele tablouri de la țară — nu trebuie socotită ca singura demnă de urmat, ca termenul ultim al sforțărilor artiștilor noștri. După cum poezia română nu s-a oprit la un Alecsandri și nici chiar la un Eminescu, tot așa pictura nu poate rămînea la ce ne-a dat Grigorescu, pentru că arta lui corespunde unor părți învechite din sufletul nostru. De aceea am spus, adresîndu-ne pictorilor: căutați să lărgiți și orizontul artei pe care o cultivați, părăsiți drumul îngust în care unii vă îndeamnă să rămîneți, lăsați să se desfacă și din pinzele voastre acele emoțiuni puternice pe care le simțim în fața unei opere care și-a luat ființă în lumea gîndurilor care singure eternizează o creațiune artistică.

În chipul acesta am căutat să cuprindem în activitatea revistei tot ce atinge problemele însemnate de literatură și de artă.

Se poate acum ușor înțelege care a fost spiritul în care am aplicat critica. Dacă am admis că literatura trebuie să fie exprimarea unor stări sufletești superioare, aceasta a fost și norma după care am apreciat producțiunile literare, și critica noastră n-a ținut samă decât de ce îndeplinea această condițiune.

Era deci firesc să judecăm și de data aceasta altfel decât cei mai mulți — ce era primit cu laude de unele reviste a fost criticat cum se cuvenia în revista noastră, și timpul a arătat că am avut dreptate.

Să cităm câteva cazuri.

Acum vreo patru ani a apărut un volum de poezii — de Maria Cunțan — care ne aducea versuri de acestea :

De grindă-atîrnă-un leagăn și-n el un prunc bălan,

Al mamei cel mai tînăr, ce n-are nici un an.

Ea lingă leagăn toarce, cu ochii-n ochii lui ;

Prin tindă-și plimbă cloșca cei doisprezece pui ;

Ceaonul clocotește, bunica-i lingă foc,

Vițelul doarme-alături pe-un petec de cojoc.¹

Poezia era intitulată... idilă. Cum credeți că a fost întîmpinat volumul de criticii care-și ziceau arbitrii gustului literar ? Nu găseau cuvinte ca să-l ridice în slavă — la *Sămănătorul* (III, pag. 815) se spunea că „dintr-un singur avînt s-au desprins (în acest volum de versuri) cînturi care pot sta printre cele dinți ale literaturii noastre...”

Cînd astfel se lauda „idila”... cu cojoc, ce credeți că a scris aceeași revistă despre versurile parnasianului Heredia cu prilejul morții lui ? Luați vol. IV din *Sămănătorul* și veți citi acolo, la pag. 779 — scris de d. Iorga :

„Heredia își declama un biet subiect sărac. Pentru mulți însă nu era deloc poet. Părerea acestora va fi desigur și judecata definitivă a istoriei literare.”

Heredia... un biet poet — să mulțumim celor care ne dau asemenea prilejuri să rîdem — și cîți vor mai rîde încă, peste vreo zece, douăzeci de ani, de luminata critică a revistei cu nume plugăresc.

Un alt caz.

Știți cum era judecată opera d-lui Duiliu Zamfirescu tot de cei de la *Sămănătorul* ? Deschideți vol. III, la pag. 180, și veți ceti, negru pe alb :

„Producția d-sale literară : largi romane, cu paginile subtile, străbătute de cunoașterea multor țări și multor civilizații... ne lasă reci, ne par artificiale.”

Deci ar fi un mare păcat pentru cineva să se distingă prin subtilitate, prin cunoașterea culturai din alte părți, și o neiertată greșală a d-lui Duiliu Zamfirescu că n-a împărtășit formula țărăniștilor, ci a continuat să scrie în felul cum au înțeles literatura și Alecsandri și Odobescu și alții care, cum spuneam, reprezintă adevărata noastră tradiție literară.

Putem aminti, în sfîrșit, că tot acel sistem de critică strîmtă, falsă, chiar pătimase, a fost aplicată și altor scriitori ; așa cînd D. Anghel a publicat volumul *În grădină*, directorul *Sămănătorului* (IV, pag. 239), privindu-l de sus, ca pe un începător, îi spunea că-și risipește talentul în „rafinerii”, în „meștesugita turnare a unui vers aromitor” și-și pierde vremea cu reverii prin „grădini boierești”.

Care a fost însă atitudinea noastră față de acești scriitori ? Nicăieri nu se va găsi în *Vieța nouă* vreo critică de felul acesta. Nici d-lui Zamfirescu, nici d-lui Anghel nu le-am contestat meritele — cu toate că e obiceiul la noi să nu se laude într-o revistă decât cei care colaborează la ea ; și chiar d-lui Sadoveanu i-am recunoscut unele însușiri, cu toate rătăcirile pe care, în calitate de critici conștiincioși, eram datori să i le punem în vedere și de care d-sa, în calitate de vechi sămănătorist, n-a voit să se desfacă.

Și ca să vedeți cum ni s-a răspuns la această atitudine absolut loială pe care am păstrat-o, răsfoiți revistele țărăniște și veți vedea cu ce calificative am fost gratificați... Dar să trecem peste ele, pentru că nu ne ating și vor veni alții să le judece. Ceea ce voim însă să relevăm este că pe cînd, cum spuneam, noi am recunoscut merite și celor care colaborau la revistele din tabăra opusă, aceștia n-au voit să ne recunoască nimic — mai mult chiar, au căutat printr-o continuă campanie de denigrare să falsifice părerile noastre, să ne atribuie lucruri pe care nu le-am susținut niciodată. De altă parte, cînd noi ne susțineam cu argumente părerile, dînșii dezertau de la datoria de a se apăra, evitau orice confruntare cu faptele și se mulțumiau să arunce cîte un cuvînt la adresa noastră, care nu avea nici măcar darul de a fi urban sau spiritual — urbanitatea e tot o calitate disprețuită de țărăniști, pentru că amintește „urbs” — orașul.

Cînd cineva se arată astfel, nu mai este vorba exclusiv de literatură, ci de ceva mai mult — se vede o mentalitate particulară, un fel special de a se manifesta și în alte împrejurări. Aceasta

¹ Maria Cunțan, *Poezii*, 1905.

înseamnă că nu te găsești în fața unor suflete întregi, hotărâte, în stare să ducă o luptă demnă.

De aceea i-am văzut pe mulți din adversarii noștri părăsind ce susținuse mai înainte, șovăind și nemaștiind cum să iasă din impasul în care intrase. Ne-a fost dat astfel să vedem de la o vreme încoace la *Viața românească* literatură simbolistă alături de poporanism și pe cei care apăraseră înainte țărănismul la *Sămănătorul* trecând aiurea, renunțând la ducerea luptei mai departe. Unii, vînători de actualitate, simțind că direcțiunea literară de mai înainte e compromisă, caută apropieri de curentul care începe să se impună, alții se îndreaptă într-acolo unde li se pare că literatura aduce mai multe avantaje. De aceea îți vine uneori să te întrebi dacă au fost sinceri acești aprigi contestatori ai noștri, dacă convingerile lor de un moment nu au fost impuse mai mult de unele calcule, de dorul de a-și câștiga mai ușor un loc prin favoarea de care se bucurau în ochii publicului anumite tendințe, anumite prejudecăți. În luptele literare însă cei care înving sînt cei duși de convingeri neclintite, cei care merg pînă la sfîrșit cu un singur gînd, cu o singură credință, învingînd toate piedicile.

A avea o părere hotărîtă, pe care s-o susții cu energie, fără să te uiți la dreapta sau la stînga, dacă unul ori altul te dezaprobă — aceasta trebuie să fie astăzi linia de conduită în literatură, ca și aiurea. Timiditatea care ne-a stăpînit prea mult, care a stăpînit mai ales generațiunea de acum douăzeci de ani, trebuie înlăturată din viața noastră intelectuală. Generațiunea de azi e datorare să nu uite că alta e calea pe care trebuie să meargă, dacă ține cu tot sufletul să vadă învingînd idealurile nouă, dacă vrea să se impună ca o generațiune de energii, de voințe luminate.

Acestea sînt convingerile noastre, acesta este idealul care ne călăuzește. Și nu este în el destulă viață senină, destulă lumină, ca să servească de îndrumare, de îndemn, celor care se manifestă astăzi sau se vor manifesta de acum înainte în literatură, în artă? Dacă avem o mulțumire este aceea de a vedea că o parte din lumea de la noi ne urmărește cu simpatie, ne înțelege — și, terminînd, cuvîntul de încheiere nu poate fi decît exprimarea tuturor mulțumirilor noastre direcțiunei institutului care ne-a înlesnit ținerea acestor conferințe și publicului care ne-a ascultat cu atîta luare-aminte, cu atîta bunăvoință.

SEMNE DE TRANSFORMARE A ROMANULUI

1

Urmărind evoluțiunile literare, o constatare pe care o poți face adeseori este că un gen literar apare cu atît mai accesibil schimbărilor, se poate reînnoi cu atît mai ușor cu cît e mai mult cultivat — producțiunea multiplă înlesnește introducerea de elemente nouă, dă prilej temperamentelor variate să se manifeste. Oricît ar fi de adevărată această constatare în unele cazuri, ea rămîne la aceeași valoare relativă ca și alte constatări din domeniul faptelor literare. Ca pildă ne poate servi ce s-a scris în roman în cei din urmă treizeci de ani. Iată o producțiune de o bogăție cum nu s-a mai văzut în nici o altă epocă — opere peste opere îngrămădite an după an, nume lîngă nume disputîndu-și gloria și împărțindu-și, pentru mai mult ori mai puțin timp, sufragiile cetitorilor. Și cu toată această febrilitate de producțiune, romanul a rămas în multe privințe staționar, nu a evoluat în măsura în care ne-am fi așteptat. Comparat cu ceea ce s-a realizat în poezie în urma revoluțiunei simboliste, deosebirea e mare, așa că sîntem în drept să așteptăm și în roman o prefacere adîncă, hotărîtoare.

De unde să vie întîrzierea aceasta în evoluțiunea romanului? Cauza principală trebuie căutată în împrejurarea că romanul s-a adresat unui cerc de cetitori cu dispozițiuni sufletești anchilozate — publicului mare, care păstrează mult timp un anumit fel de a simți, de a privi viața. Să ne gîndim de altă parte că cel mai mare contingent de cetitori ai romanelor se recrutează printre elementul feminin. Psihologia feminină se distinge însă printr-o timiditate în fața inovațiunilor, printr-un cult stăruitor pentru ce

este recunoscut, impus prin tradițiune. Cetiți, de exemplu, versurile atîtor poetese franceze de azi — veți descoperi în ele urmele întîrziate ale formulei parnasiene și mai ales ale genului propriu lui Sully Prudhomme — sensibilitatea caracteristică poezilor noi, simboțiști, a trecut departe de ele și parcă se vede în toată opera lor o neîncredere în eficacitatea transformărilor aduse de concepțiunea simbolistă. Rari sînt suflurile feminine care să înțeleagă deodată ce aduce nou o prefacere literară sau artistică. Educațiunea feminină tînzînd însă astăzi să devină mai intelectuală, e de așteptat ca în viitor și sufletul cetitoarelor să fie mai bine pregătit pentru formele nouă de literatură.

O altă cauză — în legătură, dealtfel, cu cea de mai sus — este felul în care a fost considerat romanul de cei care s-au adresat lui ca să-i ceară cîteva clipe de satisfacțiune literară. Romanul a fost socotit în general ca o lectură ușoară, desfătătoare, necongestionantă, ca un prilej de a stimula unele capricii ale imaginațiunii — o ușoară beție de hașis, atîta au căutat și caută cei mai mulți care deschid paginile ispititoare semnate de vreun nume mai mult sau mai puțin cunoscut.

Iată însă că printre mulțimea de romane scrise în acest fel și cultivînd anumite predispozițiuni ale cetitorilor se ivesc cîteva care vestesc ceva deosebit de genul care a tronat pînă acum. Să nu căutați aceste romane printre cele pe care ziarele și revistele le anunță că au primit cutare sau cutare premiu, nici printre cele care poartă pe copertă cuvintele de bucurie a editorului: „a 30-a, a 40-a mie” — premergătorele, mai modeste, ale romanului de mîne le veți găsi printre cele remarcate izolat de vreun critic conștiincios, desfăcut de prejudeții, și care n-au ajuns să însemne alături de titlu decît a 3-a ori a 4-a mie.

Să luăm vreo două din aceste puține romane ce aduc cîteva elemente nouă și să vedem ce putem întrezări din ele pentru literatura de mîne.

Ne vom opri întîi la romanul pe care André Gide l-a publicat anul trecut sub un titlu simbolic, *La porte étroite*. Cine ar căuta în acest roman un subiect rar, incidente complicate, ar rămînea desigur decepționat. Tema e destul de simplă: ni se înfățișează un colț de provincie, Fouguesmare, aproape de Havre; aici trăiește o familie protestantă, Bucolin, care într-o zi va avea să sufere din cauza ușurinței mamei: cedînd temperamentului său aventuros de creolă ea pleacă într-o zi în tovărășia unui adorator; din cele două copile care rămîn cu tatăl, cea mai mare, Alissa, este de o sensibilitate care o va face să trăiască într-o continuă frămîntare, într-o veșnică nemulțumire și neîn-

credere în ea și ce-i poate aduce viața. Cu asemenea fire, nici iubirea nu-i va da bucuriile la care se gîndește uneori: ea iubește pe vărul ei, Jérôme, și s-ar părea un moment că totul i-ar face să-și închine viața unul altuia. Iată însă că într-o zi la gîndul de a se căsători ea răspunde cu un gest negativ — motivul: dorința de a vedea întîi căsătorită pe sora ei mai mică, un temperament de altă natură, înțelegînd viața mai aproape de felul comun. Dar chiar după căsătoria surorii sale, dînsa refuză să se logodească cu Jérôme. De ce? cînd cu toate acestea îl iubia, îi scria cuvinte de cea mai frenetică dragoste. Nici el nu se dumerește de multe ori, și cînd, după cîteva ani de îndepărtare, după o întrevvedere în care ceva neînțeles, fatal parcă, îi înstreinează pentru totdeauna, ea moare într-un sanatoriu, dînsul poate desluși, mai bine din paginile jurnalului rămas de la ea luptele, nehotărîrile chinuitoare prin care a trecut viața ce-i fusese scumpă și care-l va obseda mereu cu amintirea-i duioasă și stranie.

Caracterul Alisei pare desigur ciudat; pentru a-l înțelege trebuie să ne gîndim la o parte din viața în care ne transportă povestirea lui Jérôme — romanul se prezintă ca episoade istorisite de acesta. Ne găsim într-un mediu protestant care a influențat adînc sufletul Alisei, cum a atîns și pe al lui Jérôme. Gîndul la perfecțiunea spre care ne cheamă morala creștină preocupă mereu pe Alissa și citirea cărților de edificare ori ascultarea vreunei predici în biserică deșteaptă în amîndoi dorul de o viață purificată, de un veșnic îndemn spre înălțare:

„Dans la petite chapelle, il n'y avait, ce matin-là, pas grand monde. Le pasteur Vautier, sans doute intentionnellement, avait pris pour texte de sa méditation ces paroles du Christ: «efforcez-vous d'entrer par la porte étroite, car la porte large et le chemin spacieux mènent à la perdition, et nombreux sont ceux qui y passent; mais étroite est la porte et resserrée la voie qui conduisent à la Vie, et il en est peu qui les trouvent».

Alissa se tenait à quelques places devant moi. Je voyais de profil son visage; je la regardais fixement, avec un tel oubli de moi qu'il me semblait que j'entendais à travers elle ces mots que j'écoutais éperdument...

...«Car étroite est la voie qui conduit à la Vie», continuait le pasteur Vautier et par delà toute macération, toute tristesse, j'imaginai, je pressentais une autre joie, pure, mystique, séraphique et dont mon âme déjà s'assoiffait. Je l'imaginai, cette joie, comme un chant de violon à la fois strident et tendre, comme une flamme aiguë où le cœur d'Alissa et le mien s'épuisaient. Tous deux nous

avancions, vêtus de ces vêtements blancs dont nous parlait l'Apo-
calypse, nous tenant par la main et regardant un même but.

La acest misticism, care ni se pare curios astăzi, dar care mai
leagănă unele suflete, se adaugă o altă notă care pune într-un relief
deosebit figura eroinei romanului. Alissa este o fire intelectuală,
care se analizează încontinuu și din această analiză se întoarce
adeseori micșorată, nemulțumită, cuprinsă de neliniștea, de teama
că orice ar face nu va putea atinge niciodată visul de fericire,
pentru că nu-i este dat să-l trăiască așa cum l-a întrezărit și cum
cântă să-l țină departe. Lângă iubitul ei ea spune într-o zi:

„Mon ami, je me sens plus heureuse auprès de toi que je
n'aurais cru qu'on pût l'être... mais crois-moi: nous ne sommes
pas nés pour le bonheur.”

Și chiar dacă uneori i se pare că fericirea s-ar putea opri și
în calea ei, o altă teamă vine s-o turbure. Poate că această fericire
va fi prea obișnuită, prea ieftină, sau va amorți, printr-o mul-
țumire prea ușoară, orice avînt mai departe al sufletului:

„O Seigneur! Gardez-moi d'un bonheur que je pourrais trop
vite atteindre! Enseignez-moi à différer, à reculer jusqu'à Vous
mon bonheur... Combien se rétrécit dans le bonheur tout ce qui
pourrait être héroïque!”

Și astfel, în această tortură, în această luptă sisifică, se stinge
sufletul Alisei — el se grăbește parcă, eroic, să apună în tainele
morții.

Emoțiunea pe care o produce opera lui André Gide e dintre
acelea care se strecoară, încet, încet, în suflet, și numai după
cîva timp ajungi să-ți dai bine samă de ea, s-o înțelegi în toate
motivele ei. Cît te oprești la ultima pagină și se pare chiar că
lumea în care ai fost dus are o parte de nenatural, este înfăți-
șată în colori forțate de autor și totuși, lăsînd să se desfășoare în
minte unele momente, reamintindu-ți atîtea cuvinte rostite de
cei doi eroi, nu se poate să nu te simți adînc impresionat, să nu
te regăsești cu gândurile și emoțiunile tale. Ceva din fiecare din
noi trăiește în personajele lui André Gide: complexitatea sufle-
tească de azi, acel tumult de simțiri, de pasiuni care te fac să so-
văiești ori să te avînți spre hotărîri îndrăznețe și care îți dau
impresiunea că trăiești o viață de nenumărați *alter ego* — toate
acestea răsar viu din urmărirea povestirii scriitorului francez.

Ce distinge mai ales acest roman de altele care s-au scris?
E în primul rînd atmosfera de mister care plutește asupra unor
situațiuni; te-ai aștepta cîteodată să și se lămurească mai bine
unele motive, unele conflicte sufletești. André Gide le indică nu-
mai și lasă gândului nostru să le deslușească, să le explice. Și

chiar partea din urmă a romanului, unde se reproduce jurnalul
de confesiuni scris de Alissa și în care autorul a căutat, ca prin
surprindere, să ducă mai departe firul povestirii — procedeu li-
terar de o fericită originalitate — lasă încă multe puncte de în-
trebare în mintea cititorului.

Nu găsești în acest roman descrieri detaliate, așa cum ne
deprinsese școala naturalistă — chipurile personajelor ne sînt zu-
gravite în două, trei cuvinte, sau ni le reprezentăm mai mult după
fizionomia lor sufletească; peisagiile ne sînt evocate în cîteva linii
fugitive, în cîteva tonuri estompate, ca în tablourile impresio-
niștilor. Nimic din nesfîrșitele și obositoare incidente descriptive
ale scoalei de altădată.

În descrierea stărilor sufletești, André Gide a înțeles iarăși că
nu este nevoie de multe cuvinte, de multe comentarii.

Totul este înfățișat sobru, fără lux de lirism, fără efuziuni
sentimentale care se întîlnesc des și astăzi la unii romancieri. Pa-
sagiul următor e caracteristic în această privință:

— „Alissa t'attend dans le jardin, me dit mon oncle, après
m'avoir embrassé paternellement, lorsque, à la fin d'avril, j'ar-
riverai à Fougueusemare.

Si d'abord je fus déçu de ne pas la trouver prompte à m'ac-
cueillir, tout aussitôt après je lui sus gré de nous épargner à tous
deux l'effusion banale des premiers instants du revoir.”

Și alături de acestea, de relevant nota de discreție care dis-
tinge personajele în convorbirile lor; de teamă de a nu redeștepta
impresii neplăcute, amintiri turburătoare, convorbirile alunecă ușor
asupra faptelor. Cînd Alissa vorbind, într-o seară, cu tatăl său
despre Jérôme, pe care dînsa îl lauda pentru seriozitatea și fîgă-
duintele de o carieră strălucită pe care le arăta, bătrînul observă:

„— Mais cela ne suffit pas pour réussir...”

Iar Alissa îl întreabă:

— Qu'est-ce qu'il faut encore?

— Mais, mon enfant, que veux-tu que je te dise? Il faut
de la confiance, du soutien, de l'amour...

— Qu'appelles-tu soutien? interrompit Alissa.

— L'affection et l'estime qui m'ont manqué, répondit triste-
ment mon oncle.

Puis leur voix définitivement se perdit.”

Cîtă discreție în aceste cuvinte ale bătrînului care lasă numai
să se înțeleagă căsnicia lui chinuită, suferința pe care a avut s-o
îndure cînd un capriciu a dus de la căminul familiei pe aceea în
care credea că va avea o tovarășe de viață. Ce prilej ar fi găsit

aici un alt romancier să înşire pe câteva pagini infidelităţile şi uşurinţa soţiei bătrînului Bucolin.

În felul acesta de a înţelege romanul se arată, fără îndoială, o orientare nouă. Şi nu trebuie oare să vedem în cele câteva trăsături caracteristice pe care le-am constatat la André Gide influenţa netăgăduită a simbolismului? Ceea ce ne este cunoscut de la poezia simbolişti reapare în opera de romancier a acestui scriitor.

Sub înfrîurirea simbolismului romanul se îndreaptă deci şi el spre forme nouă — unele din ele reies de acum în evidenţă, altele se vor accentua cu vremea, şi va trebui să fim iarăşi recunoscători poezilor noi că au netezit calea spre regenerarea romanului, pregătind sufletele să-l înţeleagă în chipul cum se vesteşte de pe acum.

II

Romanul lui André Gide ne ducea, cum am văzut, într-o parte din viaţa sentimentală de azi, înfăţişându-ne — într-un cadru mic, de mediu provincial — câteva suflete chinuite de zădărnicia unui vis de iubire. Într-o lume cu totul altfel şi de o concepţiune artistică mai largă ne transportă romanul lui Paul Adam, *Le trust*. Vedem aici desfăşurându-se unul din aspectele cele mai caracteristice ale vieţii moderne: pasiunea pentru întreprinderile care pun în acţiune forţele industriei şi fac să strălucească dinaintea atîtor suflete miragiul îmbogăţirii, satisfacţiunea de a domina asupra altora.

Paul Adam nu a voit să aducă în acest roman un imn de preamărire puterii banului; povestirea lui prezintă această putere şi în ceea ce ea are respingător, neuman, distrugător pentru unii — cîţi nu sînt sacrificaţi, cîte victime nu rămîn în urmă pe drumul unde se înalţă unul singur, şi chiar acel care ajunge eroul, tiranul din împărăţia afacerilor de cîte ori nu-şi simte sufletul tresărind — oricît de nesimţitor s-ar sili să pară — la unele viziuni care-i amintesc nedreptăţi şi chiar crime. Ca observator obiectiv al lumii de azi, Paul Adam ne descrie şi în bine şi în rău forţa banului, a întreprinderilor uriaşe puse la cale de vreun trust, şi povestirea sa este o puternică evocare a tumultului de energii care luptă, se ciocnesc împrejurul unui gînd îndrăzneţ de cuceriri nesfîrşite. Printr-un fel de misticism pitagorician, Paul Adam a voit să arate că lumea agitată în care ne învîrtim e stă-

pînită de puterea misterioasă a numerelor, a cifrelor care se combină, se adună, în nesfîrşite progresiuni — dialogul dintre două personaje ale romanului, Héricourt şi Jim Clamorgan, redă astfel această idee:

„Vous aussi, vous redoutez cette influence mysthérieuse dans les Affaires, cette force des Nombres qui se lève entre les faits, et qui nous porte plus loin que notre prudence, en se multipliant toujours, toujours par mille nécessités inattendues de faire plus, de rassembler plus de clientèle, d'utiliser plus de machines, d'employer plus de gens, de faire réagir les cours d'Europe sur ceux d'Amérique, d'obtenir plus de crédit à Londres, d'associer plus de concurrences allemandes, d'atteindre plus de marchés en Asie, d'accaparer plus de causes, afin de rendre plus d'effets, afin de créer plus...”

— C'est là ce que l'on surnomme la divinité du Nombre. A l'exemple de quelques mathématiciens, nous croyons, n'est-ce pas, à la vie réelle du Nombre ?“

Acest adaus de misticism matematic nu l-am fi găsit desigur la un romancier naturalist, şi cu toate acestea Paul Adam ne dă în acest roman multe lucruri care ne amintesc de aproape pe scriitorii din şcoala naturalistă. Întîi, subiectul — viaţa industrială, comercială de azi, sentimentele care agită mulţimile oraşelor — ne face să ne gîndim imediat la Zola. Pe urmă, tehnica prezintă unele asemănări cu scriitorii generaţiunei trecute — Paul Adam a păstrat pasiunea pentru unele descrieri minuţioase, inutile adeseori, aşa cum căutau să ne aducă mereu naturaliştii. Despre tehnica sa Paul Adam dedea, e adevărat, lămuririle următoare în cuvintele pe care le publica acum câteva luni în *Vers et prose* (vol. XIX, pag. 29) asupra felului cum a compus romanul său:

„Autant que le simple, le complexe exige son style propre qui, par des ellipses audacieuses, concentre, en une phrase, la somme d'impressions autrefois énumérées dans une scène éloquente de tragédie. Le sentiment, l'acte et l'idée, ou bien la foule, le groupe et l'individu doivent apparaître ensemble et avec les accessoires choisis pour évoquer les causes, les conséquences, les répercussions, même l'évolution du fait.”

Să nu interpretăm însă aceste cuvinte decît ca o mărturisire a scriitorului francez de a căuta să scrie într-un stil precis, nervos, eliptic uneori — şi în această privinţă desigur că se deosebeşte de atîţi naturalişti. Opririle numeroase la descrieri, îngrămădirea de prea multe detalii fac însă din Paul Adam un continuator direct al naturaliştilor.

Și cu toate acestea, ajungînd la ultima pagină din *Le trust*, rămîi cu impresiunea că e ceva — chiar mult — ce deosebește pe acest scriitor de predecesorii săi.

De unde să vie această impresiune ?

Spuneam că Paul Adam, ca și naturaliștii, ne reprezintă viața intensă din centrele industriale, pasiunile care clocotesc în sufletele mulțimilor etc. Acest punct de asemănare cuprinde însă în sine și ceva care deosebește deodată pe acest autor de alți romancierii. Pe cînd un Zola ne-a descris mulțimile izolate ale unei țări, Paul Adam lasă firul acțiunii să se desfășure peste un cîmp mai întins, printr-o lume mai variată, mai complexă. În cele două sute de pagini ale romanului, scriitorul francez ne duce cînd la New York, cînd în Cuba, cînd — peste ocean — la Paris, Londra, St. Petersburg și chiar în vechiul imperiu al faraonilor.

Aceste continue călătorii literare deșteaptă în sufletul nostru sentimente multiple și — mai ales — ne fac să asistăm la frămîntarea cosmopolită ce caracterizează epoca noastră. În felul acesta ni se dă o imagine mai cuprinzătoare, mai vastă, a lumii în care trăim, sîntem duși în realitatea vieții care ne înconjoară de pretutindeni. Cînd opera lui Paul Adam ni se pare că plutim pe oceanul de patimi care se întinde de la un continent la altul și prin valurile căruia trec triumfători unii privilegiați ai soartei, sau vedem scufundîndu-se unii naufragiați. Romanul lui Paul Adam ne dă astfel emoțiunea artistică a acestei universalizări a vieții care cucerește tot mai mult împrejurul nostru și ne dezvăluie privescarea maiestooasă a forțelor care frămîntă timpurile moderne. Sînt și probleme interesante de interpsihologie etnică pe care le vedem atinse în acest roman ; vedem conflicte de rase, gelozii ascunse, izbucniri provocate de ciocniri între temperamente prea deosebite. Disprețul de „yankee“, de om practic, al lui Jim Clamorgan asupra îmbătrîniților romantici, după credința lui, din Europa se revarsă în cuvintele pe care acesta le adresează într-o zi „civilizatorului“ Héricourt :

„Ah ! quel diable de Français ! On m'a dit à Berlin comment vous étiez tous... Ils vous appellent «dumme» — les «simples». Oui, vous avez la manie de tout simplifier. C'est plus complexe que cela, la finance, monsieur Héricourt... Vous êtes un drôle de petit peuple étourdi et simpliste. Un peuple de bons petits vieux artistes au milieu de collections sans pareilles, et qui ne voulez pas voir que l'humanité marche, court, galope, vole. Non. Vous ne voulez pas voir. Vos tableaux, vos cocottes, vos cathédrales, voilà ce qui vous intéresse. Et vous avez raison !... Oui.

Laissez-nous mener le monde. Ce n'est pas votre affaire... Voilà bien les Français ! Du sentiment. De la romance.“

Și același Clamorgan pune această ură împotriva latinilor chiar în lucrurile cele mai mici — la o partidă de golf mîndria lui de american nu poate ierta că Maggy Fuller, care voia să fie logodnica lui, nu reușește în acest sport tot așa de bine ca două creole :

„Jim détestait cette victoire des Latines sur une Yankee lorsque Maggy eut compromis l'essor de sa balle. Il ne lui pardonna point d'avoir négligé le soin de se compléter physiquement... Elle lui faisait injure.“

Asemenea reflexii ale americanului ne fac desigur să surîdem, pentru că ating copilăria, dar nu se deslușește din ele o întreagă psihologie ?

O altă notă care se desface din opera lui Paul Adam este pătrunderea mai adîncă a sufletelor, influențate de condițiunile vieții actuale. La naturaliști psihologia personajelor rămîne de multe ori în umbră, prea schematică, sau nu este urmărită mai de aproape în legătură cu mediul exterior — pe naturaliști îi preocupă mai mult acest mediu, descrierea lui în mii de amănunte, fără a ni se arăta cum el modifică mereu, fără a ne da totdeauna samă, felul nostru de a gîndi și simți. Paul Adam ne dă o sinteză bine încheagată a vieții exterioare și a celei interne — personajele sale ne apar determinate în toate actele lor de împrejurările în care trăiesc. Un Clamorgan sau Jumillac amestecă pînă și în legăturile lor sentimentale calculele din lumea afacerilor care-i duc în vîrtejul lor.

Din acest fel de a concepe romanul rezultă un fel de fatalism impus de felul în care se desfășură viața modernă. Individualitățile par elemente inconștiente, minate de ceva irezistibil, de multimea tumultuoasă a forțelor care dictează toate faptele noastre.

Acest fatalism are, fără îndoială, pentru cine-l adîncește, o parte de pesimism : ne agităm, chinuim sufletul nostru, fără să știm pentru ce, fără să înțelegem rostul acestei robii pe care o primim de bunăvoie. Și cu această notă de pesimism se încheie romanul lui Paul Adam. Cînd, pe valea Nilului, Héricourt se duce cu tovarășii lui să vadă lucrările făcute pentru un canal, printre săpături li se arată mormîntul unui faraon care poruncise și el, cu treizeci de veacuri în urmă, să se sape în același loc un canal — și în fața acestei descoperiri, care amintea atîtea puteri îngropate sub țărîna timpului, Héricourt și Jumillac se gîndesc la zădărnicia muncii căreia-și închinase și ei viața :

— „Ce Thoutmosis et nous... murmura M. Héricourt, ne sommes que deux gestes brefs du même espoir confus, et qui souffre à travers les temps. Ici, les vérités n'ont plus qu'un visage...

— Et qui sourit de toutes les Faiblesses momentanées... dit Jumillac... de toutes les Forces provisoires, de tous les Dieux périmés, de tous les Soleils futurs, de tout Cela qui est apparemment inutile.“

Oricît ar părea de descurajatoare asemenea cuvinte și oricît ar surprinde o asemenea încheiere într-un roman care ne descrie minuni ale energiei moderne, o scriere concepută în chipul acesta ne dă emoțiuni pe care nu eram deprinși să le găsim în atâtea romane apărute în anii din urmă. *Le trust* e o operă de observațiune pătrunzătoare și condensată, de gândire adâncă asupra nenunțatelor aspecte ale vieții contemporane.

Din analiza pe care am făcut-o atât asupra romanului lui Paul Adam cât și asupra celui publicat de André Gide, am putut observa o serie de schimbări chemate să dea cu totul altă înfățișare romanului de mine. Deși subiectele dezvoltate de cei doi romancieri se deosebesc atât de mult, deși drumul pe care ne duce cel dintîi nu este același ca al celuiilalt, totuși din această diversitate se desprinde ceva comun — un nou mod de a înțelege și reda sufletele, o explorare mai adîncă a lor și corespunzînd mai bine realității care ne înconjoară. Și ceea ce cu deosebire reiese din aceste două romane — ceea ce explică însușirile care le scot în relief deasupra altora — este impresiunea finală ce ne-o lasă de a fi izvorîte din mintea unor scriitori care privesc lucrurile la lumina unui intelectualism superior.

Romanul — ca și poezia — se îndrumează tot spre o mai accentuată intelectualizare.

1910

ISTORIA LITERARĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÎNTUL UNIVERSITAR

(Ce a fost și ce ar trebui să fie)¹

I

Pe lîngă probleme speciale de filologie, am căutat totdeauna în cursul meu să urmăresc și unele probleme de literatură. Acum doi ani, am consacrat — vă aduceți aminte — o parte din lecțiuni poeziei lirice provansale, arătînd evoluțiunea ei și înfrîurirea pe care a avut-o asupra dezvoltării poetice din celelalte țări romanice care s-au trezit devreme la o cultură mai înaintată; în alți ani m-am ocupat de epoca lui Dante, de literatura spaniolă, cea franceză din evul mediu, cea retoromanică etc., stăruind astfel să fac cunoscute cîteva monumente însemnate din istoria literară a popoarelor cu care ne înrudim. Reiau astăzi seria aceasta de expuneri și, înainte de a intra în dezvoltarea subiectului pe care l-am anunțat — *Poeți de azi ai lumii romanice* — voi căuta să arăt care este punctul de vedere care mă călăuzește și cum cred că trebuie înțeleasă istoria literară la Universitate.

Au fost și mai sînt filologi care-și mărginesc munca de o viață întreagă numai la cercetări asupra fenomenelor lingvistice, închizînd ochii în fața manifestațiunilor literare sau privindu-le cu acel dispreț din care-și fac o mîndrie toți care au urmat la școala de odihnă a unilateralității. Pentru acești filologi formele lingvistice sînt ceva izolat, numai un obiect de speculațiune fone-

¹ Lecțiuni de deschidere la Facultatea de litere din București (5 noiembrie).

tică ori etimologică, și gândul lor nu merge mai departe, nu caută să pătrundă mai adânc, să urmărească raporturile dintre asemenea forme și altele, în strînsă legătură cu ele. În mintea acestor filologi nu a răsărit încă ideea că nu poți despărți fenomenele lingvistice de cele literare, că între felul de a se exprima dintr-o epocă, între materialul lingvistic și producțiunea literară proprie ei există totdeauna un raport determinat: la un anumit curent literar corespunde o anumită direcție lingvistică, un anumit fel de redare a ideilor prin cuvinte — să ne gândim la epoca lirică din literatura provansală, la cea epică din literatura franceză și cea spaniolă, la Renaștere etc., caracterizate fiecare prin anumite particularități de formă și de fond, imprimate de același caracter și explicabile unele prin altele. A privi fenomenele lingvistice independent de cele literare este a avea o concepțiune mărginită despre ele, a nu înțelege o parte din viața lor, împrejurările care le-au dat un caracter hotărît și le-au făcut să evolueze într-o anumită direcțiune.

Dacă ne gândim, de altă parte, că filologul este dator să studieze particularitățile lingvistice în legătură cu motivele psihologice și sociale care le-au determinat, aceasta îl apropie iarăși în cercetările lui de istoricul literar, pentru că și acesta este chemat — dacă nu mai stăruie în metode învechite — să urmărească transformările literare la lumina faptelor de ordine psihologică și socială. Nu este oare — ca să luăm un exemplu — limba franceză din secolul al XII-lea sau al XVII-lea produsul aceluiași suflet din care au izvorît poemele epice și tragediile spre care a culminat producțiunea literară a acestor epoci? Cînd se găsește în fața unor asemenea epoci și caută să fixeze fizionomia lor lingvistică, filologul care ține să lucreze cu mijloace nouă și să pătrundă mai departe cu privirile lui cercetătoare nu se poate să nu se întâlnească cu istoricul literar, să nu se preocupe de unele probleme care ating și domeniul unuia și al celuilalt.

Nu este însă destul ca istoria literară să-și aibă locul convenit în preocupățiunile filologului — se cere încă să avem bine limpezită ideea pe care trebuie să ne-o facem despre ea, să știm în ce spirit trebuie înțeleasă și pînă unde pot fi întinse marginile ei. Și tocmai acesta este punctul asupra căruia voiesc să insist în această lecțiune. După cum anul trecut am căutat să arăt în ce chip trebuie privit un alt domeniu cu care filologia are numeroase puncte de contact — acela al folklorului — tot așa astăzi cred necesar să expun vederile mele cu privire la studiile de istorie literară la Universitate.

E un obicei, și la Universitățile noastre și la cele din străinătate, de a nu se ținea samă în studiul literaturilor decît de unele epoci, de producțiunile literare din timpuri mai depărtate: trecutul singur este socotit demn să formeze subiectul lecțiunilor universitare. E un obicei consacrat printr-o lungă tradițiune și dacă am căuta să-l explicăm am ajunge poate să descoperim în el rămășițe ale acelei concepțiuni care făcea altădată să se creadă că desăvîrșirea, adevăratul ideal de viață trebuia căutat în vremuri străvechi, în nimbul de poezie cu care le plăcea minților naive să încunune trecutul. A fost însă altceva ce a întărit acest obicei. Spiritul modern s-a format în mare parte sub înrîurirea cultului pentru civilizațiunea greacă și romană. Cînd acum cîteva veacuri au început să se pună temeiurile unei vieți intelectuale superioare, din care să se poată împărtăși mai mulți, și în acest scop s-au înființat așezămintele de cultură din care aveau să se nască Universitățile de azi, idealul spre care aveau să se îndrepte spiritele doritoare de lumină a fost căutat dincolo de evul mediu, de întunerecul în care stătuse adîncită această epocă. Grijă de a forma educațiunea literară a tinerimei fu lăsată atunci pe sîma profesorilor de limbi clasice, singurii care puteau, după părerea acreditată, să inițieze sufletele în tainele frumuseților literare. Cînd după sute de ani cît a stăpînit această idee ca o dogmă inatacabilă, pe lîngă studiul literaturilor antice s-a alăturat — întîi timid — acela al literaturilor moderne, în predarea acestora s-a văzut furișîndu-se aceeași credință că numai trecutul merită să fie studiat, pentru că singur ar oferi pilde sigure pentru formarea gustului literar. Astfel s-a întronat și aici concepția pe care Carducci — un adorator și el al trecutului — o rezuma în cuvintele :

Sol nel passato è il bello.

Nu am fost și nu aş putea fi nici azi adversar al clasicismului; am ținut, dimpotrivă, să arăt în mai multe rînduri urmările păgubitoare pe care le-a avut pentru noi lipsa unei culturi clasice condusă cu stăruință și înțeleasă în spirit larg. Ar fi fost o rătăcire să mă ridic împotriva a ce poate aduce un plus în cultivarea gândirei românești. Și tot așa nu am exclus din studiul literaturilor moderne cercetarea trecutului — probă cursurile pe care le-am ținut și din care am amintit o parte la începutul lecțiunei. Dar, după cum spuneam și cu alt prilej, este o greșală să-ți faci un cîmp exclusiv de cercetare din trecut și să închizi ochii în fața actualității. Și din păcate așa înțeleg istoricii literari specialitatea lor. Dacă v-ați arunca ochii peste programele cursu-

rilor de la Universitățile streine, ați vedea că și acolo profesorii se ocupă numai de epocile mai vechi din dezvoltarea unei literaturi — rar dacă se găsește cineva mai îndrăzneț să se apropie de timpurile nouă; o singură dată mi-a fost dat să ascult la Sorbona un curs despre Taine și Renan, iar producțiunea literară din timpul nostru nu mi s-a întâmplat niciodată s-o văd anunțată ca subiect de lecțiuni universitare nici în Franța, nici în Germania.

Cred că a venit timpul să se înlăture acest fetișism pentru trecut și să i se dea actualității dreptul pe care trebuie să-l aibă și între zidurile Universității, unde spiritul de rutină continuă și azi să stăpânească prea mult, sub o formă sau alta. Călăuzit de această convingere, am crezut necesar să las un loc actualității și când am studiat literatura spaniolă și când am ținut acum șase ani cursul asupra simboliştilor francezi — acel curs pentru care unii — chiar dintre colegi — ar fi voit să mă răstignească dacă în locul închizițiunii de altădată ar fi fost iertată azi o închizițiune literară.

E greu, desigur — și mai ales la noi — să lupți cu unele prejudecăți, dar dacă ai credința că supunându-te lor te-ai face complice la o faptă rea, ți se impune datoria să arăți care sînt motivele ce te silesc să crezi altfel, ce te îndreptățește să nu împărtășești vederi impuse prin obișnuita tiranie a lenei intelectuale. Vom căuta dară să justificăm de ce și de data aceasta se cuvine să părăsim drumul urmat pînă acum și să luăm altul, pe unde putem culege roade mai bune pentru preocupățiunile literare, care cer și ele o continuă reînnoire.

Să presupunem că am pune unui istoric literar întrebarea: „ce crezi despre producțiunea literară actuală? găsești în ea scriitori care să merite să fie luați în samă sau poate ți se pare că nici unul nu este demn să fie pus alături de scriitorii de mai înainte? Sînt curios să cunosc părerea dumitale, pentru că, uite, am auzit vorbindu-se și bine și rău de cutare scriitor și nu știu ce să aleg din aceste critici; dumneata trebuie să-ți fi format vreo părere... ai experiență, ești familiarizat cu atîtea opere și ești mai în stare să ai o judecată dreaptă.“ O asemenea întrebare ar pune desigur în încurcătură pe istoricul literar. Dacă dînsul ar fi dintre cei pe care-i întîlnim de obicei, răspunsul lui, îngăimat, ar fi: „părerea mea? dar nu pot avea nici una, mă întreb degeaba, pentru că nu mă interesează actualitatea, cred că nu merită... eu m-am specializat în literatura mai veche“. În fața unui asemenea răspuns ar fi de prisos să mai reînnoiești întrebările și să stăruiești să-ți spună de ce nu se interesează de actualitate — așa s-a deprins să gîndească, așa a învățat de la alții. E istoricul

literar „n-aude, n-avede“. Dar să presupunem că, excepțional, acest istoric literar ar fi urmărit cu oarecare atențiune scrierile mai nouă și ar răspunde ori că aceste scrieri înseamnă ceva, ori că sînt de o valoare neglijabilă. La un asemenea răspuns, firește, am avea dreptul să continuăm cu întrebările și să-i cerem să ne lămurească de ce operele despre care este vorba au sau nu valoare. Și dacă interlocutorul nostru ar fi profesor, am avea iarăși dreptul să-l întrebăm mai departe: „dacă aceasta este părerea dumitale despre mișcarea literară actuală, nu crezi că această părere merită să fie cunoscută și de alții, de cît mai mulți, de aceia mai ales cărora ești chemat să le dai îndrumări, să le dezvolți spiritul critic, pentru ca să nu dibuiască prin întunec?“ Ce ni s-ar răspunde putem prevedea: ni s-ar repeta iarăși stereotipa scuza că nu e bine să se atingă actualitatea în expuneri de pe catedră, pentru că nu o putem judeca obiectiv, nu putem avea o călăuză sigură în mulțimea de păreri care se ciocnesc — aprecierile noastre pot fi greșite, premature.

Aceasta e, într-adevăr, întîmpinarea care se aduce ori de cîte ori se pune în discuție actualitatea, și pentru că mulți se adăpostesc după ea, vom căuta să vedem cît prețuiește și dacă nu se reduce și ea la o etichetă comodă pentru a-ți masca fie lipsa de curiozitate pentru manifestațiunile intelectuale ale timpului în care trăiești, fie neputința de a-ți forma o convingere.

II

Cînd se susține că numai anii pot hotărî valorile literare și că, prin urmare, trebuie să așteptăm clepsidra timpului să ne spună cine merită să ia locul printre adevărații scriitori, se aduce un ciudat blam discernămîntului nostru, puterei noastre de judecată. A împărtăși acest mod de a vedea este a contesta cu desăvîrșire unui critic posibilitatea de a alege din producțiunea literară a timpului ceea ce se impune printr-o netăgăduită superioritate. Oare — pentru ca să dăm o pildă — printre scriitorii din timpul mișcării romantice, personalități ca a lui Victor Hugo, Musset ori Lamartine nu au arătat de la început că se ridicau, prin anumite însușiri, deasupra altora? Numai critici pătimași sau influențați de concepții literare învechite puteau contesta între 1820—1840 valoarea acestor scriitori, dar alături de asemenea critici erau alții, mai pătrunzători, mai în stare să înțeleagă că

literatura franceză se îndruma spre o nouă epocă de strălucire prin opera acestor poeți. Critici de felul acestora erau, firește, și atunci mai rari, dar cuvîntul lor cumpănia mai mult și el avea să hotărască împotriva celorlalți.

Se va obiecta însă că, admitînd chiar posibilitatea de a distinge pe unii scriitori contemporani de alții mai puțin însemnați, rămîne totuși o parte în care aprecierile noastre pot să fie greșite, anume cînd este vorba de a fixa pentru fiecare din acești scriitori locul care i se cuvine în raport cu ceilalți. Și ca argument s-ar putea invoca împrejurarea că chiar autori consacrați au primit, după vremuri, după felul deosebit al publicului de a-și împărți simpatiile, cînd un loc superior, cînd inferior altora în ierarhia literară. La aceasta răspunsul e ușor de dat: nu poate fi totdeauna chestiunea de a hotărî dintre mai mulți scriitori de samă care este mai însemnat decît altul; acestea sînt cele mai de multe ori preocupățiuni de spirite pedante ori elementare; esențialul este de a recunoaște care dintre personalitățile epocii în care trăiești se impun atențiunei și vor rămînea în rîndurile celor aleși. Ne este indiferent, d.e., dacă pe un poet ca Musset unii din contemporani l-au crezut inferior lui Lamartine, cum este iarăși indiferent, în cazul care ne preocupă, dacă publicul de acum vreo douăzeci de ani l-a gustat mai puțin decît cel de pe la 1850 — aceste variațiuni de apreciere sînt naturale și explicabile; principalul este ca atunci cînd te găsești dinaintea unei asemenea individualități s-o recunoști fără șovăire și să-i dai locul alături de alții.

Iată dar că nu poate fi vorba de o imposibilitate absolută de a judeca actualitatea literară — această imposibilitate nu există decît pentru unii, pentru aceia care, orice ar face, rămîn refractari la toate formele nouă de gîndire și caută să-și ascundă insuficiența sufletească la umbra unor principii care au păcatul de a fi copleșite de rugină.

Și totmai dintre aceștia nu ar trebui să fie profesorii universitari chemați să predea istoria literară. Putem chiar spune că lor, mai mult decît oricui altuia, sîntem în drept să le cerem această înțelegere mai largă, mai vie, a literaturii. Ocuparea unei catedre în învățămîntul superior presupune o pregătire îndelungată, o cultură întinsă, familiarizarea statornică cu toate problemele specialității pe care ți-ai ales-o — și atunci, de la cine ai aștepta o mai temeinică înțelegere a faptelor literare actuale, de la cine ar trebui să aștepte tinerii o îndrumare sigură dacă nu de la un cunoscător adînc al acestor fapte? Ar trebui... dar, cum spuneam la început, e obiceiul să se renunțe la această

așteptare îndreptățită. Și ne întrebăm atunci dacă renunțarea aceasta, concesiunea ce se face unei metode consacrate printr-o tradiție rău înțeleasă, nu este în prejudiciul specialității pe care o reprezintă, nu scade o parte din interesul, din viața pe care trebuie să i-o dai. Unde mai bine decît în cercetarea actualității ai putea pune la contribuțiune bogăția de cunoștințe, experiența literară pe care ți-ai cîștigat-o prin cetirea atîtor opere, și de ce n-ai căuta să scuturi jugul unui prejudiciu de învățămînt care odată tot are să dispară?

Dacă însă crezi altfel, dacă nu ești convins de utilitatea unei schimbări în vederile tale de istoric literar, să nu te surprindă că vor ajunge pînă la tine cuvinte ca acestea: „Nu este oare păcat că toată cultura ta ți-a deșteptat curiozitatea numai pentru lucruri moarte și te-a făcut să închizi ochii în fața realității care te înconjoară, să fugi de viața care te cheamă? La ce-ți folosește știința cu care treci, mîndru, printre umbrele trecutului, cînd ea n-a deșteptat în tine dorul de a cunoaște lumea în care te găsești, sufletele cu care te înfrățești? Crezi oare că din mințile de azi nu răsare tot atîta lumină ca și altădată, dacă nu mai multă, că atîtea frunți înfrigurate gîndesc zadarnic, că literatura de azi e numai pleavă?... Sau poate, discret, recules în tine, urmărești totuși ce se scrie în jurul tău, dar ți se pare că nu e nevoie să împărtășești și altora ce ai cules din observațiunile tale tănuite? De ce însă te închizi după ziduri de zgîrcit, de ce nu lași și pe alții să se împărtășească din ce a adunat gîndirea ta zi cu zi... uite, sînt tineri care așteaptă să li se spună un cuvînt nou, o părere care să-i lumineze, o judecată care să-i păzească de rătăcirii?”

Cînd cineva rămîne surd la asemenea cuvinte înseamnă că nu-și înțelege rolul care-i este încredințat. E într-adevăr datoria unui profesor să țină samă de ce alții așteaptă de la el. Tinerii care suie scările Universității sînt doritori să li se deschidă calea spre înțelegerea vieții intelectuale ce se desfășură împrejurul lor — sufletul lor cere să știe ce merită să fie ales, pentru înălțarea lui, din vîlmășagul de idei în care trăiesc. Cine a trecut prin Universitate și nu i s-a dat această mulțumire intelectuală știe cu ce gol pleacă în suflet după atîția ani petrecuți pe băncile ei... Și cîți n-au simțit acest gol!

Spre a învedera și mai bine că actualitatea nu poate fi exclusă din expunerile literare ale lecțiunilor universitare să privim chestiunea și sub alte fețe — vom vedea că argumentele se înșiră convingătoare de partea ideii pe care o apăr.

Este un principiu elementar de psihologie că sufletul nostru poate înțelege mai ușor pe aceia care stau sufletește mai aproape

de noi. Aplicând acest principiu la literatură, concluziunea la care sîntem duși nu poate fi decît aceasta: e mai greu să înțelegi pe scriitorii din trecut decît pe cei de astăzi; transformările sufletești petrecute de la o epocă la alta cer, pentru pătrunderea celor dinții, o sforțare de care nu ai nevoie la cei din urmă. Oricine, controlîndu-și bine impresiile literare, poate face această constatare. Și cu deosebire atunci cînd își formează cineva cultura literară se poate convinge de acest adevăr; sufletul lui prinde mai ușor pe al scriitorilor noi și numai după ce și-a dezvoltat înțelegerea literară în chipul acesta poate pătrunde mai bine frumusețile operelor din trecut.

De ce am desconsidera atunci acest principiu inerent firei noastre și am căuta să punem temeliile culturai literare exclusive pe cunoașterea literaturii din alte timpuri, și uneori așa de îndepărtate? Scrieri bine alese din producțiunea timpului nou nu sînt oare cel mai bun mijloc de a dezvolta simțul literar al tinerilor tocmai prin faptul că pun sub ochii lor idei și sentimente mai cunoscute lor, mai potrivite cu mentalitatea lor și așa cum au fost răsfrînte prin personalitatea scriitorului, înrudit sufletește cu ei?

Desconsiderarea acestui principiu a fost una din greșelile grave ce s-au strecurat în învățămîntul literar de pînă acum. Și de acest neajuns a avut să sufere nu numai învățămîntul universitar, ci și cel secundar. Educațiunea literară ar trebui să plece de la literaturile moderne și nu de la cele clasice, care cer o pregătire mai îndelungată; cu pătrunderea spiritului literaturilor nouă ar trebui familiarizate în primul rînd mințile tinere. Numai cînd cineva a ajuns să înțeleagă frumusețile dintr-o bucată literară română ori franceză, numai atunci se poate presupune că are un substrat sufleteesc îndestulător pentru pătrunderea și asimilarea operelor din antichitatea clasică.

Astăzi — chiar după unele îmbunătățiri ale programului — se stăruiește încă pe o cale cu desăvîrșire greșită. N-au ajuns încă elevii să-și dea bine samă de ce cuprinde, ca fond superior, o bucată literară modernă — uneori nici profesorul nu le atrage destul luarea-aminte asupra ei — și cu toate acestea li se cere să cetească opere clasice greu de însușit. Și ne plîngem de decadența studiilor clasice... cînd răul este în chiar metoda care se urmează, în lipsa de pregătire suficientă ce se dă pentru a îndruma sufletele tinere spre înțelegerea unei lumi așa de deosebite de a noastră.

Tot pe temeiul principiului pe care l-am arătat mai sus, ar trebui să se realizeze alte schimbări în învățămîntul literar. Dacă

înțelegerea trecutului e înlesnită de cunoașterea actualității, nu ar fi o exagerare să se ceară celor însărcinați cu predarea literaturilor clasice să nu rămînă cantonați numai în acest domeniu. E obiceiul, în adevăr, să se creadă cineva dispensat să cunoască o literatură nouă dacă își alege ca specialitate literaturile clasice. De ce și această unilateralitate cînd simțul estetic nu poate decît să cîștige în contact cu literatura mai nouă, asimilîndu-și elemente și criterii folosite pentru judecarea literaturilor vechi? Ca o garanție chiar că cineva are toate însușirile să stăpînească și să comunice frumusețile literare ascunse în operele latine și grecești ar fi, cred, necesar, să i se ceară o lărgire a orizontului preocupățiunilor sale literare, o cunoaștere a cîtorva scriitori din epocile moderne și cea contemporană — pentru că cum poți avea pretențiunea să înțelegi trecutul cînd sufletul îți este refractar la înțelegerea timpului tău?

III

Necesitatea de a adăuga un mijloc eficace pentru dezvoltarea spiritului critic vine și ea să pledeze în favoarea studierii actualității. Urmărirea producțiunei literare din timpul tău și obligațiunea pe care ți-o iai să-ți spui părerea ce ți-ai format-o despre ea te silesc să veghezi mereu asupra aprecierilor tale, să-ți controlezi fiecare impresie și să nu lași să se ridice sau să se coboare, pe nedrept, cumpăna judecăței într-o parte ori într-alta. Cînd activitatea de istoric literar te duce numai spre trecut, această îngrădire de precauțiuni nu va veni niciodată să te îngrijească, pentru că afirmațiunile tale rămîn în cercul constatărilor obișnuite, al faptelor recunoscute de mult. Îți va fi astfel ușor să te ocupi de un Goethe, un Victor Hugo și alți scriitori consacrați, să arăți ce cuprinde opera lor și să te entuziasmezi dinaintea ei — cuvintele tale vor fi cuvinte care s-au mai spus și critica ta va fi ecoul părerilor cărora vremea le-a dat puterea convingerilor de care nu te mai poți îndoi. Cît mai grea apare însă sarcina ta de judecător literar în fața actualității, în fața mulțimei de aspecte spre care se opresc privirile tale. Aici e haosul în care te pierzi e nelămuritul care așteaptă lumină, sînt licăriri de răsărituri ce abia se zăresc prin întunec... e vieța literară proteică, tumultoasă, din care se va încheia literatura ce va trăi mine.

Și tocmai aici, mai mult ca oriunde, se poate vedea dacă într-adevăr ești omul al cărui ochi știe să aleagă, criticul a cărui judecată poate să deosebească ce e nou și trainic de ce e învechit și trecător. Dacă sufletul tău a trăit închis între zidurile muzeelor literare, actualitatea te va găsi nepregătit, în fața ei te vei simți strein, dezorientat, și vei fugi de ea ca de un lucru care te turbură ori te umilește; dacă însă ai lăsat un loc în mintea ta înțelegerii formelor nouă, actualitatea va fi pentru tine un prilej de bucurie intelectuală și de punere la încercare a spiritului tău critic. Atingeră cu ea va face și mai mult încă: va contribui să-ți întărești aptitudinile critice, pentru că te va îndemna să observi încontinuu ce se petrece în lumea literară din jurul tău și să înțelegi ce trebuie să alegi din ea, știind că numai astfel cuvântul tău va fi ascultat cu încredere de alții.

Celor care caută să evite actualitatea le-am putea, de altă parte, aminti că, fără să vrea, sînt împrejurări în care nu se poate să nu se ocupe, cîtuși de puțin, de ea. Să presupunem că cineva ar voi să studieze școala naturalistă, în întreaga ei evoluțiune, în legăturile ei cu romantismul, în formele deosebite sub care apare la diferiți reprezentanți pînă pe la 1880. O expunere adevărat istorică asupra acestei școale ar trebui desigur să atingă toate aceste puncte, să arate cum s-a format ea, cum a ajuns la perioada de înflorire și cum, pe urmă, a decăzut în opere care au adus compromiterea ei. Cel care și-ar alege un asemenea subiect s-ar vedea însă adus fără voie să vorbească și de mișcarea literară contemporană. Decadența naturalismului nu se poate înțelege într-adevăr dacă nu se pune în legătură cu mișcarea literară care a început după 1880. În acest moment a pornit, cum se știe, reacțiunea simbolistă care stăpînește și azi literatura europeană. Istoricul literar care s-ar ocupa de naturalism ar trebui, prin urmare, să atingă indirect și mișcarea simbolistă. Poate, dacă ar fi mai nehotărît, mai timid, ajungînd la acest punct ar găsi o formulă care să-l scutească de orice apreciere asupra simbolismului. N-ar fi însă surprinzătoare o asemenea eschivare? Pentru că dacă recunoști că o școală literară a fost învinsă de alta, nu recunoști prin însăși această împrejurare că aceea care a fost învingătoare își datora ascendentul unor principii temeinice și demne de luat în seamă? Iată dar că oricît ai căuta ca istoric literar să înlături actualitatea, nu se poate să nu te atingi de ea — afară numai, bineînțeles, dacă iai prea ușor această sarcină, fără conștiința luminată de ceea ce ți se cere și responsabilitatea care este legată de misiunea ce-ți este încredințată.

Și — pentru ca să încheiem cu considerațiunile de care cred că ar fi bine să se țină samă în direcțiunea ce trebuie dată învățămîntului literar — ne întrebăm de ce s-ar interzice unui profesor de literatură să se ocupe de actualitate cînd în alte domenii nu se impune această atitudine? Oare în filologie profesorul nu se simte dator azi să țină samă de păreri, de curente nouă și să le facă cunoscute studenților; în filozofie, se poate trece în lecțiunile universitare peste teoriile care au revoluționat psihologia, estetica, neamintindu-se un Wundt, un Bergson sau Lipps; și — ca să luăm un exemplu în afară de specialitățile noastre — este oprit unui profesor de economie politică să vorbească de ideile care au schimbat spiritul acestui studiu, de mișcările sociale de azi ș.a.? Și într-un caz și în celelalte, păreri recente sînt discutate, profesorul le judecă și știința cîștigă tocmai prin această alimentare continuă cu ideile nouă ce se frămîntă azi. De ce numai în istoria literară se crede altfel, de ce stăpînește încă părerea că nu e bine să ne oprim la ce e nou, că trebuie să lăsăm pe scriitori să treacă întîi la cimitir și numai pe urmă să ne spunem părerea asupra lor?

De ce?

Pentru că istoria literară a fost cam soră pînă acum cu teologia. „Nu vă atingeți — li s-a spus istoricilor literari — de canoanele consfințite... credeți numai în ce ați învățat, fugiți de ce nu a căpătat binecuvîntarea patriarhatului critice!... iar dacă duhul răzvrătirei vă îndeamnă să nu țineți samă de porunca aceasta, să știți, ereticilor, că păcat mare are să apese asupra sufletelor voastre, iar păcatul va fi și mai mare cînd veți face și pe alții să cadă în erezie.”

Supuși, istoricii literari au ascultat porunca și au continuat să se închine la dogmele la care se închinase și strămoșii lor. Ce bun ar fi fost aici puțin duh de răzvrătire...

Dar pentru aceasta trebuie curaj. Și tocmai o asemenea însușire nu se prea vede la cei care vin în atingere cu literatura.

A-ți spune părerea despre oamenii și operele din timpul tău înseamnă a nu cunoaște șovăirile, a nu te teme de nimic — decît doar de prepusul minciunei față de tine și de alții. Cîți însă au curajul acesta?

Și totuși ar trebui să fie mai mulți, pentru că literatura suferă și ea de pe urma deprinderilor care întrein frica de a spune adevărul, cu tovarășa ei obișnuită, fățarnicia. Lașitatea intelectuală este și azi — mai ales la noi — o boală răspîndită; e boala care te scutește de orice surmenaj de convingeri și-ți garantează, pînă la adînci bătrînețe, o beatitudine invidiată de mulți și ade-

seori rentabilă. Cei atinși de această boală în literatură ar fi timpul să mai scadă la număr... Și cel mai bun mijloc de a combate lipsa de sinceritate și curaj literar ar fi obligațiunea ce s-ar cere celor care vorbesc altora de literatură să nu se creadă scutiți de a avea o părere asupra scriitorilor și curentelor din timpul lor.

Înlăturînd obiceiul tăcerii premeditate, al atitudinii de ezitare, de rezervă față de actualitate, s-ar ajunge în felul acesta și la o educare mai bună a sufletelor, s-ar atinge și un folos moral pe lîngă cel literar. Pentru că nu trebuie să uităm un lucru: orice studiu nu este menit să dea numai cunoștințe, să îmbogățească mintea, ci să înnobileze sufletele în întregimea lor, să lumineze toate părțile întunecoase care sînt în firea neformată a fiecăruia, să dezvolte însușirile bune ce stau ascunse și să facă din cît mai mulți caractere, oameni adevărați. Toate îndemnurile, toate pildele care se dau la anumite prilejuri în forme teoretice pompoase rămîn cuvinte sterpe dacă nu se caută pe altă cale, stăruitor și temeinic, cu fapte și îndrumări bune, să se stîrpească din suflete tot ce este dușmanul de fiecare zi al gândurilor care nu cunosc nici frică, nici compromisuri, nici întîrzieri pe drumul idolatriilor pentru care nu mai putem avea evlavie oarbă de altădată.

IV

Acordîndu-se un loc în învățămîntul universitar cercetărei actualității, literatura ar profita și în alt sens: curentele literare fără viață, menite să rătăcească pe unii și pe alții, să le falsifice judecata, nu s-ar mai putea bucura de încrederea prea îndelungată ce li se dă adeseori din lipsa unui control critic. Cînd și de pe catedrele universitare s-ar auzi un cuvînt luminat, s-ar arăta ce merită să fie luat în samă din scrierile pe care ni le aduce fiecare an și ce trebuie respins ca nevrednic, literatura ar cîștiga din această întindere mai departe a criticei, înlăturîndu-se multe din nedumeririle care vin să turbure atmosfera ei. Cînd este vorba de a înlesni pătrunderea cît mai departe a unui gînd bun, de a ajuta triumful adevărului, nici un mijloc nu poate fi de prisos și datoria fiecăruia este să-și îndrepte acțiunea alături de alții spre idealul ce așteaptă ziua înfăptuirii și care va fi cu atît mai binefăcător cu cît va putea fi realizat mai curînd. Și oare se poate ierta unui profesor universitar să dezerteze de la această datorie,

să renunțe la rolul lui de luminător, mai ales într-un cîmp de studii ca acela al literaturii, unde indiferența, ori gîndurile ascunse lasă de atîtea ori întunerecul să înăbușe razele aducătoare de viață?

Sînt și la noi, ca și aiurea, două instituțiuni chemate să reprezinte manifestațiunile cele mai înalte de cultură: Universitatea și Academia. O fatalitate care nu știu dacă va putea fi înlăturată vreodată și pe care am primit-o în parte, odată cu numele, din Apusul bogat și el în rămășițe de rugină ale trecutului, face ca una din aceste instituțiuni — Academia — să nu răspundă chemărei sale. Academia noastră trăiește în afară de viața intelectuală a timpului. Așa s-a deprins... și să avem pietatea să nu-i turburăm mulțumirea acestei deprinderi. Cum nu poți face dintr-o pivniță un palat tot așa nu am putea face din Academie o înțelegătoare a literaturii, și mai ales a literaturii de azi. Să renunțăm deci a-i cere eforturi peste puterile ei.

Rămîne atunci Universitatea. Aici tirania tiparelor vechi poate fi ușor înlăturată și revizuirea formulelor la care alții s-au închinat ca la niște moaște nu mai poate fi împiedecată de gesturi autoritare — sau dacă i-ar trece cuiva prin gînd o asemenea dictatură este o putere a cuvintelor care să vie să protesteze. E departe desigur și Universitatea noastră, ca și altele din streină-tate, să ia în toate împrejurările o atitudine mai îndrăzneată față de ce ne-a lăsat trecutul ca un balast supărător de prejudecăți. Reacțiuni într-un sens sau altul s-au produs din timp în timp, și roadele lor bune le putem prețui astăzi; alte reacțiuni încep sau ni le va aduce ziua de mîne, și ele sînt cu atît mai așteptate cu cît rutina a ținut mai mult timp mințile departe de realitate, ascunzîndu-le adevărul pe care trebuiau să-l recunoască.

A nu lăsa Universitatea în pîcla care a acoperit-o prea deseori pînă acum, a-i deschide porțile largi ca să primească lumină de pretutindenți unde răsare azi, a o face să se împărtășească din tot ce frămîntă mințile făuritoare de idealuri nouă — acesta trebuie să fie gîndul nostru de fiecare clipă. Iar în „bric-à-bracul“ vechiturilor să căutăm să lășăm un loc credinței că Universitatea e un fel de lăcaș în care cîțiva pustnici intelectuali vin să se închine la aceleași icoane afumate, neîndrăznind să arunce privirea spre ferestrele de unde vine vreo solie a timpului nou, vreun surîs de primăvară... Adevărata Universitate nu poate fi decît aceea care nu rămîne streină de actualitate, trăiește cît mai mult din viața ce clocotește împrejurul ei.

Acesta va trebui să fie de acum înainte învățămîntul universitar și în ce privește studiul literaturii. Și se va ajunge, fără

îndoială, aici, cu toată împotrivirea unora. Va fi și pentru istoria literară ziua dezrobirii de formulele strîmte ale tradiționalismului și nu ne va mai fi dat atunci să vedem în lumea universitară atîtea pilde de neînțelegere literară cîte se întîmplă să înregistrăm astăzi. Cunoașteți pe una din cele mai nouă și cea mai elocventă. Într-un număr din *La revue*, Emile Faguet a publicat un articol despre Baudelaire în care nu-i recunoștea marelui poet decît oarecare virtuozitate de tehnician și abilitate în redarea unor locuri comune ale poeziei. Protestări multe și îndreptățite s-au ridicat împotriva acestui articol în care un profesor de Universitate și membru al Academiei arăta atîta lipsă de simț literar. Dar să nu ne mirăm: Faguet e și el una din victimele sistemului de predare literară ce s-a practicat pînă acum, fără deșteptarea curiozității pentru ce e nou sau formarea gustului pentru înțelegerea altei literaturi decît aceea a programelor de licență, agregatie etc. De aceea critica lui Faguet ține tovarășie criticii atîtor profesori care fac din ea un exercițiu școlăresc și pedant. Și cînd ne gîndim că Faguet a scris după cincizeci de ani de cînd un Théophile Gautier, împotriva tuturor, venia să pună în lumină originalitatea lui Baudelaire, nu este oare semnificativă această neînțelegere nici azi a unui scriitor și nu ne dă dreptul să facem reflexia că decît duzini de critici de felul acesta mai bine un singur critic ca Théophile Gautier... care nu era totuși profesor universitar?

Un spirit mai larg, pregătit să cuprindă în el și să comunice altora aspectele multiple ale literaturii contemporane, iată ce trebuie să cerem de acum înainte celor care se ocupă cu literatura. Și pentru ca un istoric literar să-și îndeplinească mai bine această misiune putem chiar să-i cerem să nu rămînă mărginit în domeniul literaturii, ci să-și îndrepte privirile spre tot ce concretizează cultura timpului său. Producțiunea literară dintr-o epocă nu este un fenomen izolat, fără legătură cu alte manifestațiuni ale gîndirii: între creațiunile scriitorilor și ale altor artiști — pictori, sculptori, compozitori — sînt asemănări numeroase, pe care ușor le putem descoperi și care se explică prin atmosfera intelectuală comună în care s-a format sufletul lor. Analiza mai adîncă a operelor literare ne poate fi chiar înlesnită prin apropierea lor de creațiunile artistice de altă natură. Aceasta e metoda pe care am urmat-o cînd am studiat anii trecuți simbolismul, și să nu vi se pară curios dacă în anul acesta, ocupîndu-mă de poezii italiene contemporani, voi stărui asupra artei italiene amintind nume ca ale lui Previati, Bistolfi ș.a., a căror operă ne ajută să cunoaștem concepțiunile artistice superioare spre care tinde Italia de azi și să vedem legătura dintre ele și ideile care însuflețesc pe scriitori.

Numai procedînd astfel, literatura unei epoci ne apare în linii mai vii, în cadrul adevărat al vieții intelectuale, artistice, de care se leagă ca o parte de tot. Desigur, asemenea peregrinări dincolo de granițele literaturii îngreuiază sarcina istoricului literar, dar poate fi aceasta un motiv ca să ne eschivăm de la un plus de muncă? Greuți din ce în ce mai multe, probleme tot mai numeroase vin să complice azi activitatea tuturor specialităților — cine vrea să se devoteze uneia din ele să aibă curajul să le înfrunte, pentru că nicaieri progresul nu se realizează cu cei care-și aleg căile cele mai lesnicioase ori se leagă în hamacul leneviei.

Între concepțiunea de pînă acum asupra istoriei literare și aceea pe care am formulat-o timpul va hotărî care este mai întemeiată.

Dacă părerea la care m-am oprit se îndepărtează de cea consacrată, oficială, ea a plecat din îndemnul de a supune criticii fiecare idee pe care venim să înălțăm altele și din care ținem să facem călăuza sigură a cercetărilor noastre. E un îndemn al sufletului nostru pe care nimeni nu-l poate opri — și tot așa de îndreptățit ca și dorința pe care o simțim de a ne întoarce din cînd în cînd privirile de la trecutul pe care am izbutit să-l dezgropăm din întunecul la prezentul care ne cheamă cu luminile lui. Uneori chiar sufletul nostru cere mai mult decît atît: peste trecut și peste actualitate el simte nevoia să se avînte pînă unde i se limpezește o parte din ce stă ascuns în tainele viitorului. A nu te opri numai la ce vezi desfășurîndu-se în jurul tău, ci a căuta să mergi mai departe și să deslușești cîteva din formele în care se va încheia viața intelectuală viitoare — la aceasta ești dus fără voie cînd mintea nu-ți este deprinsă să rămînă numai între hotarele peste care nu îndrăznesc să treacă alții. Și numai plecînd de la actualitate, căutînd s-o cunoști și s-o înțelegi, poți întrezări și în literatură ce se va înălța mine din gîndurile semănate astăzi — numai astfel vei putea adăuga o nouă mulțumire la altele pe care ți le dă munca de fiecare zi închinată luminării sufletului și statornicirii adevărului.

1910—1911

CE NI SE CONTESTĂ ȘI CE AM REALIZAT

„Credeti că o revistă poate să se susție numai cu critică? — ce iluzie!” Așa ni se spunea la început cînd primele numere din *Vieța nouă* nu publicase nici un vers și căutam, prin cîteva articole, să arătăm cum înțelegem literatura, spre deosebire de cei care-și închipuiau că-i dau sănătate cu miraculoasele pilule ale țărănismului. După ce paginile revistei au văzut și versuri, critica adversarilor s-a oprit la altceva ca să ne spuie că nu eram pe calea cea bună. „Dați poezie simbolistă — repetau toți în cor — foarte rău, vă pierdeți timpul.” Cînd și această întîmpinare și-a mai pierdut din efectul ei — o mai repetă, nu-i vorba, și azi unii, cei supărați că nu le-am dat ascultare, cum nu le-a dat nici vremea ce și-a ris de ei — a urmat alt clișeu de contestare a folosului stăruințelor noastre: „poate să fie nouă literatura pe care o faceți, dar la ce bun? e o literatură ce plutește în aer, streină de sufletul celor mulți, fără legături cu ceea ce preocupă o mare parte din publicul nostru, și dincolo de această literatură nu mai vedeți nimic, deși sînt atîtea lucruri ce privesc toată cultura noastră și ar trebui să vă intereseze, să vă pasioneze”. E ultimul clișeu pe care l-au găsit, în sfortări de transsudatie, adversarii noștri, cînd mai risipiți, cînd mai strînși laolaltă și întrebîndu-se: „oare mai apare *Vieța nouă*?”

Apare — iată — și mai departe, pentru că nimic n-a venit să-i arate inutilitatea, ci dimpotrivă, zi cu zi, i s-a recunoscut că poate și trebuie să trăiască, atîta cît n-au trăit reviste ce-și vestiau, de la primul număr, o sigură longevitate și-și atribuiau, pentru lesne-crezători, chemări mesianice. Recunoașterea aceasta

nu ne-a venit, desigur, de la cei care trăiesc sufletește cu cincizeci ori o sută de ani în urmă, de la cei cufundați în trîndăvia gîndurilor, de la entuziaștii naivi ce se extaziază dinaintea tuturor platitudinilor și copilăriilor literare. De aceștia sînt cu miile, la noi — cum sînt și aiurea — dar cine ține samă de ei cînd vrea altceva decît succesul așa ușor de căpatat dacă te supui tiraniei celor mulți? Oare scriitorii streini care au dat acum treizeci de ani lupta eroică pentru afirmarea altui suflet în literatură au ținut samă de miile lor de compatrioți, ruginiți în prejudecăți? Și chiar azi, cînd nu li se mai contestă valoarea, sînt ei scriitorii ce să poată rivaliza în popularitate cu alții, abili utilizatori ai reclamei și buni calculatori în exploatarea unor sentimente? Scriitori ai mulțimei nu sînt, și aceasta nu micșorează totuși nici însemnătatea campaniei ce au dus-o, nici valoarea scrierilor lor. Stăruind în ce i-a dus la luptă, adăugînd opere nouă la cele de pînă acum, vor ajunge cu timpul să fie cunoscuți, prețuiți și de alții, pentru că așa se fac evoluțiile literare, așa se dau consacrările definitive. Semnalul luptelor în literatură pleacă doară de la doi, trei entuziaști pe lîngă care vin alții și alții, căuțînd toți, într-o comunitate de sentimente și solidaritate de acțiune, să arate ce-i desparte de trecut și să cucerească aprobarea cît mai multora — dar cînstît, cu vorbe limpezi ca și faptele, nu cu suliman de convingeri.

Să nu ni se mai vorbească, prin urmare, de izolare, de lipsă de popularitate — să vie încrezuții critici să discute temeiul principiilor de la care am plecat și singurele după care se poate judeca eficacitatea acțiunii noastre. Dar cînd au discutat cînstît, fără îngăimări, ce noi am spus cu fruntea deschisă? I-am auzit numai bolborosind ori i-am văzut luînd fuga. Să ne mai dovedească apoi domnii critici că de atîția ani curentul nostru n-a cîștigat mereu, n-a schimbat judecata literară chiar a acelora care, în nesinceritatea lor, nu voiesc să recunoască ce ne dătoresc.

Și de unde învinuirea că ne-am oprit numai la literatură, rămîinînd streini de alte probleme ce ating cultura noastră? În sutele de pagini ale revistei ne-am ocupat de nenumăratele aspecte ale vieții noastre și am arătat care sînt, după noi, bunele îndrumări care vor aduce înălțarea sufletului românesc. Mai mult încă: am ținut samă și de manifestațiunile culturale din streinătate, am stăruit să le facem cunoscute, pentru a găsi în ele sugestii, îndemnuri nouă, mulțumită cărora vom ajunge să ne desfacem de atîtea păcate, erezii, care otrăvesc sufletele și țin în loc gîndurile.

Alături de literatură, arta a primit din partea noastră o largă ospitalitate. Pornind de la convingeri care ne călăuzesc și în lite-

ratură, am arătat cum înțelegem manifestațiunile de artă, cum s-ar putea ridica și la noi nivelul producțiunilor artistice. „Ne trebuie — spuneam acum câțiva ani — pictură care să nu fie numai o reproducere prea apropiată a realității, ci pictură de idei — artă care să pornească din gânduri adânci de artist, care să ne facă și pe noi să gândim, să ne zguduie“ (II, 368). Prin articole, prin ecouri din streinătate, am întreținut interesul pentru producțiunea artistică, cum nu se face la nici o altă revistă de la noi.

Am revendicat un loc artei și în învățământ, fiind cei dintâi care am susținut necesitatea educației artistice, cu desăvîrșire neglijată pînă acum la noi. Și în legătură cu învățământul, n-am semnalat multe din părțile lui slabe, de la școala primară pînă la Universitate, arătînd îndreptările ce ar trebui să i se aducă? Învățământul nostru, dezorientat, schilodit, unilateralizat cere un spirit mai larg, mai modern, alungarea mentalității profesionale strîmte de pînă acum, închisă între cîteva formule medievale, ori de pedantism nou — și Liceul și Universitatea așteaptă alți conducători decît majoritatea celor de acum, incapabili să se apropie mai mult de viața intelectuală de azi, s-o comunice tinerilor, să-i pregătească pentru ce trebuie să fie un adevărat om cult al vremii nouă.

N-am uitat să ne îndreptăm privirile nici spre viața celor mulți, deși ni s-a spus că am avea dispreț pentru ei. Nu înseamnă a disprețui pe țaran cînd ești împotriva țărăniștilor în literatură, împotriva celor care vreau să dea drept de stăpînire inculturei, credințelor înapoiate și sectarismului, ori exploatează unele sentimente, curate la alții — țărăniștii n-au exploatat oare în literatură o temă pe care unii, tot „suflete mari“, au utilizat-o cu beneficii în politică, prin preajma alegerilor? Noi n-am pus retorism, exagerări și prefăcătorie cînd am vorbit de țărani. Cuvintele noastre pentru ei au plecat din sentimentul care nu te poate lăsa imposibil cînd, într-un veac ce vrea să fie al gândurilor generoase, mai sînt atîția care nu le-au putut prețui încă destul și n-au ajuns să li se dea viața pe care o merită, acolo unde trăiesc. Am pus, cred, și o cunoaștere a realității cînd altădată scriam aceste rînduri: „Să nu ne închipuim că cu o singură formulă, cu împărțirea de pămînturi, înlesniri în condițiunile de muncă ș.a. se va îmbunătăți soarta țaranilor“ (III, 146). Ce credeam atunci cred și astăzi, cînd se vorbește iar de schimbări pline de făgăduințe pentru cei de jos, dar cu efecte așa de reduse cînd se vor întîlni cu realitatea.

N-am uitat iarăși să ne ducem cu gîndul acolo unde sufletul românesc lîncezește în umbră, pentru că nu i se dă și nu caută

putința să fie ceea ce ar trebui. Am stat de vorbă și cu frații noștri din Transilvania, dar nu așa cum obișnuiesc alții, dîndu-le sfaturi rele, lăudîndu-i cînd greșesc și lăsîndu-i în rătăcirea unui naționalism copilăros și sterp. Rămînem în convingerea pe care am spus-o de mai multe ori, că transilvănenii prea sînt orbiți de fetișismul trecutului, prea puțin se gîndesc să-și modernizeze cultura, să arunce, cu un gest eroic, toate vechiturile din care-și fac un cult și-i țin într-o înșelătoare mulțumire. N-a fost nici exagerare, nici ponegrire cînd scriam, mai demult, că „o cultură generală le lipsește încă transilvănenilor... dacă au rămas în urmă e mai mult vina lor; e păcatul tuturor întruzițiilor pe căi rătăcite la care țin cu îndîrjire“ (I, 196). Și era tot un îndemn bun pe care-l trimeteam de departe celor din Ardeal cînd scriam: „Transilvănenii continuă să trăiască în atmosfera care-i ține departe de cultura ce ne-a ridicat pe noi (cultura franceză). E trist că la cîteva pași de noi sufletul latin al unor frați ai noștri e înăbușit de negura germano-maghiarismului. În loc de a căuta să fie cît mai latini și de a reprezenta, printre streini, cultura potrivită firei noastre, transilvănenii se lasă cotoropiți de maghiarism și germanism“ (VI, 138). Odată se va vedea cine a avut dreptate și am voi să nu avem presentimentul că pînă atunci va trece, din păcate, prea multă vreme.

Cînd aceasta e mărturia atîtor ani de cînd apare revista socotită eretică, primejdioasă, de coaliția celor înapoiați și pătimiși, să nu ni se mai spună că ne-am pierdut vremea și ne-am izolat într-un castel de unde nu coboară nici o privire de apropiere a sufletelor, nici un glas de trezire la altă viață.

Am dat literaturii locul ce am crezut că i se cuvine într-o revistă ce a pornit din gîndul să lumineze pe cetitori asupra literaturii false, respingătoare, ce căuta impertinent acum cîteva ani să-și impuie drepturi pe care nu le avea. Dar lupta literară a fost numai un episod din lupta mai mare pe care am dus-o și o vom duce pentru reînnoirea culturii noastre întregi, pentru emanciparea de tot ce ne-a ținut în loc într-o parte ori alta a vieții noastre, așa de dezorientate, așa de inegale — cu atîtea coborîșuri și atîtea abisuri peste care nu s-a întins puntea gîndurilor mîntuitoare.

Dacă literatura are puterea ei de înrîurire, nu singură poate schimba mentalitatea unei societăți — trebuie, pe lîngă ea, să intervie și alte mijloace de acțiune, trebuie o armonie de eforturi

multiple culminând spre același ideal, al unei culturi integrale superioare.

Cu acest gând mergem mai departe, pentru că viața adevărată așa cum ni se arată azi, realitatea cum n-o înțeleg alții, vrem să ne fie și de acum înainte călăuza și pentru că nu ne adresăm celor slabi, ci acelora care cunosc puterea cuvântului spus fără ocoliri, cu tot curajul pe care ți-l dă însuflețirea și, mai mult, revolta — acea revoltă fără de care nu se face nimic nou, pentru că singură strivește nepriceperea îndrăzneță și cheamă la adevăr pe îndărătnici.

1914

SPRE LITERATURA PE CARE TREBUIE S-O AVEM

Ca un loc comun se repetă mereu părerea că sufletul latin nu este făcut să se piardă în abstracțiuni, în nebulozități, pentru că ceea ce-l stăpânește e viziunea clară, darul de a-și reprezenta lucrurile concret, așa cum se desprind din realitatea privită de-a dreptul într-o repede și luminoasă înțelegere a ei. Nebulozitatea, vagul, ar fi caracteristica sufletului germanic, predispus spre aceasta prin atavice porniri pe care unii au căutat să le explice prin influența mediului fizic.

Această deosebire de alcătuire sufletească a fost invocată de multe ori pentru a se formula teorii și a se da o aparență de adevăr prejudecăților. În literatură s-a recurs la ea mai în urmă în polemicele pe care le-a provocat mișcarea nouă poetică. S-a zis că simbolismul e ceva strein de firea latină, pentru că el se întemeiază pe speculațiuni estetice, pe abstracțiuni, ce nu corespund felului de a gândi al francezului, spaniolului, italianului ori... românului. Cu această comodă sentință simbolismul a fost repede condamnat ca un curent fără rădăcini, artificial, recunoscându-i-se indirect dreptul de a trăi numai acolo unde poate corespunde unor anumite predispozițiuni sufletești — simbolist ar putea fi numai germanul, anglo-saxonul ori norvegianul, pe când francezul, italianul ori românul ar trebui să renunțe la noua credință literară — să renunțe, da, pentru că așa decretează criticii adolescenți ori senili ce vreau să pară și cumini psihologi.

Înainte de a se duce la psihologie le-am putea spune însă acestor critici să se oprească ceva mai mult la istoria literaturilor. Oare versurile trubadurilor și primilor poeți italieni, paginile

vibrînd de lirism mistic ale lui Dante, Francesco d'Assisi, Jacopone da Todi, Luis de Léon, ale Sfintei Teresa ș.a. nu vin să dezmință că sufletul latin a fost cu totul refractar înălțării în lumea celor mai eterate abstracțiuni? Atîtea subtilități pe care le întâlnești în poeziile trubadurilor — și unele din ele amintesc ceea ce într-o altă formă, cu un alt suflet, a adus poezia nouă — atîtea gânduri extatice ce au legănat fantazia scriitorilor amintiți s-ar putea înțelege dacă sufletul latin ar fi înzestrat numai cu ce i se atribuie?

Oprindu-ne la noi, se va zice poate că însușirea de a te cufunda în abstracțiuni, de a lăsa gândurile să rătăcească în lumea misterului, de a simți fiorul pe care-l dă contemplarea infinitului ne-a lipsit și — mai mult — ne lipsește și astăzi.

E tocmai aceasta și părerea mea, dar plecînd de la ea să vedem dacă nu trebuie să ajungem la alte concluziuni decît acelea la care se opresc alții.

Oricine cunoaște mersul literaturii noastre, întregii culturi care ne-a stăpînit și ne-a mulțumit prea ușor de atîtea ori, nu poate să conteste că ne-a lipsit darul de a ne îndrepta statornic mintea spre preocupățiuni abstracte, de a o deprinde cu speculațiunile înalte, de a-i deschide perspectivele mărețe ale transcendentului și ale unui idealism larg cuprinzător. De aceea noi n-am avut filozofi care să dea cugetării românești profunzimea și amploarea la care s-a ridicat cugetarea gânditorilor din alte părți. De aceea noi n-am avut scriitori mistici ca aceia care au ilustrat alte literaturi. Uitați-vă la poezia noastră: nicăieri nu veți găsi în ea inspirația mistică religioasă din care au izvorît atîtea creațiuni minunate ale poeziei occidentale. De ce? pentru că în credința creștină românul a văzut numai ceea ce era mai concret, mai direct legat de viața zilnică, și nu s-a dus cu gîndul la poezia ce se ascundea în ea, la ceea ce o învăluia într-un nimb de mister și de avîntate aspirațiuni. La francezi ori la italieni creștinismul a înrîurit asupra sufletelor făcîndu-le mai subtile, mai vapoaze, mai idealiste, și aceste însușiri cînd au fost derivate în literatură i-au imprimat un caracter deosebit și i-au dat, pe lîngă altele, superioritatea pe care o știm. La noi credința, ca și alte sentimente, au rămas la forme mai reduse, făcîndu-ne să trăim mai aproape de pămînt — prea aproape, din nenorocire — și să nu ne înălțăm în empireul gîndurilor mari.

Ca să te înalți pînă acolo trebuie să ai suflet în care cultura a adunat zi cu zi nestemate, comori. Numai o cultură intensă și întemeiată pe o lungă tradiție îți dă puterea să te ridici în sferele abstracțiunei, să fii un erou al idealismului, să-ți împodobești viața cu acel misticism spre care trebuie să tindă oricine e fră-

mîntat de năzuințe grandioase — prin misticism nu înțeleg numai pe cel religios, ci exaltarea nobilă ce însuflețește sufletele idealiste — mistic în felul lui e orice adevărat poet, chiar dacă nu cîntă subiecte religioase, cum este și pictorul, sculptorul și tot așa savantul care se pasionează pentru abstracțiuni — mistic, în sfîrșit, e orice gînditor în al cărui suflet bat ecourile sufletului universal.

O reînviere de asemenea misticism — artistic — ne-a adus poezia anilor din urmă, poezia simbolistă. Și ne întrebăm atunci dacă s-ar putea ca tocmai noi să stăm departe de ea, cînd singură poate da azi literaturii noastre ceea ce nu i-a dat — mai generos — vremea de pînă acum. După ce sufletul românesc a stat atîtea veacuri în întunecimi nestrăbătute de razele unui puternic idealism, după ce aptitudinile lui — pentru că le are, într-adevăr — de a înțelege abstracțiunile au rămas în umbră, trebuie să recunoaștem că e timpul să-l smulgem din drumurile pe care a întîrziat și să-l aducem acolo unde poate găsi lumina ce să-i înviorze puteri străvechi și să facă să răsară puteri nouă.

Nebuloasă, prea abstractă, nepotrivită firei noastre — cum o judecă unii — literatura pe care o apărăm ni se pare, dimpotrivă, tocmai aceea de care avem nevoie, și pentru că e literatura timpului și pentru că e singura care poate înalța sufletul românesc unde nu i-a fost dat să strălucească pînă acum.

DRUMUL PE CARE L-AM STRĂBĂTUT

Pentru a sărbători împlinirea celor zece ani de existență a revistei, colaboratorii ei s-au întrunit simbăta trecută (14 februar) la o agapă, la Hôtel Boulevard. În cuvîntarea ce se tipărește aici, d. Ovid Densusianu a arătat ce directivă și-a impus de la început *Vieața nouă* și cum înțelege să-și continue activitatea.

Iubiți colaboratori și prieteni

Despre cine se naște într-un ceas bun se zice că Ursitoarele vin la el cu fețele senine și cîntînd voioase. Dacă vor fi avînd Ursitoare și revistele, *Vieața nouă* se poate bucura că cele trei zîne — „Albele“, cum li se spune cu un cuvînt poetic în graiul fraților noștri de peste Dunăre — nu au fost posemorîte cînd i-au hotărît zilele și nu s-au arătat zgîrcite cu darul anilor pe care i l-au adus.

Cînd revista noastră și-a început apariția — cu cele cîteva pagini de înfățișare modestă, dar nu timidă — mulți au crezut că va avea soarta atîtor reviste de la noi și nu-și ascundeau bucuria anticipată că după cîteva luni, după un an, doi, își va da obșteșcul sfîrșit. Unii se și grăbiau să-și ofere serviciile de ciocli și improvizau epitaful pe care-și închipuiau că vom plînge nemîngiați. Dacă i-aș fi spus cuiva atunci că *Vieața nouă* va ajunge să însemne în fruntea ei și anul al zecelea, i-aș fi părut prea optimist, m-ar fi luat drept un visător ce crede în minuni.

Și totuși minunea s-a întîmplat, împotriva profețiilor răi, împotriva celor care ne-au privit cu surîsul neîncrederei ori cu în-

cruntarea dușmăniei, care la noi sînt răspunsul obișnuit cînd ai curajul să te îndrepti pe drumuri care nu sînt ale tuturor. Dușmăniile ne-au întîmpinat destule, ne încunjoară și astăzi — *Vieața nouă* se poate chiar mîndri că n-a fost revistă care să fie atacată, defăimată, cu mai multă înverșunare. Cînd vii să aperi convingeri în care ai pus toată puterea, toată căldura sufletului, cînd gîndurile tale trec departe, foarte departe, de ale altora, trebuie să fii pregătît la murmurele, loviturile, ce vor porni din mijlocul eternei coaliții a celor ce-și închid și mintea și inima în bolți de întunec. Dușmăniile, calomniile, nu ne-au descurajat, nu ne-au doborât, și mărturisesc că am simțit totdeauna un fel de voluptate să mă văd dușmănit. Ce te poate convinge de multe ori mai ușor că ai dreptate decît gesturile și vorbele neprietenilor? Cînd ajungi să te cunoști mai bine, să te revelezi chiar ție însuși în unele privințe, dacă nu în fața adversarului? E și un prilej de interesante, desfătătoare uneori, observațiuni psihologice să urmărești ce se zbate în sufletul celor care-și adună toate puterile, urzesc din taințele unde stau la pîndă lovituri violente, pentru ca, în închipuirea lor, să te răpună. Dușmăniile măresc cunoașterea oamenilor, te apropie mai mult de viață, te fac s-o înțelegi mai bine, să știi pe care drumuri să mergi și pe care nu.

Dacă noi, avînd alt suflet, am fi mers alături cu cei care ne-au privit de la început cu ochi vrăjmași, pentru că au văzut că nu puteam fi după chipul și asemănarea lor, astăzi nu ne-am găsi la această sărbătoare; am fi aiurea, am păzi întunerecul, am sta prin ascunzișuri — pentru că uitați-vă cum s-au risipit încrezuții, îndrăzneții, care spuneau că noi vom fi învinși.

N-am fost învinși și nici n-am murit.

Am trăit, pentru că ne-am dat samă unde e viața și i-am cerut ce știam că ne poate da, ce simțiam că trebuie să fie al nostru. La vreme nouă, gînduri și fapte nouă — aceasta ne-a fost deviza și în literatură și în artă și în tot ce așteptăm să aducă o premenire în cultura noastră. Nu ne-am închinat superstițiilor, nu am bolborosit pe catehisme învechite, nu am rămas robi ai prejudecăților. Sclavilor — spuneau vechii greci — nu le este iertat să se apropie de artă: numai cei stăpîni pe ei, cei cu sufletul întreg, liber, pot avea această bucurie. Robii n-au ce căuta în preajma altarelor de unde se înalță psalmii unei credințe nouă. Ni s-a spus că am rămas streini de viață, de frămîntările la care trebuie să ia parte și scriitorii, că ne-am izolat într-un fel de Thebaidă. Ciudată învinuire, cînd tocmai noi am îndemnat pe

scriitori să nu disprețuiască viața de azi, să-și deschidă sufletul la tot ce e mișcare, înnoire, în jurul nostru, la tot ce ne dă prilejuri minunate de înviorare a gândurilor pentru a le înălța unde stăpânește arta. Am stat, într-adevăr, departe de unele frământări, dar acestea erau dintre acelea ce nu meritau să le dăm din timpul și energia noastră — frământări sterpe, care aduc mulțumiri mărunte ambițioșilor grăbiți, celor care nu cunosc decât literatura-industrie ori literatura-terapeutică pentru infirmități ce-și au leacul aiurea. Contagiunea acestora nu ne-a atins, și nu despre noi se poate spune că am stat departe de spiritul vremii — în Thebaide au rămas fetișii trecutului, toți care nu au ajuns să înțeleagă ce literatură trebuie să se afirme și la noi de acum înainte.

Am trăit, pentru că nu ne-am dat mâna cu cei care poleiesc minciuni, se întrec în meșteșuguri vechi și nouă de înșelare — i-am privit cu dispreț, cu „alma sdegnosa“. Ei au rămas cu minciuna, noi cu adevărul.

Am trăit, pentru că nu am alergat după succese ușoare, nu am făcut tovarășie cu vanitoșii, cabotinii, histrionii, ce se amăgesc cu viața artificială pe care le-o dă serul reclamei. În editura *Vieții nouă* nu s-a tipărit nici un manual de sfaturi pentru transformism miraculos de la paiață la geniu.

Așa am înțeles de la început să dăm revistei noastre o viață demnă, o afirmare hotărâtă, așa am putut merge mai departe, și dacă unii, cei slabi, nu ne-au putut urma pînă unde am ajuns — drumurile grele, urcușurile nu sînt pentru respirația tuturor — am rămas destui ca să apărăm credințele noastre, să continuăm lupta din care ele vor ieși biruitoare.

O mulțumire pe care o putem avea e că n-au lipsit aceia care să ne înțeleagă, să se apropie cu sufletul de noi — și au fost chiar mai mulți decât ne așteptam — că am izbutit să convertim și cîțiva barbari, că nu o singură dată timpul ne-a dat dreptate — „le temps est père de vérité“, spunea Rabelais.

Cei care nu ne-au înțeles sînt umbrele ce au ieșit din viață, sînt „ieri“ — pe cînd noi sîntem „azi“, sîntem „mîine“.

Și dacă ne îndreptăm la această sărbătoare cu privirile spre trecut, nu e ca să ne odihnim în încredere, în mulțumirea de ce am realizat, ci pentru ca să ne întărim în convingerea că stăruința noastră nu a fost zadarnică și nu poate fi nici de acum înainte — sîntem chiar datori s-o ducem mai departe, pentru că ziua de mîine ne trimete chemări pe care trebuie să le ascultăm, și anii nu pot fi potrivnici nimănui cînd glasurile departe răsunătoare ale voinței nu au amuțit și feeria gândurilor nu s-a stins în sufletul lui.

Pentru sprijinul pe care mi l-ați dat în cei zece ani de muncă, pentru participarea devotată la ce trebuie să ne călăuzească și de acum înainte — pentru că nu e un vis gol, o himeră — ridic acest pahar ce nu are nimic din banalitatea paharelor pe care alții le închină, sărbătorind mai puțin decât sărbătorim noi.

1915

CUM TREBUIE SĂ STUDIEM LITERATURA

I

În formarea sufletelor ce aspiră la o viață superioară s-a recunoscut totdeauna literaturii un rol de frunte, nu numai pentru că ne înalță gândurile, ne înobilează sentimentele, ci și pentru că prin ea ajungem să cunoaștem puterea magică a cuvântului când arta îl face să vibreze. Cât timp cuvântul, fie rostit, fie scris, servește numai ca mijloc de exprimare, de comunicare, el are o valoare elementară, răspunde numai la o necesitate imediată, se reduce la ceva prozaic. Când însă îl smulgem din acest prozaism, îl facem să răsunе duios ori cutremurător, îl lăsam să se avînte în lumea armoniilor, el capătă alt înțeles, altă valoare, pentru că a primit binecuvîntarea artei, a devenit poezie.

Literatura s-ar putea numi poezia cuvântului — ca pictura : poezia colorilor ; muzica : poezia sunetelor. Pentru ca să nu se interpreteze însă greșit această definiție ar fi de adăugat că prin „poezia Cuvântului“ nu trebuie să se înțeleagă numai o poezie de sonorități verbale, ci aceea care aduce și un conținut bogat, ne revelează un fond sufletesc deosebit. În literatură forma nu trebuie niciodată izolată de fond. Nu aș mai insista asupra acestui punct, pentru că el cuprinde una din exigențele cele mai elementare ale literaturii, dar pentru că nu se ține totdeauna samă de el, îndeosebi la noi, e nevoie să fie amintit. De multe ori ți se întîmplă să vezi că sînt luate drept opere literare simple înșirări de impresii, neînsemnate observații culese la întîmplare, fără nici o preocupare de a le da o formă îngrijită, înfățișare literară. Chiar cînd fondul este superior întrucîtva, pleacă de la unele idei interesante, dar suferă de același păcat de a fi redat în expresiuni

comune, plate, fără nimic artistic, nu poți spune că te găsești în fața unei opere adevărat literare. Alteori ți se întîmplă să deschizi vreun volum în care dai peste fraze măiestrite, peste feerii de cuvînte, dar îndată observi că te lasă cu desăvîrșire rece, pentru că aduce tot atîtea idei și sentimente cîte flori pe banchizele de la poli. Reînnoiești și de data aceasta constatarea că literatura adevărată trebuie căutată aiurea, acolo unde și cuprinsul și felul în care e redat nu rămîn departe de artă și se armonizează deplin. Un scriitor nu trebuie să piardă niciodată din vedere că opera literară cere această dublă preocupare și că mai ales astăzi i se impune să aibă o deosebită grijă de chipul în care se exprimă. Prin eforturile atîtor generații de scriitori, literatura a ajuns la o așa perfecțiune de formă încît înlesnește și celor mai puțin înzestrați să dea scrisului lor un aspect mai artistic ; cu atît mai mult cei care țin să se ridice deasupra altora trebuie să aducă în această privință o cît mai pronunțată notă de superioritate. Cînd cetești atîtea versuri ale poeților contemporani nu se poate să nu admiri muzicalitatea, bogăția lor de imagini și să nu recunoști că poezia a atins tot ce se poate concepe mai înalt în arta scrisului. Și era natural să se ajungă aici. Cît timp, ca în antichitate și evul mediu, muzica venia în ajutorul poeziei, versurile fiind cîntate, ea înlesnea obținerea efectelor armonice. Poeții nu se gîndiau prea mult să cizeleze compozițiile lor, pentru că muzica aducea partea ei la producerea emoțiunii estetice și ascultătorii rămîneau în încîntarea melodiilor ce întovărășiau versurile. Cînd poezia s-a despărțit încetul cu încetul de muzică — ceea ce caracterizează evoluția ei modernă — a urmat în mod firesc că ea a căutat să devie prin ea însăși cît mai armonioasă, să ne captiveze prin muzicalitatea asocierilor de cuvînte. Astfel s-a ajuns la acele polifonii minunate ce dau poeziei nouă o superioritate asupra celei de altădată.

Oprindu-mă la această comparație, m-am îndepărtat un moment de punctul inițial al expunerii și am atins un capitol din evoluția literaturilor ce reclamă dezvoltări și asupra căruia voi reveni cînd voi urmări diferitele epoci. Ca să reiau ideea de la care am plecat, rămîn de adăugat cîteva observațiuni cu privire la însemnătatea ce trebuie acordată studiului literaturii.

Într-o vreme, literatura era socotită ca baza învățămîntului, dîndu-se un privilegiu pe care venia să-l justifice părerea că operele literare sînt cele mai în stare să lumineze mintea și inima. Știința era exclusă sau redusă la cîteva noțiuni elementare. Era o concepție unilaterală și în timpurile moderne ea a fost înlăturată, dîndu-se altă îndrumare pregătirii sufletești a tinerimei, lărgindu-se cadrele ei. Pe lîngă literatură s-a acordat științei locul cu-

venit și la cîtăva vreme și artei i se arată mai multă atențiune în învățămînt. Nu se poate totuși spune că s-a ajuns, după experiențele făcute, la o armonizare deplină a lor, la o recunoaștere a importanței pe care trebuie s-o aibă fiecare din ele, fără a aduce prejudiciu celorlalte. Cum se exagera mai înainte în direcțiunea literară, s-a exagerat de cîtva timp în cea științifică. Și aceasta din cauză că s-a crezut că știința trebuie să intre mai mult în preocupățiunile noastre decît literatura. Spiritul pozitivist care a stăpînit în jumătatea a doua a secolului trecut a făcut să se acrediteze și în învățămînt părerea că mai mult e de așteptat de la el decît de la cel literar. De aceea am văzut pedagogi punînd mai mult preț pe cultura științifică decît pe cea literară. De aceea oricine a putut auzi deseori pe cei care reprezentau o specialitate științifică punînd la îndoială utilitatea unui învățămînt în care studiile literare și-ar păstra locul lor — pentru ei literatura, poezia erau numai o pierdere de vreme, frivolități, copilării. De aceea iarăși s-au văzut atîția părăsind școala fără să dea dovadă de o însușire care trebuie să distingă pe orice om cult, aceea de a-ți exprima gîndurile clar și cu oarecare eleganță. Constatarea acestei scăderi a învățămîntului se poate face ușor la noi, ea s-a făcut de cîtiva ani și în Franța — țara totuși a bunei tradiții literare — și cei care s-au alarmat de ea au găsit că singurul remediu este revenirea la un învățămînt în care pregătirea literară să nu mai sufere știrbirile care i s-au adus în timpul din urmă.

Între știință, literatură și artă nu trebuie puse țărmurile pe care le vreau unii, cum nu trebuie prea mult înălțată una din ele în dauna celorlalte. Literatura și arta nu pot decît să folosească din contactul cu știința și tot așa știința poate cîștiga mult apropiindu-se de ele. Un Edgar Poe ori un Villiers de l'Isle-Adam își îndreptau curiozitatea și spre unele probleme științifice; un Leonardo da Vinci era, cum se știe, și un savant de frunte; interesul pentru știință îl vedem și la artiști ca Gavarni ori Constable: cel dintîi s-a ocupat cu matematicile, iar celălalt cu geologia; ca literați, ca artiști, se poate spune că fiecare din aceștia nu dădorec ceva, chiar mult, culturai lor mai întinse? Un om de știință ca Charcot nu disprețuia nici literatura, nici arta; „cunoștea de aproape pe poeți” — cum spune Léon Daudet în paginile din *Devant la douleur* în care evocă figura lui — „cunoștea mai ales pe Eschyle, Dante și Shakespeare, era inițiat în filozofie, cu deosebire cea greacă, urmăria pictura europeană și admira pe Beethoven; de asemenea marele entomolog Fabre avea o cultură literară aleasă, cum poate constata oricine cînd citește lucrările lui. Un savant nu trebuie să credem că e dispensat de cunoștințe în afară

de specialitatea lui, că poate rămînea strein de literatură și artă care, pe lîngă unele idei, unele sugestii, îi revelează tainele stilizării mai limpezi și mai artistice, îl inițiază în tehnica scrisului. O operă de știință nu poate decît să cîștige cînd se distinge și prin calități de stil. Numai savanții unilaterali, pedanți, încrezuți, își închipuiesc că pot fi scutiți de prezentarea ideilor într-o formă aleasă. Unilateralitatea e condamnabilă în toate, cu atît mai mult astăzi cînd fiecăruia îi stau la îndemînă atîtea mijloace de cultivare și cînd superioritatea intelectuală o hotărăște bogăția, varietatea de cunoștințe, de aptitudini pe care le aduce cineva.

Importanța literaturii nu trebuie, deci, redusă cînd e vorba de a da îndrumări spre adevărata cultură. În învățămînt ea nu poate fi în nici un caz sacrificată în folosul științei. S-ar putea chiar spune că în general literatura oferă avantajul de a ne pune la dispoziție mijloacele educative mai multe și mai directe. Ea e mai accesibilă decît știința minților tinere, poate mai ușor pătrunde în cadrul lor de noțiuni, reclamă mai puține eforturi, mai puțină familiarizare cu abstracțiunile, pentru înțelegerea raporturilor de idei și de sentimente pe care se întemeiază ea. Prin aceasta nu voiesc să afirm că știința trebuie să ocupe un loc secundar în învățămînt față de literatură; din ce am spus mai înainte se înțelege că aceasta ar fi o rătăcire, ar duce la o exagerare în felul celei de care nu-și dedeau samă educatorii de altădată; și știința și literatura au însemnătatea lor proprie și esențialul este ca fiecare din ele să fie utilizate în măsura valorii lor educative și să fie puse în acord astfel ca să facă posibilă asimilarea unei culturi cît mai temeinice, cît mai cuprinzătoare.

Pentru ca să se ajungă aici se impune însă o schimbare chiar în spiritul care a stăpînit cîtva timp în studiul literaturii, schimbare ce, de fapt, e o revenire la idei care nu trebuiau părăsite, pentru că o îndelungată experiență, o bine înțeleasă tradiție puteau arăta eficacitatea lor. Literaturile clasice se știe că nu mai sînt studiate cu aceeași rivnă ca altădată. Era desigur o greșală cînd numai ele erau ținute în samă, cum s-a întîmplat în cursul atîtor veacuri. Cînd această greșală s-a înlăturat, dîndu-se atențiunea cuvenită și literaturilor moderne, cîtva timp clasicismul nu s-a văzut diminuat față de ele, dar încetul cu încetul s-a format un curent ostil lui, fiind socotit ca nefolositor și chiar ca o piedică pentru buna îndrumare a educației literare. Astăzi se poate ușor vedea ce a ajuns clasicismul mai ales la noi. Și aiurea el a fost în scădere în anii din urmă și de aceea s-a căutat să se reacționeze împotriva urmărilor rele pe care le-a avut direcția imprimată învățămîntului literar. În special în Franța se stăruie de o vreme

încoace să se redea studiilor clasice locul ce li se cuvine, conformându-le exigențelor culturai așa cum trebuie înțeleasă de origine nu-și lasă mintea falsificată de preveniri, de concepții exclusiviste. Din anchete ce s-au făcut, din numeroase articole ce s-au publicat prin reviste și ziare, s-a putut constata cât de mult se simte și în Franța nevoia unei remedieri la starea de pînă acum. Profesori, scriitori s-au exprimat categoric în favoarea clasicismului și nu s-a uitat să se releveze importanța lui chiar pentru cultivarea sufletului feminin. La o anchetă întreprinsă de *La Revue des Français* (25 august 1911), d-na Catulle Mendès răspundea: „Am învățat limba latină pe cînd învățam cum să fac reverențe și cred că mi-a folosit mai mult latina; cred de asemenea că există o diferență între scriitorii care cunosc autorii latini și cei care-i ignorează”; iar d-ra Hélène Miropolsky, doctoră în drept și înscrisă în baroul din Paris, observa: „Se mai poate întreba dacă o femeie e bine să învețe latina? pentru mine nu poate fi îndoială”, și adăuga, într-o frază nuanțată de feminism: „E intolerabil ca latina să rămînă privilegiul bărbaților”. O exagerare, deoarece nu se poate spune despre clasicism că e un privilegiu al bărbaților — a fost altădată, pe cînd în timpul din urmă ei nu s-au gîndit prea mult să și-l însușească. Pentru că am atins problema clasicismului în legătură cu cultura femeiei, nu va fi fără interes să ne oprim un moment la păreri exprimate în această privință într-un articol, *L'enseignement du latin pour les femmes*, apărut nu demult în *Mercur de France* (1911, 1 april, 536—544). Articolul e semnat de un profesor, L. Thévenin, care a avut prilejul, în cursul mai multor ani de predare, să se convingă de ce folos poate fi studiul latinei în școalele de fete. După ce constată că în general „les jeunes filles apprennent le latin avec plus de zèle que les jeunes gens, avec plus de conviction et de facilité”, autorul articolului arată ce mijloc bun de disciplinare intelectuală este învățarea latinei:

„Un professeur doit lutter... contre une précipitation impatiente qui bouscule toutes les lois de la syntaxe et piétine l'assemblage délicat des propositions. Chez la jeune fille surtout ce défaut est plus sensible que chez le jeune homme. Quelle nervosité fougueuse, quelle promptitude d'interprétation, quel agacement presque physique, en présence de la belle, calme et ordonnée construction latine! Ses jeunes dents s'usent sur ce ciment. Elles commencent par attaquer la phrase à chaque bout, par chercher un mot, une expression, qui leur en révélera le sens. Mais il faut en rabattre. Il faut bien se soumettre aux exigences de la logique, reprendre la proposition à son début, en analyser les éléments... et faire

entrer cette pensée toute en mousse, toute en écume légère, dans la forme grave et précise de l'écrivain romain.

Or, ce n'est pas l'esprit seulement, c'est le caractère qui s'affermir dans ce travail. Après deux ou trois ans de cette méthode, j'ai vu s'équilibrer, se dompter, se rasseoir les intelligences les plus futiles et les moins gouvernées. Elles arrivent peu à peu à aimer ce travail. Quelques-unes même se passionnent pour ce jeu de l'abstrait, pour cette architecture de l'invisible.“

Spiritul de fineță se poate și el dezvolta pe această cale:

„J'estime qu'il n'existe pas au monde une étude que l'on puisse comparer au latin, dans l'art de développer et d'aiguiser chez un enfant l'esprit de finesse. Tout professeur qui a assisté à l'effort de ces jeunes cerveaux, proposant pour un terme jusqu'à six ou huit acceptions différentes, s'est rendu compte de ce que j'essaie ici de faire comprendre.

Ce travail d'évaluation, cette constante approximation, cet effort pour discerner les nuances les plus légères de la pensée, c'est cela même qui forme le goût. Vous pouvez être certain qu'une intelligence accoutumée à saisir dans l'abstrait des différences aussi subtiles portera dans la vie, dans ses jugements, comme dans ses sentiments, cette même mesure exquise, cette proportion et cette finesse.“

Sufletul feminin nu numai că poate primi înrîuriri bune de la familiarizarea cu o literatură cum este cea latină, dar sigur aduce însușiri care-i înlesnesc înțelegerea și prețuirea ei:

„La sensibilité plus fine de la jeune fille, sa délicate émotivité, la richesse de sa nature sentimentale se prêtent naturellement à recevoir des impressions qui atteindraient difficilement l'épiderme plus rude de nous garçons. Ici le professeur n'a presque rien à faire. Il lui suffit de solliciter l'attention, il est compris.“

Am citat mai mult din păreri profesorului francez pentru că mi se par că cuprind constatări de care e bine să se țină seamă, convingeri ce pleacă de la observații la care alții nu se prea gîndesc ori nu vin să ni le împărtășească. Ele pot fi meditate și la noi.

II

Desconsiderarea clasicismului își găsește explicarea, în primul rînd, în interpretarea unilaterală ce s-a dat culturai, care, din

motivul de a fi modernizată, a fost redusă, coborâtă, neținându-se samă de ce trebuie să rămână ca un element permanent al ei. Pentru ca să fie cineva om cult s-a crezut că e destul să stăpânească unele cunoștințe potrivite exigențelor vieții moderne, să aducă o pregătire ce-l va face util într-o anumită direcțiune. Privit din acest punct de vedere, clasicismul s-a zis că nu mai poate fi de nici un folos : părînd prea depărtat de sufletul nostru, prea puțin în acord cu spiritul timpului nou, decretarea inoportunității lui a fost socotită necesară și la ea am văzut asociindu-se chiar aceia care țin să pară că aduc o luminată înțelegere a problemelor culturale. Numai printr-o întunecare a viziunii intelectuale s-a putut ajunge la o asemenea rătăcire. Cultura nu trebuie niciodată aservită unor preocupări imediate, unor scopuri practice ; ea cere împărtășire din tot ce poate îmbogăți sufletul, curiozitate vie, dezinteresată, avînturi idealiste ; forța, prestigiul ei le hotărăște înălțimea de idei, de sentimente care o stimulează, o întrețin ; cînd calcule utilitariste vin să se amestece, ea e diminuată, încetează chiar de a fi cultură, se schimbă într-un fel de barbarie, înșelătoare, mascată. Cultura adevărată cere, în același timp, să-ți îndrepti privirile spre trecut, să te pui în contact cu sufletele care au fost frămîntate de aspirațiuni nobile, să cunoști ce au adus și alții în stăruința de a cuceri adevărul și frumosul. Alături de ceea ce-ți oferă lumea în care trăiești, alături de impresiile actualității, trebuie să lași un loc și trecutului, să nu disprețuiești luminile lui.

O parte mare de vină la scăderea interesului pentru clasicism o au și aceia care l-au reprezentat. Persistînd în metode arhaice, stăpîniți de un spirit prea pedant, dîșii nu au știut să dea mai multă viață specialității lor, s-o prezinte în așa fel încît să nu îndepărteze sufletele de ea. Redus la un obiect de speculațiuni filologice — și încă de o filologie învechită — chinuit sub povara interpretărilor gramaticale, clasicismul a ajuns să fie privit cu repulsiune. Deși se plîng mereu de decăderea clasicismului, profesorii cărora le-a fost încredințată perpetuarea prestigiului lui sînt ei singuri vinovați pînă la punct dacă nu i se mai dă atențiunea cuvenită și i se contestă valoarea educativă. Și la Universitate și în liceu știm ce a fost în general clasicismul ; fiecare din noi mai păstrează amintirea atîtor lecțiuni seci, adormitoare, în care glasul monoton al profesorului venia să înșire frazele unei traduceri searbăde, fără relief, fără simț literar, și cînd ajungea la interpretare lăsa să vorbească toate paragrafele gramaticii, să defileze paradigme după paradigme și la sfîrșit textul latin ori grec rămînea ca un conglomerat rece de cuvinte ; dacă ascultai

asemenea lecțiuni și se întîmpla să fii dintre aceia care așteaptă de la lectura unui scriitor emoții literare, o adevărată voluptate intelectuală, nu se putea să nu faci reflexia : „Oare de aceea a scris un Sofocle ori un Virgil, pentru ca să îndure canonul tuturor pedanteriilor profesionale ?” Sistemul acesta de predare a literaturilor clasice a dăinuit prea mult, beneficiind de privilegiul ce se acordă de atîtea ori, tacit, vetustății și de toleranța la care se fac complici cei care nu-și înțeleg responsabilitatea cînd sînt chemați să lumineze sufletele tinere ; o schimbare se impune, deși pentru moment — referindu-ne la noi — nu se vede încă vreun semn care s-o vestească : rușina e încă tenace, dar cei care se preocupă de problemele învățămîntului și ale culturii generale vor trebui să se gîndească stăruitor la înlăturarea ei.

Literatura trebuie predată viu, cu însuflețire, s-ar putea zice cu lirism, dar fără retorismul, patosul la care se recurgea altădată ; numai astfel ea poate cuceri sufletele, făcîndu-le să vibreze, să fie pătrunse de emoțiuni înălțătoare. Literatura e înainte de toate expresiune sufletească și — mai mult — exteriorizarea a tot ce e mai poetic în noi ; pentru ca s-o faci înțeleasă și altora, să pui în lumină tainele ei de frumusețe, se cere să fii un suflet adînc înțelegător, de o sensibilitate vie, și comunicativ, expansiv — să fii, cu alte cuvinte, singur un temperament poetic. În fața mulțimei de manifestări literare pe care ești chemat să le urmărești, înaintea atîtor scriitori ce așteaptă să fie înfățișați cu ceea ce e caracteristic fiecăruia din ei, trebuie să aduci însușiri rare, să arăți că știi să te multiplici, să te apropii de lumea de gînduri, de simțiri pe care ți-o revelează fiecare operă, să te identifice cu ea și s-o comunici altora cu căldură, cu entuziasm. Fără un temperament bogat, mlădios, în stare de a primi impresii cît mai multe, cît mai deosebite, nu vei ajunge niciodată să faci să trăiască dinaintea ochilor tăi și a altora toată poezia literaturilor, cu nenumăratele ei nuanțări, cu proteicele-i aspecte. Poezia e tot așa de variată ca și viața, ca și natura ce ne luminează ori ne întunecă gîndurile. Ea ne vorbește și prin glasul bucuriilor și prin al suferințelor, desfășurată sub privirile noastre și idile și tragedii ; în ea se răsfrîng, ca într-o oglindă vrăjită, și apele blînde, visătoare, ale lacurilor și talazurilor mînioase ale mării — și cîmpiile surzătoare și munții sihaștri ; prin ea trec ecouri și din cîntecul păsărilor și din glasurile sălbatece ale furtunei. Toată varietatea de motive poetice și înfățișarea lor deosebită, după firea scriitorilor, după condițiunile de timp și de loc, va găsi în tine un interpret luminat dacă ești înzestrat cu aptitudini multiple și dai dovadă de o largă comprehensiune. Prin literatură vei avea astfel mulțumirea de a participa

la atâtea episoade din frământările sufletului omenesc, cum uneori vei avea surpriza să vezi cât de mult poate cuprinde sufletul unui poet, câte idei, câte sentimente care la alții se exclud vin să se întâlnească în el, să se armonizeze.

Superioritatea unei literaturi, ca și a personalității cuiva, rezidă în mulțimea elementelor care intră în alcătuirea ei, în varietatea de stări sufletești pe care le exprimă și în redarea lor în forme cât mai artistice. Cât timp într-o literatură nu vedem exprimate cu strălucirea adevăratei poezii, alături de sentimentele viguroase, cutremurătoare, și cele mai blinde, mai gingașe, putem spune că ea e rămasă în urmă, nu dă dovada unei evoluțiuni bogate, impunătoare. Constatarea aceasta e și un indiciu că sufletul acelora la care găsim o asemenea literatură are încă unele părți nelămurite, nu a atins plenitudinea lui de dezvoltare. Când sufletul unui popor a primit zi cu zi îmbogățiri și a ajuns să se modeleze, să se clarifice, el se va răsfrînge în literatură și în creațiuni de poezie delicată, subtilă, și în altele, puternice, clocotitoare de viață, cum în pictură ni se va arăta reflectat și în compoziții ușoare, pline de grație, și în altele de concepții înalte, de viziuni maiestose, iar în muzică îl vom vedea înălțându-se de la melodii legănătoare, suave, ca ale unei simfonii. Dovadă literatură și arta franceză. Dovadă — în sens invers — și ce constatăm la noi. Literatura noastră e încă așa de săracă în unele genuri, stă încă așa departe de ce ar trebui să găsească ecou în ea — cât despre artă, ea apare și mai săracă. Explicarea o găsim în ce spuneam mai înainte. Sufletul românesc nu este încă destul de evoluat; el are încă ceva nebulos, haotic, în luptă cu întunecul; dacă din el au răsărit pînă acum cîteva flori de lumină, altele nu s-au arătat încă și le așteptăm să ne aducă strălucirea lor. Pentru ca să ajungă la afirmarea lui definitivă trebuie să-i dăm impulsuri, să-i aducem sugestii de pretutindeni. La aceasta ne vine în ajutor și studiul literaturilor streine, care ne dă atâtea prilejuri de a vedea pînă la ce culmi s-a înălțat sufletul altor popoare.

III

Ce falsifică deseori studiul literaturilor nu sînt numai prejudecățile, ci și ideile nouă, cînd cercetătorii vin să le aplice înainte de a le supune controlului criticei, înainte de a se întreba ce

trebuie ales din ele. Orice inovație, pe lîngă o parte de adevăr, aduce totdeauna și motive de interpretări greșite, de unele rătăcirii. Ea fiind, la început, ceva neprecis, nebulos, și deșteptînd un fel de încredere oarbă, duce ușor la generalizări grăbite. Numai după ce a trecut prin mai multe minți și a fost confruntată cu realitatea, a fost experimentată — după ce și-a făcut, ca să zicem așa, stagiul — o idee nouă ajunge să se clarifice, să ni se arate cu adevărata ei valoare.

Un exemplu caracteristic în această privință e acela pe care ni-l oferă teoria mediului așa cum a fost înțeleasă în studiile de literatură. Se știe ce dezvoltare a dat Taine acestei teorii, cîtă stăruință a pus ca să dovedească temeinicia ei. Ideea de la care pleca dînsul era în general justă, dar, fascinat, fanatizat de ea, a crezut că o poate aplica pretutindeni, că cu ajutorul ei ajungem să ne explicăm particularitățile oricărei producțiuni literare sau artistice. O operă are, fără îndoială, legături cu mediul în care a trăit autorul, e determinată de unele condițiuni speciale de timp și de loc, reprezintă un anumit moment de evoluție sufletească, socială, dar ea e înainte de toate expresiunea unei individualități. Și dacă ne gîndim că o individualitate cu cît este mai puternică cu atît se emancipează de unele înrîuriri, trece peste contingente din care alții nu se pot smulge, e evident că ceea ce ne va da o asemenea individualitate va fi semnificativ mai mult prin ce ne revelează asupra însușirilor ei decît prin ce ne lasă să întrezărim cu privire la împrejurările, la mediul în care și-a luat naștere. A judeca o operă după concepția lui Taine e a reduce valoarea elementelor personale care au intrat în alcătuirea ei. Nu trebuie uitat iarăși că scriitorii, artiștii vin de atâtea ori să afirme principii cu totul opuse celor dominante într-un moment; cum convingerile, sensibilitatea lor deșteaptă în ei nemulțumirea, revolta, ei apar astfel ca antiteza contemporanilor și anticipează asupra timpului. Pilde de asemenea conflicte între cîteva aleși și mulțime s-ar putea cita multe cu privire la literatură — să amintim una singură și nu din timpuri prea depărtate, ci chiar din actualitate, pentru că ne dă prilejul să ne fixăm o impresie asupra prefacerilor intelectuale dintr-o lume pe care nu o cunoaștem decît vag, deși ar trebui să ne intereseze, mai ales că prezintă unele analogii cu ce se întîmplă la noi. Înfățișînd evoluția intelectuală, în special literară, a Americii latine, F. Garcia-Caldéron face această constatare într-o carte apărută acum patru ani, *Les démocraties latines de l'Amérique*, 248: „Cine nu cunoaște America decît după frământările ei sociale, după războaiele civile și barbaria tenace, nu vede decît tumultul exterior: între politica zgomotoasă

și arta rafinată e o prăpastie. Dacă teoria lui Taine asupra concordanței fatale între mediu și artă apare eronată, această se poate vedea în aceste democrații turburi unde întâlnim scriitori cu stil ales, poeți rafinați și analiști pătrunzători. Progresul și în literatură și în alte manifestațiuni se realizează mai curînd prin asemenea contraste decît printr-un acord, printr-o armonie deplină între individualități și mediu, așa cum o admitea Taine. Concepția gânditorului francez trebuie deci redusă la simpla recunoaștere a unui oarecare raport între operă și mediu, fără a da acestui factor precădere, fără a exagera importanța lui în dauna celui alt, celui individual.

O altă idee care duce la interpretări false în literatură e aceea concretizată în termenul de „naționalism”. E și aceasta o idee relativ nouă. Altădată scriitorii nu erau judecați după canoanele naționalismului, nu li se cercetau operele pentru a se vedea întru cît exprimă ce este caracteristic țării lor. Numai de pe la începutul veacului trecut, odată cu transformările întîmplate în viața popoarelor, s-a pus în circulație și în literatură doctrina naționalistă și astăzi se repetă mereu, se impune de unii ca un principiu care nu iartă discuții.

Concepția naționalistă pleacă de la două imperative categorice. Un scriitor, se zice, trebuie să se inspire numai din subiecte naționale, pentru că numai astfel poate contribui efectiv la îmbogățirea literaturii țării lui, numai astfel poate da ceva original. E nevoie de multe argumentări pentru ca să se înțeleagă ce ne întemeiază e o asemenea părere — pe atît de simplistă pe cît de intransigentă? Destul să amintim doctrinarilor și sectarilor naționalismului că, dacă ar fi să-i urmeze, istoricii literaturii engleze, franceze sau germane ar trebui să pună la index, ca nefiind „naționale”, atîtea scrieri ale lui Shakespeare, Racine, Corneille, Hugo, Musset, Leconte de Lisle, Goethe, Schiller etc., pentru că sînt inspirate din istoria Italiei ori din lumea orientală. Oare inspirația trebuie circumscrisă între anumite zone? Ce s-a întîmplat sau se întîmplă în alte țări decît aceea căreia aparține un scriitor să fie oare interzis de a fi poetizat de el? Evocarea epocilor, personalităților însemnate din istoria universală, întreg exotismul literar, căruia îi datorim de o sută de ani încoace atîtea opere remarcabile, să fie rătăcite, păcate care ar lua unui autor dreptul de a figura în literatura căreia și-a închinat viața?

Nu este destul, mai spun naționaliștii, să se aleagă subiectele literare din însăși viața poporului — se cere ceva mai mult: redarea lor în așa fel încît să recunoaștem calitățile proprii sufletului național, calități care să reiasă din personalitatea scriitoru-

lui, căci altfel nu poate fi socotit decît ca un înstreinat, un „sans-patrie” al literaturii. Și din această părere se poate vedea ce rămîne dacă-i opunem numai cîteva considerațiuni. Înainte de toate sufletul unui popor nu rămîne neschimbat, ci suferă transformări continue, primește mereu elemente nouă ori se manifestă deosebit după înfățișarea particulară pe care o capătă elementele vechi din alcătuirea lui. Francezul de azi se deosebește atît de mult de cel din evul mediu ori din timpul Renașterii, după cum și un român din 1916 se aseamănă așa de puțin în multe privințe cu cel de acum cincizeci ori o sută de ani. Persistă desigur ceva în sufletul fiecărui popor, dar pe acest fond cîte adausuri a adus timpul și cît de mult schimbă unele părți ale lui, așa că abia se mai poate recunoaște uneori substratul care s-a transmis în cursul vremii. Și pe urmă, chiar predispozițiuni, însușiri persistente implică în ele posibilitatea de a se manifesta în chipuri deosebite, după condițiunile speciale de viață, după exigențele momentului, după mersul firesc pe care îl urmează evoluția ideilor și sentimentelor. Când este vorba de manifestațiuni intelectuale trebuie să ținem samă, de altă parte, că la ele participă, pe lîngă suflete ce se apropie numai de o oarecare superioritate, și cele care reprezintă *sumum* intelectualității. În acestea se concentrează nu numai însușiri comune cu ale celor ce trăiesc pe același pămînt, ci și altele, universale, în care descoperim tot ce e mai profund omenesc. Un geniu trăiește două vieți: a conaționalilor lui și a tuturor, fără marginirile hotarelor și veacurilor. În creațiunile unui Dante ori Shakespeare se răsfrînge sufletul întreg omenesc, nu numai cel italian sau englez. Superioritatea rezidă nu în a fi „național”, ci universal. Caracterele proprii, pînă la un punct, spiritului unui popor și numai ele se întîlnesc mai curînd la scriitori secundari, chiar mediocri, pe cînd la cei de frunte, adevărat reprezentativi, le vedem nuanțate deosebit și amplificate prin elemente de universalitate. La aceștia nota națională apare mai mult în formele de exprimare, în limbă și prin aceasta, propriu-zis, opera lor are legături mai strînse cu naționalitatea din care fac parte — altfel, ei aparțin înainte de toate omenirii.

Să nu ne însușim deci părerile unilaterale, prejudecățile naționalistilor, și cînd ei mai vin cu formule, cu decretări, să ne aducem aminte că sînt scrise pe nisip.

Dacă vrem să dăm studiului literaturilor ceea ce așteptăm de la el, sîntem să ținem samă și de alte principii.

Astfel, principiul că realizarea artistică, frumosul, nu sînt ceva imuabil, nu se obțin printr-o singură formulă. Paralel cu prefacerile sufletești se schimbă și concepțiile estetice. Ce altă-

dată părea că nu poate preocupa pe un scriitor, pe un artist, ajunge cu vremea să i se recunoască acest drept, iar motivele permanente de inspirație sînt susceptibile de a fi redată în chipurile cele mai diferite, așa că sîntem datori să le privim pe toate cu o largă simpatie și să arătăm cum în operele fiecărei epoci s-a realizat, pe o cale sau alta, idealul pe care trebuie să-l atingă orice creațiune adevărat literară.

Cu această simpatie, cu această înțelegere luminată trebuie să întîmpinăm și manifestațiunile literare cele mai nouă, căutînd să desprindem din ele ce este caracteristic și ne dă convingerea că nu e ceva trecător. De obicei se crede că actualitatea nu poate fi judecată de noi, pentru că prezintă atîtea aspecte pe care nu le putem deosebi și prețui într-o viziune clară — singur timpul, se zice, poate fixa valorile. O asemenea părere e, de fapt, o mărturisire de slăbiciune, un fel de abdicare intelectuală. Cînd cineva e înzestrat cu discernămint critic, are o îndelungată experiență literară, nu se poate să se simtă dezorientat în fața actualității și de la el așteptăm indicațiuni, îndrumări pentru judecarea ei. Și putem spune că astăzi, cînd privirile noastre pot urmări atîtea veacuri de evoluție literară, cînd pentru formarea spiritului critic avem un cîmp așa de întins pentru observațiuni, aprofundări și confruntări, numai cine nu-și înțelege rolul de orientator în problemele literare ori se simte incapabil de a le pătrunde recurge la scuza imposibilității de a judeca obiectiv actualitatea.

Pentru că transformările care se produc în literatură nu sînt independente de cele din alte domenii, în special din artă, se impune să le studiem în legătură cu acestea. Cu deosebire cînd ne ocupăm de literatura mai nouă se cere să procedăm astfel și din motivul că scriitorii au început de cîtva timp să se intereseze mai mult de ce se produce în artă, să primească unele sugestii de la ea. Nu se poate închipui azi un scriitor superior fără să nu fie în curent cu ce se produce în pictură, sculptură ori muzică. Romanticii se mulțumiau în general cu ceea ce le da cultura literară, pe cînd naturalistii și mai ales simbolistii au căutat să se apropie de lumea artiștilor, să cunoască aspirațiunile lor. De aceea mai ușor poate înțelege cineva spiritul scrierilor naturaliste ori simboliste dacă cunoaște mișcarea impresionistă și pe cea wagneriană, cu ramificările lor. Dar chiar pentru studiul literaturilor mai vechi e necesar să ne îndreptăm privirile spre arta epocilor corespunzătoare, pentru că astfel unele lucruri ni se lămuresc mai bine, ajungem să pătrundem mai adînc în sufletul celor pe care avem să-i judecăm. Istoria literară și critica nu trebuie să rămînă prea izo-

late în domeniul lor ; celor care se îndeletnicesc cu ele sîntem în drept să le cerem o cultură întinsă, o curiozitate mereu ațintită spre viața intelectuală generală.

În condițiunile speciale ale culturai noastre trebuie să mai ținem seamă și de alte considerațiuni. Ca latini sîntem datori să cunoaștem literatura strămoșilor noștri mai bine de cum se întîmplă azi. Orice moștenire implică obligațiuni, cere să te îndrepți mereu cu gîndul spre ea, s-o prețuiești și să cauți în ea îndemnuri pentru înălțarea sufletului. Ne facem un titlu de glorie din latinitatea noastră, sîntem mîguliți cînd ni se recunosc însușiri deosebite, dar nu ne gîndim destul să întărim prin toate mijloacele conștiința acestei superiorități și să ne afirmăm prin întreaga cultură așa cum istoria ne-a fixat destinele.

Pe lîngă cei din care ne cîștigăm se cuvine să cunoaștem mai de aproape și pe cei printre care ne găsim. Deci literatura popoarelor învecinate nu trebuie să ne rămînă streină. Ce este sufletul celor care trăiesc lîngă noi și cum e exprimat în literatură nu ne poate fi indiferent. Pînă acum am dat prea puțină atenție acestei părți de informare, va trebui însă să nu o mai neglijăm, căci un semn de cultură e și curiozitatea pe care o arăți pentru ce se petrece în jurul tău, pentru viața, mai ales intelectuală, a celor cu care vii în atingere.

În expuneri asupra dezvoltării literaturilor mai e nevoie, în sfîrșit, să se țină samă și de aceia la care ele se adresează. Cînd este vorba de cultura femeiei, ele trebuie, desigur, prezentate într-ucîtva în alt chip decît de obicei. Astfel, din trecutul literar e bine să se evoce mai des figurile de femei care s-au distins prin calitățile lor sufletești, pentru ca să se concretizeze rolul pe care îl poate avea și femeia în cultura generală. Dar mai ales în ce privește inițierea în anumite genuri de literatură se impune să se procedeze într-un mod deosebit. Cum unele însușiri — gingășia, sentimentalismul, fantazia zglobie — sînt mai accentuate în sufletul feminin, nu este necesar să se recurgă prea mult la literatura care ar contribui la dezvoltarea lor și aceea care e aleasă trebuie să aibă ca scop limpezirea, buna îndrumare a acestor însușiri, pentru a nu le lăsa să degenereze în ceva bolnăvicios. În schimb, trebuie stăruit mai mult asupra acelei literaturi care deschide orizonturi spre viziuni înalte, înseninatoare, dă sufletului mai multă vigoare, îl pregătește să privească viața cu deplină stăpînire de sine, curajos, eroic. Cînd d-na de Maintenon spunea : „Dieu préserve les demoiselles de faire les savantes et les héroïnes“, cerea prea puțin educației femeiei — ca și cum ea nu ar trebui îndreptată spre eroism. În condițiunile vieții de azi, cultura femeiei

trebuie înțeleasă și ea într-un spirit larg, căutîndu-se să se dezvolte prin ea aptitudini de care altădată se ținea mai puțin samă. O asemenea cultură nu poate fi privită ca un lux, ci ca o necesitate, și la afirmarea ei în acest sens ne vine în ajutor și literatura.

Înțelegînd astfel studiul literaturilor, vom putea să ne apropiem sufletește cît mai mult de varietatea lor de forme și desprinde elementele pe care trebuie să se întemeieze cultura noastră, iar expunerile pe care le vom face vor fi ca o călătorie poetică prin minunatele priveliști pe unde au înflorit atîtea gînduri.

1916

POEȚILOR TINERI

Orice gînd, orice simțire înălțătoare sînt un cîntec, un imn. Ascultați în fiecare zi fremătările sufletului vostru și vă veți minuna auzind glasurile tainice care se ridică din adîncuri, se tolesc și se armonizează într-o simfonie ce pare coborîta din cer. Cînd toate glasurile vor fi unul singur și muzica lor vă va fi dat fiorul extazului, atunci, numai atunci, chemați cuvintele să cuprindă frumusețile răsărite în sufletul vostru.

*

Cuvintele nu sînt toată viața, tot sufletul nostru — nu uitați niciodată aceasta. Oricîte ar fi și oricît de expresive, ele nu pot reda tot ce cuprind în nemărginirea lor realitatea și ce trăiește dincolo de ea. A le sili să ne dea mai mult decît sînt în stare este a nu cunoaște firea lor adevărată și — în același timp — a întuneca puritatea artei căreia vin să le aducă sprijinul lor. Cuvintele nu sînt decît arătări, revelațiuni, de aceea ce se petrece în noi și în jurul nostru ; dacă lumea se răsfrînge în ele, aceasta se întîmplă numai în parte, pentru că nu pot exprima tot, absolut tot. Dincolo de fiecare cuvînt, de fiecare frază, rămîne totdeauna ceva neprecis, vag, ce așteaptă să fie completat de gîndurile, de imaginația noastră. Ceea ce adăugăm astfel la ce apare neîndestulător ori prea concret în cuvinte e tocmai ceea ce duce mai departe, întărește și completează emoțiunea estetică. Cine crede că îngrămădind cuvinte peste cuvinte ajunge să înfățișeze mai bine gîndurile lui și să mărească efectul poetic al versurilor dă dovadă

că-i lipsește simțul artistic. Poezia înaltă nu e niciodată potop de cuvinte.

*

Nu chinuiți cuvintele, nu le închideți în tipare care le strivesc, care micșorează puterea și farmecul lor. Alăturându-le pentru a le da mișcarea ritmică, nu trebuie să li se ia nimic din vioiciunea, din mlădierea, din forța lor expresivă. Versurile trebuie să ne dea impresia unei înlănțuiri în care fiecare parte își păstrează nuanțele, reliefurile ei, și toate la un loc sînt legate printr-o armonie naturală, nu silită — armonia care rezultă din revărsarea liberă a emoțiilor transpuse în sonorități. Versificația tradițională a păcătuit prea de multe ori împotriva acestei cerințe a poeziei, a adevăratei poezii — mai ales din cauza despotismului rimelor, marea vinovată care ne-a dat atîtea versuri monotone și de o enervantă artificialitate. De aceea, căutați să nu disprețuiți versul liber, care este încă în vîrstă fragedă a noilor-veniți în literatură și care este prea puțin luat în seamă pentru că nu s-a înțeles ce cuprinde în el ca puteri tainice, ca făgăduințe de frumusețe. Voi, cei tineri, sînteți datori să întâmpinați cum se cuvine pe acest sol tînăr al muzelor.

*

De cînd sufletul omenesc a înțeles farmecul vorbirii ritmate, el a căutat să îmbogățească mereu moștenirea poeziei. Dacă voți să adăugați ceva nou la această moștenire, dați-vă osteneala să o cunoașteți bine, pentru ca să știți unde s-au oprit alții și ce drumuri rămîn larg deschise înaintea voastră; ați face o greșală dacă ați disprețui-o din păreri preconcepute, din presupunerea că singure creațiunile vremii nouă merită admirația voastră. Tot ce strălucește în producțiunile veacurilor trecute poate ajuta spiritului vostru, oricît de bine înzestrat și de modern ar fi, să înțeleagă mai bine ce este veșnic frumos, cum vă poate aduce sugestii neașteptate, prețioase, pentru ca să îmbogățiți și să variați arta voastră.

*

Închinîndu-vă literaturii, ați face rău dacă v-ați mărgini numai la ea. Îndreptați-vă curiozitatea și spre alte preocupări care urmăresc realizarea frumosului — muzica, pictura, sculptura. O partițiune, un tablou, o marmură pot deștepta în sufletul sensibil al unui poet o lume întreagă de idei și de sentimente, ele îi pot

da prilej de creațiuni nebanuite ori puțința de a adăuga cîteva elemente nouă la acelea care obsedează de mult imaginația lui.

Și în afară de ce este arta, gîndiți-vă să lăsați un loc în sufletul vostru și pentru luminile pe care vi le trimite știința. Oare știința nu are și ea poezia ei, adîncă, măreață? Și viața modernă — aceea în mijlocul căreia trăiți în fiecare zi, aceea pe care sînteți datori să o cîntați — nu este pătrunsă de tot ce știința ne-a adus sublim și pentru vecie nedespărțit de existența noastră?

...Aceea pe care sînteți datori să o cîntați — am spus. „Imperativ prea categoric“, mi se pare că vă aud ripostîndu-mi. Liniștiți-vă, nu predic în contra libertății de inspirație. Fiecare are dreptul să urmeze drumul lui, să lase imaginația să meargă încotro o duc predispozițiile, temperamentul lui. S-ar putea să te ridici astăzi împotriva libertății în artă? Dar respectînd acest principiu, mai este un altul de care trebuie să ținem seamă. E principiul că artistul nu poate să se izoleze de mediul care-l înconjoară, să-și creeze o lume la hotarele căreia se opresc ecourile vieții universale. Trăim într-o epocă ce este cea mai frumoasă, cea mai bogată din cîte omenirea le-a cunoscut. Ea cuprinde comori de poezie pe care cîțiva artiști superiori au știut să le descopere și să le înfățișeze în opere nepieritoare. Dacă închideți ochii la ceea ce lumea de acum vă aduce cu atîta dărnicie, arătați prin aceasta că sensibilitatea voastră e obtuză, că gîndurile voastre nu s-au smuls din prejudecăți, din rutină, că nu aveți frumoasă îndrăzneală ce dă sufletului aripi să se înalțe nerăbdătoare de cuceriri nouă în împărăția gîndirii.

Vreți să vă ziceți poezi ai veacului al XX-lea? Ascultați atunci glasurile lui, pătrundeți-vă de spiritul lui, trăiți intens viața care se revărsă din izvoarele lui de lumină.

*

Acolo unde alții nu au curajul să se avînte, lăsați, fără șovăire, sufletul vostru să-și urmeze pribegiile ce deschid căi nouă. În chipul acesta îi pregătiți sărbători în care el aduce toată tinerețea, toată exuberanța lui, și de la care se întoarce nu obosit, moleșit ci cu puteri înprospătate, gata pentru avîntări mai departe. Gîndiți-vă că sînteți aceia cărora nu trebuie să le fie teamă de nemărginiri, de nesfîrșitul zărilor, că nimic nu vă poate împiedeca să treceți peste culmi pe care alții nu le pot învinge.

Cîntecele voastre să vibreze de această conștiință a puterii voastre! Poezie plină de vlagă, poezie viguroasă, energică, aceasta e poezia pe care vrem să o auzim mai des de la voi.

*

Cîntați, fără îndoială, și sentimentele gingașe, cîntați iubirea, pentru că s-ar putea să fie exclus din poezie ce este profund omenesc? Dar Măria-Sa Iubirea să ne îngăduie să-i amintim că a avut prea mult privilegiul unui cult exagerat din partea poezilor. A cînta farmecul iubitei, a împărtăși zbulumările sufletului stăpînit de pasiune, a ritma suspine sau a rosti blesteme împotriva celei necredincioase, la atîta s-a redus de multe ori arta versurilor. Dacă poezia iubirii ne-a dat cîteva capodopere, de cîte ori nu a fost ceva plictisitor, ceva de prisos în literatură, o negare chiar a ei — poezie fiziologică și nu artistică.

Creatoare de viață, iubirea nu e toată viața. Pe lîngă ea, sînt atîtea sentimente care fac să se cutremure sufletul nostru, și în artă trebuie să le dăm locul care li se cuvine.

Lăsați, prin urmare, să vorbească în versurile voastre gama nesfîrșită de sentimente care clocotesc în noi, tot ce deschide perspective feerice vieții noastre, tot ce e chemare spre vis, și căutați să înnobilați, să treceți prin lumină purificatoare tot ce face sufletul să tresară, pentru că poezia voastră să nu se coboare la nimicuri sentimentale, să nu degenereze în visări sterpe, să nu fie un fel de sultanism literar.

*

Dacă cineva vă întreabă pentru cine scrieți, răspundeți-i: „pentru toți și pentru nimeni”. Cînd ai respectul artei, cînd nu urmărești scopuri de rînd, practice, cînd nu ești vanitos, lacom de glorie, nu scrii nici pentru ca să fii lăudat de prieteni, nici ca să beneficiezi de dărnicia vreunui Mecena, nici pentru recompense academice. Scrii pentru că simți nevoia să dai o formă concretă la ce se adună zi cu zi în suflet — și ceea ce scrii astfel va ajunge odată și odată să deștepte admirația tuturor.

*

Cînd anii vor fi brăzdat fruntea voastră și cînd amintirile vă vor duce spre drumurile care au tremurat sub pașii voștri înfrigurați, să nu vă lăsați chinuiți de gîndul că sînteți prea bătrîni pentru ca să mai cîntați. Numai sufletele sărace îmbătrînesc. Un poet adevărat își păstrează sufletul totdeauna tînăr și astfel fiind el nu poate înceta să preamărească ce desfășură sub privirile lui nesfîrșita, măreața varietate a vieții. Nu uitați că fiecare vîrstă are poezia ei. De ce toamna și iarna vieții noastre nu ar fi tot așa de poetice ca zilele frunzelor veștede și ale florilor de zăpadă?

*

Și cînd va fi să vă luați rămas bun de la viață, aruncați o ultimă și senină privire în urmă, făcînd să răsară din umbrele trecutului zilele care au fost cele mai luminoase, cele mai rodnice, pentru gîndurile voastre creatoare, și mulțumiți-le pentru darurile pe care vi le-au adus.

Lăsați atunci mulțumirile voastre să meargă și spre aceia care au avut înduioșetoarea și rară însușire de a înțelege că nu puteați fi asemenea lor și au știut să respecte viața voastră, să nu turbure singurătatea visurilor voastre — maiestoașa singurătate care e preludiul celei veșnice, din mormînt.

1918

PROZATORILOR

Dacă sînteți vanițoși, puteți fi mai mulțumiți decît poeții, pentru că aveți privilegiul de a fi mai cetiți astăzi. Nuvelele, romanele, atrag mai ușor cetitori decît poeziile. De ce? Ar fi de scris pagini întregi în această privință și ele ar duce la constatări interesante asupra psihologiei cetitorului de azi. Atîta pot aminti aici că proza cere mai puțină efortare decît versurile — decît versurile nouă mai ales — și aceasta e hotărîtor pentru publicul din zilele noastre iubitor de ce e ușor, de ce omoară vremea, ca lectura unui jurnal ori urmărirea unui film de cinematograf. O năvelă, un roman sînt cele mai de multe ori un fapt divers, o idilă diluată, ori o aventură picantă, un „cancan” ca atîtea despre care se vorbește la un ceai ori după o digestie copioasă. Mai pune că cei care le scriu se mulțumesc cu un stil de povestiri cum auzim la fiecare pas, un stil care poate fi înțeles fără nici o trudă chiar cînd i se dă o colorare poetică, pentru că floricelele de poezie împletite prin el sînt din neamul celor care încîntau și pe sentimentalele purtătoare de malacov.

*

Dacă vi se pare că exagerez, că vă nedreptățesc, cînd vorbesc astfel de scrisul vostru, să recapitulăm puțin istoria literară, pentru că e bun ajutor și cînd vrem să ne dăm mai bine samă de ce se petrece în literatura de azi. Recapitularea ne spune că atunci cînd a murit clasicismul și a început mișcarea romantică, proza a continuat să păstreze cîtva timp caracterele facturei clasice; cînd după romantism a venit realismul, proza nu a rupt iarăși așa

repede cu trecutul și s-a mai menținut, pînă tîrziu la unii scriitori, în spiritul romantic; cînd ...dar aici să ne oprim o clipă, pentru ca să se poată înțelege mai bine ce spuneam mai sus. Pe la 1880 realismul intră în luptă cu simbolismul — vorbesc de ce s-a întîmplat atunci în literatura franceză, pentru că de la ea trebuie să plecăm cînd e să urmărim manifestațiunile literare nouă din alte părți. Simbolismul s-a afirmat întîi în poezie, pentru că poeții deschid totdeauna drumurile nouă, în suflul lor se pregătește viitorul — nu a pornit tot de la ei mișcarea romantică? Ani de-a rîndul cît s-a scris poezie simbolistă proza a rămas în urmă, în robia realismului, și numai de cîtiva ani se poate spune că a început să se apropie de premergătoarea ei, să-și însușească spiritul nou. Că proza nu a evoluat mai mult, că numai ici și colo se văd în timpul din urmă semne de o transformare a ei, aceasta nu are, prin urmare, de ce să ne surprindă. E ceva fatal și se va repeta totdeauna cînd două curente literare vor veni să se ciocnească. De aici reiese că dacă voți să nu mai scrieți cum s-a scris în proză atîta timp, nu trebuie să rămîneți streini de poezia nouă, pentru că numai ea vă poate da — și așa ușor astăzi, după ceea ce a ajuns să realizeze — indicațiile, elementele hotărîtoare pentru înnoirea literaturii pe care ați ales-o.

Nu se poate închipui un prozator artist dacă el nu s-a format printre poeți, dacă nu a primit sugestii de la ei, nu a aprofundat operele lor. Poeții sînt maeștrii cuvîntului, magicienii armoniilor verbale, și cine nu s-a apropiat de ei rămîne numai un înșirător de fraze veștede, fără însuflețirea artei, fără strălucire. Cînd cineva singur a cultivat poezia, atunci, firește, e și mai pregătit pentru proza înaltă, dacă se gîndește să se îndrepte spre ea. Baudelaire ne-a lăsat admirabile poeme în proză și, astăzi, proza unui Henri de Régnier se vede că este a autorului atîtor volume de versuri. La noi, Odobescu a scris în tinerețe poezii, iar printre cei din generația mai nouă, Anghel nu ne-ar fi dat desigur frumoasele pagini de proză dacă nu ar fi fost și poet în același timp.

*

Veți obiecta poate că un scriitor cum este Creangă nu datorește nimic poeziei și cu toate acestea e socotit ca un mare prozator. Dînsul nu aducea, într-adevăr, o cultură deosebită, nu se gîndia să pună în scrisul lui arta spre care tind alții. Creangă ocupă însă un loc aparte în literatura noastră și am greși dacă am căuta în opera lui, cu desăvîrșire izolată, norme care să călăuzească pe orice prozator. Creangă se aseamănă în această privință cu Rabelais — alăturare care s-a mai făcut, din alte puncte de vedere, de cei care

au caracterizat pe autorul *Amintirilor din copilărie*. În literatura franceză, Rabelais e și el un izolat; alți prozatori în genul lui și de aceeași vigoare nu s-au mai ivit. După el proza franceză s-a îndreptat pe alte căi, și pentru cine urmărește evoluția prozei moderne, Rabelais nu are însemnătatea pe care o au alți scriitori, aceia la care găsim o unitate de dezvoltare, o continuitate. Și la noi, de treizeci de ani încoace, evoluția prozei nu a fost determinată de opera lui Creangă — așa va fi desigur și de acum înainte. Dacă unii au căutat să scrie în același gen, să ne dea povestiri simple, naive, ei rămân niște imitatori palizi. Lăsând la o parte fondul chiar ca stil, ca expresii, Creangă se îndepărtează de alți prozatori și nu vedem cum felul lui de a scrie ar putea servi de model de acum înainte. Frazele lui cu înfățișare rustică și provincialisme așa de numeroase sună așa de deosebit de ce sîntem obișnuți să socotim ca limbă literară. Dacă Creangă ar fi fost poet și ar fi întrebuințat limba așa de puțin literară — cum trebuie înțeles acest cuvînt — și relativ așa de săracă ce-l mulțumia ca prozator, te întrebi ce valoare ar fi avut. Și ne putem oare închipui pe Eminescu scriind poeziile lui cu vocabularul, cu frazele lui Creangă? Să-l lăsăm deci pe povestitorul moldovean acolo unde l-a fixat originalitatea lui și să renunțăm de a căuta în opera lui îndrumări pentru ce trebuie să fie proza noastră de azi și de mîine.

*

Cînd zic proza de mîine o întrevăd în perspectiva la care trebuie să se gîndească oricine se preocupă de progresul literaturii noastre. S-a scris destul, prea destul, la noi numai pentru a înșira întâmplări mărunte din viață, pentru a da descrieri elementare și a face exerciții stilistice ca de compoziții. Proza noastră a rămas prea mult timp la ceea ce a fost altădată poezia de lirism naiv, de confesiuni sentimentale ușor înduioșătoare, de mici tablouri din natură, pasteluri etc. Cum poezia aceasta nu ne mai mulțumește azi, de ce proza de același fel s-ar bucura de indulgențele criticii? Nu, sîntem în drept să cerem și prozei ceva mai mult, să ne ducă în lumea avînturilor largi ale gîndirii și simțirii, a viziunilor fără țârmuriri, maiestos evocatoare — să fie o proză de înțelegere adîncă a vieții, de priviri dincolo de ce este prea zilnic, prea trecător, o proză, într-un cuvînt, de concepții înalte și redată într-un stil în care să se răsfrîngă bogăția, varietatea emoțiilor ce frămîntă un suflet modern și a priveliștilor pe care ni le desfășură viața de azi — un stil în care frazele să fie ca fulgerarea unui expres ori ca zborul măreț al păsărilor uriașe

ce cuceresc înălțimile. O asemenea proză se vestește și la noi; o spun aceasta pentru că mă gîndesc la voi, cîțiva tineri, care ați început să înțelegeți că drumurile pe care s-au oprit alții trebuie să le părăsiți — voi sînteți prozatorii viitorului.

*

Ca să ajungeți însă să impuneți literatura spre care merg preferințele voastre, nu uitați o singură clipă că pe lîngă talent, pe lîngă însușirile înnăscute, se cere și stăruință, o continuă aspirație spre înnoire, pentru că numai astfel talentul e putere deplină. Și dacă multă vreme poate nu veți fi înțeleși, apreciați, de ce v-ar turbura aceasta? Ziua consacrării voastre tot va veni odată și pentru ea gîndiți-vă că trebuie să aduceți drepturi cît mai bine întemeiate. Proza suferă repede umbririle timpului și față de poezie ea se găsește într-un fel de inferioritate prin faptul că e mai puțin luată în samă cînd se relevează momentele hotărîtoare ale evoluției unei literaturi. Epocile literare nu sînt oare denumite mai curînd după poeții decît după prozatorii care au strălucit în ele? Epoca lui Alecsandri — epoca lui Eminescu, iar nu epoca lui Costache Negruzzi — a lui Odobescu ori Creangă... Vă dați, prin urmare, samă de cît vi se cere, ce trebuie să fie creațiunile voastre, pentru ca să înfrunțați uitarea și mai ales de acum înainte, pe drumul de prefacere pe care îl așteaptă literatura noastră.

1918—1919

CRITICILOR

Mulți vă cred nefolositori și au dreptate să vă socotească așa când nu vă înțelegeți chemarea. Vorbiți adeseori fără să vă aduceți aminte că cuvîntul vostru trebuie trecut prin judecata cea mai largă și cea mai limpede, aceea care nu se oprește la zăgazuri ridicate de gînduri îndărătnice, ruginite, și aceea care pătrunde dincolo de ce poate prinde mintea orișicui. Vorbiți și ca niște pedagogi supărători, ursuji, pedanți, pe când ar trebui să vă arătați sfătuitoari buni, oameni care spun un cuvînt și sînt ascultați cu luare-aminte, sau dacă se găsesc în fața unor firi mai dîrze, izbutesc totuși să le convingă, fără să strige, ci vorbind așezat, senin, și lăsînd să se strecoare un surîs discret — care poate ascunde totuși multă ironie — pentru ca să sublinieze mai bine ce li se pare rătăcire la cei cu care stau de vorbă.

Să fie numai atît ce ajută pe detractorii voștri să creeze o atmosferă de neîncredere ori de antipatie în jurul numelui pe care îl purtați? Este ceva mai mult, o alunecare și spre alte greșeli, pe care cu mai multă înțelegere, cu o îndrumare mai pricepută a stăruințelor voastre, le-ați putea evita.

Din cît se scrie, voi vă opriți de multe ori la ce nu se cuvine să fie luat în samă ori nu merită prea multă osteneală ca să se vadă ce preț are. Vă înflăcărați, puneți pasiune în rostirea de verdicte, în distrugeri — și ce ușoare sînt de obicei asemenea distrugeri! Vă înflăcărați însă mai puțin, vă entuziasmați nu cît s-ar aștepta, puneți paranteze și reticențe atunci când vă găsiți în fața

unor opere ce aduc cutremurările noutății, revărsări de belșug sufletesc care este poate numai al unuia singur, adevărat ales dintre mii și mii. Se întîmplă chiar să tăceți când se ivesc asemenea pîrguri rare ale minții. Și ce urîtă e atunci tăcerea, ce mare vină cade asupra voastră că bucuria cu care s-ar cădea să le întîmpinați o lăsați inedită! Criticul are, fără îndoială, datoria să vegheze, să înlătore ce caută să întunece literatura cu înșelătorii, cu minciuni, dar se cere de la el să-și dea samă cînd și de unde vine într-adevăr această turburare. Loviturile lui trebuie să fie chibzuite, să dea impresia că sînt bine îndreptate, nu date la întîmplare, nu pornite dintr-un zel ușuratec și de prisos. Dincolo de această datorie stă însă aceea de care el trebuie să ție mai mult socoteală, pentru că împlinirea ei pune mai bine în evidență rolul lui și mărește autoritatea cuvintelor cu care el fixează valorile. E datoria care-i spune: „Oprește-te aici și privește: ceva nou, ceva clocotitor de viață a răsărit; înalță-i laude și vestește-l tuturor“. Da, întîmpinarea caldă, exuberantă, adusă operelor care sînt semne strălucitoare în drumul spre nesfîrșite înaintări, aceasta se așteaptă mai mult de la voi, aceasta trebuie să fie dovada înțelegerii luminate a misiunii voastre. Atrăgînd luarea-aminte spre ce se ridică deasupra nimicurilor, arătînd unde e literatura de realizări înalte, sînteți mai de folos, înlesniți mai ușor întemeierea unei judecăți literare decît dacă vă opriți prea mult la ce e numai zgură și pleavă. Cea mai mare putere, cea mai binefăcătoare înfrîurire o are critica pozitivă, pe cînd cea negativă, chiar cînd este îndreptățită, e un ajutor slab pentru formarea gustului literar și, în orice caz, ea trebuie să ducă la cea dintîi, dîndu-i, prin excluderi, cîteva elemente de apreciere ce pot fi binevenite. E, desigur, o reminiscență din trecut cînd se face prea multă critică negativă. Era în firea celor de altădată să stăruie mereu asupra a ce trebuia osîndit, pentru că credeau că în chipul acesta ajung mai ușor la îndreptări. Așa se proceda și în morală, cu acele porunci ce repetau întruna: „nu fă cutare ori cutare lucru“; dealtfel, și azi se mai continuă — cu ce zădărnicii, știm bine — această metodă, pentru că morala suferă și ea încă de tirania concepțiilor din trecut. Nu, spre frumos și spre bine sufletele sînt călăuzite mai ușor dacă li se arată de-a dreptul ce răspunde acestor cuvinte decît dacă li se dau încontinuu pilde contrare... Înțelegeți aceasta, critici care vreți să fiți ascultați și să apăreți ca buni îndrumători ai literaturii.

Pentru ca să fiți astfel nu uitați iarăși un lucru cu desăvîrșire elementar, dar pe care totuși îl pierdeți din vedere. Ca să fie cineva critic adevărat, trebuie să fie psiholog — cunoscător al

oamenilor, al vieții. Literatura e proiectare sufletească, proiectare de viață. Cum veți putea-o înțelege dacă veți fi prea streini de ce sînt elementele ei fundamentale, dacă nu veți aduce însuși din care să se vadă că cunoașteți bine tainele sufletești, mișcările adînci și mărețe ale vieții în nemărginitul înfățișărilor ei? Cultura, cărțile nu sînt de ajuns ca să dezvolți aceste însușiri. Observarea stăruitoare a realității, pătrunderea în gîndurile, în sentimentele celor printre care vă găsiți, participarea largă la viață, îmbogățirea de fiecare zi a impresiilor și confruntarea, analiza lor — acestea ascut mai mult aptitudinile critice și pot da cea mai bună pregătire pentru aprofundarea și judecarea dreaptă a creațiunilor literare. O comparație a spiritului în care au scris cîțiva critici vă poate convinge. Uitați-vă la Taine... Minunat scriitor; puternică inteligență, și totuși critica lui e cu atîtea lacune, așa de puțin înțelegătoare adeseori, o critică rigidă, imobilizată în formule, silită să remorcheze teorii care dînsului i se păreau că explică tot. Și cu toate acestea, Taine era psiholog — dar psiholog de meditații în odaia de lucru, nu psiholog mai realist, format în atingerile dese cu viața și care dau sugestii, precizează, amplifică intuiții, cum nu se întîmplă cînd ești prea mult robul cărților și operezi cu abstracțiuni. Așa a fost și Brunetiere, căruia-i lipsia însă cultura largă artistică a lui Taine și i se părea că critica nu trebuie să se abată de la unele principii fixate de mult și cîștigă în autoritate dacă decretează în numele unor precepte care dau, prin exclusivismul lor, siguranță și încredere celui care le aplică; de aceea opera lui are ceva învechit, didactic și ne lasă deziluzionați. Altfel, cu totul altfel, se înfățișează Sainte-Beuve; descoperi la el un suflet mai mlădios, o înțelegere mai largă a individualităților literare și caracterizările lui se vede că sînt scrise de un om care are o cunoștință adîncă despre oameni și a privit de aproape viața. Critica lui nu e — să-i zicem — cărturărească, ci de psihologie vie, pătrunzătoare, cîștigată printr-o intuiție ageră, prin peregrinări continue în lumea sufletelor — o critică, cu alte cuvinte, mai omenească. Și tot așa apare Théophile Gautier — cunoașteți paginile în care a fixat originalitatea lui Baudelaire și a avut curajul să ia apărarea contemporanului său, ponegrit de ceata neînțelegătorilor. Atît Sainte-Beuve cît și Théophile Gautier erau și ei scriitori cu o cultură întinsă, dar erau ceva mai mult: suflete primitoare de ce rămîne altora necunoscut și neînțeles, suflete cu o sensibilitate bogată, vibrantă, multiplu nuanțată, de intelectuali formați prin observarea pasionată a vieții, prin împărtășirea statornică din priveștiile ei aducătoare de înviorări, de premeniri ale gîndurilor. Și erau astfel pentru că aveau

fire de poezi — biografia lor e așa de deosebită de a unui Taine ori, mai ales, Brunetiere, și în opera lor poezia are un loc pe care nu-l găsim la aceștia.

Dacă nu aveți acest dat al pătrunderii psihologice și al recunoașterii valorilor vieții, veți putea fi „critici“ ca să vorbiți de pe o catedră sau să scrieți vreun manual de literatură, dar critici îndrumători, care să ajute la afirmarea inovațiilor — niciodată. Ați urmărit ce s-a petrecut în literatură — și încă în cea franceză unde spiritul critic e mai dezvoltat — de treizeci de ani încoace? Aceasta poate fi o indicație pentru atitudinile pe care trebuie să le luați cînd țineți să se recunoască însemnătatea rolului vostru. E un caz tipic ceea ce s-a petrecut în curs de trei decenii, o pildă vie, sub ochii noștri, și de aceea cu atît mai elocventă. Timp de mai mulți ani cîțiva tineri au venit să proclame crezul lor nou literar prin reviste și prin scrieri ce nu semănau cu ce produceau alții, cum nu semănau cu tot ce se scrisese altădată. Criticii s-au năpustit asupra lor ori i-au disprețuit... tăcînd. Cineva, scriitor și el, dar nu critic de profesiune, a venit într-o zi să semnaleze în cronica literară a unui ziar opera unuia din tinerii oropsiți, arătînd că ea aduce făgăduințele unui mare talent și realizări de o noutate ce nu poate fi tăgăduită. Cel care făcea acest gest era Octave Mirbeau, și el a vorbit pe cînd un Brunetiere, un Faguet tăceau, pentru că tînărul scriitor era un necunoscut și critica lor mîndră nu se putea opri la cine avea acest păcat. Necunoscut, tînărul căruia îi adusesese laude Mirbeau s-a impus atențiunii publicului și mai tîrziu a ajuns celebru, pentru că-i zicea... Maurice Maeterlinck. Și ca el, mai mulți au scris ani de-a rîndul, au îngrămadit opere peste opere — și din cele care vor trăi totdeauna — dar critici de profesiune, consacrați, nu s-au ocupat de ele, cum nu se prea ocupă nici azi, deși cîteva au ajuns să fie cunoscute în cercuri mai largi, admirate de cetitori cu gustul literar mai înaintat decît al domnilor critici. Explicația? În cîteva cuvinte: în fața sufletului nou pe care-l aduceau tinerii scriitori sta sufletul vechi al criticilor. Da, așa era sufletul acestor scriitori, pentru că se formase din acumularea unor impresii nouă, din ce oferia o viață așa de mult schimbată în cursul cîtorva ani — ce repede se schimbă sub ochii noștri! — și pentru că venia cu aspirații, viziuni cum nu putuse fi cunoscute de cei de mai înainte. Altfel era sufletul criticilor, și chiar azi tot așa îl păstrează cei mai mulți. Ei continuau să trăiască în lumea de altădată, nedîndu-și samă că multe se schimbaseră sau neprețuind de ajuns înțelesul pe care-l aveau unele prefaceri pe care, oricum, le vedeau și ei, pentru că erau prea izbitoare. Că erau așa de refractari poate

să ne mire, și totuși nu... Cîți nu trăiesc în mijlocul nostru cu păreri, cu sentimente de acum cincizeci și chiar o sută de ani sau numai cu vagi, întâmplătoare apropieri de cei care sînt într-adevăr oameni ai vremilor nouă! A-ți însuși ce e mai mult înfățișarea exterioară a lumii de azi, viața ei materială, a avea unele deprinderi care sînt ale tuturor, a te manifesta prin vorbă, prin gesturi, ca și alții — aceasta nu înseamnă că ești deplin modern. Dacă nu ai prins taina tuturor transformărilor ce se întîmplă în fiecare clipă, dacă sufletului tău nu i-ai dat posibilitatea să urmeze linia ascendentă pe care o urmează viața din jurul tău, dacă nu l-ai modelat după sugestiunile și cerințele timpului, ești, de fapt, un rămas în urmă și nu vei fi niciodată în stare să pricepi și să judeci pe alții, pe cei care sînt suflete evoluate. Astfel au fost criticii care au rămas streini de literatura nouă și s-au arătat cu totul nepregătiți s-o prețuiască, așa că veți recunoaște că aceasta duce la un fel de abdicare intelectuală și pilda lor nu este aceea care poate fi urmată.

*

Scriitorii știu să dea viață și neînsuflețitului — se spune și în cărțile de școală. Mare dar, într-adevăr, acesta și multe pagini ne rămîn întipărite pentru totdeauna în minte, pentru că însuflețesc ce altfel ar părea mort. Dar dacă scriitorii au acest dar, ei v-ar putea spune că sînteți opuși lor pentru că de multe ori luați viața la ce e însuflețit. Scrieri în care fiecare rînd e gîndire avîntată, simțire puternică, par altfel, îndură o micșorare, cînd trec prin mintea voastră și veniți să vorbiți despre ele. E ceva de vestejire în atingerile voastre, faceți să pălească ce e tinerete și sănătate. Cîte decepții cînd ai citit pe vreun scriitor și pe urmă te îndrepti la ce spuneți voi despre el! Aproape nu-l mai recunoști în disecările voastre stîngace, în interpretările care-l denaturează, îi înăbușe sufletul, îl strivesc. Fiți mai îndemînateci cînd vă apropiați de ce voți să înfățișați și să lămuriți altora, nu schilodiți ce e frumusețe vie, plăsmuire măiastră, și puneți, mai ales, mult suflet, cît mai mult, cînd vă opriți la aceia pe care vreți să-i faceți cunoscuți și mai bine înțelegeți.

Pentru că judecați pe alții cum scriu, să îngăduiți să fiți judecați cu aceeași măsură. Dacă autori care nu-și îngrijesc stilul sînt muștrați de voi, de ce ați fi scutiți de muștrări la fel, cînd vi se pot aduce pe drept? Credeți de obicei că un critic nu are decît să-și arate părerile, indiferent de cum le prezintă, sub ce formă. De aceea vedem atîtea pagini de critică peste care nu a

vegheat grija stilului, cu fraze ori de gazetărie ușoară, ori mișcîndu-se greu, pahidermic, ca în cărțile unor filozofi și filologi. Trăiți în lumea celor care au știut să dea exprimării desăvîrșire, aveți prilejul să vă opriți în fiecare zi ochii pe podoabe ale stilului și să vedeți osteneala pe care și-au dat-o alții ca să îmbine cuvintele în minunate armonii, și nu sîntem oare îndreptățiți atunci să vă cerem îngrijire, eleganță în scrisul vostru? Critica trebuie să fie și artistică, nu numai instructivă. Cine e chemat să formeze gustul trebuie să arate că el însuși prețuiește frumosul, năzuiește la el totdeauna, și în exprimarea gîndurilor. Căutați deci să fiți artiști cînd scrieți, și prin aceasta veți da o dovadă că ați înțeles și mai mult pe aceia despre care ne vorbiți și pe care ne sfătuiți să-i urmăm.

*

Poate că uneori scepticismul, descurajarea vă cuprind; poate vă ziceți că cu toate silințele pe care vi le dați, îndrumările voastre au un ecou prea slab, nu sînt primite cum s-ar cuveni, nu schimbă cît ați dori păreri adînc înrădăcinate. Constatarea aceasta sînteți duși s-o faceți pentru că aveți, într-adevăr, destule prilejuri să vă dați samă de ce se întîmplă, cu toate stăruințele voastre, dar trebuie pentru aceasta să vă pierdeți cumpătul? Sfortările voastre nu se poate să nu-și arate roadele; dacă ele se izbesc cîtva timp de piedeci, încetul cu încetul efectul lor ajunge să se simtă, să pătrundă pe drumuri închise mai înainte — oricît de dîrze ar fi cetățuile ignoranței și prejudecăților, în cele din urmă ele tot se risipesc, una cîte una. Nu lăsați deci pesimismul să se furișeze în sufletul vostru și gîndiți-vă că poate mai mult ca oricînd critica are azi o înaltă menire de îndeplinit.

Se scrie cît nu s-a scris niciodată; se recurge la procedee de pervertire a simțului literar pe care spiritul inventiv în rău le pune în circulație în fiecare zi; se falsifică cu sfruntare valorile, se practică, în sfîrșit, tot ce pun în mișcare vanitatea, cabotinajul, îndrăzneala, reaua-credință. Pe de altă parte, în împrejurările de azi numărul celor doritori de a se cultiva crește mereu și cum cei mai mulți nu aduc o tradiție, o pregătire, sînt ispitiți de ce nu le poate fi de folos, se zbat în nedumeriri, expuși tuturor răătăcirilor. Înțelegeți ce binefăcătoare poate fi înrîurirea voastră, în această dezorientare, în acest haos, și cît sîntem în drept să așteptăm de la cuvîntul vostru pentru înălțarea culturei.

VIITORUL ROMANULUI

Se discută mereu, acum după război, asupra viitorului literaturii privită în totul sau ținându-se samă numai de unele genuri ale ei. Discuțiile nu se văd însă la noi, pentru că cerebralitatea românească e deprinsă cu multe sieste, ci în Franța, unde sufletele se agită, se întreabă, au curiozitatea de a anticipa asupra a ceea ce poate să vie mine.

Anchete, articole au adus fel de fel de păreri, nu vâlmășag de impresii, care nu prea spun mult pentru pronosticurile literare. Totuși, unii, oprindu-se la ele, alegînd ce se împacă cu predilecțiunile lor, au crezut că se poate fixa de acum ce va atrage cu deosebire pe cetitorii de mine. Și vedem astfel cîte o părere sau alta găsimu-și apologiști prin reviste și ziare, pentru a ne lămuri asupra felului de literatură care se va impune, căutînd indirect să orienteze și pe cei de azi în lecturile lor, dacă nu vreau să pară rămași în urmă. Cu privire la roman unii cred că viitorul este al volumelor cu povestiri fantastice, adresîndu-se imaginației ca să o exalteze și să ne smulgă din realitate. Pentru acreditarea anticipată a acestui gen de roman se invocă: psihologia de după război, sufletele căutînd evadări înflorite, încîntătoare, după realitatea tragică pe care au trăit-o; pe urmă: succesul pe care l-a avut de vreo doi ani cutare roman scris în felul acesta. Chiar la bursa literară se pare că are trecere ce cred unii critici și de aceea s-a văzut la Paris cîte o casă de editură lansînd o colecție de „romane de aventuri” franceze și streine.

Opuși acestora, vin alții să spună: vom avea un roman realist de vastă și pătrunzătoare observație, de largă umanitate.

Și de data aceasta raționamentul de prevestire literară pleacă de la considerații de psihologie actuală: cum războiul ne-a făcut să cunoaștem mai adînc viața și firea omului, atît în bine, cît și în rău, nu se poate ca romanul să nu ție samă de o asemenea experiență. Cel din urmă care a exprimat părerea aceasta e H. Massis, într-un articol din *La revue universelle*, unde convingerea sa o precizează astfel: „La «réalité» qu'on poursuivait jadis en organisant des expériences, en voyageant, en changeant de condition, de ciel ou de mœurs, nous a entourés soudain comme une mer de sa plainte indomptable et sauvage... Nous voulons des romans où il se passe quelque chose... Nous avons pris, dans tous les ordres, une grande leçon de réalisme: mais que serait un réalisme intellectuel, comme celui que nous nous efforçons de promouvoir, sans les faits vivants, concrets, que l'artiste, le romancier a pour but de peindre et de montrer en acte?” Aceași premisă vedem cum duce la concluzii deosebite. În ce să credem mai mult?

Las altora să argumenteze pentru sau contra acestor păreri. Despre soarta romanului problema mi se pare că se pune altfel. Indiferent de ce ar cuprinde el, am impresia că mai curînd se poate pune în discuție viabilitatea lui așa ca pînă acum.

Destinele romanului parcă se întunecă. Sînt semne care ne fac să credem că mine el nu va mai fi ce a fost în timp de atîtea decenii: literatura predilecționată, cetită cu cea mai mare pasiune.

De ce? O recapitulare literară și sociologică ne va da răspunsul. Pînă acum romanul a fost cetit mai mult de femei; de cînd ele au ținut să nu rămînă numai o unitate anatomică și o anexă fiziologică și au căutat să se cultive sau să cunoască viața altfel de cum le-o arătau convențiunile maternale, ancestrale și matrimoniale, lectura romanelor a devenit pasiunea lor. Cîți ochi visători, melancolici ori neastîmpărați, mereu întrebători, nu s-au oprit pe pagini de povestiri mai mult sau mai puțin literare, cu evocări de poezie sau cu brutalități care aveau repercusiunea lor în nervii electricizați ori dezamăgiți... Romanul a fost pentru atîtea mii și mii de cetitoare viața netrăită, așteptată, ori mîngîierea pentru unele decepții — cîteodată și o speranță de refaceri sentimentale.

Azi, sufletul, viața feminină tind să nu mai fie ce au fost cîteva decenii, tocmai cît timp romanul s-a bucurat de „vogă”. Feminismul duce spre participarea femeilor din ce în ce mai mult la viața reală, deci mai puține vor recurge la roman să o cunoască; ceea ce pînă acum ajungea să le fie cunoscut prin lite-

ratură — să zicem, printr-un fel de surogat — de acum înainte le va vorbi sufletului lor direct, le va da viziunea autentică a realității. Dar urmările feminismului vor fi și altele: ocupațiunile spre care se vor îndrepta tot mai stăruitor femeile și lupta pentru existență — care câteodată ne putem închipui ce aprigă va fi, cum va provoca dese conflicte nouă... de sexe, alături de cele de clase, până se va ajunge la diferențieri, stabiliri naturale — nu le vor mai lăsa mult timp pentru citit, ca până acum. Și, în majoritate, lecturile spre care se vor îndrepta vor fi de utilitate practică, în acord cu specializările de ocupațiune, nu atîta de fantazie, nu lecturile de romane. Observați ce cetesc azi în general bărbații care au o profesiune: rar romane, mai mult ce le folosește în meseria lor, unii nici atîta. Dar femeile care vor face politică militantă? — și nu vor fi puține, cînd vor avea depline drepturi... Le va mai sta gîndul și vor mai avea vremea să isprăvească în fiecare zi un roman? Gîndiți-vă cît cetește, și mai ales la noi, un bărbat care face politică. Vor fi altfel femeile pasionate pentru alegeri, candidaturi ori chiar locuri în minister — de ce nu? Pe romane și alte cărți nu se vor opri des ochii lor.

Ar urma atunci — se poate răspunde — că nu numai romanul, ci și întreaga literatură de imaginație e condamnată să găsească puțini cetitori.

Să ne înțelegem. Literatura de imaginație va trăi — cu tot ce vor aduce prefacerile care se anunță, ea va găsi cetitori — însă va fi fixată în anumite direcțiuni și cu un anumit caracter. În locul romanelor de sute de pagini vor fi căutate în primul rînd povestirile scurte, ca să fie parcurse mai iute ori mai pe îndelete de acelea sau aceia care vor găsi ceasuri libere. Vieța tot mai modernizată tinde la reducerea a ceea ce înainte putea lua mai mult din timp. Cinematograful de o oră, două, le convine la mulți — pe lîngă alte motive — mai bine decît o reprezentatie de trei, patru ore. Și autorii dramatici, ca și directorii de teatru, ar trebui să ție samă de aceasta, fără însă să cultive în rău o pornire a publicului. Piese scurte, dar, firește, bine scrise, ar trebui să fie adevăratul repertor modern (și, bineînțeles, fără legendarele antracte de la noi) — cele clasice, în multe acte, ar avea zilele lor, pentru spectatori care ar înțelege că și acest teatru se cuvine să fie cunoscut.

Dacă putem presupune deci că povestirile scurte, schițele, nuvelele vor găsi de acum preferință, ca lectură întîmplătoare ori cu oarecare continuitate, și romanul e condamnat să-și piardă ascendentul pe care l-a avut, am putea merge cu anticipările mai departe și să credem că poezia va cîștiga și ea, în sensul că va fi

mai mult citită. Incontestabil că romanul a pus în umbră poezia — deci, dispărînd cultul pentru el, indirect ar beneficia literatura în versuri. Un volum de poezie se cetește și el mai repede, chiar foarte repede de aceia care se mulțumesc cu cîteva impresii. Dar să nu fim prea optimiști în ce privește perspectivele poeziei.

Dacă preocupări unilaterale ar continua și s-ar accentua, dacă și prin școală și prin atmosfera generală s-ar căuta să se dea celor mulți o cultură redusă, numai de specializare, și dacă asupra poeziei ar mai plana prejudecăți curente azi — atunci puțini, foarte puțini, vor avea curiozitatea să se oprească și la ce scriu poeții.

Lăsînd în vag alte presupuneri, singura care cred că se desprinde mai convingătoare din felul cum se îndrumează spiritul public, vieța socială, e discreditarea romanului ca gen literar suveran, cum a fost atîta timp — apogeul lui pare să fie încheiat.

Și pentru literatura noastră urmarea va fi că dacă nu s-au scris pînă acum romane care să rămîie, nu putem oare aștepta ca ele să vie de acum înainte, măcar cu o cît de puțin apropiată bogăție de ceea ce au dat scriitorii francezi, englezi ori italieni?

Mi se pare că aici literatura română va rămînea cu un mare loc gol.

CRITICA ȘI PEDAGOGIA

Numele lui Boileau străbate iarăși cronicile literare franceze, fie ca un apel la reveniri de bună orientare, fie ca o amintire ce se spune că trebuie alungată împreună cu toate rămășițele de didacticism. Neoclasicii găsesc că nu are de ce să fie disprețuită vecinătatea tacticosului și pedantului critic, iar alții văd în el pe marele vinovat de la care pleacă unele rătăcirii ale criticii perpetuate pînă azi. Aceștia au devenit cu deosebire elocvenți în jurul polemicilor pe care le-au provocat articolele lui Vandérem și cartea lui Lalou, îndreptate împotriva convenționalismului de ierarhizări literare și spiritului obtuz pe care l-au arătat atîția critici. Discuțiile ce se urmează sînt semnificative pentru pasiunea care se pune în Franța cînd este vorba de a limpezi unele idei, dar ele ne miră totuși că vin așa tîrziu, după o prea mult amînată revizuire a părerilor în care istoricii literari, criticii, își așezase foarte confortabil suficiența lor. Ceea ce apare nou publicului din Franța și dă o notă de actualitate multor articole a trecut pentru cîtiva de la noi în șirul convingerilor care nu mai au nevoie de multe argumentări — sînt ani de cînd și în paginile acestei reviste, și în conferențe, și în cursuri la Universitate am arătat că istoria literară, critica nu trebuie să rămînă la ceea ce pe drept o făcea să fie numită prea profesorală, să nu se oprească la literatura așezată în rafturile vechi, ci să urmărească curentele de idei ale vremii, producțiunile literare cele mai nouă, să fie în statornic contact cu actualitatea.

Împotriva stăruințelor arhaistilor care caută patronări de-părtate pînă la Boileau și chiar dacă nu trebuie să ne facem iluzii că se va ajunge repede și aici la o modernizare deplină, e de neîgăduit că în critică se afirmă tot mai mult tendința de a nu se confunda spiritul ei cu acela al unei discipline pedagogice. Din ea trebuie să dispară tipicăria, sablonul. Critica nu poate fi o ducere de mîna cu mijloace simpliste, cu impuneri care, chiar moderate, ascund mărginiri, predilecțiuni pentru anumite formule și reminiscențe de distanțări în care autoritarismul își mai are cu-vîntul. Critica nu mai poate fi un fel de pedagogie derivată în literatură. Și făcînd această apropiere parcă-i aud pe pedagogi protestînd că-i umilesc, că nu cunosc spiritul nou pe care și l-au însușit și ei, lăsînd în urmă pedagogia de școală veche. Să nu se supere totuși și să nu-mi atribuie ignorarea inovațiilor pe care le-au adus: au dat desigur și ei mult la o parte din rugina scolastică ce ne apăsă, au adus mai multă pătrundere psihologică în educarea sufletelor, dar în drumul lor s-au oprit la aproximații și la unilateralizări, așa că pedagogia modernă înlăturînd tipicuri vechi a introdus altele nouă, o idolatrie de formule schimbate și a rămas încă departe de comprehensiunea largă a sufletelor, de acea psihologie în care să se regăsească deplin aspirații ale spiritului modern.

Tocmai această psihologie — rămasă streină și pedagogilor și altora — trebuie să orienteze de acum înainte pe critici. Ea spune înainte de toate că viața e mai complexă și mai variată decît ne-o închipuim de obicei. De aceea ea trebuie privită cu încordări continue ale curiozității, cu receptivități ale sensibilității care nu cunoaște celpse, și cu pasiunea revelațiilor care dau mulțumiri superioare. Numai astfel, cînd viața e transpusă în literatură va putea fi înțeleasă de critic, numai cînd el este pregătit sufletește în felul acesta va fi în stare să-și dea samă de ce aduce nou o operă și cu perspective de a avea răsunset din generație în generație, ca valoare literară desprinsă din valori ale vieții pe care cine nu știe să le distingă nu poate fi nici critic literar.

La acest dar de a privi în larg viața, de a se apropia de ea prietenos, fără preveniri, fără obsesiuni de formulări sentențioase și ticuri cărturărești, criticul trebuie să asocieze însușirea de a împărtăși impresiile, ideile lui, ca într-o convorbire senină, captivantă, nu cu provocări la persuasiune, cu insistențe care jig-nesc libertatea gîndurilor și cu solemnitatea gravă a celor care dau drept canoane părerile lor. Critica e o chemare prietenoasă

în lumea ideilor, un îndemn de călătorie spirituală, cu indicații discrete că cine ia parte la ea nu-și va risipi timpul și va câștiga ceva pentru îmbogățirea sufletului său. Ei nu-i stau bine atitudinile care proclamă superiorități convenționale și vorbesc ca și cum ar sublinia fraze ce trebuie învățate.

1923

II ISTORIE ȘI CRITICĂ LITERARĂ

a) Literatură română. b) Literaturi romanice și alte literaturi

1 VOLUME, CURSURI, BROȘURI

BARBU DELAVRANCEA

Discurs rostit la 31 mai 1919 în ședință solemnă

1919

Domnilor colegi

Printr-o tradiție care, în împrejurările de cultură de la noi, nu trece mai departe de cincizeci de ani, Secțiunea literară a Academiei cuprinde și filologia. E o tradiție care are temeiuri să fie păstrată, pentru că, oricât de deosebite s-ar părea aceste două ramuri de activitatea intelectuală — e mai mult o prejudecată să fie înfățișate astfel — ele au totuși multe puncte de contact. Chiar atunci cînd filologia era la începuturile ei și se mărginea la preocupări gramaticale, ea nu era despărțită de literatură. Așa a fost în antichitatea clasică, așa în timpul Renașterii, și ca o dovadă se poate aminti că însăși critica literară, care pare azi că nu are nimic de a face cu filologia, a fost altădată dependentă de aceasta, confundată chiar cu ea — să ne gîndim la opera unui Scaliger care, pe lîngă erudiție, filologie, cuprinde și o parte ce o îndreptățește să fie amintită, cînd se urmărește dezvoltarea criticii moderne. Dacă studiile de limbă erau socotite mai înainte că au legături cu literatura, pentru ce astăzi le-am privi altfel, mai ales cînd ele au ajuns să fie înțelese într-un spirit larg și călăuzite de o interpretare a faptelor care deschide perspective necunoscute altădată? Filologia nouă nu se oprește numai la „minuzie di parole“, cum o definea cineva acum vreo trei sute de ani, ci, pornind de la studiul limbei — pentru că acesta este în primul rînd domeniul ei — caută să stabilească adevăruri în legătură cu evoluția sufletească, cu întreaga cultură a unui popor ori grup de popoare. Formele lingvistice nu mai sînt studiate după considerațiuni învechite de gramatică și în mod abstract, numai

în ele înseși, ci ca expresiune a sufletului, ca valori ce vin să ne reveleze viața din trecut ori de azi în multiplele ei manifestări. Când astfel sînt privite azi cercetările filologice, nu se poate spune că ele stau departe de literatură, care e și ea expresiune a unor anumite stări sufletești, icoană a dezvoltării culturale a unui popor. Dar e ceva mai mult ce apropie — sau aș putea zice: ar trebui să apropie — filologia de literatură. Adevărurile științifice cer și ele să fie prezentate într-o formă care să le facă mai ușor înțelese, să mărească darul lor comunicativ. Prea de multe ori s-a crezut și se mai crede că știința se poate dispensa de ajutorul literaturii, vreau să zic de ce dă înfățișare literară exprimării gândurilor. A te preocupa, ca savant, numai de expunerea ideilor, fără să aduci în redarea lor claritate, stilizare îngrijită, e o dovadă de cultură unilaterală — și tot ce este unilateral nu poate da mulțumiri intelectuale depline. Dacă știința, prin înălțările spre care ne duce pentru înțelegerea atîtor neînțeleșuri de ieri, are poezia ei, de ce am refuza să-i mai adaogem puțină poezie, să o apropiem de literatură, care ne inițiază în tainele artei scrisului? În cultura latină știința a fost, de altminterlea, totdeauna privită astfel, și de aici vine superioritatea ei. Când spiritul latin adevărat s-a îndrumat, fie spre filologie, fie spre alte cercetări științifice, pe lângă adevăruri a știut să ne facă să înțelegem mai bine și poezia adevărului, nu numai prin viziunile spre care ea ne îndreaptă, dar și prin forma aleasă, superioară, care o ajută să se întipărească mai adînc în suflet și este semnul adevăratei culturi.

Să căutăm deci să se afirme cît mai puternic această tradiție latină, pe lângă altele, și în Academia noastră, și ca apărător al ei voi căuta să fiu totdeauna după alegerea care m-a chemat alături de d-stre și care-mi dă astăzi prilejul să vă exprim mulțumirile mele, iar de acum înainte mă leagă de îndatoriri ce se impun fiecăruia din noi dacă ținem să contribuim la ducerea mai departe a prestigiului culturai române.

Sufletul unei instituțiuni se arată în ceea ce ea pregătește pentru viitor, dar îl recunoaștem și din ce păstrează ca moștenire intelectuală de la cei care au făcut parte din ea. Spre activitatea acestora se cade să se întoarcă gândurile noastre, și iată-mă dus astfel să evoc figura aceluia care m-a precedat în acest loc, a scriitorului pe care judecata literară l-a consacrat de mult ca prozator de frunte al nostru.

A vorbi despre Delavrancea nu este numai o obligație convențională, ci o datorie în măsura numelui pe care dînsul îl are în literatura română, și despre opera sa nu se poate aminti numai

în cîteva cuvinte, ci oprindu-ne mai mult, la caracterizări din care să reiasă întreaga și bogata lui personalitate.

Literatura vine să însemne numele lui Delavrancea pe la 1885. Era pe vremea cînd credințele literare mai urmau, de o parte, impulsunile date de romantism, iar, de alta, se îndrumau spre formula realistă. Temperamentul pe care îl aducea Delavrancea îl apropia mai mult de romantici și era de așteptat să-l vedem îndreptîndu-se spre literatura ce avea și autoritatea mai multor decenii și buna primire din partea publicului nostru de acum treizeci de ani, care mai păstra — ca într-un amurg sufletesc — înclinări spre ce încîntase generația lui Alecsandri și Bolintineanu.

Suflet pasionat, vijelios, predispus spre exaltări, privind viața prin fulgerările imaginației, Delavrancea nu se putea să nu apară cînd a început să scrie — și puțini știu că primele lui încercări au fost un volum de versuri, *Poiana lungă*, pe care a ținut să-l uite mai tîrziu — ca un urmaș al idolatriei romantice, ca reînnoitorul unor principii care-și mai cereau dreptul la viață înainte de a se coborî în cavoul literaturii. Romantic se arăta Delavrancea cînd venia să ne povestească viața, simplă și chinuită, a *Sultănicăi*, al cărei suflet ne amintește ce am cetit în atîtea descrieri cu peripeții sentimentale, cu epiloguri triste spre care duce fatalitatea pasiunilor. Puterea sufletului nostru este în pasiuni — spuneau romanticii — să le lăsăm deci în voia lor, să nu le punem zăgazuri, pentru că altfel răpim vieții farmecul, măreția ei. Așa vorbește Delavrancea cînd ne înfățișează pe Sultănică, robită de patima ei, trecînd peste tot, uitînd durerile mamei sale și ascultînd numai ce clocotește în sufletu-i cuprins de văpaia tinereței. Tot spre romantism — și încă mai mult, pentru că de data asta se adaogă o notă de exotism — ne duc *Sentino* și *Fanta-Cella*, care sînt ca un diptic din care se desprind chipuri cu priviri de foc, cu neastîmpărul gândurilor, cu furtuni de doruri. Sentino e napolitanul care cere vieții să fie numai cîntec și iubire, o veșnică sărbătoare a simțurilor, și, pribeag prin lume, e urmărit mereu de nostalgia țării lui, cînd în amiezile dogoritoare lasă să-i cadă ciocanul și dalta din mîna, strigînd: „Trăiască soarele!“ Prin sufletul lui Fanta au trecut aceiași fiori, aceleași cutremurări și cînd, în zilele-i din urmă, alături de tovarășii lui, pescari de pe malurile Adriaticei, cuprinde cu ochii valurile peste care a lăsat de atîtea ori să alunece barca, o amintire înduioșătoare vine să-i vorbească de clipele cînd se ducea în calea frumoasei păstorice

pentru care glasul lui găsea cuvinte ca din *Cîntarea Cîntărilor*: „cine iubește nu mai moare“.

E, desigur, ceva de conveniune literară în aceste povestiri, dar le-am judeca greșit dacă le-am privi numai astfel. Delavrancea pune aici mult din sufletul său, din cultul pe care-l avea pentru tot ce e vieată exuberantă, înflorire a ființei noastre sub binecuvîntările soarelui ori ale gîndurilor primăvăratice. Țările de lumină ispitiau mereu fantazia lui și de aceea nu o singură dată a cîntat splendorile Italiei, spre care se simția atras și de admirația pe care o avea pentru arta Renașterei. „Oh, frumoasa Italie — îl auzim exclamînd într-un loc — cu cerul ei vioriu și adînc, cu soarele ei potop de lumină și de vieată, cu pămîntul acoperit cu vii, cu iasomie și cu portocale. Italia cu nopțile argintii, cu năpraznicele clădiri, cu cîntăreții și tragedianii săi zvăpăiați și nemuritori — fericita Italie, grădina lumii, visul Nordului, basmul popoarelor...“ De la Alecsandri cine a închinat un imn mai în-suflețit țarei lui Dante?

Aceste pribegii prin seninătăți, aceste priviri de extaz se opresc însă uneori, pentru că din vîlmășagul vieții se strecoară neliniști ce alungă gîndurile viorii de mai înainte. Și atunci vedem pe același care cîntase pe Sentino și Fanta-Cella apropiindu-se de alte suflete și urmărind priveliști cu alte răsunete, dar și de data asta romanticismul își urmează drumul lui, făcînd însă popasuri pe unde se arată, gravă și posacă, filozofia — acea filozofie căreia romanticilor le plăcea să-i facă din cînd în cînd o vizită mai mult de complezență intelectuală. Dacă Sentino fredonase mai înainte vreo melodie napolitană, acum vedem apărînd Trubadurul, cu gesturi de alucinat, ritmate de cuvinte triste, fără șir, ciudate. E — s-ar putea altfel? — un tînăr cu fața palidă, cu ochii pierduți în neguri de vis. De copil îi plăceau lucrurile extravagante, poveștile fantastice, și sta ceasuri întregi dus pe gînduri. Prin școală a trecut nemulțumit și răzvrătit, pentru că nu putea să se împace cu pedagogia tradițională și nu-i plăceau latineasca și greceasca, iar cînd a terminat liceul s-a înscris la medicină, deși nu era atras spre ea, fiindcă i se părea că nu se potrivește cu firea lui de poet și avea disprețul pentru tot ce e știință, cum ținea s-o spună cînd sta de vorbă cu prietenii lui: „Vă făliți cu pozitivismul vostru... Știința care studiază un creier mort este știința morții. Și nu tăgăduiesc: știința a înțeles pe deplin de ce moare un om... dar nu a înțeles nici pe sfert vieata și schimbările ei.“ „Cauza unică și inițială este o taină pe care nu cu algebra voastră o veți înțelege.“ Disprețul lui pentru știință merge alături cu tot ce a adus civilizația — în gîndul lui: așa-zisa civilizație.

Orașele îl înăbușesc cu „lumina lor îngustă, zgomotoasă și spălăcită“. Cultura a otrăvit sufletele, a întunecat ce era mai bun în ființa noastră: „Oamenii sînt fără inimă... cîni... Cultura i-a ucis.“ În luptă cu tot ce-l încunjură, simțindu-se strein de ceilalți, cîteodată i se pare că va găsi o mîngiere în contemplarea naturii — iluzie, pentru că și natura îi apare ca și alcătuirile omenești, cu aceleași întunecimi: „Natura e rea. M-a dezgustat cu fătarnicia ei... Pretutindenii e aceeași luptă vicleană, neîndurată, singeroasă... Cîte nedreptăți, cîtă durere... la lumina soarelui, sub ochii tuturor, nu se întîmplă, fără ca vreo ființă veșnică și sfîntă să puie capăt răului care izbutește... cît de ipocrit nu-și ascunde natura, sub velințe de flori, nemerniciile și crimele ei!... Mi-e silă de această natură care nu se premenește decît prin lupte și prin crime. „Într-un crescendo de ură împotriva naturii el vine chiar să-i arunce într-o zi epitetul de „marea canalie“. Hipertrofie de romantism pe care o înregistrăm pe lingă alte izbucniri care îl fac așa de elocvent pe Trubadur, cînd ține să arate de ce e veșnicul nemulțumit. După rechizitoriul împotriva naturii, iată urmînd acela împotriva artei — surprinzător, desigur, la o fire de poet. Ce neputincioasă e și arta, spune dînsul, ca să ne dea ce ne-ar răsplăti de atîtea amărăciuni ale vieții. Ea „împuținează natura. Artă e născocită pentru cei ce aud și văd pe sfert. Tot ce creează omul e o sărăcie vicleană a realității.“ Pretutindenii încotro își îndreaptă privirile și gîndul Trubadurul nu găsește, prin urmare, decît pustiu, prilejuri de deznădejde, nimic ce să-i odihnească sufletul. Și astfel își petrece el tinerețea în nesfîrșite întrebări chinuitoare, cu dezgustul pentru tot ce întîlnește și i se pare ca o înfăptuire nemernică și respingătoare, o monstruoasă ieșită din mintea unui Caliban. Cu aceste trăsături sub care ne e înfățișat, Trubadurul s-ar părea că e o figură ce se pierde în vagul lumei romantice, o umbră întîlnită pretutindenii pe unde ne-a dus literatura lui Byron, Sénancour, Alfred de Vigny. Cu tot exotismul numelui, chiar de la început aflăm însă că el nu e din altă țară, ci de la noi, iar mai departe ni se spune că tocmai de aceea a ajuns să cunoască atîtea decepții, să simtă atîta gol împrejurul lui. În jurnalul său dînsul își însemnează într-o zi astfel impresiile care-l duc la o lămurire a ceea ce simțea, la explicarea tragediei vieții lui: „Un țaran necunoscut, nebăgat în samă, aruncat într-o lume proastă și vicleană, sosind la banchetul vieții cu inima deschisă și fără nici o apărare, trebuie să fie de oțel ca să nu cadă“ — și în altă parte, lăsînd să vorbească iarăși nemulțumirile, revolta lui, spune că nu e de mirare dacă gîndurile i se întunecă mereu, „cînd în toate părțile vezi un obraz și o inimă prefăcută...“

un hoț vînturînd banii publici, o secătură înșelînd mulțimea... și cînd de toate își dai seama bine, bine, pînă în fundul lor, îndoiala te cuprinde în brațele ei cu solzi reci". Cuvintele acestea ne aduc aminte de Eminescu, de *Satirele* lui, și ne întrebăm ce ecou au avut, întru cît au schimbat sufletele. În fața părerei că rățăcirile unei societăți ajung să fie înlăturate prin zugrăvirea lor — și de la această părere trebuie să presupunem că pornia ce au scris și Delavrancea și Eminescu și alții — vezi ridicîndu-se constatarea că literatura ce vrea să îndrepte moravurile, fie prin descrieri în proză, fie prin satire, e genul care-și atinge cel mai puțin ținta și, prin aceasta, își pierde valoarea ei, dependentă de însuși scopul pe care-l urmărește.

Am stăruit mai mult asupra Trubadurului nu atît pentru a ajunge la această constatare, deși are însemnătatea ei în aprecierile literare, ci fiindcă, printre figurile închipuite de Delavrancea, aceasta se reliefează cu deosebire și e caracteristică pentru romanticismul său, în alt ipostaz. Un frate sufletește al Trubadurului e Doctorul din *Liniște*, pentru că e și el un învrăjbit cu lumea, un alucinat, o fire ce se pierde în filozofie de adynatism, de renunțare, de paralizare a voinței — în unele privințe se poate chiar spune că Doctorul apare mai original ca Trubadurul, amintindu-ne personajele lui Villiers de l'Isle-Adam, dar fără viziunea mai torturată încă și arta mai concentrată a autorului *Povestirilor crude*. Ceea ce apropie și mai mult paginile din *Liniște* de cele din *Trubadurul* e nota de realism — cu descrierea stărilor de la noi — care vine să se alăture la inspirația romantică, notă ce dă acestei părți din proza lui Delavrancea un caracter mixt și vestește alt gen pe care dînsul l-a cultivat.

Delavrancea e, într-adevăr, nu numai romantic, ci și realist. Acest dublu aspect sub care apare își găsește explicația și înrîurirea epocii cînd a trăit — epocă de tranziție — și în personalitatea sa, înzestrată cu aptitudini de diversificare. Dacă uneori pornirile romantice îl depărtau de realitate, alteori se simția puternic atraș spre ea și atunci se transforma într-un observator pasionat, pătrunzător, însemnînd cu minuțiozitatea caracteristică realiștilor ceea ce-l impresiona mai mult. Delavrancea ne-a dat un șir de icoane din viața noastră care, dacă ne duc cu treizeci de ani în urmă, și-au păstrat totuși un caracter de actualitate, pentru că timpul nu și-a arătat toate puterile lui de schimbare într-o mare parte a lumii de la noi. Cu *Iancu Moroi* și mai ales cu *Paraziții* și *Hagi-Tudose* sîntem duși să cunoaștem un întreg mozaic sufletească, cu alăturări de ce uneori ne întristează, alteori ne face să surîdem — vedem trecînd pe dinaintea ochilor noștri cei pentru

care viața e o goană după mulțumiri ușoare, cei în căutarea de nesfîrșite *saturnia otia*, cei care țin să fie maeștri în arta de a omori timpul, nelîșșiți de la toate ocaziile de a pune în evidență autocrația instincțelor, adulmecătorii de tot ce le poate da, fără frămîntări de conștiință, satisfacțiile de fiecare zi pentru vanitățile lor, fetișștii aurului, cinicii disprețuitori ai vieții altora, pentru că viața lor li se pare cea mai scumpă, dansatorii mîndri de ei în jocul favorurilor, preocupății de a-și ascunde vulgaritatea ori pustiul sufletului sub cuvinte ticluite și răsunătoare ori sub nobleța vestimentară, fățarnicii grăbiți totdeauna să dea lecții altora, sclavii prejudecăților, ai rutinei, neajutații în roluri pe care le-au primit fără ca să fie pregătiți pentru ele, naivii care nu-și dau seamă că vorbele, faptele lor sînt un prilej de desfătare pentru alții, pretențioșii care așteaptă să se extazieze toți dinaintea lor, pedanții... și alții, alții care se pierd în întunecimile vieții ori la marginile ei.

Printre aceste suflete sterpe ori mocirloase vedem uneori și cîte un suflet mai curat, dar parcă și asupra lui se răsfîrîge ceva din umbrele celorlalte, nu sînt înălțate în măreția protestarei împotriva a ceea ce văd în preajma lor. Iată, de pildă, pe Cosmin din *Paraziții*: el se revoltă cîteodată văzînd atîtea nemernicii în jurul lui, dar alteori le privește îngăduitor și e ispitit de ele, gata să urmeze pe cei care erau aspru judecați de el cu o clipă mai înainte. Găsim în această înșirare realistă și alte suflete, cu sentimente alese, cu porniri din veșnicia bunătății omenești — cum sînt *Bunicul* și *Bunica*, minunate pagini de psihologie simplă și înduioșătoare — dar nu sînt ele totuși prea rare față de celelalte, nu ne fac oare să simțim un fel de neliniște, de nemulțumire că din viață, din frumusețile ei, ni se pune prea puțin sub ochi? Fără să-și însușească formulele școlii realiste cu toate exagerările ei — pentru *Zobie* și *Milogul*, rățăciri de un moment, poate beneficia de iertarea noastră — și fără să ne ducă mereu la ceea ce altora le-a atras învinuirea de a fi prea brutali în prezentarea situațiilor și în expresii, Delavrancea nu a putut totuși evita ce ne izbește de atîtea ori neplăcut în literatura realiștilor: stăruința prea mare asupra părților mohorîte ale vieții, predilecțiunea de a ne înfățișa pe aceia care aduc moșteniri triste, pe aceia în chipul cărora se vede întipărirea primitivității ori degenerării. Realitatea — și prin aceasta cît nu zicem din viață! — cuprinde și binele și răul, și frumosul și urîtul, dar de ce privirile s-ar opri mai mult la ce e antiteza aspirațiilor noastre? În procesul care li s-a făcut realiștilor francezi era incontestabil ceva deplin îndreptățit și cu atît mai mult cu cît literatura lor a avut partea ei de

vină la formarea legendei despre Franța decadentă. Când în romane, în piese de teatru, se descria mereu ce este patologic, era ușor ca în judecata celor mai mulți să se înrădăcineze părerea că literatura era icoana unei decăderi ce-și urma fatalitatea. Împotriva acestei literaturi, care-și zicea expresiune a realității, a venit să vorbească tocmai realitatea cu toată puterea ei și cu dovezi de sănătate sufletească ce au alungat o credință care nu se putea opri decât în minți slabe, deprinse să nu vadă mai departe de unele aparențe. Peste formulele literare unilaterale vedem totdeauna trecând viața, cu dezmințirile ei, cu ce aduce din tainele închise în nesfârșitul bogățiilor pe care ea le cuprinde.

Literatura realistă, cu concepțiile ei reduse, a arătat, dealtfel, și o inconsecvență care, mi se pare, nu a fost remarcată. Prin paginile ei descoperim ceva ce ne surprinde: exaltarea în fața aspectelor grandioase ale naturii. Descrieri care pornesc din admirația pentru frumusețile naturii întâlnim des la scriitorii realiști și prin aceasta ei s-au abătut de la spiritul de care au fost în general călăuziți. Dacă din viața noastră dinșii alegeau mai mult ce este prea neînsemnat, prea zilnic și ce ne supără prin revărsări de brutalitate, pentru ce totuși în fața naturii sufletul lor se lumina și găsea accente să cînte eterna, minunata ei poezie? E aici un semnificativ proces de psihologie, care arată că oricît ai căuta, după idei preconceptuate, să reduci viziunea ta ca scriitor, ce este adînc înrădăcinat în firea noastră, dorul gândurilor de a tinde spre lumină reapare fără să-ți dai samă, își găsește drum prin sufletul tău. Constatarea aceasta o putem face și în proza realistă a lui Delavrancea. Descriindu-ne pe acel Zobie, pe gușatul, pe nerodul care are izbucniri de fiară, povestirea vieții acestei făpturi hidoase se oprește o clipă ca să ne aducă aminte de încîntătoarele priveliști din jurul nostru, de „podoabele răsărite din pămînt”, cu alte cuvinte de ce înviorează ochii noștri și-i face să uite ce e urît, monstruos. Când într-altă parte ni se evocă toată poezia cîmpiilor noastre: „cîntau pasărilor de te slăviau. Lăcustele zbîrniiau și tot a bine și a duios spuneau și ele. Florile îți luau ochii și te adormiau cu mirosul” — regăsim același sentiment de admirație pentru natura ce-și trăiește sărbătorile de lumină. Și asemenea descrieri întâlnim des la Delavrancea, ca o dovadă a cultului pe care-l avea, instinctiv, pentru ce este seninătate, armonie, cu toate preocupările literare care uneori îl depărtau de această înclinare.

În descrierile sale, în felul cum redă ceea ce ține să ne împărtășească, în tehnica pe care o urmează, Delavrancea pune, cum e de așteptat, meticulozitatea, preciziunea realiștilor. Pilde nu

mai e nevoie să le amintim pentru a arăta calitățile sale de observator, ținînd să însemne mereu cele mai mici amănunte. Putem totuși să ne oprim un moment la o latură a talentului său de descriitor, aceea anume în care vedem afirmîndu-se imaginația sa vizuală, pentru că aceasta era într-adevăr una din însușirile sale. Când schițează un tablou de iarnă, ne spune că zăpada „cade ca făina la cernut” și pădurile i se par „cerceate cu flori de zarzări și de corcoduși”; ascultînd izvoarele ce șerpuiesc prin munți, zvonul lor îl compară cu „zurgălăi auziți de departe”; când vîntul își urmează goana lui nebună între cer și pămînt, i se pare că „aruncă clăi de hori”; când fulgerul despică văzduhul, își aduce aminte de „un bălaur” ce se zvîrcolește în norii „negri ca zgura”; în fața mării frămîntate de furtună valurile i se arată ca „niște dealuri de marmură neagră” — și tot așa cînd ne descrie personajele sale; pe Sultânica ne-o prezintă astfel: „Chipul ei parcă ar fi zugrăvit: alb și cu două răsuri pe obraji. Ochii negri ca mura... Sprîncenele trase ca din condei... buze rumene ca bobocul de trandafir.” Asemenea comparații se văd bine că pleacă dintr-o viziune picturală — „pinturiere”, cum zicea Brunetto Latini — sau sculpturală, fixată în linii și culori. Ceva iarăși caracteristic pentru felul în care Delavrancea își reprezintă realitatea, cum și pentru stilul său, e că regăsim procedeul întrebuintat în poezia populară: elementele comparației sînt luate din fapte concrete și obișnuite, nu sînt căutate în asociațiuni, în corespondențe ce fac să zboare departe imaginația și ne duc spre abstracțiuni — sînt, cu alte cuvinte, comparații simple, prinse din impresii imediate, din apropieri care vin de la sine în minte.

Și ca realist, și ca romantic, Delavrancea a fost mult influențat de literatura populară — putem adăoga chiar că nu numai prin literatură s-a apropiat de sufletul poporului, ci și prin curiozitatea, dragostea pe care o avea pentru cei de la țară să-i cunoască de aproape. Dovadă sînt *Sultânica*, *Zobie*, *Răzmirița*, *Moș Crăciun*, *Două lacrimi*, care ne duc în lumea satelor noastre. Și urmele înrîuririi populare le constatăm la Delavrancea nu numai în subiectele povestirilor, ci și în limba, în stilul său: multe cuvinte, ca și multe imagini — cum am văzut — ne amintesc felul de a se exprima al poporului și uneori ele nu se armonizează cu frazele prea literare, cum se întîmplă și la alți scriitori ai noștri, pentru că introducerea de forme populare în limba literară trebuie făcută cu alegere, cu multă discreție, cu un simț desăvîrșit al nuanțelor. I s-a adus lui Delavrancea învinuirea că, pe lângă expresiuni de la țară, a lăsat să se strecoare în proza lui și ce se se aude în vorbirea de pe la marginea orașelor, dar aceasta a

fost o urmare a formulei literare pe care a adoptat-o, pentru că realismul, coborîndu-se, prin subiectele pentru care a avut predilecție, în păturile de jos, și-a însușit ce caracterizează vorbirea acestora, cum s-a întâmplat și în literatura franceză pe vremea lui Zola. Se poate, de altminterlea, ca Delavrancea să fi fost îndemnat la aceasta și de gândul de a da prozei lui o coloratură locală, muntenească. Cum Creangă scrisese păstrînd atîtea particularități ale graiului moldovenesc, Delavrancea și-a zis poate că provincialismele muntenești au dreptul și ele să fie introduse în literatură. Aceasta însă — e locul să amintim — nu ajută la fixarea limbii literare, pentru că, făcîndu-se prea multe concesii formelor dialectale, se întîrzie unificarea limbii literare, care trebuie să meargă alături cu unitatea sufletească. Ce ar fi limba noastră scrisă, dacă neconținut s-ar introduce în ea provincialisme? Ar rămînea mereu într-o stare haotică.

Am apropiat numele lui Delavrancea de acela al lui Creangă, făcînd loc unei presupunerii. Apropierea aceasta poate fi dusă mai departe — și cu mai mult temei — prin aceea că Delavrancea, ca și Creangă, s-a oprit de multe ori la poveștile din popor. Transpunîndu-le însă în literatură, ele au pierdut din farmecul, din spontaneitatea lor — singur *Palatul de cleștar* a suferit mai puțin din această adaptare literară. Basmelor sînt un gen delicat, cînd cineva caută să și le însușească. Ori trebuie să li se păstreze simplitatea lor în total — cum a făcut Creangă — ori să fie luate numai ca motive depărtate, ca o sugestie pentru realizări în care imaginația scriitorului adaugă ceva nou, o viziune personală limpezită în preocupările artei înalte. Poveștile pe care le dă — sau mai curînd: le redă — Delavrancea ne fac să ne gîndim la ceva intermediar, la un gen nehotărît, pentru că, de o parte, ele trădează stăruința de a li se păstra mult din spiritul popular, iar, de alta, au trecut printr-o elaborare prea literară, prea artificială, așa că ne fac impresia de ceva lipsit de unitate, incoerent, cu elemente care se exclud.

Cînd Delavrancea s-a oprit la basme, ca să îmbogățească subiectele sale, pe lîngă prețuirea literaturii noastre populare a fost, desigur, și altceva ce l-a îndemnat la aceasta. Oricît îl obseda realismul, oricît era atras de ce se desfășura sub privirile sale, din cînd în cînd simțea nevoia să se întoarcă în lumea închipuirilor, în lumea fără țărături, și astfel se lăsa dus de chemările visului. Sufletul nu poate trăi prea mult sub bolțile înălțate din pietrele prozaismului — el cere să se smulgă de sub apăsarea lor și să se avînte în slava cu nemărginiri de lumină, cu veșnicii de măreție. Pentru fantazia noastră — vine să ne spună Delavrancea.

— „o punte de argint“ se întinde de la viață la vis și de la vis la viață; „în fiecare seară sîntem la un cap al ei, și în fiecare dimineață ne deșteptăm la celălalt... De gîndurile omului oboseit se prind ușurel aripile visului. Oamenii ți se par ca niște umbre... O viață nouă apare din viața comună tuturor... Între vis și viață este o stare de cumpănire feerică... Între vis și viață, o lume de minuni...“ Realistul a dispărut aici, lăsînd loc visătorului, și aceasta arată încă o dată că Delavrancea era un suflet în care se armonizau înclinări variate, un suflet mlădios și mai complex decît pare uneori.

Pornind de la romantism, dînsul i-a dat expresiune sub amîndouă aspectele care îl caracterizează, pentru că romantismul poate fi numit lirismul — dacă nu mai bine — nevroza și a exaltării și a descurajării. Sub cel dintîi aspect romantismul apare în literatura noastră la Alecsandri și Bolintineanu; sub cel de al doilea, la Eminescu. Amîndouă se întîlnesc în opera lui Delavrancea, ca unul din cei din urmă reprezentanți ai școlii literare inaugurată acum o sută de ani. Îndreptîndu-se mai tîrziu spre realism, Delavrancea participă la o nouă prefacere a literaturii noastre, premergătoare și ea alteia, aceea care avea să plece de la concepții cu totul deosebite de cele de acum treizeci de ani. După poezia lui Eminescu și pe vremea realismului, Coșbuc a adus o viziune senină, de o seninătate simplă însă, bucolică, cu răsfrîngeri din lumina care învăluie peisajele noastre. După această seninătate a venit aceea de idealism nou a literaturii anilor din urmă, a celei simboliste, ca să-i zicem cu cuvîntul care a ajuns să tangenteze ultimele preveniri împotriva ei, literatură în care, pe lîngă lirism, ca în vremea romanticilor — dar deosebit de al acestora — s-au alăturat, într-o sinteză necunoscută mai înainte, viziunea realistă modernă și cultul pentru arta desăvîrșită, ceea ce o îndreptățește să fie numită ideo-realistă, pentru că, împotriva spiritului unilateral al scriitorilor de pe la 1880, ea a venit să arate că nu trebuie să se excludă viața contemplativă, visul, fără care nu există poezie, înălțare sufletească.

Dacă, după cum am amintit, și opera lui Delavrancea — chiar în faza ei realistă — ne îndeamnă cîteodată spre visări, să nu ne închipuim totuși că ea anunță literatura nouă. La dînsul nu e o pornire sufletească pasionată, statornică, și o cufundare în cele mai eterate abstracțiuni, în misticism, ca la scriitorii noi — chiar stilul său precis, de evocări concrete, imediate, nu are nimic mistic, pentru că există, într-adevăr, un misticism al stilului corespunzător celui al concepțiilor. Dacă visul apare în opera lui

Delavrancea, el este o expansivitate de romantic și seamănă cu ce întâlnim la scriitorii de care se apropie atât de mult.

Romantic a rămas totdeauna Delavrancea pentru că așa era mai mult alcătuirea lui sufletească. Și când îi zicem astfel, să nu se creadă că acest cuvânt ascunde intenții de umbră. Au avut, de bună seamă, scăderile lor romanticii, dar erau suflete care au revărsat multă lumină în jurul nostru. Erau firi entuziaiste, idealiste, energii care, vrăjite de o idee, de un cuvânt, nu se uitau la zăgazurile ridicate în calea lor de moșteniri întunecoase, de îndârjirea prejudecăților, și cu priviri de iluminati treceau mai departe, netezind drumurile înăsprite de stînci. Nu datorim oare romanticilor acea Românie de acum cincizeci de ani și mai bine care a fost vestirea României de azi? E o pietate a amintirilor ce trebuie să rămână veșnic vie, ca o puternică legătură sufletească, mai ales la un popor tînăr, care se îndreaptă spre drumuri de înaintări cum de mult le aștepta și pe care le-a pregătit vrednicia celor de altădată.

Romantismul care-l caracterizează pe Delavrancea îl vom regăsi și când dînsul, depărtîndu-se cîtva timp de literatură, a luat parte la viața politică, și aici temperamentul său părea că se simte mai liber, pentru că vorbirea dă posibilități de expansivitate pe care scrisul o îngreuează uneori. Cine a auzit pe Delavrancea vorbind își aduce aminte de pasiunea pe care o punea, de puterea comunicativă a artei sale oratorice — cuvintele creșteau în glasul lui ca izbucniri furtunoase, ori se împlîntau cu ascuțișul ironiei, iar alteori se mlădiau blînde, înduioșetoare, și totdeauna frazele se desfășurau într-un ritm bogat și cu imagini care le dau o strălucire literară — oratorul se vedea că era și scriitor.

Închinînd vieții politice mult din energia sa, Delavrancea nu s-a înstrăinat totuși cu desăvîrșire de literatură. După o lungă tăcere și când activitatea sa de scriitor părea că se oprișe, l-am văzut revenind la literatură, și de data aceasta ca autor dramatic. Trilogia sa istorică venia să reamintească însușirile sale de a zugrăvi personajele în linii viguroase și de a îmbina realul cu fantasticul, făcînd mai mult concesii acestuia, cum îl îndemnau și aici predispozițiile sale romantice. *Apus de soare*, *Vișorul* și *Luceafărul* sînt totuși mai puțin o operă dramatică decît o evocare narativă și lirică prin care trece statornic gîndul de a preamări sufletul străbunilor — acelor străbuni care „cînd pășiau, se cutremurau oțelele pe ei” și cînd mergeau la luptă, credeau în biruință, pentru că așteptau să vadă la dreapta lor pe Arhanghelul Mihail. Puterea neamului nostru era și pentru Delavrancea o

credință pe care o aducea din ce-i spunea trecutul cu luminile lui și din mărturiile nouă de ce împodobește ființa noastră.

Cînd ziua înălțării ce ni se cuvenia am văzut-o răsărînd, cînd vitejii noștri au pornit să pună semnul săbiei pe hotare ale dreptății împotriva celor care nu ne îngăduiau să trăim, pentru că aveam o țară frumoasă și suflet care nu seamănă cu al lor, acela care se dusesse cu gîndul spre vremile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș a putut avea bucuria să trăiască aieva o altă epopee, cea mai zguduitoare și cea mai măreață. Dacă după suferințe ale noastre, care l-au dus în pribegia unde și alții au căutat un liman al convingerilor lor, Delavrancea nu a putut vedea înșeninarea de care noi ne bucurăm astăzi, presimțirile lui o întrezăreau așa cum trebuia să vie, pentru că în nici un colț al sufletului său nu se întinsese pînjenishul îndoielei, descurajării. Pînă la sfîrșit, pînă în ceasul cînd va fi înțeles că șirul zilelor sale e dat să se oprească înainte de aceea pe care o doria atîta, dînsul a crezut statornic în împlinirea apropiată a gîndului mai presus de toate gîndurile noastre. Ce rămîne neclintit în suflet, credința clipelor din urmă, sfîntește viața orișicui.

LITERATURA ROMÂNĂ MODERNĂ

I

1920

Școala latinistă. Începuturile literaturii poetice. Cei
din urmă cronicari. — Îndrumări nouă în Muntenia
și Moldova.

LA EDIȚIA A DOUA

Mai curînd decît mă așteptam prima ediție a acestui volum s-a epuizat și, la insistențele librăriei-editoare, se tipărește această nouă ediție, neschimbată. Aș fi voit să aduc unele schimbări, dar ele rămîn să fie făcute la o nouă ediție a întregii lucrări, după tipărirea ultimului volum.

LA PRIMA EDIȚIE

Această expunere asupra dezvoltării literaturii noastre în epoca mai nouă se tipărește după douăzeci de ani de cînd îi fixasem planul în însemnări ce așteptau o redacțiune definitivă. Ea cuprinde cursul pe care l-am făcut la Facultatea de litere din București în 1899—1901, cînd am predat Istoria literaturii române, înainte de a mi se încredința catedra de Filologie romanică. Am lăsat-o nepublicată atunci pentru că țineam să introduc unele schimbări, să completez unele capitole, și după atîția ani mă gîndiam și mai puțin la tipărirea ei. Notele luate la curs de d. Stahl și care mi-au fost de mult ajutor acum erau folosite atît de studenți, de profesori, cît și de cei care urmăreau cercetări asupra literaturii noastre și de multe ori mi se spunea că tipărirea lor era așteptată. Parcurgîndu-le și fiind îndemnat mai în urmă de cererile stăruitoare pentru o carte socotită că ar fi binevenită, mi s-a părut că, revăzînd forma, pot prezenta cititorilor această parte din istoria literaturii noastre. Fondul și planul au rămas aceleași și dacă în unele amănunte — pentru că numai ele puteau fi schimbate — nu au fost ținute în samă studiile care au apărut în urmă, aceasta se va înțelege din intenția pe care am avut-o de a lăsa expunerea așa cum se prezenta de la început. Chiar ce am publicat ulterior cu privire la literatura noastră a rămas neîncorporat în text și i-am dat locul în *Apendice*, ca o completare a unor capitole.

La o viitoare ediție, dacă se va simți nevoia ei și-mi va îngădui timpul, voi căuta să aduc modificările pe care le voi crede necesare, deși gruparea faptelor, prezentarea curentelor și a personalităților literare, așa cum se înfățișează acum, mi se pare că nu pot da loc la remanieri fundamentale.

ȘCOALA LATINISTĂ

Odată cu anul 1780 — cînd apare cea dintîi carte de afirmare de principii a lui Micu și Șincai — literatura română putem spune că trece peste perioada veche și intră în o fază nouă.

O epocă de regenerare începe pentru întreaga noastră viață intelectuală cînd învățații transilvăneni vin să propage, prin scrierile lor, convingerile pe care se întemeiază renașterea noastră de la începutul secolului trecut. Ideile pentru care a luptat școala transilvăneană au schimbat cu desăvîrșire modul nostru de a gîndi și lor le datorim multe din binefacerile de care ne bucurăm și cu care ne răsfațăm azi. Pentru un istoric care urmărește progresele pe care le-am realizat de o sută de ani încoace, epoca în care au trăit scriitorii de peste munți apare ca una dintre cele mai fecunde din mișcarea noastră culturală. Și ceea ce dă un caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit o singură țintă, au avut în vedere triumful aceleiași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală. În istoria noastră, unde munca solidară nu a fost totdeauna înțeleasă și apreciată precum trebuia, școala latinistă ocupă una din paginile cele mai frumoase, și orice scriitor care nu a uitat sau nu disprețuiește trecutul trebuie să se oprească dinaintea ei și să vadă ce poate învăța din activitatea acelor care l-au precedat.

Școala latinistă ne dă o pildă, nu izolată, de modul cum românii au știut să întoarcă spre folosul lor tendințele de deznăționalizare ale streinilor. În secolul al XVI-lea luteranii se încercase să atragă în partea lor pe români și începuse să traducă în românește mai multe texte religioase, pentru ca să răspîndească în

poporul nostru doctrinele reformate, dar toate eforturile lor au avut cu totul alt efect, pentru că românii au profitat de avantajele care li s-au oferit și au început a tipări cărți în limba lor, pentru ca să pună astfel bazele unei literaturi naționale. În secolul al XVIII-lea, același fenomen s-a repetat sub altă formă, și urmările propagandei streine au fost tot atât de binefăcătoare pentru dezvoltarea culturii noastre. Când Transilvania a intrat la 1688 în stăpânirea Austriei, catolicii s-au gândit să cîștige noi închinători printre români și să-și asigure astfel preponderanța în afacerile țării anexate. Propaganda catolică a început atunci să se întindă printre români și iezuiții s-au pus fără întârziere pe muncă pentru ca să arate preoților cât de folositoare ar fi pentru națiunea română trecerea la catolicism. În unele părți propaganda nu a întâmpinat piedici chiar de la început, pentru că deja în 1692 vedem mai mulți preoți români primind unirea cu catolicii. Iezuiții au continuat atunci cu mai multă energie să cîștige partizani noi pentru cauza lor și tendințele lor nu au întârziat să se realizeze. În 1697 adepții unirii sînt atât de numeroși încît mitropolitul Teofil se hotărăște să convoace la Alba-Iulia un sinod al preoților români, în care să se fixeze mai de aproape condițiunile în care să se facă unirea. Preoții care au luat parte la acest sinod au hotărît să primească unirea și să recunoască, între altele, autoritatea papei, în schimbul unor privilegii acordate lor de catolici. În 1698, urmașul lui Teofil, Atanasie Anghel, convoacă un nou sinod la Alba-Iulia, în care se aprobă punctele admise în hotărârile adunării din anul trecut. Dar toate aceste deciziuni nu sînt definitiv aprobate decît în 1700 cînd se iscălește actul de unire. Numai în acest an unirea devine astfel un fapt împlinit.

Originea școalei latiniste trebuie căutată în acest eveniment. Pentru ca să atragă pe români de partea lor, catolicii le promisese încă de la început că li se va da dreptul să urmeze în școlile iezuiților sau că se vor înființa pentru ei școli româno-catolice. Promisiunile acestea nu au rămas zadarnice, pentru că atât împăratul Leopold, cât și cardinalul Kolonitsch și-au dat toate silințele pentru ca să facă pe români să profite de foloasele unei instrucțiuni mai înalte. Școlile catolice au fost atunci deschise românilor uniți, și în unele părți, precum la Brașov, Făgăraș și Hațeg, s-au întemeiat școli româno-catolice. Cîțiva tineri au fost chiar trimiși la Viena și la Roma pentru completarea studiilor. Dar toate aceste avantaje date românilor nu ar fi contribuit poate atîta la ridicarea nivelului nostru cultural dacă nu s-ar fi găsit un român care să priceapă importanța acestui moment și să se gîndească la crearea unei instituțiuni care să devină centrul intelectual al românilor de

peste munți. Acela în mintea căruia a răsarit această idee a fost episcopul Inocențiu Micu. El primește în 1738 de la Carol VI autorizarea să fondeze în Blaj o mănăstire și un seminar. În același an, îl vedem convocînd un sinod al preoților români cărora le arată importanța acestei inițiative și-i roagă să sprijinească prin contribuțiuni zidirea mănăstirii. Mulțumită fondului acordat de Carol VI și subscrierilor făcute de preoți, se putu începe îndată clădirea mănăstirii și a seminarului. Peste cîțiva ani totul era gata și nu mai rămînea decît să se deschidă școala alipită pe lângă mănăstire, dar aceasta nu se putu face pînă în 1754. Astfel s-a înființat, datorită lui Micu, școala din Blaj, care a jucat un rol așa de hotărîtor în renașterea noastră culturală. Dar tot lui Micu trebuie să-i fim recunoscători pentru o altă inițiativă culturală. Din fondurile seminarului din Blaj el a cerut să se trimită în fiecare an trei teologi români la Roma pentru ca să-și continue studiile la iezuiți. Cererea a fost aprobată de papă care a rămas încîntat de ea, și în 1743 fu trimis cel dintîi român în colegiul *De propaganda fide* din Roma. În 1774 o nouă școală se deschide pentru români, cînd Maria Tereza înființează la Viena colegiul Sf. Barbara pentru cîțiva bursieri la teologie. Românii puteau acum să se bucure de roadele unei instrucțiuni mai îngrijite și să răspîndească lumina pe care catolicii o aprinseseră cu alte intenții.

Din chipul cum românii puteau acum să-și cultive spiritul era fatal să se deștepte în mintea lor ideile de care a fost călăuzită mai târziu școala latinistă. În școlile în care urmau, românii învățau tot așa de bine limba latină ca și pe cea maternă, pentru că în aceasta vedeau catolicii un mijloc de a propaga mai ușor credința lor printre noii convertiți. În jurămîntul depus de Atanasie Anghel la 1701, mitropolitul român promitea că nu va aproba numirea nici unui profesor care să nu cunoască bine atât limba română, cât și pe cea latină. Astfel credeau iezuiții că vor putea aduce mai curînd la îndeplinire planul lor de a înstreina pe „uniți” de restul populațiunei române. Dar tinerii români învățînd în aceste școli limba română nu puteau decît să se convingă mai bine de originea romană a limbei noastre și să înceapă a răspîndi această credință printre compatrioții lor și printre străinii care stăruiau să ascundă adevărul. Și dacă unii din ei părăsiau țara pentru ca să-și urmeze studiile la Roma, ideea despre originea noastră latină se întăria și mai mult cînd ei vedeau asemănările dintre poporul nostru și cel italian. În fiecare din acești viitori îndrumători ai culturii noastre creștea atunci dorința de a

împărtăși altora convingerile la care ajunsese și de a-și consacra toată viața triumfului ideilor de care era însuflețit.

Astfel și-au luat naștere și s-au înrădăcinat în mintea învățaților transilvăneni principiile pe care se întemeiază școala latinistă. Activitatea fiecărui scriitor trebuia să se concentreze în jurul aceluiași punct și să fie calăuzită de o singură preocupare, aceea de a proba cu orice preț originea noastră romană. Studiul istoriei și al filologiei devenia astfel ocupațiunea de predilecțiune a tuturor învățaților din această epocă, pentru că numai în el se putea găsi o confirmare a acestor idei.

Credința că românii sînt urmașii coloniștilor romani aduși la Dunăre o întîlnim și mai înainte la istoricii noștri. Cronicarii moldoveni și munteni vorbesc în nenumărate rînduri de originea noastră romană. Dar învățații de peste munți au fost aceia care au luat această idee ca punct de plecare al întregii lor activități istorice și au căutat să o pună în lumină mai stăruitor și cu argumente nouă. Ei nu s-au mulțumit să arate că noi ne coborîm din legionarii aduși de Traian în Dacia, ci au mers mai departe și s-au silit să probeze că sîntem romani curați, neamestecați cu nici un popor strein. După Petru Maior, dacii au fost cu desăvîrșire nimiciți de armatele romane; popoarele barbare care au trecut prin Dacia sau au trăit cîtva timp printre noi nu au avut nici o influență asupra noastră; românii de astăzi sînt deci singurul popor care a păstrat mai bine calitățile vechilor romani. Nimic nu poate, prin urmare, să ne clatine în credința că noi ne coborîm de la Traian și că niciodată nu am părăsit pămîntul cucerit de la daci.

Acestea sînt ideile care circulă în toate operele istorice ale scriitorilor transilvăneni și astfel căutau ei să combată pe Sulzer și Engel, care puneau la îndoială originea atît de „nobilă” a românilor și se siliu să arate că noi am venit de la sudul Dunărei.

Dar istoricii noștri nu s-au oprit aci, pentru că ei nu cereau de la știință numai probe, ci și învățături. Deoarece românii sînt urmașii direcți ai romanilor și deoarece ei au arătat totdeauna că nu au pierdut calitățile moștenite de la strămoși, trecutul trebuie să le servească de pildă și de încurajare pentru prezent. Orice român, după ei, trebuie să-și amintească de originea lui, să nu uite niciodată că ar fi nedemn de aceia din care s-a născut dacă s-ar lăsa să fie umilit de streini. „Mult este a fi născut român”, exclamă Samuil Micu în prefața *Istoriei* sale (Cipariu, *Acte și fragmente*, 140), și cuvintele acestea sînt rostite ca un îndemn pentru oricine din noi, pentru că, după cum zice Petru Maior, „văzînd românii din ce viață strălucită sînt prășiți, toți să se în-

demne strămoșilor lor într-o omenie și în bună-cuviință a le urma” (prefața *Istoriei pentru începutul românilor*).

Astfel au deșteptat scriitorii transilvăneni conștiința noastră națională prin studiul istoriei. Influența lor, din acest punct de vedere, a fost nemărginită. Ideile lor după ce au paralizat în mare parte tendințele prea îndrăznețe ale streinilor de a contesta drepturile noastre, au trecut dincoace de Carpați și și-au arătat roadele binefăcătoare în mișcarea din care ne-am trezit la o viață nouă și grație căreia am ajuns ceea ce sîntem. Astăzi originea noastră latină nu mai este contestată de nimeni, și trebuie să fim recunoscători pentru aceasta școlii latiniste.

Pentru a proba latinitatea noastră, învățații transilvăneni nu s-au mulțumit numai cu dovezile istoriei, ci au căutat temeiuri și în fapte lingvistice. Filologia a venit să completeze astfel cercetările istorice. Cel dintîi lucru la care trebuia să se gîndească un Micu sau Șincai pentru ca să dovedească de la prima vedere latinitatea limbii noastre era înlocuirea alfabetului cirilic cu cel latin. Caracterele slavone erau o haină care ascundea noblețea atît de veche a limbii noastre; trebuiau deci alungate fără întîrziere. Și cei dintîi filologi ai noștri au început atunci să scrie românește cu litere latine pentru ca să arate că aceasta nu era așa de greu precum își închipuiau unii. Nespus de mare a fost desigur bucuria învățaților transilvăneni cînd au văzut unele cărți ale lor tipărite cu caractere latine; nimeni nu mai putea să se îndoiască acum că limba scrisă astfel nu era romanică. „De cîte ori mi s-a întîmplat mie, zice Petru Maior în *Dialogul pentru începutul limbii române* din fruntea *Dicționarului* de Buda (72—73), de îndoindu-mă de vreun cuvînt oare latinesc este, cît l-am scris cu slove sau litere latine îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că rîde asupra mea de bucurie că l-am scăpat de sclavie și de caliceele cirilicești petece.” Cuvintele lui Maior exprimă convingerea tuturor filologilor latinști; scrierea cu litere latine trebuia să spună înainte de toate ochiului că limba noastră este de origine romană. Odată introdus alfabetul latin, teza scriitorilor transilvăneni cîștiga un punct de razim și fantoma slavonismului care-i urmăria nu mai putea neliniști mințile lor. Cu toate încercările filologilor streini, ca ale lui Kopitar, de exemplu, de a proba imposibilitatea aplicării literelor latine la sunetele limbii române, tendințele de inovațiune ale lui Micu, Șincai și Maior au învins și au găsit mai tîrziu aprobarea tuturor. Scrisul românesc se limpezea astfel, revenia la ființa lui, alungîndu-se slavonismul care îl întunecase atîtea veacuri.

Mai rămînea acum să se introducă alte reforme în limbă pentru ca să dispară orice urmă de alterarea latinității ei. Cuvinte prea multe streine pătrunseser în vorbirea noastră în cursul secolelor și „neghina” care o cuprinsese era prea deasă pentru ca să se mai poată distinge formele latine pe care le moștenisem. Cu deosebire elementele slavone „pîngărise” prea mult limba noastră și-i schimbaseră fața. Trebuia deci să se înceapă opera de reformare a limbei în alcătuirea ei și să se alunge tot ce era sau părea strein în ea. Atunci s-au gîndit învățații transilvăneni să purifice toate formele, pentru ca să dea o limbă nouă, mai curată și mai demnă de urmașii vechilor romani. Nici un cuvînt strein și mai ales slavon nu mai trebuia tolerat în vorbirea noastră. Ar fi fost prea înjositor pentru noi ca să mai păstrăm expresiuni care ne amintiau un trecut atît de trist, cînd trăisem cufundați în întunecul slavonismului. După scriitorii latiniști, nu a fost epocă mai dăunătoare pentru limba română ca aceea din timpul culturai slavone. O asemenea epocă trebuia dată cu desăvîrșire uitărei și orice român era dator s-o disprețuiască, pentru că ea păta trecutul nostru. „Să nu mă demit, zicea într-o ședință a Academiei române Timotei Cipariu, în descrierea acestor secolii plini de întunec și de barbarie; ...să lăsăm... la o parte acești secolii de tristă reminiscență pentru limba română, care o au ținut sub jugul barbariei celei mai întunecătoare” (*Analele Academiei Române*, seria II, I, 23). Ura aceasta în contra epocii slavone din istoria noastră a avut consecințe care multă vreme s-au simțit în studiile asupra limbei române, pentru că ea a paralizat curiozitatea învățaților de a cunoaște mai de aproape numeroasele urme pe care le-a lăsat slavismul la noi și fără de care nu se poate înțelege unul din capitolele cele mai însemnate din trecutul limbei române. Exclusivismul școlii latiniste a fost de astă dată prea exagerat și din cauza lui filologia română a fost prea mult dominată de idei greșite.

Dar în orice rău este și un bine. Dacă filologii latiniști au căutat să alunge elementele streine din limba noastră, era natural ca ei să se gîndească prin ce mijloace ar putea umplea golul rămas în urma eliminării acestor forme. Remediul a fost găsit ușor și ideea cea mai nimerită era ca să se reînvieze formele vechi de origine latină dispărute mai tîrziu din grai. Cipariu este acela care cu deosebire a urmărit acest plan de îmbogățire a limbei. Pentru a ajunge însă aici trebuia să se dezmozmînteze vechea noastră literatură și să se studieze textele bisericești din trecut. Astfel s-a deșteptat interesul pentru literatura noastră veche, și meritul cel mai mare în această privință este al școlii latiniste.

O ultimă operațiune mai rămînea de făcut pentru ca scriitorii latiniști să poată spune că și-au îndeplinit programul în ceea ce privește reformarea limbei noastre. După ce elementele streine fuseser alungate și lacunele umplute cu formele luate din textele vechi, materialul acesta omogen de cuvinte latine din care trebuia să se alcătuiască adevărata limbă română nu putea să fie lăsat neuniformizat și neredus la un sistem în acord cu tendințele care determinaseră această revoluțiune lingvistică. Nu era de ajuns ca toate cuvintele rămase după această prefacere a limbei să fie de origine latină și scrise cu caractere latine: se mai cerea ca și ortografia să fie modificată în așa fel încît forma primitivă a cuvintelor să se poată recunoaște mai ușor. Fiecare cuvînt trebuia să se apropie cît mai mult de originalul său pentru ca să-și arate și mai bine firea lui latină. Erudiții transilvăneni nu au mai stat mult la îndoială și au început să preconizeze binefacerile unei ortografii bazate pe sistemul etimologic. Cuvintele românești au fost scrise atunci aproape la fel cu cele latine din care erau derivate, așa că se făcea abstracție de toate schimbările fonetice întîmpinate în limbă de atîtea sute de ani. Un singur lucru trebuia observat cu stricteță: cuvîntul român să fie cît mai latinesc. De aceea dintre diferitele sisteme de ortografie etimologică cel mai de preferat era acela după care cuvîntul românesc era astfel scris încît se îndepărta cît mai puțin de prototipul său latin. Dar chestiunea, deși simplă în aparență, se complica de îndată ce era vorba să se fixeze punctul de plecare în ceea ce privește chiar limba latină. Pentru Micu sau Șincai nu era nici o îndoială că cuvintele românești trebuie să reproducă toate cît mai exact formele corespunzătoare din latina clasică. Maior este cel dintîi care vine să arate că limba română nu este ieșită din latina clasică, ci din cea vulgară. Ar fi rezultat deci ca și din punct de vedere ortografic principiul acesta să fie observat totdeauna și pentru fiecare formă românească să se ia ca normă cuvîntul corespunzător din latina populară: dar cum s-ar fi putut urma acest principiu pe timpul lui Maior cînd graiul latin vulgar era atît de puțin cunoscut? De aceea și Maior, cu toată deosebirea de vederi între el și Micu sau Șincai în privința latinității limbei române, nu a fixat un sistem ortografic mai consecvent din punct de vedere al etimologiei latine. Și la el, ca la predecesorii săi, cuvintele românești reproduc forma corespunzătoare din latina clasică. Dacă un asemenea sistem putea satisface pe cîțiva filologi, el nu avea din punct de vedere științific nici o bază solidă. Aceasta nu l-a împiedicat totuși să se impună cîtva timp și să fie considerat ca deplin îndreptățit.

Credința oarbă în superioritatea ortografiei etimologice a făcut că acest sistem a căzut în exagerările cele mai curioase. *Tentamen criticum* al lui Laurian este exemplul cel mai elocvent de rătăcirile la care poate ajunge cineva când se lasă ademenit de asemenea teorii în care se încrede orbește și pe care caută să-și întemeieze combinațiunile cele mai fantastice.

Cu toate acestea să nu învinuim prea mult pe învățații transilvăneni pentru greșelile în care au căzut când au voit să reformeze totuși și să ne dea o nouă ortografie. Era pe atunci convingerea că un filolog poate să schimbe limba și că inițiativa individuală are dreptul să intervină când cineva nu este mulțumit cu ce a rezultat din activitatea lentă și inconștientă a unui popor. Aceasta era ideea timpului și tot de asemenea convingere era călăuzit și Korais când se încerca să dea o nouă limbă grecilor. Tot astfel au crezut și alți scriitori ai noștri, ca Pumnul și Heliade, când au voit să-și impună sistemul lor, deosebit întrucâtva de al școalei latiniste, dar tot atât de fals și de puțin practicabil.

Încercările școalei latiniste de a schimba atât fondul cât și forma limbei noastre nu au putut să se realizeze așa precum își închipuiau filologii transilvăneni. Când exagerările au mers prea departe și când fantazia a trecut marginile impuse de bunul-simț, o reacțiune a trebuit să se producă în contra acestui curent. Limba fusese prea mult torturată și sub noua haină care i se croise nimeni nu mai putea recunoaște formele graiului nostru așa cum s-au transmis din generație în generație. Nu mai era un corp viu pe care-l aveam dinaintea ochilor, ci o păpușă ieșită din mâinile unor fabricanți pretențioși. Dacă latiniștii ar fi reușit să-și impună sistemul lor, o prăpastie mare s-ar fi săpat între limba literară și cea întrebuințată de popor. Un asemenea lucru nu putea să fie iertat, chiar dacă latiniștii se siliau să ne convingă că numai pe această cale limba română se va apropia mai mult de celelalte limbi romanice și va fi recunoscută ca adevărat latină. Din lupta care a fost pornită cu deosebire dincoace de Carpați contra acestor tendințe, etimologismul a trebuit să iasă învins. Și nu atât discuțiunile filologilor de profesie sau improvizați au împiedicat răspîndirea și aprobarea generală a ideilor latiniste, ci o altă cauză, care, după noi, a avut influența cea mai binefăcătoare în această privință, cu toate că nimeni nu a atras încă atențiunea asupra importanței ei, ori de câte ori s-a vorbit despre discreditarea sistemului etimologic. Ceea ce cu deosebire a făcut ca teoriile latiniste să nu prindă rădăcini a fost avîntul pe care l-a luat poezia noastră la începutul secolului trecut. Pe când filologii transilvăneni se frământau cu ideile lor de reformă, poezia începea să se

dezvolte încetul cu încetul în Principate și să dea un impuls nou activității noastre literare. Dar în poezie principiile latiniste rămîneau neaplicabile, pentru că ea trebuia să stea mai aproape de popor și pentru că limba ei nu putea fi împetrișată cu formele bizare inventate de filologi. Orice poet care înțelegea arta lui nu putea să scrie într-o limbă sarbădă și chinuită, care nu spune nimic sufletului. Exprimarea sentimentelor într-o asemenea limbă devenia ridicolă și poezia ajungea o ciripeală pasărească, o invențiune copilărească cu care s-ar fi putut amuza un iubitor de curiozități literare. Ce ar fi ajuns tot talentul lui Alecsandri dacă în loc de a scrie versuri ca acestea :

În poiana tănuită unde zbor luciri de lună
Floarea oaspeților luncei cu grăbire se adună,

ar fi ascultat pe reformatorii limbei române și ar fi urmat preceptele lor, dîndu-ne o poezie cu „tendințe latiniste“ ? Cuvintele populare cele mai poetice ar fi trebuit să fie excluse de Alecsandri, toată opera lui ar fi devenit astfel o monstruoasă caricatură. Dacă în loc de *poiană*, Alecsandri ar fi pus *prat* sau *selbe*, după cum ne sfătuiău Laurian și Maxim, dacă *tănuită* ar fi fost înlocuit prin *ascunsă*, *luncă* prin *agru* și *grăbire* prin *celeritate*, am fi avut atunci niște versuri de efect comic în felul acesta :

În pratul ascuns unde zbor luciri de lună
Floarea oaspeților agrului cu celeritate se adună.

Dar Alecsandri a fost mai cuminte decît toți filologii și spre fericirea limbei și literaturii române a scris așa cum a crezut mai bine și cum vorbea poporul nostru. Când Heliade a venit să reformeze și limba poeziei și să introducă ceva analog cu ce urmăreau latiniștii, oricine a putut vedea cît de barocă ar fi devenit literatura noastră dacă s-ar fi întins asemenea tendințe pedante și porniri bolnave.

Astfel, progresele poeziei române au grăbit agonia curentului latinist și au arătat indirect cît de primejdios ar fi fost el pentru limba noastră dacă s-ar fi generalizat. În asemenea condițiuni sistemul etimologic trebuia să moară fatalmente și desigur că ne-am fi putut bucura mai demult pe mormîntul lui, dacă nu s-ar fi încercat unii să-i prelungească viața și să-l adăpostească în mijlocul lor.

Există, știm, în toate țările instituțiuni care consideră ca o datorie a lor de a oferi un refugiu curentelor ieșite din modă și teoriilor pedante pe care lumea le-a osîndit de mult. La noi o asemenea instituție nu a lipsit și cine cunoaște Academia poate pri-

cepe cum curentul latinist nu și-a greșit adresa când s-a dus să ceară un azil în sinul ei. La înființarea Academiei noastre, în 1867, membrii ei s-au hotărât să se pună pe lucru și să înceapă marile reforme pe care națiunea era în drept să le aștepte de la ei. Cel dintâi lucru cu care trebuia să fim înzestrați era o ortografie rațională, așa cum pricepera și autoritatea învățaților ce compuneau noua societate putea s-o impună. Și atunci s-au început nesfârșitele discuțiuni asupra fixării ortografiei, în care fiecare literă și-a avut oratorul ei. Sistemul etimologic care își arătase defectele de care suferia a găsit aprobarea celor mai mulți membri ai Academiei și el trebuia să fie recunoscut ca cel mai logic și mai demn de o instituțiune savantă. Dar cum se putea fixa o ortografie etimologică cât timp un dicționar etimologic al limbei române nu există încă? Trebuia deci să se înceapă redactarea, sau mai bine zis „confecționarea” unui dicționar al limbei române care să fie un tezaur de cuvinte pentru oricine ar voi să scrie adevărat românește și care să rămână pentru totdeauna un monument de muncă și de știință trainică. Dezbaterile asupra principiului după care avea să fie compus noul dicționar au urmat în mai multe ședințe ale Academiei și s-a hotărât în cele din urmă să nu se primească în dicționar decât cuvintele latine din limba română, pentru că, după cum zicea Maxim, „într-un dicționar român nu poate intra decât materia limbei curat română, curățită de tot streinismul cu care a deformat-o asprimea timpurilor” (*Analele Academiei Române*, seria întâi, I, 125). Cât despre elementele slavone și toate celelalte de proveniență streină, ele trebuiau să-și găsească loc într-un glosar tipărit separat, din care să se poată vedea ce forme din limba noastră nu sînt demne de a sta alături cu nobilele cuvinte latine. Condusă de asemenea idei, mai exagerate încă decât ale autorilor *Dicționarului* de la Buda, Academia română a hotărât să se înceapă lucrările pentru noul dicționar. Din toate părțile s-au adunat atunci cuvintele române ce erau destinate să figureze în glosar și în dicționar. După strîngerea materialului, mai rămînea de făcut operațiunea cea mai grea, aceea de „a alege, curăți și ciopli materia brută” astfel adunată. Și academicianii au început să cioplească și au cioplit mereu, dar din toată munca aceasta de mai mulți ani nu a ieșit decât un monument de aberațiune mintală. Când s-a dat la lumină dicționarul limbei române astfel „elaborat”, lumea s-a găsit în fața unui monstru cu două capete, care trebuia să moară de la naștere. Calea era greșită și academicianii au recunoscut-o singuri mai târziu; dar dicționarul a rămas și ortografia etimologică a continuat încă mult timp să fie întrebuintată sub aceeași formă ca și mai înainte în publica-

țiunile Academiei. Numai mai târziu chestiunea ortografiei a fost reluată și soluțiuni nouă s-au propus pentru îndreptarea ei. În 1880 și 1881, precum și în cîteva ședințe din 1895, s-a fixat un nou sistem de ortografie, căruia i s-a dat chiar aprobarea oficială, impunîndu-se din partea Ministerului Cultelor în toate școlile. De astă dată nu a mai fost vorba de principiul etimologic latin, ci de un „fonetism temperat” prin necesități etimologice, sau, mai bine zis, de un „etimologism în marginile limbei române”.

Nu voiesc să fac nici o critică mai amănunțită a sistemului ortografic urmat mult timp de Academie; voiesc numai să arăt că principiul pe care se baza el era greșit și nu totdeauna practicabil. În unele cazuri chiar noua ortografie ascundea tot vechiul sistem etimologic, la care academicienii au ținut prea mult pentru ca să-l poată înlătura definitiv. Și ca să ne convingem de aceasta nu avem decât să amintim două din regulile ortografice fixate după 1880 și din care se poate vedea cât de inconsecvent și de fals era principiul pe care se bazau ele. Grupul consonantic *șt* trebuie să se scrie, zicea ortografia academică, cu *sc* cînd „vreo formă flecționară sau derivațiunea română arată că provine din *se cunosci, cunoasce* etc.”. Dar aci se admitea imediat o excepțiune, cînd se spunea că „și verbul a *sci* cu derivatele lui *știință, conștiință* etc.” se va scrie cu *sc*. Pentru ce? Unde este aici „etimologismul în marginile limbei române”? Nimeni nu ar putea să răspundă la această obiecțiune, dar oricine poate vedea că în cazul acesta apărea iarăși sistemul etimologic al școlii latiniste. Academia nu a voit să admită aici pe *șt* poate pentru ca să se vadă că noi am primit „știință” ca și „nesciință” de la romani. Într-un alt punct ortografia academică se arăta tot atît de defectuoasă. Pentru scrierea lui *î* s-a fixat regula că acest sunet se va transcrie cu *â, ê, î*, „după cum din formele flecționare ale cuvîntului se vede că provine din una din aceste vocale. Așa *lăudând, făcînd, vînd, sfînt, mormînt*”. O asemenea regulă nu are însă nici un temei, pentru că e în dezacord cu fonetica limbilor romanice. Cum adică, *tăcînd* trebuie scris cu *ê* pentru că este derivat din *tăcere*? Dar cine nu știe că terminațiunea *-înd* a participiului prezent al verbelor în *-ere* este rezultată din *-andus*, care s-a propagat de la conjugățiunea întâi la celelalte conjugățiuni, așa că nu are nimic de-a face cu un mai vechi *-end*, după cum ar urma din regula fixată de Academie? Cum se poate deci aplica aci principiul „etimologismului de natură românească”? În același caz este și *vînd, sfînt* etc. În aceste cuvinte trebuia să scriem pe *î* cu *i*, pentru că avem *vinzi, sfinți*; dar *vînd* și *sfînt* nu au nimic de a face cu aceste din urmă forme în ceea ce privește pe *î*, pentru că *î* nu

este derivat din *i*, ci reproduce pe *e*, din *vendo*, *svetŭ*. Iată dar că o asemenea ortografie este absurdă, pentru că principiul de la care pleca era condamnabil prin el însuși.

Pentru a se fixa o ortografie nu rămîne de ales decît între sistemul etimologic sau cel fonetic; sistemele mixte sînt de reprobate. Deoarece însă sistemul etimologic nu se poate aplica la o limbă în care pentru multe cuvinte nu s-a găsit încă adevărata origine, ar fi o încercare zadarnică de a se mai apăra și reînnoi un asemenea sistem. Singurul principiu la care trebuie să recurgem în acest caz este cel fonetic. Nu înțelegem însă fonetismul exagerat care a fost opus, ca un contrast, etimologismului dus la extrem, ci un *fonetism literar*, care să corespundă limbei întrebuințate de pătura cultă și în scris. Nu poate fi vorba de a introduce în limba cultă unele forme dialectale ca *iel*, *videre* etc., care împiedică unificarea scrisului, ci de a reproduce cît mai simplu și mai clar formele limbei literare, așa cum aceasta începe mai mult sau mai puțin să se generalizeze.

Astfel înfățișîndu-se tendințele și influența școalei latiniste, rămîne să ne oprim un moment asupra unor considerațiuni care ating, în legătură cu ea, orientarea noastră literară.

Școala latinistă ar fi putut avea într-o privință o influență binefăcătoare asupra dezvoltării literaturii noastre, dacă unii din cei care au criticat-o nu ar fi condamnat-o în totul și nu ar fi fost prea mult stăpîniți de pornire împotriva ei, pentru ca să poată distinge unele părți bune din ea și unele tendințe care ar fi meritat să fie încurajate. Odată cu școala latinistă a început să se dezvolte în Transilvania gustul pentru literatura veche clasică. Bibliotecile din Transilvania sînt pline de traduceri și imitațiuni după autorii latini și greci la care au lucrat o viață întreagă unii scriitori mai puțin cunoscuți, dar tot atît de doritori de a aduce un bine literaturii noastre ca și învățații din timpul lor. Asemenea încercări au rămas izolate și prea puțin apreciate, pentru că influența din Apus, în special cea franceză, a venit să copleșească întreaga noastră literatură și să ne arunce în vârtejul mișcării romantice. Ca un contrapond la această influență am fi trebuit să cultivăm și antichitatea pentru ca literatura noastră să nu iasă prea enervată din contactul ei exclusiv cu operele romanticilor. Mai mult calm, mai puțină paradă de sentimente și o mai mică cheltuială de fraze declamatoare nu ar fi stricat literaturii române, abia emancipată de spiritul oriental în care trăise pînă la începutul secolului al XIX-lea. Numai cunoașterea aprofundată a literaturilor antice ne-ar fi putut da mai bune îndrumări, de a căror lipsă am suferit și suferim și astăzi. Cultul exagerat pentru tot

ce vine din Apus a făcut ca noi să stăm în continuă așteptare după o idee nouă, și numai după ce în alte părți s-a dat semnalul unei mișcări, ne trezim și noi hotărîndu-ne să vorbim sau să scriem. De aceea românul de astăzi este cam leneș intelectualicește, pentru că așteaptă mereu să afle ce se spune în streinătate, și numai după ce a auzit că alții au aprobat o idee simte curajul s-o susțină. Cine ar fi îndrăznit, de pildă, la noi, să vorbească de bancruta sau preținsul faliment al științei pînă cînd nu a venit un membru al Academiei Franceze și a aruncat în public o idee care a început a fi trîmbitată de unii, cu toate că aceia care-și luase această sarcină nu-și dedeau bine samă de ce era vorba? Și asemenea exemple de șovăirile noastre intelectuale, pe care curînd le schimbăm în îndrăzneală și pedantism, s-ar putea cita multe. Literatura cu deosebire suferă de aceste deprinderi rele, pentru ca să nu vorbim de alte ramuri ale activității noastre. Prea multă instabilitate și prea puțin spirit critic domină astăzi în ea, pentru că ne-am deprins prea de mult să ținem la etichete înșelătoare. Dacă influențele din Apus ar fi fost contrabalansate de la început de cultura clasică, spre care voia să ne îndrumeze școala latinistă, sîntem îndreptățiți să credem că scriitorii noștri ar fi scăpat de multe din greșelile de care s-au lăsat să fie seduși.

Dar să nu cerem școalei latiniste decît ceea ce ne-a putut da sau cît am înțeles din ea. Să o considerăm în întregimea activității pe care a urmărit-o și să-i acordăm partea de merit care i se cuvine. Nimeni nu va putea contesta influența binefăcătoare pe care a avut-o în mai multe puncte asupra culturii noastre. Grație scriitorilor care s-au grupat în jurul acestei școli, noi am ajuns să fim mai bine cunoscuți de streini și să ne înțelegem mai ușor pe noi. Prin studiul istoriei și al filologiei s-a deșteptat conștiința de ceea ce sîntem și de ceea ce ne rămîne de făcut. Prin munca statornică și cinstită a învățaților transilvăneni ni s-a dat o pildă frumoasă de ceea ce înseamnă o viață consacrată unui singur ideal. De aceea multe sînt învățăturile pe care le putem trage din activitatea acestor apostoli cărora le datorim atît de mult. Țin cu deosebire să arăt ce învățătură rezultă pentru unii din noi și cît de greșită este o credință pe care o întîlnim la mulți.

Există o prejudecată foarte răspîndită la noi și care servește de multe ori drept scuză acelor care nu voiesc sau nu sînt în stare să facă nimic. Mi s-a întîmplat adeseori să aud sau să cetesc fraza banală că un popor asuprit nu poate să cultive literatura sau să se dedea speculațiunilor științifice, pentru că timpul îi lipsește și pentru că energia de care dispune trebuie întrebuințată în lupta contra streinului. O asemenea considerațiune se invocă ori de cîte

ori este vorba de a se explica în timpul din urmă lipsa de o mișcare intelectuală mai vie la românii transilvăneni. Se spune că persecuțiunile din partea streinilor fiind prea apăsătoare, asuprirea prea grea, românii de peste munți nu s-au putut gândi la literatură, la știință. Părere cu desăvârșire greșită, și cele ce le-am spus asupra școalei latiniste vin să o dezmință. Activitatea celor trei mari învățați transilvăneni cade într-un timp cînd românii aveau să lupte cu greutatea tot așa de mari, în multe privințe, ca și mai tîrziu. Transilvania nu era nici atunci un rai pentru români sau un pămînt promis al dreptății. Persecuțiunile din partea streinilor nu mai conținau nici atunci și scriitorii transilvăneni au avut să sufere mult chiar din cauza persecuțiunilor unor români. Cu toate acestea un Micu, Șincai, Maior au muncit mereu, pentru că focul sacru nu le lipsia și poate că era alimentat chiar de asupririle pe care aveau să le îndure. Astăzi însă o apatie generală domnește în pătura cultă de peste munți. Și istoria și filologia sînt neglijate, trecutul nu mai este studiat așa cum ar trebui, și cu toate acestea cîte bogății nu zac ascunse în bibliotecile din Transilvania. Nu voiesc să examinez aici toate cauzele acestei apatii; țin numai să constat un lucru și să atrag atenția asupra lui, pentru ca să cunoaștem, dacă nu sîntem în stare să îndreptăm, unele păcate ale noastre. Prea s-a încuibat și peste munți spiritul de jurnalism ușor de care suferim atît aici, prea înrădăcinată este credința, mai mult sau mai puțin conștientă, că aceia care ne-au precedat au muncit de ajuns pentru ca noi să ne putem mulțumi de-acum cu frazele pe care le-am moștenit și pe care le plimbăm din carte în carte și din întruniri în întruniri. N-ar trebui să se uite cu toate acestea că dacă nu am fost și nu sîntem încă în stare să ne croim sisteme mari filozofice, care să ne călăuzească pașii timp de mai multe generații, ne rămîne să ne ocupăm cu istoria și filologia, pentru ca să nu lăsăm toată cultura noastră să plutească în aer. Nu este de ajuns să țină cineva la originea lui și să-și păstreze limba, ci trebuie încă, și mai ales, să-și dea samă în mod mai conștient de ce a fost altădată viața poporului său și limba pe care o vorbește. Nu prin fraze, articole de jurnale și discursuri rostite la întruniri ajunge cineva să se impună în fața streinului și poate rezista în lupta contra lui. Numai cine muncește fără preget este ținut în samă de alții, și nimeni nu îndrăznește să te steargă dintre cei vii cît timp mai dai semne de viață.

Scriitorii din școala latinistă și-au dat bine samă de aceasta și cei care le-au urmat nu ar fi trebuit să o piardă din vedere. Însușirile mari pe care ei le-au arătat ar fi putut să fie mai bine înțelese de cei de astăzi și exemplul activității lor ar fi trebuit să

servească de încurajare și de îndemn nou la muncă. Dar și de data asta s-a întîmplat ceea ce se întîmple adeseori în asemenea împrejurări. În loc de calitățile școalei latiniste unii au urmat și cultivă încă defectele ei, pentru că învățații transilvăneni au avut și ei — cum am văzut — părțile lor slabe. Prea multe exagerări, prea mult fanatism pentru unele idei rătăcite întîlnim în operele lor, dar să nu-i învinuim atît pe ei dacă au alunecat pe această cale, ci să osîndim mai mult pe aceia care au continuat să urmeze și să propage asemenea greșeli — pentru că nu trebuie să condamnăm atît o greșală în sine, cît tenacitatea cu care se ține la ea.

FILOLOGII ȘI ISTORICI ȘCOALEI LATINISTE

SAMUIL MICU

Vieța lui Samuil Micu — sau Klein (Clain), cum și-a mai zis cu numele germanizat — este o viață rară la noi, de adevărat benedictin, închinată tot timpul cercetărilor, și vom vedea cât de variată a fost activitatea lui.

Născut la 1745, în Sad, Samuil Micu — după numele de botez Maniu Micu — și-a făcut studiile la Blaj pînă la 1762. Părăsind școala, se călugărește schimbîndu-și numele de Maniu în acela de Samuil și intrînd în mănăstirea Bunavestire din Blaj, unde rămîne pînă în anul 1766, cînd trece în mănăstirea Sf. Treime. Acolo nu petrece însă mult timp, pentru că în același an pleacă la Viena să-și continue studiile în Colegiul Pazmany (o fundațiune creată la 1623 de Pazmany pentru teologi și unde se înființase două burse pentru români). La Viena dînsul rămîne pînă la 1772, cînd se întoarce la Blaj și e numit profesor de etică și de matematică. Funcțiunea aceasta nu o ocupă însă decît un an, pentru că la 1773 îl vedem întovărășind la Viena pe episcopul Grigore Maior, trimis acolo într-o misiune. Nu cunoaștem tocmai bine viața lui Micu între 1773 și 1779 și nu putem ști dacă dînsul a rămas în tot timpul acesta la Viena. În orice caz, după cum rezultă din informațiile culese de d-l I. Bianu în monografia pe care i-a consacrat-o (*Anal. Acad. Rom.*, seria întâi, t. IX, 79 urm.), la 1779 el se afla la Viena ca „prefect” — cum se zicea pe atunci — sau director de studii la Colegiul Sf. Barbara, și acolo îl găsește G. Șincai la întoarcerea sa din Roma. Dar nici funcțiunea de director de studii la Colegiul Sf. Barbara nu a

ocupat-o mult timp — nu știm din ce motive — și după vreo trei ani părăsește Viena.

Întorcîndu-se în Transilvania la 1783, Micu petrece mai mulți ani la Blaj, cu întreruperi de călătorii făcute la Alba-Iulia, Sibiu și Oradea-Mare. Partea aceasta a vieții lui Samuil Micu este cea mai tristă, pentru că dînsul a avut să lupte cu intrigile pe care le urzia în contra lui chiar un român, un episcop căruia i se datoresc unele înfăptuiri bune, dar care a lăsat și amintiri urâte, pentru că era un suflet îngust și pătimaș. Acesta, episcopul Ion Bob, nu privia cu ochi buni pe Samuil Micu din unele motive personale, dar mai ales pentru că se deosebiau în vederile lor. Episcopul Bob ținea ca unirea celor de dincolo să-i apropie cît mai mult de catolicism. Samuil Micu, unit moderat, nu voia să exagereze urmările actului unirii. Aceasta nu convenia lui Bob și de aceea a căutat mereu prilejuri de persecuțiuni. Printr-o scrisoare trimisă guvernului din Viena, Bob veni să acuze într-o zi pe Samuil Micu că vrea să părăsească unirea și să se aleagă episcop greco-oriental. Se amestecau aici și alte sentimente — printre altele acela că Samuil Micu era prieten bun cu Darabant, episcopul Oradei-Mari, cu care Bob avusese ceva de împărțit : la 1782, pentru alegerea de episcop unit la Blaj, Bob se prezentase alături de Darabant și acesta întrunise mai multe glasuri, ceea ce, pe lîngă motivele amintite, îl făcuse să păstreze o atitudine dușmănoasă fostului său rival și prietenilor lui. Cum toate acușările, toate actele trimise la Viena, au rămas fără efect, episcopul Bob a recurs la alt mijloc ; a dat în judecată pe Micu dinaintea consistoriului mănăstirii din Blaj. Înfațișîndu-se, la 24 mai 1798, dinaintea celor care aveau să-l judece, Micu ceta apărarea sa, care avu ca urmare că i se recunosc nevinovăția. Bob nu a vrut să se dea învins și a continuat uneltirile lui. Atunci Micu s-a văzut silit să părăsească Blajul și să caute alt adăpost. Tradițiunea spune că, hotărîndu-se să plece din Blaj, a rostit cîteva cuvinte în biserica de acolo, spunînd : „N-am crezut niciodată că am să pot scoate din piatră apă”, și întorcîndu-se spre părete și-a ascuns lacrimile, ceea ce a impresionat adînc pe cei de față.

Plecînd din Transilvania, Micu s-a dus la Buda, azilul pe atunci al celor persecutați de episcopul Bob, cum au fost și Șincai, și Petru Maior. Acolo, dînsul fu numit la cenzura cărților românești, însărcinare pe care o păstră pînă la sfîrșitul vieții. Moare la 1 mai 1806.

Opera lui Samuil Micu e relativ puțin cunoscută, ea zace mai mult în manuscrise ce se păstrează în biblioteca episcopiei din Oradea-Mare (cîteva indicațiuni asupra acestor manuscrise le-a dat N. Densusianu în raportul pe care l-a publicat în *Anal. Acad. Rom.*, seria II, t. III, 103 urm.). În mai multe rînduri a fost vorba de a se tipări manuscrisele lăsate de el, dar toate încercările au fost zădărnice. La 1861 Ministerul Instrucțiunii Publice s-a adresat episcopiei din Oradea-Mare ca să se trimită manuscrisele și să se publice la București. Cererea a rămas fără nici o urmă, cei din Oradea-Mare neconsimțind să înstreineze manuscrisele. La 1864 cererea a fost reînnoită tot de Ministerul Instrucțiunii și episcopul de atunci, Silaghi, a răspuns că va numi o comisiune care să cerceteze manuscrisele. Comisiunea a fost numită, dar rezultatul a fost că tipărirea a fost refuzată pentru motive ce ne fac să surîdem; în procesul-verbal al comisiunii se spunea că nu este momentul să se tipărească ce rămăsese de la Micu, pentru că ar putea să aibă... consecințe grave politice, ideile lui nepotrivindu-se cu ale vremii, putînd provoca discuții dăunătoare românilor. Astfel a rămas netipărită o mare parte din scrierile sale.

Vom încerca totuși să arătăm activitatea acestui învățat — pe terenul teologic, istoric, filologic — cu mijloacele pe care le avem.

Pe terenul teologic, Micu a început să scrie foarte devreme, și operele sale teologice sînt cele dintîi, au precedat pe cele istorice și filologice. Încă pe vremea cînd era la Viena a tipărit, la 1779, *Carte de rogaciuni pentru evlavia bomului chrestin* și după doi ani, la 1781, *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae*, iar la 1782, *Dissertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae*. Aceste două dizertații, spune Șincai, l-au făcut pe Samuil Micu cunoscut printre teologii streini. La 1784 publică la Blaj *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*; la 1796, tot la Blaj, *Teologhia moralicească*; la 1801, *Teologhie dogmatică și moralicească* (Blaj); la care se pot adăuga și traduceri după Lucianus, *De veris narrationibus*, Segnerus, *Instructio poenitentis*, și Thomas de Kempis, *Imitatio Christi*; aceasta din urmă tipărită numai după moartea lui, la 1812. Pe lîngă acestea sînt de amintit numeroase traduceri din Sfinții Părinți (Sf. Vasile, Sf. Ciril, Sf. Dorotei, Sf. Pahomie, Sf. Ioan Crisostomul ș.a.) și o adunare a *Canoanelor* conciliilor Bisericii creștine — toate rămase inedite.

În activitatea religioasă a lui Micu, opera cea mai de seamă este *Biblia*, pe care a tipărit-o la 1795 la Blaj și e cunoscută mai mult sub numele de *Biblia de la Blaj* (textul ei s-a reproduș în

edițiile din 1817 și 1819 ale *Bibliei* din Petersburg). La 1792 episcopul Ion Bob scria la Viena cu rugămîntea să se aprobe planul tipăririi *Bibliei* românești într-o altă ediție decît aceea a lui Șerban Cantacuzino. În scrisoarea trimisă, Bob spunea că *Biblia* de la 1688 devenise cu totul rară și prezenta dificultăți din punctul de vedere al limbei, așa că era necesară o altă ediție. Cererea lui Bob a fost aprobată și, după primirea răspunsului de la Viena, dînsul a comunicat aceasta lui Micu, care avea desigur aproape gata traducerea *Bibliei*, pentru că răspunsul de la Viena sosise la 1792 și *Biblia* apărui la 1795, așa că nu se putea ca numai în trei ani cartea să fie și tradusă și tipărită. În prefață Samuil Micu spune că textul a fost tradus după versiunea greacă, cu deosebire *Vecchiul Testament*; pentru *Noul Testament* s-a folosit tot de textul grec, dar a urmat în mare parte redacțiunea de la 1688, controlînd-o și introducînd mici schimbări în ce privește limba.

Alături de *Biblie*, ca lucrare mai însemnată a lui este de amintit *Acatistul*, tipărit la Sibiu la 1801 și a cărui prefață este interesantă, după cum vom vedea mai departe, pentru că în ea se ating chestiuni privitoare la reforma limbei.

Din întreaga activitate teologică a lui Micu reiese un lucru pe care el a voit să-l probeze cu orice preț și la a cărui afirmare voia să contribuie cu toate puterile lui. Dînsul, ca și alți români transilvăneni din această epocă, nu vedea cu ochi buni neînțelegerile care rezultase în urma unirei, nu-i părea bine că românii ajunsese să fie greco-catolici și greco-orientali după actul semnat de mitropolitul Atanasie. În aceasta el vedea un izvor de discordie între români, de slăbire a solidarității naționale, și de aceea s-a silit să arate necesitatea introducerii unei singure confesiuni la toți românii. Micu nu voia însă ca aceia care trecuse la unire să redea greco-orientali, ci se gîndia, dimpotrivă, ca toți românii să se apropie de biserica romană, să fie uniți. Deci, cu toate că, după cum am văzut, Ion Bob îl învinuise că ar voi să se facă neunit și să fie ales episcop ca atare, cu toate acestea Micu avea alte convingeri. Singur ne-o spune în apărarea pe care a cetit-o în 1798, la consistoriul din Blaj, unde amintește că în diferitele călătorii pe care le-a făcut la Oradea-Mare, Alba-Iulia, Sibiu, a căutat să se oprească prin mai multe sate și să propage printre țărani ideea unirei. Propaganda lui nu a avut însă urmările pe care le aștepta, dar pune în evidență stăruința lui Micu de a schimba stările bisericești de peste Carpați, un apostolat pentru care dînsul se credea chemat.

marcă cuvintelor daco-române din cele latine, precum și un *Vocabullar romanesc și latenesc* și câteva dialoguri (*Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori ven în cuventare*). Tendințele latiniste se manifestă în tot cursul gramaticii, dar ele nu au ajuns încă la exagerările în care au căzut alții. Nu găsim, d.e., forme ca *sum* ș.a., în loc de *sînt*, pe care le-au introdus latinizatorii de mai târziu ai limbei noastre (Micu scrie *sent*). Oricît de moderat ar fi în unele privințe, dînsul ține totuși la anumite forme latinizate : astfel imperfectele caută să le apropie de latină, scriind *laudauam*, și mai ales în ortografie ține să înlătore ce i se părea că ar schimba prea mult înfățișarea latină a cuvintelor. Sunetele *ă* și *î* le înlătură din scris, dînd totdeauna vocalele corespunzătoare din latină : scrie, astfel, *camp*, *pane*, *barbat*, *fen*, în loc de *cîmp*, *pîne*, *bărbat*, *fîn*. Cu privire la consoane urmează același sistem, căutînd să redea felul de scriere din latină ; de aceea îl vedem introducînd forme ca *glație*, *cauall*, *clauae*, *rogacione*, *eli* etc., în loc de *gheață*, *cal*, *cheie*, *rugăciune*, *ei*, pentru ca, firește, originea latină a lor să pară mai evidentă. Reforma ortografică era deci preocuparea lui de frunte și ea pleacă de la credința că limba noastră trebuie să-și reia aspectul latin prin felul cum e scrisă, revenind la caracterul ei originar. Și pentru aceasta trebuia să se înlătore caracterele cirilice și să se înlocuiască cu cele latine. Aceasta era ținta lui principală cînd a scris gramatica sa, cum arătase și în *Istoria românilor* și în prefața la *Acatbist*, unde îndemna să ne desfacem de tot ce amintea înrîurirea slavă. Îndemnurilor lui, continuate de alții, le datorim înlăturarea alfabetului cirilic și întoarcerea la ceea ce era în acord cu firea limbei noastre.

GHEORGHE ȘINCAI

Parcurgînd paginile istoriei noastre culturale, deseori ne oprim la constatarea că oamenii de samă au avut să îndure persecuțiuni chiar din partea acelor care, dîndu-se drept români, nu erau totuși cu sufletul aproape de poporul nostru. Cu amărăciunea pe care i-o lăsase atîtea amintiri, constatarea aceasta o făcea acela care avea să ne dea o carte a redesteptării noastre și rodul vieții sale chinuite. „Românii, spunea Șincai (mă iartă neamul meu căci scriu adevărul), după ce apucă la ceva (zic despre aceia a căror viță n-au fost numărată între familiile celea ce au fost stîlpii românilor) mai toți își uită de sine, își uită de sîngele din care sînt prășiți și numai pe cei mișei înalță, pre aceia îi ridică din gunoiu, iară pre cei vrednici îi urgisesc... Pilde vii și-aș putea

aduce aici, dară acelea se vor tipări după reposarea mea, ca nu cumva să mă gonească iarăși taurii cei grași din cucuruz și să mă străpungă iarăși țapii cu coarnele sale cele ascuțite“ (*Cronica*, II, 129).

Vom vedea care sînt aceia care au prigonit pe neobositul cercetător al trecutului nostru.

Șincai s-a născut la Șamșud. Data nașterii lui e controversată. În *Cronica* sa ne spune într-un loc (I, 511) că la 28 februar 1809 era de 56 de ani ; ar urma deci că s-a născut la 1753 ; tot în *Cronică* însă, în altă parte (II, 213), dînsul spune că la 1774 împlinise 19 ani, ceea ce ne duce, ca an al nașterii, la 1755. La aceste date se adaugă o a treia ; în elegia pe care Șincai a scris-o pentru ca să fie publicată de L. Nagy în *Orodias* la 1804 — elegie care cuprinde autobiografia lui pînă la 1803 — ca dată a nașterii găsim 28 februar 1754 („natus sum stilo vetere die 28 februarii, anno 1754“ : *Archivul pentru filologia și istoria*, 251). Nu putem ști care din aceste date e cea adevărată, totuși ținînd samă de faptul că în *Orodias* dînsul indică precis ziua și anul nașterii sale, putem pune mai mult temei pe ceea ce spune acolo și să admitem, prin urmare, data de 28 februar 1754.

Învățătura și-a făcut-o întîi la Săbed („Nutrit in studiis primum me Musa Szabédi“) și pe urmă la Șamșud. La 1766 a fost trimis la Mureș-Oșorhei, unde a stat pînă în 1768, cînd trece la Cluj și pe urmă la Bistrița, în gimnaziul Piaristilor. După terminarea studiilor, la vîrsta de douăzeci de ani, se duce la Blaj, ca profesor de retorică și poetică. Aici nu a stat decît vreo cîteva luni, pentru că gîndurile lui îl îndreptau spre Roma, spre cetatea care-i vorbia de slava strămoșilor și unde aștepta să-și desăvîrșască cultura. Dorul i se împlini, fiind ales printre cei care aveau să fie trimiși la Colegiul *De propaganda fide*. Ajuns la Roma, își continuă studiile de teologie și filozofie, dar în același timp urmă înclinării sale spre cercetările istorice. Despre timpul cît a petrecut la Roma, Șincai a vorbit mai târziu cu entuziasm și recunoștință, arătînd cît îi datoria pentru luminarea minții lui. Acolo a avut și norocul să întâlnească pe cardinalul Ștefan Borgia, care l-a ajutat să-i fie cît mai de folos șederea la Roma, înlesnindu-i accesul în bibliotecile de unde avea să culeagă materialul pentru *Cronica*.

Părăsind Roma, la 1779, și înainte de a se întoarce în Transilvania, Șincai se oprește la Viena unde, cum spune singur, făcu timp de un an studii de „metod“, canoane și drept („Hic Methodum didici, Canones et Jura per annum“ ; ce se înțelegea prin „metod“ ne spune într-o notă la *Orodias* : „Methodum scholas

În ceea ce privește activitatea istorică, nu putem să ne facem o idee mai clară despre meritele lui în comparațiune cu ceilalți scriitori transilvăneni. Ar fi interesant să se vadă cât datorește poate Șincai lui Micu, care l-a precedat în această direcțiune. Șincai citează la fiecare pas izvoarele de care s-a folosit și în special amintește foarte des lucrările istorice ale lui Micu. Cu toate acestea nu putem ști întru cât există asemănări între cei doi istorici ardeleni, opera lui Micu fiind în mare parte inedită. Printre scrierile istorice ale lui avem de amintit întâi *Brevis notitia historiae Valahorum ab origine gentis usque saeculum XVIII°*; cum arată titlul e o lucrare fără multe dezvoltări; textul latin a fost redat și în românește, și astfel începuse să fie tipărit ca adaus la *Calendarul* de Buda, în 1806—1807; prefața s-a publicat de Cipariu, *Acte și fragmente*, 139, și în ea cetim aceste cuvinte de îndemn pentru cunoașterea trecutului nostru:

„Tu, o, cuvântătoriule române, primește această puțintică, dară cu multă osteneală și priveghiare adunată istorie a neamului tău, carea cuprinde începutul și statul romanilor celor dintâi, apoi descălecarea lor în Dachia și întâmplările și starea lor pînă în vremile noastre. Și de poți, au tu te nevoiaște, au de nu poți încăi îndeamnă și ajută pre alții carii pot ca și mai pre lung și mai pre larg lucrurile și întâmplările neamului românesc să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude și să se urmeze, iară cei răi și nevrednici să se rușineze.“

Opera istorică principală a lui Micu — o dezvoltare a celei de mai înainte — este *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*, pe care o găsim citată de Engel, Șincai, și în care Micu a pus cea mai mare parte din munca sa ca istoric. Și scrierea aceasta ne e cunoscută numai după mici extracte care s-au publicat. Cuprinde patru volume. Primul volum vorbește de colonizarea Daciei și viața românilor în evul mediu; volumul al II-lea cuprinde istoria Munteniei pînă la 1724; volumul al III-lea ne dă istoria Moldovei de la întemeierea Principatului pînă la 1795; volumul al IV-lea cuprinde o istorie a episcopiei românești din Ardeal, cu un prim capitol despre *Începutul creștinătății românilor* (cf. Cipariu, *l.c.*, 139); cum acest volum nu se leagă decît foarte puțin de celelalte trei, probabil că Micu avea intențiunea să-l tipărească separat. Obişnuind să scrie lucrările sale de istorie în latinește și în românește, dînsul a procedat astfel și cu această istorie generală a românilor. Redacțiunea latinească, păstrată într-un manuscris defectuos, a fost în posesiunea lui Cipariu și pe urmă a trecut în aceea a lui Laurian care a publicat din ea cîteva fragmente în *Instrucțiunea publică*, 1861, 67 urm. Numai cînd s-ar tipări în

întregime scrierile istorice ale lui Micu am putea să ne dăm mai bine samă de valoarea lor.

De amintit că G. Șincai ne spune în prefața *Gramaticii* de la 1780, de care ne vom ocupa mai departe, că Micu scrisese și o monografie *Despre originea daco-românilor (De origine Daco-Romanorum)*; manuscrisul ei nu ni s-a păstrat însă. Alături de scrierile istorice originale se poate menționa traducerea pe care Micu a făcut-o după Cl. Fleury, *Histoire ecclésiastique*.

La variata activitate a lui vine să se adauge, pe lîngă o traducere a romanului lui Marmontel, *Bélisaire*, un șir de cărți de școală și mai ales lucrările sale cu caracter filologic. Ca literatură didactică a dat mai multe traduceri: *Loghica*, Buda, 1799; *Legile firei: itica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, Sibiu, 1800 (amîndouă după Baumeister); o *Aritmetică* s-a păstrat în manuscris.

Ca filolog, Micu s-a gîndit să dea un dicționar al limbei române, care a rămas netipărit, dar a înlesnit redactarea, mai tîrziu, a *Dicționarului* de Buda. În volumul al III-lea al *Istoriei românilor* (versiunea latină), vorbind despre lucrările sale de pînă atunci, spune că avea gata un dicționar român-latin-unguresc și un altul latin-român-unguresc (cu un adaus al părții germane, redactat de altcineva); din aceste dicționare singur cel dintîi s-a păstrat, purtînd data de 1801, printre manuscrisele de la Oradea-Mare, dar într-o redacțiune deosebită de aceea de care vorbește Micu.

Opera filologică principală a lui Micu este *Elementa linguae daco-romanae sive valahicae*, apărută la Viena, la 1780. Tipărind aceste *Elemente*, Micu credea că dă cea dintîi gramatică a limbei noastre. Dînsul nu avea cunoștință de o altă gramatică, ce, dealtfel, a rămas pînă astăzi în manuscris. Înaintea lui, la 1757, scrisese o gramatică Dimitrie Eustatevici din Brașov și a fost semnalată de C. Erbiceanu, așa că ea trebuie socotită ca prima lucrare în acest gen. La tipărirea gramaticii Micu a fost ajutat de Șincai, după cum se spune chiar în titlu, unde se arată partea de colaborare a fiecăruia: „composita ab Samuele Klein de Szad... locupletata et in hunc ordinem redacta a G. G. Sinkai“. Textul redactat de Micu, pe cînd se găsea la Colegiul Sf. Barbara, a fost, prin urmare, revăzut de Șincai, care a adăugat și prefața. În această prefață Șincai voiește să probeze un lucru pe care, dealtmîntrelea, zice dînsul, a căutat să-l probeze împreună cu Micu și în alte scrieri: anume, că românii sînt de origine curat romană, ceea ce se poate dovedi și prin cercetările filologice și prin cele istorice. Gramatica lui Micu și Șincai cuprinde trei părți: *Ortografia*; *Etimologia*; *Sintaxa*, la care e adăugat un apendice despre *For-*

vernaculas nationales docendi et regendi“). În Viena, la Colegiul Sf. Barbara, întâlnește pe Micu și începe colaborarea care avea să le înlesnească, după cum am amintit, tipărirea Gramaticii. În același timp făcuse cunoștința lui Benkő și Corniades, de care îl apropiiau cercetările istorice pe care nu le-a întrerupt nici în vremea cât a stat la Viena.

La 1780 trece la Blaj, unde desfășură activitate didactică, și peste doi ani e numit director al școlilor române din Ardeal, funcțiune pe care a ocupat-o — după ce în 1784 a părăsit călugăria — timp de doisprezece ani, ceea ce i-a dat prilej să tipărească mai multe cărți de școală.

În vremea aceasta, Șincai luă parte la lupta românilor împotriva asupritorilor de veacuri, care avuseseră să însemne încă un episod sângeros, revoluția de la 1784. Ca o nouă protestare a sufletului românesc ce nu mai putea să îndure tirania maghiară, apărură la 1791 *Supplex libellus Valachorum Transylvaniae*, un memoriu în care românii cereau drepturi care să-i pună alături de celelalte națiuni din Ungaria. Acest *Supplex*, pe care îl redactase Iosif Meheș, consilier al Curții imperiale, a deșteptat polemici vii, și când Eder a publicat o broșură: *Notae historico-criticae ad Supplicem libellum Valachorum*, în care căuta să arate că erau îndrăznețe și fără temei cererile românilor, Șincai a redactat un răspuns cu argumente pentru restabilirea adevărului istoric, pentru a dovedi că românii nu erau venetici, cum susținea Eder, ci urmașii romanilor rămași statornici pe pământul unde nu li se îngăduia o viață mai bună.

Amestecul lui Șincai în chestiuni unde se ciocneau pasiunile politice a fost un prilej pentru cei care îi erau răuvoitori să-l sape și în 1794 i s-a luat directoratul școlilor. Dînsul spune, tot în *Orodias*, că această nedreptate i s-a făcut fiind învinuit că ar împărtăși anumite principii primejdioase de germanism: „perniciosis quorundam effictorum germanicorum principiorum falso actum reum...“ Sînt însă dovezi că și episcopul Bob, care persecutase pe Micu, a luat parte la urzile care au avut ca urmare înlăturarea lui Șincai din postul pe care-l ocupase. Pînă la 1796 pare să fi stat tot la Blaj și atunci îl vedem îndreptîndu-se spre Viena cu gândul să se apere de învinuirile care i se aduseseră și să ceară reintegrarea în funcția ce i se luase. Încercare zadarnică, pentru că nimeni din cei puternici nu privia cu ochi buni pe acela care trecea drept un răzvrătit și fusese ponegrit de dușmani. Grija zilei de mîine îl sili atunci să-și caute un adăpost, oricît de modest, și primi să fie preceptorul copiilor unui strein, comitele Vass de Czega din Sinea, căruia-i păstră totdeauna recunoștință pentru

că a putut să se bucure în casa lui de puțină liniște, în vreme cînd alții, chiar dintre români, se arătaseră așa de fără inimă cu el: „De nu mi-ar fi stat familia aceasta întru ajutoriu“ — spune în *Cronică*, II, 201; cf. I, 526 — „eu cu ajutoriul românilor mei în veci n-aș fi scris *Cronica* aceasta, ba doară o aș fi și pîrjolit de mult, atît m-au năcăjit românii, de la carii am așteptat ajutoriu“. În cursul celor șase ani cât a stat în familia lui Vass de Czega, dînsul a putut redacta cu spor *Cronica*, începută de pe cînd era la Roma și Viena, și s-o ducă aproape de sfîrșit. În 1803 se îndrumă spre Oradea-Mare, unde avea să regăsească pe cîțiva care-i mai păstrau prietenia. Nu stătu însă aici mai mult de cîteva luni, pentru că preocuparea de a o da la tipar îl hotărî să ia drumul spre Buda. Acolo întâlnește pe Micu și poate prin stăruința acestuia i se dădu funcția de corector la Tipografia „Crăiască“. Visul lui de a da la lumină *Cronica* la care lucrase atîția ani i se păru atunci că se împlinește și începu tipărirea ei în *Calendarul* de Buda pe 1808, 1809. Era însă numai un început; tipărirea avea să se oprească aici, pentru că în 1809 trebuia să părăsească Buda, luîndu-i-se locul pe care îl ocupase în conducerea tipografiei. Urmărindu-și pribegia, porni atunci spre Oradea-Mare, unde avea să găsească, pentru cîtva timp, un adăpost în casa episcopului Samuil Vulcan, unul dintre puținii prieteni pe care-i mai avea. Părăsind și Oradea-Mare, în 1811, urmele vieții lui zbuciumate aproape se pierd din clipa aceea. Cînd Papiu Ilarian, în monografia pe care i-o consacră, *Vieța, operele și ideile lui G. Șincai* (în *Anal. Acad. Rom.*, seria I-II, t. II), voi să reconstituiesc viața lui în anii din urmă, numai din amintiri, din tradiția păstrată de la contemporanii lui a putut afla cîteva știri. La 1812 se spune că Șincai a fost văzut la Blaj, unde ar fi încercat să se împace cu episcopul Bob, dar acesta s-ar fi arătat tot așa de dîrz ca și mai înainte în dușmănia lui față de acela care acum își țira bătrînețele din loc în loc. Făcînd în același timp demersuri pentru tipărirea *Cronicii* și răspîndirea ei în Transilvania, cenzura se împotrivi la cererea lui. Părăsit, prigonit, Șincai își duce atunci suferințele cînd la Oradea-Mare, cînd la Blaj, iarăși, și poate numai gîndul de a da la lumină opera sa îl oprea să dorească apropierea clipei care să pună sfîrșit zilelor lui chinuite. Multă vreme nu s-a știut cînd și unde a murit. În 1866 ziarul *Concordia* (pag. 226) publică o notiță din care se putea vedea că el a încetat din viață la 2 noiembrie 1816, la Sinea, unde se duseseră să găsească un ultim refugiu, lîngă acel strein, Vass de Czega, care-l ajutase și mai înainte în ceasurile grele pe care i-a fost dat să le trăiască. Astfel

se încheie mucenicia lui, dar ea ne lasă un dar de lumină, acea carte care avea să fie ca o Evanghelie a neamului și să înlesnească alcătuirea altora pentru cunoașterea trecutului nostru.

Înainte de a ne opri la această carte și de a arăta însemnătatea ei, să amintim celelalte scrieri ale lui Șincai.

În ordinea aparițiunii lor sînt de menționat întii următoarele cărți de școală pe care le-a tipărit pe cînd era profesor la Blaj : două abecedare cu litere latine (*Alphavit* și *Bucoavnă*), Blaj și Sibiu, 1783, 1788 ; *Catebismul cel mare*, Blaj, 1783 ; *Prima principia latinae grammatices*, Blaj, 1783 ; *Indreptare cătră aritmetică*, Blaj, 1785. Tot pentru școală a scris, dar fără să le tipărească (v. *Anal. Acad. Rom.*, II, 208), o *Istorie a naturei*, cum și un vocabular latin-unguresc-nemțesc și un altul latin-unguresc-nemțesc despre numirile de plante, minerale și animale. Ca lucrări istorice, afară de *Cronică*, Șincai redactase alte două, din care una a rămas netipărită, iar cealaltă s-a pierdut. Răspunsul la critica lui Eder de care am vorbit mai sus și care poartă titlul : *Responsum ad crism J. C. Eder in Supplicem libellum Valachorum Transylvaniae* s-a păstrat printre manuscrisele din biblioteca episcopiei române din Oradea. Manuscrisul care s-a pierdut era un *Dialog* în care se vorbea de istoria noastră mai veche ; Șincai amintește despre el în prefața *Gramaticiei* din 1805 și în *Cronică* (I, 243) : „...am fost scris în *Dialogul* pre carele voiam a-l tipări cu Gramatica cea românească, ci nu m-au îngăduit țensura Curței cei împărătești de la Viena”.

În legătură cu activitatea sa filologică trebuie să punem scrisoarea pe care a adresat-o lui Lipszky, tipărind-o la Buda, la 1804, sub titlul : *Epistola ad Spec. et Clar. virum Joannem de Lipszky*. Scrisoarea aceasta are oarecare importanță, pentru că în ea Șincai expune cîteva păreri ale lui. Căpitanul Lipszky avînd de gînd să dea o hartă a Transilvaniei, întrebases pe Șincai cum credea că ar fi mai bine să se scrie numele de localități românești. Șincai îi răspunse că trebuie redade cu litere latine și cu acest prilej arăta vederile lui cu privire la întrebuițarea alfabetului latin la noi, susținînd că trebuie introdus pretutîndeni, cu excepția cărților bisericești, în care se pot păstra slovele cirilice.

Ediția a doua a *Gramaticiei* pe care o publicase cu Micu, apărută la 1805, la Buda, cuprinde unele schimbări care pun în evidență mai bine părerile personale ale lui Șincai. Păstrînd titlul, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, dînsul arată în adausul pe care-l face că a fost „emendata, facilitata et in me-

liorem ordinem redacta”. O prefață nouă a înlocuit pe cea din ediția de la 1780 (din ea aflăm că Șincai scrisese și o gramatică cu litere cirilice, „illyrico-valachice”). Pe cînd mai înainte Șincai spunea că scopul *Gramaticiei* nu era să perfecționeze limba noastră, ci să învețe regulile de bună scriere a ei, de data aceasta se remarcă în unele privințe o tendință accentuată spre latinizare în sensul cum o înțelegea dînsul. Căutînd să apropie cît mai mult formele românești de cele latine, el voiește să arate că graiul nostru s-a îndepărtat puțin de al strămoșilor și cine cunoaște limba latină poate ușor să-l înțeleagă.

Trecem la opera capitală a lui Șincai, la *Cronica* sa. Ea merge de la anul 86 pînă la 1739, dar Șincai avea intenția să o ducă pînă la începutul secolului al XIX-lea. Nu a putut continua mai departe din pricina greutăților cu care a avut să lupte ; partea din urmă a scris-o pe cînd se găsea la Oradea-Mare, în casa lui Samuil Vulcan ; dacă s-a oprit la acea dată e și pentru că ținea mai mult ca opera lui să apară în altă limbă decît cea românească. Într-adevăr, după ce redactase *Cronica* în românește, începuse să o traducă în latinește și manuscrisele care au păstrat traducerea ne dau textul pînă la anul 1448. Cît de mult ținea dînsul la traducerea latină și cum credea că-i va fi mai ușor să o tipărească, se vede din ce spune într-un loc : „... pentru ca să nu-mi lungesc munca, ci să o isprăvesc mai repede... și să o întorc pe lătinie, de unde și nume și folos mai mare voi avea, nici voi avea op să-mi cerceteze munca românii mei, pentru că tipărindu-se odată munca aceasta pe lătinie slobod îmi va fi a o tipări și pe românie, fără de țensura acelora carii nu știu de acestea” (II, 404—405). Cum am amintit, Șincai începuse să tipărească *Cronica* în *Calendarul* de Buda, pe 1808, 1809, sub titlul : *Hronica românilor și a mai multor neamuri*. Întrerupîndu-se publicarea în *Calendar*, la întoarcerea lui din Buda stăruie să obție de la cenzură tipărirea ei în latinește. Aprobarea i se dădu în 1812, dar numai pentru Ungaria. El ținea însă, cum era firesc, să fie răspîdită mai ales în Transilvania. Interveni în acest sens în 1814 și trimise manuscrisul la Cluj, dar directorul cenzurei de acolo, Iosif Martonfi, îi respinse cererea, cum am amintit mai înainte, încheind raportul lui cu cuvintele „carcere dignus”. După moartea lui Șincai, arhimandritul Gherman Vida din Iași a încercat, la 1843, să tipărească *Cronica* după un manuscris pe care îl cumpărase la o licitație din Viena ; tipărirea s-a oprit, dîndu-se numai partea ce mergea pînă la a. 999. O altă încercare a făcut-o, în 1844, profesorul A. Gavra din Arad, folosindu-se de manuscrisul de la Oradea-Mare (un alt manuscris se găsește în biblioteca muzeului din

Cluj), dar și ediția aceasta a rămas neterminată, cuprinzând numai partea din *Cronică* pînă la a. 1383. Prima ediție completă a apărut la Iași, în 1853, după manuscrisul care-i servise arhimandritului Gherman Vida și sub îngrijirea lui A. Laurian; o nouă ediție s-a tipărit la 1886, reproducîndu-se textul celei din 1853, dar cu indicarea la sfîrșit a variantelor manuscrisului din Cluj. O ediție critică, definitivă, a *Cronice*i lui Șincai lipsește deci pînă acum și s-ar cuveni să se dea.

Avînd să judecăm valoarea *Cronice*i lui Șincai, va trebui, în primul rînd, să relevăm bogăția de informații pe care o aduce și care o ridică deasupra a tot ce se dăduse mai înainte în literatură noastră istorică. Scrisese și Cantemir *Hronicul* său, cu multă erudiție, cîtă și-o putuse însuși pe vremea lui de la scriitori latini ori greci, dar Șincai duse mai departe cercetarea, săpă mai adînc în stăruința lui de a lumina trecutul. Materialul pe care îl adunase în bibliotecă, chiar dacă nu e totdeauna mai bine înfățișat, chiar dacă e îngrămădit fără alegerea, fără coordonarea care înlesnesc urmărirea limpede a faptelor, ne lasă să vedem cu cîtă trudă a fost adunat, cîtă pasiune de documentare e la temelia lui. Și materialul acesta e supus criticei; o critică ce are cele mai de multe ori ceva aspru, întunecat, de suflet prea închis, prea mult fixat în anumite idei, dar pornind din convingeri ce impun respectul prin hotărîrea, prin probitatea lor. Era mai ales o convingere pe care Șincai ținea s-o pună în lumină, aceea că sîntem latini curați și nu am părăsit niciodată pămîntul Daciei. Dacă originea noastră romană o putea ușor proba, în chestiunea continuității dovezile erau mai greu de găsit, în stadiul în care se aflau atunci cunoștințele noastre istorice. Mai puțin ajutat de data aceasta de istorie, Șincai găsi însă un sprijin în bunul-simț și în apropiere pe care le da logica, mulțumind astfel părerile sale care țineau să dea neamului nostru o încredere pe care trebuia s-o aibă.

Deși titlul cărții lui Șincai ne aduce aminte de istoriografia veche, totuși el e numai o modestă învăluire a ceea ce găsim dincolo de el. I-a zis operei lui *Hronică* pentru că dă povestirea faptelor după ani, dar ea se îndepărtează totuși de cronicile de mai înainte pentru că nu rămîne între țarmurile acestora, nu ne face să cunoaștem numai întîmplările dintr-o anumită parte a pămîntului românesc. Șincai are meritul de a fi cuprins în expunerea sa istoria neamului nostru întreg — vorbește și de „Cuțovlahi“ — așa că viziunea, preocupările lui se întind mai departe decît la aceia care-l precedase.

Mai aduce Șincai ceva ce prea puțin sau deloc nu găsim la premergătorii lui. Istoria poporului nostru o privește în legăturile

ei cu istoria popoarelor încunjurătoare. Urmărind evenimentele de la noi, Șincai își dă samă că nu pot fi înțelese izolat, ci în dependența lor de ceea ce se petrecea dincolo de hotarele noastre. Acolo unde a arătat mai bine felul acesta al său de a privi lucrurile e într-un pasaj unde vorbește de cauzele multor nenorociri care s-au abatut asupra țărilor române. Sub anul 1412 stările de la noi sînt înfățișate astfel și explicate prin ceea ce am avut să îndurăm în partea neamurilor streine, precum și prin unele răătăcirii, păcate ale noastre :

„Pre neamul românesc mai mult l-a stricat întîiu neînțelegerea între dînșii și pizma dinlăuntru carea și pre strămoșii noștri, romanii cei vechi, singură i-au mîncat, apoi pizma și fala creștinilor din vecini și mai vîrtos a leșilor decît neamurile cele păgîne, tătarii și turcii, căci de aceștea lesne și prea ușor s-ar fi apărut românii, mai ales de nu s-ar fi despărțit moldovenii și muntenii în doao domnii, ci ar fi fost toți supt un cap ținînd laolaltă. Dară despărțindu-se românii între sine, pre moldoveni îi asuprea leșii sau polonii, pre munteni ungurii și cînd și cînd pe moldoveni și polonii și ungurii“ (I, 599 ; cf. II, 127).

Constatări care nu se poate spune că nu cuprind mult adevăr, și ele vedem că-l duc pe Șincai la o convingere care avea să însușească generația de mai tîrziu, al cărei crez pleca de la aceeași înțelegere a urmărilor triste pe care le-au avut dezbinările dintre noi și care trebuiau înlăturate prin ceea ce s-a înfăptuit la 1859. Șincai poate fi deci amintit printre premergătorii ideii de Unire a țărilor române : gîndul lui, întristat de ce arăta trecutul, simția că mîntuirea noastră nu poate veni decît de la apropierea frățască a celor care trăise despărțiți atîtea veacuri.

Pe lîngă aceste însușiri care o fac să fie expresiunea unor sentimente scumpe nouă, opera lui Șincai mai are pe aceea de a fi sinceră, de a spune adevărul chiar atunci cînd poate fi neplăcut unora. O singură dată îl vedem exprimîndu-se cu oarecari rezerve, evitînd să vorbească răspicat, anume cînd se ocupă de familiile nobile ungurești și încunjură să stăruie asupra originii române a multora din ele, pentru ca să nu atingă unele susceptibilități, să nu indisună pe cei care îl priviau rău și altfel :

„Ți-aș putea aci spune toate familiile, și cele din Ungaria, și cele din Ardeal, care nu sînt, ci numai se numesc pre sine unguri, dară încunjiur peirea care mi s-ar putea întîmpla din spunerea adevărului“ (II, 3 ; cf. II, 214).

Aceasta era o abatere trecătoare de la atitudinea lui, cum se poate vedea din părerile pe care și le exprimă în alte prilejuri. Cînd vorbește despre preoțime, fie cea ortodoxă, fie cea catolică,

dînsul, care cunoscuse „năravurile popești” (II, 213), nu o cruță deloc, o învinuiește de multe scăderi care întunecă prestigiul ei : „Vezi, socotește și giudecă ce vreau arhieriei aceștea : să te învețe să-ți prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceriuri ? Nu crede, o române, pentru că numai punga ta o voiesc, ca să-și împle pungile lor și tu să rămîi rob aceloră pre carii mai marii tăi i-au stăpînit oarecînd. Deșteaptă-te drept aceea, o iubite neamul meu, și ai minte” (II, 338).

În altă parte (II, 208) vorbește de „oile cele cuvîntătoare” care se lasă să fie tunse de capii bisericeii și cînd povestește (III, 310) trecerea prin Transilvania a patriarhului Ierusalimului Dositei, de la care tatăl său, Ion Șincăi, cumpărase o indulgență de iertarea păcatelor „ca să i se pună pe piept cînd se va astruca”, amintește că s-a împotrivit la aceasta „bine știind că darul lui Dumnezeu nu se poate vinde pe bani”.

Pe preoții catolici, pe iezuiți, pe care îi cunoscuse la Roma, îi judecă la fel, cînd căutînd să explice puterea lor, spunea :

„...În care cin nu să priimea alții fără numai aceia carii era au foarte de mare talant, au de mare viață și bogat neam, au prea formoși, cu care trei lucruri avea între sine pre cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbătea toate, cei de neam mare plinea toate prin rudeniile sale, cei formoși erau văzuți la toți și mai ales la femei... Nici e minciună aceasta, căci o am cetit aceasta în regulile lor cele ascunse și numai cu mîna scrise, care eu însumi le-am dat din porunca cardinalului Ștefan Borgia să le lege în cordovan roșu întraurit cînd eram bibliotecari în Collegiul de propaganda fide din Roma” (II, 482).

Sentimentele sale față de catolici le arată Șincăi și cînd atinge chestiunea unirei cu biserica din Roma. El nu împărtășea vederile episcopului Bob și altora care tindeau la o catolicizare a românilor transilvăneni. Pentru Șincăi, unirea trebuia să rămîină la acceptarea celor patru puncte ale actului din 1700. Primirea de mai mult o socotia ca o înstreinare desăvîrșită a bisericeii noastre și propaganda pe care unii, fie dintre ai noștri, fie dintre streini, o făceau ca să apropie cît mai mult pe credincioșii Ardealului de biserica romană o privia ca primejdioasă. Părerea lui despre unire o găsim hotărît exprimată în cuvintele :

„Se află nebuni ca aceia carii gîndesc că greco-catolicii pentru că se numesc uniți trebuie să fie supuși romano-catolicilor ; ci înțelepciunea arată că a fi unit cuiva atîta însemnează cît a fi lui asemenea, și nu supus” (III, 319).

Independența lui de gîndire se întîlnia cu sentimente nobile, așa că îl vedem luînd totdeauna apărarea celor asupriți. Sufe-

rințele țaranului nu-l lăsau nepăsător și amintindu-le muștra pe aceia care, chiar ca români, nu se arătau mai omenoși față de cei de jos :

„Proștii la atîtea ajunsese pe vremea mea de se vindea ca dobitoacele fără de loc... Și altele mai multe făcea domnii cei pămîntești cu beții români, mai vîrtos domnii aceia carii se lăpădase de neamul, legea și credința românilor, din carii erau prăsiți, numai ca să-și poată tagădui neamul și să se arete a fi de neamul unguresc” (II, 214).

Asupra tuturor problemelor în legătură cu viața poporului nostru Șincăi ținea, prin urmare, să-și spună părerile și în ele puneă toată puterea convingerilor lui, cum și o înțelegere luminată. Cercetarea trecutului îl făcuse să-și dea samă de împrejurările care ne fuseseră vrăjmașe, se împotrivise să fim ceea ce am fi putut cu toate acestea, dar în sufletul lui trăia credința că viitorul ne va fi mai darnic, va aduce înșenări în jurul nostru, și spre această credință îndemna și pe alții. Cereă însă un lucru : să ne dăm mai bine samă de ce ne fuseseră neprielnici, de ce ne întunecaseră viața, pentru că numai așa vom putea vedea zile mai bune.

Istoria pentru Șincăi era dătătoare de învățăture, ca și pentru Micu, care o numea „dascalul tuturor lucrurilor”. Și istoria noastră, după Șincăi, ne învață mai ales că tot ce am avut să suferim a plecat — cum spunea, am văzut, și în altă parte — din greșeli ale noastre și din multe neajunsuri din partea streinilor :

„Vai neamului românesc, și iarăși vai ! carele uitîndu-și viața și semînta geme supt jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru neînvațatura, nedragostea între sine, nepriceperea sa și vicleșugul neamurilor celor streine care cu frumoase pretesturi... înșală pre beții români de-i stăpînesc și în zioa de acum... Se înșală și astăzi mulți din neamul românesc de mai mult cred celor ce nici le fuge, nici le muge de dînșii decît celor ce sînt de neamul lor și mai se sfarmă pentru binele lor. Căci sîngele nu se face apă, precum este zicala” (II, 337—338).

Printre cei care ne-au asuprit mai mult și a căror perfidie nu am înțeles-o de multe ori, Șincăi pune în primul rînd pe unguri. Dacă însă ei ne-au prigonit fără preget, la ce le-a folosit, spune Șincăi, această îndîrjire ? Trăind în mai bună înțelegere cu noi, ar fi fost și spre folosul lor. În ce fel ? Șincăi exprimă cu acest prilej o părere care merită să fie relevată, părerea că :

„Ungurii cei vestiți mai înainte în toată lumea de atunci au început a merge înapoi ca racii de cînd s-au despărțit românii și s-au însoțit cu alte neamuri” (II, 3).

Nobilimei ungurești, hrănită cu sânge românesc, Șincai îi cerea, prin urmare, semne de recunoștință, cum tuturor ungurilor le lăsa a înțelege că învrăjbirea cu românii a fost spre paguba lor. Cuvinte pierdute în pustiu, cum desigur că Șincai își dădea singur sama din ceea ce-i arătase istoria, tot trecutul nostru, așa cum munca lui, de o viață întreagă, căutase să-l deslușească pentru ca să ajute altora ducerea mai departe a cercetărilor care-l pasionase și pentru ca să-și împlinească o datorie față de neamul lui.

PETRU MAIOR

Al treilea dintre învățații transilvăneni care au pus bazele școlii latiniste este Petru Maior. Activitatea lui întregeste pe aceea a lui Micu și Șincai. În multe puncte vom vedea că ideile lui reproduc, aproape în aceeași formă, pe cele susținute de cei doi contemporani ai lui, dar alături de acestea vom găsi la Petru Maior o dezvoltare a principiilor care-i călăuzise pe ceilalți, cum și păreri personale, duse la exagerări de multe ori, dar avînd valoarea lor pentru vremea de atunci.

Asupra vieții lui Maior avem mai puține informații și ele au fost culese în biografia pe care a dat-o At. Marienescu, în discursul său de recepție la Academie (*Anal. Acad. Rom.*, seria a II-a, t. V, 31 urm.). La datele adunate de Marienescu vin să se adauge acelea pe care le găsim într-o broșură a lui Petru Maior, *Răspuns la cîrtire*, care, necunoscută mai înainte, s-a retipărit în *Revista critică-literară*, II, 68, 123.

Petru Maior era de loc din Căpușul-de-Cîmpie. Data nașterii sale nu ne e cunoscută; ținînd totuși samă că la 1774 a plecat la Roma împreună cu Șincai și că trebuia să aibă cam aceeași vîrstă cu acesta, putem presupune că s-a născut pe la 1753, 1754. Cele dintîi studii le-a făcut la Oșorhei, Cluj și Blaj. Ducîndu-se la Roma în 1774, a petrecut acolo pînă în 1779, studiînd filozofia și teologia. La întoarcere s-a oprit la Viena, unde a stat un an ca să învețe dreptul canonic (*Rev. crit.-lit.*, II, 126). La 1780 e numit profesor la Blaj pentru logică, metafizică și dreptul natural „între care deregătorie patru ani cu atîta nevoită au petrecut cît din școala lui ieșiți bărbați se feceră floarea românilor și în clir și în politie” (*ibid.*). Primind în timpul acesta hirotonirea, în 1784, cînd trebui să părăsească Blajul din cauza intrigilor episcopului Bob, i se încredință parohia Reghinului și protopopiatul Gurghiului, în eparhia Făgărașului.

Cei cincisprezece ani pe care i-a petrecut în parohie au fost pentru el un prilej să ajute ridicarea celor de jos, să fie sfătuito-
rul luminat al celor rămași în urmă de care nici preoții nu se prea îngrijiau, pentru că, după cum spune Maior, ei singuri erau înapoiți, „cu așa puțină învățătură cît se aflau unii carii mai nu-și știau numele iscăli” (*ibid.*). Cît bine a făcut în parohia lui „spre creșterea cuceriei, spre cultura și folosul neamului românesc”, se vede din *Răspunsul* pe care l-a dat — nu sub numele său — celor care lăsau să se audă cîrtiri împotriva lui: „Prin toate satele au rînduit și au întetit feciorii și fetele, mici și mari, să meargă la diacul bisericei a învăța lucrurile cele creștinești; și părinților le-au poruncit ca să facă pre fiii săi cele ce au învățat să le procească acasă în toate zilele... Cu această mijlocire învățară și părinții de la fiii săi auzind adeseori... Mergea Petru Maior prin sate unde, adunînd pruncii, făcea examen... Vara umbla pe cîmpuri, prin păduri, unde știa că sînt adunați pruncii a paste vitele și văzîndu-i îi striga la dînsul, carii cunoscîndu-l îndată alergau cu toții acolo și el îi întreba cele ce au învățat și de nou îi mai învăța și-i lumina... Așa s-a purtat Petru Maior cu învățătura pe locurile acele” (*ibid.*, 128). Pildă frumoasă de luminător al sufletelor, de cărturar care se crede dator să împărtășească cît mai multora darurile minții lui.

La 1800 Petru Maior părăsește Transilvania, ducîndu-se la Buda unde avea să i se încredințeze funcția de „craiesc revizor” al cărților pe care o avusese și Micu. Aceasta dădu îndată prilej răuvoitorilor lui să spună că a părăsit îndatoririle bisericești. În răspunsul pe care l-a publicat și pe care l-am mai amintit, Petru Maior venia să înlătore această insinuire, arătînd că, de fapt, nu lăsase parohia și protopopiatul lui, că aparținea încă diecesei Făgărașului și primise dezlegare de la episcopul din Blaj să se ducă la Buda ca să fie spre folosul alor săi și acolo: „nu ca să iasă din eparhia Făgărașului s-au dus Petru Maior la Buda, ci ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc” (*Rev. crit.-lit.*, II, 124). Ce-l îndemnase să părăsească Reghinul, ori cu cîtă rîvnă ar fi ținut să mai lucreze acolo așa cum am văzut, era, fără îndoială, dorul lui să ia parte cît mai activă la mișcarea culturală și să poată avea înlesniri pentru tipărirea scrierilor de mult începute. Probabil că și alt motiv îl determinase să ia această hotărîre, anume neînțelegerile cu episcopul Bob, ale cărui porniri le cunoaștem și despre care dînsul nu se sfia să-și spună părerile; îl judeca aspru, printre altele pentru că era dat „la adunarea de bani” și nu avea „vrere spre oamenii cei învățați” (*Ist. pentru începutul românilor*, ed. 1834, 258). De la 1800 pînă la 1821,

cînd a murit (la 14 februar), Petru Maior pare să fi stat fără întrerupere la Buda — amănunte asupra vieții lui în acest timp ne lipsesc. În tot timpul cît a petrecut acolo, activitatea lui a fost din cele mai rodnice, atunci a tipărit dînsul cea mai mare parte din scrierile sale.

În ordinea lor cronologică — le amintim întîi astfel, rămî-nînd să analizăm mai departe pe cele mai însemnate — scrierile lui Petru Maior sînt acestea : *Procanon*, redactat la 1783 ; rămas mult timp necunoscut, s-a tipărit de C. Erbiceanu, la 1894, după un manuscris lacunar la sfîrșit ; *Protopapadichia* (1795) ; din el s-au publicat numai cîteva fragmente în *Sionulu romanescu* al lui Gr. Silași, Viena, 1865, 1866 ; *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809 ; *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea fiilor morți*, Buda, 1809 (scopul lor e arătat astfel în prefață : „Pentru ajutorul preoților, carii deobște mai mulți îngroapă prunci în popoarele sale decît de cei în vîrstă, am întocmit întru acest chip aceste cincisprezece didahii pentru creșterea fiilor. Carea titulă nu pentru aceia o poartă în frunte aceste didahii, că doară osebit încuviințate ar fi jalnicii vremi a îngropăciunii pruncilor, ci pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învățatura cea pentru creșterea fiilor, cu atîta mai vîrtos e de lipsă la astrucarea pruncilor a cuvînta pentru creșterea fiilor ; că fiind umiliți cu inima întru acest timp părinții, mai cu deadins, auzind datoria care o au ei spre creșterea fiilor săi, se căesc pentru greșelele cele întru creșterea fiilor sau cu știința sau cu neștiința pînă aci făcute, și cu aceia se deșteaptă și se îmbărbată spre datornica creștere a fiilor celor rămași în viață”) ; *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, Buda, partea întîi, 1810 ; partea a II-a și a III-a, 1811 (în precuvîntare arată astfel ce l-a îndemnat să tipărească aceste predici : „nu e îndoială că preoții, carii sînt păstori sufletești... în toate zilele, dar mai vîrtos în sărbători strînsă detorie au a face învățatură poporenilor săi. Însă, precum mulți cu laudă împlinesc detoria aceasta, așa unii nu o dată sînt siliți a ținea buzele închise, nu că doară nu ar avea învăpăiată rîvnă spre propoveduirea cuvîntului lui Dumnezeu, ci lipsa cărților, de unde se poate scoate mîntuitoarele învățături, neîndrăzneți îi face pre ei. Că acele Căzânii, care se află prin bisericile noastre, măcar că multe frumoase cuvinte cuprind în sînul său, totuși nu sînt așa întocmite ca sau preotul să poată culege dintr-însele dese învățături, care să le zică de rost înaintea poporului, sau înse dovedele

că țesătura lor să poată îndupleca cerbicea multor creștini de acum, întru carii nu numai s-au răcit dragostea, ci cu totul e înghețată și inima lor, ca stîlpul întru carele se prefăcu muierea lui Lot pentru neascultare, se află învîrtoșată și împietrită”) ; *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, cu două adausuri ; *Disertație pentru începutul limbei românești* ; *Disertație pentru literatura cea veche a românilor* s-a retipărit la 1834 de I. Mălinescu și la 1883 de „Societatea Petru Maior” ; *Istoria Bisericeii românilor*, Buda, 1813 (tipărită numai în parte de Maior ; ce rămăsese inedit s-a publicat de Cipariu în *Acte și fragmente*, 129—137, 145 urm.) ; *Animadversiones in recensioem historiae „De origine Valachorum”*, Buda, 1814 ; *Reflexiones in responsum Domini recensentis viennensis ad „Animadversiones”*... Buda, 1815 ; *Contemplatio recensiois...*, Buda, 1816 ; *Intîmplările lui Telemah*, Buda, 1818 (trad. nu direct din franțuzește, ci din italienește) ; *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi și Dialogu pentru începutul limbei române*, Buda, 1819 (acestea sînt cunoscute numai din *Dicționarul de Buda*, unde sînt tipărite la început, dar despre aparițiunea lor în 1819 se vorbește în ediția *Ist. p. începutul Rom.* a lui I. Mălinescu unde, la pag. 262, reproducîndu-se *Dialogul*, se spune : „*Dialogu* carele se află în *Orthografia* cu litere stremoșești... tipărită întîiu 1819”) ; *Lesicon românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc*, Buda, 1825, cunoscutul *Dicționar* de Buda la care Petru Maior a dat colaborarea sa. Pe lîngă acestea se pot aminti cîteva fragmente cu privire la gramatica limbei române pe care Maior le-a scris în românește și latinește ; ele s-au publicat de Cipariu în *Archivu*, 27, 297, 338, 355, 380 și urm.

Să vedem care sînt ideile exprimate de Petru Maior în aceste scrieri, punînd în evidență pe cele mai însemnate.

Cea dintîi din aceste scrieri aparține literaturii bisericești. *Procanonul* atinge chestiunea unirei românilor cu Biserica din Roma și cuprinde o critică foarte aspră de multe ori a organizației eclesiastice a catolicilor. Ideea principală care se desprinde din *Procanon* e aceeași pe care am întîlnit-o la Șincai, anume că unirea nu trebuie înțeleasă ca un pas spre catolicizarea românilor. Idolatria catolicismului nu trebuie să pătrundă la noi, spune Petru Maior, pentru că multe rătăcirii s-au strecurat în alcătuirea Bisericeii din Apus. Chiar autoritatea, infailibilitatea („nesmîntnicia”) papei e arătată de Maior ca neavînd temeiurile care i se atribuie. Cu multă vervă sînt criticați și preoții și călugării catolici că duc o vicață care nu se potrivește cu rolul lor, ținînd prea

mult la aparențe strălucitoare și trăind cum nu poate fi iertat propovăduitorilor credinței :

„Surle la prînzurile lor ca la praznicul lui Navucodonzor, bucatele dese, șarbii înaintea lor cu frică și cu cutremur, în vârful degetelor pipăind, nu călcînd, necurmați, și nenumărați. Ba unii carii tocmai ar trăbui să se arate cu pilda mai mici, la atîta i-au tras gîndul cel pămîntesc cît, neștiind cum s-ar putea arăta mai mari și mai cu vîlfă, poroncesc cu cîte doisprezece oameni împodobiiți pre umere cu tronul să-i poarte în beserică” (7).

O parte din ideile expuse în *Procanon* aveau să fie reluate, mai discret și sub forma expunerii istorice, în cartea ce avea să apară cu treizeci de ani mai tîrziu, în *Istoria Bisericii românilor*. Aceasta e o lucrare unică în literatura noastră prin faptul că înaintea lui Maior nimeni nu se gîndise să înfățișeze dezvoltarea bisericii noastre de la începuturile ei. În ea Petru Maior a adunat multe documente și mărturii orale și, deși a scris-o în foarte scurt timp — „cu ajutorul nopților celor lungi a unsprezece săptămîni” — se vede că a pregătit-o multă vreme, cum spune în prefață : „dorul cel nestîmpărat, carele pururea l-am avut a cunoaște înîmplările Bisericii românilor, din tinerețele mele m-au îndemnat a culege oriunde aflam vro hîrtiușă în care era scrise lucruri de ale Bisericii românilor... Din pruncie am auzit bucuros pe bătrîni cînd grația despre lucruri vechi ale bisericii și ale vlădicilor, în tinerețele sale văzute și de la părinții lor auzite. După aceea înadins cercam să aflu de acest felii de bărbați vechi de zile și însumi le dam ocazie a vorbi despre lucruri de demult”. Cu această bogată informație *Istoria Bisericii* e o lucrare care și astăzi trebuie consultată de istorici. Ea cuprinde două părți ; cea dintîi urmărește *Istoria cuceriei sau a credinței românilor* ; cea de a doua, *Despre ierarhie*, e consacrată în special episcopatelor din Transilvania ; expunerea trebuia să meargă pînă la începutul secolului al XIX-lea și să cuprindă un capitol despre biserica românilor de peste Dunăre, dar partea aceasta nu s-a tipărit de Maior și se pare că lipsia în manuscrisul după care Cipariu a dat continuarea în *Acte și fragmente*. Tendința principală a *Istoriei Bisericii* este aducerea de dovezi pentru a se arăta că creștinismul este foarte vechi la noi, și de aceea Petru Maior caută să probeze că odată cu colonizarea Daciei s-a răspîndit și legea lui Cristos la noi, mulți din coloniștii aduși aici fiind pătași ai credinței nouă. Faptul acesta nu-l poate dovedi, firește, cu bune temeiuri Petru Maior, dar părerea lui se întîlnește cu adevărul cînd susține că elementele fundamentale ale creștinismului nostru sînt latine, că nu le-am primit de la slavi, cum voiau cu orice preț să dovedească istoricii streini

ca Engel și Sulzer. Stabilirea acestui fapt era pentru Maior preocuparea de căpetenie și istoria cea mai veche a bisericii noastre i se înfățișa în chipul acesta deplin limpezită, așa că asupra altor chestiuni a trecut repede pentru a ajunge la unire, care e privită de dînsul cu rezervele la care ne așteptăm după ceea ce cunoaștem din *Procanon*. Partea din urmă are însemnătatea că aduce un material prețios pentru istoria bisericii din Transilvania.

Pentru cunoașterea părerilor filologice ale lui Petru Maior trebuie să ne adresăm la cele două *Disertații* publicate la sfîrșitul *Istoriei pentru începutul românilor* (cîteva observații asupra limbei se întîlnesc, dealtfel, și în paginile acesteia), la *Dicționarul* de Buda și la fragmentele de gramatică publicate de Cipariu. Cu privire la latinitatea limbei române, Petru Maior aduce un punct de vedere nou, care îl desparte de ceilalți doi învățați ai școalei latiniste. Pe cînd Micu și Șincai credeau că limba română a rezultat din coruperea latinei clasice, Petru Maior vine să exprime o părere care se întîlnește cu aceea pe care aveau s-o ia ca punct de plecare filologii de mai tîrziu, cei care au pus bazele științifice ale romanisticii — părerea anume că limba română derivă din latina populară, nu cea literară, clasică. Petru Maior înțelesese că alături de latina scrisă „gramaticească”, așa cum ni s-a păstrat în operele lui Cicero, Tit Liviu ș.a., a existat latina vorbită, latina întrebuintată de popor, și aceasta trebuia pusă la baza limbei române :

„Cum că alta au fost limba latinească cea îndreptată sau corectă și alta cea ce resuna în gura poporului latinesc și cum că cea fu născută din ceasta și drept aceea limba latinească cea proastă sau a poporului cu dreptul se zice mamă limbei latinești cei corecte însași natura seau firea corecției destul de chiar arată...

Limba românească e aceea limbă latinească comună carea pre la începutul sutei a doua era în gura romanilor și a tuturor italianilor.”

Ist. p. încep. rom., ed. 1834, 233, 236 ; cf. *Dicț.* de Buda, 63 ; *Arhivul* lui Cipariu, 27.

Privind astfel originile limbei române, Petru Maior apare superior pe terenul filologic lui Micu și Șincai. El a arătat intuiție mai ageră, și pentru a dovedi legăturile limbei noastre cu latina vulgară dînsul recurge la un material de informație care nu se găsește la ceilalți doi învățați : îl vedem citînd inscripții pentru a descoperi forme latine vulgare ; ceva mai mult : studiînd formele românești, le compară cu cele din alte limbi romanice, în special din italiană, întrebuintînd — firește, cu sîngăcii ușor de

înțeles pe vremea lui — o metodă care avea să ajungă mai târziu la adevărata ei îndrumare științifică.

Dar dacă Petru Maior a plecat de la o idee care se întemeia pe adevăr, concluziunile la care a ajuns l-au îndepărtat de la calea bună pe care pornise. Urmărind mai departe dezvoltarea limbei române, părerea la care se oprește este că ea s-a efectuat fără amestec de elemente streine, autohtone. Că dacii ar fi influențat graiul nostru, aceasta nu voia s-o creadă Petru Maior. Un fapt însă pe care nu-l putea contesta era prezența în limba română a unor forme pentru care nu găsea echivalente nici în latină, nici în alte limbi. Dar asemenea forme, venia să spună dînsul, pot fi ușor explicate admițînd că sînt de origine latină. Și teoria pe care o formulează cu acest prilej este următoarea: limba latină, aceea care era vorbită în Latium și cu vremea s-a întins peste tot teritoriul Italiei, venind în atingere cu diferitele graiuri locale, cu dialectele italice, a primit de la acestea unele elemente care, deși necunoscute nouă, au putut totuși să existe și să fie transmise limbei române prin vorbirea coloniștilor așezați în Dacia: „au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părți ale Italiei care la italieni de mult acum au pierit, iar la români să mai țin?” (*Ist. pentru înc. rom.*, 237; cf. *Dict. de Buda*, 73). În chipul acesta explică Petru Maior particularitățile caracteristice ale limbei române, cum sînt sunetul *i* și postpunerea articolului; asemenea particularități sînt socotite de el ca transmise din graiul coloniștilor veniți în Dacia și nicidecum ca urme de înrîurire streină (*ibid.*, 133, 243).

Asemenea credințe filologice era firesc să-l ducă pe Maior la convingerea că limba română și-a păstrat mai bine caracterul primitiv, e mai curată decît toate celelalte limbi derivate din latină. Hotărîtoare pentru această convingere a sa era compararea între română și italiană, care, după dînsul, pune în evidență alterările numeroase pe care aceasta din urmă le-a suferit prin amestecul cu alte limbi:

„Resbătînd în Italia și lungă vreme domnind acolo gotii, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vîrtos se schimonosi limba cea de obște latinească seau italienească...”

De oară ce dară... limba latinească cea comună după vremea eșirei din Italia la Dachia cumplete schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba românească e mai curată limbă latinească a poporului roman celui vechiu decît limba italienească cea de acum și mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum au

fest limba romanilor celor vechi decît din limba italienească cea de acum”.

Ibid., 236; cf. și *Dict. de Buda*, VI, 64.

Apărînd teoria purității limbei noastre, Petru Maior nu a putut totuși contesta influența pe care au avut-o slavii la noi. Aceasta îi apărea evidentă cînd lua în seamă unele cuvinte românești asemănătoare cu cele slave. Dacă despre cîteva din ele credea că au fost luate de slavi de la români (*Dict. de Buda*, 84), pentru altele nu se putea să nu admită că sînt împrumuturi slave la noi. Această „pîngărire” a limbei române prin amestecul de elemente slave i se părea însă că nu lăsase urme prea adînci, nu alterase latinitatea graiului nostru. De altă parte, pentru ca să redea limbei române deplină puritate, Petru Maior găsisese soluția în eliminarea tuturor slavismelor, cerînd pentru aceasta ca românii să se înțeleagă să nu le mai întrebunțeze:

„Nu putem tăgădui că în limba românească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună... Înșă slovenii de țesetura limbei românești cea din lontru nice cum nu s-au atins, ci aceea au rămas întreagă, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoșii românilor, în Dachia. Ci și cuvintele care sînt de la sloveni vîrîte în limba românească prea lesne se cunosc și ușor ar fi de s-ar învoi românii spre aceea a le scoate și a face curată limba românească.”

Ibid., 236; cf. 14.

De la cercetarea limbei, Maior ajungea astfel la reforma ei. Preocupat de înnoirile care ar trebui aduse, îl vedem exprimînd și în această privință unele păreri drepte, astfel cînd propune să se introducă termeni din latină și din limbile înrudite cu a noastră, pentru că numai astfel vom putea îmbogăți mijloacele de exprimare:

„Unde întru științele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le este slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească și sîrbilor și rușilor de la limba slavonească cea din cărți, așa și noi toată cădînta avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească.”

Ist. Besericiei, 183.

Alte schimbări cu privire la limba literară, la felul ei de scriere în special, îl duceau la aceleași păreri cu ale lui Micu și Sîncăi — erau doar hotărîte în programul școalei latiniste. Arătînd că noi multă vreme a trebuit să scriem cu litere latine (*Ist. pentru înc. rom.*, 250) și numai târziu slavii „cu vîclenie” au venit să ne învețe să scriem cu slovele lor, Petru Maior a îndemnat sta-

torinic să ne întoarcem la alfabetul latin, și aceasta în scrierile „politicești”, pentru că în cărțile bisericești admitea, la fel cu Șincai, că se pot păstra caracterele slavone :

„Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărțile bisericești... Se cade noi românii, fiind de sînge romani și aceleași slove avîndu-le mai demult, afară de biserică iarăși să scriem cu slove latinești, ca să ne curățăm odată limba de varvarie. Toți ereticii a tuturor limbilor din Europa, cari tocma sînt tăiați de către Biserica Romei, întrebuintează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă cele latinești, apoi fiii Împărăției, românii, din bună voia lor să rămîna lipsiți de vestierul lor cel strămoșesc ?!”

Ist. pentru înc. rom., 257 ; cf. Dict. de Buda, 72.

Părerile asupra scrierei cu litere latine sînt arătate de Petru Maior în *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi*. Ideea de la care pleca scriind acest tratat era că ortografia noastră trebuie apropiată de cea italiană (deci să scriem *ce, ze, chi, ghi*). Pentru redarea sunetului special românesc *ă* propunea pe *a, e* cu un apostrof deasupra, după cum *ă* e rezultat din *a* ori din *e* latini ; aceleași semne, în plus *i*, tot cu apostrof, le admitea pentru *î* ; diftongii *ea, oa* recomanda să fie scriși cu *ê, ô*, iar pentru consoana *z*, cînd derivă din *d* latin, propunea *đ*. Cu unele modificări, ortografia aceasta a fost urmată mai tîrziu, și dacă mai amintim că Petru Maior a fixat semnele *ș, ț*, putem spune că lui îi datorim unele îndrumări bune pentru ortografia noastră.

Dar activitatea lui filologică nu s-a oprit aici. Ei îi datorim în parte și *Dicționarul* de Buda, care e cel dintîi dicționar etimologic al limbei române. Elaborarea și tipărirea lui are un întreg istoric. Din prefață și din manuscrisele păstrate la Oradea-Mare se vede că dicționarul acesta a fost început de Samuil Mîcu. După moartea acestuia lucrarea intră în mîinile lui V. Coloși (Colossi) care începuse de asemenea un dicționar, cum se vede dintr-un manuscris de la Oradea-Mare purtînd data de 1805 (*Paucula quaedam excerpta e dictionario valachico-latino-ungarico-germanico* ; v. Anal. Acad. Rom., seria a II-a, t. II, 212). Sub forma revăzută¹ și adăusă de Coloși, dicționarul începe să se tipărească și o foaie din această primă ediție s-a păstrat în biblioteca Universității din Iași, alăturată la manuscrisul unui alt dicționar, din 1803, acela al lui Crișan, cu totul deosebit de cel de Buda și interesant în felul lui pentru că dă multe forme dialectale (v. Ar. Densușianu, *Din istoria Lexiconului de Buda*, în *Rev. critică-lit.*,

IV, 193 urm. ; cf. 33). Tipărirea s-a oprit însă din cauză că manuscrisul nu ajunsese la o redacțiune satisfăcătoare și, înîmplîndu-se să moară Coloși, dicționarul fu încredințat, în urma recomandățiunei episcopului Samuil Vulcan, lui I. Corneli. Nici acesta nu putu să-i dea redacțiunea așteptată, așa că în 1820 fu însărcinat Petru Maior cu revizuirea întregii lucrări. Dînsul modifică părțile ce nu-l mulțumiau și adăugă etimologiile cuvintelor lăsate neexplicate de predecesorii săi, cum și formele corespunzătoare din italiană, franceză, spaniolă, dar nu putu da din munca lui mai mult, pentru că după cîteva luni moartea veni să-l despartă de această operă în care ar fi vrut să pună toată știința lui filologică. Maior ajunsese să revadă dicționarul pînă la litera *H* și la moartea lui partea rămasă neterminată fu redactată de I. Teodorovici și A. Teodori și dicționarul putu astfel să apară la 1825. Așa cum se înfățișează, *Dicționarul* de Buda e o operă remarcabilă prin munca de peste treizeci de ani depusă în ea de cei care s-au perindat ca să o desăvîrșească și prin noutatea ei în literatura noastră filologică. Sînt, desigur, multe lipsuri în el, mai ales în ce privește etimologia cuvintelor. Cînd, de pildă, *abur* (scris *abore*) e derivat de *vapor* „per aphoeresim et antithesim”, *blană* din *planca*, „mutato *p* în *b*”, *brînză* din *prandium*, „id enim est pauperorum prandium cum polenta”, *cofă* din *cupa* ș.a., asemenea derivațiuni ne fac să surîdem astăzi, pe cînd lui Maior și celorlalți colaboratori li se păreau absolut sigure. De relevant totuși că în cursul redacțiunei dicționarului păreri eronate au fost rectificate, lăsîndu-se să intervie uneori o critică mai bine călăuzită. Astfel — pentru ca să cităm un exemplu — pe cînd Maior în tratatul latin asupra *Ortografiei*, retipărit la începutul dicționarului, dădea, ca etimologie pentru *tîlhar*, pe latinul *telifer*, „quia latrones tela ferunt” (pag. 20), etimologia aceasta a fost părăsită în corpul dicționarului — probabil de Teodorovici și Teodori — dîndu-se, unde e înșirat la rîndul lui cuvîntul *tîlhar*, derivarea din ung. *tolvaj*. În starea cercetărilor filologice de acum o sută de ani rătăcirii în felul celor amintite erau firești și ar fi o greșală, un zel pedant să judecăm *Dicționarul* de Buda după cunoștințele filologice de azi, sprijinite de metodele care, încetul cu încetul, au ajuns să fie fixate. Să nu ne mirăm iarăși dacă această lucrare lexicografică nu ne mulțumește și în alte privințe, astfel cînd constatăm o contrazicere între ce ne aduce dicționarul și principiile formulate de Petru Maior. Am văzut că dînsul admitea, cu o ageră intuiție, că limba română derivă din latina vulgară, dar în dicționar cuvintele sînt derivate totdeauna din formele clasice. Principiile au rămas, prin urmare, neaplicate în practică. Dar se putea altfel ?

¹ În ediția de bază : revăzută (n. ed.).

Pe vremea lui Petru Maior, deși se putea vorbi de latina vulgară, totuși particularitățile ei nu erau cunoscute, deoarece studiile despre ea nu erau încă fixate pe bazele științifice care au dat rezultatele de care ne folosim astăzi. De unde putea ști, de pildă, Petru Maior că o formă ca *măr* derivă din latinul vulgar *melum*, nu din clasicul *malum*, când nu se ajunsese să se stabilească nici prin compararea limbilor romanice, nici prin atestări directe din latină existența lui *melum*? De aceea dînsul scria *măru*, apropiind forma românească de clasicul *malum*, pe cînd dacă ar fi cunoscut forma adevărată care e la baza ei și urmînd principiul etimologic cum era de părere, ar fi trebuit să scrie *mēru*. Insuficiențele, inconsecvențele *Dicționarului* de Buda își au, prin urmare, explicațiunea lor și nu trebuie să ne lăsăm prea mult influențați de ele cînd e să judecăm valoarea acestei opere care în împrejurările în care a apărut e una din cele mai de samă pe care le înregistrează istoria filologiei noastre.

Rămîne să ne ocupăm de altă scriere a lui Petru Maior, aceea care l-a pus în rîndul istoricilor noștri de frunte.

Istoria pentru începutul românilor în Dacia a fost scrisă, cum se vede din titlu, pentru a arăta originea noastră. În gîndul lui Maior, deosebindu-se într-aceasta de Șincai, nu a fost să dea o istorie a poporului nostru pînă în timpurile mai nouă. Pe el îl preocupau mai mult începuturile vieții noastre naționale, pentru că din lămurirea lor mai ales știa că are să răsără conștiința pe care trebuie să o avem de noi înșine. Scopul lui îl arăta limpede în cuvintele din prefață :

„Cugetul meu este nu întreagă istoria românilor a o țese, fără cele ce mai vîrtos se țin de începutul lor în Dacia, din vechi scriptori, pentru aceia a le înșămna ca văzînd românii din ce viță strelucită sînt prăsiți toți să se îndemne stremoșilor săi într-o omenie și în bună cuviință a le urma“.

Voia în același timp să răspundă celor care ne ponegriau, celor deprinși „a vomî cu condeiul“ asupra noastră și care nu mai trebuiau cruțați, pentru că :

„cu cît românii mai adînc tac, nemica respunzînd nedreptilor defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă spre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori“.

Începînd povestirea sa de la colonizarea Daciei și ducînd-o, cu priviri, și asupra istoriei românilor de la sudul Dunărei, pînă la domnia Asăneștilor (cu un scurt adaus despre „împărații românilor preste Dunăre pînă la venirea turcilor“), Petru Maior ținea, întocmai ca Șincai, să dovedească întîi originea noastră latină și

pentru aceasta, ca istoric, aducea argumente care se întîlneau cu acelea pe care se razimă în teoriile sale filologice.

Începuturile poporului nostru i se arătau foarte limpezi lui Petru Maior. Cucerirea Daciei se întîmplase, după părerea lui, în împrejurări nici că se putea mai prielnice pentru ca elementul latin să se păstreze fără nici un amestec cu cel strein. Războaiele cu dacii le socotim așa de hotărîtoare în urmările lor că cea mai mare parte din ei au trebuit să piară și cei care mai rămăsese au fost desigur siliți să părăsească pămîntul lor. Amestecul cu autohtonii nu s-a putut întîmpla, își zicea Petru Maior, nici prin căsătorii între coloniștii romani și femeile dace, pentru că mîndria de rasă era una din însușirile strămoșilor noștri :

„Cine... fără prejudicare va socoti lipsește să creadă cum că dachii, îmbulziți de cunoștința răutăților sale celor dăcești, carii au avut timp nu au așteptat să dea față cu romanii, nice nu au mai rămas nici unii în Dacia, ci precum mulți, neputînd scăpa dinaintea romanilor, ci înde ei se omorîră, așa aceștii cu mueri și cu prunci cu tot au fugit, precum se și văd în Columna lui Traian...“

Însăși strălucirea singelui roman încă destul era a împedeca pre romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum era muerile dache... La romani era ocară a se căsători cu mueri de alt neam... De aceea este că și astăzi oamenii poporului românesc atîta se feresce de a se căsători cu mueri care nu sînt române“ (7, 14).

După ce, cu asemenea argumente, își liniștea gîndul că s-ar fi putut să se întunece noblețea noastră în atingeri cu „barbarii“, Petru Maior se îndrepta spre altă problemă, tot așa de neliniștitoare, din istoria noastră. Era aceea a continuității elementului românesc în Dacia. Găsindu-se în fața unor adversari ca Sulzer, Eder și Engel, care lăsase să se răspîndească „fabula“ despre părăsirea Daciei în veacul al III-lea, Petru Maior nu se putea să nu se gîndească la spulberarea acestei născociri, și în căutarea de dovezi îl vedem oprindu-se cam la ce ne e cunoscut din altă parte, din *Cronica* lui Șincai. Și dînsul se adresa numai la judecata firească pentru ca să apere convingerea că pe pămîntul Daciei nici o clipă nu s-a întrerupt viața romană și cea românească. Dacă împăratul Adrian se gîndise într-un moment să lase în voia soartei provincia de curînd cucerită, în cele din urmă a trebuit să părăsească acest gînd. Și dacă aceasta nu se putuse întîmpla pe vremea lui Adrian, era oare cu puțință să se hotărască așa ceva mai tîrziu, sub Aurelian, cînd populația romană era legată mai mult de țara nouă prin puterea vremii, a deprinderilor, a sentimentului de așezare statornică pe locuri unde se perindase mai multe generații?

„Dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecase romanii în Dachia, cu neputință fu a-i mișca pre romani... cu cât mai cu neputință era pre romanii căsași a-i scoate din Dachia și a-i așeza aiurea în zilele lui Aurelian...

Mai la două sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimiși, era așezați în Dachia, țeară desfătă... Cine e atîta nesimțitoriu carele să nu știe că tuturor oamenilor atîta le este dulce și vrută patria întru carea sînt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposăți se odihnesc cît tocmai de ar fi și slabă țeară și cu multe necazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se plece a-și lăsa patria?“ (29—30).

Istorigește, continuitatea noastră în Dacia nu era dovedită de Petru Maior, cum am văzut că nu izbutise nici Șincai. Invo-cînd bunul-simț, recurgînd la raționamente logice și căutînd să impresioneze prin fraze patetice, dînsul credea că nu i se poate cere mai mult pentru ca să dea răspunsul într-o chestiune exploatată cu anumite intenții de dușmanii noștri.

Rămînea încă un punct din istoria noastră asupra căruia Petru Maior trebuia să-și aducă părerea lui. Era conviețuirea noastră cu slavii și urmările ei. Această conviețuire nu se putea să nu o recunoască, dar efectele ei căuta să le reducă la cît mai puțin. Și tratînd chestiunea din punct de vedere istoric — fără totuși să stăruiască asupra ei în măsura în care ne-am aștepta — dînsul vine să introducă și considerațiuni filologice, pentru a ajunge la concluzia pe care am văzut-o cînd am cercetat teoriile sale asupra limbei, anume că amestecul cu slavii, deși a existat, totuși nu a alterat caracterul nostru de popor latin. Înriurirea slavă îl turbura însă din alt punct de vedere, acela al culturai noastre, găsind că din cauza ei am rămas multă vreme în întunec (cf. *ibid.*, 253). Și totuși, dacă Petru Maior ar fi fost mai obiectiv, dacă ar fi privit faptele cu mai mult spirit critic, ar fi trebuit să recunoască — cum cred că trebuie recunoscut astăzi — că atingerile cu slavii nu au fost numai în paguba noastră. Dacă așezarea slavilor printre noi a avut ca urmare că ne-a despărțit de restul lunei latine, tocmai această despărțire putem zice că a înlesnit dezvoltarea noastră într-un anumit sens, cum și păstrarea individualității etnice cu caracterele care o disting. Soarta noastră ar fi fost desigur cu totul alta dacă nu s-ar fi întîmplat să se interpună între noi și celelalte popoare latine elementul slav. Rămînînd în contact direct cu Italia, am fi fost atrași spre ea și foarte pro-

tabil că am fi ajuns să fim un singur neam cu italienii, cu atît mai mult cu cît și biserica ne-ar fi apropiat de ei, așezîndu-ne în rîndurile catolicilor. În orice rău este și un bine. Slavii ne-au izolat de frații noștri și ne-au împiedicat multe veacuri să ne împărtășim dintr-o cultură mai înaintată, dar lor le datorim — cred, fără să susțin un paradox — că nu ne-am confundat cu elementul latin din Italia și am rămas ca o unitate deosebită în lumea romanică.

Teoriile istorice, ca și cele filologice, ale lui Petru Maior au avut răsunet în lumea învățaților streini, dușmani nouă, și ei se grăbiră să le combată. Curînd după tipărirea *Istoriei pentru începutul românilor* apără o recenzie asupra ei (în *Wiener allgemeine Litteraturzeitung*, 7 decembrie, 1813), recenzie semnată cu inițiala K, sub care se ascundea numele lui Kopitar (ea a fost retipărită de Miklosich în ediția scrierilor lui Kopitar, *Kleinere Schriften*, 230—243). Învățațul slav era o autoritate în chestiuni istorice și filologice, așa că păreriile lui nu puteau trece nebagate în samă. Polemizînd cu Maior, Kopitar spunea că e o nebulie să se creadă că elementul dac a dispărut fără să se amestece cu cel latin. O urmă a acestui amestec o găsea Kopitar într-una din particularitățile cele mai caracteristice ale limbei române, în post-punerea articolului, care, după părerea lui, nu putea fi decît o transmisiune din graiul dacilor. Cu privire la scrierea limbei române Kopitar susținea că e o încercare zadarnică de a introduce alfabetul latin, pentru că nu ar putea fi adaptat la redarea sunetelor românești. Firește, păreriile lui Kopitar nu puteau fi lăsate fără răspuns și Maior publică atunci *Animadversiones*, unde lua punct cu punct afirmațiile adversarului pentru ca să apere din nou vederiile sale. Kopitar trimise atunci o scrisoare lui Petru Maior, rămasă nepublicată, ceea ce-i dădu prilej acestuia să continue polemica și să tipărească un nou răspuns, *Reflexiones*. Răspunsul acesta supără foarte mult pe Kopitar și el publică atunci un nou articol în același ziar din Viena (7 februar 1816; reprodus în *Kleinere Schriften*, 369—371), reproșînd lui Maior că se folosisse de o scrisoare particulară pentru ca să readucă discuția în public. Tonul vehement pe care îl întrebuintă Kopitar provacă un răspuns al lui Maior, vehement și el — pînă atunci amîndoi învățații polemizase pe un ton moderat — și cum Kopitar păstră pe urmă tăcerea, polemica se opri aici, dînd cîștig de cauză în unele puncte lui Petru Maior, deși Kopitar avea incontestabil dreptate în cîteva păreri ale sale, cele care nu porniau din prea multă patimă, pe care și dînsul și-o însușise prin sugestii de la cei care erau vrăjmașii aspirațiilor noastre.

Dacă lupta între Maior și Kopitar se încheie astfel, chestiunile împrejurul cărora ea se dase au continuat să pasioneze pe alții. La 1823 apărură la Halle o broșură, de un anonim, *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind*, și cum ea reedita teorii tendențioase împotriva noastră, un român, Damaschin Bojinca, veni să-i răspundă, apărind vederile lui Maior, într-o cârtică, *Animadversio in dissertationem Hallensem*, 1827 (tradusă și în românește: *Respundere desgurzitoare la cîrtirea cea în Halle făcută*, 1828). Un alt ecou al acestei lupte istorice și naționale îl găsim în broșura lui Teodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*, Buda, 1828, în care autorul căuta să arate cu câteva argumente adause la cele ale lui Petru Maior originea noastră latină. Pe lângă aceste polemici provocate de streini, *Istoria pentru începutul românilor* deșteptă animozități și printre ai noștri. Am amintit că episcopul Bob își îndreptase ura lui și asupra lui Petru Maior. Ea avea să izbucnească mai ales cînd Petru Maior, tipărind *Istoria* sa, venia să vorbească într-un loc (pag. 258) de traducerea făcută de Bob — cu colaborarea rău inspirată, spunea Maior, a lui Samuil Micu — după o carte învechită de teologie a lui Turneli; despre valoarea acestei traduceri Petru Maior se exprima reproducînd cuvintele unui profesor „popistășesc” din Alba-Iulia care spusese că decît ar fi „întors Ioan Bob pre Turneli în românie mai bine ar fi făcut niște roate”. Asemenea cuvinte nu puteau fi iertate de „Vlădică” și, pentru ca să se răzbune, de îndată ce apărură cartea lui Maior interveni să se oprească vînzarea ei. De cererea lui pățimase nu se ținu samă, pentru că printr-o rezoluție a Palatinului Ungariei din 13 octobrie 1813 i se dădu satisfacție lui Petru Maior: cartea lui putu circula mai departe. Învins aici, episcopul Bob recurse la altă cale pentru ca să se răzbune pe cel care-i spunea adevăruri neplăcute, scriînd „cu prea ascuțit condei”. Puse atunci pe unul din lingușitorii lui, pe canonicul Dimitrie Vaida, să publice în 1813 o carte de laude pentru el și de ponegrire a lui Petru Maior. Cartea purta titlul: *Cuvîntări în cînstea Excelenței-sale Ion Bob*, și prefața ei, semnată de Dimitrie Vaida, cuprindea atacuri împotriva lui Petru Maior (v. *Revista crit.-lit.*, II, 158). Însă înainte de punerea în vînzare a acestei cărți, Maior află despre tipărirea ei și, căzîndu-i în mînă prima coală — cu prefața — se hotărî să răspundă la acuzațiunile care i se aduceau. Apărarea lui apărură în 1814, ca și cînd ar fi venit din partea altcuiva și e broșura pe care am amintit-o cînd am dat biografia lui: *Răspuns la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior* (prefața lui Vaida la care se referă Maior aici nu corespunde cu aceea care s-a păstrat în *Cuvîntări*, ceea ce arată că

Vaida a înlocuit-o, deși tipărită, cu alta după ce a luat cunoștință de răspunsul lui Petru Maior).

Asemenea lupte a trebuit să ducă Petru Maior în anii din urmă ai vieții lui. Dar pe cînd polemicile cu Kopitar îl puneau în fața unui om „cu multă învățătură întrarmat” — cum ținea s-o spună — atacurile din partea lui Bob și a celorlalți așa de mici la suflet din jurul lui porniau din patimi meschine, numai din „ocară asupra persoanei autorului”. Atacurile acestea îl înălțară pe Petru Maior și răspunsurile pe care el le-a dat, oricît de personală ar fi nota lor, pun în evidență însușirile lui superioare și mai ales preocuparea statornică de a ajuta, fie ca om al bisericei, fie ca învățat, la împărtășirea sufletului românesc din ce nu-i fusese îngăduit mai înainte.

Își împlinise astfel și Petru Maior, alături de Micu și Șincai, datoria lui către neam. Treimea lor dăduse, timp de o jumătate de veac, ce avea să ne ducă — împreună cu adausul de gînduri, de stăruință al altora — spre înțelegerea ființei noastre închegate din tradiții depărtate și nobile, spre afirmarea numelui de român cu mîndria ce nu vrea să jignească pe alții, ci să arate o conștiință de care trebuie să dea dovadă orice popor care ține să aibă un loc în istoria civilizației. Prin cercetarea trecutului — dacă nu totdeauna călăuzită de mai multă îndemînare științifică, dar pornind totdeauna din convingeri simțite cu puterea care le face să cucească sufletele — cei trei învățați transilvăneni au înțeles că trebuie să pregătească viitorul care ni se cuvenia, și cînd el a ajuns pentru noi, cei de azi, realitate, amintirea lor are sfințenia recunoștinței ce se cade tuturor celor care deschid drumuri de lumină.

RADU TEMPEA, PAUL IORGOVICI,
C. DIACONOVICI LOGA

Dacă activitatea celor trei corifei ai școalei latiniste se îndrumase și spre istorie și spre filologie, aceia care i-au urmat, schimbînd uneori vederile lor, s-au îndreptat cu deosebire spre filologie, lăsînd la o parte istoria. Predilecțiunea aceasta pentru filologie, care atunci se reducea la preocupări gramaticale, se explică prin faptul că reforma limbei, fixarea ei în scris după norme noi, trebuia realizată în primul rînd, pentru ca să se înlătore ce părea moștenire apăsătoare a trecutului, o piedecă în afirmarea categorică a latinității noastre.

Alături de Micu, Șincai și Maior — de Budai-Deleanu vom vorbi în altă parte — întîlnim astfel cîțiva autori de gramatici

asupra cărora se cuvine să ne oprim, pentru ca să cunoaştem sub toate manifestările lor tendinţele care căutau să-şi facă drum, acum un veac, pentru a se da limbii române înfăţişarea ce se credea potrivită cu firea ei.

Lăsînd la o parte gramatica lui Ioan Molnar, doctor „oculist cesaro-craiesc” (după numele lui adevărat Morar), „isvoditor” şi al unei *Retorici* (Buda, 1798) pentru „învăţătura graiului frumos şi a vorbirei împodobite”, gramatică întocmită după planul celei a lui Micu şi Şincai (cu inovaţii de scriere ca *ae* pentru *î*, *dsch* pentru *g* (*e*), *tsch* pentru *c* (*e*) etc.) şi avînd mai mult un scop practic, să înlesnească streinilor învăţarea limbei române, după cum arată titlul (*Deutsch-walachische Sprachlehre*, Viena, 1788; alte ediţii la Sibiu, în 1810, 1823), prima carte care are oarecare însemnătate, după *Elementele* lui Micu-Şincai, e *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, „directorul şcoalei neunite naţionaliceşti prin marele Prinţipat al Ardealului” (Sibiu, 1797). În prefaţă, Radu Tempea arată că împărtăşeşte în mare parte părerile celorlalţi învăţaţi transilvăneni, „carii au adus şi aduc acum roade şi mlădiţe limbii româneşti, curăţind prin multe cărţi care le-au dat şi le dau la lumină toată neghina ce cuprinsese limba noastră”; vorbeşte de „dezrădăcinarea” limbei române, care din pricina înfrirei streine „întelenindu-se, au pierdut măestria grăirii”, iar cînd aminteşte cărţile bisericeşti traduse din slavoneşte, vine să-i mustre pe traducători că au lăsat să se strecoare unele streinisme ca *vreme*, *slugă*, *pricină* în loc de *timp*, *serv*, *cauză*. Cu privire la streinisme, dînsul se ridică iarăşi împotriva lor cînd constata că ardelenii întrebuinţează ungurisme şi nemţisme, ca *tistaş*, *şlofmiţă*, cei din Banat sîrbisme (*istina* ş.a.), iar cei din Ţara Românească grecisme şi turcisme (*piraxi*, *plioforisi* ş.a.). Tendinţele de latinizare ale lui Tempea, cu toate că gramatica sa nu e tipărită cu litere latine, se văd din stăruinţa pe care o pune de a nu se scrie *soare*, *oameni*, *ci sore*, *omeni*, urmînd cum se vede pe Micu, Şincai şi Maior. Dacă pînă aici Tempea merge alături de ceilalţi teoreticieni ai şcoalei latiniste, el se îndepărtează de ei într-un punct, anume cînd vine să-şi exprime părerea cu privire la unele restricţiuni de care trebuie să se ţie samă în modificările ce pot fi aduse limbei noastre. Aceste modificări, spune dînsul, nu trebuie exagerate, pentru că altfel am ajunge să nu mai înţelegem limba cărţilor bisericeşti şi graiul de toate zilele :

„Cu greu este şi va fi... a aduce limba aceasta în cureţenia şi originalul ei, adică în limba veche romanească sau rîmlenască,

căci de ar aduce-o cineva în curăţenie ar fi tocma latinească şi italienească, şi cel ce ar învăţa româneşte aşa limpede, care nu este român, cărţile bisericeşti nu le-ar putea înţelege, nici vorba obştească de acum obicinuită; românul neînvăţat încă socotesc că ar zice că-i schimonoseşti limba părintească.”

Constatarea aceasta se vede bine că Tempea o făcea cu părerea de rău că schimbările nu pot fi duse mai departe, aşa cum ar fi voit şi el, dar ea arată oarecare bun-simţ care a lipsit altora, porniţi pe calea exagerărilor. Într-un alt punct Radu Tempea se deosebeşte de ceilalţi gramatici ardeleni. Pe cînd aceştia adoptase terminologia gramaticală latină, Tempea a căutat să se îndepărteze de ea căutînd în însăşi limba noastră termenii corespunzători, procedeu la care au recurs şi alţii în preocuparea lor de a introduce expresiuni care li se păreau mai potrivite cînd era vorba de a se da o gramatică românească. Găsim astfel la dînsul ciudate adaptări, combinaţiuni, pentru a româniiza termenii gramaticali: vocalele sînt numite „glasnice”; consoanele: „neglasnice”; cazurile: „căderi”; singularul: „singuratec”; pluralul: „multuratec”; declinarea: „aplecare”; substantivele: „starnice”; adjectivele: „mutarnice”; gradul pozitiv: „temeielnic”; comparativul: „alăturător”; superlativul: „covîrşitor”; pronumele sînt împărţite în: „făţeşti, stăpînitoare, arătătoare, întrebătoare, răducătoare, neînsuşite”; modul condiţional e numit „chipul poftirei”, şi alte curiozităţi care s-au întîlnit cu cîteva de acelaşi fel la care s-au oprit gramaticii noştri vechi, fără să fi izbutit să le impună.

Printre cei care au cercetat limba noastră şi au adus păreri cu privire la prefacerea ei, vine rîndul să amintim pe Paul Iorgovici. Acesta era din Banat, unde la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui al XIX-lea exista o mişcare culturală care de obicei e trecută cu vederea, deşi are însemnătatea ei, alături de aceea din alte ţinuturi româneşti de peste munţi. Paul Iorgovici — născut la 1764 şi mort la 1808 — era un om cu multă învăţătură şi viaţa lui aventuroasă, zbuciumată, ne e cunoscută după informaţiile publicate de Aron Pumnul în *Lepturariu*, IV^{II}, 3, şi Iosif Vulcan în studiul său asupra lui Ţichindeal (*Anal. Ac. Rom.*, XIV, 268). Cultura şi-o însuşise în cursul călătoriilor la Roma şi chiar mai departe, la Paris, la Londra, unde nu vedem pînă la dînsul îndreptîndu-se alţi români de peste Carpaţi, şi găsim la el aspiraţiuni de modernizare care l-au călăuzit şi cînd a venit să exprime ideile care i se păreau că pot ajuta la înaintarea limbei noastre. În *Observaţii de limba românească*, Buda, 1799 — scrisese

și un dicționar român-latin-francez-german, care nu ni s-a păstrat, dar a fost utilizat, se pare, de Vasile Coloși la redactarea *Dicționarului* de Buda — Paul Iorgovici nu a ținut să dea o gramatică, după cum s-ar părea dacă ne gândim la titlul asemănător cu acela al gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu, de care ne vom ocupa în altă parte și pe care probabil că o cunoscuse: intenția lui era mai mult să scrie o carte de îndemn cultural, cum se vede și din partea din urmă a ei, care poartă titlul: *Reflecții despre starea românilor*. În prefață dînsul arată clar scopul său, acela de a găsi mijloacele prin care limba noastră ar lua înfățișarea de limbă adevărat cultă, îmbogățită prin expresii nouă, cum nu-i fusese cu puțină mai înainte din cauza împrejurărilor potrivnice înaintării ei: „starea noastră a rumânilor de acumă ne arate chiar că așa departe am căzut din floarea științelor și a limbii cît acumă cuvintele de științe, care s-au întrebuițat în redcina limbii care noi o vorbim, se par nouă în starea aceasta a fi streine“. Ideea de la care pleca Iorgovici e limpede exprimată în cuvintele din urmă; e aceea anume că noi am avut altădată, înainte de a fi copleșiți de streinism, o limbă mai bogată și curat latină, dar oricît s-ar fi întunecat această bogăție a ei putem să o reînviem folosindu-ne de ce s-a mai păstrat în ea, de ce este puterea ei moștenită. Și teoria pe care vine s-o formuleze este că din rădăcinile limbei române, din cuvintele-tip, putem ușor deriva pe acelea care ne sînt necesare pentru redarea noțiunilor care nu au termeni în vorbirea noastră: „tu cititoriule binevoitor, dache vei deschide ochii minții tale și vei strebate la redcina cuvintelor a limbii nostre adevche de vei judeca de limba nostre nu dope parere, ci dope ființa limbii, te vei încredința că cuvintele cele de lipse în limba nostre pentru științe se cuprind înveluite în redcina cuvintelor a limbii nostre, și pentru aceea s-au zeuitat din limba nostre pentru că științele, ca pricina a cuvintelor aceloră, s-au vescezit în limba nostre una cu starea nații“. Aplicînd această teorie, Iorgovici dă un șir de cuvinte care pot fi introduse — sau uneori, după părerea lui, reintroduse — în limba noastră, ca derivate din cele existente, din anumite „rădăcini“. Astfel din *ainte* — un arhaism, dealtfel, înlocuit cu *înainte* — dînsul propunea să se derive *aințare*, *aințement*; din *vedea* — *vezație*, cu înțelesul de „figură“; din *venire* — *advenire*, *evenire*; din *cădea* — *occaz* etc. (aici derivarea o ducea dincolo de limba română, îndreptîndu-se spre formele latine). Iorgovici mergea însă și mai departe în stăruința lui de a introduce unele inovații: recomanda să împrumutăm și de la francezi anumiți tremeni, ca *a avanțirui*, *avanțemint*, așa că el apare printre

cei dîntii care au susținut că limba noastră trebuie îmbogățită prin neologisme.

Cu chestiuni de limbă vedem ocupîndu-se un alt bănățean, C. Diaconovici Loga, care tipărește la 1822, la Buda, o *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*. Părerile lui se întîlnesc cu ale lui Tempea și Iorgovici, pe care se vede că i-a urmat de aproape. Se încearcă și dînsul să fixeze terminologia gramaticală, dar termenii pe care îi alege sînt și mai bizari decît aceia la care se oprișe Tempea, deși adoptă o parte din cei pe care-i întrebuiința acesta: printre vocale, pe care le numește „sunătoare“, distinge pe cele „năsoase“ (*ă, â*); consoanele („nesunătoare“, cum le zice) sînt împărțite în „buzoase“ (labiale), „dînțoase“ și „limboase“ (dentale), „gîtoase“ (gutturale) — o originalitate care ne face să surîdem astăzi. Ca și Iorgovici, pentru că limba noastră este „proastă și scurtă“, propune formațiuni nouă, plecînd de la teme latine; astfel alături de *stare* și recurînd la latină crede că se pot introduce forme ca: *adstare*, *distare*, *estare*, *instare*, *obstare*, *prostare*. Încercări îndrăznețe și prea artificiale, care au rămas fără răsunet, pentru că în altă direcțiune avea să se îndrepte curentul neologic.

SCRIITORII AROMĂNI INFLUENȚAȚI DE CEI DIN TRANSILVANIA

Ducînd spre asemenea preocupări, uneori, cum am văzut, prea mărunte ori căzînd în extravagante, școala latinistă, în prima ei fază, arătase totuși în curs de trei, patru decenii cîtă putere de prefacere a gândurilor cuprindea în ea, ce îndemnuri trezia în sufletul românesc prin stăruința acelor care înțelesese unde trebuia să căutăm îndrumările pentru o cultură națională nouă. Dar înfrîurirea ei — și încă devreme — a mers mai departe decît am putut constata pînă aici. O vedem avînd răsunset într-o parte a românismului de care mulți abia își aduceau aminte ori nu o cunoșteau deloc. Dincolo de Dunăre împrejurările lăsase despărțiți de noi și copleșiți de mai mult întunec înă, timp de atîtea veacuri, pe frații noștri, macedo-românii. Așteptau și ei un semn de reînviere și el veni — în ecouri, adevărat, prea îndepărtate — cînd învățații transilvăneni făcură să se audă chemările lor de trezire a conștiinței naționale. Dintre macedo-români, cîțiva așezați în Ardeal ori la Pesta și Viena, ca negustori sau ca „dascăli“, și stînd cu sufletul aproape de aceia care pregăteau regenerarea noastră, au căutat să răspîndească ideile celor trei corifei ai românismului, să ajute la afirmarea sentimentului național și printre frații noștri de peste Dunăre. Gîndul lor a venit să se întîlnească cu al altor aromâni, care, rămași în patria lor, stăruiau să lupte împotriva tendințelor de deznationalizare, întreținute de fanaticii elenismului. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, o mișcare culturală destul de însemnată exista la Moscopole și printre aromânii de acolo întîlnim mai mulți cărturari aducînd contribuția lor, care,

oricît de modestă, venia ca vestirea unor vremi mai bune. Unul dintre acești moscopolitani a fost Teodor Cavalioti, care tipări la 1770, la Veneția, Προτοπειρία, o culegere de cuvinte aromâne cu echivalentele lor grecești și albaneze, culegere ce e prima încercare de a da un glosar al dialectului aromân și, ca atare, interesează mai mult pe filologi (a fost retipărit de Thunmann, *Untersuchungen über die Gesch. der östl. europ. Völker*, Leipzig, 1744, și mai pe urmă de Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, și G. Meyer, *Albanesische Studien*, IV). Tot un moscopolitan era Daniil (cu numele întreg : Daniil Mihali Adami Hagi) care a tipărit o Εισαγωγική διδασκαλία (retipărită — după prima ediție, cu locul și data necunoscute — de W. Martin-Leake, *Researches in Greece*, Londra, 1914, și — după a doua ediție, din 1812 — de Miklosich, *Rumunische Untersuch.*) ; cartea aceasta, ca și aceea a lui Cavalioti, are numai însemnătate lexicografică, cuprinzînd o înșirare de cuvinte, fraze aromâne, albaneze, grecești și bulgare (λεξικὸν τετραγλώσσον). Ca să găsim urmele înrîuririi directe a teoriilor latiniste la cărturarii aromâni va trebui să ne adresăm la aceia care învățase în școalele din Pesta și Viena, putînd veni astfel în contact cu învățații transilvăneni și să cunoască scrierile lor. Printre aceștia avem de amintit întîi pe Gheorghe Roja, „doctor în spitalul Universității ungurești din Peșta“, care publică la 1808, la Buda, Εξετασεις περί τῶν Ῥωμαίων ἢ τῶν ὀνομαζομένων βλάχων ὅσοι κατοικοῦσιν ἀντιπέραν τοῦ Δουναβέως tradusă în românește de Sergiu Hagiade, Craiova, 1867), o lucrare de compilație în care sînt totuși exprimate categoric unele idei, cum este aceea despre originea latină a aromânilor, în legătură cu care Roja susține că literele grecești nu pot fi întrebuințate în transcrierea aromânei, ci numai cele latine, și că elementele streine care s-au strecurat în graiul aromân trebuie înlăturate. Mai importantă e o altă carte a lui Roja, apărută un an mai tîrziu, în românește și grecește : *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești care sunt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii din coace și ceii de dincolo de Dunăre* (Τέχνη τῆς Ῥωμανικῆς ἀναγνώσεως...). Aici scriitorul aromân dezvoltă ideile pe care le atinsese în treacăt în publicația de mai înainte, arătînd cum trebuie redat limbei române de pretutindeni caracterul ei originar prin alungarea a tot ce venise să o deformeze. Asupra ortografiei, Roja exprimă păreri personale, deși în unele puncte admite normele fixate de Micu și Șincai.

Idei asemănătoare găsim la Mihail Boiagi, autorul unei gramatici aromâne apărute la Viena, în 1813, în limba greacă și germană : Γραμματική ῥωμανική ἤτοι μακεδο. βλαχική — *Romanische oder macedonowlachische Sprachlehre* (retipărită la 1863 de Bolintineanu ; cf. G. Weigand, *Jahresber. des rum. Inst.*, II, I urm.). Prefața care-i da prilej să polemizeze cu Neofit Duca, dușman al aspirațiilor românești, aduce cuvinte de încredere în însușirile noastre și arată cât am putea face ca să fim alături de popoare de același sînge :

„Limba noastră maternă care e vorbită de vreo patru milioane de suflete, împărțite pînă acum politicește în așa fel încît să nu alcătuiască un tot care să se impună (cît de mult se impun în schimb ungurii care nu sînt decît două, trei milioane !) ... poate găsi dovezi la limbile surori, italiana, franceza, spaniola, de ce ar putea deveni dacă întreaga națiune, și cei de sus și cei de jos, s-ar gîndi să o cultive“.

Pentru a înlesni cunoașterea aromânei — care, spune dînsul, ar ajuta și la studiile comparative cu celelalte graiuri românești — Boiagi arată utilitatea gramaticii sale și justifică metoda pe care a urmat-o în prezentarea formelor aromâne, transcriindu-le cu litere latine care nu pot fi socotite „mai nepotrivite“ decît cele grecești, cînd ele sînt întrebuințate și în unele limbi streine. Ortografia pe care o urmează Boiagi pleacă de la ideea că nu trebuie să fie prea complicată ; numai pentru sunetele proprii limbei românești admite semne speciale și cît se poate de simple ; pe *c* (e), *ș*, *ț* îi scrie *cs*, *sh*, *ç*, iar pentru vocala *ă* întrebuințează pe *â*, pe care totuși îl înseamnă în general numai la sfîrșitul cuvintelor (*casâ*) ; pentru sunetul *î* nu întrebuințează un semn deosebit, scriind de obicei *lana*, *singuru*. Tendința de latinizare e deci vădită și la Boiagi ; ea urmărea o uniformizare a scrisului românesc, pornită din gîndul de a se afirma unitatea neamului — gînd frumos care făcea din acești modești muncitori, din acești alcătuitori de gramatici, apostoli ai culturii noastre.

MANIFESTĂRI SUB ALTĂ FORMĂ ALE IDEILOR ȘCOALEI LATINISTE

DIMITRIE ȚICHINDEAL

Mișcarea inaugurată de învățații transilvăneni am cunoaște-o numai într-o parte a manifestărilor ei dacă ne-am mărgini la ceea ce s-a scris pe terenul istoric și filologic. Dînd o îndrumare hotărîtă spiriților, ideilor școlii latiniste, oricît și-ar fi găsit aplicarea mai mult în cercetarea trecutului și a problemelor de limbă, puteau să deștepte și alte preocupări, să fie răspîndite și sub altă formă. O derivare în alt sens a acestor idei și o popularizare a lor prin ceva nou le-a încercat un cărturar din Bănat, care dacă nu aducea însușiri deosebite, nu avea personalitate de scriitor, era totuși dintre aceia care pun însuflețire în ceea ce cred că poate fi spus și de ei pentru a folosi altora, chiar dacă gîndurile, cuvintele lor sînt numai răsfrîngeri fără originalitate din ce au găsit la alții.

Cărturarul acesta era Dimitrie Țichindeal și numele lui nu trebuie despărțit de acela al lui Paul Iorgovici și Diaconovici Loga, pentru că reprezintă la un loc curentul de redeșteptare națională la românii din Bănat, în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Asupra vieții lui avem puține știri ; anul și locul nașterii ne sînt necunoscute și nu au putut fi stabilite nici de cercetările pe care le-a făcut Iosif Vulcan cînd a publicat un studiu asupra vieții și activității lui (*Anal. Acad. Rom.*, XIV, 263 urm.). Probabil că s-a născut între 1760—1765, la Becicherecul-Mic, unde îl întîlnim la 1805 ca paroh, după ce își făcuse studiile teologice la Timișoara. La 1812 îl găsim ca profesor la școala pedagogică, de „preparandie“, ce se înființase atunci pentru a da pregătire tinerilor care absolviseră alte școli și voiau să fie profesori ori preoți. Ca profesor „de învățătura legii“ — „catecheta“ — Țichindeal nu a

stat la Arad decît doi ani, pînă la 1814, cînd intrigile, persecuțiunile îl sîliră să se întoarcă la Becicherec. De data aceasta prigonirile porniau din partea sîrbilor, care nu priviau nici ei cu ochi buni pe aceia care căutau să deștepte simțul național printre românii: „nu vor sîrbii să se lumineze românii“, scria Țichindeal lui Samuil Vulcan, „și ei socotesc că de nu voi fi eu aici în școale mai lesne au o vor sîrbi au strica“. Înverșunarea sîrbilor se dădu în vileag cînd Țichindeal tipări, la 1814, *Fabulele* care erau totuși chiar o traducere din sîrbește, după eum vom vedea. Fiind socotite ca o carte „primejdioasă“, *Fabulele* fură confiscate în urma intervențiilor pornite din cercurile sîrbești, unde se puse la cale și înlăturarea lui Țichindeal de la școala din Arad. Văzîndu-se nedreptățit, luă drumul Vienei, unde credea că se va da ascultare jalbei lui îndreptate chiar Împăratului și în care spunea în cuvinte demne: „Dreptul sfînt al apărării și dreptul de a nu fi pedepsit fără a fi ascultat nu se refuză nici celui mai mare făcător de rele; pentru acest drept mă apropii de tronul maiestăței-voastre, și nu pentru ca să mi se dea iar funcțiunea pe care am avut-o, ci pentru a vă ruga să dispuneți ca punctele pentru care sînt acuzat să mi se facă cunoscute în scris, pentru ca, știindu-mă nevinovat, să mă pot apăra, arătînd că nu am nici o vină cum, fără nici un temei, mi-au adus acuzatorii mei, și astfel voi putea părăsi cu cinste locul pe care l-am ținut timp de trei ani“. Cererea lui nu a fost însă luată în samă și, deznădăjduit, se întoarse la Becicherec, unde nu avea să stea multă vreme, pentru că, îmbolnăvindu-se, se duse în 1818 la Timișoara să-și îngrijească sănătatea și la 19 ianuar 1818 muri într-un spital acolo.

Din sîrguința lui Țichindeal ca preot și ca dascăl ne-au rămas cîteva cărți care arată intențiile lui de a contribui la luminarea „neamului romanesc“, dar care sînt numai traduceri ori prelucrări cu caracter didactic și moralizator. Singur spunea că și osteneala traducătorilor — „prefăcătorilor“, cum îi numea — de cărți poate fi prețuită, pentru că prin ea, ca și prin scrieri originale, se poate „turna și înrădăcina“ adevărul în inimile oamenilor. Mulțumit că munca lui poate fi de folos și astfel, Țichindeal a tipărit: *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase* (cu scopul, spune în prefață, de a îndemna la „înfrumusețarea năravurilor“; „în limba daco-romanească așezate“ după Dositei Obradovici), Buda, 1802; *Adunare de lucruri moralești* (tradusă tot din sîrbește, după D. Obradovici), Buda, 1808; *Epitomu sau scurte arătări pentru Sînta Beserică, pentru vestmintele ei și pentru Domnezeiasca Li-*

turgie... De folos preoților și diaconilor (trad. tot din sîrbește, dar fără arătarea autorului), Buda, 1808. Nu ne vom opri la aceste cărți ale lui, cum vom aminti numai în treacăt broșura pe care a tipărit-o la 1813, la Buda, *Arătare despre starea acestor noao introduse școlasticești instituturi ale nației românești, sîrbești și grecești*, care cuprinde totuși informații interesante asupra școalei din Arad, cum și a vieții culturale din Bănat, și unde Țichindeal a strecurat cîteva „versuri“ — nu aceasta au făcut bunul nume al lui și l-au pus printre aceia al căror cuvînt a avut înfrîurirea lui în renașterea noastră acum o sută de ani. Popularitatea lui Țichindeal se datorește *Fabulelor*, care, cum am amintit, au apărut la Buda în 1814, sub titlul *Filosoficești și politicești prin fabule moralești învățături*. Cartea aceasta a fost socotită multă vreme ca originală în felul ei, deși Țichindeal spunea în titlu că *fabulele* fusese „culese“ de el și „pre limba românească întocmite“. Aceasta a făcut ca meritele literare ale lui Țichindeal să fie exagerate, și cînd Heliade Rădulescu a publicat o nouă ediție a *Fabulelor*, la 1838, entuziasmul lui l-a făcut să le numească „tablele legii aduse în pustie“. Cum s-a dovedit pe urmă (v. I. Russu, *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sîrbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad, 1885). Țichindeal s-a folosit de un izvor strein, de *fabulele* lui Dositei Obradovici, care ocupă un loc de frunte în literatura sîrbească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Mai mult chiar: Țichindeal a recurs la scriitorul sîrb nu pentru a găsi la el unele îndrumări, a primi unele sugestii, ci pentru a-l urma de aproape, a reda în românește culegerea lui de *fabule* alcătuită de Esop și alți fabuliști. Cartea lui Țichindeal este astfel o simplă traducere după Obradovici, cu unele mici schimbări, și pentru că în ea nu se mărturisește izvorul ar putea fi socotită ca un plagiat. Deplină originalitate am văzut totuși că nu-și atribuia nici Țichindeal și cum pe vremea lui nu se prea ținea samă de proprietatea literară — buna intenție de a pune în mîna altora o carte folositoare, orideunde era luată, fiind socotită suficientă — aceasta vine ca o circumstanță atenuantă pentru procedeul lui la tipărirea *Fabulelor*. Se poate totuși ca Țichindeal să nu fi tănuțit tuturor originalul de care se servise. Într-o scrisoare de la 1 ianuar 1815, reproducă de Iosif Vulcan în monografia amintită, episcopul din Oradea-Mare, Samuil Vulcan, întreba pe Țichindeal, cu prilejul confiscării *Fabulelor*, cum ajunsese să le scrie, dacă erau o traducere și după cine. La scrierea aceasta Samuil Vulcan trebuie să fi primit răspunsul lui Țichindeal și putem presupune că dînsul spunea acolo adevărul, că se folosise de Dositei Obradovici, al cărui nume îl amintise în celelalte traduceri și pentru care ținuse

să-și arate admirația, cum vedem în prefața la *Adunare de lucruri moralești*: „Eu mă bucur, iubite cetitoriu, că știu serbește, mai tare pentru că pociu înțelege cărțile domnului Dositei Obradovici și mulțumesc lui Dumnezeu că sum născut în timpurile cărților lui“. În orice caz, așa cum Țichindeal a tipărit *Fabulele*, nu se putea bănui că urmasse foarte de aproape un original strein, că cele mai de multe ori nu făcuse decât să-l traducă; de aceea a putut induce în eroare multă vreme pe cei care l-au cetit, făcându-i să creadă că dăduse o operă ce-l îndreptăția să fie pus printre scriitorii noștri de samă. Traducând — însăși prefața reproduce pe aceea a lui Obradovici — Țichindeal s-a văzut totuși silit să introducă unele schimbări, pentru că culegerea de fabule a autorului sîrb cuprindea amănunte, referințe la viața sa și a stărilor din țara lui pe care Țichindeal nu putea, firește, să le păstreze când intenția lui era să dea o carte pentru români și să lege povestirile din fabule de împrejurările de la noi. Cum a procedat Țichindeal se vede bine dacă, punînd fabulele lui alături de ale lui Obradovici, constatăm, de pildă, că printre ele a rămas netradusă aceea care este a 146-a în culegerea acestui din urmă; Țichindeal a suprimat-o, pentru că Obradovici povestea acolo întâmplări din călătoriile sale (petrecuse într-adevăr mai mulți ani în Italia, Germania, Turcia și chiar la noi, în Moldova); amintirile pe care Obradovici le da din viața lui se înțelege că nu puteau fi reproduse de Țichindeal cît timp dînsul nu arătase că se mărginise la o traducere a scriitorului sîrb. Alteori nu era nevoie de suprimări, ci numai de ușoare schimbări, pentru ca fabulele lui Obradovici cu învățăturile lor să fie puse sub ochi cetitorilor de la noi. Dacă undeva Obradovici vorbea de națiunea sîrbească, Țichindeal nu avea decât să schimbe cîteva cuvinte, să puie în loc „nația daco-romanească“, să adapteze textul la împrejurările de la noi, pentru ca fabulele pe care le tipăria să pară scrise pentru români. O pildă găsim în învățătura la fabula 111, în acel pasaj care a fost citat de atîtea ori fiindcă părea că aduce cuvinte de îndemn înflăcărat la înălțarea gîndurilor noastre:

„Mîntea! Mărită nație daco-romanească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara ungurească, mîntea! cînd te vei lumina cu învățătura [și] cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pămînt înaintea ta de cum tu vei fi oculiruit în trupina din care ai căzut. Că faptele bune sînt ție firească omenie, mărirea, însuflețirea cea mare, bărbăția, acestea sînt faptele cele bune ale strămoșilor tăi, adecă ale romanilor celor bătrîni, acestea sînt diamanturile cele scumpe, însă e

de lipsă ca mîna înțelepciunii să le spele, curățască și să le netezască și strălucitoare să le facă“ (274—275).

Ce răsunset au avut asemenea cuvinte acum o sută de ani ne putem închipui, și dacă ele erau împrumutate, aceasta nu le-a împiedecat să aibă înrîurirea lor alături de altele care erau solia redeșteptării noastre. De unde erau luate era indiferent pentru cei care le cetiau, cît timp ele mișcau sufletele, se potriveau cu anumite aspirații ale noastre.

Cînd Țichindeal, pe lîngă amintirea originii noastre și a îndatoririlor care ne leagă de ea, venia să vorbească de puterea neamului nostru în ziua cînd s-ar îndeplini unirea tuturor:

„...cine știe cît număr mare și de omenie popor prin Ardeal și Țara ungurească, Bucovina și în Banat putînd fi una, ba și cei din Moldova și Țara Românească toți împreună supt schiptrul Austriei întră sine se urăsc, neștiind pentru ce se gîlcevesc“ (260; cf. 479)

se putea oare să nu fie ascultat ca un vestitor de zile bune pentru noi, chiar dacă prin glasul lui vorbea și de data aceasta ce găsise la scriitorul sîrb?

Traducînd și uneori adaptînd, localizînd, Țichindeal ar fi totuși nedreptățit dacă l-am judeca numai după ce și-a însușit de la Obradovici, dacă l-am socoti numai ca o umbră a acestuia. Cultura lui nu mai prejos de a altora pe care i-am văzut în fruntea românilor din Banat, precum și tot ce venia să vorbiască sufletului său în împrejurările de viață de peste munți acum o sută de ani, deșteptase în mintea lui preocupări care s-au manifestat și în alte prilejuri, nu numai atunci cînd s-a oprit la fabulele lui Obradovici și s-a gîndit să le redea în românește. În precuvîntările la celelalte cărți pe care le-a tipărit îl vedem stăruind mereu pentru ce credea că trebuie să schimbe viața noastră, să ne ridice din întunericul în care rămăsesem atîta vreme — dovadă printre altele se spunea în prefața la *Adunare de lucruri moralești*: „cu poteri comune se se aducă poporul cest neglect în calea culturii mai departe, se fie de o lature celorlalte nații, care lui încă sînt datoare mulțemire pentru lumina cu carea ele lucesc“. Din frămîntările de gînduri ale epocii în care a trăit, din ce, mai ales, învățase de la cei trei fruntași ai școlii latiniste, Țichindeal desprinsese și pentru el un rost de muncă, oricît de țarmurită, și cînd a ajuns să cunoască fabulele lui Obradovici i s-a părut că recurgînd la ele va putea să împărtășiască unele păreri folositoare tuturor. A ținut și el, alături de Micu, Șincai și Maior, să răspîndească credința că sîntem „mlădițele vechilor romani“ (*Fabule*, 374; cf. 482), să contribuie la întărirea conștiinței despre latinitatea noastră, ceea

ce l-a făcut și pe dînsul să adopte în scris unele din tendințele de latinizare, deși mărturisia că tipăriturile lui vrea să fie înfățișate în așa fel încît „să poată desăvîrșit înțelege aceia care nu sînt desăvîrșit procopsiți”. Munca lui a fost astfel și ea de folos în mișcarea ce a adus o premenire a culturai noastre, și cînd dînsul a îndreptat-o spre traducerea de fabule nu-și închipuia desigur că cetirea lor va avea ecoul pe care l-a avut și-i va da, pentru cîtva timp, faima de scriitor original. Dacă originalitatea s-a văzut pe urmă că nu era însușirea lui, altceva i-a lăsat îndreptățirea să fie amintit în istoria literaturii noastre, popularitatea pe care a avut-o multă vreme, popularitate care presupune, firește, o înrîurire asupra sufletului celor din generația bătrînă.

INCEPUTURILE LITERATUREI POETICE

IENACHE VĂCĂRESCU

Pe cînd dincolo de Carpați mișcarea literară, culturală, era îndreptată mai mult spre erudiție și manifestări avînd ca scop trezirea conștiinței naționale, dincoace, în Principate, răsăriau vestiri de o literatură ce avea să dea expresiune sufletului românesc sub altă înfățișare, aceea care era mărturia însușirilor poetice, pe care pînă atunci numai creațiunile populare le pusese în lumină.

Acela care avea să fie cel dintîi poet liric al nostru, Ienăchiță Văcărescu, se naște pe la jumătatea veacului al XVIII-lea. Data precisă nu o știm și nu o putem deduce din ce ne spune singur în *Istoria otom.*, cînd, vorbind de domnia sultanului Mahmud I-ii (1730—1754), amintește că „în zilele acestui fericit împărat... am văzut și eu lumina lumii aceștii pline de amar” (Papiu Ilarian, *Tezauru de monumente*, II, 276) — în studiul său despre poezia Văcărești, Odobescu (*Scrieri*, I, 260) admite ca dată aproximativă anul 1740. Educația pe care o primise pare să fi fost dintre cele mai îngrijite pe vremea aceea pentru că îl vedem cunoscător al mai multor limbi: latina, greaca, italiana, franceza și turceasca. Pe la 1763—1764 a petrecut la Constantinopol și după cîtva timp de la întoarcerea în țară îl găsim ca mare vistier, însărcinare pe care o îndeplinește pînă la 1769, cînd, rușii ocupînd Muntenia, e silit să pornească și el în pribegie la Brașov, împreună cu alți boieri care nu împărtășiau politica rusească. Încetînd războiul, la 1774, prin încheierea păcii de la Kuciuk-Kainardji, Ienache Văcărescu, după o nouă călătorie la Constantinopol, se întoarce în țară, unde noul domn, Alexandru Ipsilante, avea să-l prețuiască pentru însușirile alese și să-l facă om de încredere al

lui, numindu-l iarăși vistier și mai târziu spătar. Încrederea aceasta i-o arată cu prilejul unei misiuni pe care i-o dădu în urma unei întâmplări care turburase liniștea de la curte. Într-o zi Ipsilante află că doi fii ai lui plecase de acasă, trecînd granița spre Brașov — despre fuga lor Ienache Văcărescu spune: „Nu am putut să dau la alt fuga acestor doao îndestulate odrasle decît că, deosebi de dascăli elinești și deosebi de hogii turcești, avea și dascăli evropei, și de limba franțuzească și de limba talienească... și poate din istoriile gheograficești luînd sevda să vază și țările Evropei în simțire, și mijlocul cu care se otcîrmuesc, și nefiînd cu puțință ca să meargă sau cu voie împărătească sau cu voia părintească, au cugetat, siliți fiind de rîvna vederii și de căldura vîrstei, să meargă cu acest mijloc“ (*Ist. otom.*, 287). Pentru ca să fie readuși, Ipsilante trimise pe urma lor pe Ienache Văcărescu împreună cu mitropolitul Grigore, episcopul de Rîmnic, banul Dumitrache Ghica, și în urma demersurilor neizbutite făcute la Brașov, pentru întoarcerea în țară a zvăpăiaților pribegi, Ienache Văcărescu trebui să facă drumul pînă la Viena pentru ca să se dea ascultare stăruinței lui. Amănuntele călătoriei sale la Viena, unde fu primit în cercurile de sus și stătu de vorbă cu însuși împăratul Iosif, sînt povestite chiar de Ienache Văcărescu (*l. c.*, 288—291) și ele ne dau dovadă că dînsul era un om priceput, fin, știînd cum să se poarte printre streini. În timpul cînd se găsia la Viena, Ipsilante se văzu silit să părăsească domnia (1782), așa că întorcîndu-se din misiunea sa Ienache Văcărescu avea să găsească alt domn, pe Nicolae Caragea. Sub acesta continuă să fie spătar și vistier, dar cînd, în 1783, ajunge domn Mihail Șutu și pe urmă, în 1786, Nicolae Mavrogheni, situația lui la curte nu mai putu fi aceeași, și mai ales sub domnia acestui din urmă — om incult și pătimaș — se simți de tot înstreinat, așa că trebui să părăsească țara și să se retragă la Nicopole. Acolo îi veni, după cîțva timp, poruncă din partea domnului să plece la Rodos, unde era surghiunit. La moartea lui Mavrogheni (1790) exilul lui se sfîrșia și putu să se întoarcă la București. În timpul domniei lui Alexandru Moruzi îl vedem iarăși ca spătar și vistier, dar restul vieții îl petrece mai mult retras. Nu cunoaștem data exactă a morții lui. Odobescu o fixează în preajma anului 1800.

Din ce a scris Ienache Văcărescu faima lui i-au făcut-o mai mult cîteva poezii care, dacă nu sînt ecoul unei inspirații mai deosebite, au însemnătatea de a anunța o întreagă mișcare literară, fixînd astfel o dată în istoria literaturii noastre.

Pentru ca să înțelegem spiritul în care sînt scrise poeziile lui Ienache Văcărescu va trebui să ne transportăm un moment în mediul în care a trăit, în viața acelei boierimi din care face parte dînsul. În contrast cu traiul celor de jos, care știm cum era, se desfășura viața aristocrației, mai mult streină ori înstreînată, cu deprinderi în care Orientul așezase, din depărtările vremii și din contagiuni mereu reînnoite, tot ce putea da sufletelor anumite mulțumiri și o strălucire mai mult bolnavă. Cei veniți de aiurea ca să ajungă protipendada țarei aduseseră viața ușoară, a îmbogățirii repezi, a risipei, a petrecerilor care nu se mai sfîrșiau, și aceste deprinderi pătrunsese și în viața boierimei vechi românești, atîta cîtă mai rămăsese. Descrierile care ni s-au păstrat din vremea de atunci arată cît de frivolă era pătura de sus, ce existență de far-niente ducea, cum preocuparea celor mai mulți era amețirea în belșug, ațîțarea simțurilor, lăsarea, ca o pedeapsă pentru alții, a tot ce frămîntă gîndurile. Că uneori trecea și vreo emoțiune mai puternică prin asemenea suflete, ne putem închipui, dar ea era înlocuită repede de altele, ori era copleșită de ce poruncia mai mult firea, de ce era simțirea zilnică, și a fi sentimental pe atunci însemna a lăsa inima să vorbiască în suspine ușoare ori trăgănate. Printre suspine venia de obicei să se strecoare și cîte un cîntec — și pentru asemenea cîntece erau unii meșteri, erau aceia fără care nu se putea înțelege petrecerea, lăutarii. Ce cîntau aceștia s-ar fi putut oare să nu fie socotit ca adevărată poezie sentimentală de aceia care ascultau extaziați cînd cuvintele întovărășite de oftaturi se potriviau așa de bine cu gustul lor și-i ajuta de atîtea ori să împărtășiască patima, capriciile lor cui vorbea prea de departe inimei sau nu bănuia tainele ei? Cîntecele lăutărești puteau chiar să deștepte vocațiuni poetice și să dea pilde de cum se pot compune poezii sentimentale, așa că nu trebuie să ne mirăm dacă ce s-a scris la început în poezia noastră lirică amintește de aproape genul lăutăresc.

Dovada ne-o dă chiar Ienache Văcărescu cu poeziile lui, atîtea cîte le-a tipărit la sfîrșitul gramaticii (v. mai departe) și altele cîteva care ni s-au păstrat în manuscrise, printre ale celorlalți Văcărești (v. *Revista universitară*, I, 178, 239, și A. Odobescu, *Colecțiune de poezii vechi*, 1878, 70). Cu toate că-l cunoaștem și sub altă înfățișare, boierul muntean trăind în mediul pe care l-am văzut a fost în mod firesc înrîurit de el și cînd a început să scrie versuri nu se putea ca prin ele să nu se furișeze ce auzise din gura lăutarilor, ce alcătua repertoriul obișnuit al cîntecelor de dragoste. Urmele acestui gen de literatură, care avea să se întîlniască cu

altul, cel datorit influenței grecești (v. mai jos), sînt ușor de recunoscut cînd poetul venia să-și destăinuiască astfel patima care-l neliniștia, chinurile „inimioarei” lui :

Spune, inimioară, spune
Ce durere te răpune ;
Arată ce te muncește,
Ce boală te chinuște !

Fă-o cunoscută mie,
Ca să-ți caut dohtorie ;
Te rog fă-mă a pricepe
Boala din ce ți să-ncepe !

Și tot așa cînd iubitei lui, pe care o asemana cu un canar, îi spunea :

Tu ești puișor canar,
Nu te hrănești cu zahar,
Nici măcar cu cînepioară,
Ci hrăpești o inimioară,
Ce-ai făcut-o jertfă ție,
Ce-ai cu ea de gînd, nu știe.

Chiar cînd sub o formă ce vrea să fie mai literară, cu oarecare podoabă de figuri poetice, lăsa să vorbească inima lui săgetată de cine știe ce priviri galeșe :

Într-un copaciu zarifior
Un șoim prins în lățișor
Strigă, amar ciripind,
Norocul său blestemînd :
„Multe păsări am vînat
Și-mi ziceau șoim minunat.
Iar aici laț fiind întins
Cum am dat pe loc m-am prins,
De inimă, nu de cap,
N-am nădejde să mai scap”,

tot cu o reminiscență de același fel se pare că avem de a face, pentru că ne amintește aceste versuri din colecția lui G. Dem. Teodorescu (pag. 280), care cu toată nota lor apropiată de cea autentic populară trădează totuși amestecul cobzarilor :

Verde foaie și-o lalea,
Cînd eram în vremea mea

Umblam ca o păsărea,
Nu știam ce-i dragostea.

Numa un hoț de vînător
Puse lațul la izvor
Și mă prinse de picior
Și mă puse-n colivie,
Numai inima mea știe,
Mai mult moartă decît vie.

Acolo unde se vede cu deosebire molipsirea lăutărească e în repetarea continuă de diminutive, care dă ceva copilăresc versurilor citate ori ne face să ne gîndim la culegerile *Dorului* — se știe predilecția lăutarilor pentru diminutive, care li se par mai dezmiardătoare, mai poetice. „Inimioară, cînepioară, zarifior, lățișor”, de al căror efect era desigur încîntat Văcărescu, amintesc vocabularul lăutarilor, și ar fi destul prezența lor pentru ca să nu ne îndoim de la cine s-a inspirat de multe ori boierul poet.

O singură dată Văcărescu a avut o alegere mai bună în ce ajungea pînă la el din poezia populară, cînd, jelind moartea soțiilor sale — la vîrsta trecută de patruzeci de ani se căsătorise a treia oară — i s-a părut că întristarea lui poate găsi glas în înduioșe-toarea poezie populară *Amărită turturea*, pe care probabil tot de la lăutari o știa, și nu direct din popor, pentru că în felul în care o redă, deși regăsim spiritul adevărat al poeziei populare, în unele locuri se trădează prefacerile cîntăreților din scripcă. Luînd această poezie, Văcărescu a schimbat-o în unele părți, dar stîngăcia lui se dă la iveală și cu acest prilej, pentru că strofele pe care le-a înșirît sînt o parafrizare săracă și ceva cu totul hibrid (v. *Apendicele*).

Și totuși, dintre poeziile lui Ienache Văcărescu răsar una singură care are darul spontaneității și gingășiei, ceva primăvăra-tic. E poezia care a ajuns populară și s-a auzit mult timp cîntată de unii :

Într-o grădină
Lîng-o tulpină
Zării o floare
Ca o lumină.

S-o tai, să strică,
S-o las, mi-e frică
Că vine altul
Și mi-o ridică.

În vremea entuziasmului romantic, a criticei hiperbolice, aceste două strofe, pentru care se găsisse asemănare cu o poezie a lui Goethe, erau privite ca puțin sta alături, dacă nu mai presus chiar de cele de mai de samă inspirații lirice din literaturile streine (vezi ce spunea V. A. Urechia în *Adunarea națională*, 8 iunie, 1869), dar ele rămân tot numai o întâmplătoare sclipire, o vagă mărturie de însușiri poetice la acela care are doar meritul de a fi deschis șirul celor care aveau să arate că simțirea românească își poate găsi și ea exprimare în forme literare superioare.

Dar la acest merit se adaugă pentru Ienache Văcărescu un altul, acela că dînsul e printre cei dintii care au înțeles că e o datorie să contribuie la cultivarea limbei naționale și prin alte mijloace decît transplantarea ei în opere literare, prin cercetarea firei ei, prin unele îndrumări pentru cei care vin să o scrie. Cel care da urmașilor săi îndemnul la „creșterea limbei românești”, pe care nu o despărția de a „patriei cinstire”, s-a crezut dator să arate dragostea lui pentru limba țării alcătuiind un șir de observații care, oricît de elementare erau de multe ori, aduceau ceva nou pe vremea aceea. Cartea pe care a scris-o cu acest scop a apărut la 1787 în două ediții, la Rîmnic și Viena, sub titlul: *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduielelor gramaticii românești*. E ceva și mai puțin și mai mult decît o gramatică, pentru că din ea lipsesc multe observații ce și-ar fi putut găsi locul cu privire la țesătura limbei noastre, iar, de altă parte, e urmată de un mic tratat de poetică în care Văcărescu a introdus cîteva din poeziile sale prin care ținea să arate că limba română, înrudită cu italiana, franceza și spaniola și rămasă atîta vreme prea puțin cultivată, poate urma „meșteșugului și obiceiului acestor limbi ce-l au la poezie, fiindu poezia acestora și dulce și frumoasă”. Deși tipărită cu șapte ani mai tîrziu decît gramatica lui Micu și Șincai, ea rămîne în urma acesteia, care, dealtfel, nici nu-i putea servi ca orientare, pentru că Ienache Văcărescu avea de mai mult redactate observațiunile sale, cum rezultă dintr-o mențiune a lui Sulzer (*Gesch. des transalp. Daciens*, 1781, II, 151). Chiar dacă Văcărescu ar fi scris gramatica lui după ce ar fi cunoscut pe aceea a lui Micu-Șincai, aptitudinile lui nu-l ajutau în așa măsură încît să dea ceva asemănător și, pe urmă, el sta departe, ca și alții, de preocupările învățaților ardeleni. Scriind pentru alcătuirea „unui meșteșug al cuvîntului gramaticesc prin care să se poată dobîndi și știința cuvîntului firesc”, Văcărescu ținea înaintea de toate să dea dovada patriotismului său — cum mărturisește singur în prefață, invocînd „iubirea patriei, a vecinătății și a rumânilor ce vorbesc cu această limbă” ca iertare dacă cumva s-a încumetat,

peste puterile lui, să scrie o asemenea carte, și adăugînd că același sentiment îl îndemna să dea un dicționar al limbei române: „Iarăși mă aflu în osîrdie ca să aduc, dă vouă avea viață, și un dicționar la vedere, iar dă nu mă voi învrednici, lasu clironomi și pă fii miei cei trupești și pă fii miei cei gramaticești ca să clironomisească dragostea, rîvna și silința mea cea pîntru binele, cîntea și folosul simpatioților și a patriei”. Nu putem spune dacă începuse să scrie și dicționarul pe care îl plănuise — despre el nu știm nimic mai mult decît ce se spune aici.

În schimb, de la Ienache Văcărescu ne-a mai rămas o scriere — aceasta de altă natură: *Istoria otomanească a prea puternicilor și marilor împărați* (publ. de A. Papiu Ilarian, în *Tezaurul de monumente istorice*, II, 245 urm.). Scrisă pe cînd dînsul se găsea la Nicopole, lucrarea aceasta numai prin intenția de a arăta soarta împărăției turcești, în clipele ei de înălțare și decădere care a urmat, poate fi pusă alături de aceea a lui Dimitrie Cantemir, pentru că altfel rămîne mult mai prejos, lui Ienache Văcărescu lipsindu-i calitățile istoricului moldovean. Pentru redactarea ei, cu povestirea faptelor de la Mahomed pînă la anul 1791, se vede că Ienache Văcărescu s-a folosit de multe izvoare și turcești și altele, punînd la contribuție cunoștințele pe care le avea de mai multe limbi, dar cu toate acestea inferioritatea lui — în special în expunerea părții întii — față de Cantemir izbește imediat. Singură partea din urmă deșteaptă mai mult interes prin referințele la întâmplările contemporane și mai ales prin cîteva amănunte din viața autorului, așa că unele pasaje au valoare autobiografică. Peste tot se vede însă neîndemînare în prezentarea lucrurilor, lipsa de colorit literar: povestirile se mișcă greu, frazele cad plumboase și nici poeziile intercalate — pentru că, într-adevăr, a ținut să închine cîte o poezie unora din sultani — nu se disting măcar prin însușiri de stil. Cu toate acestea și *Istoria otomanească* și *Observațiile* sînt acelea care am putea spune că pun mai bine în lumină personalitatea lui, de om cult, ridicîndu-se mult deasupra altora în timpul în care a trăit. Dacă Odobescu (*Scrieri*, I, 350) îl compara cu... Cicerone, asemenea comparații vorbesc de la sine prin exagerările lor și ne aduc aminte de vremea cînd laudele erau prea darnice, pentru ca să arătăm că am ajuns și noi la o cultură mai înaltă. Nu e nevoie să comparăm pe scriitorii noștri cu cei streini; e destul să-i privim în cadrul vieții noastre, în împrejurările în care au trăit, pentru ca să punem în lumină însemnătatea lor — pentru noi. Să judecăm deci și pe Ienache Văcărescu sub impresiile dezvoltării noastre culturale și să recunoaștem că are locul lui de cînte în șirul celor care au ajutat la înaintarea noastră în-

telectuală. Valoarea lui nu e atât ca poet, ca istoric, ca îndrumător în problemele de limbă literară, ci mai mult ca figură reprezentativă în felul ei pentru epoca de acum mai bine de o sută de ani din cultura noastră. Și ca poet, cum am spus, prețuirea dreaptă îl așează mai curînd printre premergători decît printre cei deosebit înzestrați — am putea adăuga că versurile lui sînt mai mult un document social decît o realizare artistică, pentru că în ele vedem ecoul vechii vieți orientale de la noi, ce era aproape de sfîrșit și care, înainte de a apune, avea să mai lase urmele ei în poezia celorlalți Văcărești și a lui Conachi.

ALECU VĂCĂRESCU

Fiul mai mare al lui Ienache Văcărescu, a cărui viață ne e puțin cunoscută — a murit, tînar, pe la 1800 — a încercat și el să pună în stihuri ce i se părea că e simțirea lui cea mai adîncă, dar ce nouă ne pare mai mult capricii sentimentale și căutarea unei note care începuse să fie privită ca o noutate ispititoare și dînd prilejul cuiva să arate că se deosebește de alții. De la Alecu Văcărescu ne-au rămas vreo douăzeci de poezii, dar știm că scrise mai multe, cum aflăm din manuscrisele care ni le-au păstrat (Bibl. Acad., nr.-ele 287, 421) și unde dînsul ne dă unele lămuriri care ne inițiază în felul cum scriau cei dintîi poeți ai noștri. După ce amintește că poeziile cuprinse acolo sînt numai cele compuse din primăvara anului 1795 pînă în decembrie 1796, pentru că pe cele de mai înainte le adunase într-o „condicuță” ce i se furase, Alecu Văcărescu previne pe cititor să ție samă de împrejurările în care a scris și să înțeleagă ce l-a îndemnat să facă versuri: „Rog... pă tot cititorul ca de va întîmpina vreo noimă ori neplăcută sau nepotrivită atît la ideea sa, cît și la a obștii, să nu mă criticarisească îndată, ci să socotească că ori vreun interes ori vreo idee dă ale mele care nu sînt dator să i le tălmăcescu mă vor fi silit a scrie într-această chip și, judecîndu că eu n-am fost stihurgos pentru gustul lumii, decît pentru trebuințele mele, nădăjduiescu că din suflet mă va ierta”. Mărturisire care oricît s-ar părea că pleacă din modestie trădează totuși un fel de mîndrie, și ce e mai ales de relevant în ea e precizarea că numai motive personale l-au îndemnat să scrie — motivele le bănuim — așa că știm de la început că avem de a face cu un fel de jurnal intim versificat. Din aceleași cuvinte care întovărășesc poeziile mai aflăm că Alecu Văcărescu compunea și în grecește („între această condicuță să trecură vreo cîteva stihuri grecești și rumânești făcute de însumi”),

ceea ce ne dezvăluie o altă latură a îndeletnicirii primilor noștri poeți. Vedem aici înrîurirea grecească, ce a contribuit și ea la fixarea predilecțiunilor lor literare. Și Văcăreștii și alții au cunoscut poezia greacă ce se potrivea cu gusturile de acum o sută de ani — o poezie ușoară și ea, senzuală, de romanțe și improvizații anacreontice, cum arată bine ce a scris maestrul în acest gen, Atanase Christopulos, bine cunoscut și la noi — așa că nu se putea să nu fie influențați de ea. Cum această poezie se asemăna mult cu cîntecele lăutarilor, ea a venit să accentueze ce avea să fie multă vreme atmosfera poetică a păturei noastre de sus. Întîlnirea acestor curente explică spiritul în care s-a scris poezia noastră la început. Dacă urmele influenței grecești se văd întrucitva și la Ienache Văcărescu, ele apar cu deosebire vizibile în versurile urmașului său, rămas de altă parte și el credincios genului lăutăresc.

Ca poet sentimental, Alecu Văcărescu vine să ne spuie oarecum profesiunea lui de credință într-o înșirare unde arată ce-i place mai mult pe lume: frumusețea... verdeața și apa. Alăturare ciudată, poate zice cineva, dar ea e explicată imediat și atunci aflăm că dacă acestea trei îl încîntă mai mult este pentru că

Pot să-ndulcească

O privire omenească.

Și cum i se părea că nu era destul atîta, pentru a părea mai lămurit adăuga:

Zic c-o apă ș-o verdeață

Și un chip frumos la față

Au fireasca lor putere

Să mîngîie o vedere.

După această deslușire nu se putea să nu se spună care era adevărata frumusețe, după părerea sa. Aceea care farmecă numai ochii era departe de a-l mulțumi:

Vedem chipuri milioane,

Dar sînt cadre și icoane,

Care-mpodobesc păreții

Cu năpatea frumuseții.

Pentru ca să-l încînte un chip frumos cerea să descopere în el și suflet, însușiri alese:

Cînd voi zice frumusețe

Voi și suflet cu blîndețe,

Cu simțiri, cu isteciune,
Depărtat de-nșelăciune.

Și aceea pe care o visase astfel aflăm că a putut-o cunoaște aieva și-i zicea Ruxandra sau Luxandra — nume care se vede că avea daruri de poezie pe care azi nu le mai cunoaștem. Fiindu-i dată această fericire, putea spune că primește să fie rob toată viața :

Acești ochi plini de putere
Căutînd cu mîngîiere,
N-au zăbovit să găsească
Lesnire să mă robească ;
Dar și eu fără sfială
Le didei făgăduială
Rob să le fiu în vecie
Cu mare statornicie,
Acest dulce de rob nume
Să-l port și în ceia lume.

Mărturisire pe care o repetă, în versuri de data aceasta cu o împletire mai puțin stîngace de cuvinte :

Am hotărît cu jurămint supt prea slăvita-ți mină
Pîn-oi muri să fiu supus și tu să-mi fii stăpînă.
Nu mai mă poate dezlipi în viața mea de tine
Nici moarte, nici năcaz, nici chin, nici frică, nici rușine.

Afară de însușirea prozaică din ultimul vers, iată, în sfîrșit, o strofă care ne mai aduce aminte de poezie și care împreună cu alta — așa de stingheră și ea printre atîtea altele :

Oglinda cînd ți-ar arăta
Întreagă frumusețea ta,
Atunci și tu ca mine
Te-ai inchina la tine —

sînt singurele care dau îndreptățiri lui Alecu Văcărescu să fie menționat printre poeți. Zadarnic mai căutăm ceva la fel în stihurile lui : chiar cînd vine să arate focul patimei lui, expresiile plate și vulgare se țin lanț :

De lacrimi vărs pîraie
Cu groaznică vîpaie,
Și sufletul îmi iese
De ohtături adese.

Un ceas nu văz odihnă,
Nu dorm vrodată-n tihnă,
Durerile-mi sînt hrană
Și mîngîieri la rană.

Mă arz peste măsură,
Slăbesc fără căldură,
Sînt bolnav în picere
Și mor făcînd tăcere.

Cînd nu te văz am chinuri,
Și cînd te văz, leșinuri,
Și-un ceas nu-mi prisosește
Să-ți spui ce mă trudește.

Aici se vede bine molipsirea de la cei care cîntau în taraf.
Parcă ai auzi pe un zdrăngănit din cobză care dregîndu-și glasul ar începe :

Amorul de la tine
M-a oftîcat, vai de mine,
M-a făcut din om neom
Și m-a uscat ca pe-un pom.
De noaptea nu pot să dorm ;
M-a uscat, m-a făcut pom,
Ca pomii neroditori,
Care nu fac vara flori.

Col. G. Dem. Teodorescu, 303—304.

Apropierea am făcut-o pentru ca să avem încă o dovadă că înrudirea între vechii noștri poeți și lăutari nu poate fi pusă la îndoială. Și urmînd pe același ton, Alecu Văcărescu reda toată filozofia lui — dacă i se poate zice așa — de sentimental în strofa :

Rabdă inimă cît poți,
Nu-ți da taina pe la toți ;
Patimile vrînd să le spui
Nu te-ncrede fiecui.

Încheiere care nu se poate zice că nu se leagă bine de ce am găsit mai înainte — profunzimea gîndirii rămîne într-o negativă consecvență ce vedem că nu se dezmente nicăieri, cum nu se dezmente nici aceea a formei.

Tot ce știm despre acest alt fiu al lui Ienăchiță Văcărescu se reduce la câteva informații răzlețe din care se vede că viața lui nu a fost însemnată prin nimic mai deosebit. Se pare că trăia încă de pe la 1828 (Odobescu, *Col. de poezii vechi*, 89).

Numai târziu Nicolae Văcărescu a simțit și el că poate continua tradiția familiei și da dovezi de aptitudini poetice. Manuscrisele din Biblioteca Academiei pe care le-am amintit mai sus cuprind un adaus al lui în care spune că „neavînd duh născocitor” și vrînd să închine și dînsul un dar poetic aceleia care era un „vrednic obraz”, a recurs la poeziile fratelui său, Alecu, dîndu-le o nouă destinație, care, în sinceritatea cu care e mărturisită, se vede că nu i se părea deloc o profanare a ceea ce rămăsese de la fratele său cînd inima i se aprindea „cu văpăi iuți”.

Procedeul acesta se pare că nu l-a mai repetat, pentru că într-o zi s-a revelat lui însuși ca poet. Și atunci a început să cînte în aceeași notă de erotism ca și ceilalți (despre încercările sale în alt gen, imitînd doinele populare, v. *Apendicele*):

A trăi făr-a iubi
Mă mir ce trai o mai fi;
A iubi făr-a simți
Mă mir ce dragoste-o fi;
A simți făr-a dori
Mă mir ce simțire-o fi;
A dori făr-a jertfi
Mă mir ce dor o mai fi.

Și altă dată, părăsind tonul sentențios:

Un pic de nădejde d-aș ști c-o să-mi vie
Și traiul mai dulce că poate să-mi fie,
Atuncea și viața mi-ar fi doar mai scumpă
Și slaba ei ată n-aș vrea să se rumpă.

Dar cînd de nădejde de leac nu se simte
Și nici cum să-mi vie nu-mi trece prin minte —
De trai... nu e vorbă, precum nici de viață —
S-au săvîrșit toate... ah, rumpe-te, ată!

Și poate atuncea, d-o fi nesimțire,
Să fiu în odihnă, să am fericire.

Versuri ceva mai sprintene parcă și învăluite într-o ușoară, discretă melancolie, pe care nu am întîlnit-o la ceilalți, sentimentali mai mulțumiți, mai încrezuți — dar încolo, același tipic poeticesc al vremii.

I. BUDAI-DELEANU

Pe cînd în mediul înecat de orientalism răsunau asemenea în-gînări stîngace și suspine monotone prin care vorbea mai mult senzualismul decît simțirea înnobilită, cu strecurări din cînd în cînd de accente făcîndu-ne să ne gîndim la poezia autentică, în altă parte un scriitor puțin cunoscut de contemporanii săi și cu predispoziții care-i îndreptau munca și în alte direcțiuni purta în mintea lui planul unei alcătuirii poetice cum nimănui dintre ai noștri nu-i trecuse prin gînd. Scriitorului acestuia, trăind retras, dar împărtășindu-se în singurătatea lui din comorile literaturilor clasice, de care știa că nu trebuie să rămînă strein pentru cultivarea talentului său — era, într-adevăr, dintre cei bine înzestrați — numai târziu, foarte târziu, după moartea lui, i s-a făcut dreptatea de a i se recunoaște locul care i se cuvenia în literatura noastră și atunci s-a aflat că-i zicea Ioan Budai-Deleanu.

Biografia lui se rezumă în aceste știri: s-a născut în Ardeal, la Cigmău, probabil pe la 1760. A învățat teologia la Blaj și Viena, dar nu a vrut să se facă preot, deoarece știa că nu se va putea înțelege cu episcopul Bob și cei din jurul lui, despre care spunea mai târziu că i-a cunoscut bine cînd a fugit să nu fie „în simbră” cu ei, cu „nevrednicii de numele românesc ce s-au încuibat la Blaj... și prodesc binele de obște a poporului, făcîndu-se organ vrășmașilor spre avilirea lui” (*Arhivul* lui Cipariu, 707—708). Renunțînd să fie hirotonisit, a primit o funcție în administrație și mai târziu, pe la 1790, a trecut la Lemberg ca „sfetnic chesaro-crăiesc” pe lîngă tribunalul de acolo. Prin mijlocirea Mitropolitului Veniamin (v. *Uricarul*, VII, 69) a fost vorba un moment să fie chemat la Iași, ca profesor, dar nu știm pentru ce a rămas tot la Lemberg pînă la sfîrșitul vieții lui. Pare să fi murit pe la 1830 — în orice caz la 1837 nu mai era în viață, pentru că ginerele său, Ludovic Lewandowski, scria lui Asachi ce s-ar putea face cu manuscrisele rămase de la dînsul, și era vorba să fie trimise la Iași, dar numai târziu de tot, la 1868, au trecut în mîinile lui Asachi și pe urmă în biblioteca Muzeului din București (*Uricarul*, XIX, 311, 490; cf. VII, 71).

Chiar aceia — puțini — care au cunoscut activitatea lui Budai-Deleanu, pe cînd trăia, precum și mai în urmă, au prețuit în el pe cercetătorul limbei noastre, pe filologul, și nu știau că dînsul ne lăsase o operă poetică ce e unică în felul ei în literatura noastră de acum un secol, o creațiune viguroasă, care consacră pe cineva deodată ca scriitor. Numai pe la 1870, mulțumită lui Papiu Ilarian, s-a ajuns să se știe că Budai-Deleanu scrisese, pentru a „forma și a introduce un gust nou de poezie românească”, un poem, *Țiganiada*, a cărui valoare, dealtfel, nici cel care îl amintea nu pare să o fi înțeles, pentru că în înșirarea manuscriselor rămase de la scriitorul ardelean numai la sfîrșit vorbea de acest poem, observînd că era aproape să uite menționarea lui (*Archivul*, 708 ; cf. *Anal. Acad. Rom.*, seria I-ii, III, 114). După această primă semnalare au trecut mulți ani pînă ce *Țiganiada* a fost tipărită de Teodor Codrescu (*Buciumul român*, 1875, 541 ; 1877, 17 urm.), dar nici atunci nu a fost luată în seamă cum s-ar fi cuvenit. Critica noastră a ignorat-o cu desăvîrșire pînă ce un studiu publicat de Aron Densușianu (*Cercetări literare*, 299 urm.) a venit să arate cît de nedreptățit fusese autorul acestui poem.

Dacă *Țiganiada* a ajuns astfel să fie cunoscută și apreciată, o altă compunere a lui Budai-Deleanu așteaptă încă să vadă lumina zilei. Printre manuscrisele lui s-a păstrat un poem, *Trei viteji*, rămas neterminat, care e scris în același spirit ca *Țiganiada* și nu pare să fie mai prejos de aceasta, așa că publicarea lui ar fi bine venită și ar ajuta la fixarea definitivă a talentului poetic cu care era înzestrat acest scriitor al Ardealului (un scurt fragment din *Trei viteji* s-a tipărit în *Rev. crit.-lit.*, IV, 23).

Cunoscător al operelor din literaturile streine reprezentînd genul spre care îl duceau predispozițiunile sale, cetînd pe Homer, Virgil, Tasso, Ariosto, Cervantes și chiar pe Tassoni și Voltaire, nu dînr-o curiozitate ușoară, îndreptată la întîmplare, ci pentru a pătrunde spiritul lor, a trăi printre ei cu tot sufletul și a căuta orientări pentru o operă proprie, Budai-Deleanu a scris *Țiganiada* cu gîndul de a înzestra literatura noastră cu ceva nou și de a fixa unele aspecte ale vieții de la noi care i se păreau caracteristice. La 1800 pare să fi avut aproape gata — la 1812 îi da, după unele revizui, altă formă (v. *Rev. crit.-lit.*, IV, 21—24) — acest „poemation iroi-comico-satiric”, pe care însă nu și-a însemnat numele lui adevărat, ci pe acela — închipuit — al „măestrului cîntăreț” Leonachi Dianeu, pribeag prin Egipt, în țara Faraonilor, la Piramide, cum și pe acela — tot închipuit — al lui Mitru Perea, căruia îi atribuia adausul de „însemnări și băgări de seamă critice, filosofice, istorice, filologice și teologice”. În versuri

care anunță tonul întregului poem și tăiate după modelele clasice, „Leonachi Dianeu” începea să cînte astfel :

Musă, lui Omir care-odinioară
Cîntași a broaștelor bătălie,
Cîntă și mie, fii bunișoară,
Ce se tîmpla în mîndra Muntenie
Cînd înarma Vlad-Vodă cu silă
Viteaza lui Faraon prăsilă.

Zi cum vrură țigani să așeze
Craiu... și țară de moșie,
Cum încinseră armele viteze,
Ba în ce chip și cu ce bărbăție
Îndrăsniră ei și la bătaie,
Oblicind că turcii vor să-i taie.

Dar apoi prin o gilceavă-amară —
Căci nu se năvălia depreună —
Toți cari încotro se-mprăștiară,
Lăsîndu-și craiu, țară și corună.

Țesătura întregii povestiri se întrevede din acest preambul. Sîntem duși în vremea lui Vlad Țepeș și a luptelor lui cu turcii. Cînd aceștia năvăliră în țară, domnul, care de mulți ani se gîndise „să facă orînduială” cu cei de viță țigănească, dar se temuse că ar putea avea „cîrteală” din partea boierilor și a călugărilor care-i ocrotiau, se gîndi că nu era bine să-i lase împrăstiați prin țară, ceea ce ar fi dat prilej dușmanului să se folosească de ei, ca spioni. Vlad Țepeș dete atunci poruncă să se strîngă toți țigani la un loc și de acolo să fie porniți unde nu ar fi nici o teamă că ar putea da vești turcilor. Țigănimia se adună astfel nu de parte de Cetatea Neagră, între Alba și Flămînda — în frunte erau ciurarii :

Întîi dară de toți purceasă
Ceata lui Guliman vestită :
Toți ciurari și feciori de-acasă :
Vai de acela care-i întărită !

În a doua ceată, zlătarii :

După acești veniră înainte,
Armați și în rinduri tocmite bine,
Zlătarii de ine și ținte,
Făcătorii doao sute ; iar cine

fi duce și le este povață ?
Tinăr Parpangel și mîndru în față.

După zlătari, căldărarii :

A treia, cu pașuri mărunte,
Căldărarii nați de stat se iviră,
Toți căciulați, cu barbe-afumate,
De tăria lor lumea se miră,
Taie arama ca niște șindile
Și rabdă foamea cite trei zile.

Și mulți alții :

În pielcuța goală, golișoară
Și sclipind de neagră ca și-o cioară.

Urmau astfel toate cetele care aveau să treacă pe sub ochii lui Vlad Țepeș, venit să vadă împeștrita gloată din „murga lui Faraon semînție“ și să le spună că le-a dat loc de așezare la Spăteni, între Bărbătești și Inimoasa. Cum în drumul pînă acolo s-ar putea să sară turcii asupra lor, domnul îi îndeamnă să nu se dea bătuți, dar la plecare unul din lăieți roagă să nu fie lăsați fără pază, că cine știe de unde poate veni primejdia ; rugămintea lor e ascultată și astfel pleacă, cu merinde din belșug, „legumi, oară, două mii de slăniși afumate“, escortați de călăreți și „cu cîntări de drîmbe și alăută“.

Cîntul al doilea e împletit aproape în întregime pe un episod care e, de fapt, o simplă umplutură dînd prilej lui Budai-Deleanu să adauge ceva în genul lui *Don Quijote* și să satirizeze pe nemeșii din Ardeal... Becicherec Iștoc, nemeș din Uram Haza, dar de neam țigănesc, porni într-o zi prin lume, ca un cavaler rătăcitor, pentru ca să găsească pe iubita lui Anghelina, pe care o răpise zmeii. Ca la Cervantes, „cavalerul“ are un scutier, pe frățușul Bucur, și merge călare pe o mîrtoagă ce-i pare Ducipal. Așa avea să rătăcească nemeșul din Uram Haza, și pînă ce vom afla întîmplările din pribegia lui povestirea se întoarce la țigănia care mergea spre Spăteni, greoaie la drum pentru că cei flămînzi spuneau că nu se pot mișca de foame și cei sături trebuiau să se odihnească. Numai după ce se puseră carele cu mîncare înaintea ca să se ție toți de ele, pașii lui Guliman, Corcodel, Tandaler și tovarășilor se mai întreprind.

Urmînd tradiția epică, poetul introduce supranaturalul, povestind cum zîna rea Urgia, pentru ca să aducă turburare în oastea țigănească, se duse la Satana să-i spună cum de lasă pe țigani în

liniște, cînd s-ar putea ca și ei să sară asupra turcilor care trebuie să aibă sprijinul lui :

Încă și țiganii mișei caută
A se apuca de vreo rînduială,
Fărăsindu-și ciocane și laută
Și înarmați pe Mahomed se scoală.

Satana înțelege sfatul și pleacă spre tabăra „Faraonilor“ care ajunsese aproape de Spăteni. Schimbat în corb, se strecoară prin țigănie și fură pe Romica, iubita lui Parpangel, ducînd-o într-un codru. La aflarea acestei întîmplări se porni zarvă mare în tabără, unii zicînd că trebuie să meargă toți în căutarea Romicăi, alții stăruind să rămînă pe loc, și începură atunci să se încaiere între ei. Lăsîndu-i pe ceilalți, Parpangel porni să dea de urma Romicăi, odorul după care suspina întruna :

„O, mie ca sufletul, Romică,
Dragă, neasemănată copilă,
Dă mursa proaspătă mai dulceică,
Dăcît turtureaua mai cu milă,
Dăcît o mieluşică mai blindă,
Mai netedă dăcît oglindă.

Mai oftată dăcît umbră dă vară,
Mai dragă dăcît vremea senină,
Mai lucedă dăcît steaua dă sară,
Deh ! vină-mi, o drag suflete, vină !
Dulce Romică, fii bunișoară
Nu lăsa pe Parpangel să moară.“

De jale, era mai să se omoare, dar nu găsi „nice un spine“ prin prejur și pe cînd se tînguia așa, obosit, îl fură somnul. A doua zi, marea lui bucurie fu să vadă în fața lui pe Romica. Satana îl dusesese, pe cînd dormia, în „polata“ din codrul fermecat unde fusese ascunsă iubita lui (cîntul III).

Văzînd amestecul Satanei, sfinții se gîndesc să nu-l lase în voia lui și, pentru apărarea a ce e creștinesc, porniră din cer să ia parte și ei la ce se întîmpla. Sfîntul Spiridon se arătă lui Vlad Țepeș și boierilor să-i îmbărbăteze în lupta cu păgînii și, știind ce făptuise Satana în tabăra țigănească și cum Parpangel împreună cu Romica petreceau necununați în palatul vrăjit, se îndreptă într-acolo să spargă cuibul drăcesc. La semnul crucii pe care sfîntul îl făcu deasupra palatului, acesta se risipi în fum și Parpangel se trezi într-o baltă plină de broaște, iar Romica într-o mănăstire...

În vremea aceasta Becicherec Iștoc se deda și el la unele isprăvi. Ajuns într-un loc sălbatic prin munți i se păru că a dat de un balaur cu care să lupte ca să-și arate vitejia. Printre niște stînci zărise, răsturnat, un copac pe care îl luă drept balaur, și iată-l repezindu-se spre el cu sulița — chipul lui Don Quijote ne vine aici în minte — dar pășind peste niște lemne putrede se împiedecă și căzu. Cînd se ridică nu mai văzu balaur dinaintea lui, dar întorcîndu-și ochii zări o păcurăriță ce sta într-un vîrf de stîncă și i se păru o zîină. Apropiindu-se de ea, începu să-i laude frumusețea și după ce-i spuse cine era, ce-l aducea pe acolo, o întrebă dacă cumva auzise de Anghelina. Păcurărița, isteată, înțelese cu cine are de a face și-i spuse că-i poate da vești despre Anghelina, că se găsește într-o mănăstire nu departe, și-l așteaptă (cînturile IV—V).

Acolo unde am lăsat pe țigani, la Inimoasa, certîndu-se între ei, sfatul lor hotărăște să rămînă nemișcați, pentru că pot păzi și astfel „porunca domnească” — numai de-i „va urni o silă” se vor gîndi să meargă mai departe. La nevoie se vor lupta și cu turcii. Într-o zi cînd tocmai se chibzuiau ce ar face dacă aceștia ar năvăli asupra lor, deodată se făcu zvon în tabără că vin turcii. Nu erau însă ei, ci Vlad Țepeș cu oștenii lui, care se îmbrăcaseră turcește ca să iscodească tabăra dușmană și se abătuse pe acolo. Țigani îi luă drept turci și, tremurînd, se sfătuiră să trimită pe unul mai isteț într-o întîmpinare a oastei care li se părea că vine cu moarte asupra lor. Acesta se înfățișă și grăi astfel :

„Domnilor turci, deh ! fie-vă milă
Dă țigănia noastră săracă...
Iertați dară, luna să v-ajute,
Mahomed mulți ani să vă trăiască !
Hie uitate hele trecute,
Că, zău, Dumnezeu să ne trăsnească
Dă sîntem noi vină într-ahastă,
Ci iacă au fost pă noi o năpastă.

Tot Vlad-Vodă e ahăstor dă vină,
Numa Dumnezeu lui să plătească,
Căci el ne-au băgat în hastă tină :
Dară vița noastră țigănească
Cu toată lumea vrea să fie în pace
Și, zău, că bătălia nu-i place.”

Vlad Țepeș, mînios la început, dădu poruncă „să bucine de bătaie”, dar, ascultînd cum se tînguia mereu trimisul țigăniei, se

îmblînzî și rîse de această întîmplare. Tabăra se liniști, iar domnul, văzînd încă o dată ce e voinicia țigănească, porni mai departe... Lui Parpangel în vremea aceasta îi e dat să afle de soarta iubitei lui. După ce ieșise din băltoaca unde-l aruncase Sf. Spiridon și avusese norocul să se înarmeze cu ce, prin vraje, îi fusese luat unui voinic din neamul lui Arghin (Arghir), care luptase cu turcii, într-o zi, pe cînd rătăcia prin codru, rupse o ramură și mirat văzu că curge sînge din ea, iar un glas îi spuse să se oprească, pentru că acolo zace chiar aceea pe care o căuta : răpită de Boroșmîndru și chinuită de turci, Romica murise acolo. Aflînd aceasta, Parpangel își iese din minți, aleargă în toate părțile și luptă cu năluciri, ca un alt „Orlando furioso” (cîntul VI).

Umblînd buimăcit încoace și încolo, Parpangel ajunse în preajma taberei de la Inimoasa, pe unde rătăcia și Becicherec, cu care trebui să lupte, iar altă dată fu de mare folos țigăniei pentru că, năvălind asupra ei o ceată de turci, aceștia zăriră pe Parpangel îmbrăcat ca viteazul Arghinean, care pe mulți dintre ai lor omorîse, și crezînd că este chiar el o luă la fugă, lăsînd pe țigani în pace. Închipuindu-și și de data aceasta că cei veniți acolo fusese tot Țepeș-Vodă cu oștenii lui îmbrăcați turcește, țigani începură să murmure că prea sînt hărțuiți, că domnul își rîde de ei și poate are gînduri ascunse să-i lase pe mîna turcilor. Ținură atunci sfat și iată că se ridică Tandaler să le spună că nu mai trebuie să stea așa în voia întîmplărilor, că cine știe cum se pot schimba lucrurile, așa încît să nu mai fie ei oropsiți, ci fruntea țarei :

Să spunem că pe Vlad-Vodă or bate
Turcii, fiind țara la robie :
Cine, grăind după dreptate,
Ar domni hastă țară, pustie ?...

Au n-ar fi cu mult mai drept și bine
S-alegem pe unul care să fie
Peste voievozi capul cel mai mare,
Apoi să căutăm locul de moșie
Care de acum să se numească
Chiar și curat Țara țigănească ?

Luptele între munteni și turci urmau înverșunate în vremea aceasta : Satana ajută pe păgîni, iar Sf. Spiridon și alți sfinți înțărîau inima creștinilor. Turcii sînt biruiți și, pe cînd se da bătălia, în tabăra țigănească se întîmplă iarăși mare turburare. Zgo-

motul ajungînd pînă acolo, toți se pregătesc să se apere împotriva turcilor și Tandaler le spune să lupte cu ochii închiși, deoarece așa

.....e bine a se bate,
Că nu cauți vrăjmașului în față.

Pregătiți de luptă și pe cînd noaptea îi surprinsese într-o pădure deasă, auziră zgomote de aproape, și închizînd ochii, năvăliră într-acolo și începură să dea la dreapta și la stînga, dar numai pe urmă înțeleseseră că luptase cu o cireadă de boi, rătăcită pe acolo, și nu cu turci (cînturile VII—IX).

Cum cei din iad nu puteau să ierte înfrîngerea păgînilor, Asmodeu porni să amestece cu vicleșug lucrurile, să se strecoare în tabăra faraonilor și să le spuie că nu era adevărat că biruise Vlad Țepeș, ci, dimpotrivă, că țara rămăsese fără stăpîn, care de acum nu putea fi decît dintre ei, așa că trebuiau să se gîndească la alegerea unui vodă. Ca să amăgească și pe boieri, Asmodeu pornește spre București, travestit în sol, și ajungînd acolo găsește pe boieri petrecînd :

Sedea prejur de așternută masă
Coconite, coconi și cocoane,
Toți fiind cu mințile voioase
La glas de cetere și canoane ;
Încoace, încoalea zbură închinat
Pahare pline cu sănătate.

Iar Hriza cîntărețul măiestru...
Cu stihuri nalte cînta și alese...

Tot el desfăta și această dată
Cu cîntece line, simțitoare,
Boierimea la masă adunată,
Dragostele cîntînd zburătoare.

„Solul“ spune boierilor că, deși Țepeș bătuse pe turci, aceștia se pregăteau să-și strîngă puterile și să pornească la luptă mai dîrză. De altă parte, îi ațîță împotriva domnului, smulgînd de la ei „o scrisoare vicleană“ s-o ducă turcilor. Dar înfrîngerea turcilor nu se mai putea îndrepta și Satana, amărît, rușinat de „nebuna sa fală“, se gîndi să se ducă într-o mănăstire, schimbat în chip de fată, ceea ce dă prilej poetului să descrie viața de acolo și să vorbească de călugării care-și pierdură mințile cînd văzură

pe tînăra fată că vine să le ceară adăpost, îngăduit de egumen care găsește că „pravila“ nu se împotrivesște la așa ceva :

..... monacii
Privind la dînsa, acum își uitase
Mătăniile, ceasuri și condacii.

Și de data aceasta Sf. Spiridon prinde urma Satanei și cu semnul crucei îl alungă de unde se încuibase.

Pe cînd despre Becicherec aflăm că poposind într-o zi la umbra unui fag un glas veni să-i spună că Anghelina e moartă, că degeaba mai umblă s-o găsească și nu-i rămînea decît să se întoarcă la Uram Haza, în tabăra țigănească se punea la cale întocmirea împărăției, alegerea domnului și a boierilor pentru care înțeleptul Guliman spunea că nu trebuie cine știe ce istețime :

„... a scobire o covată
Este o meșterie mult mai rară
Și mult mai grea decît în polată
Pe divan șezînd a porunci : «Eu,
Cutare din mila lui Dumnezeu

Poruncesc aceasta cu tărie».
Și cum știți voi înși celelalte...
Iară încît e pentru boierime
Grijile acestor tocma nu-s nalte.“

Cînd fu vorba de împărțirea locurilor de cinste, țiganii se luară la ceartă. Cu măciuci, cu ciocane săriră unii asupra altora și mulți pieriră în încăierare, printre care și Tandaler, căpetenia „celelalte“ mai ales cete“. Cei rămași se risipiră atunci, pornind fiecare pe unde îl duceau ochii (cînturile X—XII).

Așa se încheie poemul eroic-comic al lui Budai-Deleanu și am stăruit asupra cuprinsului pentru ca să reiasă bogăția de motive tratate și planul în stil mare pe care l-a urmat autorul. Dacă unitatea suferă uneori din cauza multor adausuri, a trecerilor repezi de la o temă la alta, urzeala lui reiese destul de limpede și deslușim în ea nu numai tendința de a satiriza pe țigani și pe nemeși, ci de a face să treacă pe dinaintea ochilor noștri și alte chipuri, cum și anumite aspecte ale vieții noastre, pentru că, după cum spune singur Budai-Deleanu în cuvintele pe care le-a pus în fruntea poemului, povestirea lui, „de șagă, însă... semănată cu oareșicare gînduri serioase“, este o alegorie „și prin țigani se înțeleg și alții carii tocmai așa au făcut și fac ca și țiganii de atunci“. Așezînd acțiunea în vremea lui Vlad Țepeș, scopul lui Budai-

Deleanu a fost să preamărească faptele strămoșilor, să ne înfățișeze — cum spune așa de plastic — „cărunta vechime cinstită“ și, prin antiteză, să arate coborîrea vieții noastre, rătăcirea sufletelor în timpurile mai nouă, și cu deosebire pe cînd trăia dînsul. Ceva, prin urmare, ce vestește satirele lui Eminescu. Aproximarea între ce au scris și unul și celălalt ne vine de la sine în minte cînd cetim :

Alta era junia română
Pe vremea lui Vlad-Vodă ce frînsă
Tabăra lui Mahomed păgînă
Cu virtutea și în bătaia adinsă,
Dar au pierit acea voinicie :
Și tu gemi, supusă Muntenie !..

Hei, ticăloasă Țară munteană,
Unde-ți e vitejia mărită,
A sloboziei tale sprijoană ?
Cum ai rămas așa de ovilită,
Cînd te vei ridica din țărîină,
Cine-ți va da scutitoare mină ?

Pînă cînd vînzătorii de ostrige
Și mitarnicii, pentru dobîndă,
Nevrednice rane ți-or înfige ?
Pînă cînd te-or pune sub orîndă
Agarenii ? — și atîta nedreaptă
Năcăjire încă nu te deșteaptă ?

Venetici flămînzi de prin ostroave :
Greculeți din Anadol, din Pera,
Ți-au răpit venituri cu hrîsoave :
Tu le zici „Arhonda, calimera !“
Și te închini, cu multă plecăciune,
Crezîndu-le toate ce vor spune...

Ah, cine acu din aceste toate,
Oame ticăloase, te va scoate ?

Au doară cea moale de acu junie
Ce nu au învățat alta nimică
Făr' a vîna după libovie,
A măiestri gilceavă și intrică,
A trîndăvi pe divan cu lene
Și a căsca gurile prin dughene ?

Săgețile lui trec agere, atingînd pe unii și pe alții — fie ei chiar cei mai de sus, pe care-i înfățișează astfel :

Spuneți mie rogu-vă ce greutate
Are un vodă ? Eu voi dezvoltbi-o.
Întîi doarme ca și noi pe spate
Sau cum vrea, pîn' ce se face zio,
Apoi, sculîndu-se, bea și mîncă
Sau își razimă capul în brîncă,

fie boierii care

Toată ziua cu ciubucu-n gură
Pe divan stîrvesc...

fie fețele bisericești, despre care spune :

Popa vinde darurile sfinte
Pentru gălbănași, iar patriarhul
Din Vizanț le cumpără nainte
Din episcop pînă la eclisiarhul...

Papistași
Ca niște mascuri bine îmibuibați.

Caracterizările bine prinse, redată în linii vii, arată spirit remarcabil de observație și pricepere în alegerea expresiilor care fixează figurile și situațiile. În tot poemul său, Budai-Deleanu dă dovada că era un adînc cunoscător al oamenilor și impresiile pe care le culegea din stările de la noi știa să le transforme în valori literare. Pe lîngă însușiri firești se vede și cultura de scriitor cîștigată prin adîncirea operelor clasice, așa că avem o pildă concretă de ce ar fi putut îmbogăți literatura noastră dacă mișcarea inaugurată de latiniști ar fi fost lăsată — cum spuneam în altă parte — să se dezvolte în toată amplitudinea ei și ar fi fost condusă de înalte preocupări literare.

La Budai-Deleanu găsim însă și altceva ce-i dă o notă de superioritate față de alți scriitori din vremea lui. Dînsul nu a rămas strein de ce era al nostru exprimat în literatura populară — adevărata literatură de acest fel, nu prelungirile ei sarbede ori parodiile. De mai multe ori îl vedem amintind „cîntecele, basmele țărănești“ din care spune că a luat unele elemente. Inspirația clasică întîlnindu-se cu ce era al nostru, ieșind din sufletul poporului și contopindu-se într-un tot fără să facă impresia de ceva artificial — iată o noutate la care nici un alt scriitor de ai noștri nu se gîndise pînă la Budai-Deleanu.

Și — calitate tot așa de remarcabilă a acestui poet multă vreme nesocotit — limba în care și-a scris poemul e plină de vigoare, expresivă, bogată, turnată, se vede, din grija de a nu rămînea la ce e prea obișnuit, prea fără relief. Chiar în întocmirea versurilor, pe care spune că le-a alcătuit „după gustul italianesc”, Budai-Deleanu arată de obicei o îndemînare ce surprinde în lipsa, acum o sută de ani, a unei tradiții literare în această direcțiune. Sînt desigur stîngăcii, întîlnim fraze colțuroase, expresii aspre, dar acestea se pierd, oricum, în fața celor care răsar bine alese, plastice și chiar armonios alăturate. Limba în care e scrisă *Tiganiada* arată și ea varietatea de izvoare care i-au servit lui Budai-Deleanu la închegarea poemului său. Dîndu-și samă de sărăcia, de „neajungerea” limbei noastre în unele privințe, a introdus multe cuvînte, latine, italiene și chiar franceze — Budai-Deleanu e printre rarii ardeleni care au cunoscut limba și literatura franceză; punînd într-un loc cuvîntul *sincer*, după ce spune că e „latinesc” explică pentru ce a recurs la el: „fiindcă limba românească nu are nici un cuvînt asemenea, care să aibă aceeași noimă”; în altă parte, întrebuițînd neologismul *intrigă* îl justifică observînd că e „cuvînt obicinuit mai la toate limbele politice evropienești”. Din graiul poporului, și în special acela care-i era bine cunoscut din locul lui de naștere, ținutul Hunedoarei, a introdus de asemenea multe expresii pe care dînsul le numește „umilite”, disprețuite de alții, dar care lui i se păreau demne de ținut în samă și de adoptat în limba literară. Pe lîngă acestea întîlnim cîteva formațiuni proprii, bine nuanțate uneori, așa că vedem la Budai-Deleanu preocuparea de a scrie într-o limbă cît mai bogată.

Poetul a fost ajutat aici de filolog, pentru că, într-adevăr, Budai-Deleanu s-a ocupat și cu studiile asupra limbei, dar partea aceasta din activitatea sa ne este puțin cunoscută, deoarece manuserisele lui filologice, afară de cîteva fragmente, au rămas netipărite. Scriind *Temeiurile gramaticei românești* și *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticei românești*, pe care avea să le prefacă în latinește, *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812), și proiectînd o vastă operă lexicografică din care ne-a rămas însă numai o parte (v. Cipariu, *Archivu*, 706; *Principia*, 332; *Anal. Ac. Rom.*, s. I-II, t. III, 106; Șincai, pref. la *Elementa*, ed. 1805), Budai-Deleanu a căutat și el să pună în evidență latinitatea limbei noastre și să aducă părerile lui în problemele care preocupau pe ceilalți învățați transilvăneni. Apropiindu-se în unele puncte mai mult de Petru Maior — cînd susține, de pildă, că în derivarea limbei române trebuie să se ia ca punct de plecare latina vulgară — și urmînd curentul de latinizare care l-a dus și pe

dînsul la exagerări ce nu puteau fi adoptate, Budai-Deleanu aduce totuși în această parte a activității lui o notă personală în care recunoaștem un spirit de cercetare ce căuta să adîncească tot mai mult faptele. Investigațiunile lui cu privire la alcătuirea limbei române au mers mai departe decît ale celorlalți filologi ai școalei latiniste, așa că îl vedem căutînd cel dintîi să deosebească diferitele elemente care au pătruns în limba noastră, și acestea nu erau, cum își dedea bine samă, numai slave, ci și de altă proveniență: albaneză, greacă, ungurească — într-un loc sînt amintite și elementele gotice pe care dînsul credea că le descoperise. Eru-ditul se arată astfel că nu era mai prejos decît poetul: și sub o formă de manifestare și sub alta Budai-Deleanu aducea însușiri superioare.

Dacă vom aminti că Budai-Deleanu ne-a lăsat și mai multe lucrări istorice și etnografice: *De originibus populorum Transylvaniae*; *De unione trium nationum Transylvaniae*; *Scurte observațiuni asupra Bucovinei* ș.a. (aceasta din urmă în limba germană, cu informații interesante asupra stărilor din Bucovina, s-a tipărit în traducere românească de d. G. Bogdan-Duică în *Gazeta Bucovinei*, 1894, nr.-ele 8 urm.), aceasta vine să arate încă o dată varietatea de aptitudini ale acestui scriitor — poet însă înainte de toate și cel dintîi care nu s-a mulțumit cu simple improvizații, ci a căutat să ne dea o operă de inspirație bine călăuzită și de stăruință în care pusesese gîndul de „a obicinui și întru limba românească aceeași poezie, mai rădăcată și subțire, cum se află la alte neamuri”.

VASILE AARON ȘI IOAN BARAC

Numai prin forma în care au înfățișat scrisul lor Aaron și Barac pot să fie amintiți aici. Poeți nu erau, ci simpli versificatori care luau la întîmplare subiecte de la noi ori streine pentru a le pune în stihuri de o stîngăcie datorită nu atît vremii în care au scris, ci lipsei lor de talent literar. Dacă pot beneficia să fie menționați, e pentru că au fost populari — chiar azi cîte o carte de a lor mai găsește cetitori în Ardeal — și pentru că ce i-a îndemnat să scrie pornia din intenția de a contribui la cultivarea poporului, de a da ceva pe înțelesul celor mulți.

Vasile Aaron — născut la Glogovăț, pe la 1770, și făcîndu-și studiile de teologie la Blaj, iar mai tîrziu pe cele de drept la Cluj, pentru a ajunge „jurat procurator” la Sibiu, unde muri la

1822 — a scris un șir de cărți foarte răspândite pe vremuri și cea dintâi a apărut la 1805, la Brașov, sub titlul *Patimile și moartea a Domnului și Mîntuitorului nostru Isus Hristos* (ed. a 2-a, Sibiu ; a treia, 1829). După aceasta urmară : *Perirea a doi iubiți, adecă jalnica întîmplare a lui Piram și Tisbe, cărora s-au adeogăt mai pe urmă nepotrivita iubire a lui Echo cu Narțis*, Sibiu, 1807 (altă ediție, 1830) ; *Vorbire în versuri de glume între Leonat bețivul, om din Longobardia, și între Dorofata muerea sa*, Sibiu, 1815 ; *Anul cel mănos*, 1830 ; *Istoria lui Sofronim și a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef, mai marelui din Milet*, Sibiu, 1821. În manuscris s-au păstrat o traducere a *Eneidei* lui Virgil (primele opt cărți ; v. Cipariu, *Archivul*, 234, 784 ; *Transilvania*, X, 227 ; XI, 7 urm). și o povestire cu cuprins fantastic — probabil imitată — *Răpoartă din vis* (o analiză a ei a fost dată de G. Sion în ziarul *Informațiunile bucureștene*, 1870, nr.-ele din 17 și 27 septembrie).

În aceste alcătuiuri Vasile Aaron a recurs la diferite modele pe care le-a prelucrat după priceperea sa.

Perirea a doi iubiți, legenda despre Piram și Tisbe, e împrumutată din *Metamorfosele* lui Ovid și diluată, adaptată în versuri cu același efect soporific ca toate cîte le-a scris Aaron cu convingerea că era și el poet.

Patimile lui Hristos, în zece cînturi, începînd cu povestirea sfatului ținut în iad pentru răpunerea lui Isus și continuînd cu trădarea lui Iuda și toate peripețiile vieței Mîntuitorului pînă la răstignire, ne arată că Vasile Aaron a cunoscut *Messiada* lui Klopstock, dar nu și-a însușit din ea factura clasică, ci s-a mulțumit cu o înșirare prolixă, prozaică, de versuri — în felul acestora :

.....Marele Isus,
Ochii ridicînd în sus,
Așa zice : „așa, Sfînte,
Mă lași cu totul, Părinte !“
Moartea se apropiase,
Durerea îl cuprinsese :
„Dați-mi să beau, că m-e sete“
Zice foarte îndelete.
Mai pe urmă gălbinește,
Trupul tot i se răcește...
„Oh, oh, zice, ia aminte
În mîna ta dau, Părinte,
Dau trudit sufletul meu
Și mîncat de necaz greu“.

Și cînd acestea grăiește
Sufletul îl părăsește,
Își lasă capul în jos :
Moare Stăpînul Hristos,

care reproduc foarte de aproape versurile din Klopstock, dar cu schimbări cum le înțelegea adaptatorul nostru popular :

Mein Gott, mein Gott, warum hast du mich verlassen ?
Und die Himmel bedeckten ihr Angesicht vor dem Geheimniss
Schnell ergriff ihn, allein zum letztenmale, der Menschheit
Ganzes Gefühl. Er rufte mit lechzender Zunge : „Mich dürestet !“
Ruft's, trunk, dürestete, behte, ward bleicher, blutete, rufte :
„Vater, in deine Hände befehl' ich meine Seele“.
Dann : (Gott Mittler, erbarme dich unser !) Est ist vollendet ;
Und er neigte sein Haupt und starb.

Că s-a folosit de Klopstock nicăieri nu vine să ne spună Aaron — erau în obiceiul vremii aceste ascunderi ; în prefață dînsul caută chiar să convingă pe cetitori că a avut partea lui originală în această alcătuire ; după ce spune că luînd în samă „materia cărții acestia, ca aceasta încă n-au ieșit afară pînă acum în limba românească din fabrica măiestriei poeticești“, pentru a da autoritate tipăriturii sale vine să adauge : „Nu vei găsi într-însa... ceva din povești prostactice adăugat : toate cîte s-au scris sînt culesă din Sfînta Scriptură și din istorii sfînte“. Era, deci, într-un fel mîndru de ce tipăria și aceeași mîndrie o arăta cînd, tot acolo, lăsa să se înțeleagă că era „bine procopsit în măiestria poeticească“.

În această „măiestrie“ îl ajutase nu numai ce găsise la unii scriitori streîni, dar și cunoașterea literaturii noastre populare, din care însă nu a știut să-și însușască ce ar fi dat versurilor lui o întipărire mai deosebită. Din cît am citat s-a putut vedea că forma se apropie mult de cea populară și aceasta reiese și mai bine cînd ne oprim la un alt pasaj din *Patimile lui Hristos*, care e dat ca tînguirea Mariei :

Oh, oh, fiule iubite,
Oh, fiul meu, mult dorite,
Oh, dulce lumina mea,
Cum lași mort a te vedea ?
Oh, nădejdea mea cea vie,
Vecinica mea veselie,
Deschide-ți ochii odată
Și-ți vezi maica întristată

Cum plînge și cum suspină
 De trudă, de necaz plină
 Deschide-ți rostul cel sfînt
 Și cu dulcele cuvînt
 Mîngîie pre maica ta
 Și scîrbită n-o lăsa...
 Rostul cel dumnezeiesc
 Ce varsă glas îngeresc
 Și dulce învățătură
 Fără de prejetătură
 Acuma îl văz tăcut,
 Acum stă închis și mut...
 Plîngeți cu mine, fecioare,
 Că nădejdea voastră moare,
 Plîngeți, voinici, glăsuiți,
 Și cu amar tînguți
 Că frumusețea voastră pierе
 Oh, vai, oh, vai și durere !

Tonul popular e ușor de recunoscut aici, dar prea neajutat și de data aceasta, Vasile Aaron nu a știut să redea puterea de simțire, expresiunea caracteristică bocetelor de la noi (cf. *Apendicele*).

Vorbirea între Leonat și Dorofata e o versificare săracă și fără grăunte de spirit, deși ni se spune că vrea să fie glumeață. Probabil că și de rîndul acesta Vasile Aaron a recurs la un izvor strein — poate vreo cânticică italiană populară, pentru că Leonat e numit „om din Longobardia“. Cuprinsul reiese din titlu : povestea unui pătimăș în băutură care, sfătuit de nevasta lui să se lase de urîta-i năravire, îi răspunde că nu-i trece prin gînd așa ceva, pentru că... rostul vieței e să-ți spui :

Mîncă, bea, te veselește,
 Cîntă, joacă și trăiește.

Pentru așa filozofie, Vasile Aaron a găsit că trebuia să recurgă tot la versuri.

În *Istoria lui Sofronim și a Haritei* e parafrazată o povestire din literatura neogrecă pe care Iordache Slătineanu o tradusese la 1797 și o tipărise, la Sibiu, ca adaus la *Abilefs la Shiro* (acesta tradus, în versuri, după Metastasio, dar nu din originalul italian, ci dintr-o versiune grecească). Povestirea e în genul pseudo-clasic gustat în secolul al XVIII-lea, și mai mult întîmplarea putem presupune că l-a hotărît pe Vasile Aaron să o versifice,

pentru că altfel, după cuprins — se vorbește de Praxitele și sîntem duși în lumea din Milet — ea nu se potrivește cu genul pe care căuta să-l popularizeze la noi.

Despre *Anul mănos* nu putem spune decît că e și mai elementar decît elementarele alcătuiuri de pînă aici. E o palidă înșirare didactică cu sfaturi pentru plugari, pe care Aaron a scris-o gîndindu-se desigur la *Georgicele* lui Virgil, dar cum îi lipsea darul poetizării altor lucruri cu atît mai mult avea să se arate de tot prozaic într-un subiect de felul acesta.

Departate de a fi și el adevărat poet, deși uneori arată o mai bună pregătire literară, Ioan Barac se întîlnește cu Vasile Aaron în genul pe care l-a cultivat. Despre viața acestui al doilea reprezentant al curentului popular în literatura din Ardeal știm atît că s-a născut în satul Alămor la 1776 (nu la 1779 ori pe la 1772—3, cum se înseamnă în biografia dată de Ar. Densușianu, *Ist. lit. rom.*, 307, și în *Anal. Ac. Rom.*, II, 223 ; data 1776 o găsim într-o notiță publicată în *Foaia pentru minte*, 1848, 272, și ea e confirmată de ce ne spune singur Barac în prefața la *Constantina*, ms. 165 din Bibl. Academiei, unde amintește că la 1842 împlinise 65 de ani). După ce a învățat la Aiud și la Cluj, la 1801 îl găsim ca „dascal normalicesc neunit“ la Avrig și mai tîrziu ca „procurator“ și translator pe lîngă „magistratul“ din Brașov, funcție pe care a ocupat-o pînă la moartea sa (10 iulie 1848).

Cartea care a făcut cunoscut numele lui Barac și care se mai cetește și azi în popor e *Istoria despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă*, apărută întîi la Sibiu, 1801, și în a doua ediție la Brașov, 1809. Scrisă în versuri scurte, amintind pe cele populare, povestirea aceasta înțelegem că a putut să placă, deși nu captivează prin mai multă poezie — vorbind despre ea (într-o notă la cîntul X al *Țiganiadei*) Budai-Deleanu găsea că e „în stihuri proaste alcătuită“. Subiectul versificat de Barac, deși ne duce spre literatura populară (v. L. Șăineanu, *Basmele române*, 266), nu a fost totuși luat direct din basmele noastre, ci dintr-un izvor strein. Acest izvor îl amintește chiar Barac cînd în prefață vorbește de „Istoria lui Arghir cea în limba ungurească scrisă“, dar dacă dînsul nu precizează de cine era scrisă povestirea ungurească pe care a urmat-o, aceasta o aflăm pe altă cale (v. *Rev. crit.-literară*, III, 33 ; IV, 161). J. Benkő amintește în cartea sa *Transilvania* (1778) o compunere în versuri a lui Albert Gergej scrisă în ungurește și cunoscută în popor sub numele de *Istoria*

lui Arghir („*vulgo Argirus Historia*”). Izvorul lui Barac e tocmai această compunere a lui Gergej, care s-a tipărit la Buda în mai multe ediții (cea mai veche pare să fie din 1763). Folosindu-se de povestirea lui Gergej, Barac spune că a ținut să-i dea „mai adâncă înțelegere”, să o pună în legătură cu istoria noastră și anume cu cucerirea Daciei, și pentru aceasta, adaugă dînsul, prin Arghir a voit să înțeleagă pe Traian, iar prin Elena „cea cu părul de aur” — Ardealul, „pentru băile lui cele de aur care de mult au fost vestite”. Original nu este nici aici Barac, pentru că interpretarea aceasta a povești despre Arghir o găsim înaintea lui, chiar la Benkő, care vorbind de versurile lui Gergej spune că ele nu cuprind altceva decît istorisirea cuceririi Daciei („subjugatae a Romanis Daciae historia”) și cînd vine să explice cum „fecioara Léany” reprezintă Dacia, găsim aproape aceleași cuvinte ca la Barac („crines aurei virgini adfinguntur, quibus eximius auri proventus Daciae adumbratur”). Că Benkő ar fi dat cel dintîi această interpretare a basmului despre Arghir, nu putem ști; în altcineva înaintea lui se poate să fi stabilit ciudata apropiere; în orice caz Barac nu are nimic personal în prezentarea sub această formă a povești lui Arghir, deși tocmai aceasta nu puțin a contribuit la popularitatea ei, cu atît mai mult cu cît chiar titlul spunea că e „o închipuire sub care se înțelege luarea țării Ardealului prin Traian, chesarul Romaniei”.

La 1821 Barac tipărește *Risipirea cea de pre urmă a Ierusalimului* (București; altă ediție, Sibiu, 1843), pe care spune că a alcătuit-o după Josephus Flavius. Dacă versurile se înșiră și aici ușor, prea ușor chiar, ele sînt numai umbră de poezie, cum ne putem convinge, cetînd, de pildă, descrierea foametei cu care Dumnezeu pedepsi pe cei din Ierusalim :

Pentr-a singelui vărsare,
 Porunci să se ridice
 O foamete și să-i strice.
 Multe mii de fețe grasă
 Să îngălbenesc în casă,
 Seca izvoarele toate,
 N-au apă de a mai scoate;
 Nu-i apă la nici o moară,
 Toți de foame vor să moară.
 Calcă legea cu osîndă
 Mîna cu rinza flămîndă.
 Părintelui nu-i e milă
 Văzîndu-și pruncul în silă.

Cum era neobosit în această muncă de vulgarizator al scrierilor la care se oprise lecturile lui, Barac a tipărit, prelucrînd ori traducînd mai ales din limba germană, un șir de alte cărți : *O mie și una de nopți*, Brașov, 1836—1840 ; *Tilu Bub-Oglindă*, 1840 (după *Tyl Eulenspiegel*) ; *Nașterea și toată viața minunatului Piticot de un cot*, Brașov, 1842 ; *Cei trei frați gheboși*, Brașov, 1844 (un episod din *O mie și una de nopți*) ; *Tragbedia lui Samson*, 1846 (după o piesă „care odinioară s-a produsă” la Viena).

Literatura veche îl atrăsese și pe el, îndemnîndu-l să dea nu tocmai o traducere, ci o prelucrare în versurile-i care nu aveau nimic clasic, din *Odiseea* (cîteva fragmente s-au publicat în *Albina Carpaților*, 1877, 102, 117) și din *Metamorfosele* lui Ovid (numai o parte din acestea s-a păstrat).

Ms. 165 din Bibl. Academiei, pe care l-am mai amintit, cuprinde ori menționează alte cîteva prelucrări, dar nu după scriitori greci ori latini, ci în genul celor de mai înainte, fără ca să știm totdeauna ce modele a urmat Barac : *Vrednica de iubire evropeană Constantina* („interesantă istorie de dragoste... închinată lumii cei galante și băgătoare de seamă spre desfătarea minții” ; prelucrare după o povestire care ni se spune că a apărut la Leipzig, în 1704) ; *Lucreția* ; *Loreti* ; *Pipele* ; *Corăbierul cel nou* (cf. *Foaia p. minte*, 1848, 284).

În Biblioteca Academiei se mai găsesc două manuscrise cu lucrări ale lui Barac pe care le recomandă cetitorilor „ca să-și reînnoiască ideile, îndulcindu-se de povăta cea bună... către înțelepciune” ; în ms. 208 se păstrează : *Adelaida, arîndășița cea mică de lîngă cetatea Hateau Tirri* (1847) ; *Vicleșugul fetesc* ; *Bunătatea și înalta milostivire a craiului Chiru al Persilor* (1838) ; *Vicleșugul femeiesc* ; *Atala*, „tragedie în trei perdele” ; în ms. 209 : *Patimile cele rari și minunate ale unei madamoazelze cu numele Cartigan* (1845) ; *...Regelui de la Portugalia*, dramă „în trei secții” ; *Mirele cel umblat și procopsit*, „faptă veselă într-o perdea” (1842) ; *Vînătorul de la Matra* ; *Amlet*, „după Șakespeare” ; în aceleași manuscrise se găsesc versuri scrise în diferite împrejurări (ca *Jalnice moraliteturi pentru boala cea înfricoșată, holeră* : 1831). Tot cu scopul de a da celor de jos o lectură ce i se părea folositoare, Barac a editat *Foaia Duminecii* (Brașov, 1837), așa că activitatea sa, bogată în felul ei, nu a fost fără preț în mișcarea noastră culturală din prima jumătate a veacului trecut, chiar dacă nu a adus în ea personalitate de scriitor, de adevărat poet.

CEI DIN URMĂ CRONICARI

Dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor literatura noastră primia impulsuri noi, fie prin ideile puse în circulație de latiniști, fie prin sugestiunile venite pe alte căi în prefacerile vieții noastre intelectuale, anumite manifestațiuni din aceeași epocă se înfațesează cu totul altfel, ne arată păstrarea spiritului vechi, care nu putea să dispară așa ușor, fiind sprijinit de tradiție, de ce continua să fie predilecția unora dintre cărturari.

Acolo unde vedem cu deosebire prelungindu-se acest spirit este în literatura istorică din Principate. Pe când învățații Ardealului reînviau cercetările istorice și lăsau să se exprime prin ele gândurile în care aveam să găsim puterea redeșteptărei, dincoace de munți istoriografia mai păstra aspectul ei cu desăvârșire medieval, și încă cel mai palid, cel cu semnele deplinei decăderi. Această decădere se arătase mai demult, de când însemnarea întâmplărilor de la noi rămăsese îndeletnicirea altora decât a celor din generația viguroasă de cronicari din veacul al XVII-lea și prima jumătate a celui al XVIII-lea. Aceia care continuau să scrie cronici nu mai aduceau cultura pe care și-o însușiseră bătrânii de la bunii dascăli din țară ori în școli streine. Schimbările întâmplătoare în viața politică avuseseră, de altă parte, și ele urmări în așa fel încât cei care țineau să povestească faptele din vremea lor se găseau în inferioritate față de cei de altădată din cauză că de multe ori nu erau în măsură să le redea cu cunoștințele și cu imparțialitatea celor care-i precedaseră. Cronicarii de mai înainte, un Grigore Ureche, un Miron Costin ori un Neculce, avuseseră posibilitatea să cunoască

bine ceea ce veniau să povestească, pentru că erau inițiați în mersul treburilor țării, trăiau în apropierea domnului, îndeplineau însărcinări înalte, pe când odată cu așezarea domniilor fanariote cei din țară erau de obicei ținuți la o parte și când dintre ei se găsea vreunul care să însemne faptele contemporane, de multe ori nu avea puțința să le cunoască în amănuntele, în tainele lor, să aducă, cu alte cuvinte, acea informație mai bună pe care o întîlnim la înaintașii lor. Întîmplător numai se găsește în vremea aceasta cîte un povestitor ca Ienache Văcărescu, care, bacurîndu-se de încrederea de la Curte, a putut cunoaște mai de aproape unele întâmplări și să le istorisească. De altă parte, chiar când cineva devenia cronicarul vremilor lui, fie prin legăturile pe care le avea, fie prin tendințele pe care le urmăria ori i se impuneau — năvăliri multe știm cum otrăviseră sufletele — nu mai era în stare să aducă în ce scria obiectivitatea, cîntea convingerilor și limpezimea de suflet adevărat românesc, așa cum le găsim la cronicarii tradiției vechi.

La acestea venia să se adauge înrîurirea genului istoric decăzut la aceia care dedeau pilde celor de la noi. Cum în literatura neogrecească se cultiva mult cronica versificată, ai noștri și-au fixat predilecțiunea la aceste compuneri prolixă, monotone, și de aceea vedem scriindu-se, pînă pe la 1820, atîtea cronici rimate. Uneori s-ar părea că ele au o legătură mai strînsă cu literatura noastră, că se apropie de versurile lor de poezia populară, dar asemenea apropiere e de obicei întâmplătoare și o vagă reminiscență din ce trecea prin mintea povestitorului, mai mult înstreinat, pentru că și în limba lui plină de grecisme și în alegerea felului istorisirii se vede nota exotică și de imitație săracă.

Printre cronicile care ne-au rămas din această epocă avem de amintit întâi pe aceea a stolnicului Dumitrache. Ea cuprinde narațiunea evenimentelor dintre 1768—1774, în timpul războiului ruso-turc, care avea să se încheie cu pacea de la Kuciuk-Kainardji, și a fost publicată de V. A. Urechiă în *Anal. Ac. Rom.*, X, 360 urm. În povestirea despre cele petrecute la noi sînt împletite întâmplările din alte părți pe care stolnicul le amintea „pentru trecerea de vreme”. Am căuta zadarnic forma literară la acest întîrziat cronicar care scria cum vorbea, într-o limbă împesărită cu grecisme și turcisme, dar amănuntele pe care ni le împărtășește și unele descrieri au interesul lor, cum e, de pildă, aceasta, redată cu expresiuni care amintesc vorbirea familiară muntenească și de azi: „Noiemvre 5 zile, vineri, fiind cam despre ziuă, în București

ne pomenim cu un ramăt de «stupai!» amestecat cu «vai!» și un chiloman împărțat cu «aman»; ci turci prea puțini perind, ceilalți s-au dus la Giurgiu. După ce se luminează de ziua, ce să vezi? acea adunătură, mulți însărcinați, chip de armați, cu strumurări de boi, cu lănci de pe la oi («aideți noi, lipsiți voi»), împreunați cu tîlharii de arnăuți și altă multă străinătate, cu bucurășteni amestecată, prădară tot norodul, prin hanuri și mahalale, și la urmă mai toată țara» (371).

În versuri e scrisă cronica Pitarului Hristache pe care Cezar Bolliac a publicat-o în *Buciumul* (1863, 27, 35, 39) sub titlul *Istoria faptelor lui Mavrogheni-Vodă și a răzmiriței din timpul lui, pe la 1790*. Cine era acest Pitar Hristache despre care Bolliac afirma că scria povestirea lui la 1817 — precizarea aceasta nu aflăm de unde e luată — nu am putea spune, pentru că după documentele vremii nu poate fi identificat cu nimeni. Versurile care le înșira acest contemporan al lui Nicolae Mavrogheni au toată platitudinea genului la modă pe atunci, dar ne înfățișează destul de bine unele figuri și situații. Caricatura de domn care a fost Mavrogheni e bine prinsă în descrierea aceasta așa de simplă:

Unii zicea că e om bun,
Cei mai mulți că e nebun;
Alții-l ținea de prost
Și nimeni nu-și da în rost.
Cînd ședeai cu el la sfat,
Chiar nebun adevărat,
Cînd începea numa a-ți spune
Niște basne de minune,
Cum și ce fel s-au purtat
Și noaptea ce a visat.
Unele-l întrebai,
Alte răspunsuri luai,
Iar la zile-mpărătești,
Cînd mergeai să-l heretisești,
În loc de logos să faci
Spunea după marea albă.

Înarmarea gloatelor o descrie astfel:

...pe românii de țară
Ce-i strînsese dup-afară,
După ce le făcu leafă
Îi mai puse la o treabă,
Ca să-nvețe și mustra,
Să știe să dea cu pușca.

Apoi să stai să privești
Și cu drag să pomenesci
De rumânașii voinici
Încălțați tot cu opinci...
Cît erau de drăgălași
Și născuți a fi pușcași.
Se mira cine-i vedea
Și gura la ei căsca,
Căci păreau c-au fost cătane
De cînd au ieșit din foale...
Grecii, niște măgari,
Se mira de opincari
Care de cînd s-au născut
Pușca în ochi n-au văzut.

Are farmecul ei această descriere, pentru că vedem vorbind în ea mîndria de român pe care alții nu o prea arătau în vremea de atunci.

Nu în versuri, ci în proză și-a scris cronica lui Dionisie Eclesiarhul, pe care, tipărind-o (*Tesauru de mon.*, II, 159), Papiu Ilarian a intitulat-o *Chronograful Țării Românești*. Călugăr pe lângă episcopia Rîmnîcului — viața lui ne e puțin cunoscută, cum nu știm nici numele lui de familie — Dionisie aduce ceva din spiritul vechi cronicăresc, povestește simplu, naiv, dar se vede că-i lipsia cultura care l-ar fi ajutat să ne dea o operă mai de seamă. Singur spune că „neavînd practica lăudaților istorici a împodobi povestirea cu cuvinte ritoricești“, cei care-l vor ceti să primească cu indulgență cele povestite de dînsul după „aplotita“ lui. Cronica sa, pe care începuse să o scrie la 1814, merge de la 1764—1815 și pe lângă întîmplările din țară vorbește cîteodată de ce se petrecea și în alte părți, dar după informații vagi, adeseori, sau chiar curioase, fanteziste, cum se întîmplă cînd aminteste de Napoleon, care apare ca un personaj de legendă. Unele descrieri și unele știri cu privire la starea țărilor noastre, la viața din Oltenia acum o sută de ani, dau totuși acestei cronici o valoare pe care istoricii i-au recunoscut-o.

Mai mult ne vom putea opri la scrierile istorice ale aceluia care-și zicea Zilot Românul. Sub epitetul grecesc de „Zilot“ (adică „Zelosul“) nu putem ști cine se ascunde, pentru că identificările

cu Ștefan Moru și Ștefan Fănuță, pe care le-a propus Gr. Tocilescu (*Rev. p. istorie*, V, 64 urm.; *Anal. Ac. Rom.*, XII, 103, 116), nu au adus destule dovezi ca să le admitem (numai dintr-un acrostih se vede că-i zicea într-adevăr Ștefan, dar numele de familie rămâne necunoscut). Dacă pe altă cale nu putem, prin urmare, afla cine era acest cronicar, din ce ne spune singur în cursul povestirilor putem întrucâtva reconstitui viața lui. În prefața cronicăi dînsul ne spune că se cobora dintr-o familie în care unii fuseseră „parte bisericească, preoți, duhovnici vestiți, clirici la scaunul Mitropoliei țării aleși, alții dascăli slovani și rumâni, și mai toți adăpați oareșice și de latinească și de grecească“. Despre tatăl său aflăm că fusese „în slujbe politicești, îmbrăcînd și patru caftane“, iar despre dînsul ne spune că la cincisprezece ani plecă din casa părintească pentru a fi primit pe lingă un „mare om“ — acesta era clucerul Ștefan Conduratu — căruia avea să-i păstreze recunoștința, pentru că putuse găsi liniște în casa lui și să se instruiască. Cetirea istoricilor „atît bisericești cît și politicești“ îl îndemnă, cînd era cam de douăzeci de ani, să înceapă să scrie și el, simțind în inima lui „o aprindere de dragoste către patrie“. Despre partea de la început a cronicăi sale (domnia lui Hangerliu) ne spune singur că a scris-o la 1800, „în copilărească vîrstă“, de unde putem deduce că se născuse pe la 1780. Petrecînd în casa protectorului său treisprezece ani, cum aflăm chiar de la el — deci pînă pe la 1808 — viața lui de mai tîrziu ne e și mai puțin cunoscută. În timpul turburărilor de la 1821 a urmat și el pribegia, cum rezultă din propriile-i mărturisiri. La 1848 trăia încă, pentru că ne-a lăsat o povestire a revoluției de atunci. De la acest an îi pierdem cu desăvîrșire urma, dar putem presupune că a murit pe la 1850.

De la Zilot Românul ni s-a păstrat: o cronică a Țării Românești de la domnia lui Constantin Hangerliu pînă la Eterie (partea I-ii, de la Hangerliu pînă la Ion Caragea, s-a tipărit de Hasdeu în *Columna lui Traian*, 1882, 1883, și separat sub titlul: *Ultima cronică română din epoca fanarioților*, 1884; partea a doua, care istorisește a treia domnie a lui Alexandru Șuțu, s-a tipărit în *Rev. p. istorie, arb. și fil.*, V, 65 urm., iar partea din urmă, scrisă la 1823 și cuprinzînd istoria revoluției lui Tudor Vladimirescu, în aceeași revistă, VI, 89 urm.); *Leatul* 1848, scurtă povestire a întîmplărilor din Muntenia la 1848 (publicat tot în *Rev. p. ist.*, V, 347); mai multe versuri în cinstea domnilor munteni și a altor persoane, precum și în diferite împrejurări (*ibid.*, 331). Din prefață și din ce spune într-un loc (ed. Hasdeu, 107)

aflăm că dînsul mai scrisese „în chip de tragedie“ o *Descoperire* cu „cinci hiare închipuind obrazele neamurilor ce vorbesc ele între ele“ și o istorie mai pe larg a domniei lui Ion Caragea în formă de „vis sau vedenie ce se numește a lui Poliopt“. Acestea nu s-au păstrat.

Amestecînd proza („proasta scrisoare“) cu versurile, Zilot Românul se crede totuși dator să arate că numai întîmplător a recurs la cea dintîi, pentru că a simțit totdeauna mai multă înclinare spre poezie — cum mărturisește nu fără oarecare mîndrie: „Poezia foarte mi-au fost lesne și mi-au fost dragă din firească pricină sau pornire, și cu toate că la românie, precum se află acum limba patriei, prea cu greu cade a poezi, dar pămîntul această greotăte nu m-au putut depărta de dînsa“. Că i-a fost foarte lesne „a poezi“ se vede cînd înșiră, mai scurte ori mai lungi, versuri așa cum îi veniau sub condei, și dacă uneori — foarte rar — se nimeresc să fie mai bine, numai întîmplarea le face să se rătăcească prin vădita mediocritate literară. E totuși ceva ce-l deosebește în bine pe Zilot de contemporani ai lui care ne-au lăsat cronici: limba în care scrie e mai puțin schilodită de năvala grecismelor și turcismelor. De altă parte, descoperim la el un suflet care vibrează, simte revolta în fața celor ce-i este dat să vadă ori se bucură întrezărind ce i se pare că va putea fi altfel. Sentimente luminate e adevărat că nu-l însuflețesc totdeauna, înțelegător larg al oamenilor și situațiunilor nu se arată cu desăvîrșită consecvență, prejudecăți, porniri reacționare îl rătăcesc uneori, ca atunci cînd, vorbind de revoluția de la 1848, o socotește ca o nouă năpaste căzută asupra țării și persiflează pe cei care, sub pretext de „tocmire nouă“, i se părea că nu au făcut decît „pe ticălosul norod să-mbete“, dar cu toate acestea alte atitudini îl fac simpatic, îl ridică deasupra atîtor altora din vremea lui, suflăte fără vlagă, veștede. Cînd stările de la noi îl făceau să le privească cu amărăciune, îl vedem în luptă cu el, gîndindu-se că poate ar fi mai bine să nu vorbească de ce vedea petrecîndu-se în țara lui, pentru ca să nu i se spună că defăimează, dar în cele din urmă își dedea samă că ar greși dacă nu ar vorbi răsplat, deoarece ca „istoric“ nu putea să ascundă adevărul:

Dator aș fi s-acoper,
Iar nu să defăimez
Pe cel d-un neam cu mine,
Dar greu, frate, oftez,
Căci n-am altfel cum face,
Silit sint d-adevăr...

Rea este defăimarea,
Mai rău e a minți...
Istoric sint, n-am frate,
N-am rudă, n-am vecin ;
Stăpîn am p-adevărul,
Lui cată să mă-nchin.

Ed. Hasdeu, 87—88

Atîtea nedreptăți făptuite sub ochii lui în fiecare zi simția bine că nu trebuie lăsate sub tăcere și îl vedem atunci exclamînd în accente care ne amintesc glasul alcătuitorilor bătrîni de letopisește :

„Ah, amar mie, cum m-am născut în această Țară românească, în care pînă la vîrsta care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama cu amănuntul nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai vîrtos potopul nedreptății acoperind-o și aproape a îneca pe ticăloșii lăcuiorii ei. Jînduit am fost... a cunoaște pe vreun stăpînitor al ei cîtuși de cît următor al dreptății, ca să iau și eu pricină a lăuda după a mea putere, dar iarăși amar mie ! că pricină de laudă n-am putut afla măcar una, iar împotrivă pricini de defăimare m-au împresurat milioane... O, ce nenorocire ! Pustiu sînt de pricină a lăuda și coprins de nenumărate pricini a defăima... Amar ție, țară săracă ! turmă ca în mijloc de cîmp, pustie, fără nici o strejuire !“ (*ibid.*, 15—16).

Și pentru că suferințele țarei veniau de la venetici, de la atîția care se pripășise ca să o stoarcă fără milă, pe aceștia îi urmărește Zilot cu blestemele lui. Ca și Neculce el privește încruntat pe asupritorii țarei noastre, pe greci, îi săgetează mereu cu ura lui, plîngînd soarta poporului căzut pradă lor :

Am ajuns negustorie
Grecilor din Țarigrad :
Cine dă mai mult să fie
Domn țării neapărat !
Ș-apoi dup-acestea toate
Cu piciorul toți ne dau...
Ah, Doamne, ne miluiește,
Tinde mila ta spre noi ;
Precum știi ne sprijinește,
Că ne-necăm, vai de noi !

Ibid., 49

Pentru izbăvirea celor asupriți și pedepsirea celor răi chema iarăși judecata de sus în aceste cuvinte mai puțin tînguitoare, mai bărbătești :

Cerescule Părinte,
Te știu cu bunătate,
Și prea mult răbdător,
Dar iarăși știu, Stăpîne,
Că faptelor păgîne,
Ești și răsplătitor.
Trimite dar răsplată
Ca dreaptă judecată...

Ibid., 8

Vorbește, netăgăduit, aici un suflet care vibra și vedem de data aceasta, că versurile de obicei greoaie, încîlcite, se limpezesc și ajung să ne miște, cum nu se întîmplă la alții care au cultivat același gen pe vremea lui Zilot — ca Alecu Beldiman, de pildă, pe care-l vom cunoaște mai departe, pentru că activitatea lui nu-l leagă numai de cronicari și versificatori, ci și de alți scriitori de pe la 1820, iar de altă parte a scris sub înrîuriri necunoscute lui Zilot.

Ca expresiune sufletească, ce ne-a rămas de la Zilot Românul are deci o însemnătate ce nu poate fi pierdută din vedere.

Găsim în scrierile lui, rudimentare, în spirit vechi, unele li-căriri care sînt mărturia acelor prefaceri care nu aveau să întîrzie și, ajutate de impulsuni venite din multe părți, aveau să dea altă înfățișare întregii vieți de la noi, deci și literaturii. Era ceva nou ce aducea Zilot Românul : o atitudine de răzvrătit împotriva stărilor nenorocite, sentimente în care vorbia conștiința națională, așa că el poate fi socotit ca un premergător al mișcării de rededeptare pe care Gheorghe Lazăr și alții aveau s-o ducă spre biruința așteptată.

INDRUMĂRI NOUĂ IN MUNTENIA ȘI MOLDOVA

GHEORGHE LAZĂR

Între Ardealul de unde pornise idei regeneratoare și țările surori unde sufletele lînceziau au trecut cîteva decenii pînă să se statornicească legături de gînduri, acea împărtășire largă de aspirații care schimbă repede viața unui popor. Dacă din cînd în cînd pătrundeau dintr-o parte într-alta răsunete care amintiau că sîntem aceeași ființă, același neam — pentru că în izolare desăvîrșită, în barbaria depărtărilor, nu am trăit niciodată — acestea nu aveau puterea să apropie mai mult sufletele, să le ducă la înțelegerea din care răsare viziunea unui ideal comun. Trebuia să treacă oarecare vreme pînă ce apropierea hotărîtoare să se îndeplinească, pînă ce cît mai mulți să fie cucerii de ideile nouă, mai ales într-o epocă în care prejudecățile aveau ascendentul lor tiranic și împotriviri se ridicau la fiecare pas din partea acelor care țineau să nu se schimbe nimic din ce era supremația lor. Trebuia însă înainte de toate să se ivească aceia care cu energia lor înlătură piedecile, oricîte ar fi, netezesc drumurile cele mai aspre și dau celor mulți încrederea în triumful înnoirilor.

Unul dintre aceia care avea să aducă această energie fu un sol al culturii din Ardeal, căruia istoria literaturii îi dă un loc nu atît pentru activitatea lui de scriitor, care se reduce la prea puțin, cît pentru rolul pe care l-a avut în opera de redșteptare a românismului.

Gheorghe Lazăr cobora dintr-o familie de țărani din Transilvania, de la Avrig, și viața lui — așa cum ne-au povestit-o Heliade Rădulescu (*Curierul românesc*, 1839, 255) și P. Poenaru (*Anal. Acad.*, s. I-ii, IV, 111 urm.) — se aseamănă, pînă la tre-

cerea în Muntenia, cu aceea a altor cărturari ai Ardealului. Născut la 1779, învățătura și-o făcu ajutat de baronul Bruckenthal, la Sibiu, Cluj și mai tîrziu la Viena, unde pe lîngă teologie învăță științele matematice. După luarea doctoratului, în 1814, veni la Sibiu, unde primi hirotonisirea ca arhidiacon și fu numit profesor la seminarul de pe lîngă Mitropolie. Cu prilejul unei alegeri de episcop în Bănat, se gîndi să candideze, dar fu înlăturat pentru că i se atribuiau idei prea înaintate. Întîmplîndu-se pe urmă să fie dojenit de episcopul Moga, pentru o cuvîntare pe care o ținuse în biserică și care păruse îndrăzneată, aceste nemulțumiri și neînțelegeri îl hotărîră să părăsească Sibiu, în 1816, și să vie în Țara Românească. După o scurtă petrecere la Brașov, unde dădu lecții într-o familie, se îndreptă spre București, căci aici i se părea lui că poate avea o misiune. Gîndul lui putem presupune că a fost limpede de la început, pentru că îl vedem căutînd să-l realizeze repede. Voia anume să îndrumeze sufletele tinere spre dezrobirea de ce era strein, spre afirmarea culturii în spirit național și să arate celor îndărătnici ori sceptici că mintea și vorbirea românească sînt capabile să redea ce numai de la alții se părea că putem primi. El, dascălul venit de peste munți, oricît de neîncredător ori ironic ar fi fost privit de unii, simția că este în stare să schimbe credințe ruginite și să aducă ceva nou, o înviorare în viața noastră culturală. Se înfățișe atunci dinaintea acelor pe care știa că trebuie să și-i cîștige în primul rînd pentru opera pe care o plănuia. Aceștia erau din clasa de sus și dacă unii se înstreinasera, alții păstrau sentimente românești și puteau înțelege intenții de prefacere a întocmirilor de la noi. Printre boierii cu care veni în atingere, Gheorghe Lazăr avu norocul să întîlnească pe Constantin Bălăceanu, suflet ales în care avea să găsească un sprijinitor al ideilor lui. Cum Gheorghe Lazăr se prezentase, se pare, la început mai mult ca inginer hotarnic — învățase, am amintit, matematicile la Viena — și cum această calitate putea să-i înlesnească o mai bună primire din partea boierilor care aveau nevoie de ingineri hotarnici pentru moșiile lor — poate că, pentru a li se arăta folositor, își exprimase mai întîi intenția să înființeze o școală de ingineri — legenda spune că Bălăceanu căpătă încredere în fiul de țăran de la Avrig după ce ajunse să prețuiască aptitudinile lui de inginer. Dîndu-i să facă măsurătoarea unei moșii pe care o măsurase un inginer neamț, boierul muntean avu satisfacția să constate că inginerul dascăl de peste munți găsise tot atîtea pogoane ca și cel care făcuse măsurătoarea mai înainte — o dovadă elocventă pentru dînsul că și un român se putea pricepe la ce numai un strein se credea că e în stare să facă. Legendă ori

adevăr, ceea ce știm e că Bălăceanu înțelese și altfel că Gheorghe Lazăr trebuia ajutat în planurile lui. Și acest sprijin i-l dădu când Lazăr ceru să aibă învoirea de a deschide o „școală academică” pentru „științele filosoficești și matematicăști”. Învoirea trebuia să vie de la eforia școlară. Din ea făcea parte chiar Bălăceanu și alături de el se găseau vornicul Iordache Golescu și banul Grigore Ghica — ajuns mai pe urmă domn — toți trei cu sufletul primitiv și cu dragoste de țară. Dinșii dădură ascultare cererei lui Lazăr și școala pe care dînsul ținea să o întemeieze putu să ia ființă.

Ce însemna această școală? Izgonirea grecismului dintr-una din cetățurile lui, pentru ca mai pe urmă să se dea marea luptă pentru triumful ideii naționale. Ca să-și zică cineva om cult se crezuse pînă atunci că trebuia să treacă prin școala grecească. Între zidurile unde se perindau școlarii — la Măgureanu — streinismul era atotstăpînitor, susținut de xenomania la modă. De la profesorii greci oploșiți acolo veniau să învețe carte tinerii români — cei din familiile boierești mai ales — și învățătura pe care o căpătau, pe lîngă că era streină, mai avea păcatul să fie seacă, pedantă, după tipicuri învechite. Dacă printre acești profesori se găseau unii — ca Vardalah, Lambru Fotiadi, Comita — care aduceau mai multă cultură, nici de la ei nu puteau folosi mai bine cei care veniau să-i asculte, cît timp toată învățătura nu mișca sufletele și avea întipărirea didacticului închis în șabloane medievale. Pe lîngă școala grecească — pentru privilegiați, pentru cei din aristocrație — mai erau școli alipite pe lîngă biserici și acolo cîte un preot, cîte un ȋircovnic, aduna în jurul lui pe cei din păturile mai de jos. Dacă în aceste școli — cît se pot numi așa — se mai auzia limba țarei și-și găsea un adăpost, umil, cartea românească, ele erau prea elementare, prea înapoiate, pentru ca să ajute dezvoltarea unei culturi naționale — se învăța acolo „az, buche” și puțină aritmetică, atîta cît se credea de ajuns și cît le pricepeau cei care făceau pe dascăli. Așa se învăța la București acum o sută de ani și o icoană vie a școlii noastre de atunci știm că a dat-o Ion Ghica într-una din scrisorile către Vasile Alecsandri.

Gheorghe Lazăr deschise școala la 1818, în cîteva încăperi de la Sf. Sava, care i se dăduse cu învoirea eforilor. El răspîndi atunci un manifest (s-a publicat în *Conv. lit.*, XXX, 1139) în care arăta ce-l îndemnase să deschidă școala, cum înțelegea învățămîntul în limba strămoșească și îndemna pe tineri să se împărțasească din darul sufletesc pe care li-l aducea :

„Cu rușine vine unui popor și neam ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum

și cu toate darurile duhovnicești, cu un cuvînt neam împărătesc... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu știință chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decît toate celelalte limbi și popoară ale feții pămîntului...”

Iată o epohie nouă, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc supt pavăza schiptrului domnesc după care de mult oftară inimile d-stră vă chiamă, vă strigă, părintește vă îmbrățișează, veniți toți din toate părțile și de toată starea, veniți la Izvorul tămăduirii.”

Dacă apelul nu a fost poate întîmpinat cu entuziasm de cîți se aștepta, Gheorghe Lazăr avu mulțumirea — cum spunea mai tîrziu — să găsească cîteva „suflete puternice și nespăimate” care pricepură gîndurile lui și să vadă strîngîndu-se în jurul său ucenici din care unii aveau să ducă mai departe opera sa. Un program sistematic nu putu fi, desigur, urmat de la început în ce se învăța la această școală. Limba română, cîteva cunoștințe de istorie, geografie, filozofie și matematică se întîlniau în predare, după împrejurări și în măsura în care Lazăr putea birui munca lui de apostolat. Era destul că răsuna acolo un glas cald și se auzia vorbindu-se în românește despre lucruri care nu mai fusese spuse ori ajunsesse să fie știute din gura celor care izbutise să furișeze în minți credința că numai ei erau în stare să dea lumină, numai în elinește se putea instrui cineva. La ce aducea școala lui Lazăr ca suflet cu vremea se putu adăuga o organizare mai bună, cînd dintre foștii ascultători unii, ca Heliade, veniră să ajute pe întemeietorul ei și alții, ca Erdeli, chemat din Ardeal să predea latina și franceza, sporiră numărul profesorilor. Abia ajunsă să fie pusă pe baze mai trainice, școala se dezorganiză, pentru că izbucni revoluția de la 1821. Cînd ea se închise, Lazăr văzu munca lui oprită și părăsi atunci Bucureștii. La întoarcere, în 1822, încercă să-și reia activitatea, dar întîmpină piedici și se pare că și sănătatea nu-i mai îngăduia să desfășoare aceeași energie ca mai înainte. Avea totuși o bucurie, aceea de a vedea țara mîntuită de robia fanariotă, și acestei bucurii i-a dat glas într-un discurs pe care l-a scris la 30 iulie 1822 pentru ca să fie cetit — de un elev al lui — dinaintea noului domn, Grigore Ghica. În formă alegorică, Lazăr înfățișa aici starea țărilor române înainte de 1821, găsind uneori accente care ne fac să ne gîndim la ce avea să dea mai tîrziu Alecu Russo în *Cîntarea României* :

„Iată pînă și ierburile cîmpului, florile, podoaba șesurilor și brazii, fala munților, cum își schimbă fețele cele verzi și desfătătoare...”

Cerul se înroșește, marea spumegă, vosforul urletul și-l înduplecă, corăbiile pricepînd turburarea vîforului aleargă la liman; corăbierii ușurîndu-și cataturile toți strigă spăimîntați: «vai nouă, că aproape este perirea noastră»; plîngeți și strigați cu toți, milă să se facă Celui prea înalt de fapăturile mînilor sale.“

Rev. p. ist. arh. și fil., I, 365.

După această viziune întunecată urmează aceea a înșenînării pămîntului românesc, a viitorului luminos pe care îl presimția pentru neamul lui:

„Cei ce lăcuiesc acum întru întunerec vor vedea lumină... și să vor învăța muritori a să îndestula cu purpura fieșicare cu a patrii sale“.

Găsim aici sufletul avîntat al lui Gheorghe Lazăr și dovada că se putea înălța pînă la poezie, deși pe vremuri, încercînd niște *Versury de laude* pentru ca să le închine împăratului Francisc I (versurile s-au tipărit la Viena, 1808), se arătase puțin îndemînat în arta scrisului. Că nu-i lipsia darul exprimării ce emoționează, al prezentării gîndurilor plastic, viu, se vede și cînd cetim cuvintele pe care le punea într-un discurs la înscăunarea mitropolitului Dionisie, în 1819, pentru ca să înfațișeze soarta poporului nostru, asuprit și așteptînd ziua răzburărilor drepte:

„Cînd s-ar ridica duhul din țărîna aceloră și ar privi preste strănepoții marelui Chesar, slăvitului Aurelie și înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaște-i-ar? Negreșit i-ar căuta în palaturile cele mari împărătești și i-ar afla în vizuînile și bordeiele cele proaste și încenușate; i-ar căuta în scaunul stăpînirii și i-ar afla amăriți supt jugul robiei; i-ar căuta proslăviți și luminați, și cum i-ar afla? Rupți, goli, amăriți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei.“

Foaia pentru minte, 1840, 50.

Cel care se exprima așa nu a avut totuși ambiții de scriitor, deși însușirile l-ar fi ajutat, dacă activitatea lui nu l-ar fi îndreptat în altă direcție. Această activitate nu i-a îngăduit să ne lase decît vreo două discursuri și cărți de școală, printre care una nu e decît un abecedar scris la 1820 și tipărit la Buda, 1826 (*Povățuitorul tinerimei*; cf. *Revista p. ist., arh., I, 461 urm.*), dar acest abecedar cuprinde o prefață care are însemnătatea ei, pentru că găsim în ea cuvinte ca acestea, ce spuneau mult pe vremea de atunci: „Au doară nu putem avea și noi doctori români... au nu putem avea și noi filosofi care să ne învețe filosofia în limba română?“ Și pentru răspîndirea cunoștințelor filozofice singur scrisese — cum aflăm dintr-un apel al lui din 1822 (*Anal. Acad., IV, 123*) — o carte, cum redactase și manuale de istorie univer-

sală, geografie, matematică (o aritmetică și o trigonometrie), toate rămase netipărite.

Acestea erau roadele muncii lui Lazăr cînd la 1822 trebui să părăsească Bucureștii — de data aceasta pentru totdeauna — silit să-și îngrijească sănătatea, dar, de altă parte, și amărît pentru unele decepții pe care le încercase și pe care nu le cunoaștem mai de aproape. Totuși putem bănuî ce erau aceste decepții, pentru că în prefața la *Povățuitor* cetim această mărturisire: „Am hotărît a veni într-acest ales și de Dumnezeu binecuvîntat pămînt românesc ca să sămăn griul cel curat și fără neghină; apoi, deși am aflat într-acest pămînt o mulțime de mărăcini, totuși nu mi-a trebuit prea multă osteneală de a-i putea curăți, căci toți patrioții cei adevărați dîndu-mi ajutoriu am putut foarte lesne sămăna grăunțele cele adevărate; fără tocmai cînd dintru sămănatule grăunțe nenumărate mii de flori străluciau pe holdele române, iată atunci și mulțime de lăcuste au venit, căutînd ca sămănaturile încă pînă a nu aduce doritele fructe să le strice“.

Plecînd din București, Lazăr se întoarse în satul unde se născuse și acolo își sfîrși zilele, se pare după scurt timp, deși nu cunoaștem exact data morții lui (anul 1823 care se dă de obicei poate fi admis cu multă probabilitate).

Oricît de amărît ar fi fost uneori și oricît de nemulțumit s-ar fi simțit pentru ce nu ajunsese să desăvîrșească acest fiu al Ardealului, revenit printre ai săi, putea să-și mîngîie gîndurile, înainte de a închide ochii, cu conștiința că vieața, munca lui le închinase celor care-i erau frați, și din sufletul lui lăsase să vorbască îndemnuri spre mai bine.

GHEORGHE ASACHI

O activitate mai întinsă și mai apropiată de literatură, dar umbrită adeseori de rătăcirii, de scăderi care ne fac să punem unele rezerve în judecarea ei, a desfășurat acela care e socotit ca promotorul ideilor nouă în Moldova — cum Gheorghe Lazăr a fost în Muntenia — și a avut norocul să fie mai bine ajutat de împrejurări și să trăiască mai mult decît acesta, pentru ca să vadă opera lui dusă la bune împliniri.

Din neam strein așezat în Moldova, Gheorghe Asachi s-a născut la 1 martie 1788 (aceasta e data ce trebuie admisă, pentru

că e indicată de el însuși în autobiografia tipărită în fruntea *Nuvelor istorice*, Iași, 1867 ; într-un certificat care i se da de Mitropolia din Iași în 1826 și care s-a publicat de d. N. Iorga în *Doc. Hurmuzachi*, X, 598, se spune că s-ar fi născut la 1787, însă data aceasta nu poate fi ținută în seamă, pentru că certificatul încunjură și în alte privințe adevărul, așa când spune că Asachi era necăsătorit, pe când știm că luase în căsătorie, pe când era la Viena, pe o pianistă, Helene Teuber ; v. și I. Negre, *G. Asachi : viața, lucrările, scrierile sale*, Piatra, 1882). Tatăl său, venit din Galiția — îi zicea Lazăr Asachievi, dar după ce trecu în Moldova și se călugări își schimbă numele în Leon Asachi — era om învățat și cu toate că trăise în mediu străin aducea sentimente care îl apropiu de cei mai buni patrioți de la noi ; în traducerea *Bordeiului indienesc* pe care a tipărit-o la 1821, îl vedem influențat de principiile nouă, cunoscând ce se scrisese în Transilvania, căutând să propage și el ideea despre latinitatea noastră (în prefață spune că „limba carea o vorbim s-au urzit din acea latină întru o epohă cu acea italiană, franceză, spaniolă și portogheză“ ; iar în altă parte, în altă traducere, *Jucăreia norocului*, 1816, ne îndemna să fim „următori“ strămoșilor noștri romani). Pentru ca să dea fiului său o educație mai îngrijită îl duse la vârsta de 9 ani, în 1797, la Lemberg, unde stătu pentru studii pînă la 1804. În acest an trecu doctoratul în filozofie și examenul de inginer — titluri care pe vremea aceea erau pentru un tînăr din Moldova ceva neobișnuit și o mîndrie. Întorcîndu-se în țară, nu rămase mai mult de un an și plecă din nou în străinătate, la Viena, pentru a-și completa cultura științifică și pentru a se ocupa și cu arta, cu pictura. În 1809 părăsește Viena, îndreptîndu-se spre Italia, unde petrece pînă la 1812. În acest an, găsindu-se la Roma, auzi de la comandantul garnizoanei franceze, Miollis, că Napoleon, întorcîndu-se din expediția în Rusia, ar avea de gînd să restabilească vechea Dacie a lui Traian, și aceasta aprinse entuziasmul lui, hotărîndu-l să vie în țară unde-și închipuia că-i va fi dat să asiste la evenimentul pe care-l aștepta — ceea ce nu se întîmplă, firește, în urma dezastrului armatelor lui Napoleon. Revenind în Moldova, putu să vadă că în lipsa lui unele lucruri se schimbaseră, o mișcare culturală nouă era în curs de a se afirma. Și aceasta mulțumită mai ales lui Veniamin Costache.

Istoria culturală în Moldova la începutul secolului trecut nu am cunoaște-o mai bine dacă nu am aminti aici activitatea acestui prelat de frunte. Născut la 1768 dintr-o veche familie

boierească, ales episcop de Huși la 1792 și episcop de Roman la 1796, Veniamin Costache ajunsese mitropolit la 1803 și în această funcțiune căută să fie cît mai de folos, atît bisericeii, cît și școlii și să încurajeze inițiativele bune, fiind sprijinit de domnul, bine intenționat de atunci, Alexandru Moruzi. La 1804 întemeie la Iași acel seminar care avea să-i poarte numele și unde aveau să se adăpostească mai mulți profesori care au contribuit și ei la deșteptarea sentimentelor naționale. În 1806, când izbucni războiul ruso-turc și Moldova fu ocupată, din cauza intrigilor țesute împotriva lui, chiar de unii din țară în înțelegere cu străinii, trebui să părăsească scaunul mitropolitan. La 1812 fu reintegrat și-și continuă activitatea rodnică pînă la revoluția din 1821, când se refugie în Basarabia. După ce lucrurile se liniștiră, se întoarse la Iași, unde cu aceeași rîvnă păstori pînă la 1842, când, din cauza neînțelegerilor cu domnul Mihail Sturza, se văzu silit să se retragă la mănăstirea Slatina, unde muri la 1846. În afară de cărțile pe care le-a tradus ori alcătuit singur — *Tîlcuirea celor șapte sfințite taine*, 1807 ; *Adoleshia filotheos, adică îndelungă viață în iubitoare de Dumnezeu*, 1815—1819 ; *Istoria Scripturii Vechiului Testament* ; *Istoria Noului Testament*, 1824 ; *Funie sau frînghie întreită*, 1831 ; *Dumnezeieștele leturghii*, 1818 și 1834 — Veniamin Costache a îndemnat pe alții să lucreze în aceeași direcțiune, așa că pe vremea lui apărură o sumă de tipărituri. Cu tot cuprinsul lor numai religios și cu toate că sînt mai mult traduceri, cărțile pe care le-a tipărit acest fruntaș al bisericeii noastre au însemnătatea lor, pentru că în precuvîntările adăugate de el găsim exprimate înaltele lui preocupări patriotice, sentimentele generoase de care era animat și — mai ales — unele păreri inspirate din scrierile celor de peste munți, așa că vedem pregătindu-se și în Moldova acel curent care avea să ducă spre regenerare.

La întoarcerea sa din Italia, Asachi găsi, prin urmare, pe acest luminat îndrumător și activitatea lor avea să se întîlnească în același gînd de a inaugura o epocă nouă în cultura din Moldova. După ce în 1813 fu numit profesor de matematică „cu aplicație practică de gheodesie și arhitectură“ la școala de la Trei Ierarhi, ceea ce avea să facă mult sînge rău acelora care reprezentau grecismul acolo, și după ce cu învățăturile lui reuși să pregătească un șir de ucenici, viitori ingineri hotarnici — ca și Lazăr, dînsul fu prețuit la început pentru cunoștințele sale ca matematician, ca inginer, pentru că măsurarea moșiilor cerea oameni din țară, putînd să deslusească, printre altele, documentele vechi de proprietate — Asachi se impuse prin aptitudinile sale, așa că atunci cînd fu vorba de a se reorganiza seminarul de la Socola,

lui i se dădu această însărcinare. În 1820, în urma misiunii care i se dase de Veniamin Costache și de cei care se îngrijiau de bunul mers al școlilor, dînsul plecă în Transilvania pentru ca să aducă de acolo cîteva elemente nouă pentru seminar. La întoarcerea sa din Ardeal, seminarul putu astfel să se reorganizeze, să-și sporească numărul profesorilor cu cei veniți de dincolo, printre care Vasile Fabian Bob, Vasile Pop, Ion Costea, care aduceau cu ei ideile scumpe latinistilor și aveau să contribuie la răspîndirea lor dincoace de munți.

Turburările de la 1821 siliră și pe Asachi să se refugieze în Basarabia. La întoarcere, noul domn, Ioan Alexandru Sturza, îi dădu însărcinarea să reprezinte Moldova pe lîngă guvernul austriac. Plecă astfel în 1823 la Viena și rămase acolo pînă la 1827. Pe cînd se afla în streinătate se zice că ar fi dat de urma unor documente, printre care unul de la Vasile Lupu, în care se vorbea de trei moșii dăruite școalei de la Trei Ierarhi, moșii care pe urmă intrase în mîna grecilor. La întoarcerea în țară se zice iarăși că Asachi s-ar fi folosit de această dovadă pentru ca să înlătore pe uzurpatorii de la Școala Domnească. În orice caz, premenirea se făcu la Trei Ierarhi, învățămîntul fu naționalizat, o școală românească („Școala Vasiliană”) se deschise acolo la 1828, prin hotărîrea domnului și a epitropiei școlare, dîndu-se direcția ei lui Asachi — care de acum avea să-și zică, pe lîngă „Agă”, „Referendar al învățăturilor publice” — iar alături de el funcționau G. Săulescu, Fabian Bob și alți profesori. La început școala nouă avu un caracter elementar și cuprindea numai două clase, dar întemeierea ei era un eveniment și cînd se ținu primul examen, el fu o sărbătoare pentru toți care vedeau reînviind cultura românească. Curînd însă, în 1829, școala trebui să fie închisă din cauza epidemiei de ciumă. De altă parte, Asachi în vremea aceasta lipsi din Iași fiind chemat la București ca secretar al comisiei moldovene pentru elaborarea Regulamentului organic. În 1830 școala putu funcționa din nou — cu o scurtă întrerupere iarăși în 1831, din cauza epidemiei de holeră — și fu reorganizată, adăugîndu-i-se două clase, pentru a deveni un fel de gimnaziu, și un curs „pentru informarea de profesori și repetitori”. În același timp Asachi se întoarse din București și reluă supravegherea asupra bunului mers al învățămîntului. Cu toate îmbunătățirile care se aduseseră, și Asachi și alții nu erau mulțumiți cu ce se realizase și se gîndiră peste cîtva timp să dea o mai mare dezvoltare învățămîntului, ca unul ce trebuia să fie preocuparea principală a celor din fruntea inițiativelor culturale. Cînd ajunse domn Mihai Sturza și dădu dovadă de unele intenții bune, Asachi se bucură să gă-

sească în el un înțelegător al altor reforme ce trebuiau aduse. Școala de la Trei Ierarhi pîrînd neîndestulătoare, se hotărî atunci să se înființeze o școală superioară, lăsîndu-se celeilalte organizarea de mai înainte. Pentru școala nouă se alese un alt local, în centrul Iașilor, și ea fu deschisă la 16 iunie 1835. Ea avea să cuprindă trei secțiuni: de filozofie și „umaniora”, drept și teologie — se predă și „desenul istoric și zugrăvitura” — așa că trecea peste cadrele de liceu pentru a lua o înfățișare de organizare universitară cu o anexă pentru arte — era școala căreia avea să i se zică Academia Mihăileană și din care avea să-și ia naștere Universitatea din Iași.

Pe Asachi îl întîlnim și la întemeierea unei mișcări artistice în Moldova. În noiembrie 1836, ajutat de vornicul Ștefan Catargiu și de spătarul Vasile Alecsandri, dînsul puse bazele unei școli cu scopul de a da pregătire actorilor și muzicanților. Școala aceasta, numită „Conservator filarmonic dramatic”, venia după alte încercări pe care le făcuse Asachi pentru ca să aibă și cei din Moldova un teatru. Cu douăzeci de ani mai înainte, în 1816, se gîndise să organizeze reprezentații teatrale și pentru aceasta se adresă cîtorva tineri din aristocrația ieșană, care se improvizară în actori. Reprezentațiile se dădură în saloanele hatmanului Ghica și cea dintîi piesă jucată în românește — la 27 decembrie 1816 — fu o lucrare după Gessner și Florian, făcută de Asachi, *Mirtil și Hloe*, pastorală în genul naiv și convențional care plăcea pe atunci. Această „societate teatrală” nu avu însă viață lungă și ieșenii rămaseră mult timp fără teatru, afară doar de ce le aduceau unele trupe streine, ca aceea a fraților Foureaux, care-și făcu aparițiunea la Iași în 1832 și dădu în curs de cîtiva ani reprezentații de vodeviluri și operete, dacă nu, cele mai deseori, de simplu teatru de varietăți. După întemeierea „Conservatorului” putu să se înjghebeze o trupă de actori români, și repede de tot, pentru că la 26 februar 1837 — după patru luni, prin urmare — se dădu prima reprezentație cu două piese prelucrate de Asachi, dar de data aceasta după Kotzebue: piesele erau *Lapeirus* (*La Pérouse*) și *Văduva vicleană*, la care Asachi adause un prolog de circumstanță în versuri, așa cum vom vedea că se pricepea să le compună. Deși îndrumarea era mai bună de data aceasta, deși publicul o primise cu entuziasm, totuși la 1839, din cauza amestecului unor răuvoitori și a greutăților materiale, reprezentațiile trebuiră să se oprească. În 1840, întîmplîndu-se să vie o nouă trupă streină la Iași, Asachi se gîndi să reconstituie trupa românească și, împreună cu cea streină, să dea cîteva reprezentații, cînd în românește, cînd în franțuzește. Reprezentațiile avură loc,

dar acest teatru — franco-român — se arată ca o încercare hibridă și Asachi renunță atunci la ce-l pasionase mai înainte. De altfel, o schimbare se pregătea: conducerea teatrului avea să fie dată altora. La 15 mai 1840, Mihai Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Costache Negruzzi fură însărcinați să organizeze în alt spirit teatrul — și Asachi rămânea astfel în umbră, ceea ce fu pentru el un prilej de nemulțumiri și de atitudini pe care vom vedea că nu-l pun într-o lumină tocmai simpatică.

Asupra felului cum a fost condus teatrul de Asachi găsim la contemporanii lui aprecieri care nu-i sînt favorabile, iau chiar nota ironiei. Astfel Alecsandri, în precuvîntarea la scrierile sale de teatru — precuvîntare în formă de scrisori adresate unui prieten — se exprimă în termeni care nu sînt deloc de laudă pentru felul cum se jucau piesele înainte de 1840. Nepregătirea, improvizarea ușoară, lipsa de simț scenic și literar izbiau la fiecare pas, ne spune Alecsandri, cînd se da cîte o reprezentație. Se vedeau alergări de cai... pe canalurile Veneției; se auziau împușcături de pistoale în piese a căror acțiune se petrecea pe vremea cînd nu se inventase praful de pușcă; femei din secolul al XVI-lea erau îmbrăcate ca pe la 1830. Cît despre actori, dacă aveau roluri din lumea de sus, erau nici că se poate mai stîngaci și trivializau vorbele, gesturile: reușiau mai bine numai cînd înfățișau pe argați, precupeți, jupînese, mahalagioaice și cînd apăsau glasul ca să rostească vreun: „vai, mîncă-te-ar moliile... cherapleșule“; dacă jucau roluri tragice, își zburliau părul, scrișneau din dinți, țipau, gemeau, se trîntiau la pămînt. Piesele erau traduse ca vai de ele, într-o limbă care nu era decît „o macaronadă ridicolă“ — expresii franțuzești cum sînt „quelle blague... ce que tu me chantes là n'est qu'un canard“ erau redată prin: „ce chisea... ce-mi cînți nu e decît o rață“; lipsia, pe urmă, și nuanțarea în vorbire, după roluri, toate personajele se exprimau în același „jargon bursuflat: marchizul ca ciobotarul, princessa ca spălătorita, cardinalul ca vizitiul, împăratul ca bucătarul“. Cînd Alecsandri judeca astfel teatrul din vremea lui Asachi, s-ar putea zice că era prea exigent, că pretindea prea mult de la ce era numai un început, cu mijloacele pe care le îngăduiau împrejurările. Totuși în parte trebuie să-i dăm dreptate lui Alecsandri, pentru că într-adevăr Asachi, cu tot meritul de a fi fost un inițiator, un entuziast, s-a arătat în alte privințe foarte neajutat, lipsit de însușirile care dau cuiva o notă de superioritate oriunde vine să se manifeste. Ca să ne convingem, și tocmai cu privire la felul cum dînsul a înțeles teatrul, nu avem decît să deschidem una din piesele lui, și dintre acelea pe care le-a dat mai tîrziu, cînd experiența literară l-ar fi putut în-

druma mai bine — să deschidem deci o piesă care a fost jucată la 1856, idila *Țiganii*, și vom găsi acolo ciudățenii în felul celor care-l făceau pe Alecsandri să suridă — versuri cum sînt acestea, spuse de o țigăncușe, Anghelina, fata lăieșului Tufoi:

Aud buciumul cum sună
Un vers dulce de păstor
Care-n inimă-mi detună
O săgeată de amor.

Și aceeași țigăncușe vorbește în altă parte ca o sentimentală de salon:

Ah, și eu caut scăpare
În brațele lui Amor.

Simțul nuanțelor, condiție esențială pentru cine scrie teatru, și îndemînarea literară lipsiau, hotărît, lui Asachi, și de aceea înțelegem pentru ce chiar contemporanii lui nu-i puteau aduce aici laude, oricît de indulgentă era critica pe atunci.

Pentru ca să cunoaștem în întregime ei activitatea culturală așa de variată a lui Asachi rămîne să amintim ce a făcut dînsul pentru ziaristica din Moldova. La 1 iunie 1829 apare sub direcția lui primul număr din *Albina românească*, gazetă ce avea să fie timp de douăzeci de ani (încetează la 1849) repertoriul de informație pentru publicul din Moldova. Cu puțin înainte, la 8 aprilie, apăruse *Curierul românesc* al lui Heliade și poate aceasta hotărîse pe Asachi să înființeze ziarul său — îl vedem și alteori urmînd pilda care pornise din Muntenia. Înaintea lui Asachi și Heliade se făcuse cîteva încercări de a se tipări gazete românești, dar ele nu se putură realiza ori fură de tot trecătoare. La 1817 se pomenește de prospectul unui ziar pe care îl plănuise Budai-Deleanu și Racocia la Lemberg (*Anal. Acad.*, seria I; III, 115; *Dacia literară*, 1). În același an Zaharia Carcalechi se gîndia să tipărească *Gazeta românească* și începuse să primească abonamente pentru ea (*Rev. crit.-lit.*, III, 98); la 1828 I. M. Rosetti făcuse să apară, la Leipzig, cîteva numere din *Fama Lipscei* (v. *Curierul rum.*, 1840, 20 martie), iar cu un an înainte însuși Heliade voi să înființeze un ziar, dar întîmpină împotriviri și trebui să aștepte doi ani pînă să-și realizeze planul. Pe lîngă informații din viața politică și socială, *Albina românească* a publicat articole culturale, literare, scrise de Asachi și colaboratorii săi. Cînd ea încetă, Asachi dădu drept continuare *Gazeta de Moldavia* (1850—1861), care apărură în limba română și franceză (cum, de altfel, se întîmplase și cu *Albina*, cu începutul anului 1833). În afară de acestea mai apă-

rură sub conducerea lui: *Alăuta românească* (1837—1838); *Spicuitorul moldo-român* (1841); *Patria* (1838—1859), acestea două din urmă și în franțuzește; *Icoana lumii* (1865—1866); *Foaie satească a Prințipatului Moldovei* (1839—1840 și 1846—1851); *Săteanul* (1853; adaus lunar la *Buletinul oficial a Moldovii*).

Deși îl vedem desfășurînd energie, Asachi începuse a pierde din ascendentul său după 1840. Manifestațiile lui erau privite cu neîncredere, dacă nu cu ironie chiar, mai ales după ce un nou curent de idei veni să se afirme prin Kogălniceanu, Alecsandri și alții. La aceasta contribuîră și atitudinile lui, ori provocatoare cîteodată, ori șovăitoare în alte împrejurări, iar cînd în 1848 se arătă neînțelegător al aspirațiilor celor tineri, ostil chiar lor, privirile se întoarseră tot mai mult dinspre el și rămase un izolat, un înstrenat cu sufletul printre contemporanii săi. Dacă mai scria din cînd în cînd, nu mai era luat în seamă, era privit ca un întîrziat, și astfel își petrecu cei din urmă ani, pînă la moarte (13 noiembrie 1869).

Scrierile lui Asachi se înșiră în curs de patru decenii și le vom aminti în ordinea lor cronologică. Cea dintîi tipăritură literară sub numele lui — după un sonet răzleț pe care l-a adaus la sfîrșitul traducerei date de tatăl său după Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc*, 1821, sonet reprodus în culegerea de poezii de la 1863 și dat ca și cînd ar fi fost compus *La introducerea limbei naționale în publica învățatură în Moldavia, la 1828* — este o odă publicată la 1822, *Cătră neamul Moldaviei*, odă închinată domnului Ioan Alexandru Sturza. După aceasta urmară: *Poesii*, 1836 (alte ediții: 1854, 1863); *Fabule alese*, 1836 (și 1844, 1862); *Privigherea ostașului moldovan, la prilejul serbării date Preainălțatului Domn Mihail Sturza de corposul ofițerilor*, meditație, 1837; *Lapeirus*, dramă serie cu cîntece, după Kotzebue, 1837; *Norma*, trad. în versuri 1838 (alte ediții: 1851, 1873); *Pedagogul*, comedie-vodevil, după Kotzebue, 1839; *Fiul pierdut*, dramă, după Kotzebue, 1839; *Mirtil și Hloe*, pastorală după Gesner și Florian, 1850; *Petru Rareș*, dramă istorică, partea I: 1853, partea I și a II-a: 1863; *Țigani*, „idil cu cîntece“, 1856; *Anul nou în Moldavia, Auguștilor suverani... dedicazzie*, 1857 (cu traducerea franceză, italiană, germană): *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, 1859, trad. *Nuv. istorice* (în fruntea volumului Asachi a pus o traducere a Izvodului lui Clănău, ajutînd astfel la răspîndirea acestei îndrăznețe falsificări a Sioneștilor; altă ediție: 1868); *Voichița de Românie*, melodramă istorică, 1863;

Elena Dragoș de Moldavia, dramă istorică, 1863; *Turnul Butului*, dramă originală după tradiții populare, 1863; *Le dernier jour du municipium Iassiorum*, 1866 (e dată ca vol. al II-lea la *Nouv. hist.* și cuprinde o traducere a nuvelei *Ziua din urmă a Municipiului Ieșenilor*, publicat în *Almanahul adaus la Calendarul pentru români*, 1858 — nuvelă cu ciudățenii, fantezii istorice despre cucerirea Daciei și părăsirea ei, sub Aurelian, de legiunea Iassilor; sint adause și cîteva versuri tot așa de ciudate: *Cîntul legionarilor Iassieni la părăsirea Daciei*); *Nuvele istorice*, 1867 (cu o autobiografie). Unele poezii le-a tipărit Asachi pe foi volante, iscă-lindu-le pe la 1860: *Asaky*; astfel sînt *Poetul: D-sale d. V. Alecsandri*, 1861; *Pentru prosperitatea patriei române, odă dedicată înaltei Adunări electivă a Principatelor Unite*, 1862 (și în limba germană); un imn în limba germană închinat prințului Carol, 1867; *Vasile Lupu, domn al Moldovei, fondatorul Academiei din Iași și restauratorul literaturii române*, 1864; *Cînt secular pentru aniversala 30 ian. 1868*; tot pe foi volante tipăria și poezii închinete celor din familie, cum sînt versurile pe care le adresa, la 1865, nepotului său „Gheorghe“ — literatură ce ne face o curioasă impresie și arată manii de poezie copilărească. Alte cărți tipărite de el merită mențiune numai întrucît îl vedem traducînd uneori și din rusește (asemenea traduceri sînt: *Istoria imperiei răsene*, 1832—1833, după I. Kajdanov; *Învățătură hristiană*, 1836; altă ediție: 1841) și căutînd să îmbogățească literatura cu cîteva manuale (*Elemente de matematică*; partea I: *Aritmetică*, 1836, altă ediție: 1843; partea a II-a: *Algebra*, 1837; partea a III-a: *Geometria elementară*, 1838). Tot lui i se pot atribui cîteva traduceri de librete (pentru opere de Verdi, Donizetti) din italienește, deși nu poartă numele lui: *Cei doi Foscari*, 1851; *Ștene din Nabuhodonosor și Belizario*, 1851; *Elecsirul lui Amor*, 1851; *Un ballo in maschera*, 1864; *Attila* (fără dată). Cîteva scrieri ale lui Asachi s-au pierdut cu prilejul unui foc la Trei Ierarhi (1827); erau două drame traduse, *Alzira*, *Saul*, și una originală, *Mihai, domnul și iroul românilor*; O istorie a împărăției Romei; diferite versuri ș.a. (v. *Albina românească*, 1829, nr.-ul din 13 iunie).

Cum se înfățișează Asachi ca scriitor? De la început trebuie să spunem că meritele lui au fost exagerate. Laudele care i se aduc se potrivesc cu ce cuprinde opera lui și în ele s-a confundat ce a fost Asachi pentru dezvoltarea culturii noastre și ce a dat în calitate de scriitor. Ca îndrumător al învățămîntului, al mișcării teatrale și, pînă la un punct, al celei artistice, cum și ca întemeie-

tor al ziaristiceii în Moldova, meritele lui rămân în afară de contestări. Cultura pe care și-o însușise și energia cu care era înzestrat i-au dat posibilitatea să joace un rol însemnat în epoca regenerării noastre, și această cultură a lui se înfățișează sub aspecte foarte variate, trecînd de la literatură la știință și la artă — am amintit că dînsul învățase și pictura, căpătînd astfel o pregătire pentru a putea vorbi de artă în însemnările răspîndite prin ziarele și revistele conduse de dînsul și pentru a întreprinde, împreună cu alții, executarea unor tablouri cu „iconirea faptelor istorice a patriei”, încercare ce a avut ecoul ei patriotic, dacă nu atît artistic. Privit astfel, Asachi apare în lumina adevăratei sale valori. Cînd este însă vorba de activitatea lui ca literat, aprecierea se schimbă și meritele lui rămîn în urmă, mult în urma celorlalte. Anticipînd asupra judecării operei sale literare, cînd am făcut cîteva observațiuni asupra pieselor de teatru, am lăsat să se întrevadă ce l-a împiedecat pe Asachi să fie un scriitor dintre cei care se impun. Din tot cît a scris se vede că-i lipsia sensibilitatea artistului, darul de a preface impresiile în lumina unei viziuni deosebite și de a le împărtăși așa încît să miște, să cucerască. Poezia lui are ceva neplăcut arhaic, e o înșirare de versuri greoaie, împiedecate, cleioase — nu găsești în ea armonia pe care ai aștepta-o de la cel care căutase să se formeze la școala clasicilor vechi și italieni. Fondul lipsit de o emotivitate mai personală și confuz, nelimepizit de ce era al său ori ce primise de la alții — reminiscențe incoerente — se întîlnește cu forma la fel: imagini care nu aduc nimic mai deosebit, elementare, naive, dacă nu chiar grotești uneori, și expresii care izbesc prin alăturările cel mai strigătoare de arhaisme ori provincialisme și de neologisme luate din italiană și franceză. Chiar și în ortografie, pe care a inovat-o numai tîrziu, arătîndu-se mult timp conservativ — deși Edgard Quinet îl lăuda că a fost acela care a introdus scrierea latină la noi — îl vedem păstrînd unele manii, unele procedee pedante — de italianizare mai ales (uneori și de franțuzire). Dar să zicem că aici împărtășia păcatul cu alții, acești alții însă erau, cu toate rătăcirile lor, poeți, cum Asachi nu s-a arătat. Și cu toate că a scris în curs de atîția ani, putem spune că a rămas același ca și la început. Nu era o fire de scriitor care să evolueze. Pentru aceasta trebuie să ai și mlădiere sufletească și spirit de autocritică. Amîndouă i-au lipsit lui Asachi. Devreme îl vedem închizîndu-se în ideile lui, mulțumit, foarte mulțumit de el, neprimind sfaturi de la alții, cu toate că ar fi putut să ție de multe ori samă de ele, pentru că erau bine intenționate. La această oprire a spiritului său, care l-a adus la o bolnăvicioasă încredere, nu puțin au con-

tribuit laudele care i s-au adus și la care era foarte simțitor, pe care chiar el le provoca uneori. De aceea cînd aceste laude s-au mai rîrit, cînd unele critici ale celor din generația care se ridica au venit să arate că nu tot ce făcuse dînsul era fără umbră și, într-o idolatrie prea mult prelungită, putea fi luat ca pildă, îl vedem pe Asachi neliniștit, hărțăgos, atacînd, dar mai ales atîțînd pe alții să atace pe aceia care-și spuneau verde păreriile despre ce producea singur sau patrona, într-un spirit și cu deprinderi care erau întîrziate. E un episod urît din activitatea lui Asachi — mai sînt și altele — polemica pe care a avut-o cu *Dacia literară*. În revista sa, Kogălniceanu ținea să introducă o critică obiectivă și în spirit nou, așa că atunci cînd fu vorba de teatrul din Iași nu se arată cruțător și publică (pag. 115) o notiță în care se criticau piesele și jocurile actorilor. Asachi se simți atins, pentru că el fusese pînă atunci conducătorul teatrului și vanitatea lui nu putea ierta să nu se închine toți la ce făcuse dînsul. Rămînînd însă la o parte — strategia aceasta a practicat-o de multe ori — puse pe unul din colaboratorii *Albinei*, T. Stamati, să răspundă mocnit *Daciei* în nr.-ul de la 4 april 1840. Urmă răspunsul lui Kogălniceanu în revista sa (pag. 207), și cu acest prilej se putu vedea superioritatea sufletească a acestuia; despre Asachi și gazeta lui spunea vorbe bune Kogălniceanu, îi recunoștea pe drept meritele, dar în același timp îi atrăgea atenția că se lasă dus de porniri care îl scad în stimă și primește să se publice în gazeta lui lucruri care o vor compromite: „Acea foaie zece ani a fost o albină folositoare... în al unsprezecelea an să nu se facă bondar”. Polemica între *Albina* și *Dacia* fu provocată și de unul din tablourile istorice — înfățișînd pe Alexandru cel Bun — pe care Asachi le popularizase. Asachi fu iarăși nemulțumit, nu numai pentru că tipărirea acestor tablouri fusese patronată de el, ci și pentru că ele aduceau, ca un adaus, și contribuția lui literară — explicații istorice scrise de el cu privire la ce reprezentau și uneori chiar cîte o baladă a lui. În polemică nu se amestecă iarăși direct, ci recurse la acela care litografiase tablourile, Hoffmann, și acesta răspunse în *Albina* (nr.-ul din 21 martie 1840) pe un ton care nu putea decît să jignească pe Kogălniceanu. Cînd Kogălniceanu reveni (*ibid.*, 279) asupra criticei pe care o făcuse și se ocupă de un alt tablou — *Dochia și Traian* — tot așa de puțin artistic, polemica îi dădu prilej să arate lui Asachi cum pornise pe o cale greșită, cum se îndîrjia să nu recunoască ce trebuia condus în alt spirit și îi reproșă că și în scrisul lui rămăsese în urmă, departe de curentul care aducea o orientare nouă. Toate acestea nu schimbă pe Asachi, vanitatea îl ținea în loc, acea vanitate pe care avea să o

arate într-un nou conflict cu Kogălniceanu, când trimise un protest la Camera, în 1861, pentru ca să amintească, pe un ton de hiper-trofie a eului, tot ce făcuse pentru țară. Dacă ne-am oprit la aceste momente din viața lui, e pentru că ele pun în lumină spiritul care-l caracteriza și ne explică pînă la un punct de ce și în literatură a rămas, cu toată îndelungata-i activitate, sub apăsarea unor idei învechite.

Să-l cunoaștem acum mai de aproape ca scriitor.

Pentru că singur se credea înainte de toate poet, să vedem cum se înfățișează sub acest aspect. Cele mai multe din poeziile sale și după care îl putem judeca se găsesc în culegerea pe care a dat-o în ultima ediție, la 1863. Volumul cuprinde sonete, ode, elegii, anacreontice, imnuri, satire etc., și printre poeziile originale întîlnim multe traduceri și imitații după Anacreon, Horatiu, Marțial, Petrarca, Tasso, Boileau, Victor Hugo, Lamartine, Schiller, care sînt departe de a ne mulțumi și arată numai stăruința pe care o pune și Asachi pentru ca să facă cunoscută la noi poezia streină. Printre cele originale vedem înșirîndu-se cîteva improvizații, versuri de circumstanță la care nu avem de ce să ne oprim pentru că rămîn în mediocritatea curentă a acestui gen; urmînd obiceiul vremii, Asachi ținea să pună în versuri unele momente, să arate anumite evenimente sau ce i se părea că poate fi socotit astfel, de aceea ne-a lăsat o serie de poezii în care cînta: restaurarea domniilor pămîntene, deschiderea școlii românești de la Trei Ierarhi, a Academiei Mihăilene, întemeierea teatrului în Moldova; una e dedicată lui Liszt, cu prilejul venirii lui la Iași (1847), iar alta a fost scrisă cînd Asachi a putut asista la Roma, în 1811, la... ridicarea unui balon de d-na Blanchard. Poezie ușoară, convențională, puerilă chiar, de care nu se poate ținea samă.

Cele care rămîn, după această eliminare, aduc o notă care cu deosebire a impresionat pe contemporanii lui Asachi și i-au făcut faima de poet — nota patriotică. Slăvirea originii noastre, așa cum se arătase în proza erudită a celor din Ardeal, a fost printre cele dintîi sentimente care l-au îndemnat să cînte, și în ziua cînd putu vedea țara de unde venise străbunii noștri, entuziasmul și pietatea îl făceau să aducă prinosul său de latin în versurile cunoscute din poezia *La Italia*:

Un român a Daciei vine la străbuni ca să sărute

Târna de pe-a lor mormînturi și să-nvețe-a lor virtute.

Amintirea gloriei strămoșești îi sugera accente la fel cînd în *Prolog la Patrie* venia să exclame:

O, români, români, ai Daciei, ce purtați un mîndru semn
De origine, istoria acum fie-ne îndemn.

În vechime maica Roma, ce-a fost doamnă-n toată lume,
Ne-a lăsat legi și pămînturi, vorba sa și naltul nume.

Oare harul ce de timpuri și de barbari s-a păstrat,
Cînd senină soarta luce, fi-va astăzi defăimat?

Dacă acestea au oarecare armonie, nu se poate spune același lucru despre ce găsim în fruntea pastoraliei *Mirtii și Hloe*, unde vorbește tot patriotismul, dar în altă notă, de osîndire a streinismului încuibat în noi:

În un timp de ovelire, pe cînd limba cea română
Din palaturi interită se vorbia numai la stîină,
Nobili, voi, de neam și cuget, sfărîmînd a sale fiere,
Vorbit-ați întîi c-acei ce ne dau pîne și miere
Și-ați vădit în astă piesă c-a lor inimi nu sînt mute
La respect, la cunoștință, la amor și la virtute;
Pirga ștenei naționale cu drept vouă se cuvine;
Suvenir ea să vă fie a junețelor senine.
Picătură, deși mică, ce pe-o stîncă picurează,
Face rîului o cale care după ea urmează.

Cînd patriotismul se întîlnește cu sentimente umanitare îl vedem pe Asachi scriind elegia *Pe țintirimul unui sat*, unde mustră pe aceia care rămîn stăpîniți de prejudecăți, și se arată fără sufler, aruncă disprețul lor asupra celor care așteaptă să fie priviți cu bunătate:

O, voi, care n-aveți stimă pentru omul umilit,
Nobili plini de fantasmă, mîndri-n titlul ruginit,
De ce-n ur' aveți săteanul, cînd a frunței lui sudoare
A produs mărirea voastră și-avuțiilor odoare?

Întîmplător, Asachi găsește și aici nota mai nimerită și dă versuri care supără mai puțin prin neîndemînarea, asprimea lor. E tot ce putem culege din poeziile lui pentru ca să adăugăm o impresie ceva mai bună la aceea care se desprinde din parcurgerea celorlalte versuri.

Cît de mult îi lipsia lui Asachi simțul poetic ar putea arăta multe citate, dar ar fi o insistență de prisos. Va fi de ajuns să ne oprim la vreo două poezii care ne miră că și-au putut găsi loc într-un volum. Cunosînd ori din popor ori de la Ienăchiță Văcărescu poezia *Amărită turturea*, Asachi a luat motivul duios din ea și, în *Păsăruica stinghere*, l-a versificat astfel:

Păsăreul care pierde
Pe duiosa lui soție,
Zboar', o cată prin cîmpie
Și tot cîntă al său dor,

Se întoarță în pădure
Obosit acum s-o cheme,
Noapte, zi, d-asprimea geme
Unui ager vînător.

Riuri și cîmpii florite
Nu mai cearcă, ci s-ascunde
Singurel în cuibul unde
A trăit cu-al său odor.

Ceva mai plat nu ne putem închipui, și acel „păsăreu“, care i s-a părut, se vede, lui Asachi o fericită inovație — ce ar fi dacă în poezia populară s-ar vorbi de un „turturoi“ ? — e dovada lipsei desăvîrșite de simț artistic.

Încă o pildă — din balada *Ștefan cel Mare înaintea Cetăței Neamțu* — unde, după legenda de care s-a folosit și Bolintineanu, se povestește cum Ștefan vine la Cetatea Neamțu și mama lui îl îndeamnă să se întoarcă iar la luptă — vorbindu-i astfel :

„Fiule, întîia oară te văd fără vîntă,
Totdeauna tu învins-ai cu dreptate sfîntă.
Eu nu pot astăzi deschide a cetăței poarte ;
Pe eroi în cîmp așteaptă glorie sau moarte.“

Dacă Ștefan ar fi auzit un asemenea logos rostit de mama lui, mai curînd ar fi adormit decît s-ar fi îmbărbătat să bată pe turci.

Pentru că am ajuns la baladele lui Asachi, să ne oprim un moment la aceea care e intitulată *Dochia și Traian*, deoarece, pe lîngă ce ne aduce ca să facem aceeași constatare cu privire la valoarea versurilor — într-un loc cetim :

Traian vede astă zîină,
Deși e învingător
Frumuseței ei se-nchină,
Se subjugă de amor

— ne dă prilejul să vedem cum trata Asachi — la fel, dealtmîntrelea, cu alții influențați de romantism — unele teme și cum a ajuns să popularizeze ciudățenii ieșite din fantazia lui. Balada

amintită se razimă pe o legendă localizată la Ceahlău și pe care o cunoștea și Cantemir — legenda despre o babă care e împietrită în munți cu oile ei, temă de folklor cunoscută și aiurea la noi, cum și la alte popoare. La această legendă Asachi a adăugat combinații artificiale ale lui, introducînd pe Traian și prezentînd pe Dochia ca pe fata lui Decebal (la aceasta l-a dus apropierea între Dochia și Dachia, Dacia). Balada aceasta, la care unii și mai tîrziu s-au oprit ca să îndeplinească năzdrăvăniile istorice (v. *Arhiva Soc. științ.* din Iași, 1890—1891, 470), ajungînd să fie foarte răspîdită în Moldova, a avut ca urmare că a pus în circulație o altă curiozitate imaginată de Asachi ; pentru că în ea Ceahlăul era numit Pionul (în titlul ei se adaugă într-adevăr : *Sub muntele Pion*), numele acesta a rămas, așa că astăzi cetim în cărțile de geografie : „Ceahlăul sau Pionul“, schimbare de nume pe care Asachi a făcut-o gîndindu-se probabil la muntele din Grecia Πίον (un colaborator la *Icoana lumii*, 1846, 373, influențat de Asachi, apropia „Pionul“ de San-Pione = Sempione, Simplonul).

Ce ar fi putut salva reputația de poet a lui Asachi sînt fabulele, pentru că printre ele găsim bucăți care reliefează bine o idee, caracterizează în cuvinte bine prinse unele situații de la noi și sînt scrise într-un ritm mai vioi — ca, de pildă (în *fabula Momîța*) :

Pentr-un spirit ce nu doarme
Nu-i nimic mai ușor
Decît planuri de reforme
Ca să deie la popor.

Ori în încheierea fabulei cu asinul furat de unul mai istet decît alții doi care se certau pe socoteala lui :

Este asin citeodată
O moșie-n judecată
Pentru care doi mazili
Se sfădesc pe la movili ;
Cînd acela ce-i împacă,
Mîncînd pe-a lor cheltuială,
Ia moșia-n socoteală
Și le lasă punga seacă.

Ori cînd se spune în morala fabulei *Minciunile* :

Cînd prin chipuri felurite
Unu-ncearcă, altu-nghite.

Deodată
Se arată
Coborîndu-se din cer
Luminosul adevăr.

Dar asemenea versuri pe care le putem desprinde de ici, de colo, sînt întunecate de atîtea altele necioplite, colțuroase — și, de altă parte, la fiecare pas te izbesc адаsurile, insistențele de prisos, prolixitatea, tocmai ce nu se potrivește cu fabula, care cere formă concisă, lapidară.

Despre teatrul lui Asachi am putut avea o impresie din ce am spus mai înainte, cînd am amintit și păreriile contemporanilor săi asupra felului cum dînsul a condus mișcarea teatrală în Moldova. Convingerea lui pare să fi fost că lucrase destul și în această direcție cît timp reușise să introducă limba română pe scenă. El s-a mulțumit cu atît și nu s-a gîndit mai departe. Era desigur un mare cîștig pentru cultura noastră că se putuse organiza reprezentății românești și înțelegem entuziasmul lui Asachi cînd în prefața la *Mirtil și Hloe* spunea :

„În epohă de străinomanie, la 1816, am fost înființat un teatru de societate în casele reposatului hatman Constantin Ghica, boier generos și iubitoriu de cultură. Actorii erau fii și fiice a celor întîi familii, cari reprezentau piese franțeze. Acestora am încredințat întreprinderea, pe atunci sumeată, a face o breșă în acea străinomanie, adresînd limba patriei către inimi patriotice. Și fiindcă prea mult ar fi fost a vorbi deodată românește despre evenimente eroice au despre intrigi de saloane, care atunce numai în limbi streine se urzeau, Muza modestă s-au fost învăscut în vesminte cîmpene și cu agiutoriu acestui prestigiu și a costumului național, cel mai pitoresc pentru păstori, inimile s-au încîntat și auzul au început a se dumesnici cu limba ce pe atunce o numeau dialect.”

Trebuia însă ceva mai mult : înțelegerea luminată a menirii teatrului, stăruința pentru a face din el o adevărată școală a sufletelor. Aceasta a rămas departe de preocupările lui Asachi. De aceea teatrul de sub direcția lui a fost ceva elementar și nebuloș : reprezentațiile erau organizate fără nici un plan, piesele se dedeau fără nici o alegere. Chiar ce a tradus și adaptat singur arată puțină orientare pe care o avea în alcătuirea unui ; așa cum s-ar fi putut și pe vremea lui. Autorul său de predilecție — ca și al altora, pe atunci — era Kotzebue, dar din piesele acestuia nu a făcut o alegere mai bună, potrivită cu ce trebuia să se dea publicului nostru. Cît despre piesele originale ale lui

Asachi — *Petru Rareș*, *Voichița* ș.a. — piese care s-au dat rar ori prea tîrziu, cînd făcea impresia de aparițiuni anacronice, nu putem spune că aduceau ceva de samă în literatura noastră dramatică — sînt copleșite și ele de defectele obișnuite ale autorului : lipsa de talent în compunere, neînțelegerea felului în care trebuie prezentate situațiile și artificialitatea pretențioasă.

Ca prozator Asachi nu ne-a lăsat iarăși ceva ce ne-ar autoriza să-l punem printre scriitorii noștri mai de samă. *Nuvelele istorice* — de care dînsul era mîndru — sînt ceva hibrid, fără viață. Cîndu-le, nu avem deloc impresia unei opere adevărat literare. Stilul e cît se poate de neîngrijit și povestirile se pierd în amănunte obositoare. Voind să prezinte unele figuri din istoria noastră, Asachi a cules cît a putut găsi la cronicarii noștri și la istoricii streini, a mai adăugit ce a trecut prin imaginația lui — destul de săracă — și în felul acesta a ajuns să scrie cîteva povestiri cărora le-a zis nuvele, dar în realitate nu pot fi numite astfel, pentru că se reduc la o înșirare de fapte, la o îngrămădire sarbădă de amănunte — sînt mai mult o compilație ce vrea să fie literară, un fel de istorie diluată.

Ca scriitor, valoarea lui Asachi este deci redusă, foarte redusă. Merite pe care i le-au atribuit unii nu i le putem recunoaște. Că a scris mult, întrecînd pe alții din epoca lui, aceasta nu i se poate tăgădui ; că și-a îndreptat activitatea în multe direcții, aducînd astfel o varietate pe care nu o întîlnim la mulți, aceasta e iarăși incontestabil ; scriind însă mult, a scris și rău, iar varietatea operei lui e ușoară — ca de un potpuri literar, și stîngaci alcătuit.

II

1921

Poezia în spirit vechi și cea de tranziție. — Cel
dintîi poet modern : V. Cîrlova. — Curentul larg de afir-
mare a literaturii nouă : I. Heliade Rădulescu.

POEZIA ÎN SPIRIT VECHI ȘI CEA DE TRANZIȚIE

Oricît de departe, în timp, ne-ar fi dus urmărirea activității lui Asachi — în legătură cu ea a trebuit să anticipăm asupra dezvoltării literaturii și culturii noastre pînă la 1840 — această trecere peste vreo două, trei decenii nu ne-a abătut prea mult de la firul expunerii, pentru că am văzut că, de fapt, Asachi reprezintă pînă tîrziu spiritul literar rămas mai în urmă.

De acest spirit, mai ales în poezie, e stăpînită, dealtfel, nu numai activitatea lui Asachi, dar și a altora, așa că a trecut relativ mult timp pînă ce s-au arătat semnele de înnoire, pînă ce un curent de prefacere largă, o orientare mai modernă au început să se afirme în poezia noastră.

Cine urmărește literatura română chiar mai nouă are mereu prilejul să constate că scriitorii au rămas prea multă vreme credincioși aceluiași idei, s-au arătat prea ușor mulțumiți de ce au găsit, într-un moment, ca directivă literară. Lamartine spunea că o generație spirituală nu durează mai mult de cincisprezece ani. Aceasta poate să fie adevărat pentru Franța, dar la noi constatarea e că o generație intelectuală ține cam cincizeci de ani, dacă nu și mai mult. Pentru literatură o dovadă am avut-o cînd am studiat școala latinistă (ce vom spune mai departe cu privire la ea, la evoluția ei de mai tîrziu, va arăta și mai bine aceasta). O nouă dovadă ne-o dă literatura poetică așa cum a continuat să fie cultivată după începuturile ei, care am arătat cum se înfățișează.

Dacă ne întrebăm care să fie cauza acestei lipse de varietate, acestei opriri la aceleași formule — să zicem tipicuri — literare

în anume răstimpuri, explicația ar fi ispitit cineva s-o caute în părerea că am fi dominați de un spirit prea conservativ, am fi misoneiști. Nu se poate spune că românul se arată ostil înnoirilor — dimpotrivă, de multe ori a arătat că le primește ușor, chiar prea ușor citeodată, cînd ele nu sînt dintre acelea care vin să schimbe în bine, să îmbogățească sufletul.

Alta trebuie să fie, prin urmare, explicarea și ea ne e dată de ce ne arată totdeauna istoria evoluțiilor literare: numai atunci cînd cultura se revarsă bogată, din plin, asupra sufletelor, cînd ideile se premenesc mai repede, mai ușor, numai atunci se pot ivi mai multe individualități puternice care să dea semnalul mișcărilor nouă; cît timp puțini, foarte puțini, sînt cei care se împărțesc dintr-o viață spirituală, cît timp chiar cultura acestora, ca scriitori, e încă redusă, nu poate fi vorba de o ciocnire vie, intensă, de idei, de ce aduce schimbările repezi și rodnice, înlăturarea tiparelor vechi.

Așa trebuie să înțelegem pentru ce poezia noastră a fost prea uniformă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la 1840, pentru ce genul la care își oprise predilecția poezii Văcărești a avut multă vreme precădere, a atras mereu pe aceia care credeau că au darul poeziei, și printre aceștia, ținînd samă de ordinea cronologică și urmărind literatura din Moldova, vom avea să ne ocupăm în primul rînd de:

MATEI MILO

Necunoscut istoricilor noștri literari pînă la un studiu despre el pe care l-a publicat I. Tanoviceanu în *Anal. Acad. Rom., Mem. sect. lit.*, XX, 1 urm., Matei Milo nu are altă însemnătate decît că e primul poet al Moldovei, luîndu-și astfel locul alături de al lui Ienache Văcărescu — pentru Muntenia.

Coborîtor dintr-o familie de origine streină — franceză, după părerea unora — s-a născut pe la 1750. Cîtva timp a petrecut în Rusia, unde îl găsim făcîndu-și studiile, pînă la 1775, la Petersburg. Întors în țară, a ocupat mai multe funcțiuni — ca vătav de aprozi, sulger, stolnic, ban, spătar, și pe la 1801—1802 nu mai era în viață.

De la dînsul a rămas un caiet de poezii, acela după care I. Tanoviceanu a putut fixa activitatea lui literară. Poeziile care ni s-au păstrat sînt puține la număr față de cele care s-au pierdut — din caietul cercetat de Tanoviceanu se vede că s-au rătăcit mai

multe foi, ceea ce nu ne împiedică totuși să ne facem o idee de ce a trebuit să cuprindă restul. Erau desigur versuri la fel cu cele care s-au păstrat și scrise în aceeași notă de erotism care ne e cunoscută de la Ienache Văcărescu și fiii lui, deoarece Matei Milo nu s-a îndepărtat de la ce era în spiritul timpului și desfăta, sub o formă quasi-literară, pe boierii noștri în nesfîrșitele ceasuri de petrecere, de legănător farniente oriental. Pe lîngă poezii românești, Matei Milo compunea — sau poate transcria, uneori — și poezii grecești (una din ele se găsește în caietul rămas), așa că avem și aici o dovadă a amestecului de grecism în poezia noastră de tot tînară (cf. vol. I, 100).

Ca să-l cunoaștem pe Matei Milo în înrudirea lui literară, în ce îl pune așa de aproape de contemporanii lui, e destul să cităm din cele șaptesprezece poezii pe care le avem de la el — dintre care una tradusă din Voltaire — aceste versuri:

Ah, cer, ce ți-am greșit?
Așa cumplit m-ai osîndit
Și-ai hotărît zilelor mele
A petrece în dureri grele.
În dureri nesuferite,
Strașnice, prea cumplite,
Pînă cînd a suspina
Cu ah! și vah! a ohta?

Aceeași poezie de suspinuri, aceeași monotonie interjecțională versificată ca la Văcărești — semn al identității de simțire și de „meșteșug literaricesc“ dincolo și dincoace de Milcov.

Dar am fi nedrepti dacă nu i-am recunoaște lui Matei Milo ceva mai personal, predispoziții pentru un gen de literatură care numai cu vremea avea să se afirme mai bine în literatura noastră. Printre versurile lui se găsesc și cîteva în notă satirică, nu lipsite de oarecare duh, cum sînt acelea pe care le-a scris ca să fixeze figura paharnicului Lazu, boier scăpătat, dar fălos, despre care spunea:

...antereu și caftan
Are din zilele lui Cehan,
Dar conțeș din zilele cui
La letopisești nu-i.

Caracterizarea nu se poate zice să nu e bine prinsă, dar atîta numai putem spîcui și în poezia satirică a lui Milo. O întâmplătoare apropiere de ce poate fi socotit ca poezie, o licărire numai

care merita totuși să ne oprească, pentru ca să nu rămână la o prea săracă mențiune numele aceluia care deschide șirul poezilor din Moldova.

COSTACHE CONACHI

Spre deosebire de mulți poeți ai noștri, chiar mai noi, asupra lui Conachi avem informații destul de bogate, așa că viața lui ajunge să ne fie bine cunoscută. Știrile despre biografia lui le găsim în prefața lui Vogoride-Konaki la ediția a doua (1887) a poeziilor boierului-poet, în ceea ce a publicat Al. Papadopol-Calimah în *Convorbiri literare*, XX, 923 urm., și *Documentele Hurmuzaki*, X.

Costache Conachi s-a născut la 14 octombrie 1777 dintr-o veche familie boierească. Tatăl său, Manolache, deși pornit spre o viață ușurată, iubind petrecerile, luxul, a avut, se vede, bună grijă de educația aceluia care era singurul său fiu: de la profesori streini, printre care era Fleury, refugiatul francez căruia i se zicea „le régicide” pentru că fusese amestecat în condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea, Costache Conachi a primit o învățătură aleasă, așa că cunoștea, pe lângă limba franceză și grecească, turcească și germană. Până la 1802 tinărul crescut astfel a dus o viață fără griji la moșia părintească, în locul lui de naștere Țigănești (în Tutova). În acest an murind tatăl său și lăsând averea încurcată, Costache Conachi trebui să se ocupe de ce rămasese în sarcina lui și în câțiva ani ajunse să pună orânduială în moștenirea care-i fusese lăsată. La adăpostul preocupărilor mărunte, rămânându-i răgaz, de pe la 1805 putu să se îndeletnicească cu altele, să ia parte la viața publică, să primească însărcinări. În acel an îl vedem în funcțiunea de comis, peste un an apare ca ispravnic de Tecuci, funcțiune pe care o ocupă până la 1812. Sub Scarlat Calimah, de la 1814—1819, îl întâlnim ca vornic de poliție și sub Mihai Sturza ca vornic de aprozi.

În timpul Eteriei se refugie în Basarabia și la întoarcere fu numit după câțiva timp, în 1824, prezident al departamentului afacerilor streine, unde îl găsim și în 1827. În 1824 era și logofăt, cinstite în care îl întâlnim și mai târziu, până la 1833. Când rușii ocupară Moldova, la 1828, politica pe care o făcea dînsul împreună cu alții din boierime fiind cea rusofilă, se bucură de încrederea ocîrmuirii și fu numit în comisiunea de redactare a Regulamentului organic. Funcțiunile pe care le ocupase și cunoștințele sale îl făceau să fie privit ca un om priceput în chestiuni de organizare.

În întocmirea de legi, așa că fusese ales și printre aceia care aveau să traducă Codicile Calimah. Când fu vorba, în 1834, de alegerea unui nou domn, o clipă i se păru că această alegere s-ar putea opri la dînsul, dar noul domn se întâmplă să fie Mihail Sturza, și amintirea rivalității cu acesta, alături de alte motive, îl sili pe poetul acum bătrîn să stea la o parte, să se retragă la moșia lui Țigănești, unde muri la 4 februar 1849.

Așa cum se înfățișează prin ceea ce a scris, Conachi apare ca o personalitate curioasă întrucîtva, cu manifestări ce s-ar părea că nu pot sta alături, ce ne surprind. Am putea zice că este o dublă personalitate. Poeziile pe care ni le-a lăsat îl arată ușuratic, frivol, lăsîndu-se dus de fantazii, de capricii, privind viața ca o nesfîrșită idilă, cîntînd iubiri ce-l înălțau repede și se desfășeau tot așa, cu episoade mai mult prozaice și cu senzualism de orientală. De altă parte, îl vedem ca pe un om cu multă judecată, cu mintea așezată, cumpănită, ocupîndu-se cu lucruri serioase, exprimînd în anumite prilejuri păreri care arătau preocupări înalte și aduceau o notă nouă pe vremea cînd viața, cultura noastră așteptau alte îndrumări. Ca să înțelegem acest dublu aspect sub care se prezintă scriitorul moldovean, trebuie să ținem samă de epoca în care a trăit dînsul. Era o epocă de tranziție: orientalismul care ne învăluise atîta vreme pierduse din puterea lui, se apropia să apună, cel puțin în ceea ce era mai vădit în el, mai izbitor; peste ce cădea în umbră și era lăsat să se piardă în depărtările trecutului o lume nouă se ridica prin ceea ce se limpezea din propria noastră viață ori ne venea ca îndemnuri din alte părți: idei, sentimente nouă își făceau drum și aduceau puteri care nu se putea să nu cucerească sufletele. Trăind într-un asemenea moment al istoriei noastre, Conachi e expresiunea lui, e reprezentantul diversității de aspecte care se întîlniau în viața de la noi și din care avea să se desprindă ce trebuia să fie al nostru. Prin educația pe care o primise, prin felul de viață pe care îl dusesese în tinerețe, dînsul păstrase anumite predispoziții care nu-l deosebeau de alții, un fond în care se menținea cu oarecare tenacitate tradiția, o parte a sufletului care îl lega de trecut, îl apropia de ce am întîlnit la poezii Văcărești și era întipărirea sufletească a tuturor din pătura boierească. Trăind însă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, cîntărețul iubirilor puse în acrostihuri și zburînd ușor de la un „obraz” la altul a putut vedea că o viață nouă răsărea în jurul lui, că altceva decît desfătările de altădată puteau mulțumi zilele cuiva, că sufletele celor care simțiau ceva deosebit

în ei se îndreptau spre o înțelegere superioară a rostului lor printre cei mulți, căutau, în neliniști frumoase, înălțătoare, ce putea face și din noi oameni cu alte gânduri, cu alte moravuri decît acelea peste care veacuri așezase rugină deasă. Din întîlnirea acestor curente în viață, în activitatea lui Conachi se explică dubla lui personalitate — amîndouă se răsfrîng în ce ne-a lăsat scris și-i dă un loc în istoria literaturii și culturai noastre. Ca poet e omul generației în care se prelungește încă orientalismul nostru, ca împărtășitor al cîtorva păreri în care pune seriozitatea unor gânduri ale lui trebuie privit ca interpretul tendințelor nouă care începeau să se afirme la noi, ca înțelegătorul prefacerilor sufletești la care trebuia să ajungem.

Versurile rămase de la Conachi au fost tipărite întîi la 1856, de fiica sa, sub titlul *Poezii : Alcătuiri și tălmăcirii*. Într-o a doua ediție au apărut la 1887, prin îngrijirea lui Miron Pompiliu, adăugîndu-se scrierile în proză care se reduc la două scrisori (cătră Ioan Sturza, domnul Moldovei, și mitropolitul Veniamin) și niște însemnări (*Sfaturi cătră tinerii căsătoriți* și cîteva explicațiuni cu privire la hotărnicii de moșii) ; aceeași ediție cuprinde și o prefață a lui Vogoride Konaki cu informații biografice asupra poetului. Alături de acestea e de amintit traducerea pe care a făcut-o Conachi (împreună cu I. Fătu) după romanul *Mathilde* al d-nei Cottin, traducere care ne e cunoscută numai după catalogul bibliografic al lui D. Iarcu, unde e dată că a apărut la 1844, și o mențiune a lui A. Papadopol-Calimah, *l.c.*, 958.

La traducerile în versuri — după Pope (*Cercare de voroavă asupra omului*) și Colardeau (*Eloiza cătră Abeliard* ; pentru celelalte : *Iulia cătră Ovidie* ; *Cătră Leandru ce nu venia* ; *Cruzii Elini cu jertfa*, nu cunoaștem izvorul) — nu ne vom opri, pentru că nu găsim în ele ce ar arăta mai multă îndemînare literară ; sînt făcute cu oarecare pricepere, într-o limbă ce impresionează bine cîteodată prin unele expresiuni și prin oarecare coloratură arhaică, dar muzicalitatea, îngrijita așezare a versurilor, ritmul nu sînt însușirea lor.

Poeziile proprii ale lui Conachi sînt destul de numeroase, așa că pentru vremea de atunci poate fi privit ca un poet fecund. Scria în clipele lui de tihnă, care nu au fost rare, și scria mai mult pentru ca să pună în rime și acrostihuri laude pentru ochi care-l săgetau „ca luferii cu raze“, pentru ca să facă destăinuiri sentimentale sau — mai curînd — pentru ca să derive spre literatură neastîmpărul simțurilor lui ; scria alteori și sub impresia unor întîmplări din viața lui ori a altora care i se păreau însemnate pentru un motiv ori altul, dar care nouă nu ne vorbesc tot-

deauna astfel. În intenția lui Conachi nu pare să fi fost să dea la lumină ce scrisese ; cît a trăit nu și-a tipărit versurile și ne vine să credem că dacă s-ar fi gîndit la aceasta ar fi ales din ele numai ce i s-ar fi părut că merită să fie cunoscut de alții. Cînd după moartea lui s-au publicat poeziile sale putem spune, prin urmare, că s-a trecut peste intenția lui și unele bucăți trebuiau lăsate din volumul care avea să-i fixeze fizionomia literară, pentru că sînt dintre acelea care aruncă numai umbră asupra *Alcătuirilor*. Că ambiții de scriitor nu-l stăpîneau pe Conachi, că dînsul nu ținea mult să treacă drept poet, se vede mai bine din cuvintele pe care le pune în fruntea caietului său de poezii, cuvinte care lipsesc din edițiile de la 1856 și 1887, dar ne sînt cunoscute din ms. 137, Bibl. Academiei Române. Acolo, sub formă de scrisoare cătră o „precinstită cucoană“, Conachi vorbește astfel despre compunerile lui : „Nu mă bucură stihurile ce am făcut în curgere de atîta vreme, cît pentru că au dobîndit plăcere și iscălitura dumitali cu care pot să fie plăcute la ochii tuturor“ — și mai departe : „Îmi scrii că ai dori să afli meșteșugul cu care se însuflețează stihurile : te sfătuiesc să-l iai de la ochii dumitali, pentru că de la dîșii l-am furat“. Aceea care, printre altele, avusese privilegiul să primească această închinare fusese desigur cîntată mai des și mai cu patimă de logofătul-poet, deși mai tîrziu dînsul adăuga tot acolo, pentru aceea pe care o slăvisc, două versuri de deziluzionat, pe care le regăsim în poezia *Slănicul*, 1847 :

Gîndeam e-am iubit un inger din cer supt chip femeiesc,
Dar n-au fost decît fimeie din iad supt chip ingeresc.

Făcînd asemenea mărturisiri, Conachi ne dă prilejul să cunoaștem cum „alcătuia“ stihurile sale, și de aici se vede că ceea ce scria era mai mult un jurnal intim versificat. Așa se explică și scăderile poeziilor lui, printre care ne izbește în primul rînd lipsa de variație. Versurile se înșiră cu monotonia acelorași confesiuni sentimentale, de erotism în nota convențională pe care o cunoaștem din poeziile Văcăreștilor. Întîmplător dacă întîlnim alte subiecte, și ele nu adaugă nimic ca poezie — unele sînt de tot prozaice ; versuri scrise la moartea soției sale, Smaranda ; altele cu prilejul morței tatălui său ori a unui bun prieten (Vasile Balș) ; pe urmă cîteva închinare domnului Alexandru Moruzi (aceasta e cea mai veche poezie păstrată de la dînsul, poartă data de 1802), ori povestind călătorii la Slănic și Borsec... ca să laude binefacerile apelor de acolo (într-un loc se vorbește și de un păr doborît de furtună într-o grădină de la Țigănești, ceea ce îl îndeamnă

pe poet la reflecții filozofice asupra vieții) — atîta e tot ce găsim pe lângă stereotipele poezii de iubire.

Cum cîntă Conachi pasiunea lui nu va fi — e de așteptat — o revelație, mărturia unei sensibilități deosebite. Iubirea e numită de el „balaurul cu limbi de pară“, și de aici putem înțelege ce ne va spune dînsul cînd, cu inevitabile reminiscențe de mitologie — s-ar putea să lipsească Afrodita și Cupidon? — ne va face părtași la ce mișca sufletul lui. Repertoriul poetic pe care sîntem duși să-l ascultăm sînt nesfîrșite game tînguitoare, nesfîrșite suspine pentru ceea ce-i e dat să îndure, cînd săgețile i-au străpuns inima, cînd cuvintele pe care le așteaptă de la iubită întîrzie, cînd ea se arată prea „nemilostivă“. A vorbi despre „iubită“ nu e totuși potrivit cînd ai sub ochi stihurile lui Conachi: el nu a cîntat o singură femeie, ci un șir întreg, și cu aceleași cuvinte, pentru că multiplicarea sentimentală nu-i cerea daruri deosebite de invențiune poetică. Ce ușor își împărția inima și cîte erau acelea pe care le cînta putem vedea din poezia *Nume*, unde versurile sînt așezate așa ca să știm și noi cum le zicea iubitelor lui; un adevărat mozaic de nume se înșiră în această poezie și unele se repetă, fie pentru că erau mai multe din cele cîntate care-și ziceau la fel, fie pentru că poetului i se părea că aceeași merită să fie slăvită de mai multe ori; alături de Casandra și Marioara, căroră sînt dedicate cîte cinci și trei strofe, vedem înșirîndu-se Luxandra, Elenca... Anica, și toate sînt laudate pentru „nuri, blîndețea și dulceața lor“, toate i se par o „îngerească zidire“, așa că fiecareia din ele vine să i se închine, „ca la Dumnezeu“. Erau cam mulți „Dumnezeii“ la care se închina, dar pentru el era poate o mîndrie acest politeism.

La ce se reduce iubirea și în versurile lui Conachi putem înțelege mai bine dintr-o poezie pe care o scria la 1846, amintind plimbările idilice pe lună, „stăpîna nopților“ (chiar titlul ei e *Luna plină*). Materialismul, senzualismul ei își găsesc expresiile potrivite cînd ne vorbește mereu de îmbrățișări „cu aprindere de foc“, de

Nesfîrșită sărutare
De mii de ori pe un loc

și de sărutări care se abat de la această constanță a locului ales — sărutări

...pe-un piept ca crinul,
pe un sin cu flori sădit,
pe-o guriță ca rubinul.

Pasiunea mărginită numai la atît — i-am putea zice epidermică — îi dictează și alte versuri, la fel, cînd în lipsa iubitei se gîndește mereu la ea, așteptînd s-o vadă iară, să-i admire „gurița“ și s-o strîngă în brațe :

Gurița deschizi, cerul se deschide;
De mîna mă iei, foc simt că m-aprinde...
În brațe mă ții, fulgeră văzduhul...
La sînu-ți mă strîngi, cad și îmi dau duhul.

Jertfa poetului pare totuși prea mare cînd spune că își dă „duhul“, pentru că iubitele lui tocmai cu „duh“ nu par înzestrate. Sufletul lor nu îl vedem — despre ele ni se vorbește ca de niște păpuși frumoase care sînt destul pentru ca să încînte pe poet. Iubirea lui e ca un joc copilăresc și numai de exaltare a simțurilor, cum nu ne poate surprinde la o fire cu multe contagiuni de orientalism. Și uneori acest orientalism se coboară jos de tot, ajunge la trivialități, ca în poeziile *Aleargă*, *suflete*, *aleargă* și *Cine-i amorul*, care se vede totuși că erau în gustul timpului și păreau un fel de literatură.

Sînt totuși în ce ne-a rămas de la Conachi cîteva poezii care trec peste frivolitatea pe care am văzut-o și apar în lumina unui sentiment mai înălțat, unei inspirații mai nobile. Poeziile acestea sînt închinatelor Zulniei și ele ne fac să mai uităm pe cele care ne vorbesc de Casandre, Marioare, Catinci ș.a. Zulnia era Smaranda Donici, soția lui Petrache Negre, prieten al lui Conachi. Rămînînd văduvă la 1824, după patru ani fu luată în căsătorie de Conachi, dar viața lor împreună nu ținu mult, pentru că dînsa muri în 1831.

Iubirea pentru Zulnia a inspirat lui Conachi versuri care dau dovadă de reculegere sufletească, de simțire mai adîncă. Diletantismul sentimental, nestatornicia pe care o asemuia, după comparația obișnuită, cu „zburătorul flutur dintr-o floare în altă floare“, o condamna el singur cînd, începînd să scrie poezia *Amorul din prieteșug*, cu motto

Vrei să știi cu-ncredințare
Dragostea cît cuprins are,
Fă, omule muritor,
Din prieteșug amor.

venia să spună că ce înfrumusețează viața e „prieteșugul cu credință și iubire“. Aici găsim de data asta și temelia iubirei, îndemnînd și pe alții să o înțeleagă astfel, pentru că numai cine dă

sufletului această podoabă poate ajunge „lîngă îngeri și dumnezeire“.

Cum prietenia cu Zulnia s-a schimbat în iubire înflăcărată ne spune aceeași poezie cu amănunte cam prozaice, care amintesc întîlnirea cu dînsa „într-un loc pustiu și tainic“, care era Slănicul. Cînd poetul — travestit sub anagrama „Icanoc“ — descrie întîlnirea și pasiunea pe care și-au împărtășit-o ne-am așteptat să regăsim accentele mai înălțate cu care slăvia prieteșugul și iubirea, dar — spre decepția noastră — îl vedem revenind la genul de mai înainte și făcîndu-ne să asistăm iarăși la

Leșine neconținute și de viață curmătoare,
Cuprinderi, îmbrățișare supt prietenească față,
Căutături cu răpire și căderi brață la brață.

E celălalt Conachi care reapare : reminiscențele de cînd scria versuri numai cu suspinuri și leșinuri erau prea puternice pentru ca să se poată emancipa de ele.

O fulgerare de poezie purificată, înnobilită, străbate totuși încă o dată sufletul său, atunci cînd moartea îl despărți de aceea care-i fusese prietenă, iubită și soție. În durerea vieții pustiite îl vedem atunci plîngînd „dulcea lumină“ care s-a stins din zarea ochilor săi și așteptînd ca mila din ceruri unită cu dorul lui și despărțindu-l de țărîna să-l unească cu „duhul“ ei.

În cuvintele cu care învăluia umbra soției sale, Conachi pune tot ce răsărise mai senin din sufletul lui și ele vestiau amurgul unei vieți de pasionat. Peste cîtiva ani dînsul venia să-și ia rămas bun de la ce-l vrăjise altădată și-l făcuse să cînte în risipiri ușoare ori — mai rar — sub îndemnul unei simțiri concentrate și îmbogățite. În două poezii : 1847, *iunie* și *Amor, la a ta putere...* (aceasta încheie șirul *Alcătuirilor*), melancolia amintirilor prin care trecea totuși seninătatea unei resignări impuse de fatalitățile vieții îl făcea să spună :

Amor, la al tău jărtfelnic iarăși viu să mă închin,
Dar nu cu cîntări de slavă, ci cu lacrimi și suspin
Să-mi ieu de-acum ziua bună de la înalt schiptrul tău.
Ca o slugă cu credință ce și-au plinit hacul său...
Amor, la a ta putere de-acum nu mă mai închin :
Na-ți și arc, na-ți și săgeată, na-ți și ghimpul cu venin,
Căci la invalizi ca mine ele nu se mai cuvin...
Mergi și du-te de la mine, frumusețelor să spui
Că acela ce prin versuri le-au slăvit în viața lui.
Acum este un scheletu răzemat de cîrja lui.

Așa își lua adio Conachi de la ce fusese mare parte din viața lui, așa punea sfîrșit cîntecelor pe care și zvînturat, copilăros, și grav uneori le lăsase să se înșire timp de o jumătate de veac. Deși, după cum spuneam, dînsul nu pare să fi fost stăpînit de ambiția faimei literare, deși a scris mai mult pentru el și pentru acelea cărora voia să le împărtășească ce-i înflăcăra inima, totuși versurile lui au ajuns să fie cunoscute, să devie populare, chiar pe cînd dînsul trăia și nu se gîndise să le dea la tipar. Răspîndirea lor a urmat calea pe care o putem ușor înțelege cînd ne gîndim la mediul în care a trăit și Conachi — așa cum îl cunoaștem din ce am spus în altă parte (vol. I, 91) — și la genul de poezie pe care dînsul l-a cultivat. Sîtuind și el așa cum se potrivea cu gustul boierimei de atunci și fiind îndemnat uneori, la petreceri cu prietenii lui, să spună, să cînte ce-i adusesese inspirația, ce improviza poate atunci, versurile lui au ajuns să fie auzite și de alții, să se popularizeze. Ele au trecut chiar în repertoriul lăutarilor și despre aceasta avem cîteva mărturii (v. *Appendicele*), așa că încă o dată constatăm legături între poezia celor de sus și a lăutarilor, cu treceri cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta.

Despre poezia lui Conachi s-a spus de unii — prin acele convențiuni de istorie literară și de critică ce se întîlnesc des la noi — că s-ar asemana cu lirismul lui Anacreon. Desigur că Conachi cunoștea literatura greacă și putem presupune că cetise pe Anacreon, dar nicaieri nu se vede că ar fi fost direct influențat de poetul grec. Asemănare între ei ar fi numai în aceea că amîndoi au cîntat iubirea, dar deosebirea se poate vedea bine din felul cum se înfățișează lirismul lor ; la Anacreon nu găsim suspinele, oftările care se repetă monoton și supărător la poetul nostru ; dînsul scria într-o vreme cînd literatura greacă nu pierduse limpezimea, seninătatea și simțul măsurii caracteristice clasicismului. Dacă poate fi vorba de influență greacă asupra lui Conachi, aceasta trebuie căutată aiurea, în prelungirile tîrzii și degenerate ale lirismului grec, în poezia mai nouă, orientalizată, care a pătruns și la noi, deșteptînd emulații poetice, găsind imitatori în vremea cînd tot ce era grecesc — de proveniență mai nouă și hibridă — se bucura de prestigiu și robia sufletele. Alt Anacreon, nu cel din vechime, a fost unul din inspiratorii lui Conachi : Anacreonul modern, cum i s-a zis, acel Atanase Christopulos, pe care l-am mai amintit în altă parte și la care poezii noștri de acum o sută de ani s-au dus să găsească tipare de poezii, cum tot spre el se îndreptau aceia care fără să fie poeți căutau ușoare derivative intelectuale pentru viața lor de sibiriți. Și aici, prin

urmare, Conachi se arată omul timpului său, nu s-a dus mai departe decât atîția din contemporanii lui. Nu era în firea lui să fie un îndrăzneț, un căutător de drumuri nouă în poezie.

Dacă așa era ca poet, să-l vedem sub altă înfățișare, sub aceea la care făceam aluzie în caracterizarea de la început, cînd spuneam că personalitatea lui nu este așa de uniformă cum s-ar părea la prima vedere.

Din cîteva idei pe care le-a exprimat mai mult întîmplător, fără pretenții, fără stăruința celui care se crede chemat să schimbe sufltele, avem prilejul să cunoaștem o altă latură a spiritului lui Conachi, și aceasta putem spune că-l ridică în judecata noastră. Cîteva din aceste idei le cunoaștem indirect dintr-o convorbire pe care boierul moldovean a avut-o cu Saint-Marc Girardin, care a călătorit prin Moldova în 1836 și a publicat mai tîrziu impresiile lui din această călătorie. Convorbirea e redată de scriitorul francez în *Souvenirs de voyages*, Paris, 1852, I, 284, și ea ne arată pe Conachi judecînd foarte aspru moravurile de la noi: „Am luat de la ruși desfrîul — spunea dînsul lui Saint-Marc Girardin — de la greci lipsa de cinste... de la turci îndolența; de la polonezi divorțul“. Ca stigmatizator al deprinderilor noastre, ca apărător al virtuților — dealtfel și în prefața traducerii romanului *Matilda* spunea: „Încă din tinerețe am cinstit și iubit datinele și faptele virtuozose“ (*Conv. lit.*, XIX, 958) — așa ne apare Conachi aici și, în vederile lui întunecate, adăuga tot acolo că se îndoia dacă prin noi înșine vom ajunge să ne ridicăm: numai cu ajutorul streinilor, spunea dînsul, vom putea să schimbăm viața noastră. Care erau anume acești „streini“ nu arăta mai de aproape, și părerea pe care o exprima astfel ne miră întrucîtva cînd singur recunoștea că multe păcate s-au furișat la noi prin atingerile cu streinii. Probabil că se gîndia că moralizarea societății noastre să vie din pilde luate de la germani, pentru că, într-adevăr, cum vom vedea mai departe, Conachi lauda virtuțile societății germane.

Mai bine putem cunoaște din altă parte părerile pe care le avea Conachi cu privire la stările de la noi. În scrisorile pe care le-am amintit, una către Ioan Sturza, alta către Mitropolitul Veniamin, dînsul a ținut să-și spună mai de aproape gîndurile, și cînd le cetim avem mulțumirea să vedem vorbind o minte luminată, un suflet care cuprindea mai mult decât din vremea lui și-și dedea samă cu bună chibzuință ce cale trebuie să urmăm în mijlocul multor rătăciri, din care unele dăinuiesc și astăzi.

Din ce era viața noastră în vremea lui Conachi ajunsese să înțeleagă că o premenire a ei trebuia să se întîmple și gîndurile

celor mai buni erau așteptate să se schimbe în fapte. După ce se putuse bucura că din lupta cu „bălaurii Fanarului“ ieșisem biruitori, pentru ridicarea neamului nostru dînsul da îndemnuri care arată idei înaintate, sentimente frumoase. De cei de jos spunea că trebuie să avem mai multă milă, să căutăm să-i privim ca oameni, nu din înălțimi disprețuitoare. Nu-l vedem, e adevărat, vorbind ca un revoltat cînd amintește suferințele celor mulți, nedreptățile împotriva lor, nu găsim la el cuvintele care se ridică furtunos și trec în fulgerări ca să trezească pe cei copleșiți de întunec, de prejudecăți; dînsul se exprimă așezat, potolit, dă numai sfaturi, dar sentimentele lui reies bine în lumină cînd vorbește de „puternicul mîndru“ și de „bogatul neduios“, cînd îndeamnă pe cei de sus să-și dea osteneală pentru „înflorirea dreptății“ și „înfrînarea răutății“ și cînd, gîndindu-se la cei oropsiți, spune că „săracul este Dumnezeu în haine zdrențuroase“. Asemenea cuvinte nu se auziau des la noi acum o sută de ani și ele fac cinste celui care le rostia.

Cercetînd mai departe ideile lui Conachi, descoperim o altă însușire care l-a ajutat să vadă limpede de multe ori. Părerile la care se opriese dînsul ne spune singur că porniau din fapte, din realitate, nu din închipuiri, din abstracțiuni; începînd scrisoarea către mitropolitul Veniamin și mărturisind, în modestia sa, că de la „un moldovan“ ca el, care trăise mai mult la Iași, ceea ce i se cerea — unele sfaturi de îndrumare a culturai noastre — era mai presus de priceperea lui, despre „luările-aminte“ pe care le aducea dînsul, amintia că le-a însemnat „nu din idei ce nu se văd, ci din lucruri care cad supt simțiri“ — măsura ce socotia că „ar trebui a fi luată în toate cîte se ating de adevărata stare a omului și a luminării lui“. Mărturisire a unui spirit realist, prețuind ce pleacă de la constatări concrete, nu de la combinațiuni artificiale, de la iluzii, utopii. Vrajmaș al ideologiei sterpe Conachi ținea să se arate cu hotărîre și de aceea îl vedem repetînd de mai multe ori convingerea lui — într-un loc stăruie asupra marei rătăcirii a acelor care s-au lăsat duși „de ideile nepăpăite a metafizicei, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte“.

De aci urma că el osîndia tot ce este formă goală. Cînd printre părerile pe care le înșira veni rîndul aceleia pe care o avea cu privire la orientarea vieții noastre pentru ca să nu mai semene cu ce fusese înainte, observațiunile lui luau tonul de critică aspră a unor rătăcirii de la noi, arătînd cum ne place să ne înșelăm cu aparențe, cum ne lăsăm ispitiți de ce mulțumește ușor, uitînd că altceva, mai temeinic, mai de folos, ar trebui să intre în preocupările noastre. Cît începusem să împrumutăm din

civilizația Apusului îi apărea lui Conachi mai mult spoială și parodie, nu alegere chibzuită, nu potrivire la nevoile noastre — civilizația spre care alergam, care ne fascina, dînsul o compara cu „un zburător ce au femeile smintele”. Păreră în care e desigur o parte de adevăr, dar discernămintul, care am văzut că nu-i lipsia, trebuia să-l ducă pe Conachi la recunoașterea deplină a părților bune din atingerea noastră cu cultura occidentală pentru că procesul de prefacere adîncă a vieții noastre la începutul veacului trecut trebuia în mod fatal să fie o întîlnire de lumină și de umbre.

Cu aplecările sale spre realism, spre ce are valoare practică, Conachi urma consecvența lui de idei cînd susținea că civilizația cere înainte de toate să se dea celor de jos, „norodului”, conștiința datoriilor elementare, să-i învețe cum să trăiască alături de alții („Ce trebuie să fie la noi civilizația?... moralul, moralul și iar moralul, căci ce ar folosi să știm cîte sînt în văzduh, în cer, pe pămînt și în mări, cînd am înstrîmbătați, am jefui, am prigoni, am învrăjbi, adică ne-am face mai răi decît am fost”) și în același timp să se dezvolte în ei aptitudinile pentru îndeletniciri folositoare („cum să lucreze pămîntul... cum să se ajute pe sine și gospodăria sa”); adevăratul început de civilizație îl vedea dînsul și numai acolo unde cei de sus se arată pricepuți „să judece și să cîrmuiască pe norod povățuindu-l prin pilda purtărilor sale la cale de adevărat folos” — păreră, cum se vede, sănătoasă și ar fi fost spre binele nostru dacă mai mulți s-ar fi gîndit la fel și ar fi ajutat la împliniri pe care le așteptăm încă.

Din asemenea convingeri vom înțelege pentru ce Conachi venia să exprime anumite idei cînd dedea răspunsul său mitropolitului Veniamin cu privire la „sporirea învățăturilor”. După dînsul, școala trebuia înainte de toate să dea îndrumări morale și practice. Privind astfel scopul școlii și dîndu-și samă că „din învățămîntul nostru nu putea lipsi ce venia mai de departe, din alte țări, și ce trebuia să ne însușim, de la convingerea de mai înainte îl vedem ajungînd la alta, îndrăzneată în felul ei și mîrîndu-ne că i-a putut trece prin minte în vremea lui. Să-l lăsăm să vorbească singur :

„Ceea ce privește la propunerea : în care din limbile streine să se învețe literatura ? — zic în limba acei nații la care civilizația se vede în moral și în fapte, iar nu în spulberul ideilor : zic a unui neam pacinic și netulburător, care mi se pare a fi limba nemțască și carea ca o megieșită și împreună ar înlesni toate împărtășirile neguțitorești și moralicești...

Iar pentru limba franțuzească, a mea socotință ar fi să se învețe numai prin instituturi particularnice, unde adică voința și înlesnirea stărilor mîină pe tinerime, iar nu unde guvernul deschide loc și chiamă pe tinerime la învățămînt.”

Iată-l deci pe Conachi făcîndu-se apologistul culturai germane, îndemnîndu-ne să ne apropiem de ea. Și o spunea acesta cînd înrîurirea franceză — cum vom vedea mai departe — începuse să prindă rădăcini adînci la noi : o spunea, pe urmă, tocmai el care fusese atras spre cultura francezilor, cunoștea limba lor și tradusese din cărțile care ajungeau pe atunci la noi de la Paris. De unde venia această păreră a lui ? Cuvintele „împărtășiri neguțitorești și moralicești” ne-o lămuresc : Germania îi părea o țară unde vieța practică și morală erau bine întemeiate și ca atare corespundea preferințelor lui. Cînd vorbea astfel nu-și dea totuși samă că preconiza o îndrumare prea unilaterală în cultura noastră, că ne îndemna să ne uităm mai mult într-o parte, pe cînd vieța noastră culturală cerea cuprinderi mai largi și împărtășiri din ce era mai apropiat de firea noastră.

Dacă aici intuiția, bunul său simț se întuneacă un moment, ele reapar cînd Conachi trece la alte chestiuni în legătură cu acelea asupra cărora era întreat. În aceleași foi pe care le trimitea mitropolitului Veniamin, în aceeași scrisoare așa de cuprinzătoare ca ideea, dînsul venia să arate punctul său de vedere cu privire la probleme care preocupau spiritele de la noi. Astfel — de data asta lăsînd ce era critică a stărilor sociale și stăruind asupra literaturii — cîteva observațiuni pe care le aduce ne dau prilejul să cunoaștem convingerile pe care le avea asupra îndrumărilor ce trebuiau date de scriitorii noștri pentru ca să nu cădem în rătăciră. Ce-l preocupa în primul rînd și pe dînsul era problema limbii literare și ce spunea cu privire la ea arată aceeași înțelegere dreaptă, judecată cumpănită, pe care le-am întîlnit și în altă parte. Neînsușindu-și exagerările latinistilor, Conachi era partizan al formulei tradiționaliste, în sensul că ținea să se păstreze limbii noastre caracterul fixat de veacuri, să nu se altereze aspectul ei prin înlăturarea acelor elemente care, deși streine, sînt legate de ființa ei, nu pot fi socotite ca adausuri artificiale. Respectînd ce era tradiție, Conachi își dedea totuși samă că aceasta nu era de ajuns, că nu ne puteam opri la ce se transmisese din generație în generație, și de aceea îl vedem făcîndu-se părtaş al înnoirilor, arătînd cum trebuie modernizată limba română, pentru că „cu cît gîndirea minții își întinde crugul ideilor și le lămurește, cu atît și limba merge sporînd”. Pentru aceasta el recomanda, cum era firesc, să împrumutăm din avuția altor limbi,

să introducem neologismele necesare, adaptându-le la ce e al nostru, „făcându-le pe teapa limbei noastre“. Exprimiindu-se astfel, dînsul nu înțelegea să recurgem la adaptări fără rost, bizare ori pedante, ci să ne asimilăm neologismele după anumite „măsuri și canoane“. Mania de care au fost stăpîniți unii de a prefăce pe românește neologismele o condamna cînd observa că ar fi o aberație să zicem în loc de „filosofie“ — „iubire de înțelepciune“, în loc de „geometrie“ — „pămînto-măsură“ și în loc de „geografie“ — „pămînto-scriere“. Cum tendințe multe se ciocniau pe vremea lui și cum simția că trebuiau hotărîte unele norme pentru ca să se ajungă la o stabilitate, convingerea lui mai era că „îndreptarea limbei“ nu se putea face decît de o comisie „de bărbați buni scriitori în limba moldovenească“, în care toate chestiunile privitoare la fixarea limbei literare ar fi primit soluțiunea potrivită. Alături de această comisie pe care o credea necesară pentru Moldova, cerea înființarea alteia în Muntenia, pentru că amîndouă credea că vor aduce „sporire și întocmire limbei pe o măsură și pe o înțelegere cu care ar strînge însușirile amînduror noroadelor, din care apoi ar izvorî potrivirea și înființarea a uneia și deopotrivă prăvilă a Principatelor“. Cuvinte frumoase, pornite din sentimente luminate, și ele ne arată pe Conachi ca un premergător al ideii Unirii, cum îl vedem și în altă parte, unde vorbește de datoria de „a ne strînge și a ne apropia în grai și prăvili“.

Minte pătrunzătoare și suflet străbătut de gînduri bune, așa ne apare, prin urmare, Conachi din ce ne-a lăsat ca să-l judecăm în întregimea activității lui. Omul la fel cu alții din timpul lui, împărtaşindu-se din aceleași rămășițe de viață scăzută, întunecată, urmînd ce era stereotip, convențional, vedem că dispăre uneori în fața aceluia care-și dădea samă că nu putea rămîne strein de ce ținea în neliniște sufletul altora și aștepta limpeziri, înfăptuiri, prin preocupările înălțate ale cît mai multora. Lîngă cîntece ușoare, lîngă nimicuri sentimentale, cu cîte un rar intermezzo ca ecou de simțire mai adîncă, dînsul a așezat cîteva păreri de meditație serioasă, cîteva gînduri pornite din dorul de a ajuta la îndreptarea vieții noastre, la buna orientare a sufletelor. Contrastînd cu el însuși, apărînd sub două aspecte deosebite, Conachi se înfățișează astfel cu o notă proprie și de aceasta trebuie să ținem samă înainte de toate cînd venim să caracterizăm personalitatea lui — cu atît mai mult cu cît ea este expresiunea diversității de curente ce se încrucișau în viața noastră intelectuală și socială de la începutul secolului trecut.

Deși deosebit de Conachi prin genul de poezie în care a scris, Alecu Beldiman își poate găsi locul imediat după poetul contemporan cu el în Moldova, pentru că sub altă formă, vedem prelungindu-se și în scrisul său spiritul vechi, iar de altă parte avem de a face tot cu un reprezentant tipic în felul lui al unei literaturi ce-și trăia zilele din urmă.

Alecu Beldiman — după informații biografice publicate de I. Tanoviceanu în *Arhiva* din Iași, IX, 170 — s-a născut la 1760, în Huși sau în Iași. De la vîrsta de douăzeci de ani îl vedem ocupînd diferite funcțiuni, începînd cu aceea de ceaș pentru ca să ajungă mai târziu serdar, păharnic, agă, postelnic și vornic. În timpul revoluției de la 1821 se refugie peste Prut și la întoarcere mai luă parte cîtva timp la viața publică, dar pe urmă trăi mai mult retras, pînă la sfîrșitul vieții (1826).

Cunoscînd limba franceză, Alecu Beldiman a dat mai multe traduceri pentru a ajuta la „împodobirea limbei românești“ sau — cum spunea editorul său, Zaharia Carcalechi — pentru „a lumina și a zăbăvi“ (a distra) neamul românesc. Cîteva din aceste traduceri au fost tipărite: *Moartea lui Avel*, după Gessner, Buda, 1818; *Tragodia lui Orest*, după Voltaire, în versuri; *Istoria lui Numa Pompiliu*, după Florian, amîndouă tipărite în 1820, tot la Buda; altele s-au păstrat numai în manuscris: *Alexii sau căsuța din codru*; *Istoria Cavalerului de Grie și a iubitei sale Mannon Lesco*; *Istoria lui Tarlo și a prietenilor lui*; *Călătoriile lui Cox în Rosia*; *Tragodia lui Sapor*; *Menegmii sau frații cei de gemine*, după Regnard (aceasta s-a publicat de Tanoviceanu în *Arhiva* din Iași, III, 664 urm. și pentru atribuirea ei lui Alecu Beldiman, și nu lui Budai-Deleanu, v. *ibid*, IX, 169; cf. *Rev. crit.-lit.*, I, 349; despre alte manuscrise ale lui, v. tot *Arhiva*, IX, 173; Z. Carcalechi, *Bib. rom.*, 166; *Rev. crit.-lit.*, IV, 160). Traducerile lui Beldiman, ca și ale altora din vremea lui, ne duc spre literatura de povestiri, spre roman și spre teatru — erau genurile cele mai potrivite cu gustul publicului de atunci. Piese de teatru nu au fost însă traduse de Beldiman cu gîndul de a fi reprezentate — lui nu-i trecuse prin minte, ca lui Asachi, așa ceva, pentru că dînsul se apucase să traducă într-o vreme cînd abia începuse să se vorbească la noi de teatru și cînd literatura dramatică streină, cită ajungeam să o cunoaștem întîmplător, era confundată cu tot ce putea oferi o lectură plăcută înainte de a fi derivată spre scenă sau de a îndemna pe unii să încerce compuneri originale, cum a făcut Asachi. Genul dramatic era firesc

să se dezvolte la noi mai încet decât altele din cauza condițiilor speciale în care s-au găsit literatura și cultura noastră. După încercări elementare cu un vag caracter dramatic despre care aveam mărturii la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — ele sînt : un fel de tragedie asupra morții lui Grigore Ghica, scrisă pe la 1777—1780 și păstrată într-un manuscris de la Oradea Mare (*Analele Acad. Rom.*, seria 2-a, t. II, 212) ; o pastorală grosolană scrisă de un oarecare Miclescu (Sulzer, *Gesch. des transalp. Daciens*, III, 20) ; un dialog între doi ciobani care plîng moartea Mariei Terezei, dialog compus de un strein, sasul Samuel Knall din Reisdörfel, și purtînd titlul : *Jalea păcurarilor din Ardeal lîngă sicriul Mariei Terezia* (*ibid.*, 26) — după asemenea încercări care nu au avut nici un ecou și numai în treacăt pot să fie amintite, a venit în istoria teatrului nostru perioada traducerilor, și asemenea traduceri s-au dat relativ multe, deșteptînd interesul pentru un gen necultivat la noi și pregătînd o literatură originală care numai tîrziu avea să se afirme. În această perioadă intermediară din istoria teatrului nostru, activitatea lui Alecu Beldiman are deci oarecare merite, alături de aceea a altor traducători care ne-au făcut cunoscută literatura dramatică streină.

Cînd îndeletnicirea de traducători i s-a părut prea puțin și s-a gîndit să fie scriitor original, Beldiman ne-a dat acea povestire în versuri *Tragodia sau mai bine a zice jălnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor*, tipărită de Alecu Balica, la 1861, și de Kogălniceanu în *Letopisește*, III, 337 urm., care e destul să fie amintită ca să se știe de ce e vorba, pentru că e trecută de mult printre curiozitățile literaturii noastre. Dacă răbdarea ar fi totdeauna de admirat, compunerea aceasta ar putea fi întîmpinată astfel pentru cît cuprinde în ea ca sîrguință cu cele patru mii și mai bine de versuri pe care ni le aduce ca să istorisească întîmplările de la 1821. Dar răbdarea autorului reclamă de la cîșitor tot așa ceva și încă mai mult, fără să-l răsplătească pentru osteneala lui. Versurile lungi și monotone pe care le-a înșirat Beldiman fac din *Tragodie* o alcătuire greoaie, care nu se mai poate ceti pînă la sfîrșit decât de cine se ocupă cu istoria literară. Poet nu era Beldiman, ci numai versificator, deci din șirul scriitorilor mediocri. Se oprișe și la un gen ingrât, acela de cronică rimată, așa cum am văzut că fusese cultivat și de Zilot Românul ca unul din ultimii reprezentanți ai acestei literaturi la noi. Beldiman e totuși superior întrucîtva lui Zilot prin aceea că se arată mai cult, mai inițiat în literatură, știind să se exprime în fraze mai îngrijite și mai curgătoare, aparînd pînă la un punct mai modern (neologismele se întîlnesc des la el), cu tot arhaismul genului în

care scria — se vede că lecturile din literatura franceză îl ajutase să-și limpezească stilul.

Oricît de lipsit de valoare literară ar fi — să-i zicem — acest poem istoric al lui Beldiman, ici și colo el ne dă totuși pasaje care opresc mai mult atențiunea prin ceea ce ne evocă din trecutul nostru, prin felul în care ne înfățișează unele situațiuni. Chipul în care Beldiman descrie armata grecească (348—349, 355), carantina prin care a trecut și el (366—367), „tabia“ de la Sculeni (372) și luptele de la Prut (380—381), nu este lipsit de interes chiar pentru cine nu urmărește, ca istoric, povestirea, și chiar dacă aceste descrieri nu sînt scutite de mania de a îngrămădi prea multe amănunte, de a se pierde în insistențe de prisos, ele au oarecare vieață și arată, mai ales, spirit de observație care i-a permis lui Beldiman să prindă destul de bine unele momente din întîmplările pe care ni le împărtășește. Unele figuri care apar pe scenă sînt iarăși zugrăvite cu oarecare îndemînare, cum este aceea a caimacanului Vogoridi (despre alți, cei mai mulți, nu se poate spune același lucru, pentru că sînt caracterizați numai cu cîte un epitet, și adeseori trivial), dar, firește, toate aceste rare abateri de la tonul general în care versifică Beldiman nu ajută mult *Tragodiei* să fie o operă adevărat literară.

Mai mult se poate ținea samă de unele sentimente care sînt exprimate în ea. Aici Beldiman se întîlnește cu Zilot Românul, vorbește și dînsul de suferințele noastre, de asupririle pe care le îndurăm din partea veneticilor, despre care spune :

Toți din marginile lunei, în Moldova adunați,
Veniți goli în stare proastă, în abale îmbrăcați,
După ce-au făcut stare și toți s-au îmbogățit
În sînul patriei noastre ei întii au pus cuțit.

Împotriva acestora chema și el răzbuarea, avînd nădejde în dreptatea de sus, care nu poate uita pe cei obidiți :

Cerescule împărate, vezi de sus al nostru chin,
Privește osînda țarei ș-a norodului suspin.

.....
Tună peste ei, Doamne, mindria lor s-o zdrobești,
Apărătorul dreptăței să cunoască că tu ești.
Dușmănceasca lor voință nu-i lăsa a împlini
Și-un norod asuprit foarte să-l vezi a se poticni.

Cînd răzbuarea a venit, cînd ce doria țarei lui i-a fost dat să vadă împlinindu-se, dînsul dedea glas astfel bucuriei pe care o simțea alături de toți :

Iată veacul cel de aur, vai mie, au înflorit :
Mult ai suferit, Moldovo, dar de-acum te-ai răcorit :
Cea mai multă fericire să văd un fiu al tău domn.
Plin de rivnă să te-ajute...

Ceva slăbește totuși aceste accente — ele pornesc din preocupările mărginite, din spirit particularist, pentru că Beldiman vorbește astfel numai ca „moldovean“, nu merge cu gândul mai departe, nu cuprinde în sufletul lui și pe cei care erau frații lui mai depărtați, asuprași și ei multă vreme, dar dezrobiți în urmă prin ce era putere a întregului suflet românesc. Înțelegerea aceasta mai largă a aspirațiilor noastre i-a lipsit, dealtfel, lui Beldiman și în alte împrejurări, cum arată felul în care a judecat mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Pe eroul muntean nu l-a priceput deloc, l-a privit aproape cu aceeași antipatie ca pe aceia din Eteria grecească, pe care îi socotia ca niște aventurieri, și când vorbește numai în treacăt despre el îi alătură epitete care ne uimesc, acelea de „om viclean, înșelător, învrăjbitor de noroade“. Robie a pre-judecăților, zgură de gânduri pe care boierul moldovean nu a fost în stare să le alunge.

Cu toate acestea, alteori, și când ne-am aștepta mai puțin, dîndu-se ideile dominante atunci, cel care aparținea clasei boierrești a arătat sentimentele care-l deosebeau în bine de ce simțiau alții. Ca și Conachi, Beldiman a luat apărarea celor de jos, osîndînd pe aceia care, fără să fie streini, nu arătau nici o milă pentru cei nevoiași, nu se gîndiau decît cum aceștia să le cadă „ca un vînat“ în gurile lor „nesățioase“. Priveliștea aceasta îl îndurera chiar după ce avusese bucuria să vadă o îndreptare a stărilor de la noi prin înlăturarea tiraniei grecești. Dacă otrava streină își pierduse puterea, rămăsese otrava pe care o aduceau ai noștri cu năvăliri rele, cu tot ce ne împiedeca să ne întemeiem mai repede o altă viață. Aceasta îl făcea pe Beldiman să vorbească cu amărăciune despre țara lui și în *Stipurile făcute în Tazlău* în timpul închiderii lui acolo (Kogălniceanu, *Letopisește*, III, 463), stihuri în care se furișează unele resentimente personale, dar unde vedem exprimîndu-se — cu oarecare vigoare, avînt liric — întristarea lui pentru ce se întîmpla în Moldova, despre care spunea că nimeni :

Strigarea ei n-aascultă, oricît este de multă :
Suspînă în zadar.

Sînt cuvintele unui bun patriot și alături de altele, arătîndu-l tot astfel, ele răscumpără lipsa de talent poetic a lui Beldiman, de care singur, dealtfel, se pare că și-a dat samă cînd, ajungînd

la sfîrșitul *Tragodiei*, vorbea de intenția de a o duce mai departe pentru a povesti domnia lui Ion Sturza, dar această continuare — pe care nu știm să o fi dat-o — se gîndia să o scrie în proză, pentru că în stihuri, spunea dînsul, nu-i venia așa la îndemînă, era prea „zăbavnic și greu“.

CÎTIVA ALCATUITORI MARUNȚI DE VERSURI :
NAUM RÎMNICEANU, V. FABIAN BOB,
DANIIL SCAVINSCHI

Prin oarecare înrudire literară, după Beldiman, un nume căruia îi vine rîndul să fie amintit e acela al lui Naum Rîmniceanu. Născut la 1764, în județul Muscel, dintr-o familie de origine ardelenă stabilită acolo, acest modest cărturar și-a cîștigat învățătura prin silințele lui și în mediul călugăresc unde îl găsim de tînăr, pe lângă episcopul de Rîmnicea, Filaret. După ce petrecu acolo cîtiva ani, turburările din țară îl siliră să treacă peste munți, unde duse o viață pribeagă, dînd lecții în familii. Întorcîndu-se mai tîrziu în țară, se duse iarăși la Rîmnicea, pe lângă episcopii Dositei și Nectarie, dar nestatornicia lui îl mină peste cîtva timp mai departe, la Buzău, unde cu sprijinul episcopului Costandie ajunse protosinghel. La Buzău stătu mai mulți ani și pe urmă îl găsim iarăși pribegind, ca dascăl, pe la București, Ploiești, pînă ce se hotărîște să se întoarcă la viața monahală. La 1833 se făcu călugăr la Cernica și muri acolo la 1838 ori 1839.

Ce a scris Naum Rîmniceanu (activitatea lui ne e cunoscută după informațiile date de C. Erbiceanu în *Cronicarii greci*, XL, și discursul său de recepție la Academie, 1900), ni-l arată ca un om învățat pe vremea lui. Mai mult a scris în grecește, trecînd de la cărți bisericești la altele de istorie ori de școală, prin care strecura și puțină filologie, iar cîteodată a compus și versuri pentru care însă nu-l putem socoti ca poet. Versurile lui sînt improvizatii rudimentare pe care uneori le făcea ca să fie rostite la anumite ocazii de elevi ai lui și atunci lega astfel cîteva rime ca să spuie ce putea fi spus și altfel :

Pămîntul s-au luminat
Și cerul s-au minunat,
Capiștele s-au surpat,
Biserici s-au ridicat,
Adevărul s-a ivit
Și idolii s-au zdrobit.

Odată s-a gândit să versifice întâmplările de la 1821, și aceasta ne face să-l apropiem de Alecu Beldiman, deși „poemul” lui se deosebește mult de al acestuia, înainte de toate prin aceea că e numai o povestire scurtă, o însemnare de câteva fapte din timpul zaveriei, pentru care-i putem fi recunoscători, fiind scutiți de cetirea prea multor înșirări sarbede. În „poemul” acesta istoric — a fost publicat de C. Erbiceanu, *Poeziile Protosinghelului Naum Rîmniceanu asupra zaveriei*, București, 1890 — ce ne putem aștepta să găsim, în lipsa de calități literare, sînt anumite sentimente, și ele se întîlnesc într-adevăr, pentru că Naum Rîmniceanu ținea să-și exprime și el credințele de bun român. Începînd cu o tînguire pentru „dărăpănarea” la care ajunsese țara din pricina „streinilor tîlhari” — tînguire în care și-a însușit strofe întregi de la Paris Mumuleanu (v. mai departe), schimbînd ici și colo cîte ceva — dînsul își arată toată ura împotriva grecilor, îi blestemă și cheamă asupra lor urgia cerească :

Brațul tăi vie să-i arză
Cu focuri ileticești...
Dă-le spaimă de-i uimește,
Să umble din loc în loc,
Pururea călătorește
În drumuri făr' de noroc...
Groapa lor hiarele fie,
La răspîntini și prin munți.

Ceva la fel cu ce cunoaștem de la Zilot Românul, dar în altă parte Naum Rîmniceanu aduce o notă mai deosebită, trecînd de la imprecățiuni la satiră. E cînd descrie răscoala eteriștilor, cînd spune, „se-nhăitară grecii cu calicii toți”, și descrierea aceasta arată oarecare spirit satiric, cum ne dă ce a scris mai sprinten, mai vioi, acest întîrziat și el în literatura noastră :

Din Ploiești pină-n Pitești,
Ca prin niște țări turcești,
Se primbla cu alai mare
Și striga în gura mare :
„Veniți, turci, dacă drăzniți,
Că noi sîntem îndirjiți...”
După ce dar au simțit
Cum că turcii au sosit
În loc s-o ia spre Ruscic
Au sucit spre Cîmpulung
Ș-așa degrab izbîndiră
Și grozav se folosiră

Că în loc de Țarigrad
S-aleseră cu Bezdead.
La Cozia și Ciineni
S-ascunseră sub bușteni...
Vai, zavera voastră,
Stă la Bran pă coastă,
Și cîți v-ați pitit
De v-ați mistuit
În loc de „Zavero”
Strigați : „Bemti vero”.

După ce a trecut prin disprețul lui mișcarea eteriștilor, care i se părea numai o parodie de revoluție, gîndul lui Naum Rîmniceanu se întoarce iar la compatrioții lui pentru ca să le spună că dacă multă vreme au avut să îndure apăsări, înjosiri, aceasta nu va putea dăinui, pentru că în neamul nostru e o putere, o noblețe care nu se poate să nu biruiască :

Noi nu sîntem neamuri proaste,
Că ș-acuma se cunoaște
Că sîntem d-ai vechi romani,
Vrednicii avem din fire,
Pînă cînd dar în peire
Și robi să fim la dușmani ?

Vedem puse aici în versuri ideile școlii latiniste și e interesantă în felul ei această prelungire a lor în rimele cărturarului muntean. Pe învățații ardeleni Naum Rîmniceanu îi cetise cu pasiune — amintește în mai multe rînduri pe Petru Maior — așa că, lăsînd la o parte stingăcia lui literară, îi putem recunoaște o calitate, aceea de a fi fost alături de cei care au simțit însemnătatea gîndurilor nouă ce începuse să străbată viața noastră.

Pentru cîteva versuri pe care le-a scris tot sub impresia întâmplărilor de la 1821 un alt stihuitor pe care trebuie să-l amințim aici e Vasile Fabian Bob. Cum îl cunoaștem din altă parte (v. vol. I, 160), dînsul era de origine din Ardeal, înrudit cu episcopul Ioan Bob, și la numele vechi de familie își adăugase de la o vreme pe acela, latinizat, de Fabian. Născut la 1795, învăță la Blaj și Cluj, dar cu toate titlurile pe care ajunsese să le aibă întîmpină greutăți să-și facă o situație în Ardeal și de aceea nu ezită să treacă în Moldova cînd Asachi îl chemă să vie la Iași

ca profesor. Predînd limba latină, geografia și matematica, dînsul a fost nu numai „dascăl“, ci la fel cu alți ardeleni trecuți dincoace, a căutat să propage ideile latiniștilor, de a căror răspîndire a putut desigur să se bucure cît timp i-a fost dat să stea în Moldova — moare la 1836 (v. *Lepturariul* lui Pumnul, III, 507).

Versurile pe care le-a scris Fabian Bob le cunoaștem din ce s-a publicat în *Foaia pentru minte*, 1839, 97, 105, 113. Cele care se referă la *Eterie (Moldova în anul 1821)* încep astfel ca să descrie starea țărilor române sub asuprirea grecească :

S-au întors mașina lumii, s-au întors cu capu-n gios
Și merg toate dimpotrivă, anapoda și pe dos.
Soarele d-acum răsare dimineața la apus
Și apune despre sară cătră răsărit în sus.

După înșirări de felul acesta, pentru care recurgea la ajutorul lui Ovid ca să le dea un lustru poetic, Fabian Bob continua astfel ca să cînte sfîrșitul stăpînirii fanariote :

Iată că d-acum răsare soarele la răsărit
Și apune cu zîmbire despre sară la sfințit :
Luna, stelele și cîte planite umblă pe ceri
Au intrat ca din vecie iar în scrisese lor sferi.

Celelalte versuri (*Gheografia țintirimului*) vreau să fie un fel de elegie, dar cînd le scria se vede că se gîndia prea mult la ce predase ca profesor de geografie.

Dintr-o scrisoare a lui Costache Negruzzi (*Scrieri*, I, 205) cunoaștem figura aceluia care-și zicea Daniil Scavinschi, cu un nume ce sună rutenește (Negruzzi ne spune că întîi s-ar fi chemat Scavin, dar nici așa nu e un nume românesc). Despre el știm atîta, că s-a născut în Bucovina și rămînînd orfan s-a dus la Lemberg ca ucenic la o rudă a sa, spițer. Acolo îl cunosea un boier moldovean care călătorise prin Galiția și acesta îl luă sub protecția lui, aducîndu-l în Moldova, unde însă nu-l aștepta o viață tihnită, din vina mai mult a temperamentului său de boem și de maniac. Cînd a murit pe la 1830, dînsul încredință lui Negruzzi un pachet de scrieri ale sale ca să fie date lui Alecu Sturza Miclăușanul — ce erau toate aceste scrieri nu știm, atîta doar ne spune Negruzzi că printre ele se găseau „imne asupra fericirii patriei, sonete pentru răsărita stea a Moldovei“ ș.a. Ceea ce s-a pierdut din munca lui nu ne poate lăsa, dealtfel, părere de rău, pentru că ne putem face o idee de „poezia“ lui din cît ne-a

rămas. O descriere a unei călătorii pe care a făcut-o cu cîțiva prieteni la Borsec e compunerea lui cea mai întinsă, și cînd se sîlia să scrie versuri mai bune ele se înșirau în felul acesta :

După o noapte tîcînită Ceahlău-mbrăcat cu ceață
Spre schit aruncîndu-și fruntea ne-au dat bună dimineață.
De aici iar împreună după sînta liturghie
În drumul care-l lăsasem ne-am întors cu bucurie...
Acolo nevinovata a oițelor zbierare
Și prostatica în bucium a păstorilor cîntare
Fac a veacului de aur plăcută închipuire.

După *Lepturariul* lui Pumnul, III, 401, 397

Cînd tot acolo venia să strecoare cîteva versuri patriotice, ele sunau astfel :

Cum că sînt eroi rumânii nimic nu tăgăduiește,
Dar vrîm Tit sau vrîm Mecenna din ei tot nu se ivește.

Cît de puțin poet era Daniil Scavinschi nu mai e nevoie să arătăm citînd și din *Oda* pe care a scris-o la 1829 (v. *Analele Acad. Rom.*, X, 320) cu prilejul căsătoriei fiicei lui Ioan Sturza, domnița Elena, cu Grigore Ghica, odă care e închipuită ca venind din partea „daco-romanei opștimi“ ca să cînte acest eveniment care făcea voioși și pe „cei melanhonicoși“.

Ceva mai bine se poate vorbi de traducerea piesei *Democrit* a lui Regnard (tipărită la 1840 ; v. și *Lepturariul* lui Pumnul, III, 402 ; a tradus și pe *Brutus* al lui Voltaire). Nu e o traducere făcută cu mult simț literar, dar ea are meritul că e redată într-o românească destul de curată — ca traducător Scavinschi e superior lui Beldiman și altora.

COSTACHE STAMATI

Este unul din scriitorii noștri vitregiți, pentru că asupra vieții lui nu am ajuns să avem informațiuni mai precise și ce a scris dînsul a fost prea des trecut sub tăcere. Data nașterii lui nu ne este cunoscută și nu a putut-o fixa nici Hasdeu cînd, într-un articol din *Columna lui Traian*, 1870, nr.-ele 57, 60, 61 (cf. *Revista nouă*, I, 210), a căutat să reinvieze figura aceluia care a ținut să hărăzească literaturii noastre „un umilit rod“ din înstreinata Basarabie ; în acel articol Hasdeu admite că precursorul său, în continuarea tradiției românești dincolo de Prut, a trebuit să se nască pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ceea ce con-

cordă cu activitatea lui de mai târziu. Despre locul nașterii nu știm iarăși mai mult decât ce ne spune el singur în precuvîntarea scrierilor sale: „...eu fiind din copilărie înstreinat din vechia mea patrie, Moldova, unde m-am născut... am fost și eu odinioară fiul Moldovei“, de unde se vede că s-a născut în Moldova și acolo și-a petrecut o parte din copilărie. Cînd era încă tînăr, foarte tînăr chiar, se pare, familia lui a trecut în Basarabia și acolo se găsea ea în 1812, [...] — despre trecerea lui în Basarabia ne vorbește singur în versurile din *Un român înstreinat* :

Eu tînăr fiind,
Acolo lăsînd
Strămoșești morminturi, frați ce mă iubia
Și, plină de grații, pe Moldova mea
Dornic părăsind...

Cum a trăit Stamatî în Basarabia în curs de mai mulți ani nu avem nici o știre. Numai tîrziu, la 1830, aflăm ceva despre ocupațiile lui acolo, îl vedem anume avînd o funcție sub stăpînirea rusească, aceea de *tituljarnij sovětnik* (*Curierul rum.*, 1830, 7 ianuar). Între 1830 și 1840 ne spune singur (*Musa românească*, 40, 491) că a făcut, în răstimpuri, călătorii în Moldova și Bucovina, unde, cu tot patriotismul lui, mărturisă că nu se simțea cum s-ar fi așteptat, pentru că vedea datinele schimbate, vedea atîtea prefaceri care nu i se păreau sănătoase. Fără să cunoaștem de aproape viața lui de mai tîrziu, putem presupune că a trăit retras la moșia pe care o avea în Basarabia. Cînd a murit precis nu știm iarăși. Probabil că în 1869, pentru că în 1867 trăia încă (v. *Foaia Soț. pentru lit. și cultura rom. în Bucovina*, 1867 ; 200), iar în 1870 nu mai era în viață, cum vorbea despre el V. A. Urechîă într-o ședință a Academiei (v. *Analele*, seria I, III, 69).

Scrierile rămase de la Stamatî apar destul de variate — sînt nu numai în versuri, ci și în proză — și ele s-au tipărit tîrziu de tot (la 1868) prin îngrijirea lui Theodor Codrescu, sub titlul *Musa românească* (culegerea nu cuprinde tot ce a scris dînsul). Pînă la această tipărire numele lui Stamatî ajunsese totuși să fie cunoscut prin ce publicase dînsul prin reviste și ziare și prin legăturile lui cu scriitorii generației dintre 1820—1840. Deși a trăit tîrziu, Stamatî aparține într-adevăr acestei generații: spiritul compunerilor lui ne duce în general spre literatura cultivată pînă pe la 1840, și, dealtfel, cam pînă pe atunci scrisese dînsul ce ne-a lăsat mai de samă (v. *Dacia lit.*, 198 ; *Curierul rum.*, 1830, 7 ianuar) — ceea ce e scris mai pe urmă e o continuare slabă sau ne arată

încercări silite de a urma curentul timpului, cu care nu se mai putea adapta.

Aceasta ne face să înțelegem pentru ce și opera lui ne dă în general impresia de arhaism, deși ici și colo vedem pătrunzînd ce vestia înnoirea literaturii noastre.

Ca poet nu-l putem pune în șirul lyricilor, deși a căutat să se apropie de ei prin cîteva compuneri, cum sînt acelea în care a cîntat moartea soției sale și iubirea (uneori, ca în poezia *Somnoroasa*, îl vedem alunecînd spre genul frivol, care ne aduce aminte de Conachi). Pentru poezia lirică îi lipsia darul emotivității comunicative și simțul artistic potrivit redărei sentimentelor. Cea mai mare parte din versurile lui sînt aspre, greoaie, prozaice și ne fac să ne gîndim la acelea ale lui Asachi, de care a fost, de altfel, influențat în unele curiozități, cum e apropierea pe care o face și dînsul între Dochia și Dacia în poezia *Dragoș*. Trebuie totuși să-i recunoaștem o superioritate față de Asachi : avea mai mult suflet de poet, mai multă imaginație și o viziune care-l ridică uneori la avîntări îndrăznețe, cum nu le prea găsim la primii noștri poeți. Ce scade — și mult, cele mai deseori — valoarea poeziilor lui e lipsa de alcătuire armonioasă, incoerența și proximitatea, îngrămădirea de versuri așa cum treceau prin mîntea lui, turburi, învîlmășite — scria grăbit, cu o impetuozitate pe care nu o putea stăpîni, de unde contrastul de înălțare a inspirației și de coborîre a ei, jos de tot chiar, care ne izbește la fiecare pas.

Și ne pare rău că temperamentul său, cu unele reale însușiri, a fost întunecat de aceste scăderi, cu atît mai mult cu cît la ce-i era firesc adăugase prin cultură ce l-ar fi ajutat să se impună mai luminos în literatura noastră. Cultura sa literară era într-adevăr bine orientată și destul de bogată, cum se vede din prefața scrierilor sale, unde pe lîngă Homer și Virgil arată că cetise pe Tasso, Ariosto, Racine, Shakespeare, Milton, Voltaire, Goethe, Lord Byron, Walter Scott, Bulwer (pe scriitorii ruși nu-i amintește acolo, dar știm că-i cunoștea bine — a și tradus din Pușkin, Lermontov ș.a.) ; de altă parte, dînsul a cunoscut și pe romanticii francezi, așa că lecturile lui îl duseseră pînă la literatura cea mai nouă din vremea lui. Îndreptîndu-se spre scriitorii streini cei mai de samă, neoprindu-se, ca alții, la autori minusculi francezi ori neogreci, Stamatî ne apare deci cu o notă de superioritate, și în această privință ne aduce aminte de Budai-Deleanu, fără să fi ajuns însă să ne dea o operă poetică pe care să o putem pune alături de a acestuia. Cu Budai-Deleanu se mai aseamănă Stamatî și prin stăruința pe care a arătat-o să dea scrisului său o notă

specific românească, introducând în ce compunea unele elemente populare: basmele, tradițiile și baladele din popor i-au dat de multe ori motive pe care le-a împletit în poeziile sale, căutând câteodată să dea chiar versurilor o înfățișare populară, cum se vede aceasta mai ales în *Eroul Ciubăr-Vodă...* sau *Rolando furios moldovenesc*, unde reminiscențe din cronici și din lectura scriitorilor streini sînt amestecate cu închipuiri de basme pentru a ni se istorisi vitejiile lui Bogdan, fiul lui Ciubăr-Vodă, care e prezentat ca un fel de Făt-Frumos.

În acest gen, cel narativ — nu cel liric, cum spuneam — putem judeca mai bine pe Stamati ca poet. Și aici dînsul a reușit o dată să ne dea ceva care trece mult deasupra altora alcătuiți ale lui — ne surprinde chiar să-l vedem de data aceasta desfășurînd limpede subiectul, închegînd bine părțile lui și dîndu-i contur artistic, prezentîndu-le într-o formă netezită cum nu o întîlnim în tot ce a scris dînsul altă dată. Poezia care se deosebește astfel de celelalte poartă titlul *Păgînul cu fiicele sale*, și e o baladă în stil romantic, cu episoade cautate să aibă cît mai mult efect, să zguduie cu descrieri întunecate, cu aparițiuni fantastice — ceva din romantism, cum îl găsim la Lord Byron, de care putem admite că Stamati a fost influențat (am văzut că-l cunoștea) — dar influența aceasta nu e totuși prea directă, apare mai mult ca un ecou îndepărtat. Subiectul baladei e acesta: un păgîn trecut la creștinism se simte nedreptățit într-o zi că duce „traî osîndit“, deși se închină crucei, pe cînd alții trăiesc fără griji, din belug, duc numai viață de desfătări. Deznădăjduit, se gîndește să-și facă samă, să se arunce în Nistru, și pe cînd era să ia această hotărîre i se arată Asmodeu, care-l îndeamnă să renunțe la gîndul lui și-i spune că ar putea duce altă viață, dar pentru aceasta trebuie să-și vîndă sufletul, să-l închine Satanei. Păgînul stă cîtva timp pe gînduri, dar în cele din urmă se lasă ademenit de ispită și-i dă Satanei „zapisul“ prin care-și vindea sufletul pentru ce i s-a făgăduit că va avea în schimb, bogății, trai numai de plăceri în timp de zece ani, cît i-a spus Satana că-i va fi îngăduit să se împărtășească din bucuriile de pe pămînt. Zile cum nu-și închipuia urmează atunci pentru păgîn și trăind în „răsfăț domnesc“ dînsul nu se mai gîndia că la viața aceasta va trebui să renunțe într-o zi. Cînd sorocul se împlinește, cînd cei zece ani de trai desfătat au trecut și Satana vine să-l vestească că trebuie să-l urmeze, păgînul se gîndește cu groază că nu-i rămîne decît să pornească spre iad și atunci, pentru ca să prelungească petrecerea lui pe pămînt, consimte la ce-i propune din nou Satana: să vîndă sufletul celor douăsprezece fiice ale lui, ceea ce-i va îngădui să tră-

iască încă doisprezece ani ca mai înainte. Trecînd vremea cît îi fusese dată, păgînul se vede iarăși în fața Satanei și de data aceasta nu mai găsi scăpare, trebui să se coboare în iad. Fetele lui nu fură însă luate în stăpînirea Satanei, pentru că un înger se coborî din cer și le luă apărarea ca trimis al lui Dumnezeu, care știa nevinovăția lor. Pe locul unde trăise păgînul se înălță un zid de cremene neagră și un codru care aduceau aminte că acolo petrecuse un suflet încărcat de păcate.

Romantismul apare, cum se vede, în plin aici, și numai cetearea întregii balade poate arăta cum Stamati, așa de credincios alteori spiritului tradițional, așa de vechi în românismul lui, se lăsase atras spre curentul timpului. Despre ce aduce poezia aceasta în plus față de altele, despre ce, excepțional, Stamati a reușit să ne înfățișeze sub o formă mai literară pot da o idee versurile următoare, unde e descrisă neliniștea păgînului după ce a dat Satanei sufletele fiicelor sale:

Păgînului toate, pînă și a sa casă
Îi pare mormînt,
Și cu oțerire el șede la masă,
La zecuri pe gînd.

Nici că se atinge de cupi spumegate
Din care beu toți,
Căci lui se năzare, și zioa și noaptea,
Tot umbre de morți.
Nencetat aude urlete, suspinuri,
Iar cînd toți dormea
El fugea cu groază d-al seu pat de chinuri
Și somn nu-l prindea.

Se teme de umbra codrilor nămornici,
Ca de arătări,
Sau de sună clopot, de preoți cucernici
Și d-a lor cîntări,
Îl umple de groază șuierul furtunei,
Nourii trecînd,
Frunzele de pică, vuietul pădurei,
Șipotul curgînd.

Sub această impresie mai bună am putea încheia caracterizarea activității de scriitor a lui Stamati, dar am lăsa atunci în umbră ceva ce se cuvine să fie relevat. Spuneam că dînsul a scris în mai multe direcțiuni, așa că rămîne să amintim ce mai cuprinde

opera lui în afară de poeziile lirice și epice. Nu ne vom opri la fabule — destul de numeroase și în cea mai mare parte luate din fabuliștii streini — deoarece nu ne dau nimic ce să fie luat în seamă ca valoare literară ; nu vom stăruia iarăși asupra câtorva poezii satirice, pentru că ce găsim în ele e mai bine redat, cum vom vedea, sub altă formă. Rămâne atunci să spunem câteva cuvinte despre scrierile în proză. Acestea — pe lângă traduceri din rusește — cuprind scurte însemnări pe care le-a făcut Stamati cu prilejul călătoriilor sale și observațiuni asupra stărilor de la noi. Din toate se desprinde cam același spirit ca acela pe care l-am văzut la Conachi : nemulțumirea față de anumite manifestațiuni ale vieții noastre, anumite credințe, unele deprinderi care se păreau lui Stamati rătăcirii de care trebuia să ne desfacem. În *Geniul vechiu al românilor și românii de astăzi* îl vedem slăvind viața simplă și sănătoasă a strămoșilor și muștrind pe contemporanii lui pentru cum își petreceau zilele, în trîndăvie, în risipă, în căutarea numai de plăceri ușoare : „Luxul sau răsfățul... s-au furișat de la începutul veacului nostru în țerile noastre ; el au născut între noi mîndrie, pisma și desfrînarea, el ne-au ademenit și ne-au buimăcit de ne-am uitat credința către Dumnezeu și către legi” (*Musa românească*, 486). În altă parte, adresîndu-se direct compatrioților lui, le spunea pe un ton care de la blîndețea sfaturilor trece la vehemența moralizatorului aprig : „La voi astăzi nu se deosebește răul de bine, căci voi onorați mai mult petrecerile decît îndeletnicirea cu trebile ce aduc folos, voi prețuiți mai mult osteneala dascălului ce vă învață a juca sau a cînta decît al meșterilor ce vă lucrează uneltele industriei și ale plugăriei. Deprindeți-vă cu osteneala și fugiți de muierestile alintături ce vă moaie trupul și vă slăbește mintea... O, dragilor mei români, voi sînteți vrednici de plîns, căci greu vă este să vă dizbinați de cele ce ați deprins și vouă v-ar trebui un Caton sau un Fabricius al romanilor care cu vargă de fier să vă îndrepte pe calea cuviinței” (487, 490—491). La acest rechizitor împotriva moravurilor noastre Stamati adăuga altă dată cugetări — „supărătoare și întristătoare poate, dar foarte adevărate” — cu privire la felul în care credea că trebuie îndrumată educația tinerimei noastre. În aceste cugetări dînsul arată că nu era bine să se trimită tinerii în streinătațe, pentru că de acolo se întorceau cu sufletul îndepărtat de țară, cu necunoașterea lucrurilor de la noi și chiar cu dispreț pentru ce este al nostru, unii uitîndu-și aproape și limba. Creșterea care se da fetelor i se părea iarăși falsă și mai ales superficială, redusă numai la aparențe, la iluzia de a „le civiliza (ă la mode)”. Aveau partea lor de adevăr aceste păreri ale lui

Stamati și ele se potrivesc cîteodată și pentru vremea de azi, dar în general se vede la el un spirit prea conservativ, prea pornit spre pongrirea a tot ce venia să înnoiască viața noastră. De altfel, singur a recunoscut mai tîrziu că exagerase : într-o notă la *Geniul vechiu al românilor* (491 ; cf. 53), după ce spunea că însemnase impresiile de acolo după o călătorie pe care o făcuse în Moldova la 1830, adăuga că a putut constata mai în urmă unele schimbări în bine : „De atuncia și pînă acuma prea multă deosebire găsesc în moralul junimei de astăzi, căci buna educație și civilizația le-au insuflat principii demne de laudă”.

Părăsind tonul moralizator și aspru, Stamati a pus în proza lui uneori o notă de fantezie și humor care ne face să ne gîndim la ce găsim cam în aceeași vreme ori mai tîrziu la Costache Negruzzi și Vasile Alecsandri. Nota aceasta o întîlnim în acele pagini care au farmecul lor să fie cetite și astăzi și în care dînsul povestea, după amintirile din copilărie și cu înfloriri de la el, *Cum era educația nobililor români în secolul trecut cînd domnia fanarioții în țară*. Desprindem din această povestire dialogul dintre Dascăl și Cucoană, unde se evocă în caracterizări bine prinse unele aspecte ale spiritului care domnia la noi acum o sută de ani :

„COCOANA : Pentru Dumnezeu, dumneata vrei să-l înveți rate-rica (retorica) ; nu, dascal, nu vreau ; decît să fie vorbareț, să nu-i tacă gura nici un minut — să știe pe de rost numele comedienților și al pelivenilor celor mai vestiți ce gioacă pe frînghii și fac ghidușii de carii domnul și boierii fac mare haz.

DASCĂLUL : Alta ce mai poroncești ?...

COCOANA : Te rog să-l deprinzi mai cu dinadinsul de a-și ține grandeețile sau fineșile pe vîrful nasului, ca un boier mare și cît se va putea mai sus, așa cum fac limongii fanarioți după ce vin de la Țarigrad...

DASCĂLUL : Dumneata, chera mu, ai uitat trei lucruri mai trebuitoare decît aceste fleacuri, adică macar să-l înveți moldovinește, religia și fapta bună.

CUCOANA : Adevărat am uitat, dar nu-i de modă.

CUCONAȘUL (*cătră maică-sa*) : Auzi ! auzi ! să mai învăt moldovinește, dacă eu sînt moldovan.

CUCOANA : Are dreptate copilul...”

Într-o notă pe care o da la această povestire ce e un fel de schiță de comedie, Stamati ținea să spuie că a căutat să păstreze culoarea timpului scriind „după idiomul limbei româno-slavone

ce se vorbeia în secolii trecuți“. Lămurirea aceasta arată la Stamati o preocupare de literat de a nuanța scrisul său, dar de altă parte ea nu era necesară și nu ne spune ceva nou, pentru că și altelei dînsul a scris mai mult într-o formă arhaică — vorbind iarăși în altă parte despre felul lui de a scrie, spunea că ține la „idioma și ortografia veche“, voind prin aceasta să arate că urmează tradiția, nu și-a însușit inovațiile unora și altora. În această mărturisire la care adăuga pe aceea că e numai „un autor popular rustic“, Stamati făcea indirect o critică a celor care căutau să ne reformeze limba, să o latinizeze. Părerile lui în această privință venia, dealtmintrelea, să le spună fără încunjur în cîteva cuvinte din prefața la scrierile lui — să-l ascultăm :

„Eu scriu în Basarabia, patria mea cea nouă, unde lăcuiesc de la 1812 și unde nu s-au putut introduce studiul și înțelegerea dialectului neolatin de acum al României. Acest dialect reformat, ce înfloarește în învecinatele cu Basarabia, țări române, noi basarabienii nici îl știm, nici îl pre înțelegem, fiind mai cu totul latinizat, ba nici putem ceti (afară de un mic număr, și acela cu greu) cărțile scrise cu stilul și ortografia aceasta nouă. Și îndrăznesc a zice că nici țărani români din Moldo-Valahia nu le pre înțeleg.“

Vorbă aici, cum se vede, și părerea de rău a scriitorului care se vedea înstreinat de frații lui, dar și — mai mult chiar — bunul-simț, stăruința în ce credea el mai cuminte. Spiritul tradițional învinsese și de data aceasta la Stamati, acum însă cu ce avea bun în el, cu ce l-a ținut departe de răătăcirile pe care nu le-au putut evita alții. Cu toate acestea, de la un timp, târziu de tot, și dînsul s-a lăsat atras de curentul artificializării, latinizării fără rost a limbei, cum se poate vedea din schimbările pe care le-a introdus în scrierile lui cînd le pregătia să le tipărească la un loc (nu știm însă cît de departe mergeau aceste schimbări împărtășite de el, pentru că unele din ele au putut fi introduse de Th. Codrescu în cursul publicării *Musei românești*). Ce l-a influențat mai târziu era numai o concesiune trecătoare făcută curentului pe care totuși îl dezaprobase mai înainte, și ea nu schimbă fizionomia lui Stamati, așa cum se desprinde în literatura noastră. Credincios mai mult tradiției, urmînd drumuri pe unde trecuseră și alții, cu toate că în cîteva rînduri a încercat apropieri de unele înnoiri, dînsul ne-a lăsat o operă care, deși nu arată un talent literar deosebit și o originalitate care să întrecă mult ce și-a însușit de la alții, aduce totuși destul ca să fie luată în seamă, anume un fond sufletească care se desprinde lu-

minos în felul lui și mărturii ale unei culturi care nu era așa de obișnuită la noi în prima jumătate a veacului trecut. Pe lângă aceasta să nu uităm că Stamati reprezintă vitalitatea sufletului și culturai noastre în acel colț al pămîntului românesc [...].

IANCU VĂCĂRESCU ȘI CELE DINTII SEMNE DE ÎNRIURIRE FRANCEZĂ HOTĂRÎTOARE

Cînd Ienăchiță Văcărescu îndemna pe urmașii lui să ajute la „creșterea limbei românești“, gîndul lui era să întemeieze oarecum o tradiție literară de familie, și ce dorise el ajuns să se înfăptuiască, pentru că un alt urmaș în afară de cei doi fii ai săi veni să adauge numele lui în literatură. Acesta era fiul lui Alecu Văcărescu pe care avea să-l întreacă mult cu talentul său, cum în același timp avea să se ridice, ca poet, în fruntea tuturor celor care purtase același nume.

Asupra datei nașterii lui Iancu Văcărescu și anilor pe care i-a petrecut la Viena trebuie să se ție samă de ce spunea el singur într-o scrisoare pe care i-o adresa lui Heliade Rădulescu, la 7 iunie 1829, și care s-a publicat în *Curierul rum.*, 14 iunie 1829 : „orice cercare a limbii noastre am rîvnit să fac a fost după întoarcerea mea de la Viena 1810 pînă la 1819, cînd eram atunci de 27 ani“.

Iancu Văcărescu s-a născut, ne spune Ion Ghica (*Scrisori*, 483), pe la 1791 (neavînd posibilitatea să controlăm această dată, nu rămîne decît să o admitem ca probabilă și mai admisibilă decît cea fixată de Odobescu, 1786, în *Colecțiune de poezii vechi*, 92). Pierzînd devreme pe tatăl său, cînd era în vîrstă de vreo zece ani, fu crescut de mama lui, care căută să-i dea o educație aleasă. Pentru desăvîrșirea studiilor fu trimis la Viena — întovărașit, ne spune Ion Ghica, de profesorul francez Colson — și mai pe urmă la Pisa, unde petrecu pînă pe la 1814. Întors în țară, i se încredințară mai multe funcțiuni, printre care aceea de mare logofăt pe care o păstră pînă târziu (cf. *Doc. Hurmuzachi*, X, 399) ; în același timp, luă parte la mișcările de prefacere a vieții noastre și îl găsim astfel alături de aceia care au înțeles apostolatul lui Gheorghe Lazăr și l-au sprijinit la deschiderea școlai de la Sf. Sava. Despre sentimentele sale patriotice și dem-

nitatea cu care a apărat aspirațiunile noastre ne dă o dovadă atitudinea pe care a avut-o în timpul ocupațiunei rusești. La 1831, avînd să ia parte și dînsul la ședințele comisiei pentru cercetarea Regulamentului organic, la prima ședință a venit să protesteze, în fața lui Kiselev, că nu se recunoșteau celor de la noi drepturile cuvenite. Protestarea pîrînd îndrăzneată, Iancu Văcărescu avu să sufere urmările ei; ocîrmuirea streină îl îndepărtă din București, trimițîndu-l în surghiun la țară, la Moțaieni, unde stătu pînă ce pornirea împotriva lui se mai potoli. După 1831 activitatea lui se îndreptă cu deosebire spre literatură, deși îl vedem participînd uneori la viața publică și cînd muri la 1863, pe lîngă reputația de scriitor, lăsa amintirea de a fi fost printre aceia care au contribuit la afirmarea conștiinței noastre naționale.

Ca mulți din contemporanii lui, Iancu Văcărescu și-a împărțit activitatea de literat între scrieri originale și traduceri. Cum vom vedea, el ne-a lăsat multe traduceri și mai ales din literatura franceză pe care o cunoștea bine, cum arată și opera lui originală. Iancu Văcărescu este chiar cel dintîi din șirul scriitorilor analizați pînă aici care se arată mai adînc influențat de literatura franceză, mai conștient de ce i se părea că poate fi derivat din ea la noi și mai bine orientat în înțelegerea ei. Apropierea de literatura franceză am găsit și la Conachi și la Stamati, dar ele apar mai mult întîmplătoare și cu urme care nu sînt vizibile, nu au imprimat ceva deosebit scrisului lor. La Iancu Văcărescu influența franceză se vede în creștere și mai bine canalizată, cum și hotărîtoare, chiar în ce privește forma, pentru ce a dat dînsul în poezie. Opera lui ne oferă, prin urmare, prilejul să cercetăm împrejurările prin care cultura franceză a ajuns să pătrundă și să se propage la noi. Nu vom putea, firește, să stăruim cu multe amănunte asupra acestui capitol din istoria literaturii și culturii noastre; ne vom mulțumi să relevăm înlănțuirea de fapte mai caracteristice, care a dus la transformarea vieții de la noi sub influența civilizației franceze și ce ne va ajuta să înțelegem, în primul rînd, procesul de înnoire a literaturii noastre sub impulsul ideilor venite din Apus — pentru cunoașterea mai de aproape a acestei epoci din evoluția noastră intelectuală informații mai multe se pot găsi în cartea lui Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898.

Curentul apropierei noastre de Franța a fost pregătit de împrejurări care ne duc mai departe decît începutul secolului al XIX-lea, cînd el se manifestă sub diferite forme și vestește înrîurirea puternică pe care va ajunge să o aibă cu vremea. Cele dintîi îndrumări spre el trebuie căutate în condițiunile speciale ale

vieții politice de la noi, în ce ne-a adus dominațiunea streină. Stăpînirea fanariotă a fost, într-adevăr, aceea care a deschis calea pentru răspîndirea limbei franceze în țările noastre. Și aceasta s-a întîmplat datorită faptului că cei trimiși din Constantinopol să ajungă domni la noi au început să fie recrutați de la un timp din grecii din Fanar care cunoșteau limbi streine, care, ca dragomani, erau întrebuințați în afacerile diplomatice, și cum limba franceză ajunsese în secolul al XVIII-lea cea obișnuită în relațiile internaționale era firesc să se ceară acestor dragomani să o stăpînească cît mai bine. Venind la noi, domnii fanarioți, aduceau cu ei pe secretarii lor, care pentru corespondența oficială trebuiau iarăși să cunoască limba franceză, dacă nu erau chiar francezi, cum se întîmpla cîteodată. În chipul acesta la Curțile domnești influența franceză găsi la noi pe cei dintîi reprezentanți ai ei, pentru ca, încetul cu încetul, să se întindă mai departe, să cucească, ajutată de alte împrejurări, cercurile de sus ale societății noastre.

Cînd rușii se amestecară în viața noastră politică și ocupară, în răstimpuri, țările române, ei contribuîră de asemenea, indirect, la propagarea printre noi a limbei și culturii franceze. Se știe ce întinsă a fost influența pe care a exercitat-o Franța asupra Rusiei în veacul al XVIII-lea: la Curtea imperială, în aristocrație, tot ce venia din Franța ajunsese să se bucure de un prestigiu deosebit, așa că mulți din rușii care au trecut pe la noi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor aduceau ce-și însușise de la francezi, deșteptînd printre ai noștri îndemnul să-i imite, să întrebuințeze în conversații limba franceză, să arate maniere apusene, tot ce trecea drept un semn de distincție.

Ceea ce a pătruns la noi astfel dinspre Franța pe căi indirecte, în sugestii mai mult vagi, nu ar fi de ajuns să aibă urmările pe care le constatăm mai tîrziu, dacă nu ar fi intervenit altceva pentru ca să dea impulsunea hotărîtoare în prefacerea stărilor culturale de la noi. Aceasta s-a întîmplat după Revoluția din 1789, cînd emigranții din Franța, în pribegirile lor, se opriră la noi, unde în calitate de secretari, profesori, primiți bine în cercurile de sus, deveniră propagatorii direcți și cei mai cu influență ai culturii franceze la noi. În același timp marea Revoluție ridică Franța la faima țarei de unde porniau ideile largi, lumina deșteptătoare de aspirații nouă, și într-acolo se îndreptară privirile celor care nu se mai mulțumiau cu trecutul, simțiau nevoia de a fi altfel ca părinții și strămoșii lor. Tinerilor de la noi Franța le apără atunci ca pămîntul făgăduit pentru o altă viață și ei porniră exodul spre ce le arăta această viziune, exod din care

dacă unii s-au întors cu prea puțin, numai cu împrumuturi subțiri, cu aparențe scilpitoare care dau mulțumiri copilărești, alții au adus un suflet îmbogățit, schimbat prin atingeri binefăcătoare și pe care aveau să-l închine țării pentru înălțarea ei.

Acesta este mersul influenței franceze la noi pînă în epoca în care ne găsim, și felul în care ea s-a produs, printr-o concurență de împrejurări din care unele s-ar părea prea îndepărtate pentru ca să o fi putut favoriza, precum și repeziciunea cu care s-a efectuat de la un anumit moment, au o semnificație sufletească de care trebuie să ținem samă potrivit cu importanța ei.

Pentru anumite considerațiuni, prefacerea care s-a întîmplat acum un veac am putea spune că are ceva surprinzător. Să ne gîndim că pe vremea aceea scriitorii de peste munți, cu tot latinismul lor, erau sub înrîurirea germană — numai la Iorgovici și la Budai-Deleanu găsim urme de atingere cu literatura franceză — și ca atare ar fi putut să-i ducă spre ea și pe cei din Principate prin răspîndirea pe care au avut-o operele lor. Să ne gîndim iarăși că unii tineri chiar din Muntenia și Moldova se îndreptau pentru completarea studiilor spre Viena ori Lipsa — și Asachi și Iancu Văcărescu am văzut că au petrecut cîțva timp în capitala Austriei — că cultura germană avea prestigiul ei — cum o făda Conachi am amintit în alt loc — că, de altă parte, situația noastră geografică ne făcea vecini cu germanismul, și, cu toate acestea, nu spre el ne-am dus ca să reînnoim cultura noastră, nu de la el ne-a venit ce avea să schimbe așa de adînc și literatura și alte manifestațiuni sufletești de la noi. Îndrumările nouă le-am căutat în altă parte, în depărtata Franța, în țara de care mai înainte nu ne legase de-a dreptul nimic, pe care ai noștri nu o cunoscuse decît vag, ca un nume geografic. De unde venia această alegere a noastră, preferința pe care am dat-o culturai franceze? Desigur din înruditarea sufletească, din ce, mai mult înconștient la început, ne arăta că prin originea, prin firea noastră, ne apropiam de aceea care ajunsese să dea civilizațiunei latine o strălucire nouă. Latinitatea reînvia astfel sub o altă formă în sufletul nostru. Prin erudiție istorică și filologică scriitorii transilvăneni deșteptase în noi conștiința puterii minunate ascunse în numele de „latin” — acum pe altă cale, prin apropiere sufletească de Franța, aceeași conștiință căpăta o întărire, își întindea orizonturile. Și cum influența franceză a început și a înflorit în Principate, aceasta a fost contribuția pe care ele au adăugat-o la cea venită din Transilvania, pentru ca să ajungem la afirmarea deplină a latinității noastre. Încă o mărturie că, cu toată împotrivirea vremilor, cu tot ce a căutat să-l slăbească și să-l risipească, sufletul românesc de pretutindeni a

fost în stare să dea cîte o parte la întregiri pe care să întemeiem regenerarea culturai noastre.

Revenind la Iancu Văcărescu, rămîne să vedem cum se manifestă înrîurirea franceză la el. Întîi, ca traducător, dînsul s-a îndreptat spre teatrul francez, cel clasic chiar, și ne-a dat în românește pe *Britannicus* al lui Racine (s-a tipărit numai la 1861, deși a fost tradus la 1827) și, în colaborare cu Erdeli, *Avarul* lui Molière (acesta nu s-a publicat; cf. D. C. Ollănescu, *Anal. Acad. Rom., Mem. sect. lit., XX, 38*). Traducerile acestea, ca și altele pe care le vom aminti, nu au rămas necunoscute spectatorilor, cum s-a întîmplat cu ale lui Beldiman, ci au fost puse pe scenă, așa că ele au oarecare însemnătate în teatrul nostru. Și pentru ca să știm ce a fost teatrul în Muntenia la începutul lui e momentul să ne ocupăm aici de el, pentru ca să întregim astfel acest capitol din istoria literaturai noastre după cele ce le-am spus mai sus și în vol. I, 162, cu privire la teatrul din Moldova.

Despre reprezentații teatrale în Muntenia — date de streini — se pomeneste întîia oară la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și anume pe timpul domniei lui Hangerliu, la 1798, cînd o trupă franceză de teatru de varietăți căpăta învoirea să joace în mai multe orașe. Venirea de trupe streine — putem presupune că au mai trecut și altele prin Muntenia — dădu ideea să se înființeze chiar la noi un teatru, și o asemenea inițiativă porni, într-adevăr, de la Curtea domnească. Din îndemnul fiicei lui Ion Caragea, pasionată pentru literatură și artă, se organizează în anul 1817 o serie de reprezentații, în limba grecească, într-una din sălile Palatului, cu sprijinul cîtorva diletanți, printre care unii erau elevi ai Scoalei domnești; piesele alese ca să fie jucate erau traduceri din franțuzește și italienește (*Brutus* al lui Voltaire, *Oreste* al lui Alfieri ș.a.). Inițiativa fiind bine primită, domnița Ralu — cum îi zicea fiicei lui Caragea — se gîndi că acest teatru improvizat merita să fie schimbat în ceva mai temeinic și de aceea o sală anume pentru spectacole fu întocmită într-o casă din piața „Cișmeaua roșie”. Teatrul acesta — cel dintîi la noi — se deschise la 1818, atrăgînd prin noutatea lui lumea care se îngrămădia într-o sală cu loji, care ne putem închipui de ce înfățișare puteau fi postavul lor roșu și cu draperiile de chembrică dintre care răsăria cîte o lumînare de seu în sfeșnec de tinichea; cîteodată, spectatorii trebuiau să fie prevăzători și să-și aducă de acasă scaunul pe care să șază în timpul reprezentațiilor, care desigur că erau prelungite cît mai mult pentru ca sărbătoarea să fie mai bine prețuită. Acolo se dădură mai multe reprezentații, aproape cu același repertoriu de traduceri în grecește ca la primele încercări

de la Palatul domnesc. Pe lângă „actorii“ care interpretau în grecește — și printre ei cel mai aplaudat era C. Aristia — pe aceeași scenă se arătă o trupă din Viena, sub conducerea lui Gergy, care jucă tragedii, drame și opere, printre care figurau chiar *Faust* al lui Goethe, *Briganzii* lui Schiller și compoziții ale lui Rossini. În acest teatru cu caracter strein pătrunse totuși și ceva românesc; pilda dată de alții stimulează zelul câtorva dintre ai noștri și la 1819 pe scena de la „Cișmeaua roșie“ se putu auzi și limba română; o traducere a *Hecubei*, făcută de A. Mănescu, fu reprezentată atunci și pentru a sărbători acest eveniment Iancu Văcărescu compuse o poezie, un fel de prolog, în care pune pe Saturn să spună, în versuri superioare celor pe care Asachi le scria într-o împrejurare analogă :

V-am dat teatru, vi-l păziți
Ca un lăcaș de Muze;
Cu el curînd veți fi vestiți
Prin vești departe duse.

În el năravuri îndreptați,
Dați ascuțiri la minte:
Podoabe limbei voastre dați
Cu românești cuvinte.

Ce se putu face astfel pentru teatrul românesc nu avu însă trăinicie, fu numai ceva trecător, pentru că manifestarea aceasta fu rău privită de cei de sus și uneltirile grecești se amestecară să paralizeze entuziasta inițiativă. Chiar domnul, Alexandru Șutu, pare să se fi făcut părtaș la ele, pentru că în 1819 înființă o Eforie a teatrelor sub conducerea lui Iacovache Rizo, care căpăta prin aceasta plină putere să hotărască asupra reprezentațiilor și, ca grec, numai binevoitor nu putea fi ideii de a se întemeia un teatru național — numai târziu, la 1828, în fruntea acestei eforii găsim pe un român, pe aga Constantin Cantacuzino. Dealtfel, tot ce se înjghebase la „Cișmeaua roșie“, și ca reprezentații în limba greacă, avea să se desfacă în curînd și cînd veni Eteria nu mai putu fi vorba de teatru. După 1821 se pomenește de cîteva reprezentații, în grecește, care s-au dat în saloanele lui Scarlat Ghica și la 1828 o trupă germană, sub conducerea lui Eduard Kreiwig, veni să joace la București cîteva drame și opere. În același timp ideea întemeierii unui teatru național începu iarăși să pre-ocupe pe cei care se îngrijeau de cultura noastră. În 1828 își luase ființă Societatea literară, care era o continuare la ce puseseră

la cale cîteva din scriitorii și boierii noștri — ca Nicolae Văcărescu, Dinu Golescu, Constantin Cîmpineanu, Grigore Băleanu ș.a. — pe vremea cînd din cauza zaverei se găseau la Brașov. Printre alte puncte de program, Societatea literară își fixase și pe acela de a așeza pe baze temeinice teatrul românesc. În întrunirile care se țineau la Dinu Golescu, planul acesta, ca și altele, pasiona pe cei care veniau acolo, dar el avea să întîmpine piedeci, pentru că pregătirea pentru așa ceva, cu tot entuziasmul, nu era tocmai ușoară și, pe urmă, la 1828, ocupațiunea rusească veni să neliniștească pe cei care căutau realizarea aspirațiilor noastre naționale. Totuși ceva se putu face. Cu ajutorul elevilor de la Sf. Sava se organiză cîteva reprezentații teatrale sub conducerea lui C. Aristia (chiar în afară de București, la țară, pe moșia lui Golescu, ni se spune că s-au dat asemenea reprezentații, cu prilejul examenelor — la una din ele s-au jucat scene din *Regulu*, tradus de Iancu Văcărescu; cf. Ollănescu, *l.c.*, 43). Pentru noul teatru se închirie o sală anume și acolo se dădura în 1830 traduceri ale lui Iancu Văcărescu și altora (*Ceasul de seară*, *Amfitrion*, *Avarul*), în care rolurile de frunte erau încredințate tînărului C. A. Rosetti, care știa să pună mult temperament în interpretare. Reprezentarea *Ceasului de seară*, tradus de Iancu Văcărescu, vestia însă sfîrșitul și acestei întreprinderi; piesa fu fluierată și cei care-i făcuseră această primire se pare să fusese ațîțați de sus, din cercurile rusești, unde Iancu Văcărescu am văzut că nu era bine privit. Scandalul întîmplat la această reprezentație și amestecul răuvoitorilor, pe lângă alte motive, făcuseră să se zădărnicească și această întreprindere așa de bine intenționată. Ca să ne întîlnim iarăși cu teatrul românesc, după ce publicul nostru se îndreptă din nou spre cel strein, care în 1833 își găsi un adăpost în sala „Momolo“ deschisă atunci, va trebui să ajungem la Societatea Filarmonică, dar despre cît a făcut ea în această direcțiune vom vorbi în altă parte, cînd va veni rîndul să arătăm activitatea lui Heliade Rădulescu, care a fost sufletul acestei Societăți.

Dacă din acest scurt istoric al teatrului în Muntenia s-a putut vedea partea pe care a avut-o Iancu Văcărescu în sprijinirea unor inițiative din noua mișcare de îndrumare a culturai noastre, rămîne să arătăm mai de aproape contribuția lui literară în această direcțiune. Ca traducător dînsul s-a îndreptat nu numai spre literatura franceză, ci și spre cea germană: *Ceasul de seară* și *Regulu*, pe care le-am amintit, sînt traduse, cea dintîi, după Kotzebue (s-a reprezentat și în 1850, v. Ollănescu, *l.c.*, 172), iar a doua după Heinrich von Collin (traducerea acesteia era gata încă din 1818, v. Heliade Rădulescu, *Equilibru între antithesi*, 81, dar

s-a tipărit numai la 1832, 1834); după Kotzebue a mai tradus Văcărescu *Gredinarii orb sau Aloii înfloriți*, comedie cu cîntece, 1836 (pentru reprezentarea ei, în 1850, v. Ollănescu, *l.c.*, 172) și după un autor puțin cunoscut, Ziegler, a dat *Ermiona, mireasa lumii ceilalte*, tragedie patetică (tipărită la 1831, 1834, deși fusese tradusă mai demult, în 1818; cf. Heliade Rădulescu, *l.c.*); poate tot ca traduceri trebuie socotite *Napoleon la Șoen-Brun* și *Sînta Elena*, două drame istorice, 1847, deși Văcărescu le dă ca originale (în cea dintîi e pusă pe scenă încercarea studentului german Friedrich Stapss de a omori pe Napoleon cînd se afla la Schönbrenn, în 1809). Predilecția lui Văcărescu pentru Kotzebue, pe care uneori se poate zice că mai mult l-a localizat decît l-a tradus, se explică prin faima de care se bucura scriitorul german pe vremea aceea, și desigur că multe piese ale lui le văzuse Văcărescu pe timpul cînd fusese la Viena. În ce a dat pentru teatru găsim, prin urmare, la Iancu Văcărescu de o parte înrîurirea franceză, de altă parte înrîurirea germană — și aceasta precumpănind chiar — ceea ce e ușor de înțeles dacă ne gîndim la cultura pe care o primise dînsul în tinerețe, cum s-a putut vedea cînd am schițat biografia lui. Ca să cunoaștem mai bine ce datorește Iancu Văcărescu influenței literaturii franceze, va trebui să ne îndreptăm spre altă parte a activității lui, aceea în care dînsul a pus adevărata lui personalitate și care i-a dat dreptul să fie socotit printre poeții noștri de samă din prima jumătate a secolului trecut.

Ca poet original, Iancu Văcărescu ne-a lăsat o operă care, fără să aducă multă noutate, fără să arate deplină emancipare de literatura care obseda pe alții, ne dezvăluie totuși un suflet mai bogat, mai evoluat. Poeziile lui s-au tipărit întîi, la 1830, într-o broșură de vreo cincizeci de pagini și mai tîrziu, la 1848, într-un volum, *Colecție din poeziile d-lui marelui Logofăt I. Văcărescu*, sub îngrijirea lui I. Voinescu II, care a adăugat și poezii ale celorlalți Văcărești (nu toate însă, cum greșit spunea dînsul în prefață), așa că din acest volum trebuie ales ce se poate atribui lui Iancu Văcărescu. Cum arată parcurgerea numai a „registruului” de la sfîrșitul acestor culegeri, poeziile lui Iancu Văcărescu se disting printr-o varietate care nu prea era obișnuită la poeții din epoca lui; pe lîngă „poeme lirice”, sonete, elegii, ode, cantonete, găsim și epistole, epigrame, balade, „imne, proverburî”, alegorii, idile și chiar... șarade. Varietatea aceasta duce însă după ea multă inegalitate, pentru că stihuri neînsemnate, nimicuri, improvizatii („imprompte”) stau alături de poezii cu motive înălțate, cu desfășurări largi, de oarecare amploare, singurele pe care ne-am fi așteptat să le vedem tipărite. O altă inegalitate care ne izbește

e aceea a formei: versuri bine închegate ori sprintene, vioaie, se ciocnesc de multe, foarte multe, stîngace, fără ritm ori greoaie, abia mișcîndu-se sub povara de cuvinte puse unul lîngă altul la împlînire; de altă parte, limba în care scrie Văcărescu e de multe ori un mozaic foarte ciudat de arhaisme, provincialisme, forme din vorbirea familiară — îi plăceau și lui diminutive ca *apșoară*, *chitșor*, *zefiraș*, *trandafirăș*, *luntrișoară*, *buzișoare*, *suspinaș* — și neologisme franțuzești, italienești (unele schimbate după predilecții ale lui — ca diminutivul *Grațioare* — sau căutate anume de el, pe lîngă cele care începuseră să circule) ori chiar inovații îndrăznețe care i se păreau că ar putea trece în sintaxa noastră (influențat de construcțiile franceze, dînsul scria: *se văzînd*, *s-întorcînd*, *se mișcînd*, *te prăznuind*, *te slăvind*). Trecînd însă peste aceste scăderi și ciudățenii, nu se poate să nu recunoaștem lui Iancu Văcărescu, față de poeții pe care i-am văzut pînă aici, superioritatea de a fi cuprins mai mult în inspirația lui și de a fi întru-cîva mai artist uneori, cu vagi intuiții de modernizare a poeziei noastre. Această superioritate o datorește în bună parte, fără îndoială, înrîuririi franceze asimilată mai bine, contactului cu scriitorii Franței, pe care căutase să-i cunoască nu numai dintr-o frunzăreală, din superficiale lecturi. Cînd Iancu Văcărescu, în clipele cele mai bune de apropiere de poezie, redă vreun sentiment, vreo idee, din ce aduc sufletește versurile lui cum și, mai ales, din înfățișarea lor mai îngrijită, chiar armonioasă uneori, se vede că dînsul era ajutat pe lîngă talentul său și de ce își asimilase de la scriitorii francezi. Cetise dintre aceștia și pe reprezentanți ai clasicismului și pe poetaștrii pseudo-clasici din secolul al XVIII-lea, și dacă s-a lăsat cîteodată influențat de aceștia din urmă se înțelege ușor cînd ne gîndim la spiritul vremii lui și la condițiunile în care ajunsese să pătrundă la noi literatura franceză, fără o alegere bine călăuzită, într-un amestec confuz care putea totuși captiva pe ai noștri pentru că avea atracția noutății.

Cînd Iancu Văcărescu începea să scrie un poem cu versuri de felul acestora :

La Carpați mi-am adus jalea,
Lor am vrut s-o hărăzesc;
Resunetu, frunza, valea,
Apele mi-o înmulțesc,

cu toate că nu reușia să le dea deplină muzicalitate — versul întîi păcătuiește prin ritmul necorect — poezia lui se vestia totuși superioară celei pe care o cunoaștem de la alții: se desfășură în cadențe mai limpezi și arată un suflet mai puțin elementar.

Poemul în care pune această strofă și pe care îl intitula cu prea multe cuvinte, *O zi și o noapte de primăvară la Văcărești sau Primăvara amorului*, îl putem ceti și astăzi mai mult decât din curiozitatea de a vedea cum scriau cei mai vechi poeți ai noștri. Din el se desprinde exuberanță tinerească și o seninătate care se menține până la sfârșit, cu toate că versurile se pierd prea des în diluări — sînt peste o sută de strofe — cu toate că alunecă în prozaism cînd ne așteptăm să răsune me-cu ecoul însuflețirii lirice. Ca într-o poveste a inimei lui, Văcărescu a împletit în *Primăvara amorului* amintiri, cîteodată precise, alteori vagi, și fantazii de sentimental care-l încîntau ca pe un răsfațat al vieții.

...După cîteva destăinuiri din care aflăm cum gînduri întunecate, lupte cu el însuși, dezamăgiri după ispite care-l vrăjiseră, l-au îndemnat să caute singurătatea, la țară, poetul încearcă o trecere de la nota posomorîta de la început la aceea, senină, primăvărată, pe care va căuta să o dea mai departe, și pentru aceasta face o lungă digresiune care ne duce în mitologie. Poezie de iubire în care să nu fi fost vorba de copilul pribeag cu arc și săgeți se putea oare înțelege acum o sută de ani? Iată-l deci pe Cupidon făcîndu-și apariția și odată cu el nu părea firește de prisos să se vorbească și de alți zei — nu lipsesc, într-adevăr, nici Apollo, nici, cu nume românizate, Vineri, Marț și Joi. Cupidon vine deci acolo unde poetul își strămutase visurile lui, în peisajul rustic a cărui descriere începe astfel, cu amestec de amintiri istorice și accente de extaz patriotic, care apar pe neașteptate, sînt cam silite, în mijlocul confesiunilor intime:

Se întinde o cîmpie
De subț poale de Carpați,
Cîmp deschis de vitejie
La românii lăudați.

Din lunga descriere care urmează — și pentru ea îi fusese ușor lui Iancu Văcărescu să transpuie, să localizeze ce găsise la poezii francezi din secolul al XVIII-lea, care se întreceau să descrie farmecul naturii pentru ochii obosiți de priveliștile din orașe — aflăm cum petrecea poetul la țară, cum l-a găsit Cupidon acolo ca să-i spuie taina care-l aducea. Venit de departe, după multe cutreierări, „copilașul“ găsi buna primire a poetului — cam încruntat la început că-i turburase somnul — numai după ce-i spuse cine era:

„Amor...
Ce-mblînzește tigrii, lei
Și nălță pe om, sînt eu“.

După ce află cine era oaspele care se rătăcise la el, poetul ascultă ce acesta-i povesti despre călătoria lui. Îi aducea neliniștea de a fi întîlnit o inimă răzvrătită, inima unei tinere copile numai de „șaisprezece anișori“ care nu voia să se închine puterii lui și, dezarmat, venia să se tînguiască pentru această împotrîvire:

„Acum voi să se arate
D-am putere eu sau nu,
Ori sînt legile schimbate“.

Cînd isprăvi povestirea lui, o undă de viață întinerită învălui toate, un fior misterios străbătu pretutindeni: „filomela“ începu să cînte și cu ea se însoțiră mii de păsărele „concertînd“; luna și stelele își schimbă fața, pîrînd mai albe, și cînd zorile se arătară, cîmpul era o minunată sărbătoare de flori, zefirul se juca peste ierburi mai sprinten ca oricînd, trimițînd „dulci suflări“, fluturii alergau în roiuri sprintene și nu era nimeni să nu simtă tresărire de viață sub vraja iubirii. Cînd Amor avu și această dovadă a puterii lui, cînd izbuti să cucerească pe cel care venise și cînd putu bănui de departe că și „copila“ răzvrătită va înțelege că trebuie să asculte de el, nu-i rămase decât să plece mai departe, mulțumit de călătoria lui și spunînd poetului:

„Ce-ai mai scump, mai sfînt, mai mare,
Legămînte omenești:
Gînd, păreri, incredințare
Toate să mi le jertfești“.

Dacă ar fi știut să păstreze măsura, dacă ar fi lăsat la o parte multe din versurile care i-au trecut prin minte și dacă ar fi netezit mai stăruitor forma, Iancu Văcărescu ar fi făcut din această poezie ecoul limpede al simțirii lui, netăgăduit mai bogată, mai subtilă decât a altora care puneau în versuri zbuciumul inimei lor. Cum alteori, cîntînd iarăși iubirea, fără de care nu înțelegea o fire sensibilă:

Nu e artist fără amor,
Duh fără el nu zboară,

talentul lui găsia ușor imagini evocative, cuvinte armonioase, avem o pildă în aceste versuri:

Fără zăbavă
Du-te pristavă,

Inima mea,
La toți cunune
Să facă spune
Și să le dea,

Zinei aceia
Ce are cheia
Gîndului meu
Și-mparte viața
Lumei, ca fața
Lui Dumnezeu.

Versuri nemeșteșugite, ca o adiere, ca o solie ușoară și mai vibratoare, mai mult străbătute de poezie decît atîtea din *Primăvara amorului*, și poate în asemenea scînteieri răzlete trebuie să căutăm mai curînd însușirile de poet liric ale lui Iancu Văcărescu și ce-l deosebia de un Conachi. Dar rutina literară, puterea contagiunii se trădează și la dînsul, pentru că iată cum vine altă dată — în poezia *Călătoria* — după două versuri frumoase, totuși :

Departe de ce mi-e dor
Mii de morți pe ceas eu mor

să ne împărtășească focul patimei lui :

Plîngeți, plîngeți, ochișori ;
Suspînuri fiți mai ușori.
Pînă n-o fi să mă-ntorc
Plîngînd ochii mi se store
Și oftînd eu mă topesc,
Dar n-ajung unde poftesc.

Și în altă parte (*Vederea ei*), făcînd un joc copilăresc de cuvînte :

Ochii-i văd că de a ! mor
Să-mi dea crezămînt nu vor ;
Milă să cer sînt fricos,
Răul mi-a ajuns la os.

Așa ceva ne duce îndărăt, la stihurile celorlalți Văcărești și ale lui Conachi, pe urmele cărora a mers și altă dată poetul nostru (v. *Apendicele*).

Dar să uităm aceste coborîri și să vedem ce mai poate fi ținut în samă din opera lui Iancu Văcărescu. Fiind nu numai un

pasionat, ci și un temperament predispus spre meditații, dînsul nu s-a oprit la cîntece de iubire, ci a însemnat în versuri cîteva gînduri, în care găsia o călăuză pentru viața lui și i se păreau că pot fi însușite și de alții. Îl vedem atunci ritmînd astfel cîteva cugetări în poezii din care unele chiar prin titlul lor arată preocupățiuni morale (*Cele patru virtuți*) :

Înfrînarea calea vieții strălucit împodobește...
Singură dreptatea țese adevărul fericirii.

și — într-o „alegorie“ (*Floarea la închisoare*) :

La faptă bună
Puțini s-adună :
Mult pot puținii
Buni împreună.

Chiar în prolixă, confuza poezie — tipărită și separat, la 1843 — *Adevărul* (poezie totuși dacă abia i se poate zice, pentru că versurile sînt mai mult fraze fără ritm), putem culege ici și acolo cîte o gîndire poetizată :

Oglinda adevărul
E. Doamne, a ființe-ți.

...
Și omul are
În plămada lui
Plămada luminei...

Întru lucrarea faptei
Secunda drămuiește
Mai grea decît un veac.

Cu toată nota ei cam prozaică, filozofia aceasta dă o nuanță de intelectualizare poeziei lui Iancu Văcărescu și cînd cetim *Cea-sornicul îndreptat* în care dintr-un zbor ușor al imaginației cîteva gînduri se desprind ca să ne spuie ce am dori de multe ori să fie viața :

Cînd vezi primejdia în putere.
Atunci fă anul d-un sfert să fie !...

Cînd a oricărui cuget spune
Mulțumiri scumpe de fapte bune,
Cînd chiar vrăjmașului meu fac bine,
Cît ziua sfertul atuncea ține,

găsim o lărgire a orizontului poetic, ceva ce nu am întâlnit pînă acum în versurile altora și anunță poezia meditativă, de lirism filozofic, care cu vremea avea să fie mai mult cultivată și la noi.

În cuprinderile acestea mai largi cu gîndul inspirația lui Iancu Văcărescu lua o înfațișare mai gravă pe care vom regăsi-o în poeziile unde dînsul lăsa să vorbească aspirațiunile noastre spre o viață înnoită. El, care spusese odată așa de frumos și așa de adevărat :

..... orice neam începe
Întii prin poezie
Ființa de-și pricepe,

simția desigur că, fiind poet, era printre cei chemați să înțeleagă „ființa” noastră, să arate strălucirea obîrșiei ei și să dea îndemnuri spre ce trebuia să o înalțe în revărsări nouă de lumină.

Amintirea slavei strămoșești nu putea astfel să rămîie fără răsunet în versurile lui și-l vedem atunci, după impresii care se întipărise în sufletul lui pe cînd fusese în Italia și după ceea ce învățase din cărțile apostolilor din Ardeal, cîntînd faima Cetăței de la care ne trăgeam numele, reînviînd umbrele făuritorilor mărirei romane în fața cărora :

Simțirea omului de pilde mari s-aprinde.

Lîngă aceste umbre nu se putea să nu așeze pe cele care erau mai aproape, pe pămîntul nostru, și dintre ele vedea răsărind umbra lui Mihai Viteazul pe care îl numia „fiul lui Romul”, dar pentru care puterea de evocare nu l-a ajutat destul ca să-l înfațișeze cum ne-am aștepta — numai Cîrlova ori Alexandrescu vor ajunge să smulgă din trecutul nostru tainele mari de poezie.

Cuvinte mai calde și mai poetice găsia patriotismul lui Iancu Văcărescu sub impresiile prezentului, cînd venia să cînte ce era o solie ori un semn împlinit al redesteptărei noastre. Gîndul poetului se îndrepta și atunci spre trecut, dar se opria mai mult la ce-i da bucuria unei înfăptuiri nouă ori presimțirea renașterii noastre de mîine — așa cînd scria, la 1818, pentru *Pravila* lui Caragea aceste versuri la stema țării pe care și-o închipuia vorbind altfel sufletului românesc odată cu ce o soartă mai bună trebuia să-i aducă :

Ah, d-ar putea-ne dobîndi
Și cite-avem pierdute,
Atunci ce duhuri n-ar gîndi,
Ce guri ar mai fi mute ! ?

Atunci ș-acest corb sărman
Iar acvilă s-ar face
Ș-orice român ar fi roman,
Mare-n război și-n pace.

Și cîtă încredere avea în puterea neamului său o spunea în *Bunavestire*, pe care o scria după revoluția de la 1821 :

Iubiti mărirea de români, cinstiți acest sfînt nume
Ș' a-l cinsti îndatorați prin fapte mari pre lume...
Voi duh aveți curînd să fiți orice, puînd silință.

Iar la 1829, amintind vitejia străbunilor, în *Marșul românesc*, unde sărbătoria reînființarea miliției noastre, celor tineri le spunea în cuvinte înflăcărâte :

Slava strămoșilor vestiți
În cale vă așteaptă ;
La rînd, românilor, ieșiți.
Mergeți pe calea dreaptă !

Mai mult încă venia să cuprindă patriotismul lui cînd, altă dată, în *La Milcof*, plîngînd despărțirea între frați, se întreba pînă cînd va mai dăinui și blestema păraul care punea hotar într-o țară ce trebuia să fie una :

De unde-ți vine numele, părau fără putere,
Ce despărțirea neamului tu îndrăznești a cere ?
Milă-nceputu-ți. Milcof sec, de va să-ți dobîndească,
Sfîrșitu-ți va lumea oftînd în veci să te urască.

Dacă poezia aceasta e cea mai slabă dintre cele patriotice ale lui Iancu Văcărescu — ne mirăm că s-a putut gîndi la jocul silit de cuvinte cu „milă” și „of” (așa ceva găsia în „Milcof”) — sentimentele din care ea pornia ne fac să-i uităm acest păcat. Era la 1830 cînd poetul muntean vorbea astfel, și cîți simțiau atunci ca el ?

Prin aceste cîntece patriotice poezia lui Iancu Văcărescu căpăta o notă românească pe care în primul rînd aveau să o prețuiască cei din vremea lui, și aceeași notă a căutat dînsul să o întărească prin altceva, prin ce ne aduce aminte de Costache Stamati ori de Budai-Deleanu. Un început de apropiere de literatura populară și de credințele, datinele celor de la țară, constatăm, într-adevăr, și la dînsul. Din strecurarea ici și colo în versurile lui a unei expresii ca „drăguță” ori a unui refren cu „tot floare

și boboc“, vedem că Iancu Văcărescu își însușise câte ceva ce auzise de la țărani, dar pe lângă aceste vagi împrumuturi s-a gândit să pună chiar în versuri unele subiecte populare și atunci a scris *Peaza rea, Peaza bună și Ielele*. Povestind călătorii prin țară, punând să vorbească pe Baba Neacșa, Moș Crăciun ori pe vreun mocan, smintind unele superstiții, poeziile acestea ne duc întrucâtva cu gândul la lumea țăranilor noștri și, în plus, au calitatea de a fi scrise în versuri pline de mișcare, urmărind chiar efecte onomatopeice, ca în prima bucată din *Ielele* :

Umbre se plimbă,
Vinturi se schimbă,
Neguri s-adună,
Maluri resună —
Chiote,
Țipete,
Chicote,
Urlete,

dar ele au ceva hibrid și sînt prea artificiale, pentru că sînt copleșite de expresii literare care nu se potrivesc cu motivul popular și aduc dialoguri, discursuri chiar, cu confesiuni ori reflexii filozofice ale poetului care sună de tot fals. Iancu Văcărescu nu ajunsese nici el să înțeleagă cum trebuie utilizate de un scriitor temele populare, pentru ca să-și păstreze farmecul lor, mărit prin îndemînatice prefaceri de artist.

Deși analiza de pînă aici a putut arăta ce variată în felul lui e opera poetică a lui Iancu Văcărescu, nu putem să nu amintim că dînsul a cultivat și genul satiric, scriind epigrame ori zugrăvind unele figuri și situații de la noi în cîteva poezii mai lungi (*Epistole, Potpuri* și o parte din *Ielele* — cum era influențat și aci de cei da literatura franceză se vede din *Răspuns la plîngerea unui înșelat de o femeie*, care amintește de aproape o poezie a lui Parry, *A un ami trahi par sa maitresse*; v. P. Poitevin, *Petits poëtes français*, Paris, 1880, II, 449). Din fuga fantaziei lui ne-a lăsat alteori câte o strofă în care împărtășia impresii ale lui cu o expansivitate tinerească și un surîs ștrengăresc, ca în acest „epigraf“ pe care-l scria privind „fizionomia unei fete“ :

Căutătura-ți va război,
Zimbirea-ți cere pace,
Și să mă-mpac cu tine voi,
Dar să mă bat îmi place.

De unde vedem că Iancu Văcărescu reușia să scrie și versuri deplin armonioase, ca un virtuoz al formei. Nu ne-a dat el și această strofă căreia ca muzicalitate nu avem nimic să-i reproșăm ?

Trist, filomelo, și frumos
Tu cînți cu daruri multe
Pe cel mai rău îl faci milos,
Sîlindu-l să te-asculte.

Așa e poezia acestui cel mai înzestrat dintre Văcărești. Frumoase scînteieri alături de mult, foarte mult, care apasă ca o pîclă asupra operei lui. În ce găsim mai de samă în ea trebuie să vedem desigur și urmele înrîuririi franceze, pentru că ea i-a venit în ajutor să limpezească întrucîtva talentul său, de la ea a primit unele sugestii, unele îndrumări. Cu toate că cunoștea și literatura italiană — a tradus pe Metastasio — cu toate că în limba lui adoptase unele italianisme, totuși nu aici trebuie să căutăm ce-l influențase mai mult. Cît despre literatura germană, spre care am văzut cum îl îndreptase cîteva traduceri — volumul de poezii ne dă și el o, răzleață numai, traducere din Goethe — nu ea l-a ajutat cînd a scris cele mai bune compuneri poetice ale lui. Dacă educația, cultura lui îl dusesse și spre literatura germană, aceasta nu a fost hotărîtor pentru afirmarea talentului său poetic. Germanismul a rămas departe de dînsul ca poet — cum s-a întîmplat, dealtfel, și cu Conachi, care, totuși, am văzut că avea o deosebită admirație pentru cultura germană. Deci numai ținînd samă de ceea ce primise din atingerile cu literatura franceză și-și apropiase mai bine putem înțelege, în mare parte, caracterul poeziei lui Iancu Văcărescu și ce a ajutat-o să se ridice deasupra compunerilor altora dinaintea lui.

A. HRISOVERGHI

Influență pronunțată franceză, dar foarte turbure, pierdută în dibuiri, găsim la acest poet care, deși într-o privință ne duce mai departe decît cei pe care i-am cercetat pînă acum, pentru că aduce o notă romantică cu influențe de la Cîrlova, despre care vom vorbi mai departe, totuși trebuie amintit aici, pentru că și la el întîlnim multe stîngăcii de școală veche.

Dintr-o familie streină așezată de mult în Moldova, Alexandru Hrisoverghi s-a născut la Iași, la 1811, cum ne spune Mihai Kogălniceanu în însemnările biografice pe care le-a dat despre el. O parte din copilărie a petrecut-o în Basarabia, la Chișinău, unde

trecuse familia lui la izbucnirea revoluției grecești. Întorcându-se la Iași, în 1824, își continuă acolo învățătura, urmînd moda ce se introdusese de a petrece cîțiva ani într-un pension francez. La 1830 intră ca ofițer în oștirea națională, în „straja pămînteană”, unde rămase însă numai doi ani. După o scurtă călătorie pe care o făcu la Adrianopol, revenind în țară intră iar în armată, la 1834, și ajunse aghiotant domnesc. Căzînd bolnav, se duse să-și îngrijească sănătatea la Ischl, dar fără să se poată îndrepta se întoarse în țară și muri după scurt timp, la 1837.

Poeziile lui Hrisoverghi au fost publicate de Kogălniceanu la 1843. Cîteva sînt inspirate de iubire, iar altele sînt ode și improvizări, în care dînsul însemna în fugă vreo impresie, vreo părere, cărora ținea să le dea înfățișare de meditații asupra vieții, de un fel de filozofie. Deși, cum ni-l arată Kogălniceanu, era o fire de pasionat, Hrisoverghi nu ne-a lăsat versuri de lirism cald, avîntat. Cîntînd iubirea — uneori în genul lui Conachi — dînsul nu a găsit mai mult decît palide și greoaie alăturări de cuvinte în felul acestora :

Te iubesc, s-au sfîrșit toate, dragostea margini nu are,
„Te iubesc” îi rugăciunea ce înalță către altare...

De cinci ori soarele-acuma se duse și iar vine
Fără plînsi-mi ochi pe tine să poată a te zări,
Fără macar să cetească vreun cuvînt mîngîitor,
Sau s-audă vreo vorbă, vreun glas încîntător.

Cînd a trecut la alte motive și a scris un șir de distihuri și catrene poezia lui a rămas aceeași, destul de săracă — dovadă :

Sufletul meu în durere
Îi cu totul adîncit,
Pătimiri și nu părere
P-a me inim-au rănit.

D-ai fi, Doamne, preaputernic, d-ai fi drept răsplătitor
N-ai lăsa să se-ndoiască de tine un muritor.

Ori :

Lasă-te acum de iubit :
Nu vezi ? capul ți-au nălbîit.

Ceva în felul biletelor de plăcintă.

Poate că în epigramă ar fi reușit totuși Hrisoverghi să ne dea ceva mai de samă, dacă ar fi cultivat genul acesta, pentru

că odată îl vedem adresînd cuiva aceste versuri cărora nu le lipsește oarecare duh satiric :

Toți îți par că-s nătărăi, dar nu-i lucru de mirare,
Căci galbene îi par toate celui ce-are gălbănare.

Numai pentru că se aseamănă cu alte poezii scrise în vremea lui și de care Hrisoverghi a fost influențat, amintim *Ruinele Cetății Neamțu*, o prozaică alcătuire, cu cîteva apostrofe la adresa celor care lăsau în uitare monumentele noastre istorice.

Fără relief, fără conturare artistică, părăind mai mult niște îngăimări, poeziile lui Hrisoverghi au totuși calitatea de a ne dezvălui un suflet în care licăria o sensibilitate nouă, ceva de melancolia romantică ce cu timpul va ajunge să străbată aproape toată poezia noastră. De altă parte, traduceri pe care le-a dat din Chénier, Lamartine, Victor Hugo, cum și din Dumas (piesa *Antoni*, tipărită la 1837) — uneori mai puțin școlărește decît alții — pun pe Hrisoverghi în șirul celor care au accentuat curentul de înnoire a literaturii noastre sub înrîurirea celei franceze.

B. P. MUMULEANU

Vieța aceluia pe care Eminescu îl numia „glas de durere” ne e cunoscută, și foarte puțin, numai după o notiță biografică a lui Heliade Rădulescu din *Curier de ambe sexe*, I, 88, reproducă în volumul în care acesta a publicat, la 1837, cea din urmă culegere de versuri a poetului muntean. De acolo aflăm că Barbu Paris Mumuleanu (sau Mămuleanu, cum îi scria numele Heliade) s-a născut în 1794, la Slatina. Venind la București, pe cînd era copil încă, se bucură de protecția lui Constantin Filipescu, care-l primi în casa lui și-l ajută să se instruiască. Cînd protectorul său fu surghiunit de Caragea la moșia sa, Bucov, tînărul poet îl urmă acolo, căutînd să arate devotamentul său. După moartea (1817) aceluia pe lîngă care trăise fără griji, nu știm mai de aproape cum și-a petrecut dînsul viața ; atîta doar aflăm de la Heliade Rădulescu că a avut să lupte cu greutăți, a dus zile de chinuire pînă la moartea lui, în 1837.

Primele lui versuri Mumuleanu le-a tipărit, fără să-și dea numele, într-o cîrtică cu titlul *Rost de poezii, adecă stihuri* (Heliade Rădulescu spunea că a apărut la 1817, dar ediția care ne e cunoscută e din 1822). După aceasta urmară : *Plîngerea și tîn-*

gurea Valahiei asupra nemulțumirii streinilor ce au dăvăpănat-o, 1825 (și aceasta a apărut fără numele lui Mumuleanu, dar că el era autorul ne asigură tot Heliade Rădulescu) : *Characteruri*, 1825, *Poezii*, 1837. Pe cînd el singur spunea că a scris numai niște „bagateluri“, Heliade Rădulescu îi aducea lauda că versurile lui sînt „vrednice de cei mai clasici poeți“ și vorbea despre „geniul“ lui poetic. Fără să fi pus în versuri numai „bagateluri“, vom vedea că ce spunea dînsul despre poeziile lui se apropie mai mult de părerea pe care ne-o putem face despre ele decît aprecierile exagerate ale biografului său.

Dacă am ținea samă numai de mărturisirea pe care Mumuleanu o face în prefața la *Rost de poezii*, s-ar părea că dînsul puțin a cunoscut din literaturile streine și a scris mai mult așa cum l-a ajutat priceperea lui — în aceea prefață el se exprimă astfel : „Nimic alt ajutoriu din streine limbi nu am de a împu-ternici condeii decît o *Lirică* a lui Atanasie Hristopol ; acestuia la unele din bucăți am fost următoriu“. Tot de acolo însă aflăm că cunoștințele lui literare mergeau ceva mai departe, pentru că amintește pe Racine și Boileau, iar, de altă parte, în fruntea căr-ticelei de versuri din 1822 găsim traduse de dînsul, ca motto, cîteva cuvinte ale puțin cunoscutului autor de epigrame Claude Mermet (1550—1607), așa că literatura franceză se vede că nu i-a fost cu totul streină. Dar să ascultăm și ce ne spune Heliade Rădulescu despre lecturile cu care se îndeletnicia Mumuleanu : „*Noptile* lui Iung, *Meditațiile* poetice și *Armoniile* poetice și reli-gioase ale lui Delamartin ațîțară în poetul nostru dorința de a se lua după acești mari poeți“. Deci și pe romanticii francezi i-a cunoscut Mumuleanu și din Lamartine în special putem presupune că s-a inspirat uneori. Dacă mărturisirea lui nu se potrivește cu ce găsim la Heliade Rădulescu, putem totuși să explicăm această nepotrivire ; Mumuleanu a scris prefața la *Rost de poezii* cînd compusese cîteva poezii în care se inspirase din Atanasie Chris-topulos ; atunci dînsul nu cunoștea pe romanticii francezi și numai mai tîrziu a ajuns să-i cetească, cum spune, dealtmîntrelea, chiar Heliade Rădulescu, așa că în chipul acesta se lămurește ce părea o contradicție.

Dealtfel, chiar poeziile lui Mumuleanu ne arată cum dînsul, după ce a scris sub înrîurirea literaturii neogrecești, s-a îndreptat spre cea romantică, franceză. În *Rost de poezii* cea mai mare parte din versuri au ca temă iubirea și felul cum e cîntată ne amintește ce am găsit de atîtea ori la poeții noștri rău călăuziți de Atanasie Christopulos. Mumuleanu îi întrece chiar în platitudini

și în monotonia tînguiriilor. Ca să arate ce fire simțitoare era la privirile galeșe și ce-i putea da fericirea dînsul găsia repede cîteva cuvinte în felul acestora :

Voi să trăiesc răsfațat
Și să moriu amurezat.

Cînd înțîlnia pe aceea care-l făcea să sufere tot cu atîta poezie spunea :

... îndatăș cum o văz
Leșin, mor în loc ce săz,
Să-i vorbesc nu simț, nu știu.

Și cînd mîndria, neîndurarea ei, îl făceau prea mult să se chinuiască, glasul lui scanda amărît :

De mult dor dureri m-au prins,
Pieptul meu, cuptoriu nestins.
Arde, arde nenețat.
Flăcări scoate necurmat...

Vai, amar dor, moriu în silă
Si n-am milă cui să ceiu,
Toate sînt fără de milă,
În zadar ajutoriu ceiu.

Tot stihuri din repertoriul pe care îl știm și cele patru din urmă sînt aproape la fel cu o strofă a lui Conachi (v. *Apendicele*), așa că Mumuleanu își însușia, se vede, uneori ce ajunsese să circule din alcătuirile poetului moldovean.

Mult nu a continuat Mumuleanu să scrie astfel și se vede că singur nu a mai pus preț mai tîrziu pe asemenea stihuri, pentru că în *Characteruri* (pag. 156) îl vedem ironizînd pe aceia care scriau poezii de iubire — la fel, dealtmînteri, cu el, așa că ironia cădea și asupra lui :

Seriu, coboară din condei
Frumuseți mari de idei :
„La vezi cum te iubesc eu,
Tu ești chiar soarele meu,
Pentru tine mă topesc,
Dacă te văz te iubesc“.

Renunțînd astfel de la o vreme să mai versifice destăinuiri de erotism comic, ne-a lăsat posibilitatea să vorbim și altfel de el. În poeziile sale de mai tîrziu, cele publicate de Heliade Rădu-

lescu la 1837, dînsul nu mai amintește de „furiile tinerești“, de „pricini de amor“ ; tonul e schimbat și înălțat oarecum, pentru că de data aceasta poezia sa ne dă cîteva reflexii asupra vieții, învăluite într-o filozofie pe care o cunoaștem de la Rousseau și poeții romantici francezi — mai ales în *Meditațiile* lui Lamartine dînsul găsisese ceva ce se potrivea cu sufletul său. Au și aceste versuri un păcat, acela de a fi prea didactice, de a ne pune sub ochi multe înșirări prozaice, dar ele merită să ne oprească un moment, pentru că din prea marea uniformitate a poeziei noastre de pe la 1820—1840 ele se desprind cu ceva aparte. Puțină filozofie strecurase Mumuleanu și în *Rost de poezii* cînd vorbea despre „mărirea“, „neputința“ și „nemulțumirea“ omului, dar cu deosebire în ce a scris mai tîrziu îl vedem stăruind să ne împărtășească unele gînduri ale lui, luînd atitudini de poet „adîncit în cugetări“. Culegerea de la 1837 se deschide cu o poezie, *Inceputul omului*, care ține să arate zădărnicia atîtor sforțări ale noastre, minciuna care se ascunde sub numele de civilizație — viața adevărată fiind cea simplă, cum voise să ne învețe Rousseau, ale cărui idei încîntase, se vede, pe Mumuleanu, pentru că așa încheia dînsul această poezie :

Astfel să făcu pre sine
Omul prea nenorocit,
Iar cît trăi-n simplitate
Fuse foarte fericit.

În cadențări mai grave altă dată (în *Omul*), exprima astfel ce culesese din meditațiile lui :

O, ce măreață ființă e sărmanul muritor,
Ce taină nepricepută, ce lucru spăimîntător,
Ce chip fraget, slab și tare, ce gingaș și delicat,
După Dumnezeu el este lucrul cel mai minunat...

La această laudă adusă ființei omenești reflexiile lui veniau să adauge un sfat pentru fiecare din noi :

Ființa ta și schimbarea nu ți-e dat ție să știi,
Al tău arhitecton știe unde-i să te muți, să fii,
Datoria ta dar este p-al tău stăpîn să-l mărești,
Joacă rola ce-ți e dată aici cît vremelnicești.

După care sfat tot acolo urma altul, pentru ce trebuie să-i spunem sufletului nostru cînd e chinuit de unele întrebări :

Ce te temi atît de moarte ? Ce te turburi în zadar ?
Tu ești duh fără de moarte, nu te teme de mormînt :
Nu să stinge-a ta ființă căci te muți de pre pămînt.

Deosebit de adînci nu sînt aceste cugetări — sînt simple locuri comune ale unui fel de filozofie, ca și cînd cetim :

Toate ce lucrează omul
Sînt deșărt, sînt în zadar.

Numai o singură dată Mumuleanu a reușit să dea o notă mai personală unei idei și să o învăluie în mai multă poezie — e cînd (în *Vremea* — *alt chip*), gîndindu-se la nestatornicia lucrurilor pămîntești, la prefacerile pe care le aduc anii, găsia aceste versuri care, de departe, ne fac să ne gîndim la Eminescu :

Vremea naltă și ridică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea suie și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și prefacă
Și războaiele și pace.

Ici și colo mai putem spicui iarăși cîte ceva redat mai poetic :

Tinerețe, tinerețe,
Spuneți-mi ce v-ați făcut ?
În ce peșteri, sub ce stîncă
În ce locuri ați trecut ?

N-a gustat din fericire
Lacrămi cine n-a vărsat.

Prieteșug...
Tu floare neveștejită,
Al virtuții bun izvor.

Nădejde, cerească hrană,
Ce pre muritori hrănești.

Și Iancu Văcărescu am văzut că fusese ispitit să pună filozofie în versurile lui, dar Mumuleanu, oricît ar rămînea în urma contemporanului său ca talent literar, arată mai pronunțate pre-dispoziții pentru așa ceva și accentuează această notă în poezia noastră, așa că poate fi privit, întrucîtva, ca un precursor al lui Alexandrescu și Eminescu, care, din felul cum vorbește în *Epi-*

gonii despre acest modest înaintaş, se vede că nu-l privia cu dispreţul cu care alţii l-au încunjurat.

Pornit spre un vag pesimism, atenuat cele mai de multe ori într-o „dulce melanholie”, Mumuleanu căuta mângâieri în credinţă, şi aceasta l-a făcut să scrie câteva poezii religioase (*Noaptea, Pocăinţa, Cântarea către Dumnezeu, Amor către Dumnezeu*). Pentru ce se poate spune despre ele e destul să cităm :

Răvărşă duh, o, cîntare,
Sfîntului celui prea mare
Zăi-i : „prea-naltule-mpărate,
Zădîtorule a toate,
Slavă şi mărire Ție
În tot veacul fie, fie !”

Pe Vasile Aaron nu-l întrecea Mumuleanu cînd stihuia astfel, şi numai pentru că poeziile religioase sînt de tot rare în literatura noastră asemenea versuri puteau fi amintite în trecut.

Ca să mai întîlnim puţină poezie în ceea ce Mumuleanu a îngramădit aşa de stîngaci va trebui să trecem la ce a scris dînsul însufleţit de iubirea de patrie şi în *Rost de poezii* şi în *Characteruri* (*Plîngerea şi tînguirea Valahiei*, pe care spuneam că a folosit-o Naum Rîmniceanu ca să dea ceva la fel, nu poate fi ținută în seamă, fiind de tot slabă). Dacă şi aci rămîne mult în urma lui Iancu Văcărescu, totuşi sentimentele pe care le exprima l-au ajutat uneori să găsească o notă mai puţin prozaică — aşa cînd arată de ne leagă de pămîntul unde ne-am născut, de „maica patrie” :

Al ei amar e mai dulce
Decît dulcele strein,
S-o urzie-o preţuieşte
Mai mult ca streinul erin.

Înţelegînd şi el de unde trebuia să vie regenerarea noastră şi cucerit de ideile învăţaţilor ardeleni, nu se putea să nu vorbească de slava strămoşească, de originea noastră nobilă, de tot ce ne da dreptul să ne socotim, cum spunea, „un neam cu schiptru”. Prijeul cel mai bun ca să arate patriotismul lui i l-a dat întemeierea scoalei naţionale, începutul eroic pe care îl făcuse Gheorghe Lazăr. Într-o odă din fruntea *Rostului de poezii*, această sărbătoare a culturii noastre e întîmpinată de dînsul astfel :

Fraţilor simpatrioţi,
Un veac nou ni s-au ivit
Cu bune lumini spre toţi :
Ştiinţe au înflorit...

Glas din Olimbu pe toţi
Cheamă, vă strigă : „veniţi,
Romanilor strănepoţi...”

Iată vremea au venit
Ca şi noi să ne trezim...

Datoriei strămoşeşti
Ni se cade să urmăm,
Cu daruri duhovniceşti
Pururea s-o ajutăm.

Alte îndemnuri pe care le da erau dictate tot de patriotismul lui, de gîndul de a vedea neamul nostru luminat şi întărit. Cum pe lîngă împărtăşirea din învăţăture, din „prea dulcele izvor” al lor, îşi dedia samă că şi schimbarea moravurilor trebuia să ne preocupe, de multe ori versurile lui le-a prefăcut în sfaturi, dîndu-le un ton moralizator, trecînd chiar la satiră, deşi pentru aşa ceva îl lipsiau însușirile potrivite, fineţea şi darul de a prezenta plastic oamenii şi situaţiile. Tendinţa aceasta de a moraliza o vedem şi în culegerea de poezii de la 1822 şi în cea de la 1837, dar o întîlnim mai ales în *Characteruri*. Urmînd pe Teofrast, probabil şi pe La Bruyère (dintr-un pasaj de la pag. 158 se pare să fi cetit şi pe Molière), Mumuleanu a încercat să zugrăvească aici pe cei cu anumite apucături, pe linguşitori, îngîmfaţi, făţarnici ş.a., mărgîninindu-se de obicei la caracterizări generale, dar făcînd deseori aluziuni şi la ce-i era dat să vadă în lumea noastră ; aşa cînd vorbeşte de aceia care se duceau la Ades, la Odesa adică, să-şi risipească banii şi vremea, de femeile care cetiau vreun „romant pastoral” ce „le smintea”, de ahtiaţii după trai bun care-şi aduceau bucatar din streinătate ş.a. În felul cum înfăţişează unele chipuri cînd şi cînd i se întîmplă să găsească expresii de bună caracterizare : despre cei care dispreţuiesc pe nevoiaşi, pe oropşiţii soartei, spune :

Pe cei mici îi socotesc
Viermi, nu oameni ce trăiesc,

despre cei care nu înţeleg multe :

...cunoştiinţa lor
Este scurtă pă picior,

despre închipuiții care nu-și văd cusururile :

Toți ș-au spart oglinda lor,
Sau să se vadă nu vor.

Și în contrast cu metehnele unora și altora, când vine să pună însușirile celor aleși, cuvintele lui pot fi iarăși citate :

Noblețea d-o căutam,
Noi în suflet o aflăm.
Nobil este-adevărat
Cine e blînd și-nvățat...

Atîta putem culege și din paginile *Caracterurilor* — restul e o lungă, plictisitoare, înșirare de fraze cu apostrofe, epitete care se coboară chiar la vulgarități de felul acestora :

Ticăloși, nătăfleți,
Gugumani, nerozi, bobleți,
Ce năpaste, silă sînt
Toți nerozii pre pămînt...

Ce vită, ce dobitoac
Omul bogat cu noroc !

Dar lăsînd versurile la o parte, altceva găsim în *Caracteruri* ca să ne oprească mai mult : prefața, „procuvîntarea“ în care Mumuleanu lasă să vorbească unele gânduri care-l frămîntau, arată răsplată convingeri ale lui pornite din constatări triste pe care le făcea asupra oamenilor de la noi și din dorul de a vedea un suflet nou străbătînd întreaga noastră viață. Prefața aceasta, care ea singură e o carte — cuprinde aproape o sută de pagini — este ca profesiunea de credință a unui patriot luminat : Mumuleanu nu s-a sfiit să spună în ea multe adevăruri, dureroase pentru noi, dar care trebuiau știute, puse sub ochii celor care trăiau în lîncezeală, în huzurul unor mulțumiri timpitoare. În unele păreri dînsul se întîlnește cu Conachi, dar îi este superior acestuia prin cercetarea mai adîncă a păcatelor noastre, prin străbaterea mai în larg a criticei lui agere, necruțătoare, și prin tonul vehement în care vorbește — cuvintele lui cad nervoase, turmentate, ca strigăte ale unui suflet chinuit de ce vedea în jurul lui. Cum Conachi găsea că de la streini am luat multe apucături rele, tot așa Mumuleanu pune pe sama molipsirilor de la alte neamuri atîtea păcate ale noastre :

„De la unii am luat desfătărilor, plimbările, jocul cărților și cheltuielile cele peste seama noastră... Și de la alții zavistiile, ne-

unirea, hrăpirea, întrecerea la cînte, stricarea singelui și mîndria, păcatul cel neiertat.“

Ce i se părea că otrăvise mai mult sufletul nostru era goana după viață ușoară, amețirea în desfătărilor și luxul procurat oricum, cu istovirea averilor și jertfirea cînteii :

„Lucsul ce stinse și dărapănă atîtea noroade și republici să întinse atît și în neamul nostru cît fieșcare cîrmuit de capriția sa pune numai poftele sale obiecturi înaintea, întrebuițînd felurimi de mijloace spre lăcomia nesățioaselor poftes...“

Lucsul este boier acum și boierul slugă lucsulului. O, ce rușine a neamului văzîndu-ne într-această stare !“

Stăpîniți de patimi urite, cufundîndu-ne în „noaptea poftelor“, am uitat virtuțile strămoșilor, cumpătarea, „semplicitatea“, bunul rost în toate, prețuirea muncii care dă mulțumiri curate :

„Beți toți de beția ambiției, vrem fieșcare a fi nobil, cîstînd numai rangurile și dregătoriile și nesocotind meșteșugurile și lucrarea pămîntului, din care iese îndestularea și fericirea neamului omenesc“.

Nici credința nu mai e ce era altădată : cei mai mulți s-au înstreinat de ea, pentru că de tineri sînt crescuți în disprețul celor sfinte : „nici cea mai bună maică, ce este dascăl de moral fiilor săi, nu știe nici catihismul care este temelul legii și credinței noastre“ — grija de o bună creștere nu se vede, de altminterlea, deloc, pentru că „mai mult iubesc maicile plimbările și conversațiile decît pe scumpii lor fii și plăcut le este a petrece vremea și a să zăbovi întru defăimări și birfeli zadarnice decît a să deprinde în lucruri căsnicești“.

Urmarea tuturor acestora : lipsa de „moral religios“ și „politicesc“, atrofia multor sentimente, întunecarea vieții, înrăirea, egoismul. Numai alte deprinderi, numai altă educație, numai luminarea sufletelor prin tot ce este moral ar putea schimba societatea noastră, i-ar da acel simț înalt al datoriilor reciproce care „leagă împreună pre cel slab cu cel tare, pre bogatul cu săracul, pre orășan cu țăranul și pre împăratul cu păstorul“.

Dar pentru ca sufletele să se schimbe nu trebuie numai pilde de moralitate, ci și învățătură, răspîndirea de cunoștințe pentru hrana minții. Și învățătura însă a rămas în urmă la noi, nu o cîntăm cum se cuvine :

„Compatrioții noștri mai bucușori dau o sută de lei pe un mod nou să fie modist, decît zece lei p-o carte să fie înțelept ; nu este la noi beția învățăturei...“

Sîntem goli de toată învățătura care face pre om să se cunoască pre sine.“

De aceea la noi cei învățați sînt nebăgați în samă, „sînt oameni mari numai bogații și cei cu stare, iar cei ce știu ceva ș-au talanturi, neavînd acestea, nu sînt oameni mari” și „atai mult să cunoaște un pîrcălab bogat... decît un bărbat ce ar scrie”.

Ca să nu mai rămînem în întunec se cade să cultivăm „neprețuitele științe ale filosofii” și mai ales poezia, pentru că prin ea și alte neamuri „au luat început în învățăturile lor, și poezii sînt cei mai vestiți și lăudați de veacuri pentru jenă și talantul lor”. Vom fi un neam luat în samă numai cînd se vor găsi mai mulți și printre noi care să slăvească ce înaltă suflătele, ce le face să înțeleagă puterea care veșnicește gîndurile și faptele:

„Legătură a nemuririi!... arată-ne noao Eliconul și Olimbul, ca împreună cu Muzele să instrunăm lira lui Apolon și, cîntînd c-o armonioasă și dulce melodie cîntarea cunoștințelor, să ne arate ele în urmă și celorlalte nații, în scurt să ne facă frați lor și prieteni Omirilor, Ovidilor, Metestazilor și Rasinilor. Destul am dormit, vremea este să ne deșteptăm, să ne grăbim a intra în templu lor ca să nu mai rămînem afară, umblînd într-un întunec.”

Plecînd de la critica moravurilor noastre, Mumuleanu ajungea astfel la literatură, dar în legătură cu ea nu se putea să nu se gîndească la ce preocupa și pe alții, anume buna îndrumare ce trebuia dată limbii noastre pentru a o îmbogăți și moderniza, așa ca să nu rămînem nici aici în urma altora. Luînd pildă de la francezi, dînsul spunea că pentru „cultivirea” limbii noastre nu trebuie să ne arătăm prea timizi în împrumutarea de forme nouă pentru motivul că i s-ar schimba înfățișarea și ar ajunge greu de înțeles unora. Orice limbă cultă cuprinde forme, expresii care nu pot fi pricepute de oricine și cei care se servesc de ea, scriitorii, nu trebuie să țină samă dacă cineva mai puțin cult nu-i va înțelege totdeauna, deoarece ei nu scriu „pentru lumînărari și pentru croitori neînvățați”. Pentru ca limba noastră să nu fie prea înapoiată, să poată rivaliza cu alte limbi culte, în special cu franceza, mijlocul cel mai bun e să recurgem la împrumuturi din latinește:

„Nimic să nu ne proprească sărăcia limbii noastre, căci mîncă ei latina este izvorul de unde s-adapă toate limbile Europii și orice idei și ziceri ne-ar lipsi nici să ne rușinăm a lua, nici să ne sfîim zicînd că nu e rumânească, că vremea le va face cunoscute deobște în neam, precum s-au făcut multe grecești și slavonești”.

Cu atît mai mult noi sîntem îndreptățiți să ne ajutăm astfel cu cît alții care nu sînt de neam latin s-au gîndit să-și îmbogățească limba, astfel, de pildă, rușii „carii au pă slavoana foarte bogată și încă au luat o mulțime de ziceri din limba latinească”.

Sustinînd asemenea păreri, Mumuleanu nu înțelegea totuși că limba noastră trebuie mult schimbată, latinizată în totul; deși era influențat de cărturarii ardeleni — îi amintește în prefață și se vede că-i cetise cu pasiune — cu toate acestea nu i-a urmat în exagerările lor. S-a arătat tot așa de cumpătat ca și Conachi în ce privește prefacerea limbii noastre, cum se poate vedea din ce spune în altă parte pentru a preciza ideile lui asupra împrumuturilor din latinește, cum și asupra caracterului limbii noastre așa cum trebuie păstrat:

„Să luăm numai acelea care ne vor fi lipsă de la greci și de la latini, iar cele slovenești vorbe și ziceri cîte sînt dulci la auzul nostru și cîte sînt prea deobște în norod să le întrebuițăm, iar cîte sînt aspre de fărîmă limba și dinții noștri să le lăsăm”.

Acestea sînt ideile pe care Mumuleanu a ținut să le arate în prefața *Caracterurilor*, cu cuprinderi largi ale vieții culturale de la noi și cu convingerea că nu puteau fi neluate în samă, pentru că plecau din gîndul de a vedea pe români ridicați în rîndurile celor care au conștiință de puterea și mărirea lor. „Toate neamurile au națională mîndrie”, spunea Mumuleanu către sfîrșitul prefaței lui și asemenea cuvinte au în ele destul ca să-l socotească printre cei al căror suflet a vibrat pentru înălțarea românismului. Dacă a dat prea puțin literaturii, dacă a rămas departe de adevărații poeți, ce a scris în acele pagini ale *Caracterurilor* îi dau dreptul la o amintire cu cîteva laude, mai ales cînd numele său e de obicei ignorat, în umbrirea pe care au lăsat-o asupra lui unele versuri nenorocite.

A. PANN

Alături de aceia care căutau să dea poeziei noastre înfățișare mai literară și să derive spre ea ce găseau la scriitorii, mai bine ori mai rău aleși, din alte țări, după 1820 întîlnim pe un poet care urmează altă cale scriind ajutat nu atîta de cultură, cît de temperamentul său și adresîndu-se celor mai puțin exigenți, celor care puteau să se mulțumească cu o literatură ușor desfătătoare sau de bune intenții practice, de elementare moralizări. Acest poet ne aduce întrucîtva aminte de Vasile Aaron și Ion Barac, pentru că și el a stăruit să scrie pe înțelesul tuturor și a fost iarăși foarte popular, dar se deosebește totuși mult de cei doi stihiuitori ardeleni prin felul vioi și atrăgător în care a scris, prin mai buna înțelegere a sufletului celor de jos și, cu deosebire, prin atmosfera în care ne duce, caracteristica unei părți din lumea de

la noi, cea de la marginea orașelor, plebea mahalalelor, cu moravurile ei speciale, de mult orientalism.

Cel care a adus această notă în literatura noastră era un pribeag venit de peste graniță și era numai pe jumătate român. Fiul unui căldărar, de origine român, și al unei grecoice (Tomaida), Anton Pann s-a născut la Slivden, în Bulgaria, la 1794. Multă învățătură nu putu căpăta în mediul în care și-a petrecut copilăria, învăță atîta carte cît să poată ceti, și cum avea aplecare spre „muzichie” căută să ajungă un bun cîntăreț de biserică, ceea ce avea să-i fie de folos mai tîrziu în viața lui zînturată. După moartea tatălui său, în timpul războiului ruso-turc din 1806, împreună cu mama și doi frați ai lui părăsi Bulgaria pentru a trece în Basarabia. Acolo, la Chișinău, talentul de cîntăreț îl ajută să-și cîștige existența, fiind primit printre coriștii unei biserici. La 1812, pentru a nu fi înrolat în armata rusească ce avea să lupte împotriva lui Napoleon, plecă din Basarabia pentru ca să vie la București, unde îl găsim, rînd pe rînd, ca paraclisier la biserica de la Olari, cîntăreț, „devteriu”, la sfinți și dînd ajutor lui Petru Efesiul, unul din grecii pricepuți în muzica eclesiastică ce deschisese o tipografie pentru cărțile de psaltichie. Reputația pe care și-o făcuse ca bun cunoscător al muzicii bisericești îi dădu mai tîrziu, în 1827, un loc de profesor la seminarul de la Rîmnicul-Vîlcei. Stătu însă numai un an acolo pentru că într-o zi, vrăjit de ochii unei nepoate a stareței de la Mănăstirea Dintr-un lemn, fugi cu ea la Brașov unde tot meseria de cîntăreț avea să-l ajute la nevoie, căci intră ca psalt la biserica Sf. Nicolae. Cum începuse să se vorbească în ce împrejurări plecase de la Rîmnic, trebui să părăsească și Brașovul pentru ca să se întoarcă la București, unde fu numit „profesor de muzică al școalei naționale”. Mai tîrziu, la 1843, folosindu-se de practica pe care o căpătase pe lîngă Petru Efesiul și pentru a-și înlesni tipărirea scrierilor, înființă o tipografie. Uitînd zvăpăierile tinereței, lăsînd petrecerile cu tovarăși veseli, fiind acum un om cu rostul lui, restul vieții pînă la moarte (2 noiembrie 1854) l-a petrecut desfășurînd multă activitate, tipărind mereu poezii, cărți de cîntări bisericești, calendare ș.a.

Cum prețuia singur ce scrisese o spunea Anton Pann în prefața la *Fabule și istorioare*, 1841, unde vorbea și de silința pe care și-o dăduse ca să se cultive așa cum îl ajutase împrejurările :

„...n-am învățat nici o limbă din cele poleite. În anii cruzimei mele, de ar fi fost școli ca acum și de învățam vrea limbă

din cele lăudate, nu era să mă joc cu astfel de lucruri mici, ci era să traduc osebite cărți care să mă folosească și pe mine și pe alții. Eu mă mulțumesc că am putut face și atîta în ceasurile mele cele vacante, decît să le petrec nimica făcînd. De veți găsi vreun cusur în stil, nu aveți drept să mă osîndiți, fiindcă m-am desvinovățit, spuindu-vă că eu altele n-am învățat decît din mica copilăria mea mi-am bătut capul ca să ajung desăvîrșit în meșteșugul muzicii bisericești, în care am și izbutit... După ce am isprăvit cărțile de mai sus numite... m-am apucat a aduna și a face cîte o carte din cele politicești, încet-încet, învățîndu-mă singur... Într-aceste cărți, domnilor, puteți găsi destule cusururi, căci, după cum am zis, dascal mi-am fost singur, pentru care nu mă sfiesc de dumneavoastră cari cunoașteți și știți poezie ce va să zică, știînd că cei înțelepți niciodată nu defaimă, ci mă tem de aceia ce măsoară rîndurile cu compasul sau cu bețișorul și zic că un rînd este mai lung decît altul... Cu toate acestea eu tot nu mă opresc a tipări și a nu le da în critică și altele, pentru că m-am obișnuit a nu ședea fără lucru, ci scriînd cîte ceva mi să pare că-mi petrec vremea foarte dulce.”

Cuvinte ale unui scriitor puțin pretențios, și din ele aflăm că Anton Pann ținea mai mult la tipărirea lui bisericești decît la ceea ce-i zicea literatură „politicească”. Totuși aceasta îl făcuse popular și vom vedea îndată ce aducea ca ea să fie bine primită de mulți cetitori. Nu vom aminti toate scrierile pe care le-a publicat dînsul, pentru că ele pot fi urmărite în bibliografia pe care a dat-o G. Dem. Teodorescu (*Operele lui Anton Pann*, București, 1891 ; o altă broșură a aceluiași, apărută la 1893, cuprinde biografia scriitorului nostru). Vom da numai pe cele cunoscute și din care se poate vedea cu ce fel de poezie se îndeletnicea Anton Pann — acestea se înșiră astfel după anul apariției (unele din ele au fost mereu retipărite) : *Cîntări de stea*, 1822 ; *Versuri muzicești ce se cîntă la nașterea Mîntuitorului nostru Is. Hr.*, 1830 (cu un adaus de „cîntece politicești morale”) ; *Poezii deosebite sau cîntece de lume*, 1831 (unele „culese de alții”, iar altele „originale”) ; *Îndreptătorul bețivilor*, 1832 ; *Hristoitie au școala moralului, care învață toate obiceiurile și năravurile cele bune*, 1834 ; *Noul Erotocrit*, Sibiu, 1837, după traducerea din grecește a lui Dionisie Fotino, în colaborarea cu Tudorache Iliad (sînt adause și cîteva „cînturi” scrise de el și de alții) ; *Fabule și istorioare*, 1839, 1841 ; *Poezii populare*, 1846 ; *Memoria focului mare în București din zioa de Paști, anul 1847* ; *Proverburile sau Povestea vorbeii*, 1847 (o ediție amplificată în 1851—1853) ; *Pocăința omului dezmerdat sau vorbire între suflet și trup*, 1849 ; *Înțeleptul Arbir*, 1850 ;

Spitalul amorului, 1850—1852 ; *Cîntătorul beției*, 1851 ; *O șezătoare la țară sau Povestea lui Moș Albu*, 1851—1852 ; *Triumful beției*, 1852 ; *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge*, 1853 ; multe versuri a publicat Anton Pann și prin diferite calendare (v. mai ales cel apărut la 1854).

Chiar numai din titluri și din lămuririle date după ele se poate vedea cum alcătuia Anton Pann scrierile lui și ce împes-trițate sînt — un amestec de tot ce prinsese dintr-o parte ori dintr-alta sau îi trecuse prin minte și-l ispîtea să fie pus în ver-suri. Cum a petrecut copilăria în mediu strein, de acolo a adus unele reminiscențe pe care mai tîrziu s-a gîndit să le redea româ-nește : cîteva povestiri pe care le-a tipărit și chiar cîteva poezii sînt ecouri din literatura populară bulgărească, turcească, gre-cească, din acel folklor balcanic care-i era bine cunoscut și care i se părea că poate fi oferit celor de la noi ca o cetire „de petre-cere“. Pe lîngă acest exotism naiv, rudimentar, întîlnim nota ro-mânească în care dînsul a îmbinat ce era popular, și țărănesc și orășenesc. Vieța și literatura populară îl atrăgeau prin ceea ce se potrivea cu suflul lui și Anton Pann e printre cei dîntîi care au cîntat la noi binefacerile traiului simplu, patriarhal, nu însă în versuri care ar arăta că simțise toată poezia rusticității, cum se poate vedea din ce spunea în *Poezii populare* cînd înfă-țișa astfel vieța țărănească în contrast cu cea orășenească :

Ferice și iar ferice
O mie de ani pociu zice
De viața țărănească...
Deși-i ziceam mojițească...
El într-adevăr trăiește,
Că orcum se mulțumește.

...noi orășeni născuții
Și civilizați crescuții,
Ce mîncăm nu ne hrănește...
Fel de patimi ne-mpresoară
Și mii de griji ne omoară.

În călătorii la țară, dar mai ales în atingerile cu cei de jos de la oraș, printre care și-a petrecut vieța, dînsul a avut prilej să cunoască obiceiurile celor din popor, vorbirea lor, să-i audă povestind ori cîntînd între ei, pentru ca pe urmă să pună în vreo cîrtică ce auzise de la unii și alții. Mai rar a mers mai departe, pentru că, după propria-i mărturisire, cultura lui literară nu-i în-găduia așa ceva : vreo carte care-i căzuse în mîna, și nu din cele de samă, numai întîmplător a fost „poezită în versuri“ de el.

Îndreptîndu-se spre literatura populară, Anton Pann nu a înțeles totuși să ne-o împărtășească neschimbată ; nu-i putea trece prin minte așa ceva, pe vremea lui — în cazul acesta ar fi fost un bun folklorist și cel dîntîi la noi. Pentru el un cîntec popular era numai prilej de a da altora ceva plăcut la cetire cu schimbări, adausuri ale lui care i se păreau bine găsite, înfloriri de bun-gust, dar pe care noi le judecăm altfel. Cum proceda el ne arată bine ce a dat în fruntea *Poeziilor deosebite* ; acolo găsim cîteva poezii populare, *Jianu, Tunsul* ș.a., dar nici una nu e redată în autenti-citatea inspirației populare — dovadă versurile cu care se încheie a doua baladă :

Multe rele a făcut,
Dar în timp lung n-a ținut,
Dumnezeu nu l-a răbdat,
Curînd în cursă l-a dat,
Cu moarte l-a pedepsit,
Viața rău s-a sfîrșit.

Despre felul cum Anton Pann adăuga de la el ne dau și mai mult o pildă aceste două strofe strecurate în cîntecul foarte răs-pîndit altădată, *Mugur, mugur, mugurel* :

Păsărelele în crîng
Să-ți cînte-mprejur se string,
Fluturașii frumusei
Volteaz-asupra-ți și ei,
Și Amorul cu aereșor
Te ocolește în zbor
Ș-unde vede tinerei
Aruncă săgeți în ei.

Ciudată apariție a lui Amor printre fluturi care „voltează“, cînd la început „mugur, mugurel“ răsuna ca un început de doină. Și ce să mai zicem de acest dialog între un flăcău și o fată de la țară care vorbeau ca și cînd ar fi cetit versurile care delectau pe sentimentalii saloanelor ?

— Am auzit, puică, bine
Că m-ai fi uitat pe mine
Și dai altuia guriță
Seara cînd ieși la porțiță...

Păcat de așca iubire,
C-a fost în desprețuire !

Surda Ț-a fost jurământul,
Că nu Ț-ai ținut cuvântul.

-- Te rog, neică, neiculiță,
Vin' diseară la portiță...
Că mă jur pe al tău nume :
N-am iubit pe altu-n lume.

Dar pentru Anton Pann toate mergeau bine la un loc, și ce avea naivitatea inspirației populare și floricelele artificiale pe care le găsisese la unul ori altul dintre Văcărești sau la Conachi.

Alteori, procedînd invers, intercalînd versuri populare printre cele alcătuite de el, ajungea la aceleași împărecheri false, la aceeași poezie hibridă :

Tirană streinătate,
Mult ai fost fără dreptate...
Că din tinerețe crude
Pierdui părinți, pierdui rude...
Călcăi din piatră în piatră,
Nu făcui din streini tată,
Și călcăi din urmă-n urmă,
Nu făcui din streini mumă...
Ah, nădejde cu dulceață,
Tu-mi mai insuflă viață,
Mă mîngii gîndind la tine,
Dar ești departe de mine.

Frumoasele versuri dintr-o cunoscută doină a înstreinării sînt înecate aici în expresii de poezie cărturărească așa cum se pricepea s-o scrie Anton Pann.

Din multe poezii de la țară pe care se vede că le cunoștea, nici una nu a rămas nealterată de el ; dealtfel, termenul de „popular“ îl înțelegea altfel decît noi, cei de azi ; numia așa orice scria dînsul pentru a fi cetit de mulțime (chiar culegerea din 1846, *Poezii populare*, nu cuprinde cîntece de la țară, cum s-ar părea după titlu, ci compuneri proprii ale lui). Pentru Anton Pann elementul popular era numai un ingredient literar la care recurgea după bunul lui plac, împrăștiindu-l printre stihurile lui și fără să se întrebe dacă era bine pus acolo (v. și *Apendicele*).

Dar pe lîngă doine, strigături și chiar cîte o baladă pe care le luase din popor ca să le treacă în repertoriul său, Anton Pann a folosit pentru culegerile lui și cîntecele „orășene“, adică pe acelea care erau tot populare în felul lor, dar aveau nota specială

pe care o cunoaștem și azi din cum se cîntă prin mahalale. Pe acestea nu-i fusese greu să le cunoască de la lăutari, și de la ei a cules multe, foarte multe, cum, dealtfel, tot de la ei putem presupune că auzise, prefăcute firește, înainte de a fi prefăcute de el, cîteva din cîntecele de la țară. Poezii de acestea „orășene“ a publicat Anton Pann în diferitele broșuri pe care le-a tipărit pînă pe la 1850, dar pe urmă s-a gîndit să le strîngă la un loc, adăugînd și altele, pentru ca să le pună la îndemîna cetitorilor într-o singură culegere. Acestei culegeri i-a dat numele de *Spitalul amorului* și în prefața ei lămuria astfel titlul pe care-l alesese : „Socotesc că nu fără de cuviință am intitulat această ediție *Spitalul amorului*, căci în coprinderea-i nu veți vedea decît plîngeri de inimi rănite, suspinuri de piepturi săgetate, tînguii de dureri cumplite, oftări și tot felul de vaitări din pricina Amоруlui : întocmai ca într-un spital în care se află mulțime de ostași loviți în bătaie și răniți de tot felul de arme, carii își arăt ranele și își spun durerile, cerînd ajutorul doftorilor“. Fără să cuprindă numai poezii de dragoste, *Spitalul amorului* e mai mult un fel de bazar poetic în care vedem înșirîndu-se cîntece lăutărești, „romante“ cum le dau și astăzi culegerile „Dorului“ — cărticelele lui Anton Pann au fost doară premergătoare ale acestuia — doine ori hore de la țară, așa cum am văzut că obișnuia dînsul să le redea, pe urmă și poezii ale Văcăreștilor (mai ales Alecu Văcărescu pentru care avea o deosebită predilecție), ale lui Mumuleanu și altora, dintre care unele, deși netipărite, ajunseser să fie cunoscute de Anton Pann, ca și de alții, din răspîndirea pe care o căpătase, la care știm că aveau partea lor mai ales lăutarii. Cele mai disparate versuri stau astfel alături în această colecție din care Anton Pann a voit să facă un fel de antologie potrivită cu gustul celor cărora se adresa : lîngă *O, iubita mea cea dulce*, *Bată-l Dumnezeu d-amor*, *Adio, n-am cuvinte*, *Copiliță fragă*, *Frumoasă bobocică*, vin să se înșire *Codre, codre înfrunzit*, *Oltule*, *Oltețule*, *Vine cucul de trei zile* și curiozități de poezie modernizată, cum se înțelegea atunci, *Veghez ca filomela*, *O, ce anelesc consert* ș.a. Din toate fiecare putea alege ce-i plăcea și în felul acesta unii și alții ajungeau să fie mulțumiți cu poezia care li se da.

Dar în *Spitalul amorului* Anton Pann a pus și versuri de ale lui, cîteva numai pentru că altele sînt risipite prin celelalte culegeri, și să vedem acum ce aduce el cînd vine să-și zică „original“, după ce l-am cunoscut ca popularizator al cîntecelor altora.

La ceva deosebit nu ne putem aștepta. Cînd din poezia populară nici discernămîntul lui, nici spiritul vremii nu-l ajutau să știe ce să aleagă, ce i-ar fi arătat frumusețile ei, cînd schimo-

nosirile lăutărești erau pentru el pilde bune de urmat, când literatura poetică, atîta cîtă ajunsesem să o avem, îl încînta mai mult cu improvizațiile ei ușoare și de erotism atingînd vulgaritatea, numai poezii înalte nu putea să ne dea Anton Pann. În tinerețe a scris și el versuri de „amor” cu acrostihuri, după obiceiul de atunci, și cu dulcegării sentimentale pentru care era în măsură să dea ceva mai mult decît alții, chiar melodiile, „modurile”, pentru că doar era meșter în muzică. A cîntat deci și el, suspinînd :

Ah, o păsărică
Mult odihna-mi strică,
Tot pîcîni îmi face,
Nu mă lasă-n pace.

Din acrostih aflăm cine era „păsărica” : îi zicea Anica, nepoata stăreței care l-a făcut să lase „dascălia” de la Rîmnicul-Vîlcei și care altădată, de departe, în peregrinațiunile lui amoroase, îl făcea să cînte invocînd luna :

Lună! luminătoare
Și stele strălucitoare,
Luminați mai cu tărie
Scumpa mea călătorie ;

Dați lumină înfocată
Prin cărarea-ntunecată,
Să văz drumul d-a mă duce
La iubita mea cea dulce.

Și cînd, fugind de la Rîmnicul-Vîlcei, a pribegit prin munți cu tovarăsa lui de patimă, peripecțiile acestei pribegii s-a părut că nu puteau rămînea nepuse în stihuri și a început să fredoneze atunci pe cărările pe unde rătăcea :

Munților, fiți mărturii
Că prin voi călătorii,
Cu sufletul plin de dor
Și inima de dogor.

Să mai amintim cum uneori vorbea și de „dogorul” altora ? Pentru cum înțelegea el poezia nu e poate de prisos — să-l ascultăm deci :

Primăvara cum s-arată...
Multe inimiori rănește...

Unii plec la rîu pă vale,
De să răcoresc în cale ;
Alții ies la Olt, să plimbă,
Vintu-i bate, doru-și schimbă ;

Unii la înătești afară
Își potolesc a lor pară
Și de văd că nu le trece
Beau și cîte-o apă rece.

Cronică de provincie rimată, un fel de literatură care după Anton Pann avea să reapară prin ziare cu coloane distractive pentru anumiți cetitori.

Ca scriitor popular, Anton Pann a lăsat însă și altceva, de care se poate ținea mai mult samă. Ascultînd glasul celor de jos, dînsul a adunat pe lîngă cîntece și acele crîmpeie de filozofie populară care, în cîteva cuvinte, exprimă experiențe ale vieții, judecăți asupra oamenilor și cuprind în ele sfaturi, învățături morale. De acestea s-a folosit ca să scrie *Povestea vorbei* în spirit vioi, atrăgător și cu multe expresii caracteristice vorbirei populare. Plecînd de la cîte un proverb, Anton Pann s-a gîndit că poate fi luat ca motiv de parafrazări, de dezvoltări, și aducîndu-și aminte de ce auzise de la alții, punînd singur ceva ce se potrivea cu înțelesul cutărui proverb, a ajuns să dea temelor populare o notă nouă, să prefacă într-o înșirare de „poveste” cugetările izvorîte din înțelepciunea poporului.

Alături de *Povestea vorbei* trebuie pusă *O șezătoare la țară*, deși se deosebesc întrucîtva. Și aici găsim, ici și colo, pilduri de proverbe, povestiri din care să reiasă vreo învățătură, dar tonul general e altul, narațiunea e prezentată așa ca să fie înainte de toate distractivă și în ea sînt împletite multe glume și situații comice. Pe scurt, cuprinsul *Șezătorei la țară* — care avea să fie continuat, dar sfîrșitul a rămas netipărit — e acesta. Un țaran, Moș Albu, pleacă din București și, trecînd pe la Colentina, rătăcește pe cîmp, pentru că o ceață deasă îi ascunde drumul. Umblînd așa noaptea, i se întîmplă să cadă într-o groapă unde stătu pînă în zorii zilei, cînd, strigînd să-i vie cineva în ajutor, se îndreptară într-acolo niște copii care, văzîndu-l plin de noroi, își închipuiau că e Dracul și alergară în sat să spună ce au văzut. Oamenii din sat porniră încotro se găsea Moș Albu și, înțelegînd întîmplarea, după povestirea lui, îl ajutară să-și urmeze drumul. Mergînd mai departe, Moș Albu ajunse într-alt sat, unde petrecu noaptea, bine găzduit. A doua zi pornind iar la drum, cam pe două cărări, și

fiind arșiță mare nu putu face mulți pași înainte și căzu grămadă. Trecînd pe acolo un țaran, îl luă cu el în car și-l duse la dînsul acasă. Acolo căzu în mijlocul unei șezători, prilej pentru el să asculte ce spunea unul ori altul și motiv pentru povestitor să ne înfățișeze viața de la țară într-o asemenea împrejurare. Urmează astfel descrierea șezătoarei unde flăcăi și fete spun basme, glume, talmăcesc ghicitori și vreun țaran bătrîn, de-alde Moș Neagu, istorisește vreo snoavă. Cum la șezătoare se întîmplase să vie și arendașul moșiei boierești, grecul Kir Iani, iată-l și pe el amestecîndu-se în vorbă. Aparițiunea lui o înțelegem — e personajul comic pe care-l vom întîlni și mai tîrziu, în teatrul lui Alecsandri, pentru că nu era greu de găsit și aducerea lui în scenă putea ușor provoca rîsul. Efectul comic era asigurat cînd Kir Iani începea să vorbească așa, în româneasca lui stricată :

„chind am fost la Bucuresti
Am ținut io un han mare la straza la Tîrchilesti.
Avem la el una ericima, una iar cu bacalii,
Și una bragagirie, ostoson trii pravalii...
Atunțe io paralute am chistigat chitevas,
Am luvat mosia asta si am făcut arendas.

Cei pentru care era scrisă *Șezătoarea* s-ar fi putut să nu facă haz de vorbele stîlcite ale grecoteiului? Și tot așa cînd li se povestea vreo snoavă cum e aceea cu negustorul care întîlnind pe un nerod stau de vorbă astfel :

„De unde vii, măi creștine?“ El : „Ia din sat de la noi.“
Îl întrebă negustorul : „Din care sat de la voi?“
El începu să-i arate cu mîna către un deal :
— Iacă d-acolo, zicîndu-i, tocma pe supt acel mal.
— Bine, negustorul zise, dar ce sat este nu știu.
— Satul nostru, el răspunse, și eu de acolo viu.
— Nu așa, mă ! iar îi zise, ci te-ntreb că acel sat
Pe a cui moșie este și cum este botezat ?
— Moșiile, el răspunse, nu știi că sînt boierești ?
E a coconului nostru ce șade la București,
Iar satu-l botează popa ca și pe la alte părți
Cu apă-ntr-o căldărușă cum îi scrie lui în cărți...
— Da cine este mai mare decît toți la voi în sat ?
— Nea Chițu este, el zise, că e mai mare decît toți,
E atît lung cît la umăr s-ajungi cu mîna nu poți...
— Nu zic așa, măi creștine !... Of ! mi-e silă să-l ascult...
Ci de cine aveți frică voi aci în sat mai mult ?

— Aoleu ! de taurul popii frică groază ce-avem,
Cînd vine de la pășune fugim de el cît putem.

În povestirea lui, Anton Pann a introdus, schimbîndu-le, cum obișnuia, și doine, balade (cum este aceea a lui *Ghiță Cătănuță*) și strigături ; pentru circumstanță a compus chiar el cîte ceva, în care a reușit să redea mai bine spiritul popular, ceea ce a făcut ca asemenea cîntece să fie socotite ca adevărat din popor, cum i s-a întîmplat lui Alecsandri cînd în seria *Horelor* din colecția lui a reprodus cîteva versuri (v. nr.-ele 31, 32) care se vede că sînt luate de la Anton Pann.

Oricît de artificială ar fi uneori și *O șezătoare la țară*, pentru că multe din scene sînt cam silit legate între ele și Moș Albu vorbește adeseori ca la oraș, cărturărește chiar, totuși alcătuirea aceasta a lui Anton Pann are meritul de a fi desprinsă din viața poporului nostru, dîndu-ne cîteva icoane de la țară cu tot pitorescul lor. Și găsim în ea, mai ales, ceva din voioșia, humorul și spiritul mușcător al poporului, pe care Anton Pann se vede că le înțelesese, și le însușise într-o oarecare măsură, izbutind să le redea destul de bine cînd i se întîmpla să-și stăpînească pornirea spre ciudățenii de rău-gust, spre trivializare chiar.

„Duhul“ nu-i lipsia, incontestabil, acestui scriitor original în felul lui, cum arată și epigrame ca acestea, pe care le-a tipărit la sfîrșitul *Triumfului beției* — una vorbind despre cineva dat patimei băuturii :

Cît a trăit niciodată apă n-a cerut să bea ;
Cînd vrea vreun rîu să treacă ochii pe pod închidea

și alta :

Aici zace nevasta mea, din bună norocire,
Zace atît pentru a mea, cît ș-a ei liniștire.

I-a lipsit însă cultura, cum, dealtfel, am văzut că singur o recunoștea, așa că mărturisirea lui proprie ne face să-l judecăm după modestia pe care o arăta.

Fire cu expansivități de rudimentar, cu imaginație care nu se ridica prea sus, Anton Pann nu putea da decît ce am văzut și a scris mai mult glumind, pentru ca să înveselească pe alții, să-i facă să petreacă cîteva ceasuri plăcute, așa cum le căuta și pentru el și cum a ținut singur să o spună odată în aceste versuri care dau toată „filozofia“ vieții lui :

Nu voi mărire, nici bogăție,
Nu voi mărire, nici avuție ;

Nu voi simțire, nu voiesc minte,
Nici isteciuine, cît bob de linte,
C-aceste toate cin' le voiește,
Cît le-nmulțește, să amărește.
Eu voiesc pace și liniștire.
Viață bună, dulce iubire,
Voi cîntecele desfătătoare,
Jocuri și glume mîngiitoare.

Cum a trăit așa a scris, și popularitatea pe care a avut-o se potrivește cu „cîntecelele“ lui „desfătătoare“.

CEL DINTÎI POET MODERN

VASILE CÎRLOVA

Căutîndu-și drumul și oprindu-se, pentru mai multă vreme ori numai în treacăt, pe unde i se arăta vreo licărire care să-i spună că nu făcuse cutreierări zadarnice, poezia noastră, după multe dibuiri și multe poticniri, avea în sfîrșit să ajungă unde zarea i se lumina ca să-i dea încrederea înaintărilor repezi.

Timp de aproape o jumătate de veac răsunete felurite venise să se întîlnească în ea, unele din ce era al nostru, altele, cele mai multe, din moștenirea literară a altor țări, și pe la 1820 prelungiri ale marilor prefaceri aduse de romantism ajunsese pînă la ea, dar numai sub forme cu totul vagi, fără să o pătrundă mai adînc. În preajma anului 1830, pe care trebuie să-l socotim ca începutul unei nouă epoci în literatura noastră, după cum am văzut că a fost anul 1780, poezia română se smulge din convenționalismul unei tradiții care, deși însemna numai un început, apăsă totuși asupra ei. Și ca substrat sufletesc, și ca forme de exprimare, ea se arată atunci străbătută de alt spirit, modernizată, și acela care a înălțat-o astfel, vestind șirul poezilor unei glorioase generații a literaturii noastre, e Vasile Cîrlova.

Ceva de mister învăluie figura acestui poet. A trecut ca o umbră printre noi, fără ca privirile mai multora să se fi oprit asupra lui cît a trăit și fără ca din mărturii ale timpului să putem ști mai bine cum a fost viața lui. O scurtă notiță publicată de Heliade Rădulescu în *Curierul românesc*, 1831, 11 octobrie, e tot ce ne vine în ajutor ca să schițăm biografia lui. De acolo aflăm că s-a născut la 1809, în Tîrgoviște, se pare — după Odo-bescu, *Scrieri*, I, 238, locul nașterii ar fi Bucureștii — și cu toate

că nu cunoaștem împrejurările în care s-a format sufletul lui, putem presupune că mai mult singur s-a cultivat, cetind cu pasiune pe romanticii francezi, dintre care se vede că mai ales Lamartine l-a influențat, l-a fermecat și pe el. La vârsta de 22 ani intră în rândurile oștii naționale, unde simțea că va putea găsi mulțumiri și îndemnuri potrivite cu entuziasmul lui de tânăr încrezător în destinele țării. Curînd însă o boală avea să-l răpună și muri la 1831.

De numele lui Cîrlova sînt legate foarte puține poezii, ca o dovadă că faima unui poet nu o hotărăște numărul versurilor pe care le-a scris, ci sufletul pe care l-a pus în ele. La 1830 *Curierul românesc* (în nr.-ul din 20 mart) publica primele lui versuri, *Ruinurile Tîrgoviștei*; tot în foaia lui Heliade (nr.-ele din 8 mai, 29 iunie 1830; 4 sept., 11 oct. 1839) apărură pe urmă: *Păstorul întristat*, *Inserarea*, *Rugăciunea* și *Marșul*. Cinci poezii deci (scrisese însă mai multe; asupra lor și traducerilor *Hero* și *Leandru*, *Zaira*, v. *Curierul rum.*, 1831, 11 oct.; *Albina rom.*, 1831, 25 oct.) — cîteva flori numai răsărite din sufletul lui, dar împletite la un loc ele i-au putut da cununa de poet.

O notă comună, o unitate de inspirație leagă aceste poezii, cu toate deosebirile pe care le vedem în trecerile de la una la alta. Ele sînt mai mult plutiri în vis, vorbesc din depărtări de contemplație și au ceva de neliniște, de suferință. La porniri din fire spre această desprindere de lumea celor mulți nu puțin adăugase romantismul, poezia lamartiniană, și se poate zice despre Cîrlova că este cel dintîi poet al nostru la care vedem limpede exprimată nepotrivirea sufletului său cu al altora, fatalitatea celor prea simțitori de a nu fi înțeleși și de a se resigna în izolarea lor. La moartea lui, închinîndu-i o elegie, imitată după Lamartine, Heliade Rădulescu a ținut să reliefeze această latură a temperamentului tînărului poet, ceea ce i-a dat prilej să vorbească despre soarta tuturor celor binecuvîntați de Muze, spunînd că:

Poetul aci este strein și călător

cuvinte care anunță și la noi romantismul atîtor poeți nemulțumiți, răzvrătiți chiar, în atitudini ale individualismului luptînd cu prozaismul, incolorul sufletesc al altora.

Fugind de atingeri care ar fi putut turbura visurile lui, poetul cu asemenea predispoziții nu se putea să nu cînte farmecul clipelor petrecute departe de zgomotul vieții, de frămîntările care i se

păreau sterpe. Ca un imn închinat singurătății se desprinde astfel dintre poeziile lui *Inserarea*, cu descrieri de peisaje:

...cînd abia se vede a soarelui lumină
În virful unui munte, pe fruntea unui nor,

cu largi cuprinderi ale privirilor peste „o dumbravă deasă“ ori peste o cîmpie

Pe care ostenește vederea alergînd

și cu destăinuiri de extaziat în fața atîtor priveliști care-i aduc șoapte tainice și-i înalță gîndurile, ori îi dau mîngîieri „pe acea plăcută vreme“ de amurg pe care nimeni mai înainte la noi nu-l cîntase cu poezia lui de mister și de avînturi contemplative... Pe unde poetul rătăcește singur întristarea vine însă să-i aducă aminte că sufletul nu se poate înstreina de tot — nu e oare cineva care lipsește de lîngă el?

Ființa care poate să-l facă fericit,

și lipsind ea, toată frumusețea priveliștilor se întunecă, umbre de suferință vin să cuprindă sufletul:

...neputînd găsi-o, în vreme ce-o dorește,
În negura mîhnirei mai mult s-a rătăcit.

Iubirea apare deci și ea în cadru de tristețe la Cîrlova — nu mai e surîsul mulțumit, răsfățarea ușor exclamativă și mîndria strengărească a atîtora pe care i-am văzut punînd în versuri norocul lor în cucerirea de inimi.

Căutînd singurătatea și pentru ca să uite ce-l chinuia „în viscol de dureri“, alteori visătorul poet ajungea în pribegiile lui pe unde amintiri din depărtări mari ale trecutului se înalțau să străbată gîndurile lui. Într-o zi pașii îl duseră în fața unor „ziduri întristate“ — se opri și pietrele îi vorbiră, simțind că de ele se apropia un suflet în stare să înțeleagă tainele lor. Ascultîndu-le povestind de vremi cînd

...un soare dulce și mult mai fericit
Își revărsa lumina...

privirea lui se posomorî cînd văzu cum „negura uitărei“ le copleșise:

Ce jale vă coprinde! Cum totul v-a pierit!
Sub osîndirea soartei de tot ați înnegrit!
Din slava strămoșească nimic nu v-a rămas.
Oriunde nu se vede nici urma unui pas.

Sfințite de amintiri, aceste „ruinuri“ aveau însă măreția lor și pentru el prețuiau mai mult decât orice strălucire nouă :

Eu unul, în credință, mai mult mă mulțumesc
A voastră dărimare de gânduri să privesc
Decît zidire naltă, decît palat frumos.
Cu strălucire multă, dar fără un folos...
Voi sinteți de cuvinte și de idei izvor.

Cînd astfel cînta *Ruinurile Tîrgoviștei*, închinîndu-se dinaintea acestui mormînt „al slavei strămoșești“, Cîrlova înălța poezia la cultul pentru ceea ce înstela trecutul nostru. O evocare largă nu găsim totuși în aceste *Ruinuri*, le lipsește amploarea și vedem pe poet vorbind prea mult despre el ori pierzîndu-se în incoerențe — la sfîrșit ține să ne spună că meditațiile triste asupra soartei pe care o au „a omenirei fapte“ îl duc să „hulească viața“ și, în același timp, mulțumește bătrînelor ziduri că lîngă ele poate culege mîngîieri, pentru că pe acolo nu a trecut pasul nici unui „tiran“. Această poezie a lui Cîrlova aduce însă o adiere nouă în literatura noastră, lirismul pornit din contemplarea urmelor vredniciei stră-bune și avîntul spre cuprinderi ale sufletului românesc de-a lungul veacurilor și în fiorul de așteptare a unor zile mai bune.

Apropierea acestor zile o simția cînd în *Rugăciune*, după o invocare a puterii cerești :

Ființă naltă, lungă vedero,
Izvor puternic de mîngîiere,
Pavăză sfîntă astui pămînt,
Dă ascultare, nu-ți fie silă,
Unui glas jalnic ce cere milă,
Ce a se plînge are cuvînt...
Voiesc dreptate, cer mîntuire,
Patriii mele, jalnic pămînt...

La ea te-ntoarce de vezi cum geme

întrezăria lumina spre care alergau gândurile lui :

Adevăr este acea lumină
Vestește soartă de raze plină
Ce se gătește astui pămînt.

Cunoaștem și de la alții asemenea chemări îndreptate spre Ocerotitorul tuturor celor obidiți, dar la Cîrlova ele sînt învăluite în mai multă poezie, în mai mult misticism, și patriotic, și creștin.

La *Ruinurile Tîrgoviștei* și *Rugăciune* în poezia patriotică a lui Cîrlova vine să se alature — ca într-un triptic — acel *Marș* care începe cu cuvintele, și blînde, și de îmbărbătare :

Dragii mei copii războinici, ascultare mării dați.
Iată vreme mic și mare armele s-îmbrățișați.

Aici, firește, versurile legănătoare și melancolice au dispărut — rîmul se desfășoară viguros, cu alternări de mișcări și repezi și mai stăpînite :

Deci la arme dați năvală
Și la rînd ieșiți cu fală :
Corbul iată s-a nălțat...

Ce privire dulce mie ! Steagul filiiu în vînt.
Armele lucesc veriunde, slava iese din mormînt,
Tinerimea îndrăzneată,
Mîndră, falnică, măreață,
Ușor calcă pre pămînt.

Cîntec de slăvire a vitejiei românești, *Marșul* e înainte de toate mărturisirea unei credințe în care Cîrlova concretiza patriotismul lui. Numai prin puterea armelor credea dînsul că vom ajunge să ne impunem în rîndurile altora, să înălțăm românismul, după veacuri de suferințe și nedreptăți. Tot așa vom vedea că gîndia și Bălcescu, care nu a uitat să închine înaintașului său un imn de caldă pietate pentru cuvintele lui înflăcărate care aduseseră „o scînteie dătătoare de viață pentru viitor“.

Local unui scriitor, unui poet îndeosebi, îl hotărăște, printre altele, felul nou de a simți pe care îl aduce, viziunea care-l ajută să anticipeze asupra altora. Aceste însușiri nu i-au lipsit lui Cîrlova, cu toate că ele apar reduse, nu destul de reliefate, și cu toate că în poezia lui vedem iarăși unele reminiscențe de literatură învechită. Nu se putuse nici el emancipa de poezia veacului al XVIII-lea, de artificialitățile genului pastoral, cu sentimentalismul lui fals, de poză, îngînat în vorbe sarbede și tînjitoare — de așa ceva ne aduce aminte *Păstorul întristat*, unde după doiniri din fluier auzim suspinele ciobănașului „frumos la față“ care se gîndește la iubita lui „cu chip prea dulce“ și vorbește de „amor“ și de „natură“ ca un tînăr al saloanelor, unde dialogurile sentimentale cereau ajutor de fraze de la Florian și alți fabricanți de literatură potrivită gustului de altădată. Chiar și în felul de a se exprima, Cîrlova s-a lăsat molipsit de ticuri ale poeziei care trebuia lăsată în muzeul ei — prin versurile lui găsim furișate di-

minutive așa de dragi Văcăreștilor, ca *livejui*, *tărișor*, *multișor*, puse ca expediente ușoare pentru rimă, dar tocmai de aceea ne izbesc mai mult. Putem însă ierta asemenea alunecări în manierismul literar al timpului, pentru că ele sînt mai rare în poezia lui Cîrlova și cînd e vorba să o judecăm trebuie să ținem samă în primul rînd de nota ei de superioritate față de ce pusese alții în versurile lor. Nimeni pînă la Cîrlova nu reușise să dea poeziei noastre suflul inspirației moderne, care atunci nu putea fi decît cea romantică. Am văzut că și alții începuse să scrie sub înrîurirea romantismului, dar prea puțin își asimilase din spiritul lui și ceea ce-i împrumutase se pierdea în curentul turbure al unei literaturi de rutină. Cîrlova apare de la început ca întîiul reprezentat al romantismului bine afirmat, vestind neîntîrziata și desăvîrșita transformare a literaturii noastre. Poezia lui e expresiunea unui suflet evoluat, de o sensibilitate mai ascuțită și mai complexă — poezie străbătută de neliniști, de înfiorări și prelungindu-se într-o fremătare ce înduioșează și cheamă la vis. În unele imagini care nu mai sînt apropieri elementare, banale, ci asociațiuni care arată subtilitate și darul evocărilor sugestive, se vede iarăși superioritatea lui Cîrlova. Dar mai ales în factura versurilor, în fluiditatea cu care ele se înșiră, în desfășurarea lor sprintenă și armonioasă se arată marea deosebire între cel ce a scris *Inserare* și premergători sau chiar contemporani ai lui. De la Cîrlova poezia noastră a ajuns să capete mai multă mlădiere, mai multă muzicalitate — el i-a dat ritmul modern.

CURRENTUL LARG DE AFIRMARE A LITERATUREI NOUĂ

Ajungînd la epoca nouă — a doua — care începe în literatura noastră modernă după cea inaugurată de școala latinistă, să cuprindem într-o repede privire drumul străbătut în curs de o jumătate de veac, pentru ca să vedem cum se înfățișează, în contururile ei generale, producțiunea literară din acest timp și cît se putuse realiza ca pregătire pentru ce avea să fie dus mai departe de activitatea scriitorilor de care ne vom ocupa de aici înainte.

Prin bogăția ei, prin stăruința cu care a fost cultivată și prin înrîurirea pe care a avut-o, locul cel dintîi în perioada dintre 1780—1830 îl ocupă literatura erudită. Istoria și filologia stau în frunte, pentru că în vremea aceasta cunoașterea trecutului nostru începuse să pasioneze spiritele nu numai din curiozitatea investigațiilor duse departe, ci și pentru ca să ne dăm samă mai bine de ce eram ca popor, să întărim conștiința noastră națională — pentru aceasta mai ales fiindcă de așa ceva aveam nevoie întîi și întîi acum o sută și mai bine de ani. Dacă activitatea istorică și cea filologică au stat pe același plan, cea dintîi a avut totuși superioritatea că a înlesnit unele orientări bune, a dus la rezultate mai pozitive, deoarece se întemeia pe o tradiție, era continuarea la ceea ce dăduse bătrîinii cronicari. În filologie o asemenea tradiție lipsia și din cauza aceasta ea a rătăcit mai mult, cum a fost mai săracă în contribuțiile ei, cu toate că și ei îi datorim triumful unei mari idei : afirmarea latinității noastre.

În literatura de imaginație proza nu ne oferă nimic ce ar putea fi luat în samă : timp de atîtea decenii nu găsim nici o operă care să se impună prin oarecare originalitate. Scrisul româ-

nesc nu era încă destul de evoluat pentru ca să ne dea ceva pentru care se cer anumite însușiri sufletești și aptitudini literare care ajută exprimarea ideilor, sentimentelor, în forme superioare de stilizare. Traduceri, adaptări întâlim, și multe, în această epocă, după povestiri, romane ori piese de teatru, și dacă istoria literară vine să le înregistreze e pentru că ele sînt mărturii ale atingerilor cu literaturile streine, ale unor înrîuriri care întărite și pe alte căi aveau să aibă anumite urmări, cum, de altă parte, cîteodată au putut da unele sugestii sau orientări de limbă literară pentru scrieri originale de mai târziu.

Ca literatură propriu-zisă, singură poezia apare cu oarecare relief și cu vestiri de o producție mai bogată. Multă vreme o vedem și pe ea căutîndu-și drumul, luptînd cu stîngăcii, pentru că lipsia și aci experiența, tradiția literară. Aveam totuși o poezie mai veche, dar aceea nu era a cercurilor culte, ci a păturilor de jos — poezia ieșită din sufletul țaranului, poezia populară. Pe aceasta scriitorii noștri ori o cunoșteau prea puțin ori nu erau în măsură să o înțeleagă în așa fel încît să-și poată însuși din ea unele elemente pe care să le transpuie în creațiunile lor, și nu artificial, nu ca împrumuturi silite ori de conveniune, ci bine asimilate și căpătînd un nou prestigiu poetic prin redarea lor în formele artei limpezite. În lipsa unei tradiții și a intuiției literare care ne duce spre luminișuri nebanuite că sînt aproape de noi, poezii noștri era firesc să se îndrepte spre literaturile streine. Aproximarea de acestea s-ar fi întîmplat și altfel, pentru că o literatură nu se poate dezvolta niciodată în desăvîrșită izolare de altele, dar mai mult se impunea ea în condițiunile în care se găsea cultura noastră literară la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. După înclinările fiecăruia și după înrîuririle care mai aveau încă putere la noi ori abia începuse să-și facă drum, aceia care reprezintă poezia noastră pînă pe la 1830 s-au îndreptat cînd spre o literatură, cînd spre alta, și valoarea lor apare în general în dependență de felul literaturii care i-a călăuzit. Pe mulți din ei îi vedem influențați de poezia neogrecă, și cum aceasta avea toate stigmatul decadenței, opera lor poartă urmele atingerilor nesănătoase, nu arată vigoarea pe care trebuia să o aibă literatura tînără, abia la începuturile ei. Rareori întîlnim poeți care se duc spre literatura clasică veche ori mai nouă, și printre cei care au căutat să cunoască marile opere de altădată și ale tuturor timpurilor, numai un Budai-Deleanu poate fi amintit ca mai statornic urmăritor al acestei preocupări, care trebuie să fie a tuturor scriitorilor, și ca singurul care a izbutit să ne dea o operă concepută în spirit clasic. Curentul spre care încep să fie

atrași cei mai mulți poeți din această epocă este cel romantic și prin el se afirmă în același timp preponderanța influenței franceze. Din literatura Franței vedem ajungînd pînă la noi și alte reflexe, fie ale clasicismului, fie ale pseudoclasicismului din secolul al XVIII-lea, dar ele rămîn în umbră și se pierd, în izolarea lor, față de ascendentul pe care îl ia romantismul. Acesta venia cu faima unei mișcări revoluționînd ideile și sentimentele, cu un idealism spre care se simția atras și sufletul românesc, așa că nu se putea ca poezii noștri să nu-l întîmpine cu bucuria revelațiilor și să nu se lase cuceriti de el. Redus cîtva timp la o vagă intuiție, la încercări numai de a se desluși înțelesul lui, romantismul apare pentru întia oară bine definit, cu trăsăturile lui caracteristice, în poezia lui Cîrlova. Cu opera acestuia poezia trece peste faza veche, de orbecări, de stîngăcii, lăsînd să se vadă că un suflet nou o va străbate de acum înainte și mai multă artă vom găsi în exprimarea ei.

Dacă aceasta ne face să întrezărim ce va fi în epoca nouă poezia noastră, rămîne totuși să caracterizăm — pentru ca să se vadă deosebiri față de trecut — aspectul evoluției noastre literare în perioada nouă și în totalitatea manifestărilor ei.

Înainte de toate, însăși poezia, sub impulsunile romantismului, nu numai că-și schimbă înfățișarea prin sensibilitatea nouă introdusă în ea și prin progresul pe care-l realizează forma, ci, în același timp, își lărgeste cadrele, fie prin ducerea mai departe a unor motive de inspirație la care numai întîmplător se opriese poezii de mai înainte, fie prin cîte un gen nou care începe să fie cultivat. Lirismul filozofic, care era abia schițat în cîteva versuri ale lui Iancu Văcărescu și Mumuleanu, lasă de acum înainte să se audă accente mai pline, deși nu se înalță pînă la creațiuni adevărat impunătoare și de multe ori degenerază în didacticism, în pretențioase înșirări de locuri comune. Pe lîngă poezia lirică, de natura aceasta, ori cea erotică, cum și cea patriotică, întîlnim mai des fabula și chiar satira, ca ecouri ale criticii sociale și cea dintîi ca genul care se furișează printre privirile care stau de veghe să nu se strecoare idei „subversive“, să nu se spui adevăruri care zdruncinau prejudecăți putrede; genul epic e și el reprezentat, din spirit de imitație mai mult și din stăruința de a se arăta că nu avem o poezie prea săracă. Toate aceste transformări sînt mai mult urmarea contactului cu literaturile streine, dar poezia noastră aștepta să capete un caracter propriu, să pună

în evidență particularitățile sufletului românesc, să aibă, cu alte cuvinte, nota națională, și în această privință se poate spune că epoca nouă aduce mai mult decât cea dinainte. De o parte, între ceea ce este luat din literaturile străine, imitat, și ce este al nostru, vedem făcându-se o mai strînsă apropiere, pentru ca astfel elementele de o natură și cealaltă să se contopească, să se armonizeze — procesul acesta nu ajunge însă nici acum la împlinirile așteptate, mai tîrziu numai vom putea constata așa ceva, dar în orice caz el se vede accentuat față de epoca anterioară, cu încercările ei chinuite de asimilare a formelor literare venite din alte părți, de adaptare la spiritul nou care începuse să pătrundă și la noi. De altă parte, inspirația din viața poporului nostru, temele populare apar acum, deși rar, mai bine redată, cu o înțelegere mai pătrunzătoare a spiritului lor. Nu vedem nici de data aceasta curentul popular derivînd spre literatura cultă toată bogăția lui de motive, cum nu vedem nici prezentarea lor în formele artei stăpîne pe ea, dar cu toate acestea se remarcă o mai bună orientare în această latură a literaturii noastre, care, dealtfel, și astăzi e o grea încercare pentru mulți.

În proză se observă iarăși semnele progresului. Dacă ea nu se ridică încă la înălțimi ale artei, dacă nu ne aduce nimic care să pornească din avînturi ale imaginației și să se distingă printr-o stilizare superioară, în schimb ea apare, în cărți mărunte, în articole de revistă, mai vioaie decât înainte, mai nervoasă, mai modernă — se văd mai rar, la cei rămași doar în urmă, frazele trăgănate, leneșe, în care se scria altădată.

O dovadă a progresului în acest timp o dă și trezirea spiritului critic. Chestiuni atingînd literatura și cultura noastră încep să fie stăruitor discutate și în părerile care se exprimă vedem intenții de a fixa unele criterii de judecată, oricît de elementare ar fi, pentru că critica nu ajunsese încă la noi să fie orientată de principii cu formulări largi, de teorii constituite într-un sistem.

Asemenea confruntări de idei formau obiectul discuțiilor nu numai în publicațiuni, ci și în cercuri de scriitori pe lîngă care se alăturau oameni bine intenționați pentru înaintarea culturii noastre, sprijinitori ai unor inițiative luminate. Cercuri de acestea, societăți literare și culturale, întîlnim mai multe după 1820 și aceasta arată că spiritele începuse să se agite, să ia o parte cît mai vie la preocupările de prefacere a vieții noastre. Împărtășirea gîndurilor, stimularea și cercetarea lor, solidarizarea energiilor contribuiau astfel la crearea unei atmosfere intelectuale în care și literatura avea să găsească puteri nouă.

Manifestațiuni mai bogate și mai bine călăuzite, afirmări nouă, un spirit dezrobît de unele apăsări ale trecutului, modernizat, aceasta e caracteristica epocii la care am ajuns. Curentul nou se afirmă cu deosebire în Muntenia și de aci a radiat, pentru ca, întîlnindu-se cu altele, să pregătească schimbări și mai hotărîtoare în literatura noastră. Cît se datorește acestui curent și care sînt diferitele lui aspecte se va putea vedea mai bine din analiza operei aceluia care i-a dat mereu impulsuri și a fost reprezentantul lui de frunte.

I. HELIADE RĂDULESCU

În multe privințe activitatea acestui scriitor se întîlnește cu aceea a lui Asachi, în sensul că amîndoi apar într-o comunitate de idei, îi vedem urmărind aceleași ținte, unul în Muntenia, celălalt în Moldova. Asemănarea aceasta leagă însă mai mult pe Asachi de Heliade Rădulescu, pentru că nu o singură dată cel dintîi a urmat calea arătată de contemporanul său din Muntenia, și-a însușit păreri, planuri de acțiune ale acestuia. Asachi îi este adeseori debitor de idei lui Heliade Rădulescu, așa că am fi avut motive să ne ocupăm de el numai după ce am fi cunoscut activitatea celui care a avut prioritatea asupra lui în unele manifestări. Am studiat totuși mai întîi pe Asachi pentru că, după cum am văzut, dînsul este un inovator numai pînă la un moment, și cu toate că a continuat să scrie pînă tîrziu, totuși a rămas în spiritul vechi, nu a urmat evoluția ideilor care au derivat din cele puse în circulație în primele decenii ale veacului trecut. Cu totul altfel se înfățișează Heliade Rădulescu: activitatea lui nu numai că are ramificațiuni mai întinse, ci se desfășură cu o înțelegere mai pătrunzătoare a mersului ideilor și se vede că e condusă de un spirit mai mlădios, mai primitiv, mai modern. De aceea pe Heliade îl simțim mai aproape de noi și chiar cînd rătăcește, cînd exprimă păreri care de mult au fost trecute printre curiozitățile din care își făcea o originalitate generația bătrînă a scriitorilor noștri, descoperim în ele o minte vioaie care nu se oprește la începuturi ce mulțumesc ușor pentru ca să nu meargă mai departe, să nu participe la înnoiri cerute de poruncile vremii.

Vieța lui Heliade — cum și-a zis tîrziu, pentru că pe tatăl său îl chema Rădulescu — poate fi ușor urmărită, deoarece dînsul a luat parte la mișcările din epoca regenerării noastre și singur

a ținut de multe ori să ne dea amănunte asupra activității lui. Numai asupra anilor copilăriei avem prea puține știri în afara de cele pe care ni le-a dat dînsul în *Curierul de ambe sexe*, II, 117. Ca dată a nașterii lui se înseamnă de obicei anul 1802, deși nu pare sigur chiar după mărturiile din *Biblice*, 65, și *Curierul românesc*, 1847, pag. 151, 152, că la 1818 avea șaisprezece ani și la 1822 nouăsprezece, de unde am putea deduce că se născuse la 1802. Ce ne face să punem la îndoială data aceasta e că Heliade ne spune într-un loc din *Scrisori din exil*, 143, că la 1851, pe cînd se afla la Paris, era de cincizeci de ani; voia prin aceasta să înțeleagă că se născuse la 1801 sau dedea numai o cifră aproximativă? — precis nu putem ști. De altă parte, în *Gazeta Teatrului Național*, pag. 40, spunea, în mai 1836, că avea treizeci și doi de ani, ceea ce ne-ar duce spre 1804 ca dată a nașterii lui. Pentru fixarea acestui punct biografic nu ne vine în ajutor nici autobiografia pe care Heliade a publicat-o în *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, deoarece acolo ne spune doar atîta că s-a născut la Tîrgoviște, fără a arăta anul nașterii.

De la Tîrgoviște îl găsim mai tîrziu la București, unde după ce învață puțină carte românească, cetind *Alexandria*, *Vieța Sf. Alexe*, *Istoria lui Arghir*, și mai multă grecească — de la dascălul Alexe și călugărul Naum (poate Rîmniceanu) — trecu, la vîrsta de treisprezece ani, la școala de la Măgureanu. Peste cîțiva ani, la 1818, putu să se bucure, împreună cu alții, de ceea ce venise să dea tinerimei noastre apostolatul lui Gheorghe Lazăr. La școala acestuia dînsul găsi și învățătura pe care o doria și îndemnurile pe care le aștepta ca să le prefacă în fapte, simțindu-se dintre cei chemați să lupte pentru biruința gândurilor noastre de înălțare. După ce isprăvi cursurile de la școala Sf. Sava și după ce dascălul pe care-l ascultase trecuse munții, tînarul bine pregătit și însuflețit de ideile nouă veni, la rîndul lui, să împărtășească altora ce învățase și să le întărească sufletul cu puterea cuvîntului românesc aducător acum de lumină pentru toți. La 1822 veni să ție lecții la Sf. Sava și în timp de șase ani predă acolo gramatica, retorica, istoria, logica, geografia, matematica, ajutat astfel de aptitudinile lui variate și împărțindu-și zelul în nenumărate direcții, cum cerea vremea de atunci și cum îi vedem și pe alții cărora le datorăm întemeierea învățămîntului național. Cu cîte greutăți a avut să lupte pentru ca să-și poată ținea lecțiile, cîtă tărie de suflet îi trebuia atunci unui îndrumător al tinerimei pentru ca să nu se descurajeze, ne-a spus-o singur într-o scrisoare către Costache Negruzzi (*Convorbiri literare*, XII, 307), din care se cuvine să reproducem un pasaj pentru ca să se vadă în ce im-

prejurări se învața carte acum o sută de ani: „Am început lecțiile mele de la gramatică, pînă cînd am sfîrșit cu dînsii un curs de matematică și de filozofie în limba națională în vreme de șase ani, fără să mă întrebe cineva ce fac, fără să vie cineva să încurajeze pe școlari. Venia iarna; lemne nicăieri; fiecare școlar aducea cîte un lemn de pe unde găsia, care abia era în stare să încălzească preajma unei sobe sparte ce umplea casa de fum și să topească pelvizii de zăpadă ce vijelia îi răpezia pe ferestrele cele sparte. Tremurînd cu mîna pe compas și pe cretă, ne făceam lecția, și Dumnezeu a binecuvîntat ostenelele noastre ce era niște minuni ale dragostei și ale hotărîrei.”

Cînd școala, unde asemenea împotriviri erau biruite de însuflețirea împărtășită cu cei mai tineri ca el, îi lăsa oarecare răgaz, gîndurile și zelul lui se îndreptau și în alte părți ca să ajute la luminarea sufletelor. Împreună cu alții îl vedem pornind inițiative care, dacă nu s-au împlinit totdeauna cum erau proiectate, au deschis totuși calea multor înnoiri în viața noastră culturală. Am vorbit în altă parte (vol. II, pag. 60) de *Societatea literară* — sau, cum i se zicea atunci, „literală” — întemeiată la 1827; statutele ei aflăm chiar de la Heliade (*Equil. între ant.*, 77) că au fost alcătuite de dînsul și pe lîngă întemeierea unui teatru național ele promiteau fundarea de jurnale în limba română, „încurajarea spre traducțiuni în limba patriei” și tipărirea lor (la acestea se adăugau alte puncte care nu priveau direct literatura, ca înființarea de școli normale în capitala județelor, „reforme înțelepte sau reinnoirea primelor instituțiuni ale țării” ș.a.). Din programul acestei societăți Heliade reuși să realizeze o parte și mai ales aceea care a avut o influență hotărîtoare în formarea spiritului public de la noi și a dat multe orîntări în mișcarea literară. În 1829, întorcîndu-se de la Sibiu, unde se dusesese să îngrijească tipărirea *Gramaticii*, dînsul începu să publice, în urma autorizației obținute de la cîrmuirea rusească de prietenul său Golescu, acea foaie pe care o dorise mai demult și căreia avea să-i zică *Curierul românesc*, după ce mai întîi se gîndise să o numească *Curier al Bucureștilor*, titlu la care se vede că a renunțat pentru că i se păruse că spunea prea puțin, avea o notă prea locală, pe cînd intenția lui era să dea o gazetă în care să se vorbească despre ce putea interesa pe toți românii. În prospectul care anunța cu cîteva luni mai înainte aparițiunea acestei foi, se spunea că, pe lîngă știri folositoare și interesante din „gazeturile Evropii”, ecouri despre „săvîrșiri ale statului nostru”, informații comerciale, se vor publica și „însemnări pentru creșterea și sporirea literaturii ru-

mânești“. Primul număr din *Curierul românesc* apărut la 8 april 1829, deci cu aproape două luni înaintea *Albinei* lui Asachi (v. I, 165), așa că prioritatea era de partea lui Heliade și înfățișarea *Curierului* era modestă, mai modestă ca a gazetei din Moldova care în lămuririle pe care le da cetitorilor vorbea pe un ton pretențios, cum era obiceiul lui Asachi. În felul cum se prezenta *Curierul românesc* — schimbându-și mereu subtitlul („gazetă administrativă, comercială și literară“ ori „politică comercială“) și apărind la răstimpuri, în românește și franțuzește — nu vestia ce avea să ajungă cu vremea, foaia de îndemnuri pentru înaintarea noastră culturală și de sprijinire a literaturii, pentru care mai târziu ea primi un supliment, acel *Adaos literar* pentru „tălmăciri alese“ care nu apărut însă decât scurtă vreme. Aici, în *Curierul românesc* — ca și paralel cu el, de la 1836, în *Curierul de ambe sexe* — s-au perindat numele multor scriitori, și mai tineri, chiar începători, și mai bătrâni, iar pentru formarea gustului public, pentru fixarea unor valori, tot aici s-a scris critică, așa cum se putea atunci, mai mult adjectivală și cu caracterizări sumare, critică ce are totuși însemnătatea ei în evoluția literaturii noastre.

Evenimentele politice, ca și pe alții din vremea lui, nu-l puteau lăsa indiferent pe Heliade și de aceea, pe când se îndeletnicia cu literatura, folosindu-se chiar de ea, îl vedem luând atitudine prin care ținea să manifeste ideile lui. Cum ocupațiunea rusească nu-l turburase și cum unele gesturi i se păreau că nu pot umbri patriotismul lui, sentimentelor politice din acest timp — pe care, dealtfel, le arătase și în fruntea primului număr al *Curierului* („a trebuit să simțim aripile vulturului prea puternicii și binevoitoarei Rusii să ne umbrească mai d-aproape ca să luăm îndrăzneală de a începe să cerem acele ce ne folosesc“) — le-a dat solemn expresiune în *Odă la campania rusească din 1829* (v. *Meditații poetice*, 1830, 103) și *Odă asupra aniversării de 2 sept. 1829* (v. *Culegere din scrierile lui I. Eliad*, 1836, 111); aceasta era închinată „zilei auguste și senine“ când se încheiase tratatul de la Adrianopol și în care slăvia pe „vitejii Miezinopței“ care venise pe drumul arătat de „Drept“ și de „Cruce“ și care nu erau, o stim, decât rușii ce voiau „să apere“ pe

Rumânul ce pierduse și drept și datoria

în frunte cu „creștinul împărat“ care

a-nvis noroade cu a sa milostivire.

Acel arhaic „a-nvis“ suna foarte potrivit cu arhaismul de sentimente pe care le exprima Heliade, întâlnindu-se aici cu Asachi,

care și el vorbise odată de „scutitoare Împărăția Rosie“. Mai târziu îl vom vedea vorbind altfel și explicând, chinuit, ce scrisese altădată, dar pentru cunoașterea unor laturi ale caracterului său acest amănunt și biografic și literar are însemnătatea lui și ne dă o anticipare de apreciere.

După ce Societatea literară se desființă, nu numai pentru că unul din inițiatorii și sprijinitorii ei, Dinu Golescu, murise la 1830, ci și ca o urmare a schimbărilor aduse de ocupațiunea rusească pe care totuși nu o privi cu ochi răi, Heliade se gândi să reia programul de activitate de mai înainte și să înființeze o nouă Societate. De data aceasta găsi ca tovarăș de muncă pe Ion Cîmpineanu, fratele lui Constantin Cîmpineanu care am văzut că fusese printre fondatorii Societății culturale din Brașov; planul amîndurora era să ducă la îndeplinire ceea ce Societatea literară nu putuse realiza, și anume înființarea unui teatru național. Noua întovărire pusă la cale în 1833 își luă numele de Societatea Filarmonică — statutele ei se pot vedea în *Lucrările Societății Filarmice*, publ. de Heliade, 1835, 15 — și printre fondatorii și aderenții ei erau: Gr. Băleanu, G. Bibescu, C. Cantacuzino, P. Poienaru, C. Aristia, I. Voinescu al II-lea, C. Făca ș.a. (v. *Equil. între art.*, 79). Cum pentru teatrul național, pentru recrutarea artiștilor dramatici, era nevoie de o școală, o asemenea școală de „muzică vocală, de declamație și de literatură“ se deschise, în casele pitarului Dincă Boerescu, la 20 ianuar 1834, după o înștiințare a lui Heliade și Cîmpineanu (v. D. Ollănescu, *Anal. Acad. Rom.*, XX, 52 urm.) și după un articol din *Curierul românesc* (1834, 7 ian.) în care se arăta planul de organizație a școlii și însemnătatea teatrului în viața culturală, spunându-se despre el că „însoțit cu învățătura publică, este cel mai d-a dreptul și singur mijloc de a derapăna obiceiurile cele urâte și a forma gustul unei nații“. Direcția acestei școli era încredințată lui Heliade, care avea să predea literatura, să vorbească „despre frumos, despre gust, despre proză și poezie... o prescurtă istorie a literaturii națiilor celor mai însemnate“, cu un curs deosebit despre „poezia sfîntă... din a căreia rodnicie de frumuseți vor fi scoase cele mai multe exemple despre înalt și frumos“.

Cursul lui Heliade mergea alături cu al lui Aristia, care avea „să pună în lucrare“ prin declamațiune „citirea cea adevărată a versurilor, apărind pe cît se putea pe cititor de a face a se auzi monotonia rimei“, cum avea să învețe pe viitorii actori „facerea jestelor (hironomie)... mișcarea musculilor... luarea pozițiilor interesante vederii“. Pe lângă Heliade și Aristia funcționau cîțiva

profesori streini, ca Bongianini, pentru muzica vocală, Dupont, pentru danț și scrimă, Schlaf, pentru piano. Întreținută cu contribuții particulare, școala ajunsese să dea în scurtă vreme dovezi de buna ei îndrumare: după șapte luni de la deschidere, la 29 august 1834, se ținut primul ei examen la care se reprezentă *Mohamet*, de Voltaire, și *Amfitrion*, de Molière, în traducerea lui Heliade, care cu acest prilej ținut o cuvântare pentru ca să arate mersul școalei și să pună în evidență însemnătatea întreprinderii, pe care însă o trecea într-un șir care ne miră, lângă ce adusesse Regulamentul organic — prilej iarăși pentru Heliade să-și manifeste sentimentele rusofile: „După întemeierea școalelor în limba națională, după întocmirile cele mîntuitoare ale Regulamentului organic, ideea teatrului național abia s-a ivit și tot într-aceiași vreme s-a și simțit însemnătatea lui trebuință” (*Culegere din scr. lui I. Eliad*, 6). Succesul acestei reprezentații, care nu era totuși decît un examen, înflorit și mai mult cu laudele aduse de Heliade și care aveau înțelesul lor firesc, chiar dacă erau uneori exagerate, a îndemnat comitetul Societății Filarmonice să meargă mai departe și se luă hotărîrea de a se clădi un local special pentru „Teatrul Național”. Gesturile darnice nu lipsiră, mai mulți din boierime dădură din averea lor și cu fondurile adunate se putu cumpăra peste cîtva timp, în 1836, un loc, al dragomanului Serafim, unde avea să se înalte mai tîrziu clădirea care a rămas pînă azi a Teatrului Național. În vremea aceasta reprezentațiile continuau, cu comedii mai ales, în sala Momolo, ce fusese închiriată în așteptarea clădirei proiectate pentru Teatrul Național, și pentru ca publicul să fie ținut în curent cu mișcarea teatrală, „comitetul filarmonic” înființă, în 1835, *Gazeta Teatrului Național*, care-și propunea, printre altele, să publice „producțiile literare ce vor ieși spre îmbogățirea repertoriului teatrului național și critică asupra lor întru aceea ce privește spre păzirea regulilor scrisului, a gustului, și în scopul cel moral aplicat după obiceiurile pămîntului nostru” — gazeta nu apărut însă decît un an. Tot în 1835 pe lângă Societatea Filarmonică își luă ființă o școală publică „de muzică vocală și instrumentală”, al cărei conducător era J. Wachmann. După un an elevii acestei școli se prezentară în *Semiramida* lui Rossini, încercare grea, mai grea decît aceea de a juca piese care, dealtfel, și ele în timpul din urmă se redusese mai mult la comedii și vodeviluri, ca fiind mai ușor de interpretat și mai potrivite cu gustul „privitorilor”. După doi, trei ani, intențiile bune ale întemeietorilor „Filarmonice” deviaseră într-adevăr, și aceasta nu pare să o fi simțit atîta Heliade cît alții dimprejurul lui, sau dacă dînsul ajunsese să-și dea samă de ce se întîmpla a căutat

totuși să păstreze o atitudine indulgentă din care nu lipsiau calcule de acomodare cu împrejurările, cum le-a arătat și altele. În orice caz, glasul lui nu se auzi atunci ca să arate neliniștea pentru abateră de la calea pe care trebuia să o urmeze teatrul nostru (mai tîrziu numai în *Equil. între ant.*, 62, 84, dînsul spuse cîteva cuvinte despre direcția greșită pe care o luase reprezentațiile, dar o atribuia numai „ciocoilor” și „persecutorilor” care se coalizaseră spre „a degenera” teatrul „prin scrieri imorale” și „răușiră în locul scrierilor clasice...” să strecoare „farse, satire personale, scrieri monstruoase”). Pe cînd Heliade vorbea în *Gazeta Teatrului* de vodeviluri care „au plăcut publicului” și observa că teatrul „din zi în zi se perfecționează”, mîrginindu-și critica la jocul actorilor, tot acolo I. Voinescu al II-lea condamna stăruința cu care se dedeau vodeviluri românești rău alcătuite — pe cele franceze le privia mai indulgent — numind acest gen „un mic monstru”, și spunea rîspicat că teatrul nu trebuie să fie „plăcere a leneșilor”. Mai hotărît însă în critica lui era Barbu Catargiu care, împărtaşindu-și într-o zi impresiile lui după cîteva reprezentații, spuse limpede că teatrul românesc cum se înfățișa în urmă era departe de chemarea lui. În vreme ce alții găseau că tocmai comedia ori vodevilul erau mai potrivite gustului nostru și în ele reușeau mai bine actorii, Barbu Catargiu arăta părerea lui deosebită și, amestecînd în critica pe care o făcea observații de psihologie care-l duceau să laude însușirile strămoșilor noștri, spunea cu acest prilej — reproducem mai mult din ce a scris dînsul, pentru ca să se vadă că spiritul critic a avut în el un reprezentant de frunte: „Două spițe din toate ramurile dramatice, deși se arătară la început în teatru, dar pe urmă se uitară cu totul: tragedia și drama... Terpsihore începu a trage danțuri burlești și toată iluzia rumânului se strică; nimic sublim, nimic de simțire nu se mai văzu, nimic nu mai mișcă inimile noastre, nimic nu mai făcu să mai vîrsăm o lacrimă... Lăsați dar, voi fii ai celor mari domnitori ai lumii, bufoneria, lăsați satira pe seama acelor suflete înghesuite, pe seama acelor duhuri sărace... Vrei ca actorul rumân să arate ceea ce este? Fă-l să trăiască în elementele strămoșilor săi. Slava, amorul, generozitatea, patriotismul, răzbunarea, trufia, dreptatea, iată ce-i trebuie lui ca să fie mare. Dă-i tragedii și drame... Nu îi da comedia, că el nu știe să fie bufon; el n-a știut a se slugări și a se mîimuța... Priviți teatrul o școală de moral și veți găsi pe actori mîndri de a fi profesori norodului și veți avea și actori buni” (*Gazeta Teatr. Naț.*, 95—96). Semnele decăderii care se arătau astfel și pe care Barbu Catargiu ținea să nu le ascundă erau însă prilej pentru unii să se bucure, pentru aceia care nu priviau cu

ochi buni manifestările în spirit național. Aceștia căutau să folosească nemulțumirile provocate de activitatea „Filarmonice” și încurajau pe aceia care puteau pune în umbră teatrul românesc. Trupe streine, germane și franceze, primiau autorizația să dea reprezentații, pentru ca astfel publicul să nu aibă numai teatru național, și aceasta se pusese la cale cu consimțământul celor de sus. Chiar domnul, Alexandru Ghica, fire slabă, supunându-se intervențiilor din cercurile rusești, uneltirilor consulului Rückman, lăsa pe cei care nu ne erau binevoitori să-și pună în aplicare planurile lor. La aceasta se mai adăuga împrejurarea că Ion Cîmpineanu nu era bine văzut de cîrmuire pentru sentimentele pe care le arăta ca bun român, și această pornire împotriva lui se răsfîrgea și asupra Societății Filarmonice în fruntea căreia se găsea dînsul. Văzînd primejdia care amenința buna întovărășire, Cîmpineanu, ajutat de Heliade, puse la cale înființarea unei nouă grupări alături de „Filarmonică”, grupare care avea să fie ca „o stîngă în generala adunare” și al cărei program, cu caracter mai mult politic, trebuia să fie semnul de luptă împotriva uneltitorilor. În această nouă societate secretă se întîmplă însă să pătrundă și cîțiva membri care nu veniau cu intenții bune, unii din ei erau chiar streini. Aceștia pîndiau prilejurile ca să învrăjbească pe ceilalți și să provoace situații care să discrediteze gruparea. După incidente, provocate ba de „Sarsailă”, ba de un doctor strein, Tavernier, și care sînt amănunțit povestite de Heliade (*Equil. între art.*, 80), societatea secretă, cum și cea „Filarmonică”, își pierdura coeziunea sufletească și după cele întîmplate, în 1837, nu mai era cu puțință să fie duse mai departe, așa că membrii lor se risipiră, sfîrșindu-se astfel, într-un trist epilog, ceea ce pornise cu atîta entuziasm. După desființarea Societății Filarmonice, Aristia încercă să continue activitatea părăsită de ceilalți, dar încercarea era grea cît timp teatrul românesc se dezorganizase și nu mai avea sprijinul cîvenit. Cu elevi ai lui, la 30 august 1837, de ziua onomastică a lui Alexandru Ghica, dînsul putu înjgheba o reprezentație, sub patronajul „Sfatului orășenesc”, la care se jucă un „pastoral”, *Sărbătoare cîmpenească*, compusă de Heliade, și cum în această scenetă se spuneau cîteva cuvinte bune pentru cel sărbătorit, pentru domn, acesta căută să se arate un moment bine intenționat și sprijini ideea organizării unui Teatru Național cu două secțiuni, una românească, alta streină (franceză), puse amîndouă sub conducerea vornicului Mihail Cornescu. Planul acesta, cu toate că pleca de la ceva hibrid — teatru și național și strein — fu bine primit și chiar Heliade îl întîmpină cu mulțumire („subt... ajutorul stăpînirii Teatrul Național... va păși către desăvîrșire”. *Curierul rum.*,

1837, 13 octobree); ca urmare a lui, elevii lui Aristia reapărură pe scenă ca să joace pe *Saul* al lui Alfieri, tradus de dînsul. Mai avu loc o reprezentație cu aceeași traducere și era vorba să se dea pe urmă *Britannicus* și *Brutus*, dar lui Aristia i se observă că piesele acestea nu se potriveau cu spiritul patronat de cîrmuire, așa că trebui să se renunțe la ele, mai ales după ce și proprietarul localului unde se dedeau reprezentațiile, Momolo, așculțind poruncile de sus, începu să facă dificultăți, să găsească motive că nu mai poate pune la dispoziție sala. Astfel se zădărnicia și această nouă încercare de a da viață Teatrului Național.

Cum desființarea Societății Filarmonice avusese motive politice și cum în activitatea lui Heliade nu a urmărit numai literatura, dînsul, continuînd să se manifeste pe terenul literar, nu se putea să nu participe iarăși la frămîntările politice. Mai tîrziu îl vedem însă luînd altă atitudine, devenind adversar al politicii rusofile. Schimbarea aceasta a căutat să o explice în mai multe rînduri, deși ne miră de ce nu ajunsese să-și dea mai curînd samă că zelul lui de apărător al unor tendințe era o rătăcire. Împrejurările care l-au făcut să nu mai urmeze ideile pe care le susținuse mai înainte și cărora le făcuse cîntea să le pună chiar în versuri sînt amănunțit povestite de el în ce a publicat în românește și franțuzește ca să justifice manifestările lui. Aflăm astfel că întîia oară cînd a înțeles ce urmăreau rușii a fost cu prilejul unor informații care i le cerea asupra țărilor române un ofițer din armata rusă. Acest ofițer avea să scrie o carte despre români și pentru capitolul privitor la originea și limba noastră se adresa lui Heliade să-i dea unele lămuriri. După ce Heliade îi arată ce trebuia să scrie, îi vorbi de latinitatea noastră, într-o zi fu chemat de dînsul pentru ca să-i cetească ce scrisese asupra românilor. Era cu totul altceva decît ce-i spusese Heliade, o falsificare a istoriei noastre, o încercare de a arăta că românii nu sînt latini, ci slavi. La observațiunile lui Heliade, care rămăsese mirat de acest procedeu, ofițerul rus îi destăinui rostul paginilor pe care le redactase: îi spuse că nu era dușman al românilor, deoarece era de naștere polonez, că cu totul altele erau convingerile lui decît cum scrisese, dar i se impusese să vorbească astfel, fiindcă cercurile rusești țineau să înfățișeze pe români ca slavi, pentru intenții ușor de bănuț. Heliade înțelese și ne mărturisește că își pierdu astfel „iluziile din tinerețe” asupra rușilor, iar pentru a combate părerile pe care rușii căutau să le pună în circulație, scrise atunci *Repede aruncătură de ochiu asupra limbei și începutului rumânilor*, de care ne vom ocupa mai departe. Despre reaua-credința a rușilor se convinse iarăși cînd descoperi, în 1836, că dînșii adăugase

pe ascuns în Regulamentul organic un articol care lovia în autonomia noastră. Ca adversar al rușilor porni mai târziu (în 1844) și campania în jurul „afacerii Trandafilov”; acesta venise cu gândul să i se dea exploatarea minelor și să așeze colonii rusești la noi; Heliade denunță primejdia și precum scrisese înainte ode ca să laude pe ruși, acum îndreptă împotriva lor fabula *Măceșul și florile*, căreia dînsul i-a atribuit respingerea propunerilor făcute de rusul Trandafilov.

Dacă înțelegem aceste sentimente ale lui Heliade și dacă ele pun în lumină patriotismul lui, felul în care dînsul le-a arătat de multe ori ne fac impresia unei obsesiuni, unei manii chiar. Cu deosebire după 1848 îl vedem stăpînit ca de o idee fixă, exagerînd, agităndu-se într-o luptă în care vedea răsărind dușmani de pretutindeni ca să se împotrivească gîndurilor lui. Nu este aici locul să urmărim mai de aproape rolul lui în mișcarea de la 1848 și în cursul evenimentelor care au urmat — aceasta aparține mai mult istoriei politice; vom aminti numai unele momente din această parte a activității lui. În timpul revoluției de la 1848 îl găsim în fruntea mișcării, și lui i se datorește proclamația de la Islaz, deși i-a fost contestată fără motive convingătoare (v. notele lui N. B. Locusteanu în *Scrisori din exil*, 713 urm. și broșura aceluiași, *Ion Heliade și detractorii săi*, 1898). Cînd revoluția avu epilogul care se știe, dînsul trebui să se exileze ca și alții din conducătorii ei, și, după ce se opri vreo două luni în Transilvania, se îndreptă spre Paris, unde activitatea lui avu părțile ei bune prin propaganda pe care o făcu pentru țară, dar se risipi de multe ori în lupte care întrețineau dezbinarea între românii exilați, în polemici prin care dînsul căuta să se apere împotriva unor învinuiri ce i se aduceau și la care dînsul opunea altele, pe un ton foarte vehement, cu pognegrirea adversarilor săi în așa fel încît nu pune într-o bună lumină mijloacele cu care lupta. Cît a stat la Paris — a petrecut cîtva timp și la Londra — prin articole și vreo două scrisori politice în limba franceză, cum și în scrisori pe care le adresa streinilor ori compatrioților săi, a căutat mereu să arate dreptatea părerilor sale, în care punea mai ales ura împotriva rușilor și nemulțumirea de a nu fi fost ascultat, înțeles, cînd mai bine decît alții — cum mereu venia să o spună — își dăduse samă de cum trebuia condusă politica țărilor române, despre care avea păreri fixe, fiind convins că trebuie să rămînem credincioși turcilor — odată, în franțuzește, făcea doar declarația: „Comme vassale je suis Turc, mais comme Roumain je suis chrétien” (*Mém. sur l'hist. de la régén. roum.*, III). În 1850, într-o scrisoare către „Frații români”, vorbea astfel din Paris (*Epistole și acte*, 8):

„Această Rusie ce vă trimise zavera cu Ipsilante, ce vă aduse ciuma, holera și Regulamentul la 1828, ce vă făcu a mînca humă și scoartă de copaciu, luîndu-vă făina și mălaiul; această Rusie ce vă prepara o altă zaveră la Brăila în 1841; această Rusie ce vă prepara omorul, focul și prada averilor la 1848, de care v-am mîntuit noi, dîndu-ne viața și averile, tot această ortodoxă și protectoare putere nu încetează prin uneltele sale a vă turbura din nou pacea spre a-și afla cuvînt înaintea Europei, ca să-și tie oștirile în spinările voastre, zicînd că nu vă astîmpărați.”

Aici concentra Heliade toată înverșunarea lui împotriva Rusiei și ani de-a rîndul a stăruit să arate cît rău ne-au făcut vecinii de la răsărit, învinuind pe mulți de la noi că-și dăduse mîna cu ei. După dînsul, revoluția de la 1848 nu putuse da roadele așteptate pentru că se amestecase în ea, pe lîngă neexperiența, dezorientarea unora, și propaganda rusească. Aceasta l-a făcut să judece foarte pătimăș și pe conducătorii mișcării din Moldova și pe aceia care au luptat în Muntenia, dar nu împărtășiau toate ideile lui. Despre acești contemporani ai lui s-a exprimat în multe rînduri în termeni care pun o pată în scrisul lui — în 1858, în *Biblice*, 66, spunea cu mîndrie: „Am înfierat fără distincție de la coloși pînă la viermi tîrîtori”. Scrierile, pamfletele, cu care s-a năpustit asupra adversarilor săi — *Biblicele*, *Echilibrul între antitese*, *Epistole și acte*, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, *Souvenirs et impressions d'un proscrit* — sună într-o urîță gamă care merge crescendo de la „muscăliți” la „pseudo-patrioți, falși democrați, fii denaturați ai Moldovei, fiii Cabalei de la 1848, fii ai corupției, periciunei și păcatului, comedianți grotești, disgrațiate creaturi de momițe răutăcioase și turbate, urdorele, ciuma morală a națiunei”, toți care se strîngeau în „tarafuri leproase” — nu lipsesc nici porecle ca „Gunoiescu, Tărfălogu, Zgîia” ș.a. Și despre unii pe care-i califica astfel spunea că nu făcuse decît să aducă în țară idei din „hagialîcul Parisului, de pe Piața Sorbonei, can-canale și limbajul de la *Chaumière*, tartufărie declamatorie”. Trist vocabular pentru un scriitor și reprobabil procedeu de a critica pe adversari, dar se vede că Heliade, ca și Asachi, nu era omul care să se stăpînească, să înțeleagă demnitatea atitudinilor. Era și el pătimăș, pentru că i se părea că se întunecă merite de ale lui, cînd vanitatea îl făcea să creadă că fusese trimis pentru noi cu chemări mesianice. El singur — repeta mereu — văzuse limpede în toate împrejurările, și dacă îngăduia uneori altora să mai fie amintiți alături de el, aceștia erau Tell și Magheru. Alții, un Kogălniceanu (despre care spunea odată „domnul acesta”), un

Bălcescu, un Ion Ghica ș.a. erau cei răătăciți, cei care prin agitațiunile lor făcuse mai mult rău țării. Superioritatea lui i se părea că nu putea fi contestată pentru că, mai prevăzător și mai moderat decât alții, ținuse să realizeze prin mișcarea de la 1848 numai „posibilul și prudentul”, lăsând la o parte „himere”, gânduri de reînviere a Daciei, așa că mereu îndemna pe compartiii săi, și când era la Paris, să păstreze prudența, să nu asculte pe cei care vorbeau altfel decât el; într-una din acele „epistole” în care prezumpțiunea lui pune cuvinte biblice ca „adevăr vă spun vouă”, în 1851 scria de la Paris: „E timp de repaos, de tăcere, de întremare, de veghere. Lupta noastră este într-o opune pace la învătările de turburare, ordine la anarhia moscovită... Stați în pace și dejucați, ca și în 1848, planurile Petersburgului” (*Epistole și acte*, 70—71) — același refren, aceeași stăruință bolnăvicioasă, din care Heliade își făcuse un crez politic ce-și închipuia că-l înalță.

Pe atunci dînsul credea, dealtfel, că-și împlinise rolul politic și spunea că va căuta să se ocupe mai mult „în partea literară și religioasă” (*Scrisori din exil*, 129). De aceea se gândia să revie în țară și părăsi Parisul, în 1851. Îndreptindu-se spre Chios, unde se găsea familia lui, peste doi ani se duse la Constantinopol, Șumla și de acolo, în 1854, reveni pentru o lună la București, dar cum își dădu samă că nu era încă momentul să se întoarcă definitiv în țară, luă, pe urmă, în 1857, iarăși drumul spre Londra și Paris.

Numai în 1859 Heliade își sfîrși exilul și, întorcîndu-se în țară, își reluă activitatea literară, dar în același timp o continuă pe cea politică, cu toată hotărîrea pe care o luase mai înainte, și aceasta pentru că i se părea că procesul cu adversarii săi nu era încheiat, așa că îl vedem scriind mereu pentru ca să se apere, să arate că nu era cel învins. Când, la 1866, se întemeie Societatea academică, devenită mai tîrziu Academia Română, dînsul fu printre membrii fondatori și fu ales ca președinte al ei, dar mai pe urmă se înstreină de ea fiindcă nu reușise să-și impună principiile sale în materie de reformă a limbei. Anii din urmă ai vieții lui — moare la 27 april 1872 — au avut tristețea izolării, cum se întîmplă tuturor celor care de la o vreme rămîn în fetișismul unor idei peste care curentul vieții vine să așeze altele.

Ca să se poată urmări activitatea lui Heliade va trebui să înșirăm toate scrierile sale care sînt cunoscute, și aceasta cu atît mai mult cu cît o bibliografie a lor nu s-a dat pînă acum, iar unele din ele sînt cu totul uitate astăzi. În ordinea în care au apărut, ele sînt următoarele: *Grammatică românească*, [Sibiu],

1828; *Meditații poetice dintr-ale lui A. De La Martin*, traduse și alăturate cu alte bucăți originale, 1830 (ca *Adaos literar*, I, la *Curierul rum.*); *Regulile sau grammatica poezii*, tradusă în românește, 1831 (al II-lea *Adaos literar*); *Fanatismul sau Mahomet Proorocul*, tragedie în cinci acte, trad. (după Voltaire), 1831; *Bărbatul bun și Femeia bună*, din povestirile morale ale lui Marmontel, trad., 1832 (două broșuri); *Aritmetica* lui L. B. Francoeur, tradusă și pusă în lucrare în Școala națională din Sf. Sava, 1832; *Din scrierile lui Lord Byron*, partea I-ii (*Luarea Corintului*, *Ghiarul*, *Oscar d'Alva*), partea a II-a (*Mazeppa*, *Parisina*, *Logodnica d'Abydos*), partea a III-a (*Prisonierul de Chillon*, *Lamentațiile lui Tassu*, *Beppo*, *Strigoiul*), 1834; *Amfitrion*, comedie în trei acte de la Mollier, 1835; *Culegere din scrierile lui I. Eliad*, de proze sci de poezie, 1836; *Creștinarea unui preot al Isidii sau Începutul creștinătății*, 1837 (titlul interior e altul: *Hristianismul la începutul său*, ecstract din *Cele din urmă zile ale Pompei*, imitație, 1836); *Asupta traducției lui Omer*, 1837; *Julia sau Noua Eloise...* de J. J. Rousseau, t. I, 1837 (nu poartă numele lui Heliade, însă traducerea e sigur făcută de el, v. *Curierul rum.*, 1839, 15 iunie; partea a II-a nu a apărut, dar despre ea v. *ibid.*, 1837, 27 novembre, 1839, 15 april); *Din operele lui Lord Byron*, t. II (*Mazeppa*, *Parisina*, *Mireasa d'Abydos*, *Prisonierul de Chillon*, *Lamentațiile lui Tassu*, *Beppo*, în traducere revăzută; *Melodii ebraice*, *Elegii* ș.a.), 1839; *Almanah literar*, 1839 (cu traduceri și poezii ale lui și ale altora); *Căderea dracilor*, 1840; *Prescurtare de gramatica limbii româno-italiene*, 1841; *Paralelismul între limba română și italiană*, 1841; *Paralelismul între dialectele românu și italianu*, 1841; *Ambii Foscari*, tragedie istorică, și *Profețiile lui Dante*, trad. din Lord Byron, 1843; *Norma*, trad., 1843 (numai cu inițialele I.E.); 20 decembrie 1843; *La Estrordinara Generale Adunare*, 1843 (versuri); *Din Corricolo*, de A. Dumas, 1846—1847 (în două părți); *Don Juan*, de la Lord Byron, 1847; *Vocabularu de vorbe streine în limba română*, 1847; *Speronare*, de la A. Dumas, I—III, 1847—1848; *Michaiu*, fragment d'operă în ajunul bătăliei de la Călugăreni, 1848; *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris, 1850; *Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie*, Paris, 1850; *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, Paris, 1851; *Epistole și acte ale oamenilor mișcării române*, [Paris, 1851]; *Românilor* (trei scrisori politice), Paris, 1856; *Cyclopele tristei figure*; *Tandalida sau Tîndală shi Păcală*, poemă eroică, 1854; *Descrierea Europei după tractatul din Paris*, 1856 (sub pseudonimul I. Prosdociu, pe care l-a întrebuițat și alteori Heliade); *Dossier relatif aux Principautés danubiennes*, Paris, 1857; I. *Une Dacie*

cosaque et une Roumanie turcophile ; II. Les Turcs et les Roumains ; III. Profession de foi ; Crucea de argint, de la E. S. [ue], 1858 ; *Biblia sacră*, trad. din hellenesce, Paris, 1858 ; *Biblicele sau notiții istorice, filosofice, religioase și politice asupra Bibliei*, Paris, 1858 ; *Equilibru între antithesi sau Spiritul și Materia*, 1859—1869 ; *Biblioteca portativă*, 1860 (proiectată în cinci volume) cu scrieri ale lui și altora, dar au apărut numai trei : *Literatura : Critica ; Diverse ; Poezii inedite ; Prescurtare de historia românilor*, 1861 (a doua ediție, 1869, sub titlul : *Elemente de historia românilor*) ; *Proces general între două hordii și nații*, 1861 ; *Votul, resvotul universal*, 1863 ; *Istituțiunile României, tabel istoric de la Trajan pîno în zilele noastre*, 1863 ; partea a II-a : *Unirea și unitatea*, 1863 (ed. a 2-a, 1864) ; anexe : *Proprietarii și sătenii*, 1864 ; *La înmormîntarea reposatului I. Văcărescul, orație funebruă*, 1863 ; *În memoria Mariei Păucésca, discurs funebru*, 1863 ; *Un fragment din Atheneul român ; Literatura = politică*, 1868 ; *Curs întreg de poezie generale*, 1868—1870, 3 vol. ; *Cîntarea cîntărilor la M. M. L. L. Carol I și Elisabeth*, 1869 ; *Chrisitianismul și catholicismul*, 1870 ; *Principie de orthographia română*, 1870 ; *Seraphita și Oda românilor, poezii inedite, Sburătorul*, 1872. După moartea lui s-au publicat : *Curs de poezii generale. Dramaticile ; Brutu*, tragedie în cinci acte după Voltaire, 1878 ; sub același titlu general au apărut, la 1880, *Epicele* (fasc. IV) și, la 1884, *Satirele și fabulele* ; ca scriere postumă s-a publicat, la 1892—1893, *Historia critică universală* ; la 1883 s-a tipărit sub numele lui Heliade *Păunașul codrilor*, feerie națională în trei cînturi, prelucrată în operetă de A. L. Bobescu ; că Heliade a putut compune așa ceva se poate presupune din ce a dat în *Sărbătoare cîmpească* (v. mai departe), dar din felul cum se prezintă această „feerie“ e greu de știut care-i partea de atribuit lui. De numele lui Heliade trebuie să legăm o broșură care a apărut la Paris, la 1851 : *L'arpa dell esule*, de Grecca da Roma ; Heliade nu pare să fi fost strein de tipărirea acestei cărticele în care i se aduc multe laude, cum obișnuia să le ceară de la alții (v. și *Acte proprii a contribui la mărirea conduitei politice a D. I. Eliad Rădulescu*, 1859) ; în fruntea acelei *Arpa* găsim chiar cîteva versuri care ne fac impresia că sînt ale lui (asupra celor scrise de Grecca da Roma, v. și *Scrisori din exil*, 128, 207). O publicație plănuită în stil mare și pe care trebuie să o amintim, deși s-a oprit la începuturile ei, e aceea pe care Heliade o anunța la 25 mart 1846. În *Curierul de ambe sexe*, V, 244, publică atunci o „chemare“ pentru tipărirea unei *Biblioteci universale* care avea să cuprindă pe „cei mai remarcabili autori antici și moderni, ale căror scrieri

au contribuit spre împlinirea faptei mari a civilizației, spre formarea minții și inimei umane, spre perfecția omului“ ; gîndul lui Heliade era să dea, pe an, în această „Bibliotecă“ pentru „zeleșii români“ cîte 21 volume de istorie, filozofie, drept, economie, politică, științe naturale, bele-arte, poezie, „romanțuri“ etc. Asupra soartei acestei colecții „universale“ Heliade spunea mai tîrziu, la 1863 (în a doua ediție a *Curierului de ambe sexe*, V, 248) : „Pe la capătul anului 1847 se puseră sub tipar Herodot, Xenophon, Dante, *Istoria civilizațiunei, Martirii, Lelia și Consuelo* ; din toate se urmă tipărirea în mai multe coale, din fiecare cîte 2000 exemplare... Cînd însă după revoluția din 9 iunie veniră muscalii în toamnă toată furia lor și a ciocoilor de atunci... se sparse peste acel așezămînt tipografic. Presele fură sparte sau vîndute pe nimic... toate cărțile și foile tipărite fură vandalizate. Băcani, spițeri, lipscani, peste doi ani își vîndură marfa învelită în foi de Homer, Herodot, Dante, Molière, Lord Byron.“ Cîteva din publicațiile lui Heliade ne-au rămas necunoscute (cum sînt unele traduceri din Lord Byron, afară de cele pe care le-am amintit : *Corsarul, Lara, Marino Faliero, Cerul și pămîntul* ; asupra lor, v. *Curierul rum.*, 1839, 15 april, 15 iunie, 2 august ; pentru ediția nouă a tuturor traducerilor din Lord Byron, v. *ibid.*, 1848, 23 februar). Despre alte scrieri ale lui nementionate aici, v. *Mém. sur l'hist. de la rég.*, XVII. O parte din corespondența lui a fost publicată de N. B. Locusteanu ; sînt acele *Scrisori din exil* (București, 1891) la care ne-am referit în cîteva rînduri.

Întreaga activitate a lui Heliade, numeroasele sale scrieri dovedesc o diversitate de manifestări care ne aduce aminte de Asachi, cu deosebirea că Heliade nu a cultivat și arta — ceea ce nu l-a împiedecat totuși să arate mai mult simț artistic decît Asachi — dar superioritatea lui reiese mai ales nu numai din ce spuneam în primele cuvinte despre ei, ci din întreaga lui operă, cum se va vedea mai departe.

Netăgăduit că și cînd e să judecăm pe Heliade trebuie să ținem samă mai mult de rolul lui în mișcarea noastră culturală decît de însușirile de scriitor. A fost și dînsul în primul rînd un om de acțiune, o energie care se multiplica și căuta drumuri nouă. În această desfășurare a activității lui trebuie să recunoaștem că nu i-au lipsit gesturile generoase, apropierea sufletului său de sufletul altora, privirea binevoitoare spre aceia care întîmpină la alții rezerva premeditată ori mîndria care îngheață. Dacă a fost și el — cum am văzut — o victimă a egotismului, dacă s-a lăsat dus de rătăcirile vanității, în schimb a arătat cîtva timp, în tinerețea

lui, bune intenții față de alții, a primit pe lângă el pe aceia care așteptau un îndemn, un sfat, a încurajat pe unii scriitori începători. Când Iancu Văcărescu întirzia să-și tipărească poeziile, dînsul spunea că o să i le ia ca să le dea la lumină; lui Cîrlova el i-a adus cel dintîi cuvintele de laudă care i se cuveniau, și pe mulți alții i-a sprijinit, i-a ajutat să se facă cunoscuți, așa că înspre sfîrșitul vieții lui găsea că poate spune: „N-am dori să venim la nevoie d-a număra cîte scrieri am tipărit gratis, încurajînd junii și corijîndu-le stilul... Junii literatori aflau teascurile tipografiei mele deschise, orele mele împărțite lor“ (*Equil. între ant.*, 78; *Biblicele*, 66). Încurajările lui s-a spus că mergeau prea departe și singur a mărturisit odată („sublim, mediocru, copilăresc, tot era bun pentru *Curierul român*, ce încuraja pe toți“, *Biblicele*, 66), dar să nu uităm că pe vremea lui multe erau numai la începutul lor și se cereau stimulări continue, se cerea entuziasmul care crează o atmosferă pentru ca din ea, încetul cu încetul, să se limpezească ce are vieată.

Înainte de a arăta cum apare Heliade ca scriitor în diferitele direcțiuni pe care le-a cultivat, să fixăm într-o caracterizare generală impresia care se desprinde din întreaga sa operă și, în același timp, să urmărim înrîuririle sub care dînsul a scris și care apar mai mult ori mai puțin vizibile.

Exuberanța temperamentului său l-a făcut să fie de multe ori liric, dar de un lirism aparte, mai mult de imitație al cărei izvor nu e greu să-l cunoaștem. Chiar de la el aflăm unde s-a dus să caute îndrumări pentru scrisul său — într-un loc din *Biblice* (73) ne spune: „Prin nașterea și creșterea mea, prin ocupațiile mele literare ce nu aflau materie despre limbă decît în cărțile Bisericii ce singure aveam, și mai vîrtos din cauza sujetelor ce ca poet am fost ales, studiul meu de predilecție n-a fost decît *Vechiul și Noul Testament*. Și n-a fost scriere a mea care să nu fie sau inspirată sau întipărită oareunde de ideile biblice și evanghelice.“ Din *Biblie*, prin urmare — pe care a încercat să o și traducă, „în limba regenerată din zilele noastre, în limba combătută iarăși... de teocapili... și de atei“ (*Equil. între ant.*, 5) — Heliade a luat ceea ce dă atîtor scrieri ale lui o înfățișare specială, fie prin pasiunea, vehemența, cu care dînsul se exprimă, fie prin ritmul frazei, prin anumite imagini și cuvinte care îi sînt proprii. Atît de mult îl obseda tonul biblic încît l-a întrebuințat și în pagini ușoare, glumețe (v. *Orația funebră* la moartea slavonismului, în *Curierul rum.*, 1848, 18 mart.), nedîndu-și samă că parodia astfel una din predilecțiunile lui literare.

Mai personal se arată Heliade cînd vine să pună humor în proza lui, așa că dacă e să-i recunoaștem o originalitate, aici trebuie să o căutăm, și se poate spune despre el că e cel dintîi care a adus în literatura noastră, cu o mai bună îndemînare, această notă. În lungi teoretizări asupra literaturii sau limbei, în discuții, în polemici ori în cursul vreunei povestiri, îl vedem deodată schimbînd tonul, trecînd la glume, făcînd salturi unde se simte în largul lui, i se pare că poate fi ascultat mai cu luare-aminte și înțeleas mai bine, după vreo pildă pe care o dă, după istorisirea vreunei întîmplări hazlii, după felurite apropieri pe care le face pentru ca să stea mai pe îndelete de vorbă cu cetitorul, să-l desfăteze, învățîndu-l totuși ceva și ducîndu-l spre convingerile lui. Acestei predispoziții ținea chiar să-i dea o explicare spunînd că se simția astfel adevărat român, pentru că e în firea poporului nostru să fie „caustic“, și această însușire o lămuria astfel într-un pasaj din *Equil. între ant.*, 17 (cf. 198), unde, după ce amintea că trebuie să renunțe la „stilul didactic“ și să scrie „mai românește“, adăuga observația: „Caustic va să zică un ce care arde de frig, și de este românul caustic nu-l criticați, cetitorilor, că prea l-au ars și l-au fript și pe el străinii, și ai săi, și însuși aceia în cari și-a pus toate speranțele. Disperația l-a făcut a-și rîde de toate. Cu focul și dorul în inimă și cu lacrămile în ochi este și cu surîsul pe buze, dulce cîteodată, amar de mai multe ori, și caustic sau arzător, ca și focul ce arde în inima lui.“ Cînd astfel caracteriza Heliade o parte a sufletului românesc dînsul confunda humorul cu spiritul satiric, dar mai mult se gîndia la cel dintîi, în care recunoștea și o latură a temperamentului său.

Alături de humor găsim accentuată nota satirică. În multe pagini de proză și în poezii, în fabule, vioiciunea lui se ascute ca să trimită săgeți, fie împotriva mai multora, fie numai împotriva cuiva cu care avea ceva de împărțit. Satira lui e adeseori prea personală și se coboară chiar la vulgarități, dar nu se poate să nu ținem samă de ea, pentru că străbate o mare parte a operei lui dîndu-i ceva caracteristic.

Aceste însușiri se leagă de o alta care iarăși nu-i lipsia lui Heliade: imaginația. O imaginație specială însă, nuanțată de anumite predispoziții ale lui și de ceea ce primise de la diferite înrîuriri. Resurse deosebite nu aveau spiritul său, avîntări îndrăznețe, cu străbateri largi, nu vedem la dînsul, dar neastîmpărul gîndurilor lui îl făcea să treacă mai departe de ce-i opria privirea uneori și, plecînd de la vreo impresie, legînd de ea altele, înflorînd cîte un amănunt, ajungea să dea scrisului său formă atrăgătoare, să atenueze ce altfel ar fi fost prea prozaic. Imaginația pe care o

pune cu deosebire în poezie se vede, dealtfel, că vine din răsfriingeri ale romantismului. Cît datoria romanticilor se vede și din traduceri pe care le-a făcut și din ce a adus original, cu o stăruință care-i da mai multe iluzii, pentru că realizările nu sînt totdeauna potrivite cu ea. Cu toate că-l captivase poezia lui Lord Byron, cum arată multe traduceri din el, totuși mai mult a fost influențat de romanticii francezi și dintre ei de Lamartine și Lamennais. Care erau scriitorii francezi pe care-i prețuia mai mult se poate vedea dintr-un pasaj din *Souv. et impr. d'un proscrit*, 155—156, unde, după ce-i fu dat să vadă Franța, își arată astfel admirația pentru ea: „J'avais connu la France de loin; je l'avais connue par les livres; j'avais connu la France littéraire, poétique, libre, idéale, la France qui me parlait dans Fénelon, Rousseau, Chateaubriand et Lamartine, qui sentait en Bernardin de Saint-Pierre... qui prophétisait en Lamennais. La France était mon rêve et mon désir de la voir ardent comme celui du Psalmiste.“ Nu a vorbit totdeauna astfel despre Franța; am văzut cum alteori persifla ideile venite din „Piața Sorbonei“, și pentru că s-ar părea că se contrazicea în sentimentele pe care le manifesta față de cultura franceză să-l ascultăm cum explica, în *Biblice*, 75, păreriile lui în această privință:

„Nimeni ca mine dintre români în *Impresiile și suvenirile unui proscris* nu arată ușurința francezilor, vanitatea lor, politica guvernelor lor pe care să nu se întemeie cineva.

Nimeni ca mine în comparațiile ce fac nu arată virtuțile primitive ale României și viciurile civilizației franceze.

Cînd însă viu la bărbații lor de elită, la martirii Franței pentru orice idee de progres, la eroismul lor, la stindardul lor ce se înfige totdeauna devanțînd seculii;

La devotamentul lor pentru Egalitate, căria sacrifică și Libertatea, la moravurile lor, la gustul lor în arte și industrie, la științele lor de care să poată în adevăr a se folosi junii studioși;

Atunci nimeni iar ca mine nu i-a descris românilor mai cu admirație.“

Voia deci Heliade să arate că era obiectiv în aprecierile sale asupra francezilor, dar felul în care îi judeca ne lasă să vedem oarecare pornire spre exagerări, în care amesteca unele resentimente și prejudecăți. Tot acolo vorbea despre influența franceză la noi, și în bine și în rău, mai mult în rău însă, pentru că vedea pe prea puțini care să o fi înțeles cum se cuvenia. După dînsul două generații „se pierdură în Franța“: cea dintîi, generația „ieșită de la 1815 din școala fanariotă“, cei care plecînd din țară „neromâniți și fără conducători“ aduseră din Franța „machiave-

lismul“ ca să-l adauge la fanariotism; a doua generație, de după 1820, era aceea care se îndreptă spre apus și „fără nici o învățătură clasică, neștiind nici românește nici încai heleneste ca cea dintîi, se descreieră cu totul, azvîrlită din brațele desfrînării în ale politicei“ — și unii și alții „au putut deveni toate și însuși cavaleri de industrie, numai români nu vor deveni niciodată“. Singurii care i se părea lui Heliade că folosise mai bine de pe-trecerea lor în Franța erau cei care se duseseră acolo pe la 1850, pentru că aceștia „plecînd români buni din țara lor, se vor înturna și cu bunele francezilor și vor deveni români și mai buni“. Ca încheiere a acestor observațiuni spunea, în tonul obișnuit lui: „nu în coconășii din prima generație, nu în descreierății politici din Piața Sorbonei... învățară francezii a stima și a ama pe români, ci în junii studioși de astăzi ce veniră în Paris de la 1850 încoace, ce făcură și fac onoare și patriei lor și Franței“. Dacă e o parte de adevăr în această caracterizare a românilor veniți din Franța, se vede totuși că Heliade judeca și de data aceasta după unele preveniri ale lui, și să nu uităm că se exprima astfel cînd era stăpînit de anumite idei, cînd patima îl orbia și în păreriile lui strecura antipatii politice. În orice caz nu se poate spune despre dînsul că nu recunoștea binefacerile înrîuririi franceze, cum s-ar părea cuiva cînd se oprește numai la unele părți din opera lui (v. și mai departe); datoria și el prea mult literaturii și culturii franceze pentru ca să nu-și fi dat samă de aceasta, să nu fi spus despre ele ce li se cuvenia. Ca scriitor, de romanticii francezi fusese doar atras mai mult și de la ei împrumutase idei, primise sugestii pentru ceea ce a dat în proză și versuri, cum tot de la ei luase îndrumări de stil ca să nu rămîie în șirul scriitorilor ruginiți.

Să nu uităm însă că Heliade, gîndindu-se să-și însușească ce au dat cei „de o nație și familie cu noi“, s-a îndreptat și spre literatura italiană, traducînd din ea și arătînd în diferite prilejuri că Dante, Petrarca, Tasso, Ariosto și chiar Metastasio îi erau bine cunoscuți. Cîtva timp, cum vom vedea în alt loc, dînsul arătase chiar preferință pentru ce era italian, pe cînd față de cultura franceză se exprima în termeni din care se vede că nu o simpatiza. Cu toate acestea, cînd urmărim mai de aproape influența italiană în proza și poezia lui Heliade, vedem că se reduce la prea puțin, rămîine mult în urma celei venite de la romanticii francezi. Dacă unii scriitori italieni îi erau familiari, dacă i-a tradus, dacă și-a exprimat admirația pentru ei, din opera lor puțin a pătruns în scrierile lui. Ici și colo numai găsim cîte o reminiscență de la Dante ori Tasso în vreo expresie, vreo imagine pe care o întrebunțează, ori în digresiuni de povestire care reproduce

cîte ceva din opera lor — împrumuturi deci sărace, nu dovezi de o apropiere literară mai strînsă, de o înrîurire dintre acelea care imprimă un anumit caracter scrierilor cuiva. Ca să găsim mai multă influență italiană la Heliade, prea multă chiar și cu ciudate manifestări, va trebui să ne referim la altă parte a activității lui, la teoriile pe care le susținea asupra limbei și la fantaziile lui ortografice, dar despre acestea va veni rîndul să vorbim în altă parte.

Printre înrîuririle care au lăsat urme în opera lui Heliade se cade să amintim și pe aceea pe care o recunoaște într-una din „însemnările“ adăugate la poeziile lui — imita și aici pe Lamartine — pentru a ne lămuri asupra împrejurărilor în care scrisese unele bucăți. În *Culegerea* din scrierile lui publicată la 1836 găsim la pag. 91, cu privire la poezia *Visul*, următoarea explicație: „Acest vis mi s-a întîmplat, în copilăria mea, a-l auzi povestindu-l tatălui meu un prieten al său, care spunea că îl are în manuscris în limba arăpească. Tatăl meu, deși de origine din Tîrgoviște, însă a fost crescut într-o casă a unui hagiu din țara turcească... prin urmare cei mai mulți cunoscuți ai lui erau oameni din părțile orientale. Povestirea acestui vis încă de mic mi-a făcut o mare întipărire și totdeauna mi-a fost zugrăvită în a mea tinerețe de minte cu cele mai vii colore.“ Deci povestiri fantastice, cu înfloriri așa cum le întîlnim în literaturile Orientului, exaltase și ele imaginația lui Heliade. Înțelegem atunci de ce găsim ici și colo motive exotice, de ce spiritul lui trădează unele reminiscențe de orientalism — aceasta datorită, poate, în parte și faptului că mama sa era de origine greacă. Exotismul acesta apare totuși mai mult ca o vagă infiltrație, nu a culminat spre o potențare care ar fi dat poeziei lui ceva deosebit, dar trebuie să ținem totuși samă de el pentru că a venit să se întîlnească cu înrîurirea romantică și din confluența lor derivă anumite aspecte ale operei lui.

Cum apare Heliade ca prozator și poet s-a putut întrevedea din ce am spus cu privire la anumite trăsături ale temperamentului său și la influențele care l-au călăuzit.

Proza lui nu este a scriitorului care așează liniștit gânduri, emoțiuni, impresii, netezește fraze, urmărește armonii care-l încîntă. E proza omului de acțiune și impresionabil, a luptătorului, a polemistului și a observatorului vieții care prinde unele aspecte ale ei ori caracteristice ale celor care iau parte, într-un fel sau altul, la ea și le redă în schițări repezi, cărora nu le putem cere mai mult decît pot să aducă reflexul unui moment, o anumită expresivitate și oarecare vioiciune. Cînd scrisul său avea să ia o notă mai gravă frazele se conturau după amintiri din *Biblie*, și

cîte un verset parafrizat, adaptat circumstanțelor stilistice, venia să se înșire alături de altele. Îl vedem atunci recurgînd cînd la exclamațiile, implorările, cuvintele smerite ale Psalmistului:

„Vezi cît e de împodobit pămîntul lăcuit de fiii tăi! cum peste tot răsună numele tău cel sfînt! cum fumegă altarele tale de tămîia noastră! Știm că ai cerut de la noi tămîia inimii și jertfa dragostii: de este vreunul ce a împlinit voia ta, acela facă să cauți asupra noastră; de a sosit ceasul, aridică brațul tău, nimicează și ado în ființă, că noi binecuvîntăm numele tău.“

Culegere din scrierile... de prose sci de poesie, 4 cînd la cuvinte de viziune întunecată, de exaltare pînă la paroxism a imaginației, la expresii apocaliptice, pentru că ținea uneori, cum spune singur, să dea stilului său „mistica haină a Apocalipsei“: „Șîngeratici și roșii ca flacăra fumegătoare se volburau în orbitele lor doi ochi spăimîntători...“

Tremura inimii oricui se uita în partea aceea și se îngheța de frică, căci mare era puterea Fiarei și fără nici o tărie legătura aceea...

Inimile toate înghețară de spaimă. Lumea aștepta Pacea vieții și spectrul Păcei mormintelor apără în toată spăimîntătoarea-i disformitate...

Citatul acesta e din *Descrierea Europei* (6, 10, 12), care în întregime e scrisă în stil biblic, dar astfel cum îl înțelegea dînsul mai tîrziu, cînd îl stăpînia mania neologizării, italianizării limbei. Proză de felul acesta găsim uneori și în *Echilibrul între antiteze*, în acea carte ciudată iarăși prin amestecul de tot felul de lucruri: o încercare de sistem filozofic, teorii bizare asupra trecutului nostru, amintiri despre evenimente din timpul mai nou, caracterizări ale unor persoane, polemici, satire, povestiri cu amănunte de autobiografie și mai ales statornica insistență de a vorbi despre el, despre infailibilitatea ideilor lui și meritele pe care le avea pentru înaintarea culturii, literaturii noastre. Interesant prin această varietate și prin ceea ce ne dă ca să cunoaștem personalitatea lui Heliade, *Echilibrul* are însă mai mult caracter informativ și didactic decît literar, așa că vom trece peste el. Aproape tot așa se înfățișează *Istoria critică universală*, în care ținea să arate „evenimentele în general prin care trecură popoli și națiile de la începutul lor, de cînd își aduce aminte omenirea, nu numai mișcările, emigrațiile și faptele materiale și politice, rezbelele lor, legile și instituțiile lor, ci și dezvoltarea minții lor, adică istoria credințelor lor“. Găsim și aci o schemă de filozofie în care strecura

unele preocupări mistice și chiar puțină știință, puțină matematică, cu reminiscențe de cînd fusese profesorul aproape enciclopedic la Sf. Sava și tipărise cîteva cărți în afară de cele literare — dar nici aici nu trebuie să căutăm pe Heliade ca scriitor.

Despre însușirile lui de prozator vin să ne vorbească mai mult alte pagini, care trebuie ținute iarăși în samă, acelea care ni-l arată părăsind tonul grav, pentru a ne împărtăși în stil natural, sprinten și de multe ori cu intenții satirice, unele impresii ale lui, ori pentru a înfățișa anumite priveliști din viața noastră și tipuri care-i dădeau motive de ridiculizare. Un tip a cărui fizionomie a ținut cu deosebire să o fixeze e „Domnul Sarsailă” și pentru că mereu vorbea de el să vedem ce înțelegea prin el și cum îl prezenta :

„Domnului Sarsailă i-a intrat în cap să-și facă numele nemuritor... Stă acum și gîndește, se gîndește și iar se mai gîndește. Apoi zice : -ca să mă fac autor, trebuie să dau cărți la lumină, și fiindcă autor nu e fitecine, eu dară trebuie să fiu deosebit din ceilalți... Așa... în casa care voi lacui trebuie să am cîteva cărți cît se va putea în limbi mai streine ; în cămara mea cu cît va fi mai nemăturat cu atîta o să dau un ton că prea puțin mă gîndesc la lucrurile acestea trecătoare ce n-au a face cu nemurirea... Cînd es afară, ca să mă cunoască de departe, trebuie să-mi pui ochelari la nas ; hainele să-mi fie deosebite... mantaua... aruncată într-un chip clasic — ba romantic, cravata mare, dezvățată, sau nicidecum... ; cînd voi vorbi cu oamenii să mă roșesc, să-mi mușc buzele, să pui ochii în grindă, ca să seamăn inspirat... Dacă mă zic rumân, să scriu cît voi putea mai nerumânește, ca să seamăn mai înalt...”

Oameni ai lui Dumnezeu îndeobște, pe cîți băiețoi vedeți că vă vin prin case cu cataloage de prenumăranți ca să-și tipărească încercările copilărești, goniți-i, goniți-i cît puteți... Să nu gîndiți că e vreun geniu unde vedeți vreun catalog. Geniul e mîndru, nu se umilește, nu cerșește...”

Curierul de ambe sexe, I, 373—374, 383—384

Portretul e mai amănunțit, e zugrăvit astfel pe mai multe pagini, dar am redat numai cîteva părți din el, unde expresiile își păstrează întrucîtva caracterul literar, pentru că alteori îl vedem pe Heliade alunecînd pe panta stilului prea comun. Satira aceasta are desigur înțelesul ei ; Heliade a scris-o gîndindu-se la cîtiva din vremea lui care, dîndu-se drept literați, se expuneau ridicolului prin apucăturile lor, datorite în parte contagiunii romantismului, pe care se vede că Heliade, deși romantic el însuși, îl găsea comic în felul cum îl înțelegeau unii.

Lîngă „Sarsailă” e pus acel „Drăgan”, din care Heliade făcuse iarăși o figură tipică de la noi, și portretul lui se poate ceti în *Curierul rum.*, 1844, 5, 9 iunie, iar alături de aceștia s-ar putea aminti acel dascăl de geografie venit din Ardeal care e înfățișat (în *Bibl. port. : Diverse*, 253) cam în felul cum Caragiale avea să ironizeze pe „pedagogul” pedant tot de peste munți.

Fără să fie un artist desăvîrșit al formei, pentru că îl preocupă mai mult ce avea să spună decît cum se exprima și adeseori nu trecea peste tonul familiar, așa de familiar chiar că se apropie de vulgaritate, Heliade apare totuși ca unul din prozatorii noștri de samă, prin stilul său comunicativ, vioi, nervos, cu un colorit care nici azi nu se pare întunecat de trecerea anilor, nu ne aduce aminte de ceva prea învechit. Gîndindu-ne la cum se scria pe la 1830, în fraze greoaie, trăgănate, somnoroase, Heliade se arată astfel superior tuturor celor de atunci și cum de la început a căutat, după cum spunea singur, să nu rămînă la „proza uscată” a altora, îl putem socoti ca primul nostru prozator care aduce nota modernității.

Mai puțin poate fi lăudat ca poet. Imaginația care nu-i lipsia și o punea destul de bine aiurea era totuși de resurse mărginite și prea unilaterală pentru poezie. De altă parte, firea lui nu era înzestrată cu acea emotivitate și acea concentrare care fac pe adevăratul poet. Pe urmă, chiar în ce privește exprimarea poetică îl vedem neajutat, în căutarea continuă a realizărilor limpezi.

Și ce chinuită era stăruința lui de a ajunge unde-l mîna ideea fixă de a fi și altfel scriitor, de cîte ori îl vedem dibuind în urmărirea luminișurilor poeziei... Cînd era de tot tînar începuse să scrie versuri pînă ce într-o zi — trecător numai — se descuraje, și ne spune chiar el ce-l făcuse să-și piardă încrederea în talentul său poetic : „cînd îmi intră în mîna *Liricele* lui Atanasie Christopol mi se tăie tot cheful de a mai face versuri din capul meu. Le învățasem pe dinafară și într-o vară mi-aduc aminte că le-am tradus toate” (*Curierul de ambe sexe*, II, 121). Prin urmare, și dînsul a suferit de vecinătatea poetică a lui Christopulos, cum, dealtfel, se simte în primele lui alcătuiuri (pentru laudele pe care i le aducea și mai tîrziu, v. *Curierul rum.*, 1839, 30 aug.). Mai tîrziu, cînd încrederea că poate fi poet i-a revenit, și-a schimbat idolul. Atunci îi zicea : Lamartine. Ce cult a avut pentru poetul francez ne-o spune într-o notiță din *Curierul rumânesc*, 1831, 19 mart, unde vorbește de acele „poeme pline de tinerețe și melanholie mîngîietoare” ale autorului *Meditațiilor*, care îl fermecau ; tot acolo își exprima entuziasmul, după cetirea *Armoniilor poetice*

și religioase, în fraze care se cuvine să fie reproduse pentru că arată ce devreme Heliade căutase să-și facă un stil după tiparul biblic, cu unele artificialități căzînd în manierism: „Prin ele [prin *Armonii*] poetul întocmai ca vulturul își ia zborul cu îndrăzneală pînă la cereasca înălțime atotputerniciei dumnezeiești. Acolo el își immoaie aripile sale în jăratul slavei mucenicilor și, ținîndu-și drumul său prin strălucita cărare a laptelui creștinătății, se coboară prin scara lui Iacov și vine să stropască și să încălzească pămîntul cel amorțit de înghețul patimilor... Ascultători din aromirea lor cea dulce se deșteaptă pătrunși de focul pocăinții și nu întîrzie cu o inimă de a numi pe cîntărețul lor David al creștinătății.” Pasajul are interesul lui și pentru cunoașterea ecoului pe care l-a avut la noi poezia lamartiniană.

În Lamartine găsim Heliade pe poetul așteptărilor lui, cum și al iluzionărei că trebuia să scrie multe versuri. Dar înainte de a vedea ce sînt aceste versuri, să-l ascultăm împărtășindu-ne planurile lui poetice, pentru că, într-adevăr, și le fixase de la o vreme într-un „program” care avea să cuprindă întreaga lui activitate poetică — să deschidem deci *Biblicele* la pag. 73 și vom citi acolo: „De mult, încă de la 1836, făcusem o programă spre a elabora niște poezii legate astfel între sine cum în patru volume să facă un tot. Primul volum să cuprindă și să se întitule *Biblicele*. Al doilea volum, *Evangelicele*. Al treilea, *Patria* sau *Omul social* și al patrulea, *Omul individual*. Iar întregul acestor patru volume să facă o singură poemă compusă din mai multe și numită *Unitatea*. Parte din *Biblice* face și *Căderea Dracilor*... Parte din *Evangelice* este *Cutremurul*... Parte din *Patria* este *O noapte pe ruinele Tîrgoviștei*, ca prelud, *Mircea*, *Duelul Buzescului cu Hanul Tătarilor*, *Sburătorul* și însuși *Mibaida*... Parte din *Omul individual* este *Serafimul* și *Cherubimul*, și altele, cum și *Visul*...” O operă poetică în stil mare îi trecuse deci prin minte lui Heliade și dacă nu a reușit să dea decît o parte din ea, pentru că realizarea ei întreagă era peste puterile lui, chiar intenția pe care a avut-o trebuie ținută în seamă, fiindcă arată o concepție mai înaltă despre poezie.

Poezia din tinerețe a lui Heliade o putem cunoaște din culegerile pe care le-a tipărit la 1830 și 1836. În cea dintîi precumpănesc traducerile din Lamartine, dar abia dacă îl recunoaștem în versurile ceva mai îndemînatice redată din *Singurătate* și *Suvenirul*, pentru că, cu tot cultul lui pentru poetul francez, Heliade nu era cel chemat să transpuie în românește versurile cu cadențări blînde, grațioase, de o muzicalitate vapoasă, ale celui ce scrisese *Lacul*

— dovadă chiar traducerea acestei poezii, așa de chinuită, așa de aspră, că trebuie o sfortare ca să ne aducem aminte de frumusețile originalului:

Astfel tot la tîrmuri nouă
Împinși, calea nencetată,
Duși către vecinica noapte,
Înapoi fără-a veni,
În oceanul de vîrste,
Noi nu vom putea vreodată
O zi ancor-a întări.

Poeziile originale din aceeași culegere se reduc la două elegii, din care una, închinată „soției bune”, aduce cîteva versuri destul de armonioase, ca:

Înger, cerescul meu serafim!
Ce-mi fuse oare a ta ivire:
Floare sau umbră, vis, nălucire?
Ah, izvor vecinic de lung suspin!

iar cealaltă — *Dragele mele umbre* — e închinată amintirii celor pe care îi pierduse și are unele accente calde de împărtășire a sentimentului:

Zimbire plină de mîngiere,
Cît e de dulce cînd te ivești!
A fi de tine cu apropiere
Este viața ce dăruiești.

Mai sînt pe urmă două sonete, *Cîntarea dimineții*, *Oda* pentru ruși, scrisă la 1829 și o fabulă — cuprins destul de sărac, chiar pentru un început.

Ce a publicat la 1836 e numit de Heliade „poezii fugitive”. Calificativ ușor care s-ar părea că nu aduce o bună recomandare, cu toate că vedem aici preocuparea de o poezie trecînd peste obișnuit, voind să se ridice la unele concepții, să fie filozofică. Spre această poezie nu sîntem însă duși deodată, pentru că mai înainte ne opresc cîteva versuri, reluate în parte din culegerea dintîi, care vin cu oarecare exuberanță sentimentală să cînte laude vreunui chip iubit, cu „față cerească”, cu „rază de misteruri”, în „seninul albastru al ochilor”, cu „simțire îngerească”, daruri care toate arată un „fericit amestec” de „zeități”. Expresii, imagini care știm de unde vin, de la Lamartine și Petrarca — de la acesta poate mai curînd indirect — dar ele nu trebuie trecute totuși cu vederea, pentru că arată la Heliade căutarea unui stil mai eterat,

străbătut de acel misticism pe care îl găsim în poezia italiană și a romanticilor francezi.

După ce cîntase iubirea, după ce se oprise la unele teme mărunte, Heliade se gîndi să dea inspirației lui o notă mai gravă, să poetizeze vreo idee, vreo concepție filozofică despre viață. Atunci a scris *Serafinul și Cheruvimul* și *Visul* asupra cărora a ținut să dea unele lămuriri, ca să nu pară prea obscure cetitorilor de la noi deprinși pe atunci cu alcătuirii mai ușoare. „Tălmăcirea“ a publicat-o în *Gazeta Teatrului Național*, 40, și ne spune acolo că intenția lui a fost să ne înfățișeze „acest vis ce îl numim viață“ și pentru aceasta a urmat pilda poezilor care, descriind „viața omului în general“, lasă să se întrevadă gîndurile, sentimentele care i-au frământat pe ei, așa că și ce a compus dînsul are o dublă semnificație, pentru că din cadrul larg al ideii pe care a exprimat-o se desprind „oarecare asemănări“ cu viața lui. Ideea de la care a plecat, ne spune mai departe, a fost să arate pe „omul prunc, copil, june, bărbat, trecut în vîrstă și la marginea mormîntului“ și cum „omul sfîșiat de patimi, amăgit de întîmplări, obosit de păcate“ caută „lumina adevărului și pocăinței“. Din alte lămuriri care ni se dau — ținea se vede mult Heliade să nu lase nimic necomentat din ce i se părea așa de însemnat în poezia lui — aflăm că dacă a descris cu cea mai mare vioiciune pe cea „iasmă care stă în fața omului“, e pentru că a cunoscut „mai mult amarul decît dulceața vieții“ și pe pămînt domnește încă „împărăția Iadului și a răului și sîntem încă departe de cea împărăție a cerului, adică a dreptății și a fericirii preursite de Mîntuitorul“. În Serafim a căutat să întrupeze tot ce văzuse „mai frumos în viață... și ca moral și ca fizic“, iar în Cheruvim a închipuit puterea binefăcătoare care l-a ajutat să vadă „calea cîstei și a vieții cei fericite“.

Cu toată silința pe care și-a dat-o Heliade să învăluie în poezie o idee care i se părea că cuprinde ceva deosebit, șirul lung de versuri la care a adăugat explicări e o împletire greoaie, confuză, cu pretenții de salturi mari în abstracțiuni, cu izbueniri enfatice și căutări de efecte ușor impresionante prin alăturări de cuvinte vrînd să aibă ceva onomatopeic :

Viforul bubuie, zboară ;

Crivățul vijie, trece

Tremurul saltă, doboară.

Numai ici și colo dacă răsare cîte o strofă care vorbește în ton mai puțin pretențios și odihnește urechea după atîtea versuri chinuite și aspre :

În oricare-a mea faptă eu n-aveam mîngiere,
În oricare prieten aflam ascuns vrăjmaș,
În orice om o spaimă, în mine o durere,
O vecinică osîndă chiar într-al meu lăcaș.

Aceeași impresie ne-o lasă cîte o alcătuire „biblică“ cum este *Căderea Dracilor* ; ceva confuz și acolo, îngrămădire de cuvinte care numai poetice nu sînt, înșirare de multe nume, așa cum Heliade învățase de la Victor Hugo, pe care-l urma și cînd puneă alături versuri de acestea, care i se păreau că răsună maiestros :

Înalt mai sus de ceruri, la locul Nemuririi,
În sfînta atmosferă Luminii celii vii
Unde fîntîna vieții și riul Fericirii
Adapă, răcorește cereștile cîmpii

Și Duhul mîngîierii burează caldă mână,
Mărgăritează vecinic prea-sfintele sădii
Și Dragostea resare a ingerilor hrană
Ce-ntreamă în ei Pacea și naltele sfîntiri...

Pe vîrfurile astui munte, sub cortul Prea-tăriei
Înconjurat de îngeri, prea veselii Serafimi,
Acolo este tronul Părintelui Veciei
Pe mii de legioane jăratice-Serafimi.

Cînd voia să se înalțe, inspirația lui Heliade se pierdea în divagări care o obosiau ori se opria la amănunte de prozaism. De aceea ne înșală așteptarea și cea poezie, *O noapte pe ruinele Tîrgoviștei*, unde, după Cîrlova, ținea să arate că nu era mai puțin simțitor la glasurile care se ridicau din mormintele străbunilor. Ce slab răsună însă aceste glasuri în versurile lui și ce scăzută ajunge pînă la el măreția amintirilor închise în acele ziduri în fața cărora voia să ne spună că rămăsese de multe ori în contemplație ! După cuvinte multe care se îngrămădesc, pe două pagini, ca să descrie cum coboară umbrele înserării, cum

Soarele acum sfîntește și noaptea năntăiează.
Cu-neetu-și cîrmuiește carul cel aburos

urmează o înșirare de nume ca de catastif istoric :

Aci îmi stau de față eroii Rumăniei
Din Cîmpul Lung, din Argeș, din Iași, din București.
De la Traian și Negru, martiri ai vitejiei,
Pînă la împilarea trufiei strămoșești...

pentru ca la sfârșit să vie rîndul altei descrieri, cu „turme, cai, dobitoace” care se coboară la apă și clopote „ce se scutur în al dimineții zvon”.

O singură dată din poezia turbure, cetoasă, a lui Heliade a răsărit o floare de lumină. E acea baladă *Sburătorul* pe care o aducea *Curierul românesc* de la 1844 (4 februarie), într-o fericită imbinare a romantismului cu realismul: cel dintîi cumpătat, limpezit, iar nota realistă desprinsă din viața celor de la țară al căror suflet, oricît de simplu, are emoțiunile lui puternice, străbătute de cîte o credință străbună, o superstiție. Iertăm acestei poezii că ici și colo cîte un vers („Vitele muginde la jghiab întins pășia” — „Vibra al serei aer de taur grea murmură”) reamintește stîngăcii și artificialități de care Heliade nu se putea dezobișnui — le iertăm pentru tonul natural în care e scrisă, pentru adevărul sufletesc care vibrează în ea, pentru frăgezimea ei de simțire:

„Vezi, mamă, ce mă doare ! și pieptul mi se bate,
Mulțimi de vinețele pe sină mi se ivesc ;
Un foc s-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate,
Îmi ard buzele, mamă, obraji-mi se pălesc.

Ah, inima-mi zvîcnește !... și zboară de la mine,
Îmi cere... nu-ș ce-mi cere ! și nu știu ce i-aș da :
Și cald și rece, uite, îmi furnică prin vine ;
În brațe n-am nimica și parcă am ceva...

În arșița căldurei cînd vîntulețu-adie,
Cînd plopul a sa frunză o tremură ușor,
Și-n tot crîngul o șoaptă s-ardică să-l învie,
Eu par că-mi auz scrisul pe sus cu vîntu-n zbor”.

Toată neliniștea în fața tainelor care-și flutură ispitirea lor, toată naivitatea tinereții care nu-și dă samă de ce vine să o turbure trec, și blînd și vijelios, prin aceste versuri, și mai ales acelea care încheie strofa a doua și a treia sînt minunate răsunete ale simțirii în aiurare, în luptă cu nedumerirea.

Că Heliade a fost o dată adevărat poet poate să ne mire, dar dacă a pus în *Sburătorul* un motiv popular, aceasta nu are de ce să ne surprindă prea mult. Fără să fi arătat statornic convingerea că literatura noastră ar cîștiga dacă s-ar apropia mai mult de ce este tradițional, străvechi, fără să fi teoretizat asupra necesității ca scriitorii să se coboare mai des în popor — așa ceva aveau s-o spună alții — dînsul nu a rămas strein de sufletul celor de jos și e cel dintîi care l-a înțeles și redat mai bine. Chiar în

acea *Sărbătoare cîmpenească* pe care a scris-o la 1837 (*Curier de ambe sexe*, I, 101) pe care am amintit-o mai sus se vede că Heliade cunoștea mediul rustic și știa să-l înfățișeze cu nota lui, cu toate că a pus și acolo unele înflorituri literare și face pe țărani să vorbească după intenții de circumstanță ale lui; coloarea locală e în general bine păstrată și convorbirile între țărani se urmează în ton destul de natural, iar cele cîteva poezii populare care sînt intercalate — le spune Florica, fiica „juratului” Coman, și numele ei reapare în *Sburătorul*, ceea ce arată că între această poezie și scena „pastorală” e oarecare legătură, amîndouă fiind scrise sub impresii vii culese la țară — dovedesc că *Heliade* nu disprețuia cîntecele noastre din popor. Și altă dată, în *Echil între ant.*, *Curs de poezie* (v. și *Curierul rum.*, 1839, nr.-ele 158, 159), s-a referit la poezia populară, cu toate că uneori exprima asupra ei păreri care ne surprind, cum e aceea pe care o găsim în *Echil între ant.*, 42 : „Doinele și baladele cu care se îngîmfă niște poeți mari ce pe românește se zice *poetoi* se știe că sînt ale lăutarilor” — aluzie străvezie la adresa lui Alecsandri, pe care, cu toate acestea, altădată îl numia „excelentul și grațiosul poet”, dar să nu ne mire asemenea izbucniri și contraziceri cînd cunoaștem temperamentul lui Heliade cu atîtea inegalități care l-au dus la rătăcirii. În orice caz, înrîurirea populară e evidentă în versurile lui, și datorită ei a izbutit măcar o dată să ne dea ceva de adevărată poezie.

Cînd de la poezii lirice și balade Heliade a trecut la fabule și satire l-a ajutat mai mult vioiciunea spiritului său, pentru că în aceste genuri e departe de a fi un maestru, un artist. Îl mulțumia ce-i trecea prin minte deodată și de aceea îl vedem scriind ușor, fără concentrare, fără să netezească forma, în ton de improvizație și cu multe prolixități. Dintre fabule singură *Măceșul și florile* și întrucîtva *Areopagul bestiiilor* (aceasta cu aluzii politice și ridiculizarea celor care scriau în „limba reformată” cu *năciunal. speptător, aptriță, aptor* etc.) pot fi ținute în samă — celelalte sînt ori prea slabe ori simple traduceri (*Foile și cărbunele*, *șint Coadă momitelor*, deși sînt date în culegerile sale ca originale, sînt traduse după J. P. Viennet, v. *Curierul rum.*, 1840, 14 iunie, iar *Orologiul lui Carol V* e arătată chiar de Heliade ca o imitație după Salvandy, v. *ibid.*, 1839, 21 iunie). *Măceșul și florile* se știe că a fost scris, la 1844, împotriva lui Trandafilov, cum nu era greu de ghicit cînd versurile erau așa de transparente :

Un măceș ghimpos, sălbatic.
De prin locuri depărtate...
Aruncat într-o grădină,
Avuțită, roditoare,

Vrea să prinză rădăcină
Între flori mirositoare...
Își puse ș-un of în coadă
Nodurosul mărăcine
Și vezi că-i stă prea bine.
Of încoace, of încolo,
Of grădina răsună.
Floricele curioase
Una p-alta se-ntreba :
— Trandafir să fie, lele ?
— Nu e trandafir, surato.
— Vai de noi, de floricele.
— Ce-o mai fi de noi, cumnato ?
— Zi măceș, lua-l-ar naiba.

Ținea, se vede, să dea o notă populară fabulelor lui, ceva ce ne face să ne gândim la cum scria Anton Pann.

Nota aceasta o repetă în satire, dar, accentuînd-o și forțînd-o, ajunge să se coboare la pamflet și trivialități. Satire a scris multe Heliade și chiar în *Culegerea* de la 1836 (pag. 118—119) lasă să se străvadă predilecțiunea lui pentru acest gen într-o tiradă asupra diplomației. Sînt satire mai multe politice, ca aceea împotriva lui Duhamel (*Cîntecul ursului*) cu refrenul „Diha, diha, măi“, și *Tandalida*, unde înfățișă pe un polonez (Tîndală) și pe un român (Păcală) în roluri comice imitate după *Don Quijote*, așa că o prezenta ca o poemă eroico-comică și ca o compunere cu totul originală „pentru românismii săi metrici“ (v. despre ea și *Scrisori din exil*, 581). Ce erau acești „românismii“ ne dau o pildă ver-surile :

Bine că scăpai de Muze,
De lolițe din Parnas...
Și de gloaba de Pegas.

Glume de cronică rimată de gazetă, jucării pe care nu le disprețuia, cu toate că am văzut ce planuri înalte de poezie își fixase. Pe acestea nu le-a uitat însă ; din timp în timp îl vedem reluîndu-le, dar fără să le ducă la bun sfîrșit.

La 1844 se gîndi să scrie o epopee, *Mihaida*, care se opri însă la al doilea cînt, fără să ne pară rău că nu a fost terminată, pentru că după începutul ei ne putem închipui ce ar fi fost urma-rea. Cu toate că Heliade ne spune într-un loc (*Curs de poezie*, III, 234) că-și dăduse multă silință să-și însușească spiritul litera-turilor clasice, să se inițieze „în misterele... frumosului și subli-

mului antic“, clasicismul lui se reduce la prea puțin, la o intenție literară numai, la ceva superficial. Îi lipsia darul alcătuirii liniștite, simțul măsurii, viziunea arhitectonică a clasicilor, și de aceea nu putea fi poetul care să ne dea o epopee. *Mihaida* numai de de-parte ne aduce aminte că e un poem epic, prin șablonul ei, prin ceea ce reproduce în nota convențională a genului — suflul epic și maiestatea clasică îi lipsesc.

Cîntul întii, după obligatoarea invocație către Muză, către „Muza îmbărbătată“ ca „să dea semnalul“ la „prima cîntare“, anunță faptele ce vor fi „bucinate“ spre lauda „Bărbatului cel mare“ ce pentru mîntuirea neamului nostru și apărarea creștinătății venise

Să-neîngă a sa frunte cu stema domnială.

Urmează descrierea stărei țărilor române „sub jugul sîngeratic“ al Osmanului și o lungă înșirare — ca în pomelnicul din *Paremiile* lui Dosoftei — a domnilor care luptase înaintea lui Mihai Viteazul împotriva cutropitorilor. Glasul deznădăjduit al românilor ajun-gînd pînă la cer, de acolo vine să se coboare ocrotirea cuvenită unui neam ales, creștin, și cuvintele care vestesc hotărîrea cerească răsună într-un bizar amestec de expresii biblice, metafizice și chiar științifice, așa cum obișnuia Heliade să le îngrămădească în exu-beranțele lui verbale : „Etern“, „prea Potente“, vorbește de „Prin-cipiu și Finit“, de „Atom“, „Simpatie“, „Materie și minte“, „Fa-cultăți“, „Rație“, „Eterna veritate“ ș.a., pentru ca la sfîrșit să spună că domnul Munteniei e acel predestinat să biruie pe păgîni :

Mihai va rupe jugul românului ce geme.

Prin arhanghelul Gabriel, care-și „îndreptează svolul spre vetrele lui Bucur“, voința cerească e împărtășită eroului român. Acesta, inspirat de sus, simțind ce fapte mari se așteaptă de la el, își spuse gîndurile mitropolitului Eftimie, care și el, ca un trimis al lui Dumnezeu, înțelese că venise ceasul luptei împotriva asupritorilor.

În cîntul al doilea asistăm la o adunare care se ține la Banul Manta ; sînt acolo : Mihalcea, „belicosul“, Mitrea „cel hotarnic“, Isar și Teodosie, „mintoși logofeți“, spătarul Vintilică, aga Vite-jescu, frații Buzești, mitropolitul Eftimie ș.a. Boierii țin sfat pentru păsările țării și în vorbele lor poetul pune neologisme ca *santifica*, *smorfuri* ș.a. ori expresii din vocabularul prea personal al lui care i se părea mai colorat : turcii sînt „lipitori mîrșave“, „pungași“, „păgîna spurcăciune“, așa că s-ar părea că cetim mai curînd *Tandalida* decît *Mihaida*. După ce boierii își spuseră părerile, unii

îndemnînd să se ceară ajutor de la streini, alții împotrivindu-se să aibă de a face cu „șoangherii“ și jurînd că pînă mai e sînge de „românel în vine“ toți vor lupta cu păgînul, sfatul se isprăvi cu hotărîrea ca toți să aibă încredere în acela care cu vitejia și cumințenia lui va ști să apere neamul. O ușe se deschise atunci și, fără să știm mai bine cum se întîmplase să fie acolo, apare printre boieri Mihai Viteazul — descris astfel :

... un mare om propasă
Și răpede-și aruncă ochire aquilee
Și pasă drept la jețul ce sta naintea Crucii.
Un stat înalt și nobil, un port de majestate,
O frunte mare, scoasă, ce cugetă departe,
Scinteietori ochi ageri, sprîncene ebenine,
Un nas roman, o buză pacifică, ridentă,
O barbă marțială, un piept ce sparge soarta
C-o tare paciență și brațe musculoase.

Fîind în același gînd cu boierii, Mihai îi cheamă să jure că vor fi „scuturile“ lui pentru mîntuirea țării.

O alcătuire chinuită și copleșită de artificialitate, emfază și teatralism, așa e *Mihaida*, pe care Heliade o dedica ostașilor români pentru ca „spiritul Domnului“, care se coborîse asupra lui — cum vorbea și de astă dată cu mania lui de profetism — să treacă în sufletele lor.

Tot așa de neizbutite sînt și alte încercări epice ale lui, pentru că a mai scris, într-adevăr, și o „epopee galică“, *Fingal*, mai artificială încă prin extravaganțele de ossianism, care i se păreau că dau mai multă strălucire compunerii. Cît despre traduceri, abia dacă ne putem apropia de ele din curiozitatea de a vedea în ce limbă credea Heliade că trebuie redată scrierile lui Dante și ale altora. Pentru marele poet italian avea un cult care ar fi trebuit să-l îndemne să prezinte altfel opera lui, sub o formă mai potrivită cu intențiile de a face cunoscută la noi literatura italiană ; în *Curs de poezie*, III, 234, spunea, vorbind iarăși despre el însuși, amestecînd mereu pornirile lui de vanitate : „Încă din anul 1842 am încercat a studia viața lui Dante și a o face cunoscută românilor. De cîte ori am luat pînă în mînă și cum scriam o pagină, două, vedeam că îmi scriam viața mea proprie, mijlocul în care m-am născut și am trăit, mai aceleași evenimente, aceleași aplecări și tendințe, aceleași aventuri ale inimei și ale sufletului.“ Dacă mărturisia că se identificase așa de mult cu autorul *Divinei Comedii*, cînd a venit să-l prezinte cetitorilor noștri această identi-

ficare nu i-a folosit prea mult, pentru că iată cum începea să traducă *Infernul* :

În mijlocul căiei vieții noastre
Mă reaflii într-o selbă obscură,
Căci calea directă era percută.
Nu e d-a spune cît era de dură
Astă selbă silvestră aspră și foarte,
Căci și în cuget reînnoie frica.

Și tot astfel a tradus Tasso (cîntul VII din *Gerusalemme liberata*) și pe Ariosto (cînturile IV—VI din *Orlando furioso*).

Cum se credea cu aptitudini pentru toate genurile de poezie, după epopei s-a gîndit să scrie și poeme dramatice și didactice. La încercările lui de dramă istorică nu avem de ce să ne oprim pentru că ne amintesc *Mihaida*, cu aceleași pretențioase și lungi tirade destinate doar să răsune de pe scenă (un specimen se poate vedea în *Curs de poezie*, III, 42) ; ne vom abate un moment numai la poemul didactic — dînsul îi zice „epic“, dar aparține mai mult genului dîntii — pe care l-a intitulat *Anatolida sau Omul și forțele* (în patru cînturi, dar fusese proiectat să cuprindă douăzeci). E o compunere tipică pentru ceea ce Heliade își închipuia, în timpul din urmă, că poate fi înfățișat ca poezie. Primul cînt (*Empireul și Tohu-Bohu*) cuprinde, printre altele, versuri schimbate puțin din *Căderea Dracilor*, din care am reprodus un pasaj mai sus. Cînturile următoare (*Himnul creațiunii, Vieța sau Androginul, Moartea sau Frații*) sînt ca o parafrază versificată a *Genezei* și merg pînă la povestirea omorului lui Cain, pe care-l prezintă altfel decît în *Biblie*, din intenția de a înlătura ce i se părea imoral — fraticidul — într-o carte sfîntă : despre Cain ne spune că a omorît pe Avel fără să-și dea samă, într-o halucinare, și pentru a convinge că așa ceva a fost cu puțină ne povestește, în note, o întîmplare în felul aceleia pe care o găsim în *Ucișorul fără voie* al lui Gr. Alexandrescu. Voia să fie întrucîtva original Heliade modificînd astfel *Biblia*, și o altă originalitate, de expresii numai și comică, găsim cînd ne vorbește de Adam că-și plîngea singurătatea în așteptarea Evei :

... e cu totul singur
Și n-are șie semen,
E Om și n-are Oamă, ca leul o lionă,
Ca turturelul soață.

Parcă am ceti din Asachi, că și el undeva vorbise de „pășă-reul“ tovarăș al turturelei.

Cînd, părăsind tonul biblic sau quasi, face unele digresiuni ca să expună vreo părere, să discute unele idei, versurile ating culmea prozaismului și a pedanteriei, ca atunci cînd pune întrebarea dacă omul a folosit mult din progresele civilizației, din

Invențiuni de vase, de varii instrumente

și adaugă imediat că toate acestea sînt :

Cu usul profitabili, cu-abusul desastrose.

Știința... produce vase

Și nave și battele ș-aerostate ênsuși.

Aqueste admirabili alle Științei fructe

Gustate fără cumpôt sau fără sprevedere

Pe lîng-a lor folose addusseră și mórtea.

Am păstrat de data aceasta ortografia pe care și-o fixase Heliade de la o vreme, pentru ca să se vadă la ce bizarerii, monstrozități chiar, ajunsese în fanatismul lui pentru unele teorii. Schilodind cuvintele românești, luînd din dicționarul italian tot ce i se părea că trebuie să fie și al nostru, impunîndu-și o ortografie exotică, din exagerare în exagerare căzu într-un fel de paroxism de italianizare, și mania aceasta îl stăpîni atîta încît mai tîrziu refăcu versuri scrise în tinerețe, pentru că i se păreau mai reușite în „limba regenerată“. La ce excentricități l-a dus acest procedeu se poate vedea din compararea celor două redacțiuni pe care le-a dat acelei poezii *Cîntarea dimineței*, care ajunsese foarte răspîdită, o cîntau elevii, și pe care singur o socotea ca una dintre cele mai izbutite ale sale.

Sub forma mai veche, de la 1822, prima strofă a acestei poezii sună :

Cîntarea dimineței
Din buzi nevinovate,
Cui altui se cuvine,
Puternice Părinte,
Decît ție a da ?

La 1861 a schimbat-o astfel :

Cîntarea dimineței
Din buze innocente,
Cui altui se cuvine,
Omnipotent Pater,
De quāt ție a da ?

Mergînd pe calea aceasta, nu se putea să nu ajungă la noianul de italianisme pe care le-a pus în acea poezie, *Seraphita*, care veni să arunce o umbră, lîngă altele, asupra carierei lui de poet și unde — cu întunecări de senilitate — cînta „tremînd“ „a Venerii baldanță“.

Nu mai era românească limba în care scria Heliade în ultimii ani, ci un fel de esperanto, și pentru ca să înțelegem cum fu dus la o asemenea rătăcire să urmărim și altă parte a activității lui, acea în care a pus mult din preocupările lui militante și a avut unele înrîuriri bune.

Studiul limbei și reformarea ei l-au pasionat pe Heliade foarte devreme și sub acest aspect îl vedem manifestîndu-se mai întîi. Cînd ajunsese profesor la Sf. Sava începu să scrie o gramatică românească pe care o puse la îndemînă, în manuscris, școlariilor săi, încă din 1822. În cercul Societății literare, la „nenorocitele adunări“ ale ei, cînd aveau loc discuții asupra limbei, dînsul se referea la aceeași gramatică, și la redactarea ei definitivă a pus la contribuție păreri schimbate în cursul acelor discuții cu prietenii săi cărora mai tîrziu le-a arătat recunoștința că au fost „îndreptători și curățitori gîndurilor și judecăților“ lui. Cînd s-a tipărit, la 1828, această gramatică, pe lîngă partea expozitivă, elementară (cuprinzînd *Etimologia*, *Syntacsul*, *Construcția*, *Analysul loghicesc*, *Ortografia*) aducea o prefață cu păreri mult deosebite de ale altora din vremea aceea și în forma pentru care avea predilecție Heliade, ca de convorbire atrăgătoare, hazlie de multe ori și cu unele ironii. La alcătuirea acestei cărți ținea să releveze că a fost călăuzit de „metodul lui Condillac“, ale cărui opere fusese „studiul copilăriei lui“ (*Curierul rum.*, 1847, 13 novembre), așa că prin aceasta voia să spună că gramatica lui era „filozofică“ într-un fel. De acest calificativ nu avem să ținem samă, pentru că nu prea vedem „filozofia“ pe care Heliade zicea că intenționase să o pună în gramatică ; altceva dă valoare acestei prime publicații a lui, sînt părerile agere și aproape totdeauna drepte pe care dînsul le exprima cu privire la limba noastră, cum trebuia îndrumată, după ce criterii trebuia fixat aspectul ei. Confruntînd ce se scrisese de alții în același scop — și-i cunoștea bine, cum se vede din înșirarea pe care o dă în prefață, XXX — supunînd criticei teoriile lor, ajunsese să-și dea samă că aceștia rătăcise de multe ori și problemele în legătură cu reforma limbei noastre puteau găsi soluții mai potrivite și mai simple, dictate de mai mult discernămint și oarecare bun-simț. Cum chestiunea scrierei cu litere latine nu-l preocupa atunci — se arăta cu totul conservativ aici — toate propunerile lui de inovație rămîneau în această privință în

cadru tradițional, cu recunoașterea sistemului urmat de atâtea veacuri. Intenția lui era să se ajungă la o simplificare a ortografiei vechi și de aceea sfătuia să se lase la o parte *Ѣ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ* și să se scrie *к, п, т, і, о, с, іс, ед* (numai lui *ѣ* îi lăsase favoarea să fie menținut, dar explica pentru ce: fiindcă, deși Societatea literară hotărâse și excluderea acestui semn, „gramatica” lui „a fost prescrisă mai înainte de hotărârea Societății și trebuia deocamdată să rămână așa). Altă inovație la care ținea era înlăturarea lui *ѣ* de la sfârșitul cuvintelor și înlocuirea lor cu un apostrof; propunea de asemenea să nu se însemne nicăieri accentul cuvintelor, pentru că „limb’a cea vie care o învață fii de la părinți n-are trebuință de tonuri”. În schimb — și aici cădea în inconsecvență de complicare — susținea că articolul, la singularul formelor feminine (numai la ele, căci la pluralul masculin îl suprima chiar, scriind *oamenі* pentru *oamenii*), trebuia despărțit de cuvânt printr-un apostrof, cum se poate vedea din citatul de mai înainte. Deși aceste păreri arată vederi mai limpezi și stăruințe de simplificare a scrisului nostru pentru ca să nu mai apară „în haine de arlechen” — simplificare întârziată și de prisos, pentru că în curînd alfabetul cirilic avea să fie definitiv părăsit — totuși ele ne interesează mai puțin decît acelea pe care le-a dezvoltat mai departe. Astfel, credința lui era să se păstreze ortografia fonetică și de aceea nu aproba sistemul de etimologizare latină al celor de peste Carpați: „Îndrăznesc a vorbi pentru frații noștri din Transilvania și Banat... Pentru ortografia... care voiesc să o introducă scriind cu literele latinești bine ar fi fost să urmeze duhului italianesc, adică a scri după cum vorbim”; și pentru a arăta că avea dreptate adăuga mai departe observația: „Pentru ce să nu scrim după cum pronunțăm, cînd scrim pentru cei care trăiesc, iar nu pentru cei morți?... Noi nu scrim pentru strămoșii noștri pe care i-a addus Marele Traian aci, ci pentru contemporanii noștri și nu trebuie... să le luăm dreptul de a-și scri limba, rămînînd pe seama numai celor ce știu latinește.” Cuvinte cuminți, de răsunător contrast față de ce propovăduiau latinistii, și ele nu au rămas fără înfrîurire pentru simplificarea ortografiei noastre, deși mai tîrziu chiar el le-a uitat, pornind pe o cale tot așa de greșită, deși în alt sens, ca a filologilor ardeleni. Un alt punct pe care Heliade ținea să-l lămurească era acela al îmbogățirii limbei prin împrumuturi. În privința aceasta părerea lui era că putem lua cu „îndrăzneală de la maica noastră... și de la surorile noastre” și „trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie, și de acolo de unde trebuie, și cum trebuie”. După ce critica pe filologii care căutau să introducă formațiuni nouă românești (*cu-*

vintelnic = dicționar, *nempărțit* = atom ș.a.), găsea că greșiau și aceia care introducînd cuvinte grecești, latinești, franțuzești ori italienești le lăsau așa cum erau în aceste limbi, scriind *patriotismos*; *cliros*; *privileghium*; *ocazion*; *liberta* ș.a. „Vorbele streine — spunea dînsul — trebuie să se înfățișeze în haine românești” și de aceea sfătuia „să rumânim” neologismele, să zicem *patriotism*, *cler*, *privilegiu*, *ocazie*, „după geniul și natura limbei”. Condamna iarăși „stravaganțele” de a scrie *recomandarisi*, *repetirisi* și *recomăndăului*, *repetiuri*, cum obișnuiau cei de dincoace și de dincolo de munți, deprinși „să sisiască, să uruiască, să ăluiască”, pe cînd formele bune nu puteau fi decît *recomanda*, *repetă*. Încheind observațiunile lui, care treceau peste marginile unei gramatici, Heliade mergea cu gîndul mai departe și vorbea de nevoia înființării unei Academii care să ajute „la desăvîrșirea” limbei. În același timp dedea compatrioților săi îndemnul să privească problemele de limbă după însemnătatea cuvenită, pentru ca și astfel să ajungem în rîndul popoarelor adevărat culte: „trebuie a se cerceta și a se învăța limba românească și geniul său, și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudecăți și un paralelism al limbilor ce au relație cu dînsa”. După îndemnurile ardelenilor pornite mai mult din stăruința de a pune în lumină originea latină a limbei noastre și acela, mai vag și de poet, al lui Enăchiță Văcărescu, ceea ce spunea Heliade cuprindea ceva nou întrucliva și precis: cercetarea limbei noastre după norme care să ție samă de firea ei și statornica preocupare de a o face să progreseze, să capete înfățișare modernă.

Cum, în gramatica lui, Heliade da la o parte terminologia învechită și barbară la care țineau alții — nu mai zice, de pildă, „glasnice”, „neglasnice”, ci „vocale”, „consonante” (păstrează însă pe „singurit”, „îmmulțit”, pentru „singular”, „plural”, făcînd astfel unele concesii terminologiei românzate, ca și cînd numia „împotrivitoare” conjuncțiunile „adversative”) — aceasta denotă iarăși la el mai mult înțelegere a formelor pe care trebuia să le adoptăm, așa că, privită în totul, cartea lui venia la timp, după rătăcirile multora, și ca o bună sfătuitoare pentru felul cum trebuia îndrumată limba noastră literară.

Asupra chestiunilor de limbă, Heliade a revenit de multe ori fiindcă era pasionat pentru ele. În *Repede aruncătură de ochiu asupra limbei și începutului rumânilor*, pe care am amintit-o în altă parte — e publicată în *Culegerea* de la 1836 — dînsul expune o serie de alte păreri pe lîngă cîteva pe care le cunoaștem din gramatica sa și la care a adăugat unele observațiuni nouă. Voind să arate greșala acelora care socotiau pe români fie ca o ameste-

cătură de daci și romani, fie ca slavi, dovada latinătății noastre o caută într-un șir de cuvinte caracteristice de care ne folosim și care stau în strinsă legătură cu viața de toate zilele. Asemenea cuvinte (și printre ele înșiră: *om, inimă, soare, apă, foc*, numele zilelor săptămâinei) sînt marturii netăgăduite ale romanității noastre, care reiese și din obiceiurile poporului nostru. Ce am primit de la streini nu are însemnătate pentru originea noastră și dacă unii invocă slavonismele sau alte elemente pe care le-am împrumutat, acestea ne aduc aminte numai de „rumânul popă”, „rumânul logofăt” sau „rumânul loghiotatos”, iar nu de „rumânul rumân”, cel adevărat, urmașul drept al romanilor. După scurta lămurire pe care o dă cu privire la originea noastră, pune în discuție iarăși problema îmbogățirii vocabularului nostru, criticînd pe aceia care căutau „să cîrpească limba”, crezînd că ne putem ajuta cu cuvintele „de obște” ca să exprimăm idei nouă. Cu mult haz îi ironizează pe aceștia, arătînd că dacă i-am urma să zicem, de pildă, „obraz” în loc de „persoană”, atunci am ajunge să numim „pronumele personale” — „obraznice” și „personalitatea” — „obraznicie”. Unele derivate din forme românești — ca *înainteare, compătimire* — le admite totuși, ca mai firești, și cu acest prilej arată că împărtășia păreri ale lui Paul Iorgovici la care îl vedem referindu-se și alteori, ca la acela care i se părea că dintre gramaticii noștri vechi adusesese vederile cele mai bune de urmat. Cu privire la neologismele latine, franceze, italiene, întâlnim aceleași păreri ca și în prefața gramaticii, dar de data aceasta adaugă cîteva sfaturi, cum este acela de a ne folosi de participii ca *murindă, răsărindă (răsărinda lună)*, pentru că cu ele se dau „o mare înlesnire și vrednicie limbii” — sfat pe care a ținut să-l dea chiar el ca pildă, întrebunțînd deseori asemenea forme care numai binevenite nu erau și de care nici astăzi unii nu s-au putut dezbara. La sfîrșitul scurtului său tratat, Heliade formulează o teorie, curioasă în felul ei, asupra „polisilabismului” limbii noastre. Pentru că i se părea că sînt multe vorbe la noi „foarte lungi (polisilabe)”, îndeamnă să nu zicem *mormînturi, jurămînturi*, ci *morminte, jurăminte*, iar în locul neologismelor obișnuite de unii, *moralicesc, politicesc*, să punem: *moral, politic*. După această observație, care avea temeiul ei, aluneca însă pe panta exagerărilor cînd stăruia pe lîngă scriitori să ciuntească din silabe dacă li se va părea de cuviință, cum găsia că făcuse bine Iancu Văcărescu cînd scrisese versul „Micii... alerg, se joc”. Din părerea aceasta ținea să facă un principiu, pentru că iată cum se exprima: „Avînd cineva drept temei împușinarea silabelor, prin care limba se face mai puternică mai vîrtos în poezie, va putea băga de seamă în mai multe prile-

juri a scăpa limba de polisilabie”. Bunul-simț, care am văzut că totuși nu-i lipsia, îl părăsia de rîndul acesta pe Heliade, și parcă pe el trebuie să-l facem vinovat că a contribuit la răspîndirea relei deprinderi a scriitorilor noștri de a întrebuița — chiar pînă azi — forme schilodite și necorecte.

Dealtfel, cu asemenea păreri dînsul se apropia de rătăcirile care, încetul cu încetul, s-au furișat în teoretizările lui asupra limbii. Cînd la 1841 publică cele două părți ale *Paralelismului* între limba română și cea italiană și *Prescurtare de gramatica limbii româno-italiene*, ideile pe care le dezvoltă aici se fixase și ele de mai multă vreme în mintea lui, așa că de data aceasta nu făceau decît să le coordoneze, să le prezinte într-un sistem. Chiar în prefața gramaticii îl vedem preocupat de ideea că limba română ar cîștiga dacă am căuta „să semene întru toate” celei italiene, „buna ei sor”. Mai tîrziu, pornind de la această părere, a stăruit tot mai mult să arate convingerile lui și de aceea prin *Curierul românesc* (v. nr.-ele din 6 aprilie, 14 octombrie 1839) dedea îndemnuri să urmărim pe italieni atît în ce privește orientarea limbii literare, cît și pentru îndrumarea culturii noastre. Acolo însă unde avea să dezvolte principiile lui e în *Paralelism*, și rămîne să vedem ce susținea dînsul în această curioasă alcătuire gramaticală, filologică, ce nu mai seamănă cu ceea ce publicase la 1828.

În partea întîii, care tratează despre „materia” limbii române și italiene — în intenția lui fusese, dealtfel, să alături la italiană și spaniola (v. *Conv. lit.*, XV, 349) — Heliade ține să arate într-un loc pentru ce credea că de la italieni trebuia să luăm pildele pe care să le urmărim, și ceea ce spune dînsul cu acest prilej merită să fie reprodus mai pe larg, pentru că putem vedea mersul ideilor lui, cînd cu exagerări, cînd cu inconsecvențe:

„...frații noștri, italienii... au avut de normă pe latina și au cultivat limba poporului roman, cum am zice și pe a noastră... Așa, fiind că au lucrat italienii în locul nostru, n-ar trebui să ne aruncăm ochii să vedem ce au făcut? Bine este să ne ținem de limba franțuzească, atît de săracă, atît de anormală, atît de destoinică a strica pe a noastră, dupe cum ne-a stricat-o de vreo 12 ani încoaci? Limba franțuzească ne-a stricat limba, capetele, obiceiurile, religia, pentru că puțini din cîți o învață își bat capul cu autorii clasici, și romanțele cele mai nerușinoase se vîd în mîinile tinerilor. Aceasta o știu de la mine, pentru că la vîrsta de 19 ani mă învăța franțuzește cavalerul de Faublas, și poate aceasta va fi pricina de nici n-am prea învățat așa bine franțuzește... Limba aceasta nu se poate mai nicidecum învăța, nici a se vorbi, nici a se scrie fără ajutorul altei limbi, cel puțin al

italienei ; este o limbă săracă de vorbe și bogată de fraze, în care vede cineva caracterul unui om ce puțin se gîndește și vorbește mult ; este o limbă în care filosofia și literatura n-au putut face pasurile ce ar fi trebuit să facă în veacul nostru" (44—46).

În preferințele lui pentru limba și cultura italiană, Heliade amesteca aici antipații față de ce ne venia din Franța — în alta parte spunea chiar că de acolo ne molipsim de „ciumă literară“ — și e surprinzător tonul în care vorbește despre literatura franceză la care totuși se oprișe de atîtea ori, în traduceri și imitații ; cînd susținea că în veacul nou Franța nu dăduse nimic mai de samă ca literatură, s-ar părea că desconsidera toată mișcarea romantică, și cu toate acestea într-acolo se îndreptase și dînsul, de la poezii ei se inspirase mereu pînă pe la 1840. Curioasă întîlnecare a judecății, dar o înțelegem întrucîtva, pentru că Heliade pune aici resentimente ale lui pornite din convingeri politice ; într-adevăr, dînsul ocupîndu-se de chestiuni de limbă și literatură, nu se putea stăpîni să nu facă digresiuni politice, de aceea, după ce se exprima cum am văzut, se opria un moment să vorbească de revoluția de la 1789 pentru care nu avea deloc cuvinte bune, părăindu-i că de la ea au pornit îndemnuri la „rebelii, tîlhării“. Regăsim și aici pe Heliade cu anumite porniri ale lui, cu treceri continue de la o idee la alta și cu dese schimbări de convingeri, pentru că am văzut cum a vorbit în alt rînd despre cultura, literatura franceză.

Pentru a dovedi că numai italiana poate fi o bună călăuză pentru a da limbei noastre fizionomia care i se cuvine, Heliade ținea să pună în evidență asemănările dintre amîndouă limbile și aceste asemănări le căuta uneori — cît îl ajuta priceperea lui filologică — chiar în italiana mai veche sau în cea dialectală :

„De ne vom sui pînă la Dante, vedem mulțime de ziceri în limba sa, sau a veacului său, întocmai rumânești, precum *loco*, *foco*, *omo* ș.c.l., în loc de *luogo*, *fuoco*, *uomo* din zioa de astăzi. De se va primbla cineva în Italia va auzi mulțime de noroade pronunțînd curat rumânește toate zicerile ce au în sine pe *u...* spre pildă, *nome*, *fronte*, *monte*, *ponte*, *morire* sînt noroade în Italia ce le pronunță ca noi : *nume*, *frunte*, *munte*, *punte*, *murire*“ (3).

Cum pe lîngă asemenea potriviri pe care le găsia nu putea, firește, trece cu vederea deosebiriile dintre română și italiană, pe acestea le explica astfel :

„...deosebirea limbii noastre de cea italiană literară din zioa de astăzi nu este alta decît că a noastră a ramas în starea cea d'întîiu pe cît a putut să o ție un norod prigonit de soartă și

întîmplări, și cea italiană, izbită pînă la o vreme de multe năvăliri ale barbarilor, a început de atîtea veacuri încoaci a se cultiva prin autorii și poezii săi“ (2).

Tot acolo Heliade vorbea de înrîuririle streine pe care le-a primit limba română, mai ales cea slavă și cea ungurească, dar cu toate aceste deosebiri dînsul credea că nu este nici o piedică să apropiem cît mai mult limba noastră de italiană.

De această idee venia să lege alta, pe care o deriva din cărțile lui Petru Maior, care, alături de Iorgovici, i se părea că exprimase părerile cele mai bine întemeiate — ideea anume că limba noastră s-a îndepărtat mai puțin decît limbile surori de la caracterul ei primordial : „Singură limba română păstrează și tăria, și simplitatea, și egalitatea, și libertatea, și energia limbei latine“ (7). De aceea despre italiană, franceză și spaniolă, comparate cu româna, spunea că „o întrec în haine, iar nu în trup“. Susținînd această idee, Heliade și-ar fi putut pune întrebarea dacă nu trebuia păstrat limbei române acest caracter care i se părea că constituie o notă de superioritate. Putem însă înțelege pentru ce nu s-a gîndit la așa ceva : ideea latinității era subordonată de dînsul preocupărilor de italianizare, așa că sistemul lui era ceva hibrid, nu apare cu consecvența pe care, în felul ei, o găsim la latiniști.

Ajungînd la precizarea propunerilor lui, Heliade fixa cu privire la ortografia cu litere latine următoarele norme : să se scrie *â*, *ê*, *ò* pentru *ă* (după cum corespundeau, etimologicește, lui *a*, *e*, *o* ; casă, râu, după) ; *î* pentru sunetul transcris tot astfel azi (uneori, voind să ție în samă etimologia, întrebuița pentru același sunet pe *â*, *ê* : *cânt*, *făcend*) ; *ô* pentru *oa* ; *đ* pentru *z* ; *ç*, *þ* pentru (*soç*, *țin*) ; *qu* pentru *c* (*e*, *i*) din lat. *que* ; *aquesta*, *quine*, dar și pentru *c* din lat. *qua* : *quare*, *quât*.

După ce hotăra astfel felul de scriere, recurgînd la cîteva semne din italiană, lua în cercetare vocabularul și propunea atunci pentru „înmulțirea termenilor“ să se derive „din fiecare rădăcină o familie de vorbe“. Pe mai multe pagini găsim astfel un șir întreg de forme care i se păreau că pot fi derivate din cuvinte rumânești și în aceste derivări, care ne aduc aminte de ce încercase și Iorgovici, orientările le căuta tot în italiană ; astfel din *bate* credea că s-ar putea forma : *bătămînt* (it. *battimento*), *bătăiare* (it. *battagliare*), *bătăi* (it. *battaglio*), *baticor* (it. *batticore*), *re-batere* (it. *ribatere*) și alte ciudățenii de felul acesta.

La sfîrșit, pentru a arăta ce ar fi limba noastră, cît ar cîștiga, după închipuirea lui, dacă ar fi astfel apropiată de italiană, dedea cîteva poezii, punînd față în față versiunea românească și pe cea italiană — ca pildă să cităm prima strofă din traducerea pe care

o făcea după sonetul pe care Pindemonte l-a închinat lui Petrarca pentru ca să fie pus pe mormîntul acestuia :

Quând va resbumba ultima trumbă

Quare cele mai închise morminte investe și desferră

Și fie-quare sburava, și corbu și columba,

În valea quea mare la vecinica pace au durere...

Aici îl duceau pe Heliade teoriile lui și acesta era începutul marelui rătăcirii în care și-a închis mintea și care, stăpînindu-l tot mai mult, în anii din urmă i se părea o regeneratoare idee pentru care luptase, fără să fie înțeleș.

Și cu toate acestea, în partea întâi a *Paralelismului* găsim și câteva idei în care Heliade se arată spiritul pătrunzător și omul de bun-simț pe care îl cunoaștem din ce a scris altădată. Ce spunea acolo cu privire la schimbările întîmplate în limba noastră sub înrîurirea împrejurărilor speciale în care am trăit în curs de multe veacuri cuprinde observațiuni interesante, cum nu le găsim la nimeni pînă la dînsul — ne vom ocupa de ele mai departe, cînd ne vom referi la alte scrieri ale lui. În stăruința pe care o arăta pentru a se ajunge la unificarea limbei, îl vedem îndemnînd pe unii și pe alții să nu mai împestriteze scrisul lor cu provincialisme : pe transilvăneni îi sfătuia să lase ungurismele și nemțismele, pe moldoveni să se dezbrace de muscălimism și de grecism, iar muntenilor le spunea că sînt „turbați de grecism” (43). Cum, în același timp, în cursul comparațiilor pe care le făcea se raporta uneori la graiul aromânilor, aceasta arată că Heliade știa să privească mai departe, să cuprindă orizonturi mai largi ale românismului, cum alții nu se prea gîndiau în prima jumătate a secolului trecut.

Partea a doua a *Paralelismului* nu aduce de fapt ceva nou. Scrisă în întregime cu litere latine, cum nu era partea întâi, ea e consacrată cercetărei „forme” sub care se prezintă româna și italiană : prin „formă” Heliade înțelegea aici gramatica, și despre utilitatea acestui adaus la *Paralelism* dînsul spunea : „E de quea mai neapărată trebuință a se întruni tipii și regulile aquestionu doê dialecte într-una și singură grămatică”. Paradigme și observații pentru a se pune în evidență analogiile româno-italiene, acesta e cuprinsul întregii cărți — doar la sfîrșit câteva rînduri avîntate, ca apologie a scrierei cu literele „cuvîincioase”, adică cele strămoșești, latine, aduc o răzleață notă mai puțin didactică.

După cîțiva ani, la 1847, Heliade alcătuia un *Vocabular*, pe care îl preceda de o prefață unde putem urmări iarăși ideile lui în noua fază, expuse cînd dogmatic, cînd în ton de polemică

și cu glumele care i se păreau că au partea lor convingătoare. De data aceasta tendințele de italianizare rămîneau pe al doilea plan, pentru că Heliade ținea să arate cum trebuie purificată limba noastră, înlăturîndu-se streinismele din ea. Se apropia astfel mult de latinisti și mai ales de Petru Maior, cînd, la fel cu acesta, vorbea de „petecile” streine care fac limba „ridicolă”. Cum vorbele streine i se păreau că „n-au putut să facă sat” la noi, credința lui era că e ușor să punem altele în locul lor, păstrînd doar cîteva, pe acelea care nu fac limba „nici aspră, nici monstruoasă”. Purificarea vorbirii noastre se părea o datorie patriotică și o dovadă de vrednicie pe care trebuia să o dăm odată ce ajunsesem conștienți de originea noastră :

„Bătrîni noștri nu știură atîta carte ca voi și vă detteră pe bete o mulțime de jupîni și de crășori, și voi n-o să puteți da copiilor voștri astă limbă curată și splendidă, și radioasă ca surorile ei din aceiași părinți ?...”

E rușine, domnilor, să combatem cu atîta răutate tot ce este adevărat roman și să ne facem apărătorii unor vorbe pe care pe cît le-om ține pe atîta ne sunt niște suveniri ale unei epoe de plîns și de rușine, pecetea sclaviei pe frunțile noastre. Români, luați-vă înapoi litterele și vorbele voastre, căutați-le pretutindeni pe unde se vorbește limba română, căutați-le în cărțile voastre, în manuscrisele voastre, în limbele surori, în latina și restabiliți-vă în drepturile voastre” (XXVII, XXX).

O inconsecvență găsim și de data aceasta la Heliade : îndemna să scriem cu litere latine și totuși vocabularul era tipărit cu cirilice, după ce totuși, mai înainte, în *Paralelism* întrebuintase caracterele latine ; cum știm însă că obișnuia să meargă aci la dreapta, aci la stînga, nu avem de ce să ne mirăm cînd îl vedem iarăși în două ipostaze. Cît despre procedeul pe care îl recomanda pentru a se alunga streinismele din limbă, îl putem ușor înțelege : pentru tot ce i se părea împrumut slavon, unguresc etc., propunea termeni echivalenți curat românești, adică de origine latină, alții luați fie din latină, fie din italiană ; așa, *beteag* propunea să fie înlocuit cu *infîrm*, *ammalat* ; *blajîn* cu *blînd* ; *brazdă* cu *sulc* ; *iubi* cu *ama* ; *mîndrie* cu *fîrtate* ; *ogîlîndă* cu *specol*, *spechi* ; *plug* cu *aratur* ș.a. Uneori însă i se întîmpla să alunge din dicționarul nostru chiar cuvinte de origine latină care nu i se păreau astfel : așa, pentru că pe *adînc* îl socotia slav în locul lui punea *profund*. Alteori, invers, tolera cuvinte slave, pentru că filologia lui îi spunea că ar fi latine, cum era cazul pentru *vorbi*, pe care îl credea derivat din *verbum*. Lăsăm la o parte alte curiozități în felul celei la care se opria cînd, voind să înlătore și alte streinisme, mai nouă,

frânzuzești — acestea iarăși nu-i erau simpatice — propunea, de pildă, ca în loc de *coafură* să zicem *conciură*, din *conci*, despre care credea că este adevărat românesc, în vreme ce e un ungurism.

Să mai relevăm totuși o părere pe care Heliade o expunea cu acest prilej și care arată încă o dată cum dînsul mergea cu gîndul mai departe decît alții și ținea samă de ce era răsfirat din graiul și sufletul nostru în atîtea părți. Părerea, interesantă în felul ei, e aceasta :

„De vom întreba pe românii din Macedonia și pe cei din Istria, cîte am mai aflat și de la dînsii și am putea scăpa și de alte vreo cincizeci, șazeci [vorbe], pentru care e toată cearta și nevoia“ (XXIV).

Deci, punînd la contribuție dialectul aromân și pe cel istrian, Heliade credea că vom ajunge să avem o limbă bogată, curat românească, cu caractere bine definite.

Cu toate că era așa de categoric în afirmarea convingerilor lui, totuși pe urmă singur s-a abătut de la ele. Ce susținea în *Vocabular* nu a fost, într-adevăr, urmat de dînsul cu persistență, pentru că îl vedem scriind mai tîrziu cu slăvonisme și alte forme streine pe care stăruise să le înlăturăm. Numai la mania italianizării nu a putut renunța pînă la sfîrșitul activității lui, și aceasta l-a făcut să rămîie așa de strein în mijlocul curentului care în jurul lui își urma drumul impus de bunul-simț.

Nu se poate închipui o transformare mai bizară de idei decît aceea pe care a urmat-o Heliade de la *Gramatica* din 1828 pînă la *Paralelism*, *Vocabular* și alte publicații de mai tîrziu ale lui. După ce susținuse pînă atunci că trebuie să scriem cum vorbim, peste cîtiva ani se pierdu în teoretizări contrare acestui principiu ; după ce criticase pe latiniști că impuneau un sistem care cerea să scriem gîndindu-ne mereu la limba latină, un sistem la fel aducea și el, cînd propunea să urmăm ortografia așa cum ne învață limba italiană. Și plecînd de la amănunte, de la izolate încercări de mimetism ortografic după italiană — chiar în *Gramatică* îl vedem vestind asemenea înclinare cînd scria *adduce*, *suppune* și cînd, cum am amintit, recomanda să luăm ca model în unele privințe pe italieni — încetul cu încetul, pasiunea italianizării a ajuns să-l orbească într-atît încît și ce era fondul limbei noastre i s-a părut că trebuie schimbat, refăcut după fantazii ale lui. Cînd se anchiloza în teoriile lui italianiste nu-și dădu totuși samă că venea să cadă în alte contradicții. Pe cei care „frânzuzeau“ limba a continuat să-i critice mereu, spunînd că toți „Sarsailii au jargonul galic“, ridiculizînd „macaroanele franceze“ pe care le puneau în scrisul lor. Dar nu era tot un „jargon“ — italo-român — limba

în care scria dînsul și nu avea și el predilecția lui pentru „macaroane“ ...italiene ? De altă parte, totdeauna dînsul a făcut apologia moderației, conservatismului, judecînd aspru pe extremiști ; în *Gazeta Teatrului*, 44, spunea odată că nu trebuie admis „nimic peste măsură“, iar în *Echilibrul între antiteze* susținea că trebuie să evităm orice exagerări, să nu ne facem sclavii „doctrinelor eterogene aduse sau imitate dinafară“, pentru că cu ele „se pierde România“ — tradiției, „conservației“, îi recunoștea astfel drepturile ei, și cu toate acestea tocmai de ea nu ținea samă în teoriile lui filologice. În chestiuni de limbă îi plăcea să-și zică „radical, radicalist“ și să critice pe aceia care apărau „mijlocismul“ sau „moderatismul“ (*Literatură : Critică*, 244) ; cînd prin „radical“ înțelegea însă „conservator progresist“, numai astfel nu se arăta în păreri de reformă a limbei, și dacă punem alături tot ce spunea în diferite împrejurări îl vedem făcînd multe confuzii și zbătîndu-se între contradicții.

Cum ne putem explica aceste salturi de idei, aceste devieri de la principii pe care Heliade le susținuse altădată cu toată tăria convingerei ? Pe lîngă predispoziții personale, pe lîngă versatilitatea spiritului său, a fost și altceva ce l-a dus la rătăcirile pe care le-am văzut. Dînsul a trăit într-o vreme cînd stăpînia raționalismului, cînd se credea că orice poate fi schimbat după idei preconcepute, după anumite tendințe. De la acest raționalism plecau, în felul lor, latiniștii cînd își închipuiau că pot schimba limba noastră după canoane care li se păreau infailibile. Și cum procedau la noi latiniștii, tot astfel clădeau teoriile lor aceia care și în alte țări erau preocupați de reforma limbei. În Grecia, doctrina raționalistă aplicată la filologie găsisese un reprezentant în Korais, care încerca să introducă în limba neogreacă inovații tot așa de îndrăznețe și artificiale cum preconizau și ai noștri. Teoriile lui Korais i-au fost cunoscute lui Heliade — în mai multe rînduri se referă la ele — așa că și acestea l-au influențat în păreri pe care le-a susținut. Cu anumite înclinări ale lui și lăsîndu-se contagiat de unele idei care circulau în epoca lui nu se putea să nu ajungă la teoriile care i-au dat o bizară originalitate.

Oricît îl obsedau aceste teorii, uneori i se întîmpla totuși să aibă o viziune mai clară, să aducă din cercetările lui cîte o idee care are valoarea ei și arată perspicacitate. Neputînd urmări aici tot ce a scris dînsul cu privire la limbă, vom revela numai cîteva păreri ale sale care merită să fie cunoscute ca încercări de a cerceta limba noastră din puncte de vedere deosebite de cele urmate de alții.

Amintiam, cînd ne-am ocupat de *Paralelism*, că Heliade în cursul observațiilor sale asupra prefacerilor limbei noastre căuta să-și explice aceste prefaceri din condițiunile speciale în care s-a desfășurat viața poporului nostru. Astfel, constatînd că unele cuvinte latine ca *togă*, *tunică* au dispărut la noi, explica în chipul acesta pierderea lor: „Cîte veacuri... de cînd românul n-a văzut cu ochii *toga* și *tunica*! și cum vrei ca să păstreze numele a unor lucruri ce nu le cunoaște?” Cercetînd terminologia noastră creștină, găsea că pentru noțiuni fundamentale ale creștinismului am păstrat cuvintele latine (*altar*, *cruce*, *Dumnezeu*, *păgîn* etc.), pe cînd pentru noțiuni secundare, pentru „amănunte”, sau pentru ceea ce se referă la organizația ecleziastică, am luat termenii corespunzători de la slavi (*milostenie*, *vecernie* etc.). Observațiuni la fel făcea Heliade cu privire și la alte domenii ale vieții noastre în legătură cu evoluția limbei, și nu numai în *Paralelism*, ci și în alte scrieri ale lui; dacă materialul de care se servia, cuvintele pe care le înșira, nu erau totdeauna bine alese, ele arată la dînsul un spirit mai ager de cercetare și intuiția unui criteriu — realist — care cu vremea avea să fie luat în samă în studiile de limbă. Fără să fi fost adevărat filolog, Heliade merita totuși, mai ales pentru asemenea păreri pe care le-a exprimat, să fie amintit în istoria filologiei noastre.

Uneori, pornit pe calea aceasta a explicării particularităților limbei noastre prin influența pe care a avut-o asupra ei mediul, ajungea la teorii ciudate, cum este aceea despre raporturile dintre climă și limba unui popor. După ce, în prefața *Gramaticii*, XI—XII, stăruia să arate că noi nu trebuie să întrebuițăm pe o pentru că este un sunet care arată „pelticimea limbei” și și-a luat naștere în „moliciunea” din Asia și Africa, unde „oamenii vorbesc... din vîrfurile limbei cei lăpîte de căldură”, în *Paralelism între l. rum. și it.*, 50, formula principiul că „clima... are o mare influență la organele glăsuitoare ale omului”. De aici pleca mai tîrziu pentru ca, în *Curs de poezie*, I, XXVI (cf. XLII), să arate de ce în graiul nostru avem pe *i* și au pătruns rostiri aspre ca *ghine*, *chiept* ș.a., în loc de *bine*, *piept*, și părerea pe care o avea în această privință o exprima astfel, negîndindu-se cît era de simplistă: „Românii în Dacia, fiind nevoiți de frig a lepăda *toga* și a se revesti cu sarica dacă... din cauza căldurei nu putură scăpa de desul guturai și începură a pronunța toate vocalele cînd pe nas, cînd cu gura închisă” și tot din cauza „frigului” consoanele mai dulci au devenit aspre. Ni s-ar părea o glumă, dar Heliade vorbea totuși serios de data aceasta și credea chiar că face știință.

Să ascultăm și o altă părere a lui, aceea pe care o scria în *Curierul rum.*, 1847, 18 dec. (cf. *Curs de poezie*, I, XXV), cu privire la diminutivele așa de dese la noi:

„Orice nație, în vigoarea sa, numește tot lucru pe numele său sănătos și bine pronunțat, ca și un bărbat cu mintea sănătoasă și matură. Copilul toate lucrurile le numește în diminutiv, ca și bătrînul ajuns în starea prunciei. Cînd o nație e în pruncie sau în decrepitudinea sau în sclavia sa lucrurile mai în general le numește în diminutiv, precum și faptele ei sînt în miniatură. Să luăm spre exemplu pe țigan: pe el îl auzi că are a face cu «rumânașul», cu «nășicul», cu «cumetrașul»... Să venim la român. Să compare cineva limbagiul lui dinaintea Regulamentului cu acel de acum: să fi auzit cineva pe un boier vorbind cînd își pune la cale viața: «să intru într-o slujbuliță» sau «pîinișoară», să cîștig la «părăluțe»... Să fi auzit pe un neguțator: om cu «căpîtașul» lui, cu «pravălioara» lui, cu «mărfulița» lui etc. Cît pentru sătean, și pînă în zioa de astăzi el n-are «casă», n-are «plug», n-are «boi», n-are «mămăligă», el are «căscioară, pluguleț, bouleni, vâcșoară, oițe, mămăliguță».

Unde se aud dese diminutive e semn de pruncie, de decrepitudine, de servitudine...”

Aici Heliade avea o vagă intuiție de ce a lăsat în limba noastră unele urme, deși asupra diminutivelor ar fi altceva și mai mult de spus. Silite, naive ori abia prinzînd ceva de adevăr, asemenea interpretări dovedesc, cu toate acestea, și ele că dînsul ținea să meargă mai departe decît alții din epoca lui în scurtările asupra graiului nostru. Cînd altă dată mai spunea că „limba este o icoană ideilor și sentimentului... unui norod” (*Asupra trad. lui Omer*, II), arăta iarăși că privia chestiunile de limbă dintr-un punct mai înalt și dincolo de cuvinte căuta sufletul, preocupare pe care el nu o putea bănui că odată, în filologia nouă, avea să devie o metodă de cercetare științifică.

Lăsînd la o parte pe Heliade gramaticul, filologul, și mai ales acele rătăcirii ale lui care am văzut cum îi schilodise de la o vreme și proza și versurile, din ce a scris dînsul cu privire la limbă se cuvine să mai amintim cîteva idei pe care le-a apărut de multe ori și au fost ca sfaturi cuminți, au avut răsunetul lor, alături de altele, în îndrumarea scrisului românesc pe la 1840.

În numeroase articole din *Curierul românesc* (retipărite în parte în *Literatură: Critică*) — lîngă ele pot fi puse scrisorile pe care le trimitea lui Costache Negruzzi, tipărite în *Convorbiri literare*, XII, XIV, XV — Heliade a stăruit mereu să arate ce trebuie să fie limba noastră literară. După ce scriitorilor din Mol-

dova și din Ardeal le spunea să lase provincialismele lor, să nu fie potrivnici la unificarea limbei literare, pe cei care scriau fără să-și dea mai multă osteneală îi muștra că nu știu ce înseamnă pregătirea unui adevărat scriitor. Gîndindu-se astfel și la unii și la alții, scria la 1847 :

„Limba noastră... acum e vorba... de a o cultiva, și a o cultiva va să zică a o curăți, a o înnobila, a-i da o educație după natura ei... Scriitorilor ce dau și prin ungerie, și prin slavonie, și prin franțuzie, și în dreapta, și în stînga, ce aruncă pe hîrtie ce le-o veni fără cuget, fără unime, fără întregime, cum le sînt urmările așa le este și limba.“

Vocabular de vorbe streine, XL

Ca să pară mai convingător în îndemnul pe care le da literaților să se cultive cît mai mult și să scrie într-o limbă adevărat literară, în aceeași cărtică (XXVII—XXVIII) da pilde din literaturile streine, cu un trecut de bune orientări, cu o tradiție care are puterea ei :

„Cum s-au dat și se dau idei popoului franțez ? Prin jargoanele provințiale sau prin limba lui Fénelon ? Cum se dau idei germanilor ? Prin gergul vienez sau săsesc, ori prin limba lui Goethe ?... În care popol s-au introdus, s-au putut introduce idei printr-o limbă incultă și desmățată ?... Scriitorul să înțeleagă că se cuvine să știe mai mult decît popoul, și popoul, cînd ia o carte în mîna, va să mai afle și el cîte ceva, adică și idei și numele ideilor acestora. De la scriitor dar să se ceară stil.“

Rostul scrisului care înalță și gîndirea și exprimarea îl arăta și mai bine în aceste cuvinte cuminți, de recunoaștere a unui adevăr elementar, pe care nici azi unii de la noi nu au ajuns să-l înțeleagă :

„Toți știu că norodul este mai fără cunoștințe și limba lui mai nedeșăvîrșită, și că limba norodului rumân este limba norodului roman care își avea autorii săi, limba acestui norod, schimonosită de veacuri și sfîșiată de barbari. Care dar este cuvîntul că un autor scriind să nu vorbească decît numai de lucrurile ce cunoaște norodul, să nu se exprime decît cum se exprimă norodul, și în loc de a înalța pe norod pînă la sine să se coboare el pînă la mulțime ? Pentru ce el să-și strîmtoreze duhul, să nu-și boteze ideile sale, să nu-și îngrijască stilul ? Pentru ce el să piarză și pe norod să nu-l facă să cîștige ?“

Asupra trad. lui Omer, 16

Regăsim în aceste păreri pe Heliade care nu se mai pierde în erezii și divagări, își dedia samă de ce putea fi spus cu folos

altora și aducea discernămintul critic pe care numai din cauza inegalităților lui îl vedem prea des întunecîndu-se.

Cînd simțul său critic sta de veghe, el cerea astfel celor care se apropiau de literatură să-și controleze felul de a scrie, să-și impună o disciplină — cuvîntul acesta, care s-ar părea mai nou în critica noastră, e spus răsplatat poate întîia oară de Heliade în *Curierul rum.*, 1840, 20 ianuar. Dar tot el am văzut că mărturisia încurajări pe care le dase celor mediocri (din „neștiință, din neîncredere, din dragoste“, adăuga în *Curierul de ambe sexe*, II, 385), cum altădată spunea : „Nu e vremea de critică, copii ; e vremea de scris și scriți cît veți putea și cum veți putea“ (*Asupra trad. lui Omer*, 18 ; cf. 14—15) — cuvînte care știm cum au dat prilej ca Heliade să fie făcut vinovat de cum au scris unii, după îndemnuri ușoare. Această inconsecvență nu are iarăși de ce să ne surprindă, cînd cunoaștem pe Heliade în clătinările lui, susținînd la un moment ce îl pune în contradicție cu păreri de mai înainte. De data aceasta inconsecvența se explică prin atitudinile deosebite pe care le lua după rolurile pe care și le atribuia în literatură și prin impresiile de care era dus, după împrejurări, atunci cînd scria. Convins că de la el se aștepta sugestuni, că cuvintele lui puteau stimula energiile, de multe ori nu se gîndia mai departe și de aceea găsea că literatura cîștiga numai prin desfășurarea unei activități mai intense din partea lui și a altora. Se întîmpla însă altă dată să-și aducă aminte de ce găsisese în cursul lecturilor lui ori să scrie avînd sub ochi pe scriitorii sau criticii altor literaturi, și atunci păreriile lui erau influențate de aceste întîlniri literare, se transformau în teorii critice, luau o înfățișare de dogmatism. Așa i se întîmpla cînd redacta vreo pagină la cărticele din care am reprodus mai sus cîteva pasaje ; tot așa cînd în vreun articol (v. *Literatură : critică*, 59) vorbea de Homer, Virgil, Dante, Tasso, Racine, Schiller, care mai întîi „s-au instruit“ și apoi „s-au pus pe scris“, pe lîngă că știau „o lume de lucruri“ și aveau „o estetică de îngeri“ ; tot așa, de asemenea, cînd, pentru ca să facă cunoscută la noi *Arta poetică* a lui Boileau și Marmontel, traducea din ei după ce găsisese la J. de Lévizac (*Regulile sau gramm. poeziei*) — după ce în *Culegere* mai tradisese ceva din Boileau și Horațiu — pentru ca să recomande „citirea bunelor modeluri“, să arate însușirile care nu trebuie să-i lipsească unui scriitor („gustul“, „măsura“ ș.a.), ca și cum ar fi voit să facă din scriitorii noștri adevărați clasiți, tocmai cînd și el începuse să fie atras de romantism — o nouă inconsecvență adăugată la altele pe care le-am văzut.

Dar aceste oscilări, și în critică, mai au o altă explicație la Heliade. El pune patimă în judecățile lui, se lăsa orbit de ce îl

stăpînia un moment și atunci uita teorii, profesiuni de credință, pe care le scrisese altădată. Așa a făcut în câteva rînduri și în critica literară, nu numai în polemicile lui politice, în care am văzut pînă unde se cobora, și cînd îl cunoșteam sub această față apare tot așa de mic de suflet ca și Asachi. Pînă unde îl ducea patima a arătat-o în acele urite pagini pe care le-a scris împotriva lui Grigore Alexandrescu. După ce singur spusese că critica nu trebuie să semene „zavistie” (*Asupra trad. lui Omer*, 14), într-o zi, chiar sub titlul de *Critică literară*, se năpusti (în *Curierul de ambe sexe*, I, 238; cf. și *Curierul românesc*, 1838, 19 dec.) asupra tînarului poet care publicase o fabulă în ziarul *România*, nedîndu-și numele întreg, ci iscălinind numai G. A-scu. Repetînd iarăși că critica nu se cuvine să fie pătimașă, să aducă „dărăpănare”, după aceste cuvinte, așezate ipocrit aici, da explicații de ce totuși va fi aspru cu „crezutul poet” care tipărise fabula: pîntru că trebuie să li se arate greșelile aceluia care din „mîndrie” nu și le recunosc și scriu fără să ajute cu ceva „prunca noastră literatură”. Numai „luarea în rîs”, adăuga, îi poate îndrepta pe aceștia, și de aceea pornia „să ia în rîs” versurile aceluia pe care simula că nu-l cunoaște, zicîndu-i Glagore A-scu, Ghiță Ariciulescu, Geniu Angelescu, cu ieftine glume, cum am văzut că-i plăcea să facă și altă dată. Toate versurile pe care le trecea prin „analiză” le găsea că sînt o „monstruozitate” și o „dorogitură” sonorică, iar la sfîrșit îl lăsa să înțeleagă să nu mai scrie ori să învețe să facă fabule ca el, Heliade. Răutăcioasa critică avu o urmare în acea poezie, *Ingratul*, care, tipărită în *Curierul de ambe sexe*, II, 74, mergea și mai departe pe acest ton, îngrămădind epiteze („omuț”, „slugarnic la mari case”, „suflet de iasmă”, „vipera”) și făcînd aluzii la ce nimeni nu cerea să fie știut prin tipar, de unde se vedea că toată critica pornia din motive personale, din răzbunare pentru procese intime.

Așa devia și Heliade în scrisul său, așa necinstia critica lui, cu toate că alteori vorbea de sus în numele artei, căuta să dea cuvintelor solemnitatea criticei înalte. Prin sufletul lui, ideile, sentimentele, veniau într-un vîlmășag pe care nu știa să-l stăpînească, și de aceea dînsul trecea cu atîta ușurință de la o atitudine la alta, nu se mai opria pe calea contrazicerilor.

Se contrazicea chiar și atunci cînd vorbea despre literatură în genere, despre ceea ce trebuie să fie orientarea lui: uneori găsea că scriitorul trebuie să urmărească numai arta, numai realizarea de capodopere (v. *Curierul de ambe sexe*, IV, 346), că literatura nu are deloc a face cu morala, cu apostolatul de îndreptare a societății (prefața la *Reg. și gram. poezii*), alteori susținea ideea cu

totul opusă și dedea numele de scriitor exclusiv aceluia care își impun o țintă moralizatoare, cum o spunea limpede într-un articol din *Gazeta Teatrului Naț.*, 38—39:

„Puțin lucru este a scri cineva numai ca să scrie și împuns numai de îndemnul momentului, sau de pofta, ori caprițiul d-a scri ceva. A scri însă cu scop, a avea în scopul său o țintă morală, a alege din viața omenească niște împrejurări comune prin care subiectul său să se poată apleca la tot omul, în tot locul și în tot veacul; a face ca fiecare om bun să găsească cîteva pasaje care să i se potrivească și să afle mîngiere, și fiecare înrăutățit ca de băgeata trăsnetului să fie izbit la tot rîndul unde i se înfățișează închipuirea: asta va să zică a cunoaște natura, asta va să zică că într-o scriere sau icoană domnește adevărul și că autorul sau zugravul a izbutit în fapta sa.”

Din aceste păreri, cu toate șovăirile lui, ne vine să credem că la cea din urmă ținea mai mult, pentru că era mai în acord cu temperamentul său și din ea vedem că derivă activitatea lui de scriitor.

Artist în înțelesul adevărat al cuvîntului nu a fost Heliade. Scrisul lui era mai mult răspîndire de idei, propagandă, luptă, literatură militantă, dar în marea înrîurire pe care a avut-o dînsul a fost hotărîtor și felul cum prezenta ideile lui, vioi, comunicativ, atrăgător, chiar dacă uneori se deda la jocuri ușoare ori își vulgariza frazele — avea, am văzut, și alte scăderi pe care nu a știut să le învingă.

Cu aceste însușiri Heliade rămîne totuși un scriitor avînd originalitatea lui și reprezentativ pentru epoca în care a trăit, iar dacă e să-l cunoaștem astfel trebuie să ne îndreptăm la ce ne-a lăsat în proză, în acele pagini care prin sufletul care le străbate, prin lirismul, prin avîntările, ca și prin fantezia lor glumeață, și-au păstrat și azi, în parte, farmecul, pentru ca să poată fi citite, pe cînd versurile — afară de o rară, întîmplătoare, scînteiere — am văzut cît sînt de sărace.

O proză în felul ei poetică și o poezie foarte prozaică — iată ce se poate spune că a rămas de la acela care aspira să fie înainte de toate mare scriitor, pe cînd noi astăzi punem activitatea lui în atîtea direcții culturale mai presus decît literatura pe care ne-a dat-o, recunoscîndu-i totuși și ei cît i se cuvine.

III

1933

Ultime aspecte ale Școalei latiniste. — Alte orientări ale literaturii în epoca de la 1840. — Prozatorii epocii nouă. — Poezia în ascensiune de modernizare.

Tipărirea acestui curs al meu trecînd cu mult peste numărul de pagini cum fusese prevăzut, volumul de față se oprește la Gr. Alexandrescu ; va urma un alt volum, în care va fi prezentată opera lui Alecsandri, Bolintineanu și altor scriitori din epoca preeminesciană.

ULTIME ASPECTE ALE ȘCOALEI LATINISTE

Oricît de categorice, părerile întemeietorilor școalei latiniste păstrase o relativă moderație și nu atingeau decît anumite preocupări. Cînd alții au venit să și le însușească, le vedem duse spre un haos de exagerări și furișîndu-se unde celor dinainte nu le trecuse prin gînd, așa că teoriile acestei școale ajunseră să degenereze într-o doctrină ultrapedantă și de extravagante care o osîndiau la discreditare.

În șirul acelor care-i dau această nouă înfățișare, cronologice, e de pus întîi :

G. SĂULESCU

După învățătura pe care o căpătase la școala grecească Trei Ierarhi din Iași, în vîrstă de 20 de ani, la 1819, fu trimis de mitropolitul Veniamin Costache să-și continue studiile la Chios și Cernăuți, unde — cum spune în prefața *Gramaticii* sale — se aplică mai ales la „studia filologică în limbile moderne evropienești” și la filozofie. Întorcîndu-se în țară, fu numit la 1828 profesor la Trei Ierarhi — devenită școală românească — unde pe lîngă limba română avea să predea istoria universală, mitologia și logica „după prințipiile lui Kant”.

Deși l-a ispitit și literatura, cu încercări de a scrie versuri cum se pot vedea chiar în *Abecedar*, dar mai ales în culegerea de *Fabule*, tipărită la 1835, și în *Tratații poetice* (v. *Anal. Acad.*,

s.a 2-a, t.V, 210) — copleșite de stîngăcii și pierzîndu-se în prozaism — predispozițiile lui l-au îndreptat mai mult spre studiile asupra limbei și în ele a pus pasiune de reformator, care nu-și dădea totuși seama cît de zadarnice erau stăruințele de a impune protestări la bunul-simț.

Ideile lui cu privire la felul în care trebuia să se scrie pot fi urmărite în abecedarul său, intitulat, cînd a apărut la 1832, *Întîile cunoștințe de litere și de idei* (retipărit, cu adausuri, în mai multe ediții), dar mai ales în *Gramatica românească*, I—II, Iași, 1833, pe care o prezenta ca prima gramatică „moldo-română”. Prin vîlmășagul de cuvinte adunate acolo — multe românești vechi ori populare și streine : latine, grecești, germane, vom vedea cu ce scop — străbate mereu intenția de a schimba fizionomia limbei noastre, cum o înțelegea dînsul. Avea și Săulescu obsesia adaptării — „înromânirei” — neologismelor la vocabularul nostru și pentru aceasta a recurs la cele mai fantastice combinații : astronomiei credea că i s-ar putea zice „stellegie”, geometriei — „țearomesorie”, fizicei — „firică”, metafizicei — „peste-firică”, pedagogului — „pruneduc” sau „pruneducător” ; la sfîrșitul vol. I al *Gramaticii* a ținut să dea liste întregi de asemenea monstruoase forme care credea că s-ar cuveni să fie adoptate. Alteori își închipuia că inovații ar fi posibile prin derivări din fondul limbei noastre, așa încît găsia că s-ar putea zice : *găinină, șerpină, vespină, vițelină, trifoi* etc., ca derivate din *găină... trifoi*. Și toate acestea pentru că pleca de la limbile greacă, latină sau germană, unde găsia forme care i se păreau că pot fi redată astfel în românește. Nu înțelegea cît de rebarbative erau și alte înnoiri preconizate de el, așa cînd căuta să potrivească unele forme la fonetismul românesc, să se spună *aieptiv, interieptie*, în loc de *adjectiv, interjecție* — părere care la Aron Pumnul avea să ia proporțiile unui întreg sistem.

Cu toate că era tipărită cu cirilice, din *Gramatica* sa reies bine tendințele latiniste. Așa cînd la sfîrșit era arătată scrierea nouă pe care o recomanda să fie urmată — departe însă de a găsi adepti, de aceea a și rămas printre curiozitățile ortografistilor noștri ; pentru ă Săulescu propunea un semn special, ca un thita grecesc cursiv sau, mai curînd, un fel de o din care se desprindea e ; cît despre î, credea că poate fi redat prin æ, iar ea prin æe, ț prin z (după ortografia italiană) — ceva iarăși de originalitate mulțumindu-l numai pe el. Tot în *Gramatică*, și mai hotărît în sensul tendenționismului latinist, îl vedem susținînd purificarea

limbei noastre, pentru că ea fiind — cum se exprima în prefață — de „preanobilă viață română“, urma că „toate cuvintele ei ar trebui să fie de orighene limbei romane seau latine“ (I, 215). De aceea, era convins că putem introduce forme ca *tempestă*, *etă* (din *aetas*) și nu i se părea o năzdrăvană invenție de vocabular să se zică „gramaticiei“ *sermonică* (din *sermo*).

De la filologie stăruințele sale de latinizare au trecut mai departe, apărînd ca o adevărată manie. Trebuia, după ideile lui, să se evidențieze cît mai mult latinitatea noastră nu numai prin limbă, dar și prin folklor, și de aceea cînd a cules cîteva texte populare a ținut să le prefacă, introducînd nume din mitologia română sau cuvinte care să pară moștenite de la latini, pe care le însoția de comentări cum îi era iarăși ușor să le improvizeze, dar nu puteau să inducă în eroare. Îndeletnicire reprobabilă, de falsificări, cum Săulescu a practicat-o și la alcătuirea izvodului lui Clănău, la care a avut partea sa, ca și cum în numele patriotismului s-ar putea ierta îndrăzneala de orice plăsmuiri. Cum proceda Săulescu în această travestire a folklorului nostru ne arată bine ce a publicat, după manuscrisele rămase de la el, S. Fl. Marian în *Anal. Acad.*, s.a 2-a, t.V., 153 urm.; în cîteva descîntece pe care le culesese a ținut să înlocuiască cuvintele populare cu latinisme ca *aulă* („curte“), *nud* („gol“), *preca* („ruga“) și să dea un loc în mitologia noastră *zinelor parnasine* — chiar și *Maicei Domnului* îi schimba numele în *Matrea Domnului*. La aceleași schimbări la față ale cuvintelor se deda cînd, publicînd o colindă „monument a vechimei“ în *Almanah de învățătură și petrecere*, Iași 1847, 17, găsia că-și pot avea locul: *benezit* („binecuvîntat“), *donător* („dăruitor“), *purpurat*. Printre hîrțile păstrate de la el se găsește și o ciudată alcătuire, pe motive de descîntec, *Rugăciunea Sfîntului Nichita, daco-românul, martirizat de goți...* despre care spunea că e „foarte antică“ și se aude în popor.

Rătăcirii de filolog și folklorist, ca și ale istoricilor din vremea lui, cu toate că odată îndreptîndu-se spre istorie și arheologie, în incursiuni de diletant, spunea că „istoria adevărată nu se sugerează din degite, nice se scoate din fantazia criurilor aprinși seau din zisuri și auziri fără temeieri“ (*Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis: Capul Boului seau Ghertina*, 1837, p. IV). Cuvinte contrastînd cu ceea ce singur nu a știut să pună în aplicare nici în filologie, nici altfel, pentru că învingeau și la el exaltări cărturărești.

Fiu al Ardealului, s-a arătat în toată activitatea lui un fanatic apărător al ideilor cu prestigiu acolo, chiar cînd ele, cu timpul, ajunsese să întîmpine mai rezervate împărțări.

Născut în 1810, la Fofeldea, și-a făcut studiile la Sibiu, Cluj și Viena, pregătindu-se pentru cariera de profesor pe care și-o începe la 1842, cînd fu chemat să predea filozofia la Sf. Sava. Evenimentele de la 1848 îl hotărîră să treacă munții și să fie alături de luptătorii pentru revendicările noastre, luînd parte la adunarea de pe *Cîmpul Libertății*. Ca proscris, numai în 1851 putu să se întoarcă din Ardeal și de data aceasta trecu la Iași, după stăruințele prietenului său G. Sion, ca să ocupe postul de inspector al școalelor. Nemulțumit însă de stările din Moldova sub căimăcănia lui Vogoride, peste cîteva ani, în 1858, revine la București și aici ia parte la înființarea Universității, unde fu numit profesor de literaturile clasice, iar, mai tîrziu, la aceea a Academiei, al cărei membru activ a fost timp de mai mulți ani (moare la 25 februarie 1881).

Ca filolog se afirmă chiar prin cea dintîi carte pe care o tipărește, la Viena, în 1840: *Tentamen criticum*. În felul ei, a făcut epocă, mai ales că, fiind scrisă în latinește, a trecut și pe sub ochii învățătorilor streini. Cît de departe mergea zelul de latinizare al lui Laurian ne arată, mai întîi, sistemul ortografic la care credea că trebuie să ne fixăm. Dacă în scrierea cu caractere latine cum o înțelese Micu, Șincai și Maior se mai puteau recunoaște cuvintele românești sub combinațiile de litere și de semne pe care le alesese ei, în sistemul lui Laurian ele erau reduse la forma lor latină: *zic* trebuia scris *dico*; *apă*, *aqua*; *cetate*, *ciuitate* etc.

Acolo unde cu deosebire pot fi urmărite ideile lui asupra limbei noastre și felului cum trebuia scrisă e în partea din *Tentamen criticum* unde încearcă să arate că noi nu vorbim mult deosebit de latini. Și pentru aceasta i-a trecut prin mînte să dea un specimen de reconstituire a transformărilor — după el, puțin însemnate — ale limbei noastre, din epoca latină. A luat astfel cuvintele din *Tatăl nostru* și, plecînd de la versiunea latină, a alcătuit, după închipuirea lui, variante din care s-ar fi putut deduce fazele limbei române pînă în secolul al XVI-lea. Deci, după *Pater noster qui es in coelis*, de la o vreme — susținea Laurian — a trebuit să se zică la noi: *Patre nostru qui esci in celi*; mai tîrziu: *Patre elle nostru qui esci in celori*; și mai tîrziu încă: *Parente'le*

nostru quale esci in celeri; pînă ce s-a ajuns la (cum ortografia dînsul): *Tata'lu nostru quale esci in celeri*. Exercițiu filologic pe care l-a repetat în *Brevis conspectus historiae Romanorum in utraque Dacia degentium*, 35, dar seriozitatea cu care ținea să-l prezinte nu putea să impresioneze mult nici în vremea cînd filologia noastră își îngăduia toate fantaziile.

Era, desigur, multă erudiție în *Tentamen criticum* și pentru studiul limbei noastre el aducea — o raritate, la noi, pe atunci — intenții mai precise de comparare a ei cu celelalte limbi romanice; pe cîteva pagini sînt relevate unele particularități care i se păreau lui Laurian că apropie sau îndepărtează într-o măsură mai mare româna de limbile surori, și într-un loc (p. LVIII) spune că limba noastră s-ar asemana mai ales cu dialectul sicilian; dar toate acestea apar întunecate de erezii care ne miră că au putut fi susținute cu atîta convingere.

De numele lui și ca afirmare altfel a credințelor sale e legată o altă operă filologică: *Dicționarul Academiei*. Merită să-i facem istoricul, fiind puțin cunoscut, și pentru aceasta ne vin în ajutor *Analele Academiei Române*.

Încă din 1866, în regulamentul pentru înființarea Societății literare române — cum i s-a zis mai întîi Academiei Române — se spunea că e timpul de „a începe și realiza lucrarea dicționarului român”. Cînd în 1867 s-au alcătuit statutele ei, ca preocupare a secției literare-filologice se prevedea să se organizeze „misiuni lexicografice pentru compunerea unui dicționar român cît se poate mai complet și mai rațional, așa încît să poată fi dreptarul limbei” (*Anal. Acad.*, I, 61). Tot în 1867 se fixau cîteva norme pentru alcătuirea dicționarului, care trebuia să cuprindă „toate vorbele care se aud în gura poporului și cîte se află în cărțile scrise pînă la anul 1830”; la fiecare cuvînt avea să se dea etimologia „cînd este posibilă”; însemnarea primitivă „elucidată cu oarecare frase, de preferință proverbele populare”; diverse alte însemnări; traducerea în latină, italiană, franceză, germană sau greacă (*ibid.*, I, 116). Era pînă aici numai o schițare a felului cum trebuia începută redactarea. În 1869 se precizează unele puncte, mai ales în urma propunerilor făcute de Laurian în ședința de la 8 august. Tot atunci se dă forma definitivă regulamentului pentru alcătuirea dicționarului (*ibid.*, I, 220) și rămînea să se aleagă o comisie de trei membri care să se ocupe cu redactarea lui, așa cum se credea că trebuie împărțit: în prima parte „numai cuvintele curat române”, în a doua: „cuvintele streine care au fost sau mai sînt în uz”. Comisia e aleasă la 15 sept. 1869 și din ea făceau parte Heliade Rădulescu, Laurian și Massim. După un

an, membrii Academiei putură vedea trei coale tipărite din dicționar și se încinseră atunci discuții asupra felului cum începuse să fi redactat. În ședința de la 4 august 1870 Caragiani observa că se tipărise cu *f* cuvîntul *alfabet*, pe cînd trebuia cu *ph*; aveau să decidă urnele și... cu patru voturi contra trei se hotărî că preferința trebuia dată lui *ph*. În altă ședință (*ibid.*, III, 13), Papiu Ilarian atrăgea atențiunea asupra unui cuvînt care fusese introdus de prisos, *accepisă* („adeverință de primire”); Laurian obiectă că putea fi adoptată și această formă, alături de *recipisă*; iarăși voturile aveau să decidă; cu cinci contra trei *accepisă* zbură din dicționar. În mai multe alte ședințe discuțiile continuă, dar, de fapt, dicționarul era destinat să rămîie așa cum îl concepuse Laurian și Massim. Nu erau, de altfel, singurii care aveau să ajute la alcătuirea lui. După ce, de la început, Cipariu promisese să dea formele culese din texte vechi, în ședința de la 9 septembrie 1870 se hotărî ca pe lângă Laurian și Massim să colaboreze la redactare și alți membri ai Academiei (G. Sion, G. Bariț ș.a.). La intervale, dicționarul avea să îndure atacuri mai neliniștitoare decît înainte. În ședința de la 13 sept. 1870, G. Sion, nemulțumit de cum se vestia să fie dicționarul, susținea „să se redea respect fonetismului” și să nu se scrie cu „litere de lux”: *filiu* în loc de *fiu* etc. Mai tîrziu, la 4 sept. 1871, I. Hodoș găsia, printre altele, o nouă vină dicționarului: că avea să poarte exclusiv numele lui Laurian și Massim, pe cînd colaborau la el și alții. Toate acestea nu tulburară însă mult seninătatea de mergere înainte pe calea pornită de la început. Chiar cînd Odobescu, care se ținuse departe de toate aceste discuții — cum nu a participat la ele nici Alecsandri — venia să spună în ședința de la 14 sept. 1871 că dicționarul era greșit îndrumat, că ce se făcuse sau avea să urmeze trebuia să fie numai o pregătire și era de părere să se admită că „Societatea academică nu ia cîtuși de puțin asupra sa răspunderea pentru sistema, limba și ortografia” urmate de Laurian și Massim, propunerile sale fură expeditiv date la o parte. După ce o bună parte a dicționarului era tipărită, tot Odobescu ținea să pună în vedere Academiei că lucrarea aștepta revizuirii și în ședințele de la 6, 12 și 14 august 1874 formula propuneri nouă, care de data aceasta întîmpinată mai puțină opoziție, deoarece ajunsese să se convingă și alții că altfel trebuia să se procedă de la început. În ședințele care urmară, mai multe din punctele propuse de Odobescu fură acceptate și în aceea de la 27 august fu aleasă chiar o nouă comisie (compusă din Odobescu, Bariț, Sturdza, N. Ionescu și Urechia), pentru ca să se revizuiască dicționarul. Lucrările acestei comisii întîrziară și numai după trei ani

ea își prezentă raportul (*ibid.*, X, 123), în care arăta că greșit se procedase de Laurian și Massim, că multe modificări erau de adus în vederea unei refaceri, unei nouă ediții, a dicționarului care trebuia să dea „un inventar complet și rațional al întregii noastre avuții lingvistice”, să fie „adevăratul *Dicționar al Societății academice române*”; propunerile noi ale comisiei plecau de la sugestiuni ale dicționarului lui Littré, care era dat ca model, și, de altă parte, cuprindeau un îndemn binevenit; cum se reproșa lui Laurian și Massim că nu ținuse samă de formele din textele noastre vechi, membrii comisiei stăruiau să se publice ediții critice, cu glosare, ale tipăriturilor și unor manuscrise din sec. al XVI-lea și al XVII-lea, pentru ca să fie utilizate de viitorii redactori ai dicționarului; era o inițiativă venită la timp și ei i se datorește retipărirea *Psaltirei* lui Coresi de Hasdeu și a *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei de I. Bianu, dar e de regretat că în această direcție Academia nu a dat cât se aștepta de la ea. După ce comisia din 1874 și-a depus raportul, o nouă comisie (cu Hasdeu, Odobescu, Sion, Bariț și Aurelian) fu aleasă, tot pentru pregătirea noului dicționar, în ședința de la 16 sept. 1877, dar ea nu mai avea de ce să funcționeze când acest nou dicționar era destinat să nu mai apară. La 1876 tipărirea operei academice era terminată; primele două volume purtau titlul: *Dicționarul limbii române*; al treilea: *Glossariu care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a lor, comu și celle de origine indouiosa*. Arăta, fără îndoială, multă muncă, dar era ceva hibrid și de nenumărate falsificări: limba română nu se mai recunoștea acolo, fie pentru că atâtea ciudățenii ortografice denaturau cuvintele, fie pentru că erau introduse forme inexistente, cum altele, bine cunoscute, erau alterate ca să li se potrivească înfățișarea cu închipuite etimologii; era și o bizară idee să se despartă cuvintele de origine latină de cele streine, despărțire care, de altfel, a rămas, de multe ori, iluzorie, pentru că forme latine au fost trecute printre cele streine sau invers, nici Laurian, nici Massim nefiind filologi în stare să deosebească etimologiile adevărate de cele fanteziste. Că dicționarul Academiei primise asemenea înfățișare, aceasta se datorită stăruințelor dârze ale celor doi colaboratori ai lui. Am greși dacă l-am privi ca apogeul școlii latiniste. Ea își arăta declinul, pentru că tot mai mulți își dedeau samă de inanitatea teoriilor ei în crescendo de exagerări. Și Laurian și Massim credeau că mai pot salva ce era definitiv condamnat, dar dincolo de iluziile lor apărea, tot mai evident, falimentul, agonia curentului latinist.

În mai multe rânduri, de la filologie erudiția lui Laurian — și mai cu folos — a trecut la istorie, chiar și la arheologie. Activi-

itatea lui astfel poate fi urmărită mai ales în *Magazinul istoric* (5 vol., 1845—1847), pe care l-a publicat împreună cu Bălcescu, revistă însemnată pentru izvoarele istorice pe care le făcea cunoscute și unde mai multe studii veniau de la dînsul. La 1849—1851 tipăria la Viena, în 3 volume, *Die Rumänen der österreichischen Monarchie*, și tot ca istoric a dat un manual de *Istoria românilor* — cum a publicat și altele — care multă vreme a fost folosit în școlile noastre. Dacă și în studiile lui istorice aducea informații bogate, stăruință de adîncire a chestiunilor, îi lipsia și aci darul prezentărilor limpezi și ținea să se exprime în aceeași românească pe care și-o plătise în halucinații de reformator ce nu-și da samă că adepții nu-l puteau urma.

TIMOTEI CIPARIU

Cu o persistență ușor de înțeles, și dînsul s-a arătat credincios principiilor formulate de întemeietorii Școlii ardelene, modificîndu-le uneori și reușind chiar să le impună mai mult decît le fusese posibil înaintașilor săi. Cipariu a exercitat o înrîurire cum nu a cunoscut-o nici unul din contemporanii săi, partizani ai latinismului, și de aceea s-a putut vorbi mai mult timp de școala numită cipariană. Aceasta se datorește împrejurării că, oricît a exagerat și el în tendințele de reformă a limbii, a căutat să aducă unele atenuări, cum nu înțelesese Laurian — a făcut chiar concesiuni principiului fonetic — și a știut să prezinte mai seducător ideile lui.

Era de loc din Pănade (n. la 1805) și a urmat școala din Blaj pînă la 1825, cînd fu numit la gimnaziul de acolo profesor de limba română. După cîtva timp, crezînd să se facă călugăr, se duse la Aiud, dar rămăsese puțin acolo, renunțînd la călugărie. Revenind la Blaj, în 1827, e hirotonit preot și numit din nou profesor de filozofie și mai pe urmă de teologie. La 1842 îl găsim în funcțiunea de canonic, pe urmă (1854—1875), ca director al gimnaziului din Blaj, și moare la 22 aug. 1887. A luat cîtva timp parte și el la luptele politice și între 1847—1848 a făcut să apară două gazete (*Organul luminărei* și *Organul național*), dar politica l-a atras numai în entuziasmul tinereții; viața avea să și-o consacre filologiei (de altfel, chiar în prima lui gazetă a tipărit studii de limbă, din care o bună parte a fost reprodușă în *Principii de limbă și de scriptură*).

În direcția filologică a publicat: *Extract de ortografie cu litere latine*, Blaj, 1841; *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854; *De latinitate linguae valachicae*, Blaj, 1855; *Crestomatie sau analecte literare*, Blaj, 1858; *Cuvînt la inaugurarea Asociațiunei rom. transilv.*, în 4 nov. 1861; *apărat în contra unei critice*, Blaj, 1862; *Discurs ținut în adunarea generală a Asociațiunei române transilvane...* în 19 iulie 1862, Brașov, 1862; *Principii de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866; *Arhiv pentru filologie și istorie*, Blaj, 1867—1872; *Gramatica limbei române* (în două părți), București, 1869, 1877 (cu un supliment la sintaxă: *Despre limba română*).

Pentru cercetările istorice e însemnată culegerea de izvoare pe care a dat-o în *Acte și fragmente latine românești pentru istoria bisericei române*, Blaj, 1855. A publicat și *Elemente de poetică*, Blaj, 1860, unde se arată bun cunoscător al literaturilor clasice, încercînd uneori să scrie și versuri.

Cu privire la trecutul limbei române Cipariu avea păreri nu prea deosebite de ale altor reprezentanți ai școalei latiniste; admitea și dînsul că punctul de plecare al ei trebuie căutat în vorbirea coloniștilor veniți în Dacia, dar insistă asupra unor particularități care credea că au fost proprii acestei vorbiri, anume păstrarea cîtorva forme caracteristice vechi pe care nu le mai găsim în latina clasică. Dacă recunoștea că limba noastră și-a luat naștere din latina vulgară, nici dînsul, ca și P. Maior, nu a știut să evite o inconsecvență: cînd raporta formele românești la cele latine și cînd din aceste alăturări ținea să deducă norme ortografice, a avut mereu în vedere formele latine clasice, pe cînd trebuia, firește, să se gîndească la cele vulgare; despre latina vulgară nu putea, desigur, să aibă multe cunoștințe nici el, cînd a publicat *Principii de limbă și scriptură*, unde putem urmări mai de aproape părerile lui filologice — numai ceva mai tîrziu latina vulgară avea să fie temeinic studiată de filologii streini; consecvența i-ar fi impus să renunțe la comparări cu latina clasică, dar primeau la el preocupările etimologismului, indiferent de mijloacele de care era ajutat.

O idee care avea cu deosebire să fixeze convingerile lui asupra limbei nouă în care trebuia să scriem era aceea a revenirii la forme latine care, nu tocmai demult, fusese părăsite la noi. Cunoscător al limbei noastre vechi ca nimeni altul în vremea lui, găsisese că ea era mai bogată într-un fel, adică — după preferințele lui — în expresii autentice latine. De ce nu le-am reînvia? — spunea dînsul, îndemnîndu-ne să ne întoarcem la „cărțile bă-

trîne“, unde steteau închise atîtea comori „de care ni se întristă inima văzîndu-le zăcînd uitate“ (*Principii*, 3). Dar Cipariu mergea și mai departe; plecînd de la această constatare și de la îndemnul pe care-l da, ajungea la raționamentul că dacă din veacul al XVI-lea pînă în al XIX-lea multe elemente latine dispăruseră din limba noastră, cu atît mai multe au trebuit să se piardă din secolul al II-lea, de la colonizarea Daciei, pînă în al XVI-lea; urma de aici, după credința lui, că sîntem îndreptățiți să reintroducem în limbă și forme latine pe care odată a trebuit să le cunoaștem. Pe unele din acestea le reconstruia pentru daco-română din constatarea că sînt întrebuițate și azi în aromână, așa că ajungea la concluzia că relatinizarea limbei noastre literare era posibilă și prin adoptarea de expresii latine păstrate la frații noștri de peste Dunăre. Numai în chipul acesta, susținea dînsul, se putea regenera limba românească, și părerile lui le rezuma astfel într-un loc din *Principii* (p. 5): „A scrie... o limbă pe cît se poate, după împrejurări, mai curată; a reînsufleți moartele, uitatele, părăsitele forme, cîvinte și semnări; a lepăda slavonismii etc. și în locul lor a plini cu termeni luați, cînd alte fîntîni ne vor lipsi, din dialecte române, a tocmi cele împrumutate după formele și exemplele ce ne înfățișează structura limbei, iar nu după ușurătatea buzelor, după plăcutul urechilor — acestea... ne erau propusul, scopul și principiile din partea limbei“.

În ce privește ortografia, despre care spunea că trebuie să se potrivească cu „natura și geniul limbei“, Cipariu pleca de la considerația că, trebuind să ajungem la o unificare — să nu se scrie altfel în Transilvania decît în Muntenia și Moldova — aceasta nu se poate realiza decît urmînd sistemul etimologic, ținînd samă de originea cuvîntelor pentru ca să le scriem în așa fel încît să se recunoască ușor în ele prototipul latin. Scrierea fonetică i se părea că nu poate înlesni unificarea, deoarece ea duce la diferite chipuri de redare a cuvîntelor, cum sînt rostite de unii sau alții: transilvăneanul ar scrie după cum pronunță el, și tot așa munteanul sau moldoveanul. Totuși principiul fonetic nu-l condamna în totul și ținea să spună că-i acordă „tot respectul“ care i se cuvine, ca unui „principiu secundar“ (*Principii*, 297).

Dacă latiniza, nu găsea că e mai în rătăcire decît alții și cînd, tot în *Principii*, 269, venia să răspundă adversarilor săi recurgea la o apărare care i se părea că poate fi și ea convingătoare (cităm de data aceasta cu ortografia sa, ca să avem sub ochi un specimen din ea): „Rogămu dăra pre toti, cari sciu si cari nu sciu latinesce, se nu ne judece numai de cîtu dupa aparentie: că latinisămu; repetiendu si aici, că cu care dreptu altii *francescu* si

italienescu și noi putem *latinisa*, pote că încă cu ceva mai multu dreptu, la totu casulu inse cu mai mare dreptu de câtu celi ce in a-ante de noi *rusean*, *serbean*, *grecean* și *turcean*, și si astadi mai facu asia“. Vedem de aici cum Cipariu, în ce privește vocalele, punîndu-le sau nu semne, căuta să le readucă meru la corespunzătoarelor lor latine și admitea peste tot pe *u* final; la consoane era de părere să nu se pună nicăieri țedila (deci nu *ș*, *ț*, nici *đ*); tot așa stăruia să se păstreze *cl*, *gl* în loc de *chi*, *ghi*, de asemenea *l*, *n* dinaintea lui *i* (simplu sau în hiat), *ia* sau *ie*, „nu numai pentru etimologia cuvîntelor, ci și pentru că mesoromanii [macedoromânii] încă și pînă astăzi așa pronunță“ (*ibid.*, 340); deci *oclin*, *gliacia*, *cali* = căi, *antanu* = întii, *liau* = iau, *liertu* = iert. Principiul etimologic, astfel cum îl înțelegea, își găsia aplicarea în această formulare generală: „Fiecare sunet se scrie cu litera latină originară sau etimologică; între mai multe forme fonetice sau gramatice se alege aceea ce e mai aproape de forma originară“ (*ibid.*, 353).

Era un fel de logică în toată această înlănțuire de deducții, dar în realitate și Cipariu era prea încrezător în trăinicia sistemului său; dacă și l-au însușit mai mulți cîtva timp, e pentru că, oricum, cu toată rigiditatea lui, nu apărea impracticabil și era prezentat adeseori cu vervă, cu riposte vioaie care dau o notă mai deosebită filologiei lui.

Ce cu deosebire îi datorim e interesul pe care l-a deșteptat pentru limba noastră veche. Am văzut cum dînsul, convins că forme de altădată puteau fi reînviatăe, a căutat să cunoască ce se scrisese mai înainte la noi și o parte din această muncă de pasionat cercetător al trecutului se poate vedea în *Analecte* și *Principii*, unde a dat fragmente din tipăriturile vechi și șiruri întregi de forme culese din ele. Se îndreptase și Săulescu spre cărțile noastre vechi și a căutat să facă cunoscut ceva din ele, dar mai mult ca amator, pe cînd Cipariu le-a străbătut cu o înțelegere mai adîncă și cu o evidențiere metodică a însemnătății lor pentru cercetările filologice. El deschidea astfel calea pe care aveau să o urmeze Hasdeu și alții, dînd o orientare temeinică studiilor istorice asupra limbei noastre.

ARON PUMNUL

I-a rămas numele lîngă al altor filologi pentru părerile foarte ciudate pe care le-a susținut cu o statornicie în convingeri egalînd pe ale lui Laurian și Cipariu, deși față de aceștia rămîne în urmă

prin prezentarea mai săracă în argumentări și nu prea bine sistematizată a ideilor lui. Studiile sale filologice se reduc, dealtmîntrelea, la puțin, dar arată că dînsul cunoștea și ce scrisese învățați streini ca: Diez, Fuchs, Raynouard; ele au fost retipărite ori date întîia oară, după manuscrise, de I. Sbiera, *Aron Pumnul: voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889; tot acolo, din cîteva articole și discursuri funebre reproduse, se poate vedea biografia lui: s-a născut în Transilvania, la Cuciulata (1818); a învățat la Odorhei, Blaj, Cluj și Viena; în 1847 e numit profesor de filozofie la Blaj; luînd parte la mișcarea din 1848, fu silit să se refugieze peste munți și, după ce petrecu cîtva timp la București și Iași, se îndreaptă spre Cernăuți, unde avea să ocupe, la liceu, catedra de curînd înființată (1849) de limba și literatura română; moare la 1866.

Deși teoriile lui se îndepărtează în multe privințe de ale latinistilor, totuși nu le putem izola de acestea. Se formase și el sub înrîurirea Școalei ardelenne; de aceea îl vedem împeștrînd scrisul său cu cuvinte latine ca *a ama*, *a se gloria* (= a se mîndri), *a lege* (= a ceti) etc. și ținînd la scrierea cu *d*, *t*, *s* pentru *z*, *ț*, *ș* (*diece* = zece, *ties* = țes, *sied* = șed); tot sub influența latinistilor, stăruia să înlăturăm slavisme ca *blagoslovenie*, *slugă*, *slujbă* ș.a., deoarece „contrazic firea limbei noastre“ (v. cartea lui Sbiera, 254). În locul cuvîntelor ce trebuiau eliminate și pentru cele care aveau să redea noțiuni nouă admitea introducerea de forme latine sau romanice și derivări din fondul limbei noastre. Aici aducea Pumnul tot zelul său de inovator și s-a lăsat ispitit de cele mai îndrăznețe combinații pentru ca să-și alcătuiască un sistem. Părerea de la care pleca era că trebuie „să turnăm în formele limbei noastre toate cuvintele și formele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm dintr-altele“ (*l.c.*, 253). Orice cuvînt luat din latină sau din vreo limbă romanică trebuia deci, după teoria lui, să-și schimbe înfățișarea, să fie adaptat la ceea ce este caracteristic formelor vechi românești; astfel, pentru că în limba noastră *o* s-a diftongat dinaintea lui *a* (*ă*), *e*, și tot așa *e* dinaintea lui *a* (*ă*), în neologisme, spunea Pumnul, trebuie introdus același fonetism, să se zică deci *foarmă*, *adreasă*; deoarece e urmat de *m* sau *n* + consoană a trecut la *i* în forme ca *tîmplă*, *veșmînt*, tot cu *i* recomanda să se pronunțe neologismele *documînt*, *esîmplu* etc.; consecvent principiului său, Pumnul insista iarăși să schimbăm peste tot terminația *-țiune*, din împrumuturi nouă, în *-ciune*, pentru că aceasta e cea adevărată românească (*rugăciune* = *rogatio* -

nen), așa că *națiune*, *ocupățiune* deveneau la el *năciune*, *ocupăciune*; nu găsea nimic să se zică și *perichiu*, *perichios*, în loc de *pericol*, *periculos* (după *ochi*, din *oculus*) și tot astfel: *obiept*, *subiept*, *viptorie* = victorie (pentru că *luptă* = *lucta*); îl fascinau atîta asemenea bizare românizări de cuvinte încît a ținut să-i dea titlul de *Lepturariu* unei cărți a lui — însemnată, dealtfel, pentru că e cea dintîi antologie bogată pentru literatura noastră veche sau mai nouă și a fost des folosită de istoricii literari.

În aplicarea astfel a ideilor sale de înnoire a limbei dînsul pornia, de fapt, de la etimologismul latin: transformările fonetice suferite de cuvintele noastre de proveniență latină îi serviau ca normă pentru fixarea formei neologismelor. Pentru că, în felul acesta, ținea samă de aspectul fonetic al cuvintelor, s-a zis că Pumnul reprezenta școala fonetică, în opoziție cu cea etimologică, dar, în realitate, se îndepărta de sistemul adevărat fonetic.

Pentru îmbogățirea limbei noastre, dînsul a recurs și la formațiuni nouă, care veniau să completeze mozaicul de invenții verbale care-l încînta. Crezînd că unele forme din terminologia cultă generală nu puteau fi adoptate de noi, susținea să fie redată prin ceea ce ofereau vocabularul nostru sau unele neologisme pe care le considera acceptabile și a fabricat atunci un șir de derivate, de compuse, care nu-i păreau deloc monstruoși; așa: *limbă-mînt*, pentru gramatică; *cuvîntămînt* = retorică, *cîntămînt* = poetică, *tîmplămînt* = istorie, *sciemînt* = filozofie, *sufletămînt* = psihologie, *cugetămînt* = logică, *numerămînt* = aritmetică, *stelămînt* = astronomie, *binescriință* = ortografie, *binelegință* = ortoepie, *binesunință* = eufonie. Se întîlnea aici cu Săulescu, care am văzut că tot așa de ușor improviza noutăți pentru dicționarul nostru.

Dacă au avut oarecare răsunet și teoriile lui Pumnul, pe cînd se vorbea de școala *ciuniștilor* (după predilecțiunea lui pentru cuvintele în *-ciune*), soarta lor nu putea întrece pe a altora: și-au luat și ele repede locul printre încercările utopice ca să vorbim și scriem cum nu puteau îngădui nici trecutul limbei noastre, nici gîndurile de modernizare a ei. După Pumnul, Cipariu, Laurian, școala latinistă, cu duceri mai departe ale principiilor ei inițiale sau cu multe devieri de la ele, nu-și mai puteau găsi continuatori, cînd rătăcirii ale ei o înstreinase mereu de bune întîmpinări și cînd alții văzuse mai limpede cum trebuia să fie înfățișarea scrișului nostru.

ALTE ORIENTĂRI ALE LITERATUREI ÎN EPOCA DE LA 1840

Dacă pînă în anii care vin să încheie prima jumătate a sec. XIX-lea literatura noastră afirmase tot mai mult virtualități de modernizare, ea rămînea în mare parte numai la intenții, la încercări, pentru că mai erau încă umbre care o despărțiau de orientările adevărate și nu-și adunase destule puteri pentru realizări care vin ca o revelație.

După cele vreo două, trei decenii de nebuloasă literară încă stăpînitoare în multe părți, perspective nouă se limpezesc și viziunea scriitorilor își găsește încrederea să se îndrepte de acum înainte spre ele. Ca să se ajungă aici trebuia, bineînțeles, recunoașterea că o literatură nu poate prelungi prea departe dezorientări și inutilități, că un control al manifestărilor ei în totul se impune la un moment și, în locul experiențelor la întîmplare, risipirilor, trebuie să vie reculegerea, cu îndemnuri hotărîte spre ce nu poate fi lăsat întîrzierilor.

Epoca nouă de care ne-am apropiat, aducînd asemenea îndemnuri, dedea literaturii posibilități de înălțare cum nu le putuse cunoaște înainte.

În primul rînd, se ajunge atunci să se înțeleagă mai bine în ce fel poate cîștiga literatura noastră din atingeri cu cele streine, îndeosebi cea franceză, cînd mulți se îndreptase spre ea nu după bune alegeri și prea deseori în căutarea de imitații ușoare.

Ca să nu fim prea mult tributari influențelor streine și ca un corectiv la exotismul pe care știm cît îl predilectionau romanțicii — nu puteau renunța la el nici ai noștri — se spune tot atunci scriitorilor să imprime literaturii cît mai mult caracterul

național. Era chemarea categorică spre cunoașterea sufletului nostru, ca să ne regăsim astfel cum ne era ființa.

De aici, stăruința de a face cunoscute creațiunile populare, spre care numai întâmplător, cu o vagă curiozitate, se îndreptase mai înainte unii ori alții. Întia oară poezia noastră populară e cercetată cu gândul de înviuare la izvoarele ei, să o ascultăm când vorbea așa aproape de noi și puteam găsi în ea graiul nostru adevărat, nu quasi-româneasca alcătuirilor de sisteme pedante. Câteodată, prin descrieri, prin schițe, vedem străbătînd și altfel în literatură lumea de la țară, înfățișîndu-ni-se oameni și obiceiuri de acolo, dar e încă numai o întrezărire de motive literare, o timidă încercare. Nu izbutesc, e adevărat, scriitorii nici acum să-și însușească mai bine ce este propriu creațiunilor populare, îi vedem mulțumindu-se cu derivări parțiale din ele sau împrumutîndu-le cu deosebire trăsături ușor evidente, caracteristici de formă, anumite expresii, imagini și ritmuri, iar, de altă parte, lăsînd prea aparente unele dezacorduri între inspirația cultă și cea populară, cînd elementele de o proveniență și alta așteptau să se întrească, să fie bine armonizate. Avem și acum impresia unei literaturi nu destul de înavușită în această privință și de discordanțe, de juxtapuneri. Oricum, se spunea răs-picat pentru prima dată că moșteniri sufletești de veacuri își revendicau prețuirea noastră și se puneau sub ochii scriitorilor o comoară vie de care înaintași ai lor abia aflate, iar alții trecuse pe lîngă ea fără să o bănuiesc.

Din altă parte vin iarăși răsunete ale vieții noastre în literatură ca să o îmbogățească. Trecutul atrage tot mai mulți cercetători; povestirile cronicarilor și alte mărturii despre întâmplări de la noi sînt date la lumină, iar cîte o carte, scrisă cu însuflețire, vine să evoce figuri și epoci. În același timp, scriitorii caută să-și însușească ce reînviase istoricii, dînd prestigiul artei subiectelor desprinse din viața noastră de odinioară, așa că se întemeiază proza care avea să aducă, alături de poezie, o strălucire nouă literaturii noastre.

Și în totul, atît creațiunile în proză, cît și cele poetice, ne dezvăluie o sensibilitate evoluată, ecouri de adînci prefaceri sufletești, și surprindem în ele aptitudini de redare limpezită, mai bogat nuanțată și cu mai multă preocupare de exigențele exprimărei artistice. Sîntem departe de neîndemînările, șovăirile și inegalitățile atît de izbitoare la scriitorii de mai înainte.

Se urmărește și afirmarea unui gen literar, cel dramatic, care pînă acum se mărginise la vreo traducere sau de tot naive compuneri. Opere de realizare superioară le-am căuta, desigur, zadarnic, dar cît se încearcă în această direcție, prin adaptări, localizări,

improvizații ușoare, arată intenția de ducere mai departe a literaturii noastre, și să nu uităm că teatrul, cît putea fi înțeles la noi atunci, avea să aibă asupra multora o înrîurire de care trebuie să ținem samă și vestia literatura dramatică originală.

Cît despre critică, ea apare incontestabil mai conștientă de chemarea ei. Nu o vedem în eflorescențe de teoretizări estetice, se mulțumește cu cîteva convingeri care se păreau că pot da povețe scriitorilor, și pentru că ele plecau de la o luminată înțelegere a aspirațiilor noastre literare, pe care ținea să o exprime cu hotărîre, nu se putea să nu-și impună autoritatea chiar dacă unii, ostil sau cu reticențe, nu voiau să o recunoască, țintuiți în prejudecăți sau prea indulgenți pentru anemice manifestări literare.

Epocă, astfel, de revizuire și de ascensiune, care cereau orientări precise și energie — însușiri pe care le găsim întrunite în personalitatea aceluia care, deși slăvit de obicei numai ca om politic, a dat mult din gîndurile lui și literaturii.

M. KOGĂLNICEANU ȘI DIRECȚIA PE CARE A INAUGURAT-O LA „DACIA LITERARĂ”

Vieța lui se întîlnește cu a celor — rari — care o lasă străbătută de stăruințe luminoase, de avîntări peste orice împotriviri, de viziunea înfăptuirilor cum ei singuri le pot aduce. Cu suflet minunat înzestrat, căutînd să-și însușească, încă din anii cei mai tineri, cît mai mult din cultura vremii și înțelegînd, din cunoașteri adînci, care era și pentru noi drumul regenerărei, îl întîlnim statornic unde gînduri nouă așteptau împlinirea lor.

Din familie de boieri, fiu al vornicului Ilie Kogălniceanu, s-a născut la Iași, la 6 septembrie 1817. După învățătura pe care o primise acasă și de la călugărul Gherman Vida, la vîrsta de 11 ani fu dus la școala franceză a lui Cuénim — mai pe urmă a lui Lincourt. Cînd mai tîrziu, în acea cărtică, *Ilusii pierdute*, care-și păstrează oarecare farmec să fie cetită și azi, își depăna amintirile de bun școlar în pensionul francez, spunea în ton glumeț, dar și de tăioase aluzii, cum obișnuia să se exprime de multe ori: „În geografie, gramatică, compoziție și în istorie nimeni nu mă întrecea. De aritmetică nu zic nimic; eram cel de pe urmă și nici pînă astăzi încă nu știu nici a aduna, nici a înmulți. Aceasta mi-a stricat foarte mult, căci tocmai adiția și multiplicația sînt foarte foloșitoare în țara noastră. Fericit acela carele știe aduna și a înmulți, fericit acela carele știe ce însemnează semnele + și —; un an de slujbă pentru dînsul este ca trei pentru alții” (p. 58).

O săgetare în treacăt, o satirizare în câteva cuvinte a năvăririlor de permanentă actualitate la noi.

În 1834, terminând studiile la pensionul francez, părăsește Iași ca să-și continue învățătura în streinătate, unde avea să fie însoțit de doi fii ai lui Mihai Sturza, care împlinia astfel o dorință a mamei sale, domnița Marghioala, ce la moarte îl rugase să aibă în grije pe tânărul arătînd deosebite aptitudini. Luă astfel drumul spre Franța, dar nu pentru vreo școală din Paris, ci ca să se înscrie la colegiul din Lunéville și să fie sub îngrijirea abatelui Lhommé pe care Mihai Sturza îl cunoștea bine, ca fost profesor al lui. Nu putu sta însă mult la Lunéville, pentru că din țară i se dădu a înțelege că trebuie să-și îndrepte în altă parte peregrinațiunile de tânăr doritor de mai multe învățături; se amestecase aici influența consulului rus din Iași care nu privia cu ochi buni trimiterea tinerilor moldoveni în Franța, care trecea pe atunci drept adăpostitoare de idei revoluționare, și se vede că dînsul a atras într-o zi luarea-aminte a lui Mihai Sturza că nu ar fi cuminte să fie lăsați acolo cei care fusese încredințați abatelui Lhommé. Le veni deci ca o poruncă să nu mai rămîie la Lunéville și după un an de petrecere acolo, în august 1835, porniră spre Berlin. Acolo stătură în casa pastorului Souchon, iar mai pe urmă la alt pastor, Jonas, și tânărul Kogălniceanu putu să-și desăvîrșească studiile. La Universitate a urmat cursurile de istorie, de drept roman și „drept natural“ ale lui Ranke, Savigny și Gans, pe care i-a fost dat să-i cunoască și altfel decît de pe catedră, pentru că dînsii, distingîndu-l dintre alți studenți, îi îngăduiră să-i viziteze și desigur că din convorbirile pe care le aveau putură folosi și profesorii lui, să afle unele lucruri despre țara, încă puțin cunoscută, de unde venia dînsul. Cît a petrecut în Germania a putut cunoaște și alți învățați și scriitori ai ei, ca A. von Humboldt, Wilibald Alexis, și să lege multe relații, fiind invitat în saloane, ca al prințului de Hanovra, sau la moșia vreunui nobil cum era contele de Schwerin; dacă prin saloane era privit ca o apariție de curiozitate — i se zicea uneori *der schwarze Grieche* — nu numai exotismul lui impresiona, ci și însușirile-i deosebite pe care ajunsese să le prețuiască chiar acei streini printre care se găsia.

Să fie student sîrguincios era însă prea puțin pentru el; se simția în stare să dea lucrări din rodul multor cetiri și ținea înainte de toate să facă cunoscută țara lui. Îndemnat de Humboldt, redactează astfel un articol, *Römänische oder wallachische Sprache und Literatur*, care se tipărește în *Lehmann's Magazin für die Literatur des Auslandes* (18 ian. 1837); prezenta aici în linii mari istoria și literatură noastră, arătînd că stăpînia multe cunoștințe

și nu se opria la păreri de împrumut. Tot la îndemnul lui Humboldt publică *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains*, Berlin, 1837 (o traducere, cu câteva adaosuri, în limba germană apare la Stuttgart, 1840); nu e o lucrare care să poată fi numită științifică — așa ceva era greu pe vremea lui și nici mai tîrziu nu s-au dat multe studii temeinice în această privință — dar din ce putuse culege de la alții și din cît putuse cunoaște singur despre limba și obiceiurile țiganilor aducea o încercare de luat în samă și dovedind că-și îndrepta curiozitatea spre lucruri care puțin interesau pe compatrioții ai lui sau chiar pe alții. Cartea însă care avea să pună în lumină erudiția lui, uimitoare la un tânăr de douăzeci de ani, era *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, t. I, Berlin, 1837 (neschimbată ca ediție, tot la Berlin, în 1854). Se gîndise la o istorie a românilor încă pe cînd era la Lunéville și a adunat pe urmă mereu materialul din care avea să o alcătuiască; pe lîngă cronicarii și istoricii noștri, a căutat să folosească mulți scriitori streini, a utilizat culegeri de documente, descrieri de călătorii, așa că opera lui, ca informație, arăta un vădit progres în istoriografia noastră. Volumul întîi — singurul apărut — cuprinde istoria țărilor române pînă la 1792 și dacă în atîtea probleme din trecutul nostru nu aducea păreri nouă, soluții pe care să și le însușească cercetători de mai tîrziu, se desprindea din el preocuparea de a prezenta faptele limpede și nu cu erudiție scortoasă, uscată. Vedem și tendința de a nu reduce istoria numai la povestiri de fapte, la înșirări de amănunte, ci de a cuprinde în ea viața culturală sub variatele ei aspecte: instituții, stări sociale, obiceiuri. O expunere mai dezvoltată a culturai noastre, cum și a evenimentelor pînă în vremea lui, intenționa, dealtfel, să o dea în volumul al doilea, care a rămas netipărit, așa că se vede și de aici cum viziunea lui de istoric trecea departe de a celor care-l precedase.

Își întrebuițase astfel bine timpul petrecerii sale în Germania; studii temeinice îl puneau în rîndul învățaților și tot acolo putuse urmări idei nouă care se agitau, să cunoască alți oameni și alte stări, să culeagă sugestii pentru ceea ce se credea că într-o zi va trebui să se realizeze și la noi. Cînd, la 1891, într-un discurs la Academie, își îndrepta gîndul spre anii de studii la Berlin, ținea să-și exprime astfel recunoștința față de aceia pe care-i cunoscuse acolo și de Universitatea unde-și putuse îmbogăți cunoștințele: „Mulțumită contactului cu atîția bărbați însemnați ai Germaniei... am avut fericita ocaziune și puțința de a-mi îmbogăți mintea cu ideile reformatrice ce atunci înspirau înaltele

inteligente ale Germaniei... Universității din Berlin... exemplului ce mi-a dat amorul pentru patria germană și pe care l-am găsit în toate păturile societății germane, fie nobilime, fie burghezi, dătoresc amorul pentru patria română și spiritul liberal care m-a înșuflețit în toate actele vieții mele" (*Analele Acad. Rom.*, seria a 2-a, t. XIII, 263). Confesiune, cum adăuga, pe care o făcea nu pentru a aduce „complimente de curtezan unui Hohenzollern” — ședința Academiei în care vorbea era prezidată de regele Carol — ci pentru că era în acord cu o convingere statornică a lui asupra patriotismului cum putea fi învățat și de la alții.

La 1838 se înapoiază în țară. Cu toate că aducea gânduri hotărâte pentru schimbări în organizația noastră și și fixase un program politic, câtva timp își îndreptă activitatea spre literatură.

Cum păstrase încă raporturi bune cu Asachi, primește să conducă suplimentul literar *Alăuta românească*, la gazeta acestuia; publică acolo — fără să-și dea însă numele, ci iscăind cu inițialele L. N. sau Klmn. — mai multe articole și traduceri, dar numai scurt timp a condus această revistă, pentru că după cinci numere fu oprită de cenzură. Mai mult (1839—1845) putu să apară, sub îngrijirea sa, o gazetă, *Foia satească*, nu însă de literatură, ci pentru a răspîndi unele cunoștințe în popor, a da sfaturi de viață practică. Revista adevărată a lui, de luptă literară cu puternic răsunset și deschizînd căi luminoase scrisului nostru, după ce cîteva convingeri ale lui le schițase în *Alăuta rom.*, avea să fie *Dacia literară*, care apare la 1840, cu colaborarea lui Alecsandri și Negruzzi, dar nu putu fi continuată peste două numere, pentru că fu suprimată de cenzură; vom vedea mai departe însemnătatea ei.

De numele lui, în parte, e legată și reorganizarea teatrului nostru, care tocmai mult nu putuse câștiga din încercările dezorientate ale lui Asachi. La 1840 direcția teatrului din Iași e încredințată lui împreună cu Alecsandri și Negruzzi. În curînd alt spirit se introduce acolo, reprezentațiile sînt mai bine organizate și numele de „teatru românesc” nu mai apare așa vag ca înainte. Cît a luat parte la conducerea lui, Kogălniceanu a căutat să dea și el vreo două piese, localizări după cele franceze; în *Repertoriul Teatrului Național*, care a apărut sub îngrijirea sa, o broșură, *Omul fericit*, și alta, *Două femei împotriva unui bărbat*, sînt desigur ale lui, deși s tipărite cu inițialele L.N. — am văzut că și alteori și-a ascuns numele sub aceste litere.

Cunoașterea trecutului era însă preocuparea lui de căpetenie, îl pasionase încă de timpuriu, și, paralel cu alte publicații, începe la 1840 să tipărească *Arhiva românească* (vol. II apare la 1845),

culegere prețioasă de izvoare istorice. În prefață deplîngea puținul interes pentru cercetarea trecutului și se credea îndreptățit să le aducă această mustrare contemporanilor săi: „Istoria noastră unde este, cine o știe, cine o cetește; cine-și bate capul, într-o epohă așa de materială, așa de egoistă, să gîndească la istorie, la nație, la viitor?” Exprima aici convingerea statornică a lui că viitorul unei țări nu poate fi pregătit decît de aceia care-i cunosc bine trecutul. El singur, cînd se gîndia că într-o zi va fi chemat să ia parte la regenerarea noastră, a căutat de aceea să cunoască sub toate înfățișările viața de altădată la noi, ca să fie deplin pregătit pentru opera de om politic, și aceasta i-a dat o superioritate față de cei din vremea lui. Tot în prefața *Arhivei* îndemna pe istorici să nu se mărginească numai la cronici, documente, ci să ia în samă și „tradițiile poporului” — recunoaștere a valorii pe care o aveau mărturiile disprețuite de alții. Chiar dacă *Arhiva românească* dedea cetitorilor prilejul să cunoască păreri ale lui și truda de a nu lăsa uitării însemnări din alte vremi, mai mult, ca istoric cu nota lui personală, îl regăsim în revista pe care o face să apară la 1844 și care amintea așa de aproape *Dacia literară*. Durată lungă nu a avut, cum la noi și azi multe reviste dispar repede, dar pe vremea lui Kogălniceanu altceva hotăra de multe ori soarta lor: cenzura venia să le decapiteze. Noua revistă pîrînd prea îndrăzneată, i s-a amputat de la început titlul: pentru că își zicea *Propășirea, foaie științifică și literară*, primul cuvînt, neliniștind cenzura, i-a fost interzis, așa că ea a apărut numai cu subtitlul, pînă ce nici acesta nu i s-a mai îngăduit și, după cîteva luni, a fost suprimată. Aici a tipărit dînsul mai multe alticole, înălțîndu-se deasupra documentării istorice, înfățișînd viu figuri și evenimente în acel stil al său căruia știa să-i dea și vigoare și poezie. Tot în *Propășirea* a publicat lecția de deschidere a cursului său de istorie națională la Academia Mihăileană, unde, la 14 nov. 1843, venia să-și spună profesiunea de credință ca istoric și să arate cum înțelegea reînvierea trecutului în lumina aspirațiilor care trebuiau să ne îndrepte spre o viață nouă. Ne putem închipui ce răsunset treziau în sufletul ascultătorilor cuvintele lui cînd slăviau pe un Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, ca eroi ai noștri pe care să-i prețuim mai mult decît pe aceia care — un Alexandru cel Mare, un Cezar — sînt eroi ai lumii. Evocarea faptelor mari ale strămoșilor nu se putea să nu fie un prilej pentru dînsul de a aminti care erau înfăptuirile așteptate de la urmașii lor, ca să se arate vrednici de ei, și vorbea atunci de puterea unui „duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc” — chemare să o audă toți pentru ceea ce se arăta gîn-

durilor lui ca împlinire apropiată. Și vorbind astfel, lăsa la o parte retorismul cu ispitele lui ușoare, fiindcă, printre alte însușiri, avea repulsiune pentru expediente de impresionare, pentru artificialități. Avea și simțul măsurii când lua atitudine față de convingeri exprimate de înaintași ori contemporani ai lui; de aceea la exagerările celor care țineau să pună în evidență latinitatea noastră răspundea că patriotismul adevărat trebuie înțeles altfel: „În mine veți găsi un român, însă niciodată pînă acolo ca să contribuez la sporirea romano-maniei, adică mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior... a deșteptat duhul național... însă a avut și nevinovata nenorocire să producă o școală, destul de numeroasă, de romani noi, care, fără a-și sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupra-le și când strigă că se trag din romani, că sînt romani, și, prin urmare, cel întîi popor în lume” — iar mai departe adăuga: „Să ne ferim, domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră risul streinilor... Să ne coborîm din Hercule, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ținea.” Sfat bine îndreptat, deși mulți, chiar pînă azi, nu i-au prins tot înțelesul. Dacă și în lecția lui dintîi la Academia Mihăileană — desigur ca și în cele următoare — puneia cumpătare, rămîneau idei pe care le exprima cum nu puteau mulțumi pe aceia care-și vedeau amenințate intențiile de a ne ținea mereu sub tutelă. Consulul rus sta de veghe după poruncă și la intervenția lui i se interzise lui Kogălniceanu să continue cursul de istorie națională; o prigonire, în șir cu altele, împiedeca de acum înainte pe tinerii de la Academia Mihăileană să mai asculte strălucitele lui lecții.

Se încheia astfel apostolatul său de profesor, dar nu se putea opri activitatea lui de istoric. Cum spunea în prefața primului volum al *Arhivei românești*, de mulți ani pregătia editarea cronicilor noastre și tipărirea lor nu avea să întîrzie prea mult. Ele apar, în trei volume, de la 1845—1852, sub titlul *Letopisețele Țării Moldovei* și sînt reeditate, cu adăugiri, în 1872—1874, cu titlul schimbat, *Cronicle României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*; părți din ele, ca să fie cunoscute streinilor, le-a publicat în traducere franceză la 1845 (*Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques*). Recunoștea că nu putuse da o ediție după exigențele criticii de texte, dar munca de atîția ani pentru adunarea manuscriselor vechi și alegerea lor, gîndul care-l călăuzise de a pune sub ochii tuturor povestirile bătrînilor din care puteam desprinde multe învățături, arătau destul ce era culegerea sa de letopisețe și cît aveau să o prețuiască nu numai istoricii, dar și

alții. Spunea, dealtfel, singur — în primele cuvinte ale prefeței — ce se putea găsi, printre altele, în ea, cum istoria i se părea cea mai bună sfătuitoare în vremuri de dezorientări și decepții: „Într-un asemenea timp, limanul de mîntuire, altarul de răzimat pentru noi este studiul istoriei, singurul oracol care ne mai poate spune viitorul”.

Era în aceste cuvinte ecoul nemulțumirilor, amărăciunilor lui, când văzuse cîte piedici se puneau stăruințelor de regenerare a noastră și când singur primise mereu lovituri din partea răuvoitorilor. După oprirea de către cenzură a *Daciei literare* și a *Propășirei*, după ce nu i se mai îngăduise să vorbească la Academia Mihăileană, dușmăniile împotriva lui merseră și mai departe; învinuit că apăra idei prea îndrăznețe, că ar unelti împotriva ocîrmuirii, fu închis la mănăstirea Rîșca pînă ce, după cîteva săptămîni, la sfîrșitul anului 1844, putu, cu învoirea domnului Mihai Sturza, să se întoarcă la Iași.

Atîtea prigoniri îl duseră la hotărîrea să părăsească pentru cîtăva vreme țara și în decembrie 1845 porni spre Paris. Acolo caută să cunoască învățați, oameni politici, urmărește evenimente care se pregăteau și-și întărește sufletul pentru lupte nouă pe care știa că va trebui să le dea. Din Franța se duce, pentru cîtva timp, în Spania, unde petrece iarna anului 1846, și pe urmă ia din nou drumul spre țară. Aici îl așteptau aceia care la semnul lui știau că peste așezările vechi trebuie să se ridice altele, cu toate îndîrjirile celor care rămîneau departe de chemările vremii. În fruntea mișcării de la 1848, care știm ce soartă a avut și în Moldova, i-a fost dat pe urmă să cunoască drumul pribegiei și porni astfel spre Paris, de unde se întoarce însă după foarte scurt timp, ca să ajungă în Bucovina, unde îl întîmpină bunătatea bătrînului Eudoxiu Hurmuzachi și se simți iarăși liber să-și exprime ideile. Când fiii acestuia, Alecu și Gheorghe, întemeiază gazeta *Bucovina* — primul număr apare la 4 oct. 1848 — colaborarea lui nu putea lipsi: noua gazetă, la început mai mult politică, dar pe urmă și literară, îi înlesnea împărtășirea gîndurilor sale politice și-i reamintea atîtea străduințe de la *Dacia literară* și *Propășirea*. Pe lîngă articole la ziarul fraților Hurmuzachi, publică, în timpul refugiului, *Dorințele partidei naționale în Moldova*, 1848, unde amintea, într-un fulminant rechizitoriu, cît îndurasem de la fel de fel de asupritori și ținea, înainte de toate, să arate, în întregime, programul său politic: unirea Principatelor, împrăștierea țaranilor, acordarea de libertăți cetățenești ca în alte țări.

Bucovina o părăsește la începutul anului 1849, ca să ia din nou drumul spre Paris. Se regăsește aici printre prieteni emigrați

și pune la cale împreună cu ei planuri nouă. Caută în același timp să informeze pe streini despre stările de la noi, publicînd articole în *La presse*, *L'indépendance belge* și *Nazional-Zeitung* (din Berlin). Situația se schimbă în Moldova cînd în locul lui Mihai Sturza ajunge domn Grigore Ghica; Kogălniceanu putea acum să-și încheie exilul și plecă din Paris la sfîrșitul aceluiași an. Continuîndu-și activitatea istorică și aducînd partea lui de colaborare la inițiative nouă, cum era revista *România literară* care apare la 1855, cu o reluare a programului *Daciei literare*, pentru planurile lui politice vede vestindu-se înseninări și pornește cu încredere lupta pentru realizarea lor. La 1855 întemeiază *Steaua Dunărei* care trebuia să fie, cum spunea singur, „jurnalul Unirei” și unde nu era uitată nici literatura. Energia și tactul lui izbutesc să învingă toate împotrivirile și apogeul carierei sale politice îl înseamnă proclamarea Unirei, împrăștierea țărănilor și secularizarea averilor mănăstirești. După abdicarea lui Cuza, cîtva timp rămîne mai mult spectator al vieții politice; la 1868 primește să facă parte din ministerul sub prezidenția lui D. Ghica, dar numai la 1877, în timpul războiului, personalitatea sa reapare pe primul plan, ca ministru de externe, și se știe cum la congresul din Berlin energia și elocvența lui au apărut drepturile noastre [...] Ca ministru iarăși (1879—1880), pe urmă ca reprezentant al țării la Paris ori ca deputat, glasul lui mai putut fi ascultat de multe ori și cînd, puțin înaintea morții (20 iunie 1891), venea să vorbească la jubileul de 25 de ani al Academiei, vigoarea spiritului său se arăta aceeași în cuvintele prin care reamintea momente însemnate ale regenerării noastre, careia-i închinase atîția ani de luptă ce nu se putea să nu fie o biruință.

Locul lui Kogălniceanu în literatură îl fixează, de o parte, acele discursuri ale sale, cunoscute tuturor, care înălțau arta vorbirii pînă la culmi neatîns încă la noi, iar, de alta, ideile pe care, din convingeri bine călăuzite și cu măiestria cuvîntului său și aici, le-a susținut pentru orientări cum nu le înțelesese alții. Încercările literare din tinerețe rămîn în umbră, cu toate că îl regăsim și acolo cu spiritul său ager și cu o notă personală a stilizării — chiar acele *Ilusii pierdute* pe care le tipăria la 1841 și de care am amintit în legătură cu biografia lui cuprind redări vii ale moravurilor noastre de altădată, caracterizări bine prinse, observații pătrunzătoare și fraze care nu sînt tocmai lipsite de grija conturării.

Ce aducea nou Kogălniceanu pentru înviorarea literaturii noastre? Programul *Daciei literare* o spunea rîspicat. Arătînd

cum se înfățișau „cele mai bune foi” apărute pînă atunci — ale lui Asachi, Heliade Rădulescu și Bariț — găsia că toate aveau „o coloră locală” care le diminua:

„*Albina* este prea moldovenească; *Curierul*, cu dreptate poate, nu prea ne bagă în samă; *Foaia inimii*, din pricina unor greutăți deosebite, nu este în puțință de a avea împărtășire de înaintările intelectuale ce se fac în ambele principaturi”.

Nu putea fi decît binevenită deci:

„O foaie care, făcînd abnegație de loc, ar fi numai o foaie românească, și prin urmare s-ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune... Tîlul nostru este realizarea dorinței ca românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți.”

Era încă altceva ce lipsia literaturii noastre și *Dacia literară* ținea să arate scriitorilor care trebuiau să fie preferințele lor față de cele care-i rătăcise:

„Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național... Mai în toate zilele ies de sub teasc cărți în limba românească. Dar ce folos! că sînt numai traducții din alte limbi, și încă și acelea de ar fi bune. Traducțiile însă nu fac o literatură.”

Și veniau pe urmă aceste cuvinte, de viziune literară încălzită de flacăra patriotismului:

„Istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitorești și de poetice, pentru ca să putem găsi și la noi subiecturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații.”

Ca atitudine critică, se sublinia obiectivitatea pe care revista va căuta să o păstreze și moderația în discuții, înlăturarea polemicii pătimașe:

„Critica noastră va fi nepărtinitoare; vom critica cartea, iar nu persoana. Vrajmași ai arbitrarului, nu vom fi arbitrarîi în judecățile noastre literare. Iubitori ai păcii, nu vom primi niciodată în foaia noastră discuții ce vor putea să se schimbe în vrajbe.”

Program limpede și hotărît, care avea să fie urmat cu consecvență și amplificat în bucățile literare și studiile publicate acolo de Kogălniceanu și colaboratorii săi, cum și în însemnările pe care dînsul le da în cronica revistei, cînd credea că enunțările din fruntea ei așteptau reveniri, precizări.

Pentru că asupra traducerilor i se păruse că nu spusese tot ce era în gîndul său, că i s-ar fi putut atribui o părere prea categorică, într-o notiță, vorbind de două cîrticele ale lui Gr. Pleșoianu

și M. Stoianovici (*Columbul și Harito și Polidor*), venia să arate că nu era în totul împotriva traducerilor, ci numai a celor care erau făcute fără alegere, fără nici un folos pentru literatură :

„Cum traducătorii acestor cărți nu pot găsi ceva mai bun de tradus ? Pentru ce nu iau din franțuzește *Esprit des lois* par Montesquieu, *Le génie du christianisme* par Chateaubriand, din grecește operele clasice ale lui Demostene, ale lui Xenofon, ale lui Tucide, iar nu niște maculatură ca *Hariton*, ca *Columb* ș.a.“ (112).

Privind cât se scrisese în poezia noastră, ca o antiteză sublinia odată bogăția literaturii populare, a „norodului“, despre care spunea că „are mai multă poezie decât mulți din poezii noastre“ (288). În polemica pe care a avut-o cu Asachi și de care am amintit în altă parte (vol. I, 171), insista din nou astfel asupra rolului criticii :

„Înainte de zece ani, când era rușine de a lua condeiul în mână spre a compune ceva româneste, critica ar fi fost cu totul de prisos și nepriincioasă literaturii născînde. Astăzi s-au schimbat lucrurile ; care n-are mania de a fi autor ? Înșiși tîncii de pe la-vișele școalelor au pretenția de a publica scrierile lor, pînă și tractaturi de filosofie. Ei bine, într-o asemenea epohă, când se publică atîtea cărți, afară de bune, nu este de neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pe toate și ca într-un ciur să le vînture ?“ (283—284).

Tot în *Dacia literară* aducea o aspră critică teatrului din Iași, care am văzut că numai sub direcția lui, a lui Alecsandri și Negruzzi, ajunse să fie mai bine îndrumat ; îl înfățișa strein de artă, ca o „păpușerie“, o înghebare copilărească ori ridicolă :

„Pieseile sînt rău alese, sfășiate și rău întocmite ; iluzia scenei nu este observată... De multe ori se înfățișează pe scenă, în tot ridicolul lor, cele mai mari anacronisme : costume, oameni despărțiți prin veacuri întregi se întîlnesc în reprezentațiile românești. Așa în *Vicleniile lui Scapin* s-a văzut un husar din vremea lui Napoleon, un elegant muscadin din vremea lui Molière, o cochetă din zilele noastre“ (116).

Părerile sale asupra literaturii nu le-a exprimat Kogălniceanu numai în *Dacia literară*, ci și cînd i se oferia un nou prilej, ori de cîte ori credea că e bine să le reamintească sau să adauge ceva la ele. În prefața la poeziile lui Hrisoverghi (XX—XXI) spunea despre versurile scrise de majoritatea poezilor că erau „mai mult în formă, în cuvinte, nu în idei“ și chiar în *Ilusii pierdute* trecea cîteodată la reflecții asupra literaturii, cum era aceea că „în cărțile poezilor noștri numai poezie nu se găsește“ (38). Anunțînd tipă-

rirea primei culegeri de poezii ale lui Alecsandri, le adresa iarăși poezilor cuvinte de mustrare, în *Almanah de învățătură și petrecere*, 1843, 86, că nu știu unde să-și îndrepte inspirația și lauda pe tînarul scriitor moldovean că înțelesese care trebuie să fie adevărata poezie românească :

„Toți poezii și poetașii noștri în versurile lor imitează unul pe Petrarca, altul pe Tasso, un al treilea pe Lamartine, acesta pe V. Hugo, celălalt pe Schiller și de aceea mai nici unul nu compune poezii românești, ci ne dă numai neînsemnate copii a unor maestri care, dacă sînt numiți poezi mari, au meritat acest nume tocmai pentru că n-au imitat pe nimeni, ci au urmat numai impulsia geniului lor. Un tînar poet moldovean, d. V. Alecsandri, vroind a ieși din cărarea obștească și ascultînd numai gustul său și tradițiile naționale, a alcătuit o colecție de versuri ce în adevăr și cu drept cuvînt se pot numi poezii românești.“

Ideea, adînc înrădăcinată în convingerile lui, că literatura, arta trebuie să fie izvorîri din „duhul național“ — expresie pe care mereu a repetat-o — e reluată în prefața *Letopiseșelor*, ca o poruncă de catehism literar :

„Artele și literatura, expresiile inteligenței, n-au speranță de viață decât acolo unde ele își trag originea din însăși trupina popoarelor. Altmintrelea, ele nu sînt decât niște plante exotice pe care cel întii vînt ori le îngheață, ori le usucă. Ca să avem arte și literatură națională trebuie ca ele să fie legate cu societatea, cu credințele, cu obiceiurile, într-un cuvînt cu istoria noastră... Nu vom avea artă și literatură dacă nu ne vom adăpa în izvoarele naționalității noastre, care este religia secolului al XIX-lea.“

Cînd la 1 oct. 1855 publica primul număr din *Steaua Dunărei*, în programul ei insista iarăși asupra felului cum înțelegea literatura și vorbea cu dispreț de „pacotila de versuri fără poezie, de romane traduse“, din care unii își făceau lectura obișnuită.

Cum pe vremea cînd ducea lupta literară, discuțiile asupra reformei limbei pasionau pe scriitori, nu se putea, de asemenea, să rămîna strein de ele. Dacă curentul latinist își mai păstra atunci ascendentul și Heliade Rădulescu vestia tendințele lui de italianizare, reacțiunea sănătoasă se afirma tot mai categoric și se putea prevedea că părerile celor moderați trebuiau să învingă. Semnificativ în această privință e un articol apărut în foaia *Pămînteanul*, 1839, nr.-ul 9, și iscălit cu pseudonimul „Petru Înlesnitoru“, pentru a da sfaturi cui acesta îi zicea — tot cu pseudonim — „Țancu Statornicu“. Sistemul etimologic era criticat acolo astfel : „Scrierea noastră seamănă cu o caricatură hieroglifică. Vorbe nouă scrise

cu slove nouă sînt negreșit lucruri de neînțeles. Dar aceasta nu e destul; unii au vrut să ne mai aducă o altfel de piedecă, etimologia. Mă vei întreba ce este etimologia. Etimologia este un fel de scriere ce arată vîrfurile urechei a oricărui, deosebind pe învățatul din neînvățat; s-a iscodit de procopsitul Petru Maior la leatul 1812, s-a tipărit în *Dicsionarul* de la Buda la leatul 1829 și d. Eliad a publicat-o aici la leatul 1838.“ Continuînd, colaboratorul *Pămînteanului* arăta greutatea, cum și inutilitatea, scrierei etimologice: „Te sperii, domnule, de etimologica scriere cu care ne amenință înnoitorii noștri; ai dreptate. Tinerimea noastră ar pierde cu dinșa vremea scumpă pe care ar fi păcat s-o jertfească la zădarnica plăcere a ochilor, care este singurul folos al acestei scrieri și care va mulțumi numai pe cei din mîndri și egoiști care vor ști latinește. Într-adevăr, ce-i pasă tinerimei cum ar trebui să scrie cu slove latinești: *kare*, *acest*, *zic*, *cînt*, *poartă*, numai să le poată scrie fără nici o greutate și cetindu-le să poată auzi sunetul cel adevărat?“ O scriere cu litere latine simplificate, fără tendințe etimologice, insista mai departe Petru Îlesnitoru că era singura de adoptat: „Ce să facem... cu slove latinești de vom vrea a le întrebuița? Un alfabet astfel încît știindu-l odată să nu afle nimeni greutate decît peticul, căruia îi va fi totdeauna anevoie cu orice slove; un alfabet care să nu ceară mai întîi cunoștințele limbei latinești, un alfabet care să nu dea tiparului nostru monopolul literaturii noastre, un alfabet pe care să-l putem afla în toată Europa.“ La articolul din *Pămînteanul* Heliade Rădulescu a răspuns pe un ton înăcrit în *Curierul rum.*, 22 și 23 aug. 1839, și tot în *Pămînteanul* (suplement la nr.-ul 21) a urmat riposta lui Petru Îlesnitoru, cu multe ironii la adresa susceptibilului director al *Curierului* — polemică arătînd și ea pornirea cu care se discuta asupra reformei limbei. E de amintit iarăși că în acea „Asociație literară“ care se înființase la București în 1843 și despre care vorbea *Propășirea* (p. 16) s-a dezbătut desigur adeseori unificarea scrierei, cum era în programul ei; făceau parte din ea Heliade Rădulescu, Bălcescu, Laurian, Bolintineanu, Boliac, și chiar dacă nu cunoaștem mai de aproape activitatea ei, cu privire la fixarea limbei literare, putem presupune că și acolo — unde Heliade Rădulescu și Laurian erau în minoritate — păreri extremiste, impunerile pedante erau date la o parte. Mai bine informați sîntem despre ce s-a discutat într-o altă „Asociație literară“ — poate o continuare a celei dinainte — ce a funcționat de la 1845—1847 și statutele ei împreună cu procesele verbale ale ședințelor s-au publicat în *Românul literar*, 1893, nr.-ele 1 și urm. (v. și *Socoteală*

de lucrările comitetului Asociației literare pentru anul 2-lea, București, 1847); o comisiune aleasă dintre membrii acestei asociații ca să se ocupe de felul cum trebuia să scriem își depunea la 7 nov. 1847 raportul său, în care se spunea: „Ortografia să se razime chiar pe natura limbei române; să fie cît se va putea mai înlesnicioasă, atît pentru scriitori, cît și pentru cetitori“ (*Rom. lit.*, 1893, 426—427). Deci intenții hotărîte de a se renunța la rătăcirile latiniștilor.

Cînd a început să scrie, Kogălniceanu nu era încă bine fixat asupra sistemului mai rațional de urmat; îl vedem privind cu indulgență, acceptînd chiar — în parte — ceea ce urmăreau latiniștii. În *Hist. de la Valachie* (XIII), cum și cînd își exprima păreri asupra ortografiei în *Alăuta rom.* (48), nu găsea motive să se îndepărteze de sistemul lui Maior, cum fusese adoptat și în gramatica de la 1826 — pe care o amintește — a lui I. Alexi, și chiar cînd publică *Dacia literară* era de părere că poate fi primită ortografia celor din Ardeal sau a unora din Muntenia, pentru că era „rațională și întemeiată pe ortografia italiană“ (295). În *Arhiva rom.* îl vedem iarăși că nu ia atitudine ostilă față de cei care căutau să impună un sistem sau altul: vorbind de *Tentamen criticum* al lui Laurian, spunea că e o carte „vrednică de cea mai mare laudă“ (I, 372) și cînd anunța apariția *Paralelismului* lui Heliade Rădulescu și a traducerei acestuia din Tasso (*Gerusalemme liberata*), găsea că vor avea „o mare înrîurire“ (*ibid.*, 373). Mai categoric întrucîtva se exprima asupra încercărilor de prefacere a limbei în *Propășirea*; cînd Laurian încheia acolo (în nr.-ul 26) un șir de articole cu titlul *Cercetări asupra limbei*, Kogălniceanu adăuga o notă în care spunea că redacția le dăduse loc în revistă pentru a pune în discuție unele chestiuni și „nicidecum ca *model practic pentru ziua de astăzi*, pentru că ea știe, ca și alții, ce însemnează cuvintele: *l'usage est le tyran des langues*“.

Protestările lui împotriva corupătorilor limbei le găsim hotărît exprimate în *Rom. literară* (25, 186—187) și în fruntea *Stelei Dunărei*, unde ironiza tratatele „anabaptisto-lingvistice“ scrise de unii și cerea criticii să fie necruțătoare față de aceia care nu-și stăpîneau mâinile reformatoare:

„Critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de față, cînd limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropșită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decît altele“.

Sînt, desigur, numai păreri răzlețe, după cum găsim prilejul, pentru că nu s-a gîndit niciodată să arate de aproape, prin șiruri

de relevări concrete, toate ereziile improvizatorilor de sisteme. Oricum se prezentau, aceste păreri ale lui au avut răsunet, au dat semne de dreaptă înțelegere a ceea ce unii căutau să întunece prin pedanterii și artificialități. Se arăta și aici intuiția lui vie pentru realități care nu puteau fi jertfite, simțul critic cum știa totdeauna să-i fie de veghe și, înainte de toate, convingerea — nu ostentativ arătată, fără presupțiuni, pe care a detestat-o totdeauna — că adevărurile aparate de el puneau un hotar rătăcirilor altora.

PROZATORII EPOCEI NOUĂ

Cercetarea trecutului mergînd împreună cu aspirațiile patriotice a dat desigur pe la 1840, cum spuneam mai înainte, impulsuni prozei nouă, dar ea trebuia să fie secundată de preocupări și în alt sens, pentru ca să ne aducă opere cum le întîlnim atunci. Erau istoricii și învățații Ardealului și patriotismul lor vorbește în tot ce au scris, însă rămîneau la depărtări mari de literatura adevărată. Numai scriitori cu o sensibilitate amplificată și trecuți prin ucenicia artei literare — ajutată de începuturile de modernizare a poeziei și de pilde din literatura franceză — puteau da prozei înfățișare nouă, arătînd că și aici scrisul nostru trecea repede peste întîrzieri pe care nu le putuse învinge alții. Ca suflăt nou pe care-l aduce și rară îmbinare a erudiției cu măiestria exprimării, în literatura vremii se reliefează opera lui :

N. BĂLCESCU

Era fiul pitarului Barbu Bălcescu și după ce urmă, ca elev al lui Heliade și Fl. Aaron, școala de la Sf. Sava, la 1838, în vîrstă de 19 ani — se născuse la 29 iunie 1819 — fu ispitit de gîndul să intre în rîndurile oștirii, să ia uniforma de cadet, dar nu rămase mult timp acolo, pentru că începuse să fie privit cu neîncredere cînd tinerilor printre care se găsea și cărora credea că nu le poate lipsi educarea în spirit național — organizase chiar un fel de școală militară care să dea această pregătire sufletească — le vorbea de trecutul nostru și le ținea discursuri înflă-

cărate, ceea ce deștepta îngrijorări la nelipsiții dușmani ai renașterii noastre. Bănuielile asupra ideilor lui revoluționare se reînnoiră când se ralie la mișcarea pusă la cale de I. Cîmpineanu, care urmăria schimbări în organizația țării noastre și detronarea lui A. Ghica — un proiect de constituție nouă fusese redactat — și când planurile partidului conspirator fură descoperite, Cîmpineanu fu trimis la închisoare, iar Bălcescu împreună cu Mitică Filipescu ș.a. crezură că pot duce mai departe acțiunea revoluționară, dar fură dați în judecată; Bălcescu fu condamnat împreună cu ceilalți și statul închis (în 1841—1843) la mînăstirea Mărgineni și la Gorgani, recăpătîndu-și libertatea numai după ce G. Bibescu ajunsese domn în locul lui A. Ghica.

La 1843 am văzut (p. 41) că este printre întemeietorii Asociației literare și tot atunci îl găsim, alături de I. Ghica și I. Tell, în acea grupare cu caracter politic, Frăția, care a pregătit întrucîtva revoluția de la 1848 (I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, 688; *Amintiri din pribegie*, 40).

Îl preocupau însă în acest timp mai mult studiile lui, de istorie, pentru care se arătase pasionat încă de pe cînd era pe băncile școlii. O călătorie prin țară, pe la mănăstiri și prin sate, îl ajută în cercetările sale istorice și, culegînd documente, ascultînd povestiri ale bătrînilor, adunînd de pretutindeni ce-i putea fi de folos pentru planuri de lucrări, începu în curînd să publice însemnate contribuții la cunoașterea trecutului nostru, vestind pe istoricul de frunte, cum avea să fie recunoscut, al generației de la 1840. La 1844, în *Propășirea*, tipărește *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, care nu era numai o încercare de a arăta vechea organizație militară de la noi — mult timp studiul său a rămas singurul de folosit pentru această parte din istoria noastră — ci venia să afirme o convingere statornică a lui, aceea că „țara românilor, deși va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta o va fi ea datorare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești“. Articolului din *Propășirea* îi dădu continuarea în: *Puterea armată și arta militară la moldoveni, în timpurile mării lor*, care apărură în vol. II al *Magasinului istoric pentru Dacia*, care am văzut că a început să-l publice, la 1845, împreună cu Laurian. Acolo putem cu deosebire urmări activitatea lui de istoric la început, fie că publica multe alte studii, fie că dedea la lumină cronici, documente, atîtea izvoare care și astăzi pot fi folosite de cercetători. În același volum al *Magasinului istoric* în care da urmarea la *Puterea armată*, publica un articol, *Despre starea socială a muncitorilor plugari*, care chiar după motto — cuvintele lui Mira-

beau: „Privilegiurile se vor sfîrși, dar poporul rămîne veșnic“ — lăsa să se vadă cu ce intenții era scris; după ce arăta starea țării noastre, mereu asuprită, și vorbea de „clasele înalte care singure se folosesc de drepturile țării“, încheia cu aceste cuvinte de mustrare și de avertisment pentru cei care ar stărui în vinovate uitări: „Vai de acele nații unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor! Ele pier! Astfel noi văzurăm în zilele noastre o nație puternică și vitează, cu care odinioară ne luptam împreună pe cîmpul slavei pentru libertate și creștinătate, o văzurăm căzînd cu zgomot, zdrobită în bucăți; o văzurăm chiar în anul acesta frămîntîndu-se în mormîntul său fără a se mai putea ridica, nu din nevoia puternicilor săi vrăjmași, dar din pricină că și acolo o aristocrație egoistă călcăse în picioare drepturile omenirii.“ Vorbia încă o dată neli-niștea unui suflet cu alte gânduri decît ale celor mai mulți și nu se putea ca ele să nu pară prea îndrăznețe. Tînărul care avusese curajul să se exprime astfel se expunea la alte urmări și se hotărî atunci, la sfatul prietenilor săi, să părăsească țara.

Îndreptîndu-se spre Franța, avea mîngîierea că va vedea desăvîrșită opera pe care se simțea dator să o dea compatrioților săi, ca istoric și întrezăritor de fapte, ca să nu rămînă mai prejos de ale celor de altădată. În timp de doi ani, făcînd cercetări la bibliotecile din Paris, adună materialul nou ce avea să-l ajute la redactarea *Istoriei românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* și o parte din ea — numai mai tîrziu se înlesni să o continue — o avea scrisă ca să o trimită pentru *Magasinul istoric*, unde a apărut în fruntea vol. IV, sub titlul: *Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595*. În același timp, gândurile lui se îndreptau mereu spre ceea ce trebuia să schimbe viața de la noi și împreună cu alți tineri munteni și moldoveni, care se strînsese într-o societate a studenților români, urzea planuri pentru apropiate lupte ce trebuiau date. Dorind să cunoască Italia și să facă cercetări în bibliotecile de acolo, în 1847 vizitează Genova, Roma, Neapole, Palermo și, întorcîndu-se la Paris, în curînd avea să asiste la mișcarea revoluționară de acolo, prevăzînd răsunetul ei și la noi. În primăvara anului 1848 revine în țară, ia parte la evenimentele de atunci, punînd toată însuflețirea de visător al unor vremi mai bune, scriind, alături de Bolintineanu, Boliac, Gr. Alexandrescu, la gazeta *Poporul suveran* și făcînd propagandă pentru răspîndirea la țară a ideilor revoluționare prin *Foaia satului* (v. I. Ghica, *Amintiri din pribegie*, 485). Și pentru dînsul însă, ca și pentru alții, veniră deziluziile, cu presimțirea exilului. Ca instigator, fu arestat, împreună cu alți conducători ai mișcării, și pornit spre

Rusciuc, de unde numai la Semlin avea să fie lăsat în libertate. Acolo i se păru că drumul lui poate fi după gânduri nouă care-l frământau. Îi trecuse prin minte că revoluția din Transilvania ar putea fi îndreptată în folosul nostru altfel de cum credeau alții, să ne unim adică cu ungurii, pentru ca împreună cu ei să luptăm contra rușilor, să formăm un front comun împotriva slavismului amenințator. Luă astfel drumul spre Ardeal, pentru ca să urmărească mersul revoluției, dar nu stătu mult acolo, părându-i că nu era încă momentul potrivit pentru punerea în acțiune a planului său. În decembrie 1848 se găsea la Belgrad, cu intenția să plece mai departe, la Constantinopol, unde mai fusese, în misiune, cu câteva luni înainte, și credea că se va putea câștiga sprijinul turcilor împotriva rușilor. Prelungind petrecerea la Belgrad, pentru ca să cunoască stările din Iugoslavia, numai în primăvară ajunse la Constantinopol, unde-l aștepta I. Ghica. Amândoi își puseseră speranța în ajutorul turcilor, dar se convinseseră în curând că era în zadar. Părăsind Constantinopolul, Bălcescu se îndreptă spre Banat și petrece mai mult timp la Debrețin, se duce chiar la Budapesta, ca să convingă pe conducătorii revoluției din Ungaria, Kossuth, Batthyányi ș.a., că ar fi cumințe să se ajungă la o acțiune comună a ungarilor cu românii. Mergea cu iluziile lui pînă să creadă că s-ar putea organiza o armată română care împreună cu cea maghiară să învingă pe ruși; la 3 iunie 1849 îi scria, din Debrețin, lui Ion Ghica: „Aici am elemente mari între români și de aș avea puști multe și un bun general român, aș pune o armată de cel puțin treizeci de mii“ (I. Ghica, *Amintiri din pribegie*, 281); și puțin mai târziu (6 iulie), într-o scrisoare tot către I. Ghica, spunea: „Eu tot mă țin de ideea... de a mă duce cu un steag național în munții Transilvaniei, la Iancu, și de a porni pe români contra muscalilor din ideea naționalității și a-i scula pe toți“ (*ibid.*, 360). Visurile lui aveau să se spulbere în curând și, dezamăgit, nu-i rămânea decît să-și ducă mai departe pribegia; după peripeții pe care le cunoaștem tot din *Amintirile* lui Ghica (pag. 407 urm.) putu ajunge iarăși la Semlin și, de acolo, prin Budapesta și Viena, în octombrie 1849, se îndreptă spre Paris.

Printre emigrați, nu încetează să dea îndemnuri nouă de acțiune, după reculegere, prin sfaturi pentru înlăturarea rătăcirilor de care-și dădea samă mai bine decît mulți alții; din scrisori ale lui se vede cum judeca atîtea greșeli ce ar fi trebuit evitate, și caracteristică e cu deosebire scrisoarea — în franțuzește — pe care o adresa la 1850 lui Al. Golescu (v. I. Ghica, *Amintiri din pribegie*, 472 urm.), arătînd părerile lui asupra revoluției din 1848, cum tot acolo își exprima încrederea că nu va trece mult pînă

se va realiza Unirea Principatelor și, mai pe urmă, a tuturor românilor. La 1850, împreună cu D. Brătianu, C. A. Rosetti, I. și N. Golescu, I. Voinescu, V. Mălinescu ș.a., tipărește revista *România viitoare*, ca un manifest al său către români și un articol, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în care relua idei pe care le cunoaștem din ce scrisese în *Mag. istoric* despre soarta muncitorilor plugari și din corespondența sa, fixînd în cuvinte limpezi și energice credința lui în izbînda gândurilor de dezrobire, cînd toate popoarele, printr-o mare revoluție, cum o întrezăria, vor trăi după drepturile lor. Oricîți dușmani am avea, nu se poate să nu-i biruim, spunea dînsul, dacă vom sta de veghe și vom înțelege puterea unirii noastre față de unelirile lor: „Copleșiți și amenințați astăzi de panslavism, mîne poate și de pangermanism, noi nu ne putem mîntui fără numai opunîndu-le panromânismul“. Și ca să fim pregătiți pentru lupta ce va hotărî și soarta noastră, îndemna să nu ne pierdem cumpătul, să lăsăm șovăirile, risipirile: „Pînă cînd ceasul ridicărei generale va suna, stați în liniște. Lucrați numai spre a vă întări brațele și inima și a vă îmbărbăta în credință și spre jertfire; sprijiniți inimile slabe și îndoioase, propoveduindu-le adevărul care luminează și dă putere... Nu vă desperați de suferință, căci suferința, știți, e condiția esențială a dezvoltărei noastre.“ Împărtășirea ideilor lui nu se putea opri aici și de aceea cît a petrecut la Paris a căutat să le facă cunoscute și streinilor, cărora ținea în același timp să le arate, în numele compatrioților săi, situația de la noi, care erau orientările nouă și ce sprijin așteptam ca să trecem în rîndul popoarelor cu o viață fără apăsările, întunecările trecutului. În 1850 face drumul spre Londra, ca să vadă pe lordul Palmerston și să-i înmîneze un memoriu cu privire la stările de la noi, despre care cercurile politice din Apus nu erau destul de bine informate. Asupra proprietății la noi, publică un studiu, *Question économique des Principautés danubiennes*, Paris, 1850, în care făcea istoricul chestiunii și expunea părerile sale asupra organizării proprietății.

Greutățile de viață, cu lipsa de mijloace în pribegie, cum mereu amintia în corespondența sa, și îngrijorările din pricina boalei care începuse să-l chinuiască tot mai mult, îl hotărîră să părăsească Parisul și în mai 1851 se găsea, pentru câteva luni, la Ville d'Avray, cu reveniri din cînd în cînd la Paris, o dată pentru ca să ție o cuvîntare — un „speech bătaios“ îi spunea — la aniversarea adunării de pe *Cîmpul Libertății* din 3/15 mai 1848 (s-a publicat în foaia *Junimea română*, care a apărut cîțva timp la Paris). De la Ville d'Avray se gîndește să se îndrepte spre sudul Franței și rămîne acolo, la Hyères, pînă în toamna anului 1852.

În dorul de a-și revedea țara, se îndreaptă atunci spre Constantinopol și de acolo luă drumul spre Galați, ca să se întâlnească cu ai săi și crezând că poate i se va îngădui să rămâie în țară; dorința lui înțelese că era zadarnică și nu-i rămânea decât să ia din nou drumul exilului; în octombrie 1852 era în Italia, la Palermo, unde spera că-și va recăpăta sănătatea; în curând însă boala avea să-l răpună și, cu durerea înstreinării, închidea ochii la 17 nov. st. v. 1852 (v. *Noua rev. rom.*, III, 305—306; testamentul său, în italienește, e datat din aceeași zi).

Cum înțelegea să se scrie istoria, Bălcescu arăta în articolul publicat în fruntea primului volum al *Mag. istoric*. Ca și Kogălniceanu, nu o reducea la expuneri unilaterale și sărace, credea că ea răspunde prea puțin la cât i se cere, dacă se oprește la un șir de „oarecare întâmplări politice sau militare uscate”; de aceea recomandă istoricilor să înfațișeze viața unui popor așa cum se desprinde din „instituțiile, ideile, simțimintele și obiceiurile lui”. Susținea, în același timp, să se dea luarea-aminte cuvenită poeziilor și tradițiilor populare, pentru că sînt „un mare izvor istoric”, și îndemna să se culeagă cât mai mult din literatura noastră populară. Privind astfel istoria, lărgind perspectivele ei și orientînd-o spre cercetări temeinice, după izvoare sigure și cât mai variate, ar fi ajuns să dea literaturii noastre istorice opere înălțîndu-se deasupra altora chiar numai prin aceste însușiri, de erudiție impunătoare pe vremea cînd a scris. A ținut însă să pună în scrierile lui însuflețire, să le facă să vibreze de gânduri care-i vorbeau cu toată puterea îndemnurilor ce-și zicea că trebuie ascultate; cunoașterea trecutului era pentru el chemare spre înfăptuiri nouă, așa că opera lui istorică e străbătută de misticism profetic și de exuberanțe de poet. Chiar de la început, cînd a publicat *Puterea armată*, da cercetărilor sale istorice această înfațișare. Spunea acolo, în cuvintele liminare, că vom ajunge să fim alături de alte popoare numai dacă ne vom gândi la o regenerare a vechilor noastre instituții ostășești. Aceași părere neclintită o exprima într-una din acele scrisori ale sale unde convingeri ce-i erau scumpe stăruia să arate că nu erau utopii — din peregrinațiunile lui, la 1849, îi scria lui I. Ghica (*Amintiri din pribegie*, 357):

„Dumnezeul meu politic de mai multă vreme este *puterea*, este *Iehova*, *Dumnezeul armatelor*. Este de trebuință a populariza între români aceste idei și a întoarce toată ținta lor națională către armă numai, căci numai cu dînsa se vor mîntui și vor fi mari și puternici.”

Pentru a slăvi vitejia românească, înțelegem cum preocuparea lui statornică a fost să evoce figura aceluia care se înălța în aureolă de epopee. Nu i-a fost dat să ducă la sfîrșit cartea pe care ținuse să i-o închine, dar din cît e cuprinsul ei — s-a tipărit mai întîi, prin îngrijirea lui Odobescu, la 1878, după ce fragmente din ea, alături de cel din *Mag. ist.*, apăruse în *România literară* și *Revista română* — putem vedea unde culminau ideile lui istorice, cum proiecta asupra faptelor viziunea lui arhitectonică și cîtă limpezime, cîtă armonie, știa să dea stilului său.

Între *Puterea armată* și *Istoria românilor sub Mihai-Viteazul* singur pune legătura cînd primul capitol al acesteia începea să-l scrie astfel:

„Deschid sînta carte unde se află închisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională cu care românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani, 1593—1601, dar anii din istoria românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în exemple minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere-aminte glorioasă, timpuri de credință și de jertfire! cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenunchiau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeu armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor, și astfel, îmbărbătați, ei năvăliau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmașilor și Dumnezeu le da biruința, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.”

Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea căroră părinții noștri s-au luptat atît în veacurile trecute, fie ca aducerea-aminte a acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțimîntul datorinței ce avem de a păstra și de a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire.”

Cuvinte de preamărire a virtuților străbune care anunțau cum avea să glorifice pe voievodul muntean și, după ce descria starea jalnică a țării înainte de venirea lui la domnie, pentru a pune și mai în lumină măreția faptelor lui, venia să-l înfațișeze astfel:

„În acel timp de chin și de jale strălucise peste Olt, în Craiova, un bărbat ales, vestit și lăudat prin frumusețea trupului său, prin virtuțile lui mari și felurite, prin credința sa către Dumnezeu, dragostea către patrie, îngăduiala către semeni, omenia către cei mai de jos, dreptatea către toți deopotrivă, prin sinceritatea, statornicia și dărnicia ce împodobiau mult laudatul său caracter. Acesta era Mihai, banul Craiovei.”

Toată povestirea știm cum se înălțuește mai departe ca o apoteoză a celui care izbîia „cu iuțea trăsnetului” și pusese în uimire pe toți pînă la care ajunsese faima vitejilor lui: „Veacul nu arătase încă... o asemenea armie, nici un asemenea general”. Pentru Bălcescu eroul de la Călugăreni era însă și acela care încercase unirea țărilor române, și înțelegem atunci de ce spre el s-au îndreptat preferințele sale de istoric; dacă ar fi ținut să slăvească numai vitejia românească, s-ar fi putut gândi să evoce figura lui Ștefan cel Mare, și intenția lui reiese limpede cînd despre acesta spune că „patruzeci de ani... pe cîmpul bătăliei el apără voinicește țara și creștinătatea”, în vreme ce pe Mihai Viteazul îl arată ca pe acela „care întreprinde unirea românilor...” și a fost „mai norocit decît Ștefan” (ed. Odobescu, 15, 18; cf. 362).

Privindu-l astfel, în nimbul faptelor războinice, Bălcescu renunța să judece pe Mihai Viteazul și după actele lui politice umbrite de neînțelegerea unor situații, de neprevederi care au avut fatalitatea lor și de care trebuie să țină samă restabilirile istorice. Precumpănia aici romantismul, cu toate că poate fi socotit ca un romantic cuminte, nelipsindu-i înțelegerea unor realități. Chiar el, într-o scrisoare către I. Ghica (*Amintiri din pribegie*, 357), condamna exaltarea romantică a altora și — lăsînd să vorbească decepții — spunea despre ea că „a pierdut revoluția” de la 1848.

Ca și alteori, cîteva idei generale în care încadra istoria noastră a ținut Bălcescu să le exprime în acele pagini pe care le găsim ca introducere la *Istoria românilor sub Mihai Viteazul*. Arăta acolo cum „principiul silei” pe care se întemeiasă lumea veche a fost înlocuit în viața nouă a popoarelor cu „legea libertății, a demnității, a moralității și a perfectibilității”. Aceasta îi da încrederea în continue ascensiuni și viziunea lui optimistă de istoric îl făcea să scrie:

„Acea ce știm este că, din transformări în transformări, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mișcare e cu atît mai repede cu cît mai mult înaintază, în fiecare pas al vieții omenirii este un pas în această cale care o apropie de Dumnezeu; în fiecare pas al ei este un triumf al binelui asupra răului” (3).

Pentru că la opera de nesfîrșite înaintări fiecare națiune are de îndeplinit „o misiune evanghelică” și ele „produc, chiar prin diversitatea lor, armonia totului, unitatea”, convingerea la care ajungea era că și poporul nostru are o misiune de împlinit, cum la fel se exprima Kogălniceanu că trebuie „să ne cunoaștem solia ce Dumnezeu ne-a dat” (*Arh. român.*, I, V). Gîndul lui Bălcescu nu mergea numai spre viitor, ci era dus și spre trecut, așa că în partea din urmă a acestei schițe istorice căuta să arate cum în

timp de mai multe veacuri poporul nostru nu a rămas strein de înțelegerea unei meniri a lui. Deși nu au putut fi revizuite și le lipsește încheierea, paginile în care dînsul condensa astfel ce culsesese din meditațiile sale istorice nu rămîn în urma altora, ca gînduri avîntate, ca proiectări vii ale idealismului său.

Scriind *Istoria lui Mihai Viteazul*, Bălcescu arăta cît îl preocupa și exprimarea literară, modernizarea frazei noastre — descrierea Ardealului și a Călugărenilor sînt pagini pe care și le-au însușit de mult antologiile, și să nu uităm că el este cel dintîi slăvitor al pămîntului nostru cu măreția priveliștilor lui, după ce Cîrlova cîntase puterea amintirilor din locuri unde risipirile vremii lăsase totuși vie slava vredniciei străbune; se întîlniau astfel amîndoi ca să ne facă să înțelegem ce înseamnă, ca întărire și a conștiinței naționale, poezia pămîntului nostru.

Dacă stilul lui se vede alunecînd uneori spre retorism, mai ales în acele discursuri pe care le da ca rostite de Mihai Viteazul — urmînd pe istoricii care se îndeletnicise cu asemenea improvizatii oratorice — ceea ce-i imprimă o notă deosebită, ușor de recunoscut la primele fraze cînd te apropii de el, e limpezimea și vioiciunea, cum și desfășurarea lui capricioasă, de contraste adeseori, cînd în ritm de perioade maiestroase ori cu învălmășiri de cuvinte, cu ceva clocotitor, năvalnic, cînd în cadențări redînd reculegerea, liniștea, duioșia. Se desprinde din stilul său o dublă înrîurire: a clasicilor și a romanticilor, predominînd însă cea din urmă și aceasta l-a ajutat cu deosebire să dea altă înfățișare prozei noastre istorice. Suflul lui de poet îl ducea mereu spre dramatizarea acțiunii și spre exuberanțe de lirism, cum același suflet l-a făcut să întrezărească pentru țara lui zile de înseninare, cu darul de a înțelege mult din puțin, cu acele presimțiri care sînt un privilegiu al sensibilității poetice.

C. NEGRUZZI

În apropiată înrîurire sufletească cu scriitorii dintre 1840—1870, îl deosebesc totuși mult de ei predilecțiunile lui literare și ceea ce a adus cu totul nou în proza noastră: trecutul, cum îl putuse cunoaște din cronicari, a fost pentru el îndemn de alegeri literare, de alcătuirii în care punea darurile imaginației și cum era în același timp un pasionat observator al vieții, preferințele lui s-au îndreptat spre nuvelă, fiind astfel întemeietorul acestui gen literar la noi. Originalitatea sa răsare și din înfățișarea pe care a

dat-o povestirilor, din acel stil de o arhitectură în care dînsul armoniza tradiția cu inovații, pe care a înțeles de multe ori mai bine decît alții cum trebuie să le modereze.

Nu cunoaștem bine data nașterii lui ; pare totuși să fie ori 1808 ori 1807, după indicațiile biografice cîte le știm (v. nota din *Alb. Carpaților*, II, 265, reproducă în *Conv. lit.*, XX, 313). Tatăl său, postelnicul Dinu Negruzzi, om nu lipsit de cultură, l-a pus întîi să învețe grecește și franțuzește, cum ne spune singur în amintirile lui din copilărie (*Cum am învățat românește*), de unde aflăm că ajunsese să înțeleagă pe Homer, să spună pe de rost pasaje din Euripide și să scrie franțuzește „sous la dictée” fără prea multe greșeli. Cărți românești începu să le cetească numai mai tîrziu, după ce tatăl său îl încredință acelui dascăl ce predă limba română la școala de la Socola, bătrînul Socoleanu, pe care știm cum l-a descris tot în amintirile sale din primii ani de învățatură. În timpul revoluției de la 1821, familia lui fu silită să părăsească Iași, refugiindu-se în Basarabia, la Sărăuți în ținutul Hotinului. La 1822 ea trece la Chișinău și acolo dînsul avu prilejul să cunoască pe poetul Pușkin — cum i-a făcut cunoștința și cum a stat de multe ori de vorbă cu el a povestit mai tîrziu într-una din scrisorile lui.

După întoarcerea la Iași, în 1823, tatăl său avu să lupte cu greutăți pentru ca să-și recîștige avutul risipit în timpul refugiului ; bătrînul murind însă la 1826, urmașul lui trebui să se ocupe de procesele rămase să fie judecate și care puțin îi lăsară din averea părintească. Curînd după moartea tatălui său îl vedem primind o modestă funcție la vistierie, iar la 1831 (cum aflăm din *Albina rom.*, 1831, p. 56) era căminar. În timpul domniei lui Mihai Sturza, la 1837, fu ales ca reprezentant al Iașilor în Obșeasca Adunare, dar în curînd avea să cunoască și el prigoniri chiar din partea domnitorului, care da ușor ascultare șoaptelor, intervențiilor celor care nu priviau cu ochi buni pe oricine își exprima păreri socotite subversive ; publicînd la 1838 în *Alb. rom.* un articol, *Vandalism* (figurează în scrisoarea a III-a din operele complete), fu exilat la moșia lui, pentru că în acest articol vorbea de jefuirea bisericilor noastre de stăpînitorii streini și ne îndemna să avem cultul amintirilor străbune, să nu lășăm să se risipească monumentele care vorbeau de viața noastră statornică pe unde mereu trecuse cutropitorii : „Este rușine și păcat a vedea pe toată ziua pierzîndu-se cîte o urmă a Moldaviei împreună cu piatra pe care era însemnată. Pe toată ziua rupem cîte o foaie din frumoasa carte a vechiei... Întru durerea ce ne sfășie la privirea dărăpănării romanității, nu putem decît a striga asupra vandalismului...”

Mult nu a stat în exil și în 1839, cum ne spune într-o altă scrisoare (a VIII-a), fu însărcinat cu lucrări de „catagrafie” pentru care a trebuit să umble din sat în sat timp de mai multe luni. În 1840 era spătar și prezident al eforiei școalelor (v. *Alb. rom.*, 1840, p. 211) și tot atunci am văzut că împreună cu Kogălniceanu și Alecsandri a primit conducerea Teatrului Național din Iași. Alături de aceștia îl vedem și cînd apare *Dacia literară*, unde se afirmă talentul său, cum peste cîteva ani îl întîlnim la *Propășirea* : tipărirea în această revistă a unei „nevinovate povești”, cum o numia singur mai tîrziu — dealtfel nu originală, ci luată după *Fédérigo* al lui Mérimée — fu un pretext pentru oprirea revistei și exilarea lui a doua oară, după stăruințele „tartușilor politici”.

Mai tîrziu i se dădură alte însărcinări, de director al departamentului finanțelor, primar al Iașilor, pentru că dacă uneori Mihai Sturza i se arăta ostil, alteori căuta să-l îmblinzească, prin tactica lui de a lua în samă ce puneau la cale răuvoitorii și de a nu nemulțumi, de altă parte, prea mult pe cei din jurul său.

Revoluția de la 1848 nu-l găsește pe C. Negruzzi printre luptători ; s-a ținut cu totul departe de ea, retrăgîndu-se la moșia lui Trifești. Atitudine de atribuit temperamentului său, cumpătat, ideilor conservatoare pe care le-a arătat de atîtea ori, dar și probabil, sentimentelor pe care se credea obligat să le manifeste față de Mihai Sturza, care nu lipsise să-i fie binevoitor în unele împrejurări. După revoluție, la 1850, îl găsim ca director al departamentului lucrărilor publice (*Gaz. de Moldavia*, 1850, 24 iulie) și la 1851 în funcția pe care o mai avusese înainte, de director al departamentului finanțelor (*ibid.*, 1851, 7 iunie). Cu intenția de a da celor de la țară unele cunoștințe practice, la 1853 începe tipărirea gazetei *Săptămîna, foaie satească*, iar la 1855 îl găsim printre colaboratorii *României literare*. Cîtva timp lipsește din țară, făcînd, pentru îngrijirea sănătății, o călătorie la Ems — singura care l-a dus în Apus (a descris-o în scrisoarea a XXX-a) — și după cîteva ani, simțînd oboselile vîrstei și trebuind să renunțe la funcțiunile pe care le ocupase, părăsi Iași și se duse să-și petreacă zilele din urmă în liniștea moșiei sale de la Trifești-Vechi, unde încetă din viață la 25 august 1868.

După un șir relativ redus de scrieri originale putem judeca talentul său, cu toate că trebuie să ținem samă și de traduceri, chiar de localizările pe care le-a dat, pentru că ele ne arată cum opera lui se resimte de anumite influențe și ne fac și ele să cunoaștem stăruințele lui de a aduce ceva nou în literatură.

Ca artist al prozei noastre C. Negruzzi și-a însemnat deodată numele cînd în revista lui Kogălniceanu, la 1840, tipăria nuvela

istorică *Alexandru Lăpușneanu*. Nu era o încercare palidă de a deriva în literatura nouă pagini de letopisețe, ci redarea vie a unui episod din trecutul Moldovei. Apar aici în plină lumină darul lui de a-și însuși povestirile cronicarilor, de a retrăi în lumea noastră de altădată, și acea cunoaștere adâncă a sufletelor care nu reduce personajele puse în scenă la manechinism, la artificialități, care dau iluzia literaturii unor alcătuitori de nuvele sau romane. Din fondul întunecat al acțiunii răsar bine reliefate figurile lui Alexandru Lăpușneanu, domniței Ruxanda, vornicului Moțoc ș.a., iar alături de ei vedem aparînd și cei care țin să spună într-un glas ce clocotește în sufletul lor, mulțimea cu dezlanțuirile-i vijelioase de patimi. Povestire străbătută de dramatism puternic, în care vorbesc cruzimea, răzbunarea, violența și, într-un episod contrast, înduioșarea, desfășurîndu-se în același timp în linii sobre și fără să fie umbrită de stîngăcii de exprimare sau de exagerări în alegerea cuvintelor: arhaismele nu apar ca intrusiuni pedante, provincialismele sînt discret strecurate și neologismele, chiar dacă uneori puteau fi înlăturate, nu aduc o notă prea discordantă.

Rămîne la depărtări nuvela pe care cîțiva ani mai tîrziu (în *Alm. de învățătură...*, 1846) a publicat-o dînsul: *Sobieski și românii*; regăsim, e adevărat, ici și colo cîteva din însușirile lui de povestitor, dar în totul ea apare ca o redare prea directă a versiunii istorice și arată numai intenție de nuvelă istorică. Și mai puțin ne putem opri la *Regele Poloniei și Domnul Moldovei* — dealtfel, din timpul pregătirii lui literare (s-a tipărit întîi în *Alb. rom.*, 1839); ne lasă impresia unei simple înregistrări din izvoarele istorice.

Înainte de nuvela istorică alt gen îl ispitise pe Negruzzi, cu ademeniri de literatură tinerească. Pe la 1829 scrisese acea povestire *Zoe* de sentimentalism romantic, cu înșirui de fraze exclamative, trădînd compunerea prea grăbită și reducîndu-se la înfloriri pe o temă de fapt divers. Regăsim aceeași factură literară în alte două nuvele: *O alergare de cai* și *Au mai pățit-o și alții*, cea dintîi aducîndu-ne amintiri, ca de însemnări de jurnal dintr-o călătorie pe care dînsul a făcut-o în Basarabia pe la 1835, iar cealaltă dîndu-ne, la început, o descriere a Iașilor cum se înfățișa pe la 1840. Aceasta arată însă mai puțin însușirile lui în acest gen și ca să-l cunoaștem ca artist în descrieri ne oprim mai curînd la acest pasaj din prima nuvelă, cu cadențări de lirism și confesiuni despre ce-l impresiona mai mult, deși într-un loc a uitat să ocolească redarea prea prozaică:

„Mă simțiam foarte trist. Voiam să plîng și nu puteam. Am deschis fereastra. Cerul era turburat: nori groși se primblau ca

niște munți pe el, lăsînd în urma lor o ceață cenușie; luna se ascunsese; cîteva stele pribege se iviau unde și unde printre nori. Vedeam orașul adormit desfășurîndu-se sub mine ca o mare umbră. Liniștea domnia pretutindeni, numai inima mea era turburată. Curînd, un vis deștept îmi înfătoșă toate întîmplările vieții mele, de la 17 ani, cînd am pierdut pe tatăl meu, cînd am rămas singur în lume, și pînă la 26... Tunetul vuia în depărtare; cerul acum se învălia cu o haină posomorită; stelele pieriau pe rînd. De aș fi fost poet, aș fi privit cu plăcere această scenă măreață a naturii, dar temperatura avu pururea o deosebită influență asupra fizicului meu. Un soare frumos, o noapte senină mă înveselește; din improtivă o vreme urîta mă întristează...” (*Scrieri*, Ed. Socec, I, 57).

Fără să arate totdeauna intenții de prezentare literară, acele scrisori pe care le-a publicat dînsul ne aduc și ele multe pagini, de cuprins variat, în care recunoaștem însușirile lui de povestitor. Sînt însemnate acolo amintiri care i se păreau că nu pot rămînea numai pentru el, găsim portrete ale celor pe care i-a cunoscut, ni se înfățișează moravuri din vremea lui, unele sortite să nu mai dăinuiasă, altele cum aveau să schimbe viața de la noi — în impresionate contraste — ni se dau descrieri ale locurilor unde dînsul a petrecut ani întregi sau pe unde l-a dus vreo călătorie și, din cînd în cînd, vedem strecurîndu-se reflexii asupra oamenilor și împrejurărilor sau gînduri pe care i se aducea vreo „lină reverie” — toate în treceri liniștite de la un motiv la altul, cu chemări discrete să fie urmărite, pe un ton ca de convorbire intimă, străbătută uneori de umor, de vreo glumă sau chiar de vreun joc de cuvinte pentru care cerea iertare cetitorilor. Nu lipsesc din ele nici păreri pe care dînsul le avea asupra literaturii și limbei — vom vedea mai departe în ce fel ținea să le afirme.

În galeria celor zugrăviți de el știm cum a descris pe „microscopical” de statură — și de poezie — D. Scavinschi, iar pe profesorul lui de limba română, caricaturizîndu-l, îl înfățișa — prin procedeul sugestiv al comparațiilor — cu nasul lui ca o „proboscică” și cînd își punea ochelarii țuguiați pe nas părea „un turc călare pe un armăsar roib”. Lîngă portretele acestora se alăturază acela (din scr. a VIII-a) al boierului Bogonos, vecin cu el de moșie la Trifești, pe care îl prezintă astfel:

„...unul din acei vechi boieri de țară, moldavi primitivi, cu deprinderi patriarhale, cu haine lungi, cu fața voioasă și pălită de soare, care sînt totdeauna veseli și mulțumiți cînd secerișul a fost bun...; un om de acei care, necunoscînd patimile orașelor

și intrigile ambiției, își iubesc soția și copiii... și pe care moartea îi găsește la masă" (*Scrieri*, I, 221).

Și când bătrînul boier nu-și poate stăpîni întristarea văzînd cum se schimba mereu viața de la noi, reflexiile lui întunecate ni le împărtășește astfel :

„Se duce vechea noastră Moldovă și în curînd n-o să mai rămîie în ea decît niște struluibați cu mintea stricată... care prin scrierile lor se silesc a stîrpi sămînța credinței ce a mai rămas. Oameni de ieri ! Disprețuiți relegea, nu păziți posturile, nu faceți ca părinții voștri, vă despărțiți de soții, vă place mai mult teatrul decît biserica... N-o să treacă mult și vă veți lepăda și de Hristos, căci sînteți în stare a face orice" (*ibid.*, I, 234—235).

Sfîrșitul scrisorii a ținut să-i dea un colorit de poezie, cu descrierea unui apus de soare care — la fel cu aceea de la începutul scr. a XIX-a ori cea pe care am reproduș-o dintr-una din nuvele — ne arată că știa să redea cu artă impresii din contemplări. Cum era un pasionat pentru natură — aceasta îl făcea să scrie și acea schiță, *Flora română* (publicată în *Conv. lit.*, III, 92, 106), în care fantazia îl ducea de la botanică la literatură — de multe ori venia să vorbească de bucuria pe care o simția regăsindu-se în liniștea de la țară. Făcînd elogiul rusticității, găsia că viața orașelor dă înșelătoare mulțumiri și cît de puțin s-a lăsat ispitit de ele spunea iarăși într-una din scrisorile lui (a XXV-a) :

„Am petrecut multă vreme la țară, am trăit și mai mult în mijlocul orașelor. Aici, precum și acolo, am văzut de aproape oamenii și lucrurile. Cu cît însă înaintez în vîrstă, cu atîta mă pătrund de încredințarea că viața omului de țară este cea mai fericită și mai binecuvîntată de Dumnezeu" (I, 26 ; cf. sfîrșitul scr. I).

Farmecul vieții de la țară se întâlnea la dînsul cu nostalgia după vremile depărtate, cînd oamenii îi apăreau mai vrednici. Odată numia „Mirmidoni degenerați" pe cei din timpul lui (*Cîntec vechi*), altă dată lăuda „ospeția" vechilor boieri (*Flora română*) și într-o scrisoare, din 1838, către Asachi (s-a publicat în *Uricarul*, VIII, 218), vorbea de ușurința cu care părăsim ce a fost mult timp al nostru, primind orișice de la streini :

„...noi sîntem de o fire foarte deșanțată ; ne place a maimuți pe streini și a ne defăima pe sine. Așadar, am fost pe rînd turcomani, grecomani sau Domnul știe ce încă ; acum, din mila lui Dumnezeu, sîntem franțezomani ; poate curînd vom trece și Mancha în vreun balon aerostatic și atunci ne vei vedea anglomani".

În altă scrisoare, adresată lui Ionescu de la Brad (v. *Tribuna rom.*, 1859, nr.-ul 36), vorbea iară — aproape la fel ca și Conachi — de această slăbiciune a noastră :

„...nu te miri de această variabilitate a caracterului român ? Nu dovedește ea o nestatornicie înțelenită în firea lui ? Bagă samă că costumul nostru național a rămas ca o tradiție numai. Fanarioții ne-au adus poalele lungi, hainele largi și căciula monstruoasă ; rușii, în periodicele lor invazii, ne-au ras barbele, ne-au scurtat hainele și ne-au lăsat slafronul și samuvarul. De la nemți am luat bocăncii și piureaua de cartofle ; de la francezi cravata lată de un deget și bărbîș la Henri IV ș.c.l. Precum vezi, de la fiecare am luat cîte ceva ; atîta numai că n-am luat ce era mai bun."

Cuvintele din urmă au destul înțelesul lor pentru ca să nu credem că Negruzzi era împotriva înnoirilor. Le admitea în măsura în care ele pot fi binefăcătoare, arătînd astfel spiritul său cumpătat, convingerea hotărîtă că nu trebuie făcute salturi, nu trebuie să ne lăsam seduși de mirajul oricărei schimbări în viața noastră. Ideile lui conservatoare nu ascundeau tendințe antiprogresiste.

Pentru că era dușman al exagerărilor, știa să facă deosebiri dictate de spiritul critic, înțelegem și alte atitudini ale lui. Cu toate că era dintr-o clasă privilegiată, a evitat să-și însușească prejudecăți și de aceea în *Alexandru Lăpușneanu* numai cuvinte blînde nu a avut pentru boieri, cînd asupriau pe cei de jos. Dacă și alteori a arătat sentimentele lui față de cei năpăstuiți, aceasta nu l-a împiedecat iarăși să-și exprime fără reticențe unele păreri ; recunoscîndu-i țaranului nostru anumite însușiri, îl vedea și altfel, cu năvăiri care prea îl țin în urmă, și adăuga că numai cînd acestea, ca și altele, se vor stîrpi vom ajunge să fim „un popor model" (*Tribuna rom.*, 1859, nr.-ul 36), pentru că avem daruri sufletești ce nu pot rămînea în umbră.

Îndreptîndu-ne spre ce a căutat Negruzzi să aducă și în poezie, nu putem recunoaște mai mult decît intenția de a varia preocupările lui literare.

Cînd la 1837 publica poemul *Aprodul Purice* — inspirat din *O samă de cuvinte* a lui Neculce — dacă aducea o intuiție pentru ceea ce Kogălniceanu avea să formuleze ca doctrină de înnoire a literaturii, era departe de a arăta predispoziții pentru poezie. Motivul luat de la cronicarul moldovean e redat în versuri lîncede — parcă am ceti *Jalnica tragodie* a lui Beldiman — cu foarte elementare apropieri de poezie, cu comparații din cele mai obișnuite, și la prozaismul lor se adaugă însușiri obositoare, intercalări stîngace de discursuri, iar, ca limbă, le vedem împeștritate de multe neologisme, contrastînd cu arhaismele care i se păreau că dau un colorit deosebit povestirii.

Pentru că apare așa de neizbutită această încercare în stil epic culegem o impresie mai bună din poeziile lui când ne oprim la *Melancolie*. Și aici multe versuri care se poticnesc, dar ici și colo răsare câte unul mai îndemnat conturat și cu accente de lirism — astfel, când ni se înfățișează chipul vreunui tânăr

...absorbit întru gândirea

Unui fulger de nădejde ce-i menise fericirea,

sau când

Aduc multă alinare la a inimei durere

unele priveriști ale naturei :

...noaptea care s-a întins,

Umbra cea misterioasă ce pădurile-a încins,

Dulcea pasărei cîntare ce treptat se micșorează,

Trandafirul ce se-ascunde, riul care murmurează,

Șesul, cîmpii ce de umbră peste tot s-au învelit...

Luna galeșe ce-ncepe să se nalțe cu trufie.

În treacăt e cîntată și melancolia toamnei și, mai departe, aceea a ruinelor — reminiscență de la Cîrlova — ori a unui cimitir sărac, dar cele câteva licăriri de poezie sînt întunecate, la sfîrșit, de prozaice reflecții de moralizare.

Stăruința lui de a se apropia de poezie o arată și traduceri pe care le-a dat din V. Hugo, Pușkin și A. Cantemir, nu totdeauna cum ne-am așteptat, dar întrecînd, ca stăpînire a limbei, traduceri făcute de alții în vremea lui.

Și mai puțin se poate vorbi de ceea ce a căutat să dea Negruzzi pentru teatru. Dacă a ajutat, cum știm, la reorganizarea Teatrului Național din Iași, pentru literatura dramatică nu a adus nimic original. Piese pe care le-a tipărit sînt numai traduceri sau localizări. În acestea din urmă strecura, cum era firesc, aluzii la moravuri de la noi, ridiculizări ale unor manii pe care le vedea la cei din jurul lui, chiar la scriitori : în farsa *Musa de la Burdujeni* puneva câteva versuri în care făcea să rimeze *încordăciune* cu *pusăciune*, *protestăciune*, ca să ridă de „ciuniști“, și la sfîrșit îi adăuga această notă : „Sînt mulți care schingiuesc și sfășie frumoasa noastră limbă și în loc de creatori se fac croitori, și croitori răi. Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie, crezînd că facem un bine arătînd ridicolul unor asemenea neologismuri.“

Exprima aici numai întîmplător părerile sale asupra limbei literare. Le putem cunoaște mai bine, cum aminteam, tot din acele scrisori în care dînsul trece, capricios, de la un subiect la altul.

Lui Heliade Rădulescu îi scria la 1836 cît prețuia silințele lui de a alunga „rugina“ din limba noastră, de a-i da „o haină potrivită cu a mumei și surorilor ei“, de a o face „vrednică a figura și ea printre celelalte“ (*Museul național*, 1836, 141). Îl îndemna chiar pe Heliade să meargă mai departe pe calea pe care o arătase și muștra pe cei din Moldova că rămîn prea în urmă, nu îndrăznesc să primească inovații care se impuneau. Negruzzi apare și aici emancipat de prejudecăți, neînsușindu-și spiritul exclusivist, de „moldovenism“, pe care-l arătau scriitorii din Iași, așa că poate fi privit ca un împăciuitoare între cei de dincolo și dincoace de Milcov în deosebirile de păreri care-i duceau de multe ori la polemici vehemente. Aceasta nu-l opria totuși să ia apărarea unor moldovenisme, așa cînd susținea că e de preferat să se scrie *gios*, *gioc* în loc de *jos*, *joc*, pentru că „*gi* sună mai bine decît *j*“ și ne aduce îndată aminte de același sunet din italiană, „de unde derază zicerile acestea“. De o parte italiană, de alta latină i se păreau că trebuie să dea orientări în pronunțarea și scrierea noastră, dar se înșela și dînsul cînd recomanda, să zicem, *proșes*, *ștenă* etc. (credea deci că latinii pronunțau astfel — cu *ș* — avea însă dreptate cînd, cu toate concesiunile pe care le făcea italienei, nu aproba pe Heliade, care susținea că trebuie să scriem *șenă*, după it. *scena*). În aceeași scrisoare își arată părerea asupra neologismelor, în ce măsură puteau fi întrebuințate ; spunea anume că nu avem de ce să recurgem la ele cînd în limba noastră avem cuvintele corespunzătoare : „de ce să zicem *delicios*, *ruină*, *torent*, *sacru* etc., în vreme ce avem chiar zicerile noastre : *desfătător*, *năruire*, *șivoi*, *sfîințit* ?“ Sfat pe care, dealtfel, singur nu l-a urmat totdeauna, pentru că adeseori a preferat neologisme cînd avea la îndemînă cuvinte românești (contrazicerea aceasta ne surprinde mai ales într-una din scrisorile către Ionescu de la Brad, *Trib. rom.*, 1859, nr.-ul 36, unde, ironizînd pe neologiști, spunea că nu va scrie *fini*, ci *sfîrși*, deși tot acolo punea franțuzisme ciudate ca *torpoare*, *marmotă*, *barbotează*).

Ideile lui asupra limbei le cunoaștem și din alte scrisori (a XIV—XVIII-a). Împărțind în trei categorii pe aceia care căutau să reformeze limba, îi judeca astfel :

„*Liberalii* zic (după Iorgovici și după Maior) că trebuie a goni toate zicerile slavone și ungro-turco-grece — deși acestea din urmă sînt foarte puține și nouă, primite numai de niște capete bolnave și stricate. *Moderatii*, că trebuie a le subția și a le români, și eu mărturisesc că m-aș învoi cu părere domniilor-sale. Vin, în sfîrșit, *conservatorii*, astă veche rugină, care strigă cu glas de stentor că strică limba“ (I, 268).

Dezaproba deci pe extremiști, cum și alteori știm că ținea să fie de partea celor moderați.

Deoarece pentru limba noastră literară se punea întrebarea ce-și poate însuși din cărțile bisericești, în privința aceasta Negruzzi era de părere că nu trebuie să le luăm în samă pe cele mai nouă, fiindcă nu găsim în ele româneasca adevărată, sînt pline de streinisme :

„...Folosul ce a izvorît din cărțile bisericești într-o ceea ce privește relegea și morala e netăgăduit, dar gramatica mult pătim. Dacă limba ar fi rămas precum se vede în cărțile vechi și se aude în gura poporului și vreun om înzestrat cu o știință sistematică a limbilor rude s-ar fi apucat a o aduna și a o așeza precum cer tipul și originea ei, negreșit că am fi scăpat de toate aceste pleonasmе, fiorituri și cacofonii. Scriitorii noi bisericești și profani au introdus shimatismul limbei grecești împreună cu o mulțime de ziceri, lepădînd pe cele românești“ (I, 258).

Tot acolo spunea că multe „parascovenii“ are limba noastră, înțelegînd prin ele unele slavonisme, fără să susție însă că ar trebui să înlăturăm tot ce promisem de la slavi.

Nota personală pe care o aducea cînd își exprima părerile lui — să zicem, filologice — o întîlnim și atunci cînd vorbea de latinitatea limbei noastre, care i se părea că putea fi caracterizată astfel :

„Din toate calitățile, ale inimei sînt acele mai plăcute și mai prețioase ; și de n-aș fi român, încă aș iubi limba română pentru dragostea frățească ce o caracterizează. În vîlmășagul războaielor, în picioarele barbarilor, aruncată prin poziția geografică între nații streine începutului și firei ei, româna nu-și uită muma și surorile ; se ținu lipită de latina prin gramatică, de italiana și spaniola prin ziceri, de portugheza prin pronunție“ (I, 263—264).

Mult nu cuprindeau tocmai asemenea observații, ca și altele, pe care le făcea Negruzzi asupra limbei ; erau sau prea vagi sau cum îi veniau în minte la întîmplare și uneori de tot contestabile, dar se desprinde din ele o parte din preocupările lui de scriitor în căutare de bune orientări.

Cîteodată ținea să-și spună părerea și asupra literaturii pe care o găsea prea săracă ; după ce pe la 1840 se vestea altfel, rămîinerea ei în urmă o explica astfel :

„Întîmplările anului 1848 au fost fatale literaturii române. Politica predominînd, literatura amuți. Ei bine, ce s-a făcut pentru ea în curs de patrusprezece ani ? Perfecționatu-s-a limba ? Statornicitu-s-au regulile ei ? Nicîdecum ! Atîta numai că am gonit slovele și am luat literele, fără a pune și bazele după care să le

întrebuințăm în limba noastră... Și apoi deodată ne pomenirăm inundați de o mulțime de scrieri ; și ce scrieri ? Traduceri de romănțuri rele, în care traducătorii cădeau dintr-un exces în altul ; căci, în adevăr, lipsiră zicerile turco-greco-slave, dar se introduseră cele latino-franco-italiene (I, 339—340).

Judecată pe care o repeta în altă scrisoare :

„...avem mulți poeți, *infinitus est numerus*, atît de mulți încît mai nu putem alege pe cei buni din cei răi. Știu că sînt și destui prozatori, însă operele sînt atît de grele la mistuit încît preferim a ceti *Alexandria* decît multe alte scrieri pretențioase“ (I, 335).

Altă dată nu i se părea iarăși exagerat să spună că mai bine se scrisese poezie pe vremea mitropolitului Dosoftei :

„Poate greșesc... eu însă o prefer celei de astăzi, oricît se pare ea de simplă. Îmi place pentru că e naivă și fără pretenție, pentru că e moale și netedă, nu aspră și ciotoroasă“ (I, 266).

La poezia naivă a veacului al XVII-lea alături pe cea populară și despre aceasta a scris cîteva pagini în *Dacia literară*, încercînd să dea o clasificare a ei : în cîtece ostășești sau istorice, religioase, de dragoste, de nuntă și cîtece de codru sau voinicești. Vorbind despre ele, le încadra în descrieri nu lipsite de oarecare pitoresc și ne îndemna să le prețuim ca expresiune autentică a sufletului nostru. Era astfel printre cei dintîi care făcea semnul apropierei de creațiunile poporului, pentru ca literatura să primească de la ele înviorări.

A. RUSSO

Lăsat mult timp în urmă de istoricii literari, la această nedreptățire răspunde întreaga lui operă, nu mai prejos de a celor care au căutat să ne îndrepte spre o altă înțelegere a literaturii. Nu i s-a dat recunoașterea ce i se cuvenia ca scriitor, pentru că nu a fost totdeauna prețuită după însemnătatea ei nici mișcarea literară dintre 1840—1860 — cu revistele lui Kogălniceanu și Alecsandri — de care e legat și numele lui ; s-a întîmplat ca și scrierile sale să rămîină risipite prin reviste ori ziare. Și, de altă parte, dînsul a păstrat totdeauna o atitudine discretă mulțumindu-se să exprime ideile lui, neașteptînd consacrări imediate, satisfacții ale vanității.

Numele lui adevărat era Rusu — l-a schimbat dîndu-i o înfățișare exotică — al unei vechi familii din Basarabia (pentru datele biografice ce urmează, v. P. V. Haneș, *Alexandru Russo*, 1901). În *Amintirile* pe care le-a publicat în *România literară* ne vor-

bește de satul în care și-a petrecut copilăria — „rășchirat între grădini și copaci pe o vale a codrilor Bîcului“ — dar anul nașterii nu ne este cunoscut (pare să fie 1817 ori 1818). Din cauza prigonirilor ocîrmuirii rusești, tatăl său fu silit să treacă în Moldova, stabilindu-se pentru cîtva timp în județul Neamț. După învătura căpătată în țară Alecu Russo s-a dus să-și continue studiile în Elveția și petrecerea acolo a fost hotărîtoare pentru formarea spiritului său: multe din ideile pe care le găsim în scrierile lui apar ca un ecou al mediului cultural în care a trăit la vîrsta de douăzeci de ani.

După ce s-a întors în țară, la 1838, a petrecut cîtva timp la o moșie părintească și mai tîrziu, la 1843, îl găsim ca judecător la Piatra-Neamț. Un moment l-a ispitit teatrul, scriind două comedii: *Provincialul la Teatrul Național sau Jicnicerul Vadă* și *Băcălia ambițioasă* (chiar pînă mai tîrziu pare să fi păstrat o vagă pasiune pentru teatru, pentru că e amintit jucînd la o reprezentație de binefacere: *Gaz. de Mold.*, 1851, 3 mai). Cea dintîi, care nu ni s-a păstrat, ca și cealaltă, a fost reprezentată la teatrul din Iași în 1846 și pentru că cuprindea unele pasaje care supărase pe cei de sus a avut ca urmare surghiunirea lui la mănăstirea Soveja — peripețiile ajungerei lui acolo le-a povestit în jurnalul pe care l-a scris pe cînd era în surghiun.

Luînd parte la mișcarea din 1848, trebuia să se refugieze și el în Bucovina. De acolo trecu în Ardeal, să vadă desfășurarea evenimentelor, dar, urmărit de unguri, fu arestat și închis la Cluj, iar după ce fu lăsat liber se îndreptă spre București, de unde decepțiile revoluției îl siliră să-și continue exilul, luînd drumul spre Paris.

La întoarcerea în Moldova, după doi ani, se hotărî să practice avocatura și mai tîrziu i se încredințară cîteva funcțiuni, pentru care nu pare să fi simțit deosebită atragere, cu firea lui de visător, nesupunîndu-se încatușărilor. Cum fusese alături de cei care pregătise revoluția de la 1848, îl găsim și printre aceia care luptau pentru ideea Unirii, însă nu-i fu dat să îndeplinească împlinirea ei cum o visase, pentru că închidea ochii în primele zile ale anului 1859.

Dintre scrierile sale — parte din ele tipărite, cît a trăit, în *România literară*, *Zimbrul* etc., altele păstrate la Academie și publicate după moartea lui — aceea tocmai care arată rarele lui însușiri, *Cîntarea României*, a avut soarta să fie mult timp încunjurată de mister. Autorul ei adevărat s-a crezut de cei mai mulți

că ar fi Bălcescu, cu toate că unele mărturii excludeau această atribuire. Cînd s-a publicat înțîia oară *Cîntarea României* în *România literară*, găsim într-adevăr acolo numele lui Bălcescu, dar fără să reiasă că el ar fi scris-o; dînsul spunea în cîteva rînduri care o precedau că ar fi găsit-o la o mănăstire și ar fi fost scrisă de vreun călugăr „hrănit în singurătate de cetirea *Bibliei* și a *Psalmlor lui David*“. S-a presupus de aici că Bălcescu ar fi ținut să ascundă paternitatea lui asupra poemului în proză, părere pe care și-a însușit-o și I. Ghica (*Scrisori*, 683), cu toate că se exprima cam vag cînd admitea că nu era exclus ca Bălcescu să fi colaborat cu Russo, la „prelucrarea“ manuscrisului descoperit de cel dintîi. Asemenea presupuneri sînt înlăturate, de o parte, de tipărirea, a doua oară și de data aceasta chiar cu numele lui Russo, a *Cîntărei României*, la 1855, în *România literară*; de altă parte, de afirmațiile categorice, în mai multe rînduri, ale lui V. Alecsandri că lui Russo i se datorește *Cîntarea României*. La 1863 îi scria lui Odobescu (*Rev. română*, 1863, 362): „...voi descoperi o mare taină literară: *Cîntarea României*, publicată în jurnalul meu, a fost compusă în limba franceză de A. Russo și tradusă în românește de N. Bălcescu. Am la mine manuscrisul său original.“ În altă scrisoare — aceasta adresată chiar lui Bălcescu — dînsul spunea: „Îndată ce voi sosi la Moldova voi căuta balada lui Mihai Viteazul și ți-oi trimite-o întreagă sau în parte, precum mi-o pica la mîină. De nu cumva voi descoperi-o, ți-oi fabrica eu una, care te-o minuna, și tu îi trece-o de baladă populară... cu chipul întrebuintat pentru compunerea călugărului *fl. Pșcs*“ (*Noua rev. rom.*, 1901, 304). De ce se recursese la mistificarea cu manuscrisul călugărului aflăm tot de la Alecsandri cînd îi scria lui Ghica (la 1886): „Quant à l'histoire du monastère, où l'on aurait découvert un vieux manuscrit... elle a été inventée par moi, d'accord avec Balcescu, afin de donner à cette œuvre un parfum d'antiquité et par conséquent un attrait aux yeux des lecteurs“ (*ibid.*, 305; cf. *Foaia Soc. pentru lit. și cult. rom. în Bucovina*, 1868, 125, 148; *Conv. lit.*, X, 142; v. în această privință și studiul, definitiv lămuritor, amintit mai sus, al d-lui P. V. Haneș, p. 112 urm.). Mărturii hotărîtoare care arată că Russo este autorul *Cîntărei României* și ne lămuresc asupra împrejurărilor în care a fost tipărită: scrisă în franțuzește de dînsul, a fost tradusă de Bălcescu ca să apară în *România viitoare*, pe urmă a tradus-o însuși Russo, dîndu-ne textul din *România literară*.

Astfel se explică divergențele dintre versiunile poemului cum au fost tipărite la 1850 și 1855. Și ele sînt numeroase, deoarece

Bălcescu a schimbat de multe ori textul francez, fie că a lăsat la o parte cuvinte ori fraze, uneori pentru că nu le înțelegea, fie că a suprimat pasaje întregi din împărțirile cum le dăduse Russo. Compararea celor două versiuni ne arată bine cum a procedat Bălcescu și ne înlesnește uneori să reconstituim textul francez — care nu ni s-a păstrat — confirmând astfel afirmația lui Alecsandri că acest text a fost urmat de Bălcescu. Așa, chiar la început versiunea din *Rom. viit.* ne dă: „Domnul Dumnezeuul părinților noștri înduratu-s-a de lacrimile tale, norod nemângâiat, înduratu-s-a de durerea plămînilor tale, țara mea”; Bălcescu a lăsat la o parte cuvintele de la *norod* pînă la *tale*, fie pentru că a ținut să scurteze fraza, fie, poate, pentru că a sărit pasajul din versiunea franceză cuprins între doi *tes* corespunzînd lui *tale*. La par. VI cetim, după *Rom. viit.*: „Dunărea bătrînă... îți spală poalele”; după *Rom. lit.*: „Dunărea bătrînă... îți sărută poala”, cuvîntul la care s-a oprit Bălcescu e, se vede, de tot prozaic; pasajul cîștigă în textul lui Russo și diferența de traducere e desigur de interpretat astfel: vorbind de Dunăre, Russo își adusese aminte de vreun vers ca al lui Lamartine: „L'onde qui baisait ce rivage” și a pus atunci în redacțiunea lui franceză cuvîntul corespunzător, *baise*, dar acesta a fost greșit cetit de Bălcescu, l-a confundat cu *lave*, și astfel traducerea lui rămîne în urma celei a lui Russo.

Poemul în proză al lui Russo e ca un cîntec de slăvire a țării noastre și de îmbărbătare, după zile de răstărite. Se înșiră în el descrieri senine și altele întunecate, sînt reînviolate episoade din trecutul nostru, răsună chemări de înțelegere a vremii nouă, în ritmuri cînd sprintene cînd grave, de efuziuni lirice ori de viziune epică. Dacă stilizarea lui arată reminiscențe din *Biblie* — s-ar părea uneori că cetim versete din *Cîntarea cîntărilor* sau din *Psalmi* — mai mult ne face să ne gîndim la modelul pe care l-a urmat Russo: *Paroles d'un croyant* de Lamennais; chiar împărțirile din *Cîntarea României* sînt imitate după cartea scriitorului francez, și e ușor de înțeles cum Russo s-a inspirat din ea: în timpul petrecerii sale în Elveția nu se poate să nu o fi cunoscut, pentru că a fost foarte răspîndită și chiar la noi a fost mult cetită, fie în original, fie în traduceri (N. Bălcescu ne spune, ed. Odobescu, 570, că avea cetitori pasionați și în Ardeal; despre răspîndirea ei acolo, v. și ce s-a scris în *Gaz. Trans.*, 1899, 6 ian.) Pe lîngă influența lui Lamennais, ar fi de recunoscut, după G. Bogdan-Duică (*Conv. lit.*, XXXV, 660 urm.), și aceea a lui Mickiewicz.

Abstract de multe ori, învăluind sentimentele, gîndurile lui, în ceva mistic, Russo ne-a dat în *Cîntarea României* și descrieri vii, arătînd darul de a poetiza motive pîrînd prozaice altora — așa, cînd vorbea de dragostea de țară, în cuvinte cum nu le găsim, înaintea lui, la nici unul din scriitorii noștri:

„Patria e aducerea-aminte de zilele copilăriei... coliba părințească cu copaciul cel mare din pragul ușei, dragostea mamei... plămuirile ale inimei noastre... locul unde am iubit și am fost iubiți... cînele care se juca cu noi, sunetul clopotului bisericei satului ce ne vestește zilele frumoase de sărbătoare... zbieratul turmelor cînd se întorceau în amurgul serei de la pășune... fumul vetrei ce ne-a încălzit în leagăn înălțîndu-se în aer... barza de pe strășină ce caută duios pe cîmpie... și aerul care nicăieri nu este mai dulce” (par. 28).

Ce colorit știa să dea descrierilor, cu mijloace simple, în cîteva linii sugestiv prinse, fără artificii, fără îngrămădiri, ne arată și acea împărtășire de impresii din *Amintiri* cînd se întorcea cu gîndul spre satul în care își petrecuse copilăria:

„Serile satului meu, cînd luna se ridica asupra părului și cumpană fîntînei se părea un cocostîrc cu pliscul întins... ce seri senine! Într-amurg se apropiau cîrdușii, aducînd miroasele cîmpurilor cu ele, turmele de oi zbierînd cu ciobanii fluierînd; focurile se aprindeau dinaintea caselor; fumul stuhului se împrăștia în văzduh cu mirosul teilor ce venia de la pădure; moșnegii spuneau de turci și de tătari, de moșul Adam cu barba pînă în briu ce ținea plăghiile pe genunchi, de Ileana Cosînziana, de frații din lună... (*Scrieri*, ed. Haneș, 100—101).

E stilul care fixează deodată fizionomia de scriitor a lui Russo; de la o descriere la alta asemănarea reiese limpede și ne aduce, indirect, încă o dovadă că numai Russo putea scrie, cum se înfățișează, *Cîntarea României*.

Chiar dacă ne-ar fi lăsat numai acest poem și *Amintirile*, un loc însemnat în literatură îi revenia de la sine. S-a afirmat însă și altfel, cu temperament de luptător, împotrivindu-se la devieri din calea dreaptă, apărînd credințe literare care singure i se păreau că pot da scriitorilor noștri înțelegerea adevărată a misiunii lor.

Se apropia aici — și mult — de Kogălniceanu. În *Studie moldovănă*, în *Cugetări* etc., găsim la fiecare pas eco-ul principiilor formulate în *Dacia literară*, dar cu acea notă personală pe care o aducea totdeauna Russo cînd exprima idei susținute și de alții; duse mai departe, încadrate în considerațiuni proprii lui,

aceste idei apar adeseori cu un prestigiu nou și chiar cu mai multă putere de convingere.

Trăind într-o vreme de repezi prefaceri, deplîngea înstrenarea de ce a fost altădată la noi, uitarea tradiției :

„Să spui drept, risipirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale... Repegiunea cu care se stinge trecutul dintre noi este cea mai strașnică judecată a acelui trecut... Nimica nu ne mai leagă cu trecutul, și fără trecut o societate este șchioapă“ (*ibid.*, 12, 14).

Revenirea la tradiție i se părea că trebuie să fie gîndul statornic al scriitorilor noștri, pentru că de la ea puteam aștepta regenerarea literaturii :

„Simțim că toate sistemele și-au trăit veacul și oamenii serioși, ca să prindă la putere, se întorc și se vor întoarce, ca uriașul din mitologie, la doctrina sănătoasă, adică la tradiția istorică, în picioare, tradiția care ne-a făcut și ținut români și care tradiție ea numai ne va da putințele de a produce literatură însuflețită și trăitoare și ne va pune pe calea civilizației adevărat națională, de care ne depărtează nălciri...”

Nenorocirea literaturii, pedantă în condei, pedantă în forme, pedantă în idei, care înneacă și omoară în țările românești dezvoltarea spiritului și a închipuirii, vine din pricina neștiinței limbei și a tradițiilor părintești : literatura aceasta nu are rădăcină, nici dă roadă“ (85, 38).

În cuvinte care amintiau iarăși de aproape ce spusese Kogălniceanu, osîndia astfel literatura cultivată de mulți :

„Tălmăciri, imitații, cercări, deși vrednice de laudă, nu alcătuiesc o literatură...”

Cînd își aruncă cineva ochii pe ceea ce se cheamă literatură română puține și rari producții pot a-i opri cu plăcere ; puține îndestulează mintea și inima ; cele multe sînt copilării, cercări fără formă“ (3, 37).

La fel cu Kogălniceanu găsia de asemenea că era timpul să intervieve critica necruțătoare, pentru ca să se pună hotare între literatura adevărată și cea înșelătoare :

„Este nevoie de a întemeia critica și de a cumpăni de acum înainte bunătățile scrierilor și tăria sistemelor. De douăzeci ani încoace, de la zilele de pe cînd strigau cu toții : „scrieți, scrieți, bine sau rău, dar scrieți“, de pe cînd românii însetați de cărți primeau o carte ca jidovii mana în pustietate și, în bucuria lor, primeau bunul și răul fărăosebire, cărțile au plouat, scriitorii au răsarit ca ciupercile, și scrierea, care începuse cu limba românească, s-a prefăcut în meserie“ (52).

Opuînd dezorientărilor scrisului nostru perspectivele adevăratei literaturi, cu aceeași hotărîre se exprima altă dată, dînd scriitorilor îndemnuri cum socotia că pot fi ascultate :

„Dacă este ca neamul român să aibă și el o limbă și o literatură, spiritul public va părăsi căile pedanților și se va îndrepta la izvorul adevărat : la tradițiile și obiceiurile pămîntului, unde sînt ascunse încă și formele și stilul ; și de aș fi poet, aș culege mitologia română, care-i frumoasă ca și cea latină sau greacă ; de aș fi istoric, aș străbate prin toate bordeiele să descopăr o amintire sau o rugină de armă ; de aș fi gramatic, aș călători pe toate malurile românești și aș culege limba“ (36).

Ca și alteori, modestia îl făcea să vorbească astfel, pentru că îndemnurile pe care le da erau ecoul unor preocupări continue ale lui. Cînd s-a întors din streinătate știm că a căutat să cunoască bine viața satelor noastre și din însemnările lui nu lipsiau cîte un cîntec bătrînesc, vreo doină sau vreo legendă. Cutreierînd mai tîrziu iarăși munții, cum și în timpul cît a stat la Soveja, culegerile de literatură populară au fost pasiunea lui. Din cît adunase stînd de vorbă cu țărani puțin ne-a lăsat să cunoaștem în articolele pe care le-a publicat sau în manuscrisele rămase de la el ; mai mult, cu dărnicia care-l caracteriza, s-a gîndit să puie la îndemîna lui Alecsandri pentru culegerea lui. Recunoscînd că unele poezii populare i-au fost comunicate de prietenul său, Alecsandri a lăsat totuși oarecare vag în jurul alcătuirii culegerii pe care ne-a dat-o ; nu poate fi îndoială că Alecsandri a folosit mai mult decît mărturisita însemnările de folklorist ale lui Russo, așa că prima noastră colecție de poezii populare datorește o bună parte din bogăția ei autorului *Cîntărei României*. Tot de la dînsul avem cîteva pagini de preamărire a inspirației populare, arătînd cu cîtă dragoste se apropiase de sufletul celor de la țară. Într-un articol despre *Poezia populară*, după ce încerca să dea — ca și Negruzzi — o împărțire a ei în „cîntece bătrînești, cîntece de frunză, doine, hore“, căuta să pună în lumină valoarea ei pentru cunoașterea trecutului, arăta cît de armonioasă e limba versurilor populare, ce imagini de autentică poezie găsim în ele, vorbea de *Miorița*, acea „minune poetică“ de care Virgil și Ovid s-ar fi mîndrit dacă ar fi compus-o și spunea la sfîrșit că în poezia populară trebuie să căutăm românismul, în ea „își va găsi loc de scăpare“ viitorul literaturii noastre. Nu lipsia romantismul din paginile pe care Russo le consacra poeziei noastre populare, dar să nu uităm că veniau din entuziasmul revelațiilor, ne îndemnau și ele — în cuvinte vibrînd mai mult decît ale altora — să ne îndreptăm spre ce rămăsese departe de prețuirea noastră.

Am văzut mai sus că și în ce privește limba literară Russo stăruia să nu o înstreinăm de tradiție, să o păzim de extravaganțele celor care se credeau chemați să o reformeze. Ironizînd încercările acestora, spunea odată :

„De-ar mai putea veni un Ștefan-Vodă... sînt încredințat că nu l-am înțelege... vorba lui nu ar fi vorba noastră... văd parcă în foiletonul *Zimbrului* imnul următor : «Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetră animile bravilor romani de admirăciune grandioasă și indefinisabilă pentru meritul neinvincibilităciunei tale»“ (11—12).

Cu spiritul său ager și cu multă vervă, în nenumărate rînduri a căutat să arate spre ce erezii ne-ar fi dus aplicarea teoriilor pedante ale „restauratorilor“ limbei. Despre latiniști spunea :

„Sistemele limbistice s-au născut în școalele latine din Ardeal ; de acolo, peste munți, ca un puhoi, s-au revărsat în șesurile noastre și au dat mîna cu pedantismul moldo-român... Gramaticii ardeleni socotesc că scăparea și fericirea României stau numai în sistemele limbistice ; de aceea ardelenii s-au osîndit a se împărți desăvîrșit în două nații : una latinească, al doilea românească ; de aceea nici o carte nu se tipărește în Ardeal care să poată fi cetită și înțeleasă de toată românimea“ (43).

Făcînd o apropiere între mania latinizărei de la noi și aceea care stăpînise odată în Franța, se gîndia că dacă s-ar ivi un Rabelais la noi, ar avea destule prilejuri de satirizare a pedanților :

„În veacul al XVI-lea, cînd Europa era în punctul unde sîntem noi de vreo douăzeci de ani, la renașterea științelor și a artelor, pedantismul amenința limbile de o soartă ce are multă asemănare cu soarta limbei noastre. Latinismul îneca spiritele ; neologismul ținea loc de talent ; iscodirea de cuvinte era *geniul* !... Pe acea vreme trăia Rabelais, un om care știa latinește, dar vorbea curat franțuzește... Acest Rabelais rîdea de pedanți, care despoiau mereu latineasca vrînd a schimosi franțuzeasca. De s-ar ivi pe țărmurile Dunărei un Rabelais, nu s-ar rușina să zică și de noi că... schimosim româneasca“ (38).

Cînd prin amintirile lui treceau impresii de la adunarea de pe Cîmpul Libertății, unde-l dusesese pribegia în timpul revoluției de la 1848, nu se putea stăpîni să nu vorbească de „comedia limbistică de pe cîmpul Blajului“ :

„În ziua aceea frumoasă un lucru... lipsia pe cîmpul Blajului... limba !... *Inteligenții*, frați și fii ai miilor de români adunați, de pe tribunele *Cîmpului Libertății* nu vorbeau românește și vîntul înviator al acelei zile mărețe purta pe deasupra capetelor o babionie de cuvinte stropșite și smulse din latinește, pe care bieții

români nu le înțelegeau nicidecum, deși le primiau ca semne de mîntuire : «O fi, dar... așa o fi»“ (42).

Că tentativele latiniștilor erau condamnate de exagerările lor nu putea fi îndoială pentru dînsul și de aceea scria, încrezător în reacțiunea bunului-simț :

„Va trece și ardelenismul, cum au trecut și alte sisteme în-cîlcite și va rămînea numai românismul, căci limbile care se înțeleg numai prin tipar sînt limbile moarte, și românii sînt încă plini de viață“ (48).

Pentru ca să se înlăture cît mai curînd rătăcirile, și nu numai ale latiniștilor, îndemna să se ducă luptă hotărîită împotriva lor și, în cuvinte energice, ținea să spună că nu va înceta să fie alături de cei care înțelegeau unde e adevărul :

„După pilda lui Galileu, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanții vremii de pe atunci : «pururea se mișcă», voi striga din Moldova ca să se audă peste Molna, peste Milcov, peste Carpați : limbile domnilor I. [Heliade Rădulescu], L[aurian], P[um-nul] și altora nu sînt limba românească“ (93).

Că ideea latinității trebuie să fie mereu vie în sufletul nostru, o recunoștea, cum se înțelege de la sine, dar nu putea împărtăși denaturarea ei, cum făceau latiniștii în fanatismul lor :

„Pentru noi românii studia antichității este o studiu de neapărată nevoie, însă nu va să zică să luăm românilor limba și literatura ca s-o schimosim într-un jargon fără originalitate. În antichitatea română stau arhivele noastre : arhiva nașterii, a instituțiilor fundamentale ale societății și arhiva limbei... dar într-o măsură istorică. Să studiem, iar nu să prefacem, pentru că-i un lucru peste fire ; lumea merge înainte și nu se poate întoarce ; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său ; de aceea trebuie să rămînem români, iar nu romani. Antichitatea romană merge pentru noi pînă la punctul acela care leagă lumea veche cu lumea nouă ; o mai departe pășire se cheamă împresurare... Mai cu cale și mai logic ar fi dar, în dragostea noastră de latinism, să lepădăm limba română și să luăm limba latină... să ne chemăm Cincinnatus și Brutus în loc de Costache și Dumitrache și să cerem înapoi stăpînirea lumii de odinioară“ (49).

Cuvinte cumînți, ca și acelea pe care le însemna dînsul ca să arate că este o insistență nefirească să înlăturăm din limbă ceea ce veacuri au pus în alcătuirea ei :

„Fapta logică nu poate fi alta decît o limbă compusă de mai multe elemente ; toate aceste elemente au conlucrat a o produce, prin urmare nici unul nu e strein și slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au

fost nevoile istorice ale celorlalte limbi neoromane, pentru a se întregi. Scoate din limba românească ramurile streine... unde e limba... unde e originalitatea ei ?" (89).

În legătură cu slavonismele și alte elemente streine din limba noastră ținea iarăși să amintească filologilor că nu au căutat să le studieze cum s-ar fi cuvenit, după însemnătatea pe care o au :

„Greșeala noastră a fost, de când am intrat în dezbaterile limbei, că am urmărit numai asemănările noastre cu limba latină și celelalte limbi neoromane, dar nu ne-am bătut capul cu neasemănările — și tocmai neasemănarea informează duhul, sau cum se zice astăzi : geniul limbilor" (87—88).

Cît despre inovări, adoptarea de neologisme, părerea lui se alătură la a tuturor care înțelegeau ce poate fi adevărata îmbogățire a limbei, nu împetritirea ei cu inutilități ori bizarerii :

„Nevoile nouă cer mijloace noi și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă, dar nevoia trebuie să le dea la iveală, să le creeze și să le împămîntenească. Să fim siguri că unde ne-o trebui un cuvînt nevoia îl va iscodi, nu după sistema cutăruia sau a cutăruia, dar după logica limbei, pe care nu o fac nici învățații, nici lexicoanele" (37).

Ca o încheiere la părerile pe care le apăra cu așa luminată persistență, ca un ultim sfat pe care-l da improvizaților legislatori ai limbei, în *Cugetările* sale venia să spună :

„După socotința mea, rolul adevăraților învățați ce se vor îndeletnici cu filologia va fi să se mărginească în definiția rînduîelilor limbei, statornicia sintaxei și a ortografiei, iar alcătuirea, întrebuintarea, iscodirea sau depărtarea cuvintelor trebuie să rămîie proprietatea urechei, a bunei judecăți a scriitorilor... Cuvîntul fie slav, fie turc, fie latin, ce se va români, are drit de împămîntenire și numai obșteasca frămîntare și nevoia poate să-i dea indigenatul, iar nu autoritatea fabricanților de sisteme" (90).

În toată această prezentare a ideilor lui, Russo arăta o înțelegere dreaptă, un simț viu al realităților și nu le copleșea de insistențe pretențioase, greoaie, le lăsa să se desfășure în fraze sprintene, redînd fremătarea ori năvala gîndurilor — ecouri ale sufletului său pasionat și de o rară sensibilitate. Teoretizînd, provocînd polemici, nu lua atitudini pedante, de didacticism — ne captivează deodată cu firea lui de doctrinar liric.

Dacă, în bună parte, datoria emanciparea de prejudecăți ideilor pe care și le însușise cît timp a petrecut în streinătate, l-a ajutat la aceasta și spiritul lui gata totdeauna să controleze părerile, să știe ce trebuie ales din ele. Spiritul pătrunzător cu care era înzestrat l-a făcut să fie și un adînc observator al vieții

de la noi, să-și dea samă de ce este caracteristic sufletului poporului nostru. Și considerațiunile sale psihologice le asocia de aspecte ale pămîntului nostru, căuta să le explice prin înrîurirea lui : în *La Pierre-du-tilleul* — știm că a scris de multe ori în franțuzește și uneori redacțiunea franceză, cum a făcut pentru *Cîntarea României*, a redat-o în românește — descriind varietatea priveliștilor pitorești de la noi, găsia o vădită apropiere între ele și sufletul nostru : „Il y a dans l'ensemble des paysages un sublime cantique de regret et de résignation, d'amère pitié, puis de sourire plus amer encore... Il y a dans ces paysages l'agonie de la jeunesse, la mélancolie d'un rayon de lueur sur un lac tranquille" (207) ; tot acolo, opunînd poeziei Alpilor — în fața cărora „l'oeil s'étonne, la raison se trouve impuissante" — poezia Carpaților noștri, spunea despre ea : „En présence de nos monts l'âme s'abandonne à la rêverie : c'est une élégie incessante. On dirait des grandeurs déchues ou des âmes meurtries par le contact du monde, qui ont vu les déceptions de la vie" (217).

Cînd, tot în limba franceză, își însemna impresiile despre viața ieșenilor pe la 1840, caracterizările sale dovedeau aptitudinile ce l-ar fi putut îndrepta spre nuvelă ori roman. Altă dată, psihologia moldovenilor o fixa în observația că dinșii reprezintă „o țară rece, unde entuziasmul fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală" (82). Despre firea românului în general îl vedem iarăși spunîndu-și părerile lui, pentru că patriotismul adevărat credea că trebuie să meargă împreună cu recunoașterea unor adevăruri ; alături de multe însușiri alese ale noastre — vorbea odată de „inima deschisă" a românului, de generozitatea lui — găsia că nu ne dăm destul samă de unele răătăcirii, pentru ca să le înlăturăm :

„Românul... rîvnește strălucirile streine, aleargă după umbrele și fluturii streini... Mai are românul că așteaptă să-i vie de aiurea judecata a oamenilor și a lucrurilor sale ; călare pe două, trei nume ce s-au vestejit de cînd se pomenesc, puterea critice și dezvoltarea gustului sînt adormite în el" (149—150).

Și mai departe arăta cum uităm de multe ori să prețuim pe cei care ne-au dus pe drumul înălțărilor :

„Românul a avut mulți oameni mari... Românul are viteji în istorie, are mucenici ai neamului său, dar de nu ar fi vîntul să ne șoptească de ei, nu am ști că au fost, că pămîntul și inimile nu au ținut numele, nici chipurile lor ; românul a avut scriitori mari, dar sînt uitați ; românul are și va avea poeți, iar românul nu știe a prețui ce e bun și ce e trebnic decît tîrziu, cînd răceala și descurajarea au amorțit sufletele" (150).

Dojeniri pe care să le judecăm după sinceritatea din care plecau, și cînd Russo venia să ne împărtășească și aceste păreri ale lui îl putem socoti printre cei dinții care au căutat să pună în evidență unele aspecte ale sufletului nostru.

N. FILIMON

Se apropie, într-o privință, de C. Negruzzi, fiind și el un observator pătrunzător al vieții de la noi, din care a înțeles că se pot desprinde motive de evocări literare. Am putea spune că se aseamănă întrucîtva și cu A. Russo, care am văzut că aducea însușiri ce l-ar fi putut îndrepta spre nuvelă sau roman — singur spunea odată (*Jassy et ses habitants en 1840*, p. 268) că de ar avea timp, s-ar gândi să scrie chiar un roman în care ar înfățișa moravuri ale societății noastre. Gîndul de a duce mai departe, în acest sens, literatura noastră, numai Filimon ajunsese să-l realizeze, așa că el este creatorul romanului la noi.

Născut la 1819, la București, Filimon apare ca o figură dintre cele mai originale, aducîndu-ne aminte de multe ori, prin viața pe care a dus-o, de Anton Pann. Ca și acesta putem spune că reprezintă boema noastră intelectuală de odinioară, o generație de cîțiva scriitori neavînd însușiri ale altora, dar care prin dorul de a se cultiva și viața lor aventuroasă au ajuns să-și afirme personalitatea lor. Ion Ghica (în *Scrisori către V. Alecsandri*, 61 urm.) ne spune că printre prietenii lui Anton Pann, care-și dedeau întîlnire în grădinile din împrejurimile Bucureștilor, de la o vreme se arată și un tînar plin de viață, de o comunicativitate exuberantă și care, părtaş la petrecerile lor, nu-l făceau să bănuiască, ne putem închipui, că într-o zi va fi socotit ca un scriitor de frunte al nostru.

Învățătură la școală își însușise, se pare, puțină; mai mult s-a instruit singur, alăturînd la literatură pasiunea lui pentru muzică și aceasta nu s-a oprit la derivări practice — cîtva timp dînsul a făcut parte, ca flautist, din orchestra trupei de operă italiană — ci l-a îndemnat să-și dea samă de ce trebuie să fie această artă și să orienteze publicul de la noi spre o înțelegere a ei altfel de cum obișnuia. La 1857 începe să publice în gazeta *Naționalul*, condusă de V. Boerescu, un șir de cronici muzicale în care se revelau cunoștințele lui de istoria muzicii și un remarcabil spirit critic. Chiar înainte de a face drumul în streinătate — cum vom vedea — unde-l ducea mai ales dorința de a cunoaște de aproape muzica pe care nu-i era dat să o audă la noi, Filimon

arăta o competență de a judeca operele muzicale cum numai aptitudini ale lui îl ajutase să o afirme. Critica sa nu se mărginește a fi adjectivală — cum de multe ori o întîlnim, pe vremea lui, și cînd era vorba de literatură — ci pleacă de la observații de îndelungată experiență, este ecoul unor reflecții bine controlate și stăruie mereu să inițieze pe cei de la noi în tainele artei care-l pasiona. Reprezentațiile trupei italiene sînt aspru criticate pentru felul cum erau improvizate și degenerarea lor în întreprindere comercială. Numai artă spunea dînsul că nu putea găsi cineva acolo: partițiunile muzicale erau de nerecunoscut, rolurile stîngaci interpretate și decorurile de înfățișare ridicolă — cînd s-a reprezentat odată *Favorita* i-a fost dat să vadă în decorul Alhambrei o colonadă romană și în loc de sicomori sălcii. Denaturări, monstruoziități cum am văzut că provocau și indignarea lui Kogălniceanu cînd vorbea de teatrul din Iași.

Gîndul unui pelerinaj artistic îl îndemnă pe Filimon să se îndrepte, la 1858, spre Germania, de unde luă drumul spre Italia. Impresiile de călătorie le-a publicat în *Naționalul* și mai tîrziu într-un volum, *Excursiuni în Germania meridională*, 1860 (din călătoria în Italia a dat numai cîteva fragmente în *Matteo Cipriani* și *Orașul Bergamo și monumentul maestrului G. Donizetti*, reproduse, la 1861, după *Naționalul* și *Revista Carpaților*, într-un volum în care adăuga nuvela *Slujnicarii*). Sînt deseori prolixе aceste descrieri de călătorie, se pierd în prea multe amănunte prozaice, inutile — unele ca înșirări de „Baedeker“ — dar nu sînt lipsite de vioiciunea prezentărilor, arată însușiri de bun observator și ne dezvăluie un suflet vibrînd, fie de ce-l făcea să se entuziasmeze, fie de ce-i da repulsiuni, pe care căuta uneori să le atenueze cu strecurări de umor. Cînd de la București lua un omnibuz spre Giurgiu, umorul lui găsea prilej să descrie astfel acest mijloc de transport:

„Omnibus este un termin latin, care în limba română va să zică «pentru toți» și cînd acest termin se vede scris pe fruntea unei căruțe de călătorie se înțelege curat că trăsura aceea este destinată pentru toți sau toată lumea. Ar fi însă de mare necesitate ca acest «pentru toți» să fie redus la un număr de persoane mai compatibil cu dimensiunea căruței, căci altfel nu ar fi cu putință să încapă toată lumea într-o trăsură menită a purta un număr mărginit de persoane. Numai bastimentul patriarhului Noe avu privilegiul de a fi pentru toți și numai lui i s-ar fi cuvenit, după drept cuvînt, numele de omnibus.“

Ajuns în streinătate, curiozitatea lui alerga spre tot ce ținea de mult să cunoască și-l vedem controlîndu-și mereu impresiile,

căutînd să judece oamenii și lucrurile nu după unele aparențe. Cînd, de pildă, vorbește despre germani caracterizările sale nu pornesc din observațiuni superficiale (*Excursiuni*, 281; cf. 230 urm.) și cît îl urmăria mereu, în călătoria lui, preocuparea de a compara ce-i era dat să vadă în alte țări cu ceea ce-l întrista de la noi ne arată reflexia pe care o făcea străbătînd o șosea din Bavaria: „era tocmai timpul secerișului și simțiam o mare plăcere a privi pe țăranii bavarezi cum lucrau cu cantilena și rîsul pe buze, iar nu ca pe la noi sub biciul dorobanților“ (*ibid.*, 299). Insistențele pornite din comparații le vedem cu deosebire atunci cînd dînsul sublinia cum era înțeleasă muzica în Germania ori Italia și cît de rămași în urmă eram în ce privește această artă. Îl regăsim astfel în descrierile lui de călătorie cum l-am văzut scriind cronica muzicală la *Naționalul* și tot din aceste descrieri putem cunoaște mai bine părerile lui asupra muzicii.

Preferințele sale mergeau spre muzica italiană cu „suavele ei melodii“, întrecînd pe cea germană, căreia-i recunoștea abilități de compoziție, multă măiestrie în tehnică, dar o găsia mai puțin în stare să miște sufletele:

„Ca discipoli ai iluștrilor italieni, germanii știură a răpi de la dînșii toate secretele materiale ale artei, nu putură cu toate acestea să ducă cu dînșii în Germania scînteia divină a geniului italian...

De aici vine că acești locuitori ai nordului, în arta muzicală, ca în toate celelalte, înlocuiesc geniul și coloritul natural prin o mulțime de forme și invențiuni materiale foarte fine în adevăr, dar lipsite de expresiunea aceea care mișcă sufletul și face să bată inima“ (*Excursiuni*, 275—276).

Comparația căuta să o întărească punînd față în față cîteva nume de compozitori:

„Am ascultat cu atențiune operele clasice ale lui Gluck, Sebastian Bach, Mozart, Beethoven, Mendelsohn și Meyerbeer și am admirat foarte mult arta ce am găsit într-însele și paciența colosală a maeștrilor germani de a inventa mulțimea aceea de armonii de care sînt pline, dar nu am simțit acea dulce melancolie și emoțiunea ce gustă cineva cînd aude o melodie de Rossini, Bellini sau Donizetti“ (*ibid.*, 276).

Cum se găsia în Germania cînd compozițiile lui Wagner se afirmău ca o revoluție în muzică, îl vedem stăruind să arate ce credea despre ele, și e interesant să cunoaștem părerile lui, fiind cel dintîi la noi care a vorbit despre genialul compozitor. Impresiile sale de la o reprezentație le însemna astfel:

„Am ascultat în teatrul de la München opera *Lohengrin* ce trece de cap de operă al muzicei de felul acesta [*Zukunftsmusik*]. Am pus cea mai mare atențiune ca să nu pierz nici o notă, cu toate acestea nu am putut afla într-însa nici o nuanță care să-mi excite cel puțin curiozitatea. Totul în acea operă era confuziune: melodia, care este baza principală a muzicei, lipsia cu totul; armonia cea naturală, ce satisface urechea și inima, era înlocuită prin niște tranzițiuni și acorduri repetate la părțile acute, medii și grave prin care Richard Wagner pretinde a descrie lumina focului și a fulgerului, a reprezenta distincțiunea colorilor și a devina viitorul.

E de mirare cum a putut să ajungă la o așa de mare excentricitate și materialism un compozitor ca Wagner, carele pe lîngă talentul muzical unește și pe al poeziei dramatice“ (*ibid.*, 279).

Ca o atenuare la felul cum judeca opera lui Wagner, la sfîrșit adăuga:

„...cu toate acestea cată să mărturisim că, excluzînd de la acest maestru calea cea greșită prin care voiește să reformeze muzica, îi rămîn încă multe merite și credem că arta muzicală și dramatică va profita mult din scrierile lui“.

Atitudinea lui ostilă față de inovațiile artei wagneriene nu are de ce să ne surprindă cînd și alții, pe la 1850—1860 — întrecîndu-l în cultura muzicală — erau departe de a înțelege ce cuprindeau ele și ce repercusiune aveau să aibă. E cu atît mai explicabilă această atitudine cu cît dînsul plecase spre Germania cu ideea preconcepută că singură muzica italiană putea realiza capodopere.

După întoarcerea în țară, îl întîlnim ca funcționar la Arhivele Statului, post pe care puțin timp putu să-l ocupe, încetînd din viață la 1865.

Ca scriitor, Filimon nu ne va opri aici cînd ne-a dat, ca intercalări la jurnalul său de călătorie, cîteva nuvele exotice, în gen romantic, scrise se vede în fuga unor impresii, unor evocări la întîmplare, nici cînd a căutat să înfățișeze în *Nenorocirile unui slujnicar* vieța de paraziți vulgari a unor tineri cutreierînd mahalalele Bucureștilor sau ducîndu-și prin cafenele ifosele, crezînd că pot ascunde golul și turpitudinile existenței lor. Trec pe sub ochii noștri acolo și alte aparițiuni ale orientalismului nostru, destul de viu prezentate și cu stigmatizări ale ironiei sau repulsiunilor, cum Filimon obișnuia să le exprime, dar în totul nuvela rămîne departe de adevărata literatură.

Cu totul altfel îl putem cunoaște din romanul *Ciocoii vechi și noi*, deși ne aduce întrucîtva aminte de nuvela de care vorbiam, ca intenție de a fixa anumite aspecte ale vieții de la noi, cu treceri în uitare ori rămînînd aproape aceeași sub schimbări de aparențe. Fără să-i fi luat mult timp ca redactare — din prefață aflăm că a fost scris în șase luni — romanul pe care l-a tipărit în volum la 1863 — după ce putuse fi cetit în *Revista română* a lui Odobescu — arată mai puține stîngăcii de compoziție și preocuparea de a da relief literar unui subiect care, altfel, s-ar fi redus la o prozaică înșirare de întîmplări, la o săracă povestire. Cînd l-a scris se vede că se emancipase și de unele convențiuni romantice pe care nu se gîndise să le evite în ce dăduse mai înainte; urme de romantism găsim, e adevărat, și de data aceasta, dar ele apar atenuate, nu alterează prea mult coloritul de realism care dă acestei scrieri valoarea de aparițiune unică, pe la 1860, în literatura noastră.

În ton satiric Filimon prezintă de la început romanul său, cînd spune că intenția lui era întîi să înfățișeze pe cei din protipendadă, din tagma bisericească, din negustorime, ori țărănime, dar a renunțat în urmă, fie pentru că nu găsisese printre aceștia „oamenii ce căuta”, fie pentru că nu voia să risce „vreo zece ani de ocnă”. S-a oprit atunci la aceia pe care-i uitase că i-ar da alegerea cea mai potrivită și lor le închina astfel ironicul dar:

„Vouă... străluciți luceferi ai vițiilor, care ați mîncat starea stăpînilor voștri și v-ați ridicat pe ruinele acelor ce nu v-au lăsat să muriți în mizerie; vouă, care sînteți putrejunea și mucegaiul ce sapă din temelii și răstoarnă împărățiile și domniile; vouă, care ați furat cu sfațul din funcțiunile cele mici și cu miile de galbeni din cele mari, iar acum, cînd v-ați cumpărat moșii și palate, stropiți cu noroi pe făcătorii voștri de bine; vouă și numai vouă dedic această slabă și neînsemnată scriere. Cetiți-o cu băgare de samă, domnii mei, și oricîte hoții îmi vor fi scăpat din vedere, însemnați-le pe un catastih și mi le trimiteți, ca să le adaug la a doua edițiune.”

Cunoscîndu-i bine pe unii dintre aceștia ori imaginîndu-i, îi așeza în epoca dintre 1814—1830, pe vremea lui Caragea și Tudor Vladimirescu, cum pe alții plănuise să-i descrie în a doua parte a romanului — aceștia aveau să fie „ciocoii noi” — dar povestirea s-a oprit la cît a tipărit în 1863.

De la primele rînduri sînt viu înfățișate două din personajele principale în contrastul dintre cei care pornesc, umili, să-și caute norocul și cei ajunși la măriri de unde privesc cu îngîmfare.

Într-o zi — astfel începe povestirea — un tînăr, Dinu Păturică, urca, smerit, scara casei postelnicului Andronache Tuzluc, aducînd o scrisoare de la tatăl său, care fusese vătaf la curtea postelnicului, grec venit din Constantinopol în suita lui Caragea și ajuns, prin lingușiri, în locuri înalte. Scrisoarea ruga „panevgheia” să ia sub ocrotire pe băiat, să-i dea vreo slujbă, pentru ca „să poată ieși și el, mîne, poimîne, la obraze”. Rugămîntea nu întîmpină refuzul postelnicului, așa că Dinu Păturică rămînea la curtea acestuia, unde i se spuse că o să fie ciubucciu. Supus, gudurător, ajunsă să cîștige toată încrederea protectorului său și în curînd avea să o folosească tot mai mult în planurile lui de ajungere cît mai departe. Pe Andronache Tuzluc îl obseda de mult gîndul de a se înrudi cu o familie din vechea boierime, pentru ca să-și împlinească astfel ambițiile de parvenit ținînd să nu i se suspecteze noblețea. Îi trecuse prin minte să ceară în căsătorie pe fiica banului C..., frumoasa și romantic visătoare Maria, dar înțelese că stăruia în zadar. Pornit spre vieața de desfrîu, se lăsă tot mai mult ademenit de ea, pînă ce într-o zi căzu în mrejele unei coborîtoare, ca și el, din pribegii scăpătați ai Fanarului. Era fiica lui Mihale Ciohodarul, seducătoarea Kera Duduca, pentru care mulți își risipise suspinele, chiar înflăcărați alcătuitori de „acrostihide”, și care acum, ca să uite decepții la care o dusesse o ispită, „domneasca privire” a beizadelei, nu întîmpină cu indiferență insistențele sentimentale ale postelnicului, întîlnindu-se cu o dărnicie care răspundea la toate capriciile ei de lux. Bănuiele începură însă să-l neliniștească de la o vreme, șoapte îi spuneau că numai credincioasă nu-i era Kera Duduca și cînd într-o zi află că rivalul, un calemgîu de la visterie despre care i se vorbea, nu era o închipuire, se hotărî să pună sub preveghere pe aceea care-l trăda. Nu-l putea ajuta nimeni mai bine decît Dinu Păturică. Spunîndu-i că Duduca ar avea nevoie de un servitor, îl trimite tot ce se petrece în casa ei și să vie să-i raporteze. În rolul pe care i-l da postelnicul acum, Dinu Păturică găsea un nou prilej de a cîștiga încrederea și ca „sfetnic de taină”, cum își zicea, se vedea ajuns și mai departe în gîndurile lui de parvenire. A doua zi dînsul era la casa Duducăi și cînd ea ceti ce-i scria postelnicul înțelese cam pentru ce venia trimisul acestuia, dar, pricepută în toate prefăcătoriile, nu lăsă să se vadă că prinsese firul urzei; scena cînd amîndoi își schimbă priviri viclene vine să ne dea o primă impresie de artă cu care Filimon știa să reliefeze psihologia personajelor sale:

„Ea ceti scrisoarea pînă la un loc, fără să lase a se zări pe figura-i vreun semn de surpriză bună sau rea, dar cînd ajunse la partea aceea prin care postelnicul îi recomanda pe acel nou Argus, înveșmîntat cu anterior și giubea, ea își aruncă fără voie ochii asupra ciocoiului și, întocmai ca vulpea ce vede și simte cursa întinsă, zîmbi cu amărăciune și își continuă lectura pînă la sfîrșit. După aceea sărută scrisoarea și, băgînd-o în sîn, se puse a examina cu mai multă atențiune figura lui Dinu Păturică, care, deși în acele momente de prefecătorie exprima un fel de nevinovăție amestecată cu stupiditate, dar tot lăsa a se străvedea îndestule viții, dintre care cele mai principale erau răutatea și lașitatea...

Trecură cîteva momente în care acești doi actori se priviau unul pe altul fără să pronunțe o vorbă măcar. Această tăcere scrutătoare semăna foarte mult cu liniștea aparentă a două fiare ce stau de se observă cu o prefăcută nepăsare, mai înainte de a sări cu asalt una asupra alteia“ (65—66).

Urmează un lung dialog, dar redînd și el, în bine alese întîlniri de cuvinte, toată perfidia gîndurilor celor doi pe care-i pusesese față în față și încrederea și bănuielele lui Andronache Tuzluc.

Cum îl trădase pe postelnic cu calemgul, căzută mai pe urmă în dizgrație, în curînd capricioasa și șireata greacă avea să-l trădeze chiar cu acela pe care dînsul îl crezuse că va fi „un Argus“ pe lîngă ea. Dinu Păturică se putea lăuda acum că „a învățat pe dinafară alfabetul norocului“, iar Kera Duduca izbutise să găsească un complice la calculele ei de a pune mîna pe averea postelnicului... Tactica fu bine pusă la cale în înțelegerile lor; dînsul trebuia să profite cît mai mult de încrederea protectorului său și de aceea ea intervine pe lîngă acesta să-l facă pe Dinu vătaf de curte — mai pe urmă avea să ajungă și mai sus, sulger, pitar; de altă parte, averea boierului de exploatat trebuia adusă în stăpînirea lor, întîi cu socoteli bine ticluite, pe urmă cu hapca; într-o zi cînd steteau amîndoi de vorbă, hotărîră cum să înceapă tactica lor de spoliere și dialogul urmă astfel între ei — în cuvinte, iarăși, cum Filimon știa să le potrivească bine la situații :

„— Tu-l vei încărca la socoteli.

— Tu-i vei cere șaluri și mătăsării.

— Tu-i vei specula moșiile.

— Tu-i vei cere diamanticele.

— Și, unind jafurile la un loc, ne vom cumpăra moșii și țigani.“

Complicitatea nu se putea opri aci; mai trebuia cineva care să o înlesnească și acesta fu ușor găsit, un bogasier și cămătar, Costea Chiorul, căruia ei îi destăinuiau că-i aștepta împreună o

bună pradă. Pe cînd Dinu Păturică se îmbogăția, averea postelnicului scădea mereu și într-o zi nu mai văzu nimic din ea, vînzîndu-i-se la mezat ultimele moșii, care ajungeau în stăpînirea chiar a lui Dinu Păturică, înțeles cu Costea Chiorul cum să pună mîna pe ele. Îi mai rămînea lui Andronache Tuzluc doar speranța că va putea fi ajutat de Caragea, dar cînd află că acesta nu mai era domn, fugise peste Dunăre, nu mai vedea nici o punte de scăpare. Credea totuși că măcar Kera Duduca nu-l părăsise, dar cînd se îndreptă spre casa ei i se spuse că tocmai în ziua aceea ea se cununa cu Dinu Păturică, la biserica Lucaci. Ținînd să se răzbune, se duse acolo și ajunse cînd se cînta „Isaia dăntuiește“; se repezi asupra lor și nunta schimbîndu-se în încăierare, el căzu răpus, cu mințile pierdute. Povestirea se vede bine cum către sfîrșit alunecă spre melodramă.

E și bruscată — un șir de întîmplări e îngrămădit pe cîteva pagini. Asistăm la scena cînd Păturică, cu înfumurarea și neomenia ciocoiului, nu vrea să recunoască pe tatăl său, pe bătrînul venit de la țară ce i se părea că-i face rușine să-l primească. Stăruința ciocoiului de a străbate tot mai sus ni-l arată reînnoind lingușirile la curtea lui Alexandru Șuțu, ca să ajungă stolnic și ispravnic. După ce simulase că ar fi de partea lui Tudor Vladimirescu, se însuina pe lîngă Alexandru Ipsilante, oferindu-și serviciile de trădător, și e înfățișat chiar ca luînd parte la omorîrea lui Tudor. În curînd însă avea să-și ispășească păcatele: noul domn, Grigore Ghica, aflînd toate nelegiurile făptuite de el, dete poruncă să fie ridicat de unde petrecea, la Bucov, și să fie dus la ocnă, unde află peste cîtva timp că nici Kera Duduca nu mai voia să știe de el: fugise cu un turc peste Dunăre. Tot mai mult în notă melodramatică, istorisirea ne spune cum într-o zi, pe cînd falitul fraudulos Costea Chiorul era ținut dinaintea prăvăliei lui, pe aceeași uliță s-au văzut trecînd două cosciuge: erau duși la groapă Andronache Tuzluc, care după ce înnebunise își mai tîrîse cîtva timp zilele, și Dinu Păturică, pe care mila domnească, cum o ceruse, nu se înduplecase să-l scoată din ocnă. Printr-un contrast, intenționat, încheierea romanului e dusă spre o priveliște de sîrbătoare: cununia, la biserica Mihai-Vodă, a fiicei banului C..., cu Gheorghe, fostul vătaf al postelnicului, ale cărui însușiri alese cîștigase încrederea bătrînului boier și pe care domnul, Grigore Ghica, îl cinstia acum cu caftanul de mare spătar și-l făcea caimacam al Craiovei.

Treceri silite de la un episod la altul și arătînd, în partea din urmă a romanului, redactarea grăbită, dar dintre ele răsare

cîteodată stăruința de stilizare liniștită și de poetizare a impresiilor — așa în descrierea :

„Era pe la opt ore ale dimineții ; soarele sta înfipt cu mîndrie pe bolta cea albastră a cerului și arunca de acolo dulcea sa lumină asupra munților plini de zăpadă și a cîmpiilor înverzite, iar razele lui străbătînd prin norii de aburi, compuși din roua nopței, formau o mulțime de curcubeie tricolore ce încîntau privirea.

Cînteza și pietroșelul făceau să răsunе colnicele prin vocea lor ascuțită, dar plină de dulceață ; ciocîrlile se înălțau în aer în-tocmai ca niște mici bombe, apoi se opriau în loc și, bătînd din aripi, umpleau aerul de melodioasele lor cîntări. Prepelițele, aceste inocente și fricoase pasări ce se nasc și mor în iarba livezilor și în frunzele cele dese ale dumbrăvilor, prin vocea lor monotonă, dar ritmică, păreau că servă de regulator al cadențelor acestui concert divin“ (329).

Întîlnim, e adevărat, prea multe neologisme, cu o notă disonantă, ca și în altă descriere :

„Era una din acele nopți de vară în care natura întreagă își deschide comorile uimitoarelor sale frumuseți, spre a ne da o idee perfectă de sublimitatea ei ; bolta cerului era de un albastru încîntător ; stelele, presărate pe spațiul ei nemărginit de astă dată, erau pline de o lumină magică ; luna, a cărei palidă și dulce față umple de dor și de ardoare inimile simțitoare, sta animată printre turlele Mitropoliei“ (72)

dar să nu uităm că și alți scriitori de pe la 1860 au abuzat de neologisme — contagiune literară pe care nici azi mulți nu o știu evita.

Fără să arate totdeauna mai multă grijă în stilizare, proza lui Filimon se desfășoară în linii cărora nu le lipsește vigoarea, are bogăția ei de expresii cu un colorit deosebit și ne captivează prin ritmul vioi care o străbate. Am fi ținut, desigur, samă de aceste însușiri și dacă ele ar fi fost derivate spre alte preocupări literare ; le prețuim și mai mult cînd ele se întîlnesc cu gîndul pe care l-a avut Filimon — gîndul îndrăzneț pe vremea lui — de a ne da o operă într-un gen cu totul nou în literatura noastră și care nu a rămas o palidă încercare : trăiesc în ea privilegiile ale vieții cum își urma drumul la noi pînă nu așa demult și vedem perindîndu-se chipuri cînd luminoase, cînd cu întunecarea tuturor păcatelor — redate toate cu agerime de observație și remarcabile aptitudini de evocare.

POEZIA ÎN ASCENSIUNE DE MODERNIZARE

OPERA LUI GR. ALEXANDRESCU

Spre ce orientări se îndreaptă poezia noastră după Cîrlova s-a putut vedea din caracterizarea generală a literaturii de pe la 1830—1840 (*Curentul larg de afirmare a literaturii nouă și Alte îndrumări ale literaturii în epoca de la 1840*) ; dacă în scrierile lui Heliade Rădulescu și chiar ale lui C. Negruzzi — cît pot fi luați în samă pentru poezie — am întîlnit unele intenții de apropiere de asemenea orientări, ele înseamnă prea puțin, rămîn în umbra depărtărilor — nu de timp, ci de însușiri cum sînt hărăzite fiecăruia — față de ce aduce, ca bogăție de fremătare sufletească și amploare a realizărilor, opera lui Gr. Alexandrescu.

Puține știri avem despre anii dîntîi ai vieții lui, acelea pe care le găsim în amintirile lui I. Ghica (*Scrișori către V. Alecsandri*, 651 ; v. și ediția din 1893 a scrierilor poetului) ; chiar pentru anii de mai tîrziu însemnările lui Ghica nu ne spun prea mult și numai prin ziare putem culege cîte o informație care să ne ajute la reconstituirea biografiei lui. S-a născut, ca și Cîrlova, la Tîrgoviște — coincidența ce va avea răsunet în cele dîntîi versuri pe care le-a scris. Data nașterii ar fi 1812, ne spune Ghica, dar, cum vom vedea mai departe, sînt motive să fie pusă la îndoială. Și-a petrecut anii copilăriei, împreună cu Cîrlova și Costache Bălăcescu, învățînd să scrie românește și grecește, putem presupune, nu numai „pe apucate“, cum spune tot Ghica în amintirile sale, ci și prin grija pe care va fi avut-o tatăl său, vistierul Mihai, de a nu-l lăsa fără bună învățătură. Rămînînd orfan, a părăsit ora-

șul în care copilărise și venind la București a început să urmeze, la 1831, cursurile școlii de limba franceză, pe care o deschisese Vaillant. Acolo l-a văzut întâia oară Ghica pe tânărul care sta în banca din fund, „înfașurat într-un surtuc cafeniu, oacheș, foarte oacheș, părul negru, sprâncenele groase îmbinate, ochii căprii și scînteietori, mustața îi mijia pe buză“. Într-o zi, cînd Vaillant aștepta să i se recite epistola lui Boileau către Molière și nici unul din cei mai vechi în clasă nu-l mulțumise, privirile lui se opriră la școlarul venit de curînd, ca să-l îndemne să spună versurile pe care ceilalți nu le putuse descurca și toți făcură ochii mari cînd îl auziră redînd cu dicțiune corectă, cu eleganță chiar, alexandrinii lui Boileau. Cînd după ora de franceză el se îndrepta spre casă, Ion Ghica, impresionat de felul cum se înfățișase noul sau coleg, se apropie de el și, intrînd în vorbă, pe cînd făceau drumul împreună, înțelese că se găsea lîngă un poet. Tânărul Alexandrescu îi recită scene întregi din *Andromaque* și *Phèdre* ale lui Racine și, silit să învingă modestia, la întrebările lui Ghica dacă nu scrisese poezii, începu să-i spună cîteva versuri din *Adieu la Tirgoziște*. Astfel se legă prietenia între ei și amîndoi au ținut ca ea să nu se dezmință niciodată.

Tînărul poet sta atunci la un unchi al său, părintele Ieremia, și după ce se împrietenii cu Ghica fu bine primit în casa tatălui acestuia; acolo avu prilejul să cunoască pe Iancu Văcărescu și să primească încurajările acestuia pentru cariera lui literară; bătrînul poet nu-și stăpînia mirarea să audă pe acest tînăr recitînd cu ușurință versuri nu numai din Boileau, dar și din Sofocle ori Anacreon și într-o zi ținu să-i spuie că va fi „un poet mare“.

Cum la întîlnirile din casa familiei Ghica lua parte și Heliade Rădulescu, sentimentele protectoare — mai mult din vanitate — ale acestuia se îndreptară spre cel care-i apărea ca un viitor scriitor de samă și-i oferi ospitalitatea. Mai tîrziu știm cum această ospitalitate se schimbă în vrajbă cu triste izbucniri care duseră pînă la acea poezie, *Ingratul*, pe care am amintit-o (v. vol. I, ed. I-ii, p. 193), cînd arătam spre ce coborîri și în literatură aluneca Heliade, cu firea lui pătimașe.

Cît a stat în casa lui Heliade a urmat cursurile acestuia la Sf. Sava — cum reiese din versurile prin care e apostrofat în *Ingratul* — deși amintirile lui Ghica ne spun că ar fi fost înscris numai la școala lui Vaillant. După ce s-a mutat la maiorul Cîmpineanu, unde se adunau toți care aderase la întemeierea Societății Filarmonice, făcu acolo cunoștința și mai multor ofițeri pe care îi vedea cetînd *Campaniile lui Napoleon* ori *Memoriile lui Frederic cel Mare*. La sugestiunile acestora, se gîndi să îmbrățișeze

cariera militară și, după recomandăția pe care o căpătase, fu primit ca „iuncăr“, atașat la „drujstvă“. Deoarece caligrafia lui nu se potrivea cu recomandăția de „bun scriitor“, șeful său își arătă într-o zi nemulțumirea și-i făcu cunoscut că avea să meargă la Focșani, unde trebuia să fie controlor de paspoarte și... de treceri ale turmelor de oi de pe un mal pe celălalt al Milcovului. Proza acestei slujbe îl hotărî să-și dea demisia (în 1837) și se întoarse atunci la București. Cum bunul său prieten, în timpul acesta, plecase, pentru studii, la Paris, bătrînul Ghica îi spuse poetului pribeag că va putea sta la dînsul, așa că gestul acesta generos îl scutia pentru mai multă vreme de griji ale vieții și-i da răgazuri pentru planurile sale literare.

Prin legăturile lui cu aceia care erau vegheați că pregătesc mișcări revoluționare, în timpul domniei lui Al. Ghica, fu și dînsul arestat la spătarie și acolo îl găsi Ion Ghica, la întoarcerea din streinătate. Stătu închis trei luni, după ce stăruințele lui Ion Ghica reușiră să convingă pe suspectatori că prietenul său nu era dintre cei care conspirau. Se întorcea astfel iarăși în casa lui Tache Ghica și petrecu acolo pînă la 1844.

Despărțiți pentru cîțva timp — Ion Ghica plecase la Iași, unde fusese numit profesor — cei doi prieteni se regăsesc la București, în vara anului 1842, pentru ca să pornească într-o călătorie peste Olt, să viziteze mănăstirile de acolo; din această călătorie, pe care o făcuse ca „privitor al naturii sălbatice și admirator al eroilor“, Alexandrescu aducea însemnări pe care le-a publicat într-un „memorial“ și știm cît îi datoresc ei înălțările de inspirație din cîteva poezii.

O funcție modestă, de șef la „masa jălbilor“, îl vedem ocupînd-o în 1842 și cum noul domn, Gh. Bibescu, îi arăta multă bunăvoință, o înaintare îl aducea, la 1845, ca șef a secției I la Secretariatul de stat. La 1848 era paharnic. Fără să fie printre cei din fruntea mișcării revoluționare, convingerile lui nu l-au ținut departe de ea. Îl întîlnim tot așa, mai tîrziu, alături de aceia care au luptat pentru Unire. La 1859 prietenii săi îl îndemnau să primească Ministerul Finanțelor, dar într-o scrisoare către Ion Ghica arăta pentru ce lăsa altcuiva această însărcinare. Se mulțumia să fie director la departamentul cultelor, unde, pentru foarte scurt timp, fu și ministru interimar.

La 1860 fu numit în comisia centrală de la Focșani, dar pe cînd se găsea acolo fu lovit de boala care avea să nu-i mai lase zile senine, chinuîndu-l pînă la sfîrșitul vieții (moare la 25 nov. 1885). În înștiințarea de înmormîntare, cum se poate vedea din *Românul*, 27 nov. 1885, se spune că era în vîrstă de

75 de ani ; s-ar fi născut deci la 1810, nu la 1812, cum ne spun, am văzut, amintirile — probabil neexacte aici — ale lui Ion Ghica.

Începînd să scrie foarte de timpuriu, Alexandrescu, nu atîta din vanitate tinerească, ci mai mult, putem crede, încurajat de Iancu Văcărescu, se gîndi, cînd avea numai vreo douăzeci de ani, că o alegere din versurile lui putea să nu aștepte prea mult ca să fie tipărită, și publică la 1832 *Eliezer și Neftali*, cu un titlu care indica numai traducerea unui poem al lui Florian, pentru că mai departe această primă afirmare literară aducea cîteva poezii originale, elegii (*Miezul nopții, Prieteșugul, Adio, Întristarea*) și fabule, cum și alte traduceri, din Lord Byron și Lamartine. La 1838 tipări o culegere nouă (*Poezii ale d. Gr. Alecsandrescu*), de elegii și fabule, alături de care două epistole. În ediția de la 1842 (*Poezii a lui Gr. Alecsandrescu*), pe lîngă poeziile de mai înainte, publică mai multe compuneri nouă, unele înșirate printre „meditații“, altele epigrame. Ediția aceasta, deși îi zicea „completă“, fu urmată de alta la 1847 (*Suvenire chi impresii, epistole și fabule, de Grigorie Alecsandrescu*), îmbogățită cu mai multe poezii, cîteva care afirmau maturitatea talentului său. Ultima ediție, cît a trăit dînsul, e aceea din 1863 (*Meditații, elegii, epistole, satire și fabule de Gr. M. Alexandrescu*), cuprinzînd și ea cîteva poezii nouă, dar de inspirație scăzută, chiar foarte plate. După aceasta s-a reprodus ediția din 1893 (Gr. Alexandrescu, *Scrieri în versuri și prosă*), tipărită din îndemnul lui I. Ghica ; sînt date în ea și unele poezii suprimate în ediția de la 1863, dar tipărite la 1832 și 1842, precum și altele, fără însemnătate, după manuscrisul poetului, dăruit Academiei de I. Ghica. Ediția aceasta nu a fost totuși întocmită cum s-ar fi cuvenit (v. studiul de bogate informații al lui G. Bogdan-Duică, din *Convorbiri literare*, XXXIV, 746, 835) ; textul nu e totdeauna exact redat și lipsește din ea tot ce a publicat Alexandrescu — printre altele, articolul său din *Steaua Dunărei*, 1856, p. 151, ca răspuns la broșura lui N. Istrati contra Unirei, *Chestia zilei*.

Am insistat asupra anilor în care s-au înșirat edițiile operei lui Alexandrescu, pentru ca să se vadă cum ea, oricît de redusă, a trecut prin laborioase prezentări — fie din intenția eliminării de la o tipărire la alta a unor poezii, fie din evoluția mai lentă de la un timp a inspirației — cum și ca să reiasă constatarea, ca pentru alți scriitori ai noștri, că nu avem încă o ediție definitivă a scrierilor lui ; în lipsa ei, citatele care urmează sînt date după ediția din 1863.

Primele versuri ale lui Alexandrescu ne arată că erau scrise sub înrîurirea lui Cîrlova, Iancu Văcărescu și, dintre romanticii

streini, Lamartine și Lord Byron. Dincolo de reminiscențe din poeziile acestora recunoaștem însă sensibilitatea poetului care se vestește cu o notă personală și puternică. Ele aduc efuziuni de lirism turmentat, sînt confesiuni ale unui suflet în luptă cu obsesiuni chinuitoare, cunoscînd de timpuriu îndurerarea, deznădejtile. Cînd părăsia orașul în care copilărise, după ce mai arunca o privire peste locurile care, ca și lui Cîrlova, îi amintiau „gloria străbună“ și-l făceau să se gîndească, prin contrast, la nevolnicii ale celor din vremea lui, pentru ca să alunge impresii întristătoare își îndrepta pașii spre înălțimi unde să-și simtă sufletul înviorat de „zîmbirea aurorei“, dar și acolo gînduri întunecate îl urmăreau, se vedea strein pe lume după ce pierduse pe cei mai scumpi ai săi :

Acuma pretutîndeni întore a mea vedere,
Dar ochii-mi mulțumire deloc nu întîlnesc,
Căci nimenea nu simte cumplita mea durere
Și oamenii pe mine trecînd mă ocolesc...

Văzînd că pentru mine s-au dus zilele line,
Pui mina pe-a mea frunte și caut un mormînt...

Așa, fără-ndoială, amara mea viață
De-acum e pentru mine nisip neroditor
Ce vara îl usucă și iarna îl îngheață
Și nici o floare n-află sărmanul călător.

Un ecou al aceleiași stări sufletești sînt versurile din *Miezul nopții* ; motivul inițial e același ca în *Adio la Tîrgoviște* — „rui-nele cu mîndre suvenire“ — și asemănarea merge pînă la repetarea, cu mici schimbări, a două strofe, dar de data aceasta tristețea, pustiul vieții care-l neliniștia mereu sînt exprimate în cîteva imagini puternic evocative și amintirile se înșiră în conturări mai puțin vagi :

Cînd tot doarme-n natură, cînd tot e liniștire,
Cînd nu mai e mișcare în lumea celor vii,
Deșteaptă, priveghează a mea tristă gîndire,
Precum o piramidă se nalță în pustii.

Ai mei ochi se preumblă pe dealuri, pe cîmpie,
Al meu suflet se nalță pe aripi de-un foc sfînt,
În zboru-i se ridică la poarta de vecie,
Căci nici o legătură nu are pe pămînt...

De cînd pierdui părinții-mi trei ierni întregi trecură,
Trei ierni, căci după ierni viața-mi socotese.

Ultimele versuri sînt un zbor al gândurilor spre ceea ce poetul
spune că-i va da înțelesul vieții :

Puțină vreme încă și glasul-mi se va stinge,
Și inima de-a bate în pieptul-mi va nceta.
Atunci, fără-ndoială, eu soarta voi învinge
Și a vieții taină în moarte voi afla.

În ritm, în accentele de melopee tristă, recunoaștem aici
ușor înrîurirea lui Lamartine — ne vin, de la sine, în minte ver-
suri din *L'isolement* :

Souvent sur la montagne, à l'ombre du vieux chêne,
Au coucher du soleil, tristement je m'assieds ;
Je promène au hasard mes regards sur la plaine,
Dont le tableau changeant se déroule à mes pieds...

Je contemple la terre ainsi qu'une âme errante...

Il n'est rien de commun entre la terre et moi.

Și alteori vedem urmele înrîuririi romanticului francez —
întîlnim reminiscențe, cum nu puteau lipsi, și din *Le lac*, chiar din
poezii mai mărunte (ca *Automne* și *Les préludes* ; de ele nu sînt
streine *Întoarcerea*).

Și mai direct decît în *Miezul nopții* — după numele poeziei,
Întristarea — e exprimată deznădăjduirea în versurile de cadențe
contrastînd cu cele dinainte :

Ca fenix făr' de moarte
Se naște-a mea durere...

Fantomă plîngătoare,
Eu trec această lume
Ca frunza plutitoare
Ce saltă pînă moare,
Pe țărîm fără de nume.

Din șirul primelor poezii cu priviri dezolate asupra vieții
răsare însă aceea de înseninare în care Alexandrescu cînta — după
ce cunoscuse pe Ion Ghica — binefacerile prieteniei. O intitulă
chiar *Prieteșugul* și repetînd reflecții melancolice, că „toate la

durere supuse aici sînt“, spunea mai departe că „un duh de mîn-
gîiere“ se arătase și pentru el cînd putuse întîlni un suflet care
să-l înțeleagă ; slăvia astfel sentimentul care singur „e nesupus
morții“ și-l făcea să privească viața mai încrezător :

Acum prin el nădejdea în mine, văd, răsare.

Cînd vorbea astfel despre prietenie ținea să adauge că ea
înseamnă mai mult decît tresăririle inimei la priviri ce vrăjesc :

Amorul este dulce, dar el ne lasă, pierе ;
Pe aripile vremii plăcerile lui zbor.

Și ce rămîne-n suflet după a lui lipsire ?
Acea ce rămîne din ziua ce-am pierdut...

Renunțare sentimentală care ne lasă să înțelegem de ce Alexan-
drescu în cele dintîi poezii nu a cîntat iubirea. Însă... *volventibus*
annis... ispitele care nu ademenise mai înainte inspirația lui veniră
să-i spună că nu avea de ce să le disprețuiască.

Poeziile de mai târziu — din ediția de la 1838 — ni-l arată,
vom vedea, sub această nouă înfățișare. Nota melancolică se pre-
lungeste însă și de data aceasta, mai ales în acea *Meditație* care
ne dă prilejul să vedem cum lirismul său filozofic culminează
spre o tot mai întunecată viziune. După o descriere cu „al toam-
nei dulce soare“ — tablourile din natură apar mereu la începutul
poeziilor lui Alexandrescu, sînt ca un preambul la confesiunile sale
lirice — urmează o strofă exclamativă asupra nestatorniciei care
trece mereu sub ochii noștri, ne face să simțim tristețea atîtor
apusuri :

O, cum vremea cu moartea cosesc fără-ncetare !
Cum schimbătoarea lume, fugind, o rennoiesc ;
Cîtă nemărginită pun ele depărtare
Între cei din morminte și acei ce doresc !

Altă priveliște se desfășoară sub ochii poetului : o cîmpie
întinsă — a Brăilei, nu știm cînd dinsul a fost pe acolo — care-i
aduce aminte de atîția care și-au jertfit viața :

Pentru izbînzii de care ei nu s-au bucurat.

Și mai departe : un monument în cinstea eroilor care au lup-
tat acolo, dar gloria nu este și ea un cuvînt amăgitor, nu se înșiră
și ea lîngă atîtea zădărnicii ?

Azi slava sta de o poezie omul în pământ.

Lăsa lăna doala, o mare mîngîiere,
O, voi care un titlu și-un nume primumi !
Cînd tot ce e nalt ca lea cînd marea piere,
Măreia, înălțarea la ce le mai doriți ?

Din vremile trecute în veacuri viitoare
Un nume să răsune, cu slavă împodobit,
Să treacă peste virste și peste ani să zboare,
Acela ce îl poartă cu ce s-a folosit ?

Gîndurile triste ce se întîlniau astfel din cuprinderea acestor
privești îl făceau să ajungă la încheierea pesimistă că :

Vieța e o luptă, o dramă variată
Și actu-i cel din urmă în veci e singerat,
Moartea-l încoronază, moartea neîmpăcată,
Care în a sa cale pe nimeni n-a uitat...

Dacă în cartea soartei omu-ar ști să cotească,
Să-și afle fieșcare grozavul viitor,
Cine-ar mai vrea, Stăpîne, aicia să trăiască,
Cînd lumea e de chinuri nedeșertat izvor ?

„De soarta omenirei“ mîhnindu-se, cum spunea tot acolo,
Alexandrescu, totuși, nu ducea pesimismul pînă la o filozofie fără
atenuări, cu o derivare a ei persistentă în motivele de inspirație.
Lirismul său numai de departe ne face să ne gîndim la acela al lui
Eminescu, de mereu triste proiectări asupra vieții și plecînd de
la o concepție filozofică spre care ancorase gînduri ce-i apăreau
fără dezmințiri. Accentele triste din poezia lui Alexandrescu, une-
ori și cu vagi înrîuriri din atmosfera romantică, sînt mai mult
datorite cîtorva întîmplări dureroase din viața lui — ca atunci
cînd plîngea moartea timpurie a părinților săi — și unor impresii
din contemplații în care se adîncia ; apare astfel substratul lor
de subiectivism și dacă alteori ele sînt străbătute de un înțeles
mai larg, vorbesc de „soarta omenirei“, tot nu pot fi privite ca
expresiune a pesimismului intransigent în negările lui, procla-
mînd deșertăciunea oricărei stăruințe de a cunoaște mulțumiri de-
săvîrșite.

Nu putea fi deplin pesimist Alexandrescu și pentru că în
clipe cînd sufletu-i era abătut găsia o mîngîiere în puterea cre-

dinței, în ocrotirea ce vine din ceruri. În cuvinte care amintesc
versele din psalmi implora pe „al totului Părinte“ în *Rugăciune*
să nu-l lase în calea rătăcirilor și deznădăjduirii (sentimentul reli-
gios nu lipsește nici din alte poezii ale culegerii din 1838, ca
și cea de mai înainte : *Candela, Peștera, Întristarea*) :

Fă ca întotdeauna pe a virtuței cale
Să merg neștrămutat ;
Cînd soarta mă apasă, cum și cînd îmi zîmbește,
Cînd veselă m-ajută, cînd aspră mă gonește,
Să pot fi neschimbat...

Fă să doresc deobște al omenirei bine,
Să mă cunosc pe însumi, și pe-altul decît tine
Să nu am Dumnezeu,
La oameni adevărul să-l spui fără sfială,
De cel ce rău îmi face, de cela ce mă-nșeală
Să nu îmi răzbun eu...

Pînă-n ceasul din urmă amorul tău să-mi fie
Comoară de nădejde, de dulce bucurie,
Izvor de fericiri.

Pesimismul în înțelesul lui adevărat exclude să crezi că mai
poți găsi undeva „comoară de nădejdi“ și „izvor de fericiri“.

Lîngă credința și iubirea venia să însenineze gîndurile lui
și-l vedem cîntînd atunci fericirea pe care după ce zadarnic o
chemase „cu înfocare“ nu o mai simția streină de el, o întîlnia pri-
vind în ochii aceleia care-i răsărise în cale, lăsîndu-se vrăjit de
„zîmbirea cerească“ a ei. O umbră trece totuși prin aceste versuri
pe care le închina Elizei : neliniști se strecoară în sufletul lui,
presimțirea că încîntări de azi pot să apună repede începe să-l
chinuiască — și atunci întrebarea destăinuind săgetări de gînduri
iarăși întunecate :

Dacă iubirea noastră e s-aibă sfîrșit rece,
De ce-n minutu-acesta, de ce acum nu mor ?

Fiorul neliniștilor pe care le dă iubirea îi inspira și poezia
Așteptarea, unde după versul exprimînd îndoiala că poate aceea
care era așteptată nu se va arăta :

Părere-nșelătoare, și-acum mă amăgești ?

urmează cele de exultantă dezmințire, cu bucuria revederii :

Dar nu, văd o ființă... spre mine naintează...
Să m-arăt... de vederea-mi ea nu se spăimintează ;
Un strein pe-aicea sfială ar avea.
Ea pășește, ia sama... o aud că șoptește...
Negreșit e femeie... Ce zice ? Mă numește.
Pieptul inima-mi bate : aceasta este ea.

Cadrul sentimental al acestei poezii, ca și al celei dinainte, e departe de a fi găsit realizarea poetică ; versurile se înșiră cu devieri de la lirismul lor, alunecă adeseori spre nota discursivă, își știrbesc conturul în atingeri de cuvinte aspre, rămân în totul prea departe de exprimarea în acord cu fondul emoțional.

Nici *Inima mea e tristă* nu schimbă impresia mai mult de jurnal sentimental, nu de poezie redînd, cu toată bogăția ei de nuanțări, mirajul și dezamăgirile iubirei. Despărțirea de iubită îl va face să simtă iară „cît de mult amară“ e viața, îi aduce „otrăvit venin“ și celei pe care nu mai spera să o vadă îi zicea :

Cînd, seara, tu vei merge
Pe cîmpuri a culege
Flori tineri ca și tine, s-acoperi fruntea ta.
Dacă din întîmplare
Vei nimeri o floare,
Ce poartă un scump nume, ce-i zic : „nu-mă-uita“,
Atunci, atunci gîndește
De mine că-ți vorbește ;
Asta-mi este speranța și de-asta mai trăiește,
Eu tot cred că e-n fire
Acea compătimire
Ce inimile leagă cu lanțul sufletesc.

Singur versul în care sînt arătate suferințele poetului după despărțire :

A le simți pot numai, a le descri mi-e greu

se susține mai bine ; celelalte sînt ca de cîntec rimînd obișnuite tînguiri de dragoste cu iluzii curînd risipite.

Întîmplătoare redări mai puțin stîngace întîlnim și în *Barca* : în legănări „pe unda adormită“ remușcări îl urmăresc și o licărire de nădejde îi spune că poate numai umbre trecătoare venise să turbure fericirea întrevăzută :

Din rătăcita-mi barcă, ce-o las la întîmplare,
Ochii mei cătră ceruri uimit îi ațintez...

Cerul o să ne-ajute, zicea a mea iubită.
El pînă acum tace. Să n-o fi ascultat ?

Cînd ani trecură și după ce aceleia pe care o revedea — cu tresăriri de amintiri, în decorul de sărbătoare al unui salon și luînd parte la „vesele cadrile“ — îi închina cîteva versuri încă, de epilog al pasiunii (*Te mai văzui o dată*), o altă iubire răsăria să-i aducă aceleași visuri și aceleași suferințe. Numele pe care îl slăvia acum ni-l spune poezia *Prieteșugul și amorul Emiliei*, cu ușoare și foarte prozaice înșirări de cuvinte, stăruind ca dînsa, oricît credea că iubirea este „o patimă cumplită și trecătoare“, să recunoască totuși că „patima“ aceasta însemna mai mult decît prietenia pe care îngăduise să i-o acorde. Mai aproape de poezie apar versurile, repetînd insistențe din *Mîngiuirea — Unei june femei* :

De ce urăști viața, tu fiica armoniei ?
De ce dintr-al tău suflet speranța ai gonit ?
Care dureri ascunse, vrăjmașe bucuriei,
A virstei nălucire și visuri ți-au răpit ?

Numai ea putea înțelege sufletul lui, pe care multe suferințe nu-l crușase — să le spună toate, ar fi făcut-o să vadă :

Că e un singur suflet cuprinde-n el dureri.

Și alteori dînsul a căutat să ascundă chinurile vieții lui — a ținut chiar să apară altfel de cum era în realitate :

Lumea mă crede vesel, dar astă veselie
Nu spune-a mea gîndire, nu mi-arată cum sînt ;
E haină de podoabă, mască de bucurie,
Și mihnirea mi-e numai al inimei veșmint.

Dacă nu după zile, ci după suferințe
Ni s-ar socot vîrsta, știi mare Dumnezeu —
Pentru care ani, secolii și lume și ființe
Nu sînt nimic — știi singur cîți ani aș avea eu.

Acea pe care fusese dat să o cunoască, de la care aștepta imprimăvărarea vieții lui, îi apărea în lumina idolatrizării cum mereu o visase :

Eu cînd te-ascult uit toate, uit chiar nenorocirea.
Mă aflu-n lume uimit și încîntat.

Sub degetele tale, în sunete-argintoase,
Clavirul cînd răsună, cînd dulce preludezi

Deștepți în al meu suflet acorduri fioroase,
A patimilor stinsă cenușă înviezi.

Cuvintele înflăcărâte atingeau însă prea puțin inima Emi-
liei; ea le răspundea cu zîmbiri prefăcute, cu priviri de chîm-
toare reticențe, și cînd îndoieli, umbre multe trecură prin sufle-
tul poetului încrezător, versuri amare căzură din pana lui:

Cînd dar o să guști pacea, o, inimă mîhnită,
Cînd dar o să-nceteze amarul tău suspin?
Vieța ta e luptă grozavă, nemblînzită,
Iubirea veșnic chin.

Închinarea la un idol înșelător îi apărea ca o vinovată uitare
de ce trebuia mai mult să fie prețuit de dînsul și osîndia atunci
iubirea că dă sufletului lînceziri, îl înstreinează de gânduri și fapte
ce înalță vieța — asemenea gânduri stăruia să spună că-i erau
mai scumpe acum, cînd nu mai primia robia:

Amor, care adoarme și legi și datorie...

Nu sînt patimi mai nobili, mai mari, mai lăudate,
Mai vrednici să se-aprindă în inimi bărbătești?...

La patrie, la lume, la tot ce pătimește,
Nimic nu ești dator?

Eu lanțurile mele le zgudui cu minie,
Ca robul ce se luptă c-un jug neomenesc,
Ca leul ce izbește a temniței tărie.

Și totuși... după o clipă puterea pasiunii învingea:

Dar rana e adîncă și patima cumplită
Și lacrima de sînge, obrații mei arzînd,
Răsfrînge frumusețea, icoana osîndită,
Ce o blestem plîngînd...

Prin intensitatea sentimentelor și redarea lor concentrată,
viguroasă, poezia aceasta, *Cînd dar o să guști pacea*, din ediția
de la 1842, e singura ce se reliefează mai mult din șirul celor de
inspirație erotică.

Ne amintesc de ea întrucîtva *Suferința și Nu, a ta moarte...*
din ciclul celor de mai târziu închinat fie Emiliei, fie altei iubite;
regăsim în amîndouă ecouri ale dramei ce se petrecea în sufletul
său, izbucniri de pasiune nestăpînită, vijelioasă:

Durerea mea e mută ca deznădăjduirea,
E neagră ca și ziua cînd nu te întîlnesc,

Căci astfel e acumă vieța-mi osîndită:
O lungă agonie în care tu domnești...

Nu, a ta moarte nu-mi folosește,
Nu, astă jertfă eu n-am dorit;
Dă-mi numai pacea care-mi lipsește,
Pacea adîncă ce mi-ai răpit...

O, cite lupte, cite suspine
Tăcuta noapte n-a ascultat;
Cite pustiuri de groază pline
A mea durere n-a vizitat!

De data aceasta nu subînțelesuri, ci muștrări răspicate arătau
durerea că mărturiile de iubire ale celei pe care o cînta erau în-
șelătoare:

În zadar ochii-ți arăt iubirea
Ce ești departe de-a o simți...

...a mea soartă tristă, fatală,
Zimbirei tale pradă m-a dat.

Astfel în crînguri o păsărică
Aude-aproape un ciripit,
Zboară îndată și fără frică
Lîngă colibă ea s-a oprit.

Privește, ascultă, dar fără veste
Tainica cursă ce i s-a întins
Se-nchide... roabă ea se găsește;
Un glas se-aude, zicînd: „te-am prins“.

Comparație dulceagă, contrastînd cu tonul energic al poe-
ziei, și parcă ar fi o reminiscență de la... Ienache Văcărescu.

Cu alte rezonanțe, de simțire îmblînzită, de amintiri îndoio-
șetoare, se desfășură versurile din *Încă o zi*, cînd poetul, între-

zărind despărțirea pe care nimic nu o mai putea opri, îi vorbia astfel iubitei :

Intorc acum asupra-ți privirea-mi dureroasă
Ca cel din urmă-adio la tot ce am pierdut ;
Din ceața veșniciei, stea blândă, luminoasă,
Te văd lucind departe, departe în trecut...

Aș vrea numai, blând înger, ca numele-mi să fie
Scump, drag inimei tale, ades să-l repetezi...
Căci toată-a mea viață îți fu ea închinată ;
Căci alt decît iubirea-ți ea nu avu mai sfînt ;
Căci tu ești încă astăzi dorința-mi neschimbată
Și visu-mi cel din urmă alcea pe pămînt.

În cadențări de o armonie rar întîlnită și care — mai ales prin imaginea din prima strofă — ne face să ne gîndim la Alexandri, poezia de iubire a lui Alexandrescu își reînnoia astfel mereu unele motive, neajungînd însă, în totul, decît la aproximații de realizare.

În plină desfășurare talentul său apare numai cînd el se întîlnește cu slăvirea altor sentimente, acelea care ne leagă viața de a celor mai mulți, ne impun anumite îndatoriri, sînt mereu îndemn de fapte spre mai bine, în lumina pildelor celor care au trăit altădată sau a gîndurilor nouă ce trebuie să ne ducă mereu mai departe. Asemenea sentimente își găsesc exprimarea, fie în trecut, fie mai insistent, și în poeziile la care ne-am oprit pînă acum, dar cu toată intensitatea lor și ca motiv integral de inspirație le vedem exprimate întîia oară în acea poezie, *Anul 1840*, care s-a tipărit întîi în *Dacia literară* și pe care Alexandrescu, după preferințe pe care le înțelegem, a ținut să o pună în fruntea ediției de la 1863. Ca și altora, anul 1840 i se părea că vestește prefaceri de mult așteptate, alt mers al lumii, și de aceea credea că-i poate spune :

O, an prezis atîta, măreț reformator,
Începi, prefă, răstoarnă și îmbunătățează,
Arată semn acelor ce nu voiesc să crează,
Adu fără zăbavă o turmă și-un păstor !

A lumii temelie se mișcă, se clătește,
Vechile-i instituții se șterg, s-au ruginit,
Un duh fierbe în lume și omul ce gîndește
Aleargă cătră tine, căci vremea a sosit.

Ne va fi dat, își zicea, să nu mai vedem „umbre de noroade“ osîndite să se supună la „pravili siluite“ și „neînsemnaților pitici“ care le ocîrmuiesc ; va rămînea ca o tristă amintire „despotismul“ ; nu se vor mai ivi aceia care „politica“ o fac să stea în „fanfaronadă“, și „simțiminte generoase“, pîrînd numai „basme“ celor de mai înainte, vor lumina sufletele.

O umbră venia totuși să turbure această viziune : poate anul de multe făgăduințe va fi altfel — și atunci optimismul se risipia în neliniștitoare presimțiri :

An nou ! Aștept minunea-ți ca o cerească lege ;
Dacă însă păstorul ce tu ni l-ai alege,
Va fi tot ca păstorii de care-avem destui,
Atunci... lasă în starea-i bătrîna tiranie ;
La darurile tale eu nu simt bucurie ;
De-mbunătățiri rele, cit vrei, sintem sătui.

Ce bine va aduce o astfel de schimbare ?
Și ce mai rău ar face o stea, un comet mare,
Care să ardă globul și-ai lui locuitori ?
Ce pasă bieteii turme, în veci nenorocită,
Să știe de ce mină va fi măcelărită
Și dacă are unul sau mulți apăsători ?

Sovăirei între încrederi și dezamăgiri îi adăuga renunțarea la ceea ce numai pentru dînsul ar fi adus acest an : suferințele lui nu-l preocupau, pentru că după ce îndurase atîta trăia în ele ca „în elementul“ său, și — licărire iarăși de optimism — stăruia în nădejdea că va veni ziua cînd nu se va mai crede

Că lumea moștenire despoților s-a dat.

iar dacă îi va fi sortit să vadă acea zi, va avea mulțumirea, înainte de a privi spre mormînt, că alții vor putea prețui cît mai mult binefacerile dezrobirilor. Și senină și întunecată, tumultuoasă, poezia aceasta, cu toate inegalitățile ei, cu toate că o umbresc treceri neașteptate de la o strofă la alta, arată cîte virtualități de înălțare cuprîndea inspirația lui Alexandrescu.

Le regăsim cînd, în timpul călătoriei pe la mănăstiri din Oltenia, dînsul își simți sufletul tresărind la măreția vremilor de altădată. Din această călătorie aducea poezia *Umbra lui Mircea la Cozia* (mai prozaic, cum ne spune în *Memorial*, p. XXIV, îi zisese întîi *Umbra lui Mircea sau o seară la Cozia*) ; evocare în cadențe maiestuoase, cu slăvirea eroismului strămoșilor și treceri de gînduri spre priveliști mereu schimbate în curgerea anilor, cu

mirarea că tot ce li se arăta ca în vis a putut trăi odinioară... Umbrele turnurilor bătrâne se răsfrîng în apele riului ce izbesc zidurile mănăstirei. De pretutindeni chipuri negre se coboară și la înfiorarea nopții „mușchiul zidului se mișcă”. În acest ceas al „înfiorării” un mormînt se deschide și o fantomă se arată... la porțile ei oștiri, tabere vin să se înșire și pînă departe, prin munți, răsună glasul fantomei. Chipul ei se deslușește cînd fremătarea codrilor lasă să se audă numele lui Mircea, nume pe care valurile Ostului îl duc pînă la „spumatele unde” ale Dunărei, care „cătără în mare îl pornesc”. Umbrei se închină poetul și cum alături de ea se înalță în viziunea lui și umbra lui Mihai Viteazul, preamărirea aminturora se întîlnește cu părerea de rău că alții pe care „să-i fi strălucit” faptele nu s-au ivit — parcă nu putem crede că celor de altădată le-a fost dat să cunoască minuni de eroism.

Noi cetim luptele voastre cum privim vechiă armură
Ce un uriaș odată în războaie a purtat;
Greutatea ei ne-apasă, trece slaba-ne măsură,
Ne-ndoim dac-așa oameni intru adevăr au stat.

Cînd noaptea se întinde tot mai mult și nori negri se învâlmășesc spre apus umbra se întoarce în mormînt. Arătare ce venia să spună că drumul faptelor mari nu poate avea opriri, dar în sufletul poetului vorbea mereu tristețea zidurilor ce plîngeau vremile apuse:

Lumea e în așteptare... turnurile cele nalte,
Ca fantome de mari secol, pe eroii lor jlesc.

Sînt și în această poezie, ca în *Anul 1840*, intrusiuni prea discordante, expresii ce ne-am fi așteptat să fie înlăturate, dar ea vibrează de puterea viziunii și pune semnul unei brazde luminoase în literatura noastră de inspirație patriotică, cu prelungiri pînă la Eminescu.

Răsăritul lunei la Tismana începe tot cu o descriere de minunăție aquaforte — în genul romantic, cu priveliști văzute ca în vis, desfășurîndu-se halucinant: mănăstirea e comparată cu un „osianic palat” (pentru felul cum Alexandrescu compunea e de pus descrierea în versuri alături cu aceea pe care o da la sfîrșitul *Memorialului*). Pe lîngă sentimentul patriotic, în „orele de extază” cînd a fost scrisă poetul ne spune că în sufletul lui „cu putere era deșteptată și a cerului credință”. Munții noștri care „au fost adesea scump azil de libertate” veniau să-i poveștească cum au văzut înfrîntă și trufia „rigei ungar”, Carol Robert, cînd oăstrea lui era gonită de plăieșii domnului muntean, și evocarea luptei

— cu nimic epic, foarte palid redată — e urmată deodată de versuri cu acele întretăieri așa de obișnuite la Alexandrescu:

Dar românii, fii ai celor ce-n vechime se luptară,
Cu sudori adăp pămîntul, cîștig hrana în dureri;
Sînt plugari, și alte nume, oameni noi se înalțărară,
Oameni nensemnați și mîndri de vechimea lor de ieri.

Mai departe: cuvinte ca de blestem pentru „streinii prinți ce ne-apasară”, pentru cei care puneau împotriviri „propășirii ne-învinse” — dar și trufia acestora va cădea; vom fi răzbunați atînci de multe asupriri, vor răsări fulgerări nouă în sufletul nostru:

Cugetări adînc ascunse, idei drepte și înalte...
Vor vedea lumina zilei...
Sub privirea providenței, lumea se vor arăta.

Glorificînd eroismul celor de odinioară, atît în *Umbra lui Mircea* cît și în *Răsăritul lunei la Tismana*, Alexandrescu se înfîlțea cu Cîrlova și Bălcescu în credința că numai urmînd pilda străbunilor, avînd idolatria „puterei armate”, vom ajunge la nea-întinare desăvîrșită și vom arăta cît este în stare să înfăptuiască sufletul nostru.

Lăsa să vorbească și mai limpede această credință în poezia *Trecutul la Mănăstirea Dealului*; eroii care se odihnesc în lăcașul acestei mănăstiri îi vedea trezindu-se la cea dintîi tresărire nouă a vitejiei românești:

...dacă s-o întimpla,
Cu vreme, România s-ardice fruntea sa,
Pe-a Dimboviței vale oștiri de s-or ivi,
Ai luptelor cîmplite părtași ei vor mai fi.

Mărețul turn — „trist martur l-al nostru trist apus” — îi privea ca un veșnic îndemn la fapte vitejești, dătător de „modeluri” războinicului și, la sfîrșit, întăria cu alte cuvinte credința lui:

A vitejilor umbră de-am ști să o cinstim,
Vrednici de libertate noi am putea să fim;
Am afla de la dinșii ce jertfe trebuiesc,
Prin cîtă energie nații se mintuiesc.

A! facă providența ca naltul simțiment
Ce-nchină vitejiei mărețul monument,
Ce-alege pe nălțime al nemuririi loc,
Să fie noua cîrma, coloana cea de foc,

Coloana ce odăia din țara de exil
Pe calea mîntuirii ducea pe Israil.

Vremile mărețe, „vechea strălucire” i se parua că reînvie cînd îi fu dat să vadă ostași noștri trecînd în șiruri mîndre sub soarele unei dimineți de primăvară : era cu prilejul unei reviste militare, la 22 apr. 1846, cînd prințul Mihai Sturza venise la București — de unde titlul poeziei pe care Alexandrescu o tipări atunci : *O impresie, dedicată oștirii române*. Sufletul și-l simți străbătut ca de o „electrică scînteie”, vedea reînvîind oștirile Buzeștilor, ale lui Mihai Viteazul, și tinerilor războinici, acelor „batalioane” fiice ale legiunilor romane le vorbia cu încrederea lui că vor ști să răspundă la chemarea patriei,

Cînd vechiul nostru sînge nu poate fi schimbat.

Din șirul celor slăviți de atîtea ori de dînsul lipsește cine totuși nu putea fi uitat : Tudor Vladimirescu ; ne-am fi așteptat poate să-l întîlnim în *Răsăritul lunei la Tismana*, cu atît mai mult cu cît în *Memorialul* său (p. LVIII) Alexandrescu spunea : „în această mănăstire se adunau la 1820 vitejii panduri ai Mehedințului sub steagul lui Tudor Vladimirescu”, dar tot acolo adăuga despre Tudor — și pricepem întrucîtva de ce nu l-a amintit nici cîiri în poezie — că era „om mărginit și crud” ; îi recunoștea doar că prin „întreprinderea” lui „înaîntă cu un pas libertatea politică”. În schimb, știm ce imn a închinat, în *Mormintele la Drăgășani*, altor „vestiți răz bunători ai libertății”, „războinicilor Greciei slăvite”, ale căror fapte le credea demne să fie cîntate într-o nouă *Iliadă*. De ce mai mult aceștia ar fi putut inspira o nouă epopee decît eroii revoluției noastre de la 1821 ? Preferință pe care nu o lămurește deplin nici părerea pe care o avea Alexandrescu despre Tudor Vladimirescu.

Dublul aspect sub care se înfățișează lirismul său filozofic și patriotic — cînd deprimat, cînd exultant — îi dă o nuanțare aparte și cel dintîi se regăsește, mai mult sau mai puțin străveziu, în poezia lui cînd s-a îndreptat spre alte genuri. Atingeri dureroase cu realitatea, reflexii provocate de infirmități sufletești pe care dînsul le vedea mereu la cei din jurul său, îl duceau și spre acele epistole, satire și fabule care nu rămîn deloc în umbră față de elegii și meditații.

Epistola către Iancu Văcărescu e o mărturie de recunoștință față de acela care îi împinase cu bune cuvinte încercările lui în poezie și ne aduce, în același timp, confesiuni literare cum nu le întîlnim la alții din vremea lui, deci semnificative pentru con-

știința lui de scriitor. Cerîndu-i povește celui care era „din pruncie al muselor favorit” și „cîntător al primăverii”, își destăinuia în-doiala lui dacă era înzestrat pentru poezie și arăta cum obișnuia să scrie :

Poet cum pot a mă crede, cînd al lirei Dumnezeu
Încă nu vrea să-mi arate care este felul meu ?
Tot ce-mi place mă aprinde și-n minutul ce cetese
A putea lucra întocmai deocamdată socotese.
Apoi vine cugetarea. Pe-al meu spirit întreb : știi
Dacă tu în felu-acesta ești născut sau nu să scrii ?

Nedumerirea lui o compara, ușor de înțeles, cu aceea a unui călător care nu știe ce drum să apuce — și continua :

...chiar cînd mă pornesc

A lucra cu hotărîre, pe un plan ce îmi croiesc,
Nu pot păzi cuviința, nici e-un umblet măsurat,
La sfîrșit s-ajung de-a dreptul, fără să mă mai abat...
Aplicarea îmi lipsește și n-am darul însemnat
A strica și a preface cîte sînt de îndreptat.

Și mai departe, după ce spunea cum aștepta să găsească vreo „rimă mîndră” :

Apoi cînd în elegie destul nu pot să vorbesc
Și s-arăt fără sfilă toate cîte socotesc
Vreun dobitoc îndată vine înaintea mea
Și-mi ridică cu lesnire sarcina oricît de grea...
Că e prea bun pentru fabuli secolul în care trăim.

Arăta deci singur cum trecea de la un gen la altul de poezie — între ele, cum spuneam mai înainte, e o legătură ușor de recunoscut.

Asupra fabulei revenia în *Epistola d-lui A. Donici*, cu laude pentru cel care punea, și el, în versuri „sujeturi” în „stil ușor și lămurit”, cum este „al fabulei plăcute merit netăgăduit”. Și tot despre compuneri de acest fel ținea să vorbească în *Epistola către Voinescu II*, de data aceasta însă altfel, cu scepticism asupra puterii lor de impresionare, de îndreptare a moravurilor, scepticism pe care îl generaliza la orice scriere cu intenții moralizatoare. La ce folosește, spunea, dacă cineva caută să arate

Că cînstea și virtutea sînt lucruri lăudate,
Că numai fapta bună este izvor de bine,
Iar cea rea își aduce pedeapsa ei cu sine ?

Astea sînt prea frumoase și bune pe hirtie,
Cine însă le-ascultă sau va ca să le știe ?
De cînd lumea e lume ce carte omenească
Putu de fapte rele pe oameni să oprească,
Tiranilor să-nsufle a patriei iubire,
Pe cei fără de suflet să-i facă cu simțire,
Pe toți să-i îndemneze cu cinste să trăiască
Și cîți judec poporul să nu-l năpăstuiască ?...
Povețele sînt vorbe, dar fapta e departe
Și prea puțini urmează morala dintr-o carte.

Scepticismul îl întorcea în ironie cînd se adresa celor pe care-i presupunea că se regăseau în fabulele lui :

De vă găsiți în ele, îmi pare foarte bine,
Însă de vă e teamă ca, nu cumva, prin mine
Să se-ndrepteze lumea, greșeala vă e proastă :
Puteți să luați pildă chiar de la dumneavoastră,
Care nu vă prefaceți și, fără încetare,
Acelor ce v-ascultă aduceți supărare.

Străpungerile ironice le îndrepta și mai departe, spre alcătuirii de „poezii monstruoase“ și-i venia atunci în minte numele lui Paris Momuleanu, care făcuse versuri „ca din topor“ — salturi de la un motiv la altul, care arată cît de capricioasă era poezia lui și în acest gen, ca și al elegiilor : chiar el mărturisise, am văzut, că nu putea stăpîni pornirea spre digresiuni.

Epistola către Voltaire îi da un nou prilej să vorbească despre literatură, să critice pe poeți și pe aceia care stăruiau morțiș să scriem după un anumit tipic. Îi fusese ușor, zicea, lui Voltaire să scrie cum știm, pentru că venia după scriitori care „formase limba“, găsia un „stil curățit“, dar

Altfel e în țară la noi : noi trebuie să formăm,
Să dăm un aer, un ton limbei în care lucrăm ;
Pe nebătute cărări loc de trecut să găsim
Și nelucrate cîmpii de ghimpi să le curățim.

Tonul domol de pînă aici, cu sublinieri de deficiențe literare ale noastre, se schimba deodată cînd chema umbra lui Voltaire să judece alături de dînsul cum se scria la noi :

Aș vrea să poți să înviezi, o zi numai să trăiești,
Parnasul nostru să-l vezi, apoi să ne mai vorbești.
Unul, iscoditor trist de termeni încornurați,
Lipsiți de duh creator numește pe toți ceilalți...

Altul, strigînd furios că sîntem neam latinesc,
Ar vrea să nu mai avem nici un cuvînt creștinesc
Și lunei să arătăm că nu am degenerat ;
Altul ce scrie pe șleau ca preotul de la sat
Zice că e deslușit, se crede simplu ; iar eu
Mă trag deoparte, privesc și scriu cum dă Dumnezeu.
Cu toate acestea luăm titluri de mari autori,
Dăm sfaturi și osindim, ne facem legiuitori,
Ne credem, pe cît putem, ai lui Apolon nepoți,
Ridem de unii cîțiva și publicul de noi toți.

Dezorientarea, anarhia scrisului nostru i se părea că seamănă cu

Amestecul întîmplat în limbile omenești
Cînd s-a zidit acel turn în vremile păgînești,

dar nici acest amestec

N-a fost atît de pestriț, n-a putut fi mai ciudat
Decît acel ce aici urmează neîncetat.

Babilonia aceasta ar înceta totuși, adăuga mai departe, dacă ne-am înțelege, ar recunoaște fiecare rătăcirile lui, cu atît mai mult cu cît limba noastră față de cea franceză — se adresa aici iarăși lui Voltaire și în termeni de didacticism gramatical — are însușiri pe care ar trebui să le prețuim :

Uniți am face ceva, am fi de vreun folos :
Avem un dialect bun, ușor și înmîlădios,
În el fieșce cuvînt nu e ca la voi legat
Cu un articol semeț, cu un pronume ciudat,
Pronume-articole lungi care sufletul ți-l scot
Și seamănă, cînd pășesc, suita unui despot.

Se îndoia însă dacă „duhul unirei“ aceștia îi era dat să-l vadă ; ca și alteori, învingea neîncrederea față de îndreptări așteptate.

Pe cînd se găsea la Focșani a scris *Epistola familiară d-lui colonel I. Cîmpineanu*, în ton cînd glumeț, ca să uite urîtul petrecerei acolo, cînd satiric. Peste cîmpiile întinse vedea

...milioane de țințari

Care, după răutate, seamănă a oameni mari ;
Mușcă cît îi iartă gura și, cu cîte au puteri,
Frîn cîntări mă desfătează, pare-ar fi paracliseri.

Și când se uita la șirurile de oi ce pășteau pe acolo își aducea aminte de pastorale, satirizând pe aceia care se pasionase pentru acest gen literar :

Turme de oi sînt mulțime, însă încă n-am găsit
Un păstor ca în idile, un cioban de pismuit.
Și nu știu cum în vechime atîți mari biruitori
Părăsiau avere, slavă și trăiau între păstori,
Dar adeseori poezii lucrurile zugrăvesc
Nu precum sînt în ființă, ci precum le-nchipuiesc...
Nimfele le văd desculțe, îmbrăcate-n piei de oi,
Păstorilele pe viscol, pe furtune și pe ploii,
De a lor ticăloșie ocolite ca de-un lanț
Îi ridică toată pofta de a face vreun romanț.

Subiect de satirizare îi ofereau și aceia care trăiau la moșiile lor, în huzureală orientală, în adormitoare mulțumiri și superstiții :

Prin prejur sînt cîțiva nobili de moșii stăpînitori,
Care din copilărie aici s-au obișnuit
Și-ale lui Avraam bunuri din strămoși au moștenit.
Dar vorbesc numai de vreme, n-au-nvățat a se gîndi
Și decît zilele lunii alta nu doresc a ști.
Poate vrei să-i afli-anume, însă alt nu pot să-ți spun
Decît că fieștecare e copil al mumei lui.
Nu demult unul dintr-nșii părăsise-al său lăcaș.
Sub cuvînt că-l locuiește al cerurilor vrăjmaș ;
Dar în zilele trecute, după cum am auzit,
Cu tîmîie și o cruce pe toți dracii i-a gonit.
Despre altele, buni oameni : ei sînt gata-a arăta
Că, după Sf. Scriptură, cred tot, făr-a cerceta.
Pentru ce ? ăst cuvînt aspru, la auz supărător...
Nu se zice pe-aste țarmuri, unde omul liniștit
Se îngrașe-n neștiință, ca în veacul aurit.

Cadrul rustic sugerîndu-i reflexii, îl regăsim în *Vieța cîmpenească*, o epistolă și ea, adresată vornicului Gr. Cantacuzino : descriind casa unde petrecea, cu ferestre mici, un cuvînt pe care-l inventa îi dădea iarăși motiv de satirizare ; ferestrele

Cu a casei înălțime
Atît nu se învoiesc
Încît ochiul ce le vede
Cu lesnire poate crede
Că se plătia altădată

Vreo dajdie însemnată
Sub nume de *ferestrit*,
Măcar că nu mi se pare,
Nici undeva am cetit
Că, la vreo întîmplare
Nobilii să fi plătit.
Astfel de năravuri proaste,
Dacă vreodată-au fost,
N-au putut fi ale noastre,
Ci-ale norodului prost :
Numai el singur plătește,
Fiind mai obișnuit.

Deși incidental numai, tonul satiric din epistole e mai viu, chiar vehement, pe cînd în poezia cu însuși numele genului pe care-l cultiva cu atîta stăruință, *Satira spiritului meu* — mai bine îi zisese întîi, în ediția de la 1842, *Satira duhului meu* — el apare îmblînzit, cu sinuozități de fantazie mai mult surîzătoare — motivul, de la sine, îl ducea într-acolo. Satira începe cu vocabularul obișnuit al jucătorilor de cărți : o „coconiță“ stăruie pe lîngă poet să ia și el parte la joc, dar dînsul răspunde că nu se pricepe la așa ceva. Rătăcit printre cei care se dedau patimei pe care o disprețuia, se gîndia departe și ispitele satirizării veniau să-l urmărească :

Mai lesne pot a spune hojiile urmate
La zece tribunale sub nume de dreptate,
Mai lesne pot să număr pe degetele mele
Cîți sfinți avem pe lună și cîte versuri rele
Decît să bag de samă ce carte nu e dată,
A cui este mai mică și cine o să bată.

Satira lui se îndrepta pe urmă spre vreun domnișor a „căruiua vorbă, spirit îi sta în pălărie“, spre aceia care-și tîrăsc viața în frivolitate, în mulțumiri timpitoare și, la sfîrșit, închipuind că „spiritul“ îi făcea muștrări că nu înțelege să-și potrivească viața cu a altora și greșit se credea mai presus de toți, tonul ei se schimba într-o povață cu ironii și la adresa literaturii unora :

Așa, în loc să critici greșelile streine,
În loc să rizi de alții, mai bine rizi de tine ;
Învată danțul, vistul și multe de-alde alea,
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea.

Fără să fie pusă printre satire, în ediția de la 1863 — a scris-o la 1857 — poezia *Cometei anunțate pentru 13 iunie* se alătură la același gen, readucându-ne aminte de accentele viguroase pe care le-am întâlnit alteori. După ce întreba cometa dacă de la potopul lui Noe lumea a ajuns să se îndrepte :

...omenirea ce moșteni pământul,
Ființe, lighioane ce-n urmă s-au ivit
Întrec ele pe-acelea ce și-au găsit mormintul
În marea adâncime și monștri au nutrit ?
Cimpiile de astăzi sînt ele mai mănoase
Decît cele antice ? Măgarii mai deștepți ?
Broasca mai muzicantă în bălțile stufoase ?
Tigrfi mai cu blîndețe și oamenii mai drepți ?

glumeț o sfătuia să cruțe pământul, ca să avem și noi, în Țara Românească, răgaz să schimbăm întocmirile ruginite, deși adăuga că pentru aceasta ne va trebui multă vreme :

De ești tu executor înaltelor decrete,
Mai dă-ne un mic termen de zece mii de ani.
Să ne-ndreptăm purtarea, să ne spălăm de pete,
Să nu cădem în iaduri pe ghiare de satani.

Răspunsul cometei, în ton și mai glumeț, spune că ea se lăsa înduplecată, aflînd că eram ocupați să dăm spoială „proastelor noastre legi“, dar ne povățuia să nu uităm îngăduirea ei :

Numai luați măsuri, gîndiți și căutați
De indulgența mea acum să profitați,
Căci dacă spre pămînt vreodată m-oi porni,
Vă pot încredința că bine nu veți fi.

Spiritul său mușcător nu putea să uite nici pe aceia care vin, la alegeri, să învețe pe naivi ; în *O profesiune de credință*, candidatul la Divanul ad-hoc era înfățișat vorbind astfel alegătorilor :

...vă pot da încredințare
Că unirea o cred sfîntă, c-o voi cere cu-nfocare,
Căci, mărindu-se pămîntul, lefiele poate vor crește ;
Însă Prinț strein nu-mi place, căci nu știe românește
Și cînd slujbe îi vom cere el deloc n-o să privească
De sîntem boieri sau ținem de vreo casă boierească,
Ci de-avem talent, virtute, merite sau probitate,
Calități din altă lume, foarte grele și ciudate ;
Pentru cea mai mică vină ce o va numi hoție
Ne vom vedea prin gazete, poate și la pușcărie...

Pe cînd unul dintre-ai noștri, domn de viță românească,
Tot mai lesne o să ierte slăbiciunea omenească.

Mai puțin izbutită e *Confesiunea unui renegat* — dealtfel, are și caracter de tot personal, e îndreptată contra lui Heliade — și alteori rămînem cu părerea de rău că satira e coborîtă la pamflet, ca în *Răzbumarea șoarecilor* și *Adio*, spus „pocitului“ proconsul Halcinski.

Pentru fabulă Alexandrescu a arătat devreme pasiunea lui, cum reiese nu numai din amintirile despre el scrise de I. Ghica, dar și din ediția dintîi a poeziilor sale, unde cele în acest gen stau, ca număr, alături de elegii. Originalitate nu aduceau la început, erau luate de la Florian, La Fontaine ș.a. ; numai mai tîrziu ea avea să se afirme, dar chiar cînd și atunci dînsul traducea, adapta, localiza — izvoarele nu le-a mărturisit niciodată, doară în *Nebunia și amorul* vorbea vag de „un poet“ care scrisese fabule — lăsa să se vadă ce bine își însușise spiritul compunerilor de acest fel și cu cîtă îndemîinare știa să derive motive împrumutate spre intențiile lui de moralizator a celor de la noi. Putem zice că-i era aproape indiferent dacă recurgea la izvoare streine sau găsia singur subiectul fabulelor : îl preocupa înainte de toate să spună adevăruri care, altfel, nu erau îngăduite. Am văzut cum în *Epistola* către Iancu Văcărescu spunea că vremea în care trăia era potrivită pentru fabule și tot acolo adăuga versurile care explicau de ce trebuia să recurgă de atîtea ori la acest fel de exprimare :

...cum știi foarte bine, adevărul dezvelit,
Fără mască, între oameni lesne nu e primit,
Și sub feluri de podoabe dacă nu îl tăinuiești,
Nențeleapta lui ivire poate scump să o plătești.

Despre fabulă vorbea și altă dată, mai categoric, în *Epistola* către Voinescu II, pentru că se refera chiar la acelea pe care le scria dînsul, căutînd, cu un surîs, să le apere inocența și exprimîndu-și, am văzut, convingerea că ne facem iluzii asupra literaturei moralizatoare :

De ce, domnilor critici, atîta uriciune ?
Dobitoacele mele au cugete prea bune...
...fabulele mele, de tot nevinovate,
Nu se ating de nimeni, n-au personalitate.

În fruntea fabulelor tipărite la 1832 dînsul pune pe aceea care avea înțeles politic, *Vulpoiul predicator*. Vorbește acolo o vulpe ca să arate că adevărata mulțumire nu ne-o poate da decît

o viață simplă și cinstită ; la „buna-i predicare“ însă nu da ascultare nimeni, așa că vulpea se gândi să vorbească altfel, să ia apărarea celor asupriți și aceasta-i „făcu mare nume“. Faima ei ajunse la urechile unui leu ce domnia pe acolo și acesta îi trimise vorbă că ar vrea să o vadă „la palat“ ; venind acolo, ea spuse leului că ar trebui să ocrotească pe cei năpăstuiți ; după ce leul o ascultă, ca să-i răsplătească osteneala ce-și dăduse o întrebă ce ar vrea, și ea răspunse :

Prințule, în loc de plată,
Aș pofti cițiva curcani.

Aluzie la cei care, vorbind într-un fel ori altul și părăind convingeri de ce spun, se gândesc numai la vreun folos imediat.

Fabula politică o vedem tot mai accentuată în edițiile de mai târziu. În *Ursul și lupul* schimbările de domnie sînt arătate cum le exploatează unii și alții trecînd de partea celui venit în urmă : după ce leul fusese detronat și ursul „luase în labe cîrma“, toate fiarele veniră să se închine noului stăpîn și lupul îi aduse plocon doi miei ; leul stătea însă la pîndă să se întoarcă în domnie și cînd se arătă într-o zi putu vedea că cel dintîi care-l întîmpina cu supunere era lupul ; numai taurii, care nu se arătase pînă atunci prieteni ursului, se grăbiră să-i ia apărarea :

Prea cu lesnire omul se-nșală !
Dar foarte mare face greșală
Cine la vorbe dă crezămînt ;
Faptele numai ne dovedește
Fieștecine cît prețuiește,
De-avem prieteni și care sînt.

Cum domnii se lasă influențați de intriganții de la curte și în ce fel se schimbă părerile despre cineva după cum are ori nu protecțiune înalte e tema fabulei *Cînele izgonit* : fiind împărat peste celelalte viețuitoare, lupul află într-o zi că ar fi fost ponegрит de cîne, căruia îi mai găsiu vină, ba vulpea, ba broasca, ba șarpele, că sta degeaba, nu era de nici o ispravă ; cînele fu izgonit, spre bucuria celor care nu puteau să-l vadă „cu rang între curtezani“ ; după cîtăva vreme cînele trimise o jalbă lupului să-l ierte dacă poate a greșit și lupul se înduplecă, îl chemă să fie în vază pe lîngă el tot așa ca mai înainte. În locul clevetirilor veniau acum numai cuvinte de laudă despre el și într-o zi lupul îi întrebă pe ai săi ce părere aveau acum despre cîne — toți răspunseră :

Înălțime, să trăiți !

Tuturor este plăcută
Cinstea cea cu drept făcută
Astui vrednic dobitoc.
Al lui cap, a lui știință,
Glas, putere, iscusință
Pentru noi sînt un noroc.
De trup este prea puternic.
De slujbi multe este vrednic
Și în lupte e vestit.

Mulțumit că-i auzia vorbind așa, lupul le spuse :

Astea le știam prea bine,
Știam ce i se cuvine,
Dar atunci era gonit.

Altă dată, în împărăția elefantului, care luase locul leului, se văzură boii în slujbă și lupul ajunse „ministru la oi“. La toate plîngerile oilor „riga“, elefantul, rămînea surd, pînă ce odată se aleseră o sută din ele și se duseră să-și spuie păsul :

Prințul sta ocolit de-o numeroasă curte :
Cerbi cu coarne lungi, urși cu coade scurte,
Alcătuiau un ștab vrednic a fi privit.

Si cînd ele spuseră :

...ministru ce ne-ai dat
În loc a ne păzi de tot ne-a-npuținat,

lupul, întrebă dacă era adevărat ce spuneau oile, zise :

Cînd le-am năpăstuit,
Cînd au scos biruri grele ?
Eu iau obișnuit
De oaie cite-o piele,
Dar prostimea ciudată
Așa e învățată
Și fără-ști ce cere
Vrea nencetat să zbiere.

Elefantul îi zise atunci lupului :

Ascultă...
Cît pentru-o piele, treacă și meargă,
Fiindcă singur spui c-ai dreptate,
Dar pentru c-astăzi oaia aleargă
La mila noastră, care mult poate,

O iert : de dăjdii fie scutită,
Ale ei plîngeri voi să le-ascult
Și decît pielea obișnuită
Să nu poți cere un păr mai mult.

Lupul moralist lasă să se înțeleagă cam despre ce este vorba :
ajuns împărat, lupul primia mereu jălbi din partea celor năpăstuiți de „păroșii dregători“ care-și ziceau că „pravila stă în ghgare“ ; porunci deci într-o zi să dea față cu el toți care erau arătați ca prigonitori ; cînd aceștia veniră îi mustră așa :

Nu aveți nici sfială, nici frică de păcate
Să faceți nedreptate și să năpăstuiți ?...
Gîndiți-vă la suflet și luați de la mine
Pildă a face bine.

Un vulpoi se apropie atunci de el și-i zise :

Ne poate fi iertat
Să vă-ntrebăm, smerit, pe înălțimea ta,
De unde-ați cumpărat postavul de manta ?

Adevăr care se repetă de atîtea ori :

Cînd mantaua domnească este de piei de oaie,
Atunci judecătorii fiți siguri că despoaie.

Cu variațiuni pe aceleași teme sau cu introducerea de motive nouă, pentru a înfățișa, învăluit, stările de la noi și a stigmatiza păcatele cîrmuitorilor, se înșiră alte fabule.

Cei slabi sînt osîndiți să fie mereu jertfiți, dîndu-se dreptate numai celor tari, se spune în *Dreptatea leului*. Pentru că fiecare voia să pună stăpînire pe „un petec de cîmpie“ și „un colț de pădure“, leul și pardosul porniră război. Se luptară mult timp, fără ca nici unul să biruiască și leul, vrînd să știe ce ar fi de făcut pentru ca să se isprăvească războiul, ceru sfaturi maimuței, „vestită vrăjitoare“ ce

...prorocea
Întimplările toate, după ce se trecea.

Ea îi zise că va trebui să jertfească pe cel mai tare din oaste. Adunîndu-i pe aceia care luptase, leul le vorbi de ce aflase de la maimuță, că se va pune capăt războiului numai cînd va muri cineva ales dintre ei. Despre dînsul zicea că nu poate fi vorba, pentru că era bolnav, „pătîmia de tuse“. Trebuia să fie altcineva, dar lighioanele mai colțate se dădură înapoi și cînd veni rîndul

iepurelui să-și dea părerea toți năvăliră asupra lui să-i spună că el rămînea să se jertfească ; căută să fugă, însă cîinii se repeziră la el și-l jupuiră :

Se află vreo țară unde l-așa-ntimplare
Să se jertfească leul ? Nici una, mi se pare.
Nu știu cum se urmează, nu pricep cum se poate,
Dar văd că cei puternici oriunde au dreptate.

Egalitatea, în ce fel e înțeleasă de unii, e arătată în *Cînele și cățelul*, cînd dulăul de curte Samson nu îngăduie cățelului Samurache să-i zică „frate“, pentru că el vrea egalitate, dar nu „pentru căței“.

În *Porcul liberat* e vorba de libertate cum trebuie să fie dată, că nu se potrivește tuturor și unii nici nu vreau să o primească, preferînd robia. Unul din țiganii dezrobiți se gîndește să lase liber, fără jug, purcelul lui ; acesta voi să știe dacă, așa, îi va fi îngăduit să meargă prin grădini după „pepeni, dovleci și verze“, dar țiganul îi dădu a înțelege că va trebui să se stăpînească — să fie liber nu mai ținea deloc atunci purcelul :

...Așadar, îi mulțumesc
Cu un sfert de libertate, drept să spui, nu mă-nvoiesc.

Viețuitoarea de predilecție a fabuliștilor reapare în *Vulpea liberală*, pentru ca să fie zugrăviți aceia care cîrtesc mereu pe alții, ajunși sus, dar își îmblînzesc glasul după ce li se dă ce așteptau : o vulpe vorbia mereu de rău pe elefant de cînd ajunsese domn peste pădure ; el o chemă la curte și ca să o mulțumească îi dădu „al găinilor întins departament“ :

În ziua viitoare
Vulpea, ca totdeauna, veni la adunare,
Dar însă oblojită, pe sub barbă legată
Și cu un lipan mare la cap înfășurată.
— Ce ai de suferi astfel ? o întrebă toate.
— Îmi e rău de aseară, îmi e rău cît se poate
Și cu trebile țarei să mă lăsați în pace,
Domnul știe ce face,
El nencetat gîndește la al obștei folos.
Adio ! sînt bolnavă : m-am înneecat c-un os.

Cunosc mulți liberali la vorbe ei se-ntrec,
Dar, pînă în sfîrșit, cu oase se înec.

Cîteva din aceste fabule politice ştim ce răspîndire au avut, dar cea mai populară a fost *Toporul şi pădurea*, din care se desprindeau cuvintele de amară adevărire că multe rele nu ne vin de la streini, ci de la vreunul de-ai noştri, o rudă ori un frate. Fabula nu-i originală, ne îndreaptă spre *La forêt et le bûcheron* a lui La Fontaine, deşi Alexandrescu spunea că ar fi scris-o după povestirea unui bătrîn ; redarea ei însă, concentrată, limpede, arată cum dînsul stăpînia arta acestui gen literar.

În alt sens se referă la stările de la noi fabula *Mierla şi bufniţa* ; e vorba de aptitudinile noastre de a înainta în cultură, de ceea ce trebuie să credem că va schimba sufletul românesc. Mierla întîlnindu-se cu bufniţa o întreabă de ce fuge de lumină — poate că e ruşinoasă că nu cîntă bine, dar, împreună cu celelalte păsări, îi spune mierla că va căuta să-i dea învăţatură, ca să-şi mai subţieze glasul, şi o invită să facă cunoştinţă cu o privighetoare. Bufniţa îi răspunde să nu-şi dea osteneală :

...Îţi mulţumesc, iubită,
Eu cu soarele vostru nu sînt obişnuită,
Îmi supără vederea.

Şi urmează versurile arătînd intenţia cu care era scrisă fabula :

Mulţi zic că neamul nostru nu este încă-n stare,
Ca altele, să facă cercări de-naintare,
Că-nvăţatură-adîncă, idei, filosofie
Sînt prea vătămătoare la-a lui copilărie.
Declamaţia aceasta, pompoasă, îngîmfată,
De vreî, poate să fie despoţilor iertată :
Numai lor le e bună a unui neam orbire,
Căci nu-l lasă să-şi vadă a sa nenorocire,
Dar în gura acelor ce-o zic pe dinafară
Sau e o nerozie sau este o ocară.
Noi le-am putea răspunde puţinele cuvinte
Bufniţei adresate de mierla cea cuminte :
„Ai vorbit de minune. Dar, ia, spune-mi, vecină,
Dacă măcar cercare tu nu faci vreodată
Să scoţi cel puţin capul din noaptea-ntunecată,
Apoi cum te-i deprinde cu soare, cu lumină ?“

Se strecoară şi aici nota politică, atunci cînd sînt pomeniţi „despoţii“, dar fabula diferă, se vede bine, de cele de mai înainte.

Alt ciclu de fabule arată cum Alexandrescu ţinea să varieze mereu cadrul lor şi cu ce vigoare, iarăşi, ştia să zugrăvească pe cei care trăiesc numai în întunecări ale sufletului.

Îngîmfarea celui care, ajuns sus, pentru că l-a ajutat norocul, nu mai vrea să ştie de nimeni din cei de aproape, e minunat redată în acea fabulă, *Boul şi viţelul*, tot aşa de populară ca şi altele cîteva.

Fanfaronada celor care vorbesc mereu de strămoşii lor e arătată în *Catirul care-şi laudă nobilitatea* şi, mai reuşit, în *Pisica sălbatică şi tigrul*. Din vîrfurile unui copac o pisică sălbatică văzu trecînd pe acolo un tigrul şi-i zise de ce nu o lua în samă, cînd strămoşii ei erau chiar „fii de Dumnezei“, la ei se închinău doar egiptenii ; tigrul îi răspunde că se miră cum ea a putut avea aşa strămoşi cînd o vedea ajunsă atît de rău :

Deşi mulţi au zis-o, eu tot o mai zic :
Gloria străbună pe strămoşi cînteşte ;
În zadar nepotul cu ea se făleşte,
Cînd e, cum se-ntîmplă, un om de nimic.

Sînt înşirate şi alte păcate care-i fac pe mulţi ori antipatici ori ridicoli : făţarnicia (*Şoarecele şi pisica*) ; vanitatea (*Bursucul şi vulpea*) ; încrederea că poţi face ce totuşi nu-ţi este dat (*Măgarul răsfăţat*) ; lăudăroşia cu frumuseţea care place uşor (*Privighetoarea şi pămîntul*) ; pornirea de a rîde de alţii cînd ar trebui să recunoşti că nu ţi se cade (*Papagalul şi celelalte păsări*). Prin intenţia ei, plecînd de la motive personale, stă mai la o parte de celelalte fabule *Privighetoarea şi măgarul*. Pe cînd cînta privighetoarea un măgar se opri să o asculte, dar găsi că ea nu ştia să cînte :

Am fost, îi zise, aci de faţă,
Dar zău, nu-mi place a ta cîntare.

Cu toate-acestea am nădejdi bune,
De nu îţi pare lucru prea greu,
La nişte reguli a te supune,
Luînd de exemplu cîntecul meu.

Ca să o înveţe, măgarul îşi potrivea glasul, dar de cîntecul lui „necioplit“, de „aspra lui armonie“ se îngrozi toată pădurea. Fabula aceasta era răspunsul lui Alexandrescu la critica pe care Heliade Rădulescu (v. vol. I, ed. I-II, p. 193) o făcuse fabulei *Vulpea, calul şi lupul*. Ştim cum Heliade nu-şi putea stăpîni izbucnirile şi la ce vocabular recurgea de multe ori, dar şi Alexandrescu, prin epitetul pe care i-l da în această fabulă, arăta că nu rezista la îndemnuri ale răzbunării prin literatură, cu coborîri ale ei.

Înălța însă iarăși fabula când scria *Oglinzile*: într-o țară de aici nu departe — chiar la noi, desigur, voia să spună — frumusețea trecea drept urâciune:

Ciți se-ntimpla s-o aibă se socoteau sluțiți,
Iar frumoși de minune
Se socotiau aceia ce erau mai pociți.
Oglinzi ca să se vadă nu se aflau în țară
Și era poprit lucrul să se-aducă de-afară.
Așa fieștecine
Socotia despre sine
Ceea ce auzia,
Căci chiar undele gîrlei ce curgea prin cetate
Erau atît de negre și-atît de-ntunecate
Încît nu putea omul nici umbra a-și vedea.

O corabie încărcată cu oglinzi se întîmplă să fie împinsă de furtună spre țărmurile acestei țări și cînd oglinzile, scoase la uscat, fură găsite de cei de acolo

Cu toții alergară
Și-n grab' le adunară,
Se priviră-n ele și, cuprinși de mirare,
Văzură adevărul, mulți însă cu-ntristare.

Dar „dregătorii“, aflînd această minune, porunciră să se sfărîme toate oglinzile. Cîteva putură fi ascunse

Și din vremea aceea toți oamenii frumoși
Arăt cite-o oglindă acelor urîcioși.

Simbolizare a adevărului nelăsat să vorbească, dar atunci cînd se arată face să tresară sufletele — și spre el voia să spună Alexandrescu că țintiau toate fabulele sale.

Valoarea lor nu stă însă atît în adevăruri pe care le cuprindeau — și alții scrisese la noi fabule preocupați de același gînd, dar rămînînd mult în urma lui — ci, înainte de toate, în felul cum Alexandrescu a știut să derive spre poezie cunoașterea adîncă a sufletelor, în darul pe care-l avea de a dramatiza acțiunile — știm cum aceeași putere de dramatizare a arătat-o în versurile de altă inspirație: *Uciagașul fără voie* — și, totodată, în arta cu care a atenuat contrastele dintre real și fantastic, îmbinîndu-le nesilit, făcîndu-ne să prindem ușor legătura dintre motivul concret și ce este închipuire.

Predilecțiunea pe care o arăta pentru acest gen literar nu pornia numai din impuneri ale vremii, cînd adevărul spus pe față

era mereu prigonit, ci și din îndemnuri ale literaturii de care Alexandrescu ținea să nu rămînă strein. El scria și sub înrîurirea clasicilor, nu numai a romanticilor, și cea dintîi se evidențiază cu deosebire în fabulele sale — chiar în stilizarea lor, mai limpede, mai susținută, recunoaștem efectele acestei înrîuriri. Clasicismul l-a făcut, de altă parte, să tempereze romantismul inspirației lui. Acest dualism de influențe literare dă operei sale o înfățișare aparte și explică inegalități ale ei, pentru că nu a reușit să armonizeze mai bine ce venia dintr-un izvor și celălalt.

S-ar putea atribui asemenea inegalități în ce privește forma — atîtea versuri cu consecvențe de ritm, cu silabe mai multe ori mai puține și cu aproximații numai de rimă — lipsei de concentrare, de răbdare, cînd dînsul compunea, și atunci am presupune că numai întîmplarea l-a ajutat dacă alteori ne-a dat versuri care nu se clatină, deplin armonioase. Am văzut cum singur își găsea o vină că nu avea „aplicarea“ de a îndrepta ce-i aducea inspirația. Să nu credem prea mult în această autodiminuare — e ca o improvizată smerire de poet care voia să spună că trebuia judecat cu înghăduire. Adevărul îl găsim în amintirile lui Ghica, unde cetim că atunci cînd dînsul s-a dus să-l vadă pe prietenul său în închisoare l-a găsit cu „un vraf de hîrtii pe masă, pline de ștersături și de cruci în toate părțile. Cînd scria avea mania de se cetia și tot ștergea și îndrepta; dobîndise patima asta cetind adesea versul lui Boileau: *Si j'écris quatre mots, j'en effacerai trois*“. Mai mult decît atîta, avem chiar mărturia lui Alexandrescu în prefața pe care o da la ediția din 1847 a poeziilor sale, prefață la care trebuie să ne oprim pentru ca să cunoaștem păreri ale lui asupra poeziei, alături de acelea pe care le exprimase altă dată. Începea acolo cu impresia pe care i-o dau atîtea versuri ce se tipăreau pe atunci:

„...niciodată nu am avut mai mult îndestulare, nu zic de poezie, ci de versuri. De unde vine aceasta? Poate, în parte, din greșita idee că arta poetului ar fi mai ușoară decît a prozatorului.“

După o digresiune venia să rectifice părerea pe care spusese că o împărtășesc mulți:

„...cu cît arta e mai frumoasă, atît este mai anevoie...“

Faimosul Béranger, puternicul liric al timpilor moderni, poet popular cu aristocratice forme și unul din capetele cele mai rezonabile ale Franței, zice că multe din cîntecele sale cele mici l-au costat două și trei săptămîni de lucru; mărturisire ce dovedește cîtă strășnicie trebuie să aducă un autor la compunerea scrierilor sale.“

Ne miră că se referea la... autoritatea lui Béranger ; să alegem din aceste cuvinte numai cît răspundea convingerilor lui în ce privește arta scrisului. Mai departe revenia la poezia noastră, cu deficiențele ei :

„...nu este de mirare dacă desăvîrșirea lipsește la mulți, cărora însă nu le lipsește talentul, și dacă literatura noastră, mai ales, a căreia parte poetică nu se compunea pînă în anii din urmă decît de niște balade tradiționale, inspirații necultivate ale suferinței și ale naturii sălbatice, nu este, zic, de mirare, dacă literatura noastră nu a produs încă nici un cap de operă care să poată sluji de model netăgăduit.“

Recunoaștere și de astă dată a ceea ce se impune unui poet, să nu se mulțumească numai cu vagi realizări. Vedem aici convingerea adevărată a lui Alexandrescu în ce privește arta compunerii, și dacă dînsul nu a izbutit de multe ori să o aplice deplin, nu era din cauză că nu-și da silința, ci pentru că intențiilor lui nu răspundea totdeauna exprimarea poetică fără poticniri.

Sînt semnificative în pasajul pe care l-am citat și cuvintele de dispreț pe care Alexandrescu le îndrepta spre „baladele tradiționale“ și „inspirațiile necultivate“ de la noi. Ele ne fac să înțelegem pentru ce poezia lui a rămas departe de folklorul nostru. Nu a ținut, e adevărat, să-l ignoreze cu desăvîrșire, deoarece știm că i-a comunicat lui Alecsandri cîteva cîntece de peste Olt, culese, poate, chiar de el (v. *Conv. lit.*, X (1876), 208) și, odată, în *Vieța cîmpenească*, vorbea de „fluierul cîmpenesc“ și de „țărăneștile jocuri“ ce adesea îl încîntase, dar aceasta se reducea la prea puțin, a rămas fără răsunset deosebit în opera lui.

Ne explicăm atunci de ce și vocabularul său e strein de poezia populară, pe care alți poeți din vremea lui, chiar dacă o derivau în compunerile lor fără alegerile potrivite, căutase să și-o aproprieze. Nu putem totuși spune că limba lui e săracă în cuvinte, expresii neaoșe românești, dar ele vin din alt izvor decît al cîntecelor de la țară, din ceea ce continua și altfel tradiția de exprimare la noi, neînlăturată de manii ale neologizărei. Consecvent nu era însă în această privință. Cu toate că în *Epistola către Voltaire* trimitea o săgeată latinizatorilor limbei și ironiza pe toți care stăruiau să nu mai întrebuițăm „cuvinte creștinești“, adică așa cum le fixase tradiția, de la o vreme îl vedem trecînd alături de aceia care aveau idolatria neologismelor. Am văzut cum *Satira duhului meu* a devenit mai tîrziu *Satira spiritului meu* și asemenea înlocuiri de cuvinte le întîlnim mereu în poeziile sale, de la o ediție la alta : astfel, *cînst*, *cînsti*, *fire*, *obștesc*, *pomenire*, *slavă*, *slobod*, *speranță*, *veac*, *ziditor* ș.a. erau înlăturați, pentru ca să

le ia locul : *onoare*, *stimă*, *natură*, *comun*, *succesire*, *glorie*, *liber*, *nădejde*, *secol*, *creator* ; chiar tendinței de latinizare a ortografiei nu i se opunea mai tîrziu, cînd scria, d.e., *fontină* pentru *fîntină*. Dezertare de la păreri care-l călăuzise, cuminte, altădată și făcîndu-l să se întîlnească cu alți scriitori ai noștri care nu au știut totdeauna să păstreze o atitudine hotărîtă.

În altă prefață, la ediția din 1842, Alexandrescu a vorbit despre cum înțelegea să scrie. Arăta acolo și părerea sa asupra criticii, cum ea trebuia să vegheze pentru ca să nu se vadă mereu „duhuri lunatice“ turburînd literatura. Recunoștea totodată criticii dreptul de a-și spune cuvîntul chiar cînd ea nu urmează anumite canoane, pleacă de la intuiții, aprecieri ce pot fi drepte :

„Critica trebuie să fie iertată... nu numai unora, ci deobște... Să nu credem... că meritul unui autor se poate cerceta și hotărî numai de acei de o meserie cu dînsul : adeseori pana lor este povăuită de patimă și interesul ce au a înșela îi face nedrepți. E destul să aibă cineva un duh firesc ceva cultivat și niște organe simțitoare, ca să prețuiască talentul. Meritul unui poet stă în plăcuta întipărire ce ne lasă cetirea poeziilor sale, și cetitorul, chiar de nu va ști regulile, tot poate spune de a simțit mulțumire sau neplăcere, dacă versurile sînt melodioase sau aspre, deslușite sau încurcate, felurite sau monotone.“

Părere ce are temeiurile ei, cînd știm cum criticii rățăcesc adeseori, pe cînd alții, numai cu „duh firesc“, ajung să judece mai bine o operă literară.

Apar mai mult ca schițări, sînt prezentate prea vag aceste considerațiuni asupra literaturii, dar ele merită să fie luate în seamă, pentru că ne arată cum Alexandrescu era călăuzit de un simț critic pe care mai puțin îl întîlnim la contemporani ai săi. Acestei însușiri a lui nu-i răspund, e adevărat, totdeauna poeziile pe care ni le-a lăsat — cu dese incoerențe de compoziție și imperfecțiuni de formă — dar, cetindu-le, sîntem înclinați să nu ținem prea mult seamă de asemenea scădere a lor față de sufletul care le străbate. Se prelungesc, parcă, în el răsunsete din alte timpuri și-l vedem totodată tresărînd mereu la atingeri cu viața mai mult înnegurată decît darnică în încîntări și dîndu-i de atîtea ori prilej de surîsuri amare, chiar de răzvrătiri pe care căuta să le stăpînească — suflet care, pribeag între trecut și vremea în care s-a găsit, obsedat mereu de nostalgii și cunoscînd, printre decepții, numai rare înviorări, nu renunța totuși la întrezărirea de înseninări mai mult de o clipă care, dacă nu lui, cel puțin altora își închipuia că le va fi dat să le cunoască.

APENDICE ¹

[Volumul I]

...În judecarea poezilor noștri vechi nu s-a ținut destul în seamă că au ieșit din pătura de sus. Tocmai împrejurarea aceasta explică în parte caracterul poeziei lor. Din versurile pe care ni le-au lăsat se vede bine viața ușoară a boierimei vechi. Despre Alecu Văcărescu ne spune fratele lui, Neculai, că compunea în „pline de foc și de dulceață petreceri”²; iar despre traiul de același fel al banului Ienăchiță Văcărescu ne povestește un contemporan, episcopul Grigore al Argeșului, mirat și puțin scandalizat, în cucernicia lui de om al bisericeii, de ce văzuse la curtea boierului muntean.³

Petrecerile făceau să tresară inimile, și alături de lăutari, boierul cărturar, încălzit de „puternicul magnit” al dragostei și gândindu-se la vreun nume iubit, începea să cînte :

Spune, inimioară, spune
Ce durere te răpune,
Arată ce te muncește,
Ce boală te chinuiește

.

Tu ești puișor canar,
Nu te hrănești cu zahar...

¹ Pentru completarea celor spuse cu privire la poezii Văcărești ș.a. reproduc aici o parte dintr-un articol, *Poezii noștri și poezia populară*, apărut în *Revista idealistă*, a. IV (1906), t. I, 103 urm.

² Manuscrisul Academiei Române, 287, f. 24, manuscris interesant pentru notele adause la poezii și din care se vede în ce împrejurări scria Alecu Văcărescu.

³ Odobescu, *Scrieri*, I, 291.

Rabdă, inimă, cît poți,
Nu-ți da taina pe la toți !

De lacrimi vărs părăie
Cu groaznică văpaie
Și sufletul îmi iese
De oftături adese.

Cînd nu te văz am chinuri
Și cînd te văz leșinuri.¹

Erau versuri mai bine întoarse, cu mai multă măiestrie „poeticească” decît ale lăutarilor, dar ca inspirație nu se deosebiau de acestea.

Așa au cîntat, în Muntenia, Văcăreștii și ca ei, în Moldova, Matei Milo și Costache Conachi.² Și focul pe care l-au pus în versurile lor i-a făcut populari, a dat orășenilor, mai întîi boierimei pe urmă mahalalelor, o poezie de un caracter popular aparte, soră cu cea lăutărească, și pe care, într-un ecou slab, au transmis-o pînă la noi colecțiile „Dorului”.

Dar întîmplător printre grămada de versuri de felul acesta ni s-au păstrat cîteva de altă inspirație, cu motive luate din adevărata poezie populară, cea de la țară.

Așa, de la Ienăchiță Văcărescu ne-a rămas poezia *Amărită turturea*, și pentru că e interesantă, instructivă, merită să fie citată în întregime :

¹ Și alții, mai puțin cunoscuți sau deloc, au scris asemenea „cîntece de lume”. Manuscrisele Academiei ne-au păstrat cîteva, din întîia jumătate a secolului al XIX-lea, așa mss. 271, 1871, 2224, 2888. În foiletonul *Zimbrului* pe 1851, nr.-ele 63—69, 72, 75, Alecsandri a reprodus poezii care circulau pe vremea lui (sînt printre ele de ale Văcăreștilor și de ale lui Conachi); vezi și Ghica, *Scrisori*, 58.

² Cît de răspîndite erau poeziile lor se vede și din ce ne spune Costache Negri într-un articol asupra lui Conachi, *România literară*, 73—74 (vezi și ed. a 2-a a poeziilor scriitorului moldovean, Iași, 1889, 42, și A. Papadopol-Calimach, *Conv. literare*, XIX, 933).

La popularizarea versurilor Văcăreștilor a contribuit și Anton Pann cu *Cîntecele de lume*, 1834, și *Spitalul amorului*, 1850.

Amărită turturea
Cînd rămîne singurea,
Căci soția și-a răpus,
Jalea ei nu e de spus.

Cît trăiește tot jelește
Și nu se mai însoțește.
Trece prin flori, prin livele,
Nu se uită, nici nu vede.

Trece prin pădurea verde
Și se duce de se pierde,
Zboară pînă de tot cade,
Dar pe lemn verde nu șade.

Și cînd șade citeodată,
Tot pe ramură uscată ;
Umblă prin dumbrav-adîncă,
Nici nu bea, nici nu mănîncă.

Unde vede apă rece
Ea o turbură și trece,
Unde e apa mai rea
O mai turbură și bea,

Unde vede vinătorul
Acolo o duce dorul,
Ca s-o vază, s-o lovească,
Să nu se mai pedepsească.

Cînd o biată păsărică,
Atît inima își strică,
Încît dorește să moară
Pentru a sa soțioară,

Dar eu, om de naltă fire,
Decît ea mai cu simțire,
Cum poate să-mi fie bine ?
Oh ! amar și vai de mine.¹

¹ O reproduc după ms. Acad. Rom., 421, f. 7. A dat-o și Odobescu, *Scrieri*, I, 293—294, dar greșit : strofa a 3-a urmează după a 5-a.

E poezia ce se aude în multe părți în popor despre jalea turturelei rămasă singură.¹ Dar între versurile lui Văcărescu și cele populare deosebirea e mare. Să comparăm, după o versiune din Transilvania :

Amărită turturică
Cînd rămîne singurică
Zboară pe pădurea verde
Și se duce de se pierde ;
Zboară pînă de tot cade,
Pe pelin verde nu șade,
Și cînd șade citeodată
Șade pe ramur-uscătă ;
Unde dă de-o apă rea
Ea o turbură și-o bea ;
Unde-aude vînătorul
Acolo o duce dorul,
Ca să dea să o lovească,
Să nu se mai pomenească.

Treizeci și două de versuri la Văcărescu, numai patrusprezece în doina populară... Poezia de umpluturi, diluată, de o parte, poezia concisă, concentrată, de cealaltă parte. Și cît de rău sună adausul de la sfîrșit cu „om de înaltă fire“... Poetul ține să-și pună în evidență durerea — notă discordantă alături de motivul popular ; caracteristica versurilor populare e tocmai lipsa de individualizare a simțirei ; ce se spune în ele poate fi al tuturor.

Așa a amplificat Văcărescu ce a ajuns pînă la el din poezia poporului. Dar desigur unele din adausuri fuseser făcute înaintea lui, de lăutari (numai sfîrșitul nu poate fi de la ei).² Și unele și altele au

¹ Mai multe variante au fost adunate de Marian, *Ornitologia populară română*, II, 201 ; v. și Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, II, 422, 728.

² Varianta lăutărească pe care a dezvoltat-o Văcărescu era probabil în felul celei culese de G. Dem. Teodorescu de la Petre Șolcanu, *Poesii pop.*, 347 ; în aceasta se repetă refrenul de gust lăutăresc :

Cînd îi pierie soția,
Soția din tinerețe
Cu milă și cu blîndețe.

Varianta cea mai amplificată (15 strofe), poate chiar de el, ne-o dă Anton Pann în *Spitalul amorului*, II, 51 (sfîrșitul se potrivește cu al lui Văcărescu). O altă variantă publicată de același în *Cîntece de lume*, ed. a 2-a, 1837, 6, nu e decît poezia lui Văcărescu, schimbată în unele locuri. Poezia publicată de Alecsandri în colecția lui de la 1866, 264, e varianta întîi a lui Anton Pann, prescurtată.

întunecat farmecul doinei populare, dar nu de aceasta se îngrijia Văcărescu.

Cu motive populare a compus și Neculai Văcărescu o poezie, *Durda*, în care întîlnim versuri de acestea :

Primăvara se ivește,
Ia vezi muguru-nfrunzește.

Roibule, mi te gătește,
Șalele-ți înțepenește,

Daleo, daleo, dragă durdă
Fă-te-ncoace, nu fi surdă.¹

Se vede și aici că poetul e încă departe de popor, nu s-a pătruns de spiritul lui, nu-l simte ; redă mecanic, combină, fără să se întrebe de efect, versuri, cuvinte pe care le-a auzit ; poezia populară nu-și găsisese încă artistul s-o înțeleagă, să ia din ea numai mărgăritare și să știe cum să le înfățișeze.

*

Versuri în formă populară, dar în alt gen, cu alte tendințe, se scriu și în Transilvania, la începutul secolului al XIX-lea ; sînt versuri primitive, stîngace, fără avînt poetic, fără simț artistic. De acestea ne-au lăsat, și multe, în volume adeseori prea mari, adormitoare, Ioan Barac și Vasile Aaron, cărora numai o prea mare indulgență le-a putut da numele de poeți ; erau simpli stihuitori care nu așteptau de la mîze cuvinte alese, subiecte de un înțeles adînc ; gîndul de a fi dascăli ai poporului, de a-i da cîteva cărți folositoare, le puseser condeiul în mînă, și au scris cum s-au priceput, fără pretenții mari, fără să-și frămînte mintea cu teorii de literatură înaltă ; au scris cum ar fi povestit, în ton familiar, trăgănat, naiv, pe înțelesul tuturor.

La amîndoi acești scriitori numai unele cuvinte, construcții, forma versurilor ne amintesc în general poezia populară ; rareori întîlnim șiruri întregi cu caracter popular pronunțat, cum sînt :

Flînge, inimă, cu jale,
Blastămă-ți zilele tale
Că n-ai nice un noroc.²

¹ Ms. Academiei, 421, f. 53. E reproducă de Heliade în *Curierul românesc*, X, 1889 nr.-ul 99, cu însemnarea că a fost scrisă în preziua revoluției lui Tudor.

² V. Aaron, *Echo și Narțis*, 36.

Rămii, taică, sănătos,
 Iartă, taica meu duios ;
 Rămii, maică, sănătoasă,
 Iartă, maica mea duiosă.¹
 Deschide-ți ochii odată
 Și-ți vezi maica întristată
 Cum plînge și cum suspină
 De trudă, de năcaz plină ;
 Deschide-ți rostul cel sfînt
 Și cu dulcele cuvînt
 Mîngîie pe maica ta
 Și scîrbită n-o lăsa.²

Cele din urmă sînt bocete populare, versuri ceva mai pline de mișcare în grămada de fraze prozaice, fără nici o căldură poetică.

[Volumul III]

I³

În volumul de poezii al lui Iancu Văcărescu, publicat la 1848 de I. Voinescu, găsim la pagina 193, sub titlul *Dorul deplin*, următoarele cinci strofe în care poetul își plînge suferințele pricinuite de dragoste și amenință pe nemilostiva lui iubită cu sinuciderea :

Mă sfîrșesc, amar mă doare,
 Și n-am milă cui să cer ;
 Toate sînt nesimțitoare,
 Oameni, elementuri, cer.

A răpus milostivirea
 Chiar și duhul îngeresc
 Care însuși e simțirea !
 Alt ce mai nădăjduiesc ?

Nimic nu-mi mai folosește,
 Oricît gem și-orcît suspin,
 Rău-mi nu se micșorește,
 Al meu dor este deplin.

¹ Același, *Piram și Tisbe*, 29.

² Același, *Patimile lui Hristos*, 331.

³ Dintr-un articol apărut în *Noua revistă română*, I, 484.

Hotărâsc dar o sfîrșire
 La al meu cumplit amor :
 Făr-a da cui va de știre,
 Singur voi să mă omor.

Și murind eu, mulțumită
 Țărîna mea va-nvia,
 Cînd o lacrimă iubită
 Va simți picînd pe ea.¹

Să deschidem acum poeziile lui Conachi (ed. a doua 1877) la pagina 39. Vom găsi acolo, sub titlul *Mă sfîrșesc, amar mă doare*, următoarele versuri :

Mă sfîrșesc, amar mă doare !
 Milă n-am la cine cere,
 Toate sînt nesimțitoare,
 Toate-mi zic : mori în durere !

Nici vaiete, nici suspinuri,
 Nici a inimei junghere,
 N-aduc milă, ci tot chinuri...
 Toate-mi zic : mori în durere !

Rog oameni, rog cele sfînte,
 Cer la milă mîngîiere,
 Milă nu-i la rugăminte...
 Toate-mi zic : mori în durere !

Moarte strig, moartea nu vine,
 Nu vine la cine-o cere.
 Toate-s crude cătră mine...
 Toate-mi zic : mori în durere !

Asemănarea între cele două poezii este vădită. Dar la Conachi poezia aceasta mai apare o dată sub o altă variantă, și ea se apropie încă mai mult de textul lui Văcărescu. La pagina 149 cetim :

¹ Textul l-am comparat cu redacțiunea din manuscrisele lui Văcărescu, dar n-am găsit nici o deosebire. Poezia se află în manuscrisele din Biblioteca Academiei, 407 (pag. 100) și 408 (pag. 163) ; atît în textul tipărit, cît și în manuscrise, e pus greșit, în strofa a 4-a, versul 2, *omor* în loc de *amor*, după cum cere înțelesul.

Mă sfîrşesc, amar mă doare !
Milă nu am cui să cer ;
Toate sînt nesimţitoare,
Şi pe pămînt şi în cer.

S-au răpus milostivirea !
Vieaţa mea e numai chin,
Şi răsufllul şi simţirea
Le am numai din suspin.

Hotărâsc dar o sfîrşire
La cumplitul meu amor :
Fără da cuiva de ştire,
Singur eu să mă omor.

Murind, am o mîngiere,
C-a pica pe ţărna mea
O lacrimă de durere
Cîteodată de la ea !¹

Lăsînd la o parte orice comparaţie între cei doi poeţi din punct de vedere al superiorităţii tehnice, ne întrebăm cum să se explice prezenţa unei aceleiaşi poezii la Văcărescu şi la Conachi. Este oare un plagiat, şi în acest caz, care de la care a împrumutat ?

Conachi n-a putut lua versurile citate de la Văcărescu. Poeziile acestui din urmă s-au publicat mai întîi la 1830, dar în această ediţie nu aflăm *Dorul deplin*. Numai ediţia a doua, de la 1848, cuprinde poezia aceasta. Conachi, care a murit la 1849, a putut cunoaşte desigur această ediţie a lui Văcărescu ; cu toate acestea, este greu să admitem că el s-ar fi inspirat din poezia lui Văcărescu şi, modificînd-o puţin, şi-ar fi apropiat-o. Poetul moldovean era prea bătrîn ca să mai cînte florii iubirei şi să mai exclame : *mă sfîrşesc, amar mă doare...*

Este deci mai mult ca sigur că Conachi nu a putut plagia pe Văcărescu. Nu rămîne atunci decît să admitem că Văcărescu a luat poezia lui de la Conachi. Dar chestiunea tot nu este pe deplin lămurită, pentru că versurile lui Conachi nu au fost tipărite înainte de 1856. De unde a putut atunci cunoaşte Văcărescu „alcătuirea“ poe-

¹ Varianta aceasta, după cît am putut controla, nu se află în nici unul din manuscrisele în care ni s-au păstrat operele lui Conachi (Biblioteca Academiei Române, 137, 877, 945). Numai varianta dintîi se găseşte în manuscrisul 137, foaia 78 verso, dar textul nu se deosebeşte întru nimic de cel tipărit.

tului moldovean, pentru ca să o introducă în culegerea lui de compuneri originale apărută la 1848 ? Desigur că de la vreun lăutar care a popularizat în Muntenia versurile inedite ale lui Conachi. Ştim, într-adevăr, că poeziile lui Conachi au circulat printre lăutarii care desfătau boierimea noastră din întîia jumătate a secolului al XIX-lea, şi că ele erau foarte cunoscute chiar înainte de tipărire.¹ Avem, pe urmă, mărturia lui A. Papadopol-Calimah că tocmai poezia *Mă sfîrşesc, amar mă doare* devenise foarte populară. Nimic mai natural atunci decît să admitem că Văcărescu a auzit cîntîndu-se această poezie şi, crezînd că este o simplă compunere lăutărească, şi-a atribuit-o lui, schimbînd numai cîteva versuri². Nu-şi închipuia că adevăratul ei autor se va descoperi într-o zi.

Rămîne, prin urmare, stabilit că poezia de care ne-am ocupat a fost împrumutată de Văcărescu de la Conachi. Comparaţiunea pe care am făcut-o ne-a dat totodată ocaziune să pătrundem puţin în secretele de scriitor ale celor mai vechi poeţi ai noştri...

Dar dacă Conachi, ca şi Văcăreştii, a fost influenţat de lăutari, ne întrebăm dacă însăşi poezia *Mă sfîrşesc, amar mă doare* poate fi considerată ca originală şi dacă nu cumva a fost imitată după vreun cîntăreţ popular. Ipoteza din urmă nu credem să fie adevărată. Oricît ar reaminti această poezie spiritul improvizaţiilor lăutăreşti, ea are o notă mai personală şi cuprinde cîteva elemente pe care nu le întîlnim în compunerile populare. De aceea credem că paternitatea lui Conachi asupra poeziei în chestiune nu poate fi pusă la îndoială.

Analize ca aceea pe care am făcut-o asupra poeziei lui Văcărescu ne-ar putea dezvăli încă multe lucruri curioase în operele scriitorilor noştri. De multe ori însă elementele de comparaţiune şi de control ne lipsesc şi modificările introduse în modelele împrumutate sînt prea mari pentru ca să afirmăm cu siguranţă că ne aflăm în faţa unui caz de natura celui relevat aici.³ Oricum este instructiv să exa-

¹ A. Papadopol-Calimah, *Convorbiri literare*, XIX, 933—934 ; C. Negri, *România literară*, 1855, 57, şi prefaţa lui Vogoride Konachi la ediţia din 1887, 42.

² Redacţiunea de la Văcărescu pare combinată din cele două variante ale lui Conachi. Strofa a treia reaminteşte intrucitva strofa a doua din varianta întîi a lui Conachi. Se poate deci ca Văcărescu să fi auzit poezia lui Conachi în amîndouă variantele şi să le fi întrunit la un loc. Se poate însă tot aşa de bine ca această combinare să fi fost făcută de un lăutar şi Văcărescu să nu fi cunoscut versurile lui Conachi decît sub forma sub care le-a reprodus.

³ Aşa o altă poezie a lui Iancu Văcărescu, *Nemilostivei* (pag. 185), prezintă oarecare asemănare cu *Pină cînd, nemilostivo* a lui Conachi (ed. a doua, pag. 137). N-am îndrăznit însă să afirmăm că Văcărescu s-a inspirat şi aici de la Conachi.

minezi cu mai multă atenție scrierile poeților noștri, pentru ca să vezi dacă originalitatea lor nu este mai iluzorie de cum se crede în general.

II¹

De Barac și Aaron nu poate fi despărțit Anton Pann, deși a scris ceva mai tirziu și în alte condițiuni, pentru un public intrucitva deosebit.

Nu e nici Anton Pann un talent poetic, o fire artistică, dar e superior în unele puncte celor doi scriitori transilvăneni; spiritul popular a trecut în versurile lui cu note mai variate, mai bine nuanțate, uneori glumețe, alteori duioase, și povestirea curge mai ușor, cuvintele sînt mai bine alese, mai expresive, frazele mai sprintene. A scris și el din dorul de a da celor de jos o literatură după gustul, priceperea lor, dar pe lângă tendința moralizatoare — la Barac și Aaron se vede numai aceasta — a urmărit și pe aceea de a istorisi lucruri plăcute, de a face pe cetitori să petreacă. Mare parte din scrierile lui își dădorec popularitatea tocmai acestei împrejurări.

Îl vom găsi pe Anton Pann printre cei dintîi culegători de poezie populară și ce a luat din ea pentru improvizarile lui a fost de multe ori schimbat. În diferitele colecții de poezii tipărite după manuscrise, culese din popor sau de la lăutari, îl vedem strecurînd versuri improvizate de el în ritm popular, cum sînt:

Luniță luminătoare²

Munților, fiți mărturii...³

În *O șezătoare la țară*, în *Povestea vorbei*, lângă versurile lui apar, neschimbate, cum le culesese, doine, hore populare:

Sub poale de codru verde

Mititel foc mi se vede.

Mititel și potolit,

Tot de voinici ocolit.

¹ Din același articol din care s-a reproduș în vol. I partea privitoare la poezii Văcărești ș.a. dăm aici pasajul care se referă la Anton Pann.

² Versurile acestea se găsesc în culegerea de poezii populare a lui Eminescu, *Opere complete*, I, 45, Ed. Minervei. Ele au pătruns în popor prin broșurile lui Pann.

³ *Poesii*, 1837, 81.

Bine este doi cu doi

Și noi, neică, amîndoi.

Bine era mai demult,

Dar noi, neică, n-am știut.

Scriitor popular și folklorist, Anton Pann a contribuit poate mai mult decît se crede la introducerea elementului popular în literatura cultă.

Deși s-a adresat de-a dreptul celor mai puțini cîrturari, totuși scrierile lui au pătruns și în păturile mai de sus, unde se cultiva altă literatură. Nu a fost desigur scriitor între 1830 și 1850 care să nu fi cetit ceva din el, și chiar aceia care închideau poate surizînd vreo broșură a lui rămîneau cu impresia unei literaturi mai simple, deosebită de aceea pe care o cultivau. Sînt impresii de acestea mai slabe care-și au și ele însemnătatea lor în alcătuirea sufletească a unui scriitor și chiar în pregătirea sau accentuarea curentelor literare.

Astfel pătrunde pînă pe la 1830 elementul poetic popular în lumea scriitorilor. O direcție hotărîtă nu se vede; poezia populară e folosită mai mult inconștient și scriitorii nu sînt în stare să dea o formă nouă, artistică, subiectelor, versurilor care au ajuns pînă la ei. Unii sînt încă prea streini de popor, alții, deși mai aproape de el, înțeleg prea simplu literatura, sînt prea lipsiți de cultură pentru ca să dea ceva de samă.

E numai o pregătire, o îndrumare pe calea pe care alții vor merge mai departe.

CUPRINS

Notă asupra ediției	5
 I. TEORIE ȘI ESTETICĂ LITERARĂ. Din periodice	9
Legea evoluțiunii și critica literară	11
Un proces încheiat (Notiță literară)	30
Factorii evoluțiunii criticei literare	40
Anarhia în literatura noastră de astăzi	59
Evoluționismul în studiul genurilor literare	66
Setea de volum (Din viața literară de astăzi)	80
Rătăcirii literare	86
Critici și scriitori	92
Stilul nostru	95
Literatura sentimentală	98
Un rol contestat al criticei	101
Puriștii noștri în artă	103
Eroii în artă	106
Simpatiile și antipatiile noastre	110
Gardele pretoriene în literatură	115
Critica estetică și critica istorică	118
Contraziceri și lămuriri estetice	121
Intensitate de viață	124
De unde arta e altfel înțeleasă	127
Polemica de altădată și polemica de astăzi	131
Un gen literar rămas în urmă	134

Versul liber și dezvoltarea estetică a limbei literare . . .	136
Sufletul nou în poezie	139
Ideal și îndemnuri	163
Semne de transformare a romanului	181
Istoria literară în învățămîntul universitar (Ce a fost și ce ar trebui să fie)	191
Ce ni se contestă și ce am realizat	206
Spre literatura pe care trebuie s-o avem	211
Drumul pe care l-am străbătut	214
Cum trebuie să studiem literatura	218
Poeților tineri	233
Prozatorilor	238
Criticilor	242
Viitorul romanului	248
Critica și pedagogia	252

II. ISTORIE ȘI CRITICĂ LITERARĂ. a) Literatură română.

b) Literaturi romanice și alte literaturi.

1. Volume, cursuri, broșuri	255
Barbu Delavrancea	257
Literatura română modernă	273

I

La ediția a doua	277
La prima ediție	278
Școala latinistă	279
Filologii și istoricii Școalei latiniste	294
Samuil Micu	294
Gheorghe Șincai	300
Petru Maior	310
Radu Tempea, Paul Iorgovici, C. Diaconovici Loga	325
Scriitorii aromâni influențați de cei din Transilvania	330
Manifestări sub altă formă ale ideilor Școalei latiniste	333
Dimitrie Țichindeal	333
Inceputurile literaturii poetice	339
Ienache Văcărescu	339
Alecu Văcărescu	346
Nicolae Văcărescu	350
I. Budai-Deleanu	351
Vasile Aaron și Ioan Barac	363
Cei din urmă cronicari	370

Îndrumări nouă în Muntenia și Moldova	378
Gheorghe Lazăr	378
Gheorghe Asachi	383

II

Poezia în spirit vechi și cea de tranziție	403
Matei Milo	404
Costache Conachi	406
Alecu Beldiman	419
Țițiva alcătuitori mărunți de versuri: Naum Rîmni- ceanu, V. Fabian Bob, Daniil Scavinschi	423
Costache Stamati	427
Iancu Văcărescu și cele dintii semne de înfriurire franceză hotărîtoare	435
A. Hrisoverghi	451
B. P. Mumuleanu	453
A. Pann	463
Cel dintii poet modern	475
Vasile Cîrlova	475
Curentul larg de afirmare a literaturii nouă	481
I. Heliade Rădulescu	485

III

Ultime aspecte ale Școalei latiniste	540
G. Săulescu	540
August Treb. Laurian	543
Timotei Cipariu	547
Aron Pumnul	550
Alte orientări ale literaturii în epoca de la 1840	553
M. Kogălniceanu și direcția pe care a inaugurat-o la „Dacia literară”	555
Prozatorii epocii nouă	569
N. Bălcescu	569
C. Negruzzi	577
A. Russo	587
N. Filimon	598
Poezia în ascensiune de modernizare	607
Opera lui Gr. Alexandrescu	607
Apendice	643

Lector : MARGARETA FERARU
Tehnoredactor : ELENA CALUGARU

Bun de tipar 8.06.1981.
Coti ed. 40,45. Coti tipar 41,25.

Tiparul executat sub comanda
nr. 1555 la

Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr.69-97
București
Republica Socialistă România